

A TÓTH ILONA ÉS TÁRSAI PER KOMPLEX VIZSGÁLATA

SZAKOLCZAI ATTILA

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR

INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
ÚJKORTÖRTÉNET PROGRAM

TÉMAVEZETŐ:
DR. ORMOS MÁRIA, PROFESSOR EMERITA, MTA TAGJA

BUDAPEST, 2014

ÉREDETISÉGI NYILATKOZAT

TARTALOMJEGYZÉK... 3

Bevezetés... 4

I. Az ötvenhatos összefüggések... 13

1. Előzmények... 13
2. A Tóth Ilona-vita... 38
3. Toracz Sándor fegyveres csoportja... 54
4. Munkásszálló vagy ellenforradalmi bázis a Dózsa György úton... 73
5. Árulók és kivégzések... 78
6. A Péterfy és a Domonkos mint az ellenállás központjai... 99

II. A felülvizsgálat... 104

1. Tóth Ilona... 104
2. Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós... 129
3. Egy állítólagos áldozat, egy kihantolt tetem és Kollár István... 152
4. Tanúk tanúsága... 190
5. A fővádoltak vallomásai... 213
6. Hullahopp... 254
7. Tóth Ilona megtörése... 276

Függelék... 300

1. A tágabb helyszín: a kiegészítő kórház és a női szállások között... 300
2. A szűkebb helyszín: a kiegészítő kórház III. emelete... 300

Irodalomjegyzék... 301

1. Levéltári források... 301
2. Visszaemlékezések... 303
3. Kézirat... 303
4. Sajtóban megjelent írások és források... 303
5. Internetes források... 303
6. Könyvek... 304

Összefoglalás... 312

Rövidítések... 318

BEVEZETÉS

Disszertációmban arra keresek választ, hogy az 1956-os forradalomra és szabadságharcra következő megtorlás iratai, azokon belül elsősorban a peres iratok mennyiben és hogyan alkalmasak, amennyiben egyáltalán alkalmasak arra, hogy belőlük kíséreljük meg rekonstruálni a forradalomban történeteket. Mióta létezik ötvenhatnak történeti irodalma, alig készült olyan munka, amely ne támaszkodna a megtorlás peres irataira. Nincs is semmi rendkívüli abban, hogy a Kádár-kor hivatalos történészei az ellenforradalmárok ellen folytatott eljárásokból írták meg az *ellenforradalom* történetét, annál különösebb azonban, hogy a periratok a rendszerváltozás után is megőrizték kivételezett helyüket: azokat a *forradalom* legfőbb forrásainak tekintik, és akként használják. Alig született 1990 óta olyan, a forradalom még oly specifikus részét tárgyaló mű, amely legalább részben ne épített volna az általuk kínált információkra. Ötvenhatnak vannak olyan szegmenstjei, amelyekhez viszonylag bőséggel állnak rendelkezésre primer források (a pártvezetés októberi vitái, a munkástanácsok novemberi tevékenysége), amelyek azonban hiányzanak a különböző tömegakciókhoz (fegyveres harc, a második szovjet intervenció utáni ellenállás stb.). Miközben a pártvezetés októberi vitáiról és a munkástanácsok novemberi tevékenységéről írók is támaszkodtak a periratokból nyerhető információkra, azok nélkül – elegendő primer forrás híján – aligha lehetne megkísérelni a tömegakciók rekonstruálását. Azok megismeréséhez tehát kényszerű szükség forrásként használni a megtorlás iratait.

Disszertációmban egy viszonylag ismert ügyet, a Tóth Ilona és társai elleni pert a középpontba állítva elsősorban azt kívánom vizsgálni, milyen a büntetőeljárásban prezentált történet viszonya ahhoz, ami 1956-ban valóban történhetett. Nyilvánvaló, hogy egyetlen bűnper sem képes maradéktalanul feltárni a történeteket, az azonban jogos elvárás az igazságszolgáltatással szemben, hogy a perben feltárt tényállás a leginkább lényeges kérdésekben, vagyis érdemben helyesen rekonstruálja a bűnnek tekintett cselekményt. A megtorlás mechanizmusáról, illetve egy-egy konkrét büntetőeljárásról a közelmúltban megjelent munkák viszont azt mutatják, hogy 1956 után nem a történetek rekonstrukciója, hanem a történeteket ellenforradalomnak deklaráló 1956. decemberi párthatározat igazolása és a példastatuálás volt a megtorlás végrehajtóinak elsőrendű célja és feladata. A jegyzőkönyvekbe foglalt vallomásokból fabrikált ítéleti tényállás ezek szerint nem a megismerés általában korlátozott volta, illetve a megfigyelés töredékessége és az emlékezés csalfasága miatt különbözik attól, ami történhetett, hanem elsősorban azért, mert nem is volt cél a történetek rekonstrukciója. A ránk maradt történeteket eszerint elsődlegesen nem az emberi megismerés objektív korlátjait szem előtt tartva szükséges vizsgálni. Nem elég csupán

a perbeli rekonstrukció egyes elemeinek, részleteinek valósághű, pontos voltát kétségbe vonni, hanem az egész történetet kell bizonyítatlan hipotézisnek tekinteni mindaddig, amíg azt esetleg nem igazolja a fennmaradt szövegek alapos elemzése.

Célszerű az emlékezéstechnikai és a múlt rekonstruálhatóságát lehetetlennek tekintő aggályokat azért is figyelmen kívül hagyni (legalábbis a vizsgálat első, magam elé tűzött fázisában), mert a feladat anélkül is nehéz és bonyolult. Kutatásaim során nem találtam olyan bizonyítékot, amely egymaga egyértelműen bizonyíthatná, hogy a vád tárgyává tett cselekményt nem követték el (Kollár Istvánt nem ölték meg 1956. november 18-án), illetve nem azok követték el, akiket azzal vádoltak. Nem találtam bizonyítékot arra, hogy Kollár élt november 18-a után, és arra sem, hogy más ölte volna meg. Az ítéleti tényállásba emelt történet valótlanságát tehát az 1957-ben ítélező bíróság által a vádlottak bűnösségét bizonyítónak tekintett iratokra támaszkodva, azok új, kritikai vizsgálatával lehet csak leleplezni. Nem könnyítik meg a kutató helyzetét a rendszerváltozás után készült visszaemlékezések és interjúk sem, hiszen azok elbeszélőinek narrációját alapvetően meghatározza a hajdani eljárás(ok)ban játszott szerepük, és az aktuális társadalmi elvárásoknak való megfelelés tudatos vagy öntudatlan kényszere.

A Tóth Ilona-per dokumentumai két levéltárban maradtak fenn. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található a Belügyminisztérium Politikai Főosztály vizsgálati osztályának vizsgálati iratai, két dossziében 466 oldal terjedelemben, míg Budapest Főváros Levéltárának őrzésében vannak a bírósági iratok: három dobozban 2280 oldal. Az ügyészégi iratok önálló őrzési egységként nem maradtak fenn, ami azokból megmaradt, az a bírósági iratok között található. A két irategyüttes között van átfedés, hiszen a nyomozást folytató szerv a vizsgálati iratokat az ügyészségen keresztül megküldte a bíróságnak. Nem küldtek azonban tovább minden iratot. Visszatartották azokat a tanúkihallgatási és gyanúsítottai jegyzőkönyveket, amelyek megítélésük szerint nem tartalmaztak érdemi információt a vád tárgyává tett cselekményről és az elkövetőkről (ezek közül az akták irattározás előtti lezárásakor általában többet megsemmisítettek). A Tóth Ilona-ügyben például nem küldték meg a bíróságnak azokat a jegyzőkönyveket, amelyeket a Tóth Ilonával együtt őrizetbe vett, de a gyilkossággal nem megvádolt fiataloktól vettek fel. Csak a Történeti Levéltárban őrzött dossziében maradtak fenn az ügyről készített rendőrségi jelentések, összefoglalók, nyomozati utasítások és zárkaügynöki jelentések, valamint értelemszerűen a vizsgálat lezárása után keletkezett iratok. A vizsgálati osztály visszatartott tárgyi bizonyítékokat is, így például Tóth Ilonának az ápolatról felvett nyilvántartásait.

A bírósági iratok között maradtak fenn az ügyészégi iratok: az ügyészégi kihallgatások jegyzőkönyvei, a vádirat, valamint az előzetes letartóztatással kapcsolatos dokumentumok. A bírósági iratok között vannak a legterjedelmesebb dokumentumok, az elsőfokú tárgyalásról felvett 330 oldalas jegyzőkönyv és a fővárosi bíróság 86 oldalas ítélete. Itt található még azok az iratok, amelyeket a tárgyalás tanácsvezetője, B.-né Tóth Matild látott szükségesnek beszerezni (például a perbe fogottak korábbi bírósági ügyei), a másodfokú tárgyalás iratai, illetve a jogerős ítélet után keletkezett (zömmel kegyelmi kérelmekkel kapcsolatos) dokumentumok.

A Tóth Ilona-per konstruált voltának bizonyításához szükséges volt a vizsgálatot kiterjeszteni azon ügyekre, amelyek az eljárás alá vontak személyén vagy tárgyán keresztül szorosan kapcsolódtak a Tóth Ilona-ügyhöz. Ezek iratai, a Tóth Ilona-per irataihoz hasonlóan, ugyancsak különböző levéltárakban maradtak fenn. A történetek tisztázásához fontos információkat találtam a Történeti Levéltárban a Politikai Nyomozó Főosztály működési és személyzeti iratai között. Mivel álláspontom szerint a legfontosabb, országos pereket kivéve a legfőbb pártvezetés szerepe kimerült a megtorlás intézményrendszerének felállításában és általános instruálásában, a kutatást nem terjesztettem ki sem a Politikatörténeti Intézet Levéltárára, sem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárára. Úgy látom, hogy a Tóth Ilona-pert – a legfelső pártvezetés általános értékeléseit és utasításait szem előtt tartva – a Politikai Nyomozó Főosztály vizsgálati osztálya konstruálta, a politikai hatalom az onnan kapott jelentések alapján hagyta jóvá, amit a Gyorskocsi utcában (ahol a vizsgálati osztály működött) kifőztek, vagy lépett közbe, ha annak, az eljáráson kívül eső szempontok miatt szükségét látta (a perben halálra ítélt írók életének megmentése érdekében).

A vádlottak közül többen megérték a rendszerváltozást, velük a pert elsőként kutatni kezdő Gyenes Pál készítette 1992-ben életútinterjúkat az 1956-os intézet megbízásából. Ezeket az intézet Oral History Archívuma őrzi.

A megtorlás büntetőeljárásai a sztálini perek mintájára készültek, amelyek pedig számos elemükben hasonlítanak az inkvizíció eljárásaihoz. Egyik sem a valóban történeteket tárta fel, azok az igazságszolgáltatás immanens céljain kívül eső, politikai célokat szolgáltak. Tudtommal nem is merült fel eddig annak szüksége, hogy a koholt vádak alapján rendezett procedúrák iratait az eljárások tárgyául szolgáló cselekmények történeti forrásaként használják. A boszorkányperek kutatói nem azt próbálják feltárni, milyen rítusaik voltak a boszorkányoknak, hanem azt, hogy miként zajlottak a bűnösségüket bizonyító eljárások, milyen társadalmi és kultúrtörténeti gyökerei vannak a hajdan létezett képzeteknek. Leginkább

pertechnikai szempontból van történeti jelentősége más politikai pereknek, a Galilei-pernek, a Sacco és Vanzetti-pernek a magyar jakobinusok és Batthyány Lajos főbenjáró pörének.¹ Sem Galilei életrajzának, sem Batthyány 1848-as szerepének megírásához nem szükségesek a peres iratokban fennmaradt adatok, a periratok legfeljebb kiegészítő információkat kínálnak a XX. század Amerikája anarchista mozgalmának vagy a magyar jakobinusok törekvéseinek megismeréséhez is. A percsinálás megismerésén túl a peres iratok kiváló gazdaság- és társadalomtörténeti források, ahogy Kövér György is használta a tiszaezlári per iratait, de (tudomásom szerint) eddig nem merült fel annak szüksége, hogy azokat eseménytörténeti forrásként kezeljék.

Nincs ez másképp a szovjet típusú perekkel sem. Akik klasszikus koncepciós pereket választottak kutatásuk tárgyául, nem arra voltak kíváncsiak, hogy azokból mi tudható meg Grósz József perbe fogása előtti életéről,² hiszen ahhoz rendelkezésükre állt információ más, hitelesebb forrásokból. De mint korábban már említettem, ötvenhat tömegakcióiról elvértve maradtak csak fenn egyidejű források (véltetően nem is keletkezett sokkal több), ezért a forradalom eseménytörténetének kutatója kénytelen a peres iratokhoz fordulni. Mivel a rendszerváltozás után keletkezett visszaemlékezések igazolni látszottak, hogy a perek – az események és a cselekmények értékmentes elbeszélésének szintjén – lényegében helytállóan rekonstruálták az 1956-ban történeteket, sokáig nem is merült fel kétség a belőlük kibomló események valóságtartalmát illetően. Az elmúlt években azonban többen kétségbe vonták, hogy az addig alkalmazott módon lehetséges volna rekonstruálni a periratokból ötvenhat történetét. Takács Tibor állapította meg, hogy ily módon ötvenhatnak csak azok a történetei írhatók meg, amelyeket a megtorlás a maga specifikus szempontjai szerint kiválasztott, és igényeinek megfelelővé alakított.³ Tulipán Éva a Köztársaság térről írt munkájában arra világított rá, hogy a perek feladata az volt, hogy ellenforradalomnak mutassák, ami 1956-ban történt; ezért a történeteket olyan történetekkel fedték le, amelyeket a valóban történetek elemeinek önkényes szemezgetéséből kompiláltak.⁴ A Köztársaság térről ránk maradt, zömmel periratokra alapozott történetek hamis voltát magam is több tanulmányban tárgyaltam.⁵

Disszertációmban ezt az újrayomozást kívánom egy ötvenhat és a megtorlás szempontjából egyaránt fontos ügyben megismételni. Tóth Ilona és vele elítélt társainak pere több ok miatt is alkalmas tárgya egy mélyreható vizsgálatnak. Alkalmas viszonylagos

¹ A történelem híres-hírhedt pereire lásd a Missosuri–Kansas City egyetem honlapjának Nevezetes perek című gyűjteményét: <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/frtrial>. Benda Kálmán, 1957.; Urbán Aladár, 1991.

² Szabó Csaba, 2001.

³ Takács Tibor, 2008, 361.

⁴ Tulipán Éva, 2012.

⁵ Eörsi László, 2006a.; Szokolczai Attila, 2007, 2008b.

ismertsége miatt, hiszen ötvenhat, a forradalom szereplői (egyben ötvenhét, vagyis a megtorlás elszenvedői) közül talán csak Nagy Imrének és Bibó Istvánnak van nagyobb és gazdagabb utóélete, mint Tóth Ilonának, akiről film, színdarab, balettelőadás, képzőművészeti alkotások, valamint cikkek, tanulmányok és könyvek születtek. Alkalmas, mert a szereplők és a per tárgyává tett történet jól körülhatárolható, de mégsem elszigetelt. És leginkább alkalmas azért, mert Kiss Réka és M. Kiss Sándor 2007-ben olyan eredményekre jutott, amelyek továbbgondolásra, további vizsgálatra érdemesek. Szerintük ott, akkor és úgy nem történhetett gyilkosság, vagyis a kutatás rendelkezésére álló iratok nem bizonyítják Tóth Ilona bűnösségét akkor sem, ha ő maga azt mindvégig beismerte és elismerte.⁶

Arra teszek kísérletet, hogy az ő eredményeikre alapozva választ keressek az általuk feltett kérdésekre, elvarrjam az elvarratlan szálakat. Nem tartják kétségesnek, hogy „valami történt” (értelemszerűen bűncselekmény, de legalábbis bűnös cselekmény) a Domonkos utcai kisegítő kórházban,⁷ mindössze azt állítják, hogy az nem Kollár István mindazok általi meggyilkolása volt, akiket ezen vád alapján elítéltek. Jogi szakkifejezéssel: Tóth Ilonát bizonyítottóság, nem pedig bűncselekmény hiányában mentik fel a vád alól. Részben az ő eredményeik alapján azonban úgy látom: akkor és ott sem bűncselekmény, sem bűnös cselekmény nem történt; ez a rendelkezésre álló iratok alapján bizonyítható; következésképpen Tóth Ilonát és *mindegyik* vádlott-társát nem bizonyítottóság, hanem bűncselekmény hiányában lehet és kell felmenteni a gyilkossági vád alól. Jóval többről van szó, mint egyetlen per hamis vagy konstruált volta; és nemcsak azért, mert a Tóth Ilona-per volt a megtorlás egyetlen igazi, hatásos látványpere, így tisztázásával pontosabb lesz képünk magáról a megtorlásról és ötvenhatról. De azért is, mert mindazok, akik nem, vagy nem teljesen értenek egyet az 1956-ban történtek mai értékelésével, akik továbbra is vallják, hogy nemcsak forradalom és szabadságharc, hanem azokkal együtt – a régi elnevezést megtartva – ellenforradalomnak nevezhető cselekmények is történtek, leginkább két eseményre hivatkoznak: a Köztársaság téren történetekre és a Kollár-ügyre. M. Kiss Sándor ezt a két történetet tekinti „a berendezkedő Kádár-hatalom alapmítoszának”.⁸ Tulipán Éva könyve és saját munkáim talán elégségesen bizonyítják, hogy október 30-án nem az, és nem úgy történt a Köztársaság téren, ahogy azt a kádárista történetírás, illetve a rendszerváltozás óta a periratokat kellő forráskritika nélkül

⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 494.

⁷ Az utca hivatalos neve már 1956-ban is Cházár András utca volt, az egyszerűség kedvéért mégis megtartom azt az elnevezést, amelyet a per szereplői és a történet kutatói egyaránt használtak.

⁸ M. Kiss Sándor, 2011, 320.

használó kutatók állítják.⁹ Érdekes és indokolt tehát M. Kiss Sándorék monográfiájának segítségével, virtuálisan velük együtt újrayomozni a Tóth Ilona-ügyet.

Ennek során vizsgálni kívánom azt is, hogy vajon M. Kissék, akik szerint a per koncepció volt, helytállóan tekintették-e az 1956-ban történeteket többé-kevésbé helyesen rekonstruálónak az iratokból kibomló történet azon részeit, amelyek nem, vagy nem szorosan kapcsolódtak a gyilkossághoz. Ezzel összefüggésben azt, hogy mennyire sikerült pontos képet rajzolniuk a főbb vádlottokról és a november 4-e utáni ellenállásról. Vizsgálódásom során igyekszem megválaszolni azokat a kérdéseket és felvetéseket is, amelyekkel Eörsi László próbálta cáfolni eredményeiket.¹⁰

Szándékom szerint azonban munkámnak vannak fontos hozadécai azon túl is, hogy általában megerősíti, néhány ponton pedig meghaladja vagy korrigálja Kiss Réka és M. Kiss Sándor eredményeit. Arra törekedtem, hogy feltárjam egy 1956 utáni koncepció per készítésének folyamatát, egyaránt figyelve a pert koholók és a velük együttműködni kényszerítettek motivációira. Hogy lehetőség szerint bemutassam azokat az eszközöket, amelyekkel a politikai rendőrség önmaguk ellen kollaborálásra kényszerítette a vádlottakat. Mindezekon keresztül pedig azt, hogy a megtorlás iratai hogyan, mennyiben lehetnek mégis forrásai ötvenhat elbeszélésének.

A megtorlás apparátusát a pártvezetés hozta létre, reorganizálva a forradalom előtt működött szervezeteket. A pártvezetés jelölte ki a feladatot, irányította és ellenőrizte annak végrehajtását. Azt vélelmezem azonban, hogy csak a forradalom és szabadságharc kiemelkedő, országosan ismert vezetői elleni ügyekben volt kezdeményező szerepe. Az eljárásokat általában – természetesen a párt direktívái, illetve vélelmezett elvárásai szerint – más szervek kezdeményezték, leginkább a politikai rendőrség. Az „ellenforradalom” kitöréséért és átmeneti győzelméért a pártvezetés az államvédelmet tette felelőssé, mint amely nem tudta időben felfedni az „ellenforradalmi szervezkedést”, majd képtelen volt önerőből levérni az „ellenforradalmat”. Két súlyos kudarc után a politikai rendőrség nem engedhetett meg egy harmadikat, minden áron sikert kellett felmutatnia a (már legyőzött) ellenforradalmárok felkutatásában és megbüntetésében. A feladat nem volt idegen és nem volt kedve ellen való a (zömmel a régi legénységből összeálló) állománynak, amelyet hajtott a megfelelés és a bizonyítás vágya. Kutatásaim alapján úgy látom, hogy a megtorlás társszervei (az ügyészségek és a bíróságok), de maguk a különböző pártbizottságok is csak módosítani tudtak azon, amit a politikai rendőrség prezentált. Ez az egyik oka annak, hogy

⁹ Tulipán Éva, 2012.; Szokolczai Attila, 2007.; Szokolczai Attila, 2008a.; Eörsi László, 2006a.

¹⁰ Eörsi László, 2007.

disszertációmban nem foglalkozom azzal, milyen konkrét szerepe volt a kerületi vagy a budapesti, netán az országos pártvezetésnek a Tóth Ilona-ügyben. Kizárt, hogy a rendőrségi vizsgálat kezdete előtt bármelyik vádlottat ismerte volna a politikai hatalom, amely következképpen csak azon információk alapján alakíthatta ki álláspontját, amelyeket a politikai rendőrségtől kapott. Jól illusztrálja ezt Kádár Jánosnak egy, a Tóth Ilona-ügyről tett megjegyzése, amely a politikai rendőrségtől a vizsgálat kezdetén kapott információon alapult, és amely, elhangzása idején, már nagyon nem volt összhangban az azóta többször átírt, átíratott történettel.¹¹ Az ügyet tehát – legalábbis főbb vonalaiban – a rendőrségi vizsgálat határozta meg. Különösen áll ez a Tóth Ilona-perre, ahol a vádlottak a tárgyaláson fenntartották a vizsgálati szakban tett vallomásaikat, nem tettek kísérletet a történet vagy abban vitt szerepük átírására.

A vizsgálat során először számba veszem a megtorlás kutatóinak legfőbb eredményeit, majd azok főbb megállapításait, akik egy-egy konkrét ügyet vizsgáltak. Ezt követően ismertetem azon történészek eredményeit, akik saját kutatás alapján alakítottak ki véleményt egy perről. Az elemzést a per tárgyává tett történet szűkebb kontextusának (a tárgyi körülményeknek) a vizsgálatával kezdem, sorra véve azokat a helyeket, csoportokat és sztereotípiákat, amelyek a per központi eleméhez, az állítólagos gyilkossághoz kapcsolódnak. Ezt követően a gyilkosság vádjával halálra ítélt fővádlottak ötvenhatos szerepét (a személyi körülményeket) próbálom rekonstruálni annak érdekében, hogy kiderüljön: illeszkedik-e a terhükre rótt bűncselekmény a róluk rajzolható képbe. Az áldozat személye körül felmerült problémák taglalása után veszem sorra a főbb tanúkat és vallomásaikat: kezdve az áldozat rokonain és nőismerősén, folytatva a két leginkább hitelesnek tekintett tanú, Gáli József és Obersovszky Gyula perben játszott szerepével. Megítélésem szerint fentiek után már egyértelmű, hogy senki nem követte el a vád tárgyává tett gyilkosságot, az minden valós alap nélküli ötvenhetes történet, ezért a fővádlottak vallomásainak tárgyalásakor nem az ítéleti tényállásba emelt történet valós vagy valótlan voltát vizsgálom, hanem azt, hogy miként tudtak a vádlottak vallomást tenni egy olyan cselekményről, amelyről – az ellenük indított vizsgálat kezdete előtt – tudomásuk sem volt. A Tóth Ilona-perben – eltérően a megtorlás eljárásainak többségétől – a bíróság tárgyi bizonyítékokra is hivatkozhatott. Ezek legfontosabbika az állítólagos áldozat teteme volt, amiről a vádlottak és a tanúk egybehangzó vallomást tettek. Az elemzésnek ezen a pontján szükséges és lehetséges ismét megvizsgálni a corpus delictit, összefüggésben azzal, ami az ügy vizsgálójáról, a politikai rendőrség

¹¹ Kádár Jánosnak a L'Unitában megjelent interjút idézi: M. Kiss Sándor, 2011, 319.

főhadnagyáról megtudható. Disszertációm befejezéseként megpróbálok választ találni arra, hogy a vádlottak miért kollaboráltak a politikai rendőrséggel (látszólag) önmaguk ellen.

Munkám talán a megszokottnál több erőfeszítést követel az olvasótól. Úgy vélem azonban, a szöveg komplikáltságának elsősorban a tárgy az oka. A perek többségét ugyanis nem az 1956-ban történtek beható ismeretének birtokában, előzetesen végiggondolt és megírt forgatókönyv alapján rendezték: a forgatókönyv vallomásról vallomásra formálódott a rendőrségi vizsgálat során, annak majdnem annyi szerzője volt, ahány résztvevője az ügynek. Nemcsak kihallgató és kihallgatott, hanem a rendőrség különböző osztályai és alosztályai, valamint szakértők és tanúk sokasága is hozzátett vagy elvett belőle. Kiss Réka és M. Kiss Sándor idézte a katona-politikai osztály egykori vezetőjének állítólagos mondását: „Kíváncsi vagyok, milyen módszerekkel választják szét a történészek, hogy mit vallott az őrizetes, mit vertünk mi ki belőle, és mit írtunk mi a vallomásába.”¹² Az önkéntes és kénytelen társszerzők kakofón együttműködése miatt az ügyek szándéktalanul is komplikáltak, zavarosak és nehezen áttekinthetők, felfejthetők lettek, hiszen egy-egy későbbi fordulat vagy módosítás átírt, vagy értelmezhetetlenné tett korábban lezárt, az iratokban (és így a történetben) mégis benne maradt részleteket. Más esetekben pedig tetten is érhető a vizsgálók szándéka az ügy összekuszálására annak érdekében, hogy a káoszban elsikkadjon, mennyire gyenge lábakon áll a bizonyítás.¹³

Mivel az eljárásokkal egy időben, majd az akták lezárásakor gondos kezek igyekeztek eltüntetni azokat a nyomokat, amelyek segítségével a machinációk tetten érhetőek, a kutatónak csak azok az iratok állnak rendelkezésére, amelyekből az ötvenhetes épült. Csak a vád bizonyítása céljával keletkeztetett és megőrzött iratok alapján lehet megpróbálni bizonyítani a vádak, illetve az azokból az ítéletekbe emelt történetek hamisságát. A kutató és az olvasó helyzetét tovább nehezíti, hogy a vallomások nemcsak kitalált vagy eltorzított történeteket tartalmaznak, hanem azokat át meg átszínezik ártó és óvó szándékú tévedések, tévesztések, szándékos vagy szándéktalan elhallgatások, a történelmi környezet megrajzolásának hibái. Az iratokban nincs olyan tény vagy állítás, amelyet eleve, feltétlenül igaznak lehetne tekinteni. Valós, téves és hamis elemek egyvelegéből kell felfejteni azokat a szálakat, amelyek az 1956-ban történtekhez vezetnek. Ez a szerzőtől és az olvasótól is nagy erőfeszítést igényel, de aki erről lemond, lemond arról is, hogy ötvenhét történetei mögött megtalálja ötvenhatot.

¹² Kiss–M. Kiss, 2007, 382.

¹³ Kiss–M. Kiss, 2007, 67.

I. AZ ÖTVENHATOS ÖSSZEFÜGGÉSEK

1. ELŐZMÉNYEK

Kende Péter és munkatársai könyve együtt vizsgálja a megtorlás rendszerét és annak legfőbb produktumát. Szerintük a Nagy Imre-per „szellemi utóda, de nem egyszerű utánzata a 30-as évek moszkvai és a 40-es évek budapesti látványpereinek”, „sztálini mintára felépített” konstrukciós per, hasonló az ilyenek magyar mintapéldányához, a Rajk-perhez.¹⁴ Rámutattak, hogy annak „eredményeit” már 1957 márciusában, még a rendőrségi vizsgálat kezdete előtt bejelentette Bulganyin és Kádár, tehát nem a tényfeltárást követte az abból levonható következtetés, hanem utólag konstruáltak „tényeket” a következtetéshez.¹⁵ Hatvan pontban (és ezek seregnyi alpontjában) cáfolták a per alapján tett kádárista állításokat – egyik sem bizonyult igaznak. Nagyrészt azt leplezték le, miként torzították a korban bűnnek számító cselekménnyé a valóban történeteket, de vannak a cáfolt szövegekben légből kapott állításokra épített hamis vádak.¹⁶ Ezek szerint a Nagy Imre-per és a Rajk-per az eljárásban feltárt tényállás és a történeti valóság viszonya tekintetében is hasonló.

Miközben a Nagy Imre-pert viszonylag egységesen koncepciónak tartja a szakma, azt megkülönböztetik a többi, koncepciónak nem tartott pertől. Pedig már Kendeék könyve alapján feltételezhető volt, hogy nem különbözött alapvetően a megtorlás többi eljárásától. Maléter Pált, a forradalom honvédelmi miniszterét ugyan végül Nagy vádlott-társaként ítélték el, de eredetileg egy másik perben szándékoztak bíróság elé állítani. Vele kapcsolatban pedig ugyancsak légből kapott állításokat tartalmaznak az iratok.¹⁷

Az igazság a Nagy Imre-ügyben című kötet után hosszú ideig nem volt lehetőség összevetni a periratokban megjelenő történeteket a valóban történetekkel. Egyfelől azért, mert az iratok nem voltak hozzáférhetőek, a perekről pedig legfeljebb szűkszavú tudósítások jelentek meg, amelyek nem kínáltak lehetőséget érdemi vizsgálatra; de azért sem, mert a többi elítéltről sokkal kevesebb és esetlegesebb információval rendelkeztek azok az emigránsok, akik őrizni törekedtek a forradalom emlékét. E téren a rendszerváltozás hozott újat, amely nyomán kezdtek hozzáférhetővé válni az addig elzárt akták.

A megtorlás iratait ötvenhat megismerésére alkalmas forrásnak tekintette *Rainer M. János* a rendszerváltozás után elsőként megjelent új forradalomtörténetben. „Különleges jegyei” miatt elkülönítette a Nagy Imre-pert a többi eljárástól; azt „politikai koncepció”

¹⁴ Kende Péter, 1989, 3–5, 17, 32, 55, 79, 97.

¹⁵ Kende Péter, 1989, 23.

¹⁶ Kende Péter, 1989, 33, 61, 72, 52, 80, 81.

¹⁷ Kende Péter, 1989, 11., 81.

alapján megrendezettnek nevezte,¹⁸ de következetesen került a „konceptiós per” kifejezés használatát. Így látta a Nagy Imre-monográfiában is: a „vizsgálat tárgya [...] az a *konstruált történet*, amelyben elsősorban ő és vezetésével a többiek a szocialista rendszer megdöntésére törektek [kiemelés – Sz. A.]”.¹⁹ A többi pert azonban szembeállította a Nagy Imre-perrel: „A vizsgálók és a bíróságok gyakorlata ennek megfelelően nem koholt rémmesék fabrikálására irányult – mint az ötvenes évek elején –, bár »kiegészítő jelleggel« alkalmazták az e téren meglévő tapasztalataikat is. Fő törekvésük a megtörtént események »megfelelő beállítása«, úgynevezett *kriminalizálása* lett [kiemelés – R. M. J.]”.²⁰ Eszerint a megtorlás pereit három csoportba lehet sorolni. Az elsőnek egyetlen darabja van, a konstruált Nagy Imre-per. A második csoportba tartoznak azok az eljárások, amelyekben a szervek célja a történetek feltárása volt, de a feltárt történeteket olyan beállításba helyezték, amely lehetővé tette a büntetés kiszabását. A harmadikba azok, amelyekbe koholt rémmesék is kerültek. Rainer tehát feltételezett olyan pereket, amelyekben együtt vannak a konstruált és a nem konstruált perek jellemzői: hamis konstrukciók és helyes rekonstrukciók. Következésképpen mielőtt a kutató merítene egy ügy irataiból, szükséges megvizsgálni azt, hogy megállapítható legyen, nincsenek-e benne, akár csak „kiegészítő jelleggel”, szándékosan hamis elemek. Nem elég a szövegek dekriminalizálása, meg kell vizsgálni minden történetet.

1989–1990-ben egy *büntetőjogászokból álló albizottság* vizsgálta az 1946–1956 közötti büntetőügyeket. Álláspontjuk szerint azon ügyek is koncepciók, amelyek csak részben tartalmaztak koncepciók (vagy arra utaló) elemeket. És nem csupán azon perek, amelyekre a kifejezés köznyelvi értelemben használatos, amelyek „kitalált tényállást koholt bizonyítékokkal támasztottak alá”, hanem azok is, amelyek „erkölcsileg, jogelméletileg kifogásolható jogszabályok alapján folytak le; [...] amelyek elbírálása egy erkölcsileg, jogilag helytelen szakmai-politikai irányítás hatására történt”.²¹ Koncepciósnak tekintették azokat a pereket, amelyek a valós tényekből levont valóságellenes következtetésekre épültek, és azokat is, amelyekben a büntetés mértéke nem állt arányban az elbírált tettel.²² Fentiek értelmében az ötvenhatos megtorlás eljárásai közül jogi szempontból koncepciósnak tekinthetők mindazok, amelyeket a gyorsított vagy a népbírói törvényerejű rendelet szabályai szerint tárgyaltak, hiszen azok olyan cselekményeket rendeltek súlyosabban büntetni, amelyeket a rendelet kihirdetése előtt követtek el; azok, amelyekben a vád népi demokratikus államrend elleni

¹⁸ Litván György, 1991, 126.

¹⁹ Rainer M. János, 1999, 409.

²⁰ Litván György, 1991, 133.

²¹ Jelentés, [1990], 2.

²² Jelentés, [1990], 2–3.

szervezkedés vagy mozgalom vezetése, izgatás vagy gyilkosság volt, mivel ezek értelmezését és alkalmazását jogilag helytelen módon szabályozták; végül azok, amelyekben valós tényekből valóságellenes következtetéseket vontak le (kriminalizálták a cselekményt).

Az albizottság jelentése más ok miatt is koncepciósnak mutatja a megtorlás eljárásait. Aszerint ugyanis különösen nagy számban találtak koncepciósnak ügyeket a BHÖ 1–48. pontja alapján indított ügyekben, márpedig a megtorlás során leggyakrabban alkalmazott paragrafusok közül nyolc is beletartozik abba a körbe. Ugyancsak nagy számban találtak koncepciósnak ügyeket azok között, amelyekben az ÁVO vagy az ÁVH folytatta a nyomozást. Az ÁVO–ÁVH feladatát 1956. november–decemberben a politikai nyomozó osztályok vagy főosztályok vették át. Az államvédelem forradalom utáni reorganizációjáról szóló vagy azt érintő munkák szerint Kádárék a szervezetet megszüntetve (1961–1962-ig mindenképpen) megőrizték az állományt,²³ vélelmezhető tehát, hogy a politikai nyomozók hasonlóan dolgoztak a forradalom után, mint előtte. Az albizottság szerint az 1956 előtti eljárásokat meghatározta a nyomozó szerv túlsúlya, és a „követelmény az volt, hogy a per során beigazolódjék a vád minden állítása.”²⁴ A politikai rendőrség szerepe a forradalom után is meghatározó volt, de a perben már nem kellett minden vádpontot bizonyítani, elég volt a megfelelő büntetés kiszabását lehetővé tevőkre koncentrálni.

Jogi szempontból tehát már a rendszerváltozás idején koncepciósnak lehetett tekinteni az ötvenhatos megtorlás eljárásainak többségét. Dolgozatomban szempontjából azonban ennél fontosabb, hogy a fennmaradt, jogi szempontból nagyrészt koncepciósnak peres iratai mennyiben és hogyan lehetnek alkalmas forrásai ötvenhat történeti elbeszélésének. Az albizottság pusztán formalitásnak nevezte az 1956 előtti bizonyítási eljárásokat, tehát bizonyítatlannak az ítéletekbe emelt tényállásokat.²⁵ Vagyis a fent említett hasonlóságok okán nem lehet bizonyítottnak tekinteni azokat a történeteket sem, amelyeket a megtorlás iratai őriztek meg. Azok csak azt követően válhatnak ötvenhat történeti elbeszélésének forrásaivá, miután egy új, szakszerű vizsgálat elvégezte a hajdan elmaradt bizonyítást.

Kahler Frigyes (az imént tárgyalt albizottság legaktívabb tagja) rajzolt elsőként átfogó képet a megtorlásról. Szerinte annak „igazságszolgáltatása” kontinuos az ötvenes évekével, a bírósági tárgyalásokat érdemben nem lehet bizonyítási eljárásoknak tekinteni,²⁶ tehát a perek koncepciósnak. Ezt 1993 óta senki sem cáfolta meg.

²³ Huszár Tibor, 1999.; Szokolczai Attila, 1999.; Pintér Tamás, 2000.; Zinner Tibor, 2001., 61–103.; Huszár Tibor, 2003, 54–58., 63.; Krahulesán Zsolt, 2013, 43, 85–86.

²⁴ Jelentés, [1990], 53, 63.

²⁵ Jelentés, [1990], Előszó, 3.

²⁶ Kahler Frigyes, 1993a, 33., 44.

Kahler a Rákosi-kor és a megtorlás büntetőeljárásai közös jellemzőjének tartja, hogy feladatuk nem igazság szolgáltatása, hanem a politikai hatalom akaratának végrehajtása volt.²⁷ Rainerhez hasonlóan a cselekmények kriminalizálását tekinti az egyik gyakran alkalmazott eszköznek, de nála egyértelműbben állítja, hogy a szervek nem pusztán átnevezték a cselekményeket (például gyilkosságnak a fegyveres harcot), hanem (legalábbis előfordult), hogy azokat önmaguk ellentétévé torzították. Ilyen például a Kál községbeli Bánhegyi András két (ötvenhatos és ötvenhetes) története, aki a tüntetés idején arra hivatkozva fékezte meg az indulatokat, hogy személyes bosszú helyett állítsák független bíróság elé a bűnösöket. A percsinálók ebből konstruálták az ötvenhetes történetet: a kommunisták felelősségre vonását követelte.²⁸ Ügyében tehát hamis tényállás született, az ő pere is koncepciós volt. Szükséges tehát úgy módosítani Rainer osztályozását, hogy a megtorlás idején voltak koncepciós perek, és feltételezhetően voltak nem koncepciósak.

Kahler adott először áttekintést azokról a rendkívüli intézményekről (statárium, gyorsított eljárás, népbíróság), amelyek lehetővé tették a tömeges és könyörtelen leszámolást az ellenforradalmárnak tekintettekkel. „Haláljogszabályok”-nak nevezte ezeket a törvényerejű rendelettel hatályba léptetett rendelkezéseket,²⁹ amelyek anyagi és eljárásjogi szempontból egyaránt hátrányos helyzetbe hozták a perbe fogottakat. Vizsgálatom szempontjából is különös jelentősége van annak, hogy mindhárom rendelet jelentősen megemelte számos bűncselekmény büntetési tételét, lehetővé téve halálbüntetés kiszabását olyan – a rendelet hatályba lépte előtt elkövetett – cselekményekért, amelyekért nem rendkívüli eljárásban csak határozott időtartamú börtönbüntetést lehetett volna kiszabni. Ez jelentősen szűkítette a vádlottak védekezési lehetőségét, megkönnyítette koholt történetek valóságnak mutatását.

Kahler azért is lényegileg hasonlóan látja a két korszak pereit, mert szerinte a megtorlás idején a *Fehér könyvek* „közvetlenül befolyásolták a büntetőeljárásokat, hiszen az ott megnevezett »ellenforradalmárok« ítélete nem volt megkérdőjelezhető”.³⁰ Legutóbb Tulipán Éva mutatott rá az 1956–1957-es sajtópropaganda és a megtorlás pereinek összefüggésére, együttes feladatuknak Kádár hatalmának stabilizálását, illetve a forradalom ellenforradalomnak mutatását tekintve.³¹ Tény, hogy a *Fehér könyvek*ben azonosíthatóan leírt személyek (Dudás József Pálházi Ferenc stb.), csoportok (Baross téri fegyveres csoport, csornai nemzeti bizottság, stb.) és események (Köztársaság téri népítélet, Kollár István

²⁷ Kahler Frigyes, 1993a, 52–53.

²⁸ Kahler Frigyes, 1993a, 21.; MNL HML, XXV. 21/b. Az Egri Megyei Bíróság büntetőiratai, 280/1957. Bánhegyi András és társainak pere.

²⁹ Kahler Frigyes, 1993a, 39.

³⁰ Kahler Frigyes, 1993a, 49.

³¹ Tulipán Éva, 2012, 14–21.

meggyilkolása stb.) többsége ügyében sor került egy vagy több büntetőeljárásra. Az összefüggést egy konkrét eseten keresztül magam is vizsgáltam.³² Eddig két kötetet vizsgáltak alaposabban, a negyedik kötetként számon tartott *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése* címűt Kende Péter és munkatársai, illetve a győri kiadványt a győri forradalom veteránjai.³³ Mindkét vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy az ott közltekől úgy, ahogy ott szerepel, semmi sem igaz. A kiadványok feladata nem a történeti tényfeltárás, hanem a propaganda volt, a hazai és a nemzetközi közvélemény meggyőzése arról, hogy ami történt az nem forradalom és szabadságharc, hanem a csőcselék tombolása volt – a propagandának pedig nem szükséges a valóságon alapulnia. Az ott közölt történetek egy részéről ma már meglehetősen biztonsággal ki lehet jelenteni, hogy légből kapott.³⁴ A valós alapot nélkülöző, vagy a valóságot mértéktelenül eltúlzó propaganda, a hisztérikus kampányok (az ötvenes években a „szervezkedések”, a „kulákszabotázsok”, a „klerikális reakció aknamunkája”, a megtorlás idején az „ellenforradalom rémtettei”) teljesen vagy érdemben valótlanságon alapuló pereket eredményeztek.

Végső konklúzióként Kahler Frigyes megállapította: „Kádár diktatúrájának első időszakában tehát a büntető ítékezés mindenben egyenes folytatása Rákosi osztálybírászkodásának.”³⁵ Ehhez legföljebb annyit lehet hozzátenni, hogy ha voltak is különbségek, azok sem a büntetőpolitika, sem az egyes eljárások lényegét nem érintették.

Az *1956-os Intézet kutatócsoportja* több éven át dolgozta fel a forradalom leverése után, magyar bíróságok által hozott jogerős halálos ítélet alapján kivégzettek ellen folytatott pereket. Az eredményeket összegezve megállapítottam, hogy a periratok csak „nagyon igényes kritikai megközelítéssel” használhatók a forradalom történetének forrásaiként, „hiszen az aktákból nem elsősorban az derül ki, hogy az eljárás alá vont személy mit csinált 1956-ban, hanem hogy miért vonták felelősségre”.³⁶ Ezzel egyfelől azt kívántam jelezni, hogy a periratokból egy-egy személy ötvenhatos története sem bontható ki hiánytalanul, másfelől azt, hogy gondos munkával mégis sok minden feltárható az iratokból. A kutatócsoport eredményei alapján a megtorlás pereinek többségét prekoncepciónak neveztem.

Kenedi János a Bibó Istvánnal készült jegyzőkönyvek kötetbe rendezésekor tett fontos megállapításokat a megtorlás vizsgálati és bizonyítási módszereiről. Szerinte is koncepciósak

³² Szokolczai Attila, 2011b.

³³ Erdélyi Iván, 1991.

³⁴ *Fehér könyv*, I. [1956], 28.; *Fehér könyv*, II. [1957], 64–65.; Eörsi László, 2001, 204.

³⁵ Kahler Frigyes, 1993a, 53.

³⁶ Szokolczai Attila, 1994, 239.

voltak a perek,³⁷ amelyeket nem csupán az ötvenes évek eljárásaival állított lényegileg azonosnak, hanem a sztálini perek történelmi előzményének tekintett inkvizíciós eljárásokkal is.³⁸ Annyira azonosnak tekinti az ötvenes évek és a megtorlás korának percsinálását, hogy utóbbi bemutatásakor számos esetben olyan tényekre hivatkozott, amelyeket az előbbiről tártak fel az 1956 előtt folytatott rehabilitációs eljárások. Szerinte a jegyzőkönyvek nem a kihallgatott vallomását, hanem azt tartalmazzák, amiben kihallgató és kihallgatott megállapodott.³⁹ Megállapította, hogy a politikai rendőrség nemcsak a rendszerváltozás idején semmisített meg iratokat, hanem fennállásának egész ideje alatt,⁴⁰ vélhetően éppen azért, hogy eltüntesse a percsinálás nyomait.

Kenedi szerint le kell mondani a peres iratok ötvenhat forrásaként való használatáról minden olyan esetben, amikor nem lehet más forrásokkal összevetve igazolni a bennük foglalt állításokat. De hogy a perekből mégis nyerhető ötvenhatra vonatkozó érdemi információk, azt inkvizíciós hasonlata jelzi. Mert noha látszólag azok a megtorlás eljárásainál is hamisabb kényszervallomásokat tartalmazó iratok is csak keletkezésük korának lehetnek forrásai, Carlo Ginzburg bebizonyította ennek ellenkezőjét, hogy segítségükkel *mégis* bővíthető tudásunk a boszorkánypereket megelőző múltrol.⁴¹

Zinner Tibor együtt vizsgálta a megtorlás végrehajtóit (a pártot, a rendőrséget, az ügyészséget és a bíróságot), valamint működési mechanizmusát (az egymásba fonódó párt- és belügyi irányítást, a menet közben a régi mintájára formálódó struktúra működését, vagyis a kádári megtorlás rendszerét). Kahler Frigyeshez hasonlóan ő is kontinuosnak és lényegileg azonosnak állítja a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek politikai célú használatát a Rákosi- és a korai Kádár-korban.⁴² A legfelső pártvezetőktől vett idézetekkel gazdagon illusztrálta, mennyire hatáskörükbe tartozónak tekintettek minden intézkedést a büntetőeljárásokkal kapcsolatban. Beleszólást csak Moszkvától fogadtak (és vártak) el. Így történt a nem országos fontosságú ügyekben is, azzal a különbséggel, hogy azokban a helyi pártszervek voltak illetékesek.⁴³

A megtorlás fontos előfeltétele volt azoknak az apparátusoknak a kádári rendbe tagolása, amelyekre a feladat végrehajtása várt. Zinner hosszan tárgyalta a több hullámban végrehajtott tisztogatásokat, valamint az ügyészek és bírák megdolgozása céljával tartott

³⁷ Kenedi János, 1996, 18, 21, 32, 33, 34.

³⁸ Kenedi János, 1996, 20, 24.

³⁹ Kenedi János, 1996, 21.

⁴⁰ Kenedi János, 1996, 27.

⁴¹ Ginzburg, Carlo, 2003a.

⁴² Zinner Tibor, 2001, 78, 199, 220, 232, 237, 240, 263.

⁴³ Zinner Tibor, 2001, 92, 215.

országos értekezleteket. Ezek voltak hivatva közvetíteni a párt elvárásait, hadrendbe állítani az apparátust. De nemcsak általában utasították a szervek tagjait szigorú ítélkezésre, beleszóltak a konkrét ügyekbe is, az ítéleteket bírálva vagy dicsérve adtak sillabuszt a további feladatvégrehajtáshoz.⁴⁴ Kádár kevesellte Gáli József és Obersovszky Gyula első fokú ítéletét: súlyosították. A másodfokon hozott halálos ítéletet sokallotta: kegyelmet kaptak.⁴⁵

Zinner szerint a szocialista törvényességről hangoztatott szólásokon túl a hatalomnak kezdettől célja volt az 1953 előtti törvénytelenység visszaállítása, „ezt az időszakot vették célba, ennek a büntetőpolitikájához kívántak visszatérni” „a klasszikus sztálini recipe szerint”.⁴⁶ Hogy hogyan kellett valójában érteni a szocialista törvényességet, azt Münnich Ferencnek az ügyészek 1957. február 4-én tartott országos értekezletén tett felszólalásával érzékeltette: a kormány második embere példaként állította a törvénytelenégeket elkövető karhatalmistákat az ügyészek elé.⁴⁷ Noha nem állnak rendelkezésre pontos információk a megtorlás során elkövetett gyötrésekről, kijelenthető, hogy a megtorlás velejárója volt az intézményesített vagy csak sugalmazott törvénytelenység, ezt Zinner számos példával bizonyította. Kahlerhez hasonlóan, és az övével lényegében egyező eredményekre jutva, részletesen elemezte a kivételes rendelkezéseket, amelyek évszázados vagy akár évezredes jogi normákat függesztettek fel.⁴⁸

Zinner hasonlóan látja az ÁVH megszüntetve megőrzését, mint az 1999-ben megjelent tanulmányomban szerepel. Ha 1956. november–decemberben még voltak is kísérletek különböző distinkciókra (például megkülönböztették a szervezethez 1953 előtt és után kerülteket), ezek a skrupulusok 1957 legelejére eltűntek. A politikai osztályok feltöltésénél pedig már 1956. november végén számítottak a felülvizsgálaton átesett államvédelmisekre,⁴⁹ ami – tekintettel arra, hogy a felülvizsgálat pusztán formalitás volt⁵⁰ – azt jelenti, hogy a pártvezetés már a felülvizsgálat előtt szélesre tárta előttük a politikai nyomozó osztályok kapuit. A Tóth Ilona-ügy vizsgálója, Szentgáli István főhadnagy 1949 márciusában került az ÁVH-hoz, két év múlva a vizsgálati osztályra.⁵¹ Már 1956. november közepén ott folytatta a munkát.⁵² A vizsgálatot felügyelő alosztályvezető, Farkas Miklós főhadnagy 1951-ben lett

⁴⁴ Zinner Tibor, 2001, 49–51., 125, 369.

⁴⁵ Zinner Tibor, 2001, 228–229, 253.

⁴⁶ Zinner Tibor, 2001, 232, 112.

⁴⁷ Zinner Tibor, 2001, 410–411.

⁴⁸ Zinner Tibor, 2001, 116, 122, 143, 206.

⁴⁹ Zinner Tibor, 2001, 72.

⁵⁰ Szokolczai Attila, 1999, 32.

⁵¹ ÁBTL, 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai (a továbbiakban 2.8.1.). 5380. Szentgáli István fogyatéki anyaga (a továbbiakban: 5380. Szentgáli István...), Szentgáli István szakmai és politikai minősítési lapja, 1952. május 26.

⁵² ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., A BRFK feljegyzése Szentgáli Istvánról, 1957. január 17.

ÁVH-s, előtte a katonai elhárítás ügynökként foglalkoztatta.⁵³ Farkas már 1956. november 7-én újrakezdte a vizsgálati munkát.⁵⁴ A Tóth Ilonát a vizsgálat kezdetén kihallgató Nagy László százados 1946 áprilisában a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán kezdte az államvédelmi munkát.⁵⁵

Zinner Tibor szerint a rendőrség kádárista átszervezése során felállított politikai osztályok állománya és vezetősége döntően egykori ÁVH-sokból állt. És mivel szerinte a megtorlás egészét a BM (kezdetben is jelentős, de egyre erősödő) befolyása, a társszervek feletti hatalma, sőt diktatúrája⁵⁶ jellemezte, ebből az következik, hogy a végrehajtást egykori ÁVH-sok, nyilván ávós módszerekkel végezték és irányították. Ahogy 1999-ben írtam: „A volt államvédelmi tisztek természetesen hozták magukkal megszokott munkamódszereiket, munkastílusukat.”⁵⁷ Huszár Tibor szerint ezt Kádár számos alkalommal bírálta, ami azonban nem tartotta vissza attól, hogy profitáljon belőle.⁵⁸ Ez a politikai rendőrség jelölte ki – a pártvezetés útmutatását figyelembe véve – a megtorlás célcsoportjait, állította fel a végrehajtás ütemtervét, kérte számon az ügyészségen és a bíróságon a nem kellően harcos munkát.⁵⁹ Az így megszabott, és a párt által jóváhagyott „kényszerpályák behatárolták az igazságügyben dolgozók mozgásterét”.⁶⁰

Zinner szerint az ügyészség a karhatalom által folytatott nyomozások esetében nem tudott élni felügyeleti jogával, és így volt ez a politikai nyomozó osztályok által folytatott vizsgálatok esetében is: az ügyészségek „alárendeltségi viszonyba kerültek a belügyi szervekkel”.⁶¹ Szerepük kimerült az előzetes letartóztatás meghosszabbításának engedélyezésében, a politikai rendőrségen készült vádirat átvételében, és a tárgyaláson a vádképviselőben. Hogy a megtorlás egész rendszere mennyire törvénytelen volt, azt azzal is demonstrálta, hogy bírák és ügyészek serege mondott le részint tiltakozásul, részint azért, mert más lehetősége nem maradt arra, hogy ne váljon tettestárssá a törvénytelen ségek, vagyis bűncselekmények elkövetésében. Helyüket részben olyanok foglalták el, akik már az ötvenes években bizonyították rátermettségüket.⁶²

⁵³ ÁBTL, 2.8.1. 1299. Farkas Miklós fogyatéki anyaga (a továbbiakban: 1299. Farkas Miklós...), Farkas Miklós szolgálati adatlapja, 1957. június 21.; A 19. lövész ezred D-tisztjének jelentése Farkas Miklósról, Zalaegerszeg, 1951. január 8.

⁵⁴ ÁBTL, 2.8.1. 1299. Farkas Miklós ..., Farkas Miklós szolgálati adatlapja, 1957. június 21.

⁵⁵ ÁBTL, 2.8.1. 6898. Nagy László fogyatéki anyaga. Szolgálati adatlap.

⁵⁶ Zinner Tibor, 2001, 276.

⁵⁷ Szokolczai Attila, 1999, 57.

⁵⁸ Huszár Tibor, 2003, 56–57.

⁵⁹ Zinner Tibor, 2001, 203, 216, 220.

⁶⁰ Zinner Tibor, 2001, 220.

⁶¹ Zinner Tibor, 2001, 206, 281, 283. Az idézet ez utóbbi helyről.

⁶² Zinner Tibor, 2001, 114, 173, 179, 180, 186, 193.

Zinner Tibor szerint a párt akarata érvényesítésének a megtartott ÁVH-sok mellett a népbírák voltak a legfontosabb eszközei. A nekik, laikusoknak az ítélkezésben biztosított túlsúly⁶³ pedig ellenkezik az egyetemesen elfogadott jogi normával. Számos esetet idézett arra, hogy politikai kapcsolataik révén miként tartották nyomás alatt a szakszabályokat, és miként jelentették fel őket különböző pártfórumokon, ha véleményük szerint nem megfelelően (osztály)harcos ítéleteket hoztak, mennyire próbálta rajtuk keresztül is érvényesíteni akaratát a pártvezetés.⁶⁴ És nem elégedtek meg annyival, hogy a szakszabálytól átvegyék az ítélkezést, beleszóltak az ügyészségek munkájába is: kifogásolták nem eléggé harcossá tartott vádképviselőket, személyében támadták például Radó Ilonát, mint aki menti a vádlottakat, sőt, általában helytelenítették, hogy „a vezető politikusok nem kerülnek bíróság elé”.⁶⁵

Noha Zinner a rendszert vizsgálta, jelezte azt is, milyen nehézségei vannak a periratok ötvenhat forrásaként való használatának. Az MSZMP Adminisztratív osztályán készült egyik feljegyzést idézve állítja, hogy a vizsgálók csak a terhelő adatok jegyzőkönyvbe vételére koncentráltak, következésképpen a bírósági tárgyalást meghatározó jegyzőkönyvek jobb esetben is csak az érem egyik oldalát mutatják.⁶⁶ Egy másik dokumentumból pedig kiderül, hogy ami jegyzőkönyvbe került, annak valóságtartalma is kétséges.⁶⁷

Kádár talán az IKB 1957. június 22-i ülésén, a készülő Nagy Imre-perrel kapcsolatban fogalmazta meg leginkább egyértelműen a megtorlás végrehajtóinak feladatát: „a bűnügyi vizsgálat az októberi ellentámadás tényeinek a felderítésére irányuljon”.⁶⁸ Tények feltárása és nem vádak koholása volt tehát a feladat, de miközben látszólag a valóban történtek felderítését, valójában a történelekről adott hamis, ideologikus értékelés igazolását állította feladatul a szervek elé. Nem a valóság, hanem egy virtuális valóság tényeinek a feltárását. Nem a forradalomét, hanem az „ellenforradalomét”. 1956. december elején az IKB, még az előtt, hogy a történekek feltárása és elemzése lehetővé tett volna bármilyen alapos értékelést, ötvenhatot ellenforradalomként kanonizálta, megnevezte annak okait, leírta legfőbb jellemzőit. A megtorlás aktorai tehát csak és kizárólag az „ellenforradalom” tényeit tárhatták fel. A feltárt tények valóságtartalmának legfőbb kritériuma az volt, hogy illeszkedjenek a pártvezetés által adott értékeléshez, amely pedig nem a valóságon, hanem annak inverzén alapult. Ez adta azt a koncepcionális keretet, amelyhez a vallomásokot hozzá kellett igazítani. Ez nem csupán azt jelenti, hogy a vádlottak történeteit egy azokétól idegen keretbe (konceptióba) kellett

⁶³ Zinner Tibor, 2001, 143, 145.

⁶⁴ Zinner Tibor, 2001, 150, 153, 155, 156, 302.

⁶⁵ Zinner Tibor, 2001, 153, 156.

⁶⁶ Zinner Tibor, 2001, 280.

⁶⁷ Zinner Tibor, 2001, 288.

⁶⁸ Zinner Tibor, 2001, 223.

beleerőszakolni, hanem azt is, hogy azokat a nekik keretet adó valósággal szögesen ellentétes virtuális valóságba kellett beleerőltetni. Ahogy az elbírált cselekmények kerete a valóság inverze lett, úgy és attól váltak a cselekmények is mássá, az ítéletet megalapozni képes bűncselekménnyé. A valóság tényei helyett a hamisság tényeivé. Ebben a relációban az ötvenhatban valóban történekről szóló beszámolók hazugságnak, jobb esetben kijavítandó tévedéseknek látszottak.

A politikai rendőrség korai étékelései, jelentései tele vannak az általuk elkövetett „hibákkal”, az azok fölötti magyarázkodással. 1956 végére felismerték: az addig követett út nem vezet eredményre, a népi demokrácia megdöntésére törő osztályellenség utáni nyomozás csak kudarcot eredményez. A feladatot (bűnösök felkutatását és leleplezését) pedig akkor is el kell végezni, ha nem léteznek az elvárásnak és előírásnak megfelelő bűnök és bűnösök. Ha nincsenek, akkor kreálni kell ilyeneket. A virtuális valóságba helyezett virtuális vagy felismerhetetlenné torzított cselekmények valóságos, tehát elítélhető elkövetőit. A virtuális valóság virtuális tényei (a sajtóban megjelent koholmányok, a *Fehér könyvek*ben írtak, az október–novemberben „üldözöttek” rémtörténetei, a szabadságuk fejében együttműködni kényszerítettek fantazmagóriái stb.) ezt követően kaptak megerősítést és bizonyítást a kihallgató szobákban, majd a tárgyalótermekben.

*Kis József*nek az összes borsodi per vizsgálata alapján a borsodi megtorlásról írt kismonográfiája szerint az eddig ismertetett jellemzők nem csupán a központi hatalomra és az országos jelentőségű ügyekre érvényesek. Kis a politikai hatalom aktuális érdekét szolgáló koncepciós pereknek tartja a megtorlás borsodi pereit, amelyek többségében a bírósági iratok alapján is megállapíthatóan hamis tényállás alapján hoztak ítéletet.⁶⁹

A helyi pártbizottságok szerinte ugyanúgy uralták a helyi leszámolást, mint a PB az országos jelentőségű ügyeket.⁷⁰ Kahler Frigyes a *Fehér könyvek* feljelentéssel egyenértékű szerepét emelte ki, ehhez Kis a helyi sajtó cikkeinek hasonló hatását tette hozzá.⁷¹ Gazdagon illusztrálta, milyen volt a szocialista törvényesség a borsodi valóságban. Az egyik miskolci letartóztatottat három órán át többen verték gumibottal, mire aláírta vallomását, a másikat úgy megverték, hogy csak az elmeosztályon tért magához, ott és akkor írták vele alá az állítólagosan az ő vallomását tartalmazó jegyzőkönyvet.⁷² Történt mindez két olyan esetben, ahol a vádlottakat halálbüntetés fenyegette, egyiküket ki is végezték. Nemcsak a férfiakat, de szükség esetén a nőket is kínozták. Egy sajtókeresztúri asszonyt hatszor bántalmaztak, egy

⁶⁹ Kis József, 2002, 109, 106.

⁷⁰ Kis József, 2002, 29, 32, 47–49.

⁷¹ Kis József, 2002, 48.

⁷² Kis József, 2002, 54–55., 57.

esetben bizonyíthatóan a községi párttitkárnő jelenlétében verték gumibottal, aki nem emelt szót a kínvallatás ellen.⁷³ Ha másként nem volt hajlandó megtenni a tőle elvárt vallomást, a tanút is hasonló bánásmódban részesítették.⁷⁴ A letartóztatottakkal (és esetenként a tanúkkal) szemben alkalmazott kényszerítő eszközök közül csak egy volt a fizikai erőszak, és természetesen egy-egy terhelten szemben sem csak egy módszert alkalmaztak. Az 1956-ban mindössze tizenkilenc éves Lukovics Lászlót egyaránt kényszerítették halálos ítélettel fenyegetéssel, veréssel, majd megtevesztéssel: azzal ámították, hogy megfelelő vallomás után hazaengedik. Lukovics mindezt feltárta a bírósági tárgyaláson, mire halálra ítélték.⁷⁵ Ha szükség volt rá, ügynököt tettek a vádlottak közé, aki magát is terhelő, vagyis hitelesnek tűnő vallomással járult hozzá a „bűncselekmény” bizonyításához.⁷⁶

Kis József néhány esetben az ötvenhatban történtek ötvenhetes történeté torzítását is tetten érte. Mohai István államvédelmi százados haláláról két történetet talált az iratokban. Az első szerint Mohai október 26-án, a BM megyei főosztályának elfoglalása után öngyilkosságot követett el, a második szerint azonban üldözői verték agyon. E második verzió bizonyítása érdekében meghamisították a Mohai boncolásáról készült jegyzőkönyvet.⁷⁷

A fentiekben leírt mechanizmus állította elő azokat az iratokat, amelyek segítségével mégis kísérletet kell tenni ötvenhat eseményeinek feltárására. Valahogy úgy, ahogy a boszorkánypereket kutató Carlo Ginzburg tette: egyaránt ügyelve az eljárásokban részt vevők motivációira és lehetséges ismereteire; gyanakvással fogadni a sztereotip elemeket, és odafigyelni a különös, az általános trendbe nem illő részletekre; belehelyezve a pereket a korszak politikai és ideológiai dimenzióiba. Ahogy azt már többen megtették, amikor a megtorlás egy-egy eljárását vizsgálták.

Elsőként *Tyekvicska Árpád* vette alapos, új vizsgálat alá a megtorlás egyik eljárását. Elsődleges célja nem az 1956-ban, hanem az 1957-ben történtek feltárása volt. Nem az érdekelte elsősorban, hogy mi történt Rétságon (ahol Pálinkás Antal ezrede állomásozott) és Felsőpetényben (ahol Mindszenty Józsefet tartották házi őrizetben), hanem hogy Pálinkás őrnagy és tisztársai miként lettek tárgyaivá a megtorlásnak; személyük és ötvenhatos cselekményük mivé torzult 1957-ben. Tette ezt akkor, amikor még kísérlet sem történt a forradalom és szabadságharc történetének a rendszerváltozás után hozzáférhetővé vált

⁷³ Kis József, 2002, 59.

⁷⁴ Kis József, 2002, 60.

⁷⁵ Kis József, 2002, 56.

⁷⁶ Kis József, 2002, 58.

⁷⁷ Kis József, 2002, 63.

forrásokot felhasználó megírására (az 1956-os Intézet 1991-ben megjelent munkája⁷⁸ nem annyira új források alapján, mint inkább új szemlélettel íródott), tehát az ötvenhetes történet elemeit nem lehetett összevetni új, tudományos eredményekkel. Mégis, már 1994-ben felismerte, hogy nem a perek tettek kísérletet a történetek rekonstruálására, hanem maguk a perek voltak konstruáltak; a letartóztatottak gyötrése „korántsem az igazság feltétlen kiderítését célozta, hanem sokkal inkább a terhelő vallomások megszületését”;⁷⁹ a cél nem a történeti tényállás felderítése, hanem a párt utasításainak végrehajtása volt.⁸⁰ Felismerte tehát a perek manipuláltságát, de az ötvenhatról és ötvenhétről való ismeretek 1994-es szintjén még nem ismerhette fel, történészként nem állíthatta, hogy az eljárásoknak nem volt céljuk az ötvenhatban történetek megismerése és megörökítése; az eljárásokban mégis rekonstruált valós történelmi tények a perek készítői számára és szempontjai szerint nem eredmények, csak melléktermékek voltak. Ezt nem tehetette azért sem, mert az általa vizsgált per vádjai valós tényeken alapultak (Mindszenty kiszabadult, a rétsági parancsnokok határozata alapján alakult meg a járási nemzetőrség stb.). Ezen valós tényeknek az eredeti összefüggésükből való kiragadása, az „ellenforradalom” keretébe illesztése, eltúlzása vagy eltorzítása eredményezte a vádlottak büntethetőségét.

Nem állíthatta és nem állította tehát a Pálinkás-pert azonos jellegűnek az ötvenes évek koncepciók pereivel, de koncepciósnak nevezte (noha magát a „koncepciók per” szókapcsolatot kerülte). A „koncepció” kifejezést egyfelől abban az értelemben használta, hogy a perek megindítását, aztán annak egyes részeit (a vádlottak összeállítását, a tanúk kiválasztását) megelőzte a koncepció, egy előzetes „elgondolás, terv”.⁸¹ Másfelől használta a kifejezést abban az értelemben, amelyet az értelmező szótár így ad meg: „Alapeszmének, fő gondolatnak valamely keretbe való beállítás”.⁸² Természetesen a valóban történetek feltárása és a bünt elkövetettek megbüntetése céljával indított perek is „koncepciók” abban az értelemben, hogy a vizsgálat, sőt már a nyomozás kezdete előtt készül egy terv (például milyen lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a rögzített nyomok alapján megtalálják a tetteket), aztán további (rész)tervek, miként „koncepciók” ezek a perek abban az értelemben is, hogy a per aktorai egy bűnről, bűncselekményről, igazságszolgáltatásról kialakított koncepcióba, szellemi keretbe helyezik bele a konkrét bűncselekményt. (Nyilván) Tyekvicska Árpáddal együtt abban látom a fő különbséget, hogy a valóban történeteket feltárni és igazságot

⁷⁸ Litván György, 1991.

⁷⁹ Tyekvicska Árpád, 1994, 108, 109.

⁸⁰ Tyekvicska Árpád, 1994, 145.

⁸¹ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, IV.; Tyekvicska Árpád, 1994, 130, 143.

⁸² A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, IV.; Tyekvicska Árpád, 1994, 133, 136.

szolgáltatni akaró perek ilyen vagy olyan értelmű koncepciói szervesen és kizárólagosan kapcsolódnak az eljárás tárgyához (az adott bűncselekményhez) és a bűncselekmény-bűnüldözés fogalomköréhez. Ellentétben a megtorlás eljárásaival, amelyek koncepciói (előzetes elgondolásai, tervei) nem az eljárás tárgyává tett cselekményre irányulnak, hanem a politikai hatalomnak az igazságszolgáltatástól idegen, hatalmi céljait szolgálják, tehát a perek elgondolása, terve semmiképp sem állhat kizárólagos, vagy akár csak elsődleges kapcsolatban az adott bűncselekménnyel.

Konkrétan: a Pálinkás-pert megelőző előzetes elgondolás (konceptió) nem azt tartalmazta, hogy valakik jogellenesen kiszabadítottak egy elítéltet, és hogy lehet az elkövetőket kinyomozni, cselekményüket bizonyítani, és őket felelősségre vonni, hanem egyfelől azt, hogy hogyan lehet a Mindszenty őrzésével megbízott államvédelmi egységet felmenteni a bíboros elengedésének vádjá alól, másfelől azt, hogy kik ellen lehet és érdemes büntetőeljárást indítani ezen a címen. Ahogy Tyekvicska feltárta: a KGB és a politikai rendőrség már november közepén megbízható forrásból tudta, hogy mi történt, és úgy tudta, ahogy tudni akarta.⁸³ Mindszenty szabadulásáról – azzal az egykor Pallavicini Pálinkás őrnagyot inszinuált kapcsolatba hozva – november 25-én beszámolt a *Népszabadság*, december 14-én pedig a *Pravda*.⁸⁴ Tudott volt tehát a bűncselekmény és annak gyanúsítottja, Pálinkást mégsem tartóztatták le. Sőt, miután egy öntevékeny tiszt csoport elfogta, az ügyet jól ismerő Simonfi Albert alezredes, katonai ügyész határozata alapján néhány nap múlva szabadon engedték.⁸⁵ Csak több mint két hónappal azt követően, 1957. február 6-án vették előzetes letartóztatásba, hogy a *Népszabadság* már beszámolt bűnös cselekményéről.

Pálinkás annak köszönhette a két hónap szabadságot, hogy noha ismert volt a „büntett” és annak „elkövetője”, ez nem volt elég a koncepció (elgondolás, terv) elkészítéséhez, mert még nem alakult ki a koncepció (ideológiai keret), amelyben ügyéből a legtöbb haszon nyerhető. Ha pedig a bűncselekmény és a bűnös ismerete nem volt elég a per (elgondolás, terv értelmű) koncepciójához, az azt mutatja, hogy a per előzetes elgondolása, eltervezése nem szerves és nem kizárólagos kapcsolatban állt a vád tárgyává tett üggyel. Pálinkás őrizetbe vétele után pedig azért folyt vontatottan a vizsgálat – mint azt Tyekvicska feltárta –, mert nem tudták eldönteni, hogyan lehet a legtöbbet kihozni két olyan névből, mint Mindszenty és Pallavicinié, illetve két olyan rangból, mint a hercegprímás és az örgróf. Nem tudták azonnal eldönteni, hogy a sok vádlott-társnak alkalmas személy közül kihez kapcsolják az őrnagyot,

⁸³ Tyekvicska Árpád, 1994, 89, 101.

⁸⁴ Tyekvicska Árpád, 1994, 88, 89.

⁸⁵ Tyekvicska Árpád, 1994, 92–93, 96.

azaz milyen jellegű ügyet készítsenek. Pálinkást Turcsányi Egonnal, Mindszenty titkárával állítsák bíróság elé, amely szemléletesen példázhatta volna a klerikális és horthysta katonatiszti reakció egymásra találását és összedolgozását; netán a Mindszentyt kiszabadítani akaró újpesti felkelőkkel társítsák, bizonyítandó az osztályellenség aktív szerepét a fegyveres ellenforradalomban; vagy, ami végül realizálódott: a rétsági katonatisztekkel vonják perbe, akiket ily módon úgy lehetett megbüntetni azért, mert november 4-én fegyveres harcra készültek, hogy az a lehető legkevésbé ártson a néphadsereg tekintélyének.

Másfelől a megtorlás eljárásainak koncepcióját, ideológiai keretét nem a bűncselekmény–bűnüldözés fogalomköre adta, hanem a párt hatalmi-politikai érdeke és szempontjai. A perek nem a vád tárgyává tett bűncselekményről, hanem hatalomról és politikáról szóltak. A fenti példánál maradva: Mindszenty szabadulásából nem azért lett büntetőper, mert a cselekmény törvénybe ütköző volt, vagy végrehajtása során törvénytelen eszközöket alkalmaztak, hanem azért, mert őt a hatalom (utólag) az ellenforradalom diabolikus vezérévé tette, akinek kiszabadítása ördögi bűn, amit olyan valaki hajtott végre (olyan valakit vádoltak vele), akivel meg lehetett személyesíteni az ellenforradalmat.

Tyekvicska Árpád figyelmeztet arra is, hogy a perek megérthetetlenek és megismerhetetlenek anélkül, hogy a kutató törekedne megismerni azt, mit tudhattak, hogyan gondolkoztak a vizsgálat lefolytatói a cselekményről, annak szereplőiről és körülményeiről a vizsgálat kezdetén. Ez természetesen egyre nehezebb, ahogy nő az időbeli távolság a megtörtént esemény és a belőle kreált ügy között, mégis törekedni kell rá. Egy egész fejezetet szánt annak bemutatására, miként gyűjtögették és rendezgették az információkat, véletlenszerűen (vagy annak tűnően) elővett tanúk kihallgatásának jegyzőkönyveiből, a tisztii felülvizsgálatok irataiból, a névvel ellátott jelentésekből és a zömmel névtelen feljelentésekből, telefonon tett bejelentésekből. Meglátta azt is, hogy már a nyomozás elrendelését megelőzően célzott vizsgálat folyt, noha annak a fennmaradt dossziékban nincs nyoma.⁸⁶ Azóta tudjuk, hogy ezt az előzetes vizsgálatot nevezték operatív szaknak, vagy operatív nyomozásnak, amelynek iratai ma is csak elvétve állnak a kutatás rendelkezésére.

Fontos módszertani felfedezése annak felismerése, hogy ötvenhatos ügyekben nincs, vagy nagyon ritka az érdektelen tanú. A tanúk egy része meghurcolt (más perben elítélt, internált vagy csupán állásából elbocsátott),⁸⁷ más része a fentiek valamelyikétől fenyegetett. Miként a boszorkányok ellen indított perekben, a megtorlás idején is előszeretettel hívták tanúnak azokat, akik személyes ellentétben álltak a vádlattal, végül tanúskodtak az események

⁸⁶ Tyekvicska Árpád, 1994, 97.

⁸⁷ Tyekvicska Árpád, 1994, 130.

sértettjei, köztük olyanok, akiket személyükben nem ért sérelem, ám „a nép hatalmára támadást” (utólag) személyes sérelemként élték meg, vagy hajlandóak voltak eljátszani ezt a szerepet. A jól összeválogatott tanúktól könnyű volt terhelő, a bűntényt bizonyító vallomáshoz jutni akkor is, ha nem volt bűncselekmény.⁸⁸

Az ötvenhatos tevékenység ítélethez szükséges bűncselekménnyé formálása fontos eszközének tekintette Tyekvicska a cselekmények kiragadását a korból, az összefüggésekből. Pálinkás halálos ítéletéhez nagyban hozzájárult, hogy őt a bíróság egy ellenforradalmi szervezet vezetőjének tekintette, ez alapján állapította meg bűnösségét a BHÖ 1/1. pontja szerint, amely abban az esetben is halállal volt büntethető, amennyiben a vádlott bűnössége más bűncselekményekben nem nyert bizonyítást. Ez az állítólagosan ellenforradalmi szervezet a rétsági ezrednél alakult forradalmi katonatanács volt, amelynek valóban Pálinkást választották az elnökévé, ő pedig a katonatanács elnökeként intézkedett, ennyiben az ítélet valós tényeken alapult. Nem vette azonban figyelembe a bíróság, hogy 1956-ban a katonatanácsok alakítását Janza Károly honvédelmi miniszter rendelte el.⁸⁹ Akkor tehát még semmi jel sem utalt arra, hogy azokat 1957-ben ellenforradalminak fogják tekinteni, különösen, mivel a rétsági megalakítása és működése meglehetősen konciliáns volt.

Tyekvicska szerint az, ami Pálinkás őrnaggyal 1957-ben történt, az nem igazságszolgáltatás volt, hanem egy fő vonalaiban előre kidolgozott színjáték.⁹⁰

Kahler Frigyesnek Bruszniai Árpád és társai (a veszprémi forradalmi tanács vezetői) peréről írt könyve elsősorban jogtörténeti munka.⁹¹ A szerző kerülte, hogy a jegyzőkönyvekbe vett történeteket ütköztesse azzal, ami történhetett, hogy megrajzolja vagy legalább felvázolja azt, ami az iratokból megtudható a veszprémi forradalomról. Ehelyett a megtorlás egy perében fennmaradt vallomásokot összevetve próbálta tetten érni a valóság elferdítését, és megmutatni, miként sértették meg a hatályos jogszabályokat és az általánosan elfogadott jogi normákat. Nem a periratok történeti forrásértékét vizsgálta (noha munkája ezen a téren is számos fontos eredményt hozott), hanem egyetlen eljárást, azon keresztül pedig a megtorlás gyakorlatát. Azt, hogy a vizsgálati alosztály és a katonai bíróság mennyiben sértette az általános európai jogi normákat és a korban Magyarországon hatályos rendelkezéseket, tehát mennyiben volt jogszerűtlen az állítólagos jogszolgáltatás, és mennyire nem sikerült még ilyen törvénysértő eszközökkel sem elégségesen bizonyítani azokat a vádakot, amelyeket a bíróság mégis bizonyítottnak tekintett, és amelyekért Brusznysait halálra ítélték.

⁸⁸ Tyekvicska Árpád, 1994, 138, 139.

⁸⁹ Tyekvicska Árpád, 1994, 36.; Horváth Miklós, 2003, 363–364.

⁹⁰ Tyekvicska Árpád, 1994, 135–136.

⁹¹ Kahler Frigyes, 2001.

Arra jutott, hogy ennek érdekében hamis tényállást kellett konstruálni, Bruszniai szerepét és cselekményeit alig felismerhetővé torzítva és az ötvenhatos összefüggésekből kiragadva – egy koncepciós eljárás keretében. Hogy a per célja nem igazságszolgáltatás volt, hanem az igazságszolgáltatáson kívüli célokat szolgált, vagyis koncepciós volt. Meggyőzően bizonyította, hogy célja nem az állítólagosan elkövetett és bűnös cselekmény feltárása és a bűnösök megbüntetése, hanem egy olyan személy megsemmisítése volt, akit a rendszer helyi hatalmasai megsemmisítendő politikai ellenfélnek tekintettek. (Ahogy Robert Rapley szerint a boszorkányság vádjával kivégzett Urbain Grandier ügyében is történt 1633-ban: „Az elrendelt vizsgálat célja nem a tények feltárása volt, hanem hogy alátámassza a már meghozott halálos ítéletet.”⁹²) Másfelől célja volt annak bizonyítása, hogy ami történt, az nem forradalom, hanem ellenforradalom volt. Kahler definíciója szerint tehát a Bruszniai-per koncepciós per volt, függetlenül attól, hogy az eljárásban feltárt tényállás megfelelt-e a valóban történeteknek.

Kahler szerint a szervek kizárólagos feladata a decemberi párthatározat igazolása volt. Ezt az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya vezetőjének, Kaszás Ferencnek a megtorlást felügyelő pártvezető, Marosán György részére írt feljegyzése szerint teljesítették: „az ellenforradalmi perek anyagai minden vonatkozásban alátámasztják pártunk értékelését az ellenforradalomról.”⁹³ Ha Kaszás példával alátámasztott tézisét komolyan vesszük, és nem pusztán pártos lózungnak, akkor logikailag két eset lehetséges: vagy az IKB adott 1956. decemberben szabatos értékelést az október–novemberben történetekről, ami az ahhoz nélkülözhetetlenül szükséges idő és információk híján nyilván lehetetlen, vagy a pereket és az azokat előkészítő vizsgálatokat irányították úgy, hogy összegzésük megengedjen ilyen következtetést.

A könyv arányai is pontosan tükrözik, hogy a megtorlás idején mennyire elsődleges szerepe volt a rendőrségi vizsgálatnak az ügyészi szakkal és a bírósági tárgyalással szemben. Kahler az előbbit közel 170 oldalon vizsgálta, a tárgyalásra 70 oldalt szentelt, az ügyészség munkájára pedig mindössze 25-öt. Ahogy korábbi munkájában állította: a vizsgálat során minden eldőlt, „a tárgyalás [...] merő formáság” volt.⁹⁴ A Bruszniai-perben sem az ügyészségi szakban, sem a tárgyaláson nem merült fel semmi novum, tehát az eljárás tárgyát az képezte, amit a vizsgálat feltárt. A vizsgálati szak elemzése során pedig arra a következtetésre jutott, hogy az nem a valóban történetek feltárását célozta. „Végtelenül naiv”-nak nevezte Bruszniait, aki hitt abban, hogy „a vizsgálat valóban arra kíváncsi, mi történt

⁹² Rapley, Robert, 1998, 130.

⁹³ Kahler Frigyes, 2001, 62. A teljes szöveget közli: Horváth Ibolya, 1992, 647–656.

⁹⁴ Kahler Frigyes, 1993a, 171.

Veszprém megyében”.⁹⁵ Ha pedig a vizsgálati és az arra épülő bírósági szaknak nem a történetek rekonstrukciója volt a célja, akkor fokozott óvatosság szükséges a periratok ötvenhat történelmi forrásaként használatakor, különösen, ha a forradalom céljának nem, vagy nem kizárólag azt tekintjük, ami az IKB decemberi határozatában áll: a munkáshatalom megdöntését, a szocialista vívmányok megsemmisítését stb. De a bírói függetlenség nem csak általában csorbult a politikai feladatok teljesítésével. A pártvezetés közvetlenül is beavatkozott a vizsgált ügybe: az első fokú bíróságnál súlyosabbnak ítélve a vádlottak bűncselekményeit, kifogásolta, hogy Brusznjai nem a legsúlyosabb büntetést kapta, hanem „a törvényes büntetési tétel minimumát”.⁹⁶ Ezt követte a Legfelsőbb Bíróság halálos ítélete.

Kahler e könyvével is megerősíti, hogy a megtorlás eljárásait (miként az ötvenes évek pereit) az alkotmányban rögzített állampolgári jogegyenlőség tiszteletben tartása helyett a származási és társadalmi különbségek (a két kor azonos szóhasználata szerint: az osztályszempontok) elsődlegessége határozta meg.⁹⁷ Ez egyebek mellett azt is eredményezte, hogy a vallomásokat nem valószerűségük, egymásra vonatkozásuk, hanem az eljáráson kívüli szempontok alapján elbíráló osztálybíráskodás hibás tényállásokra jutott. Ennek szembetűnő példajaként említi Kána Lőrinc vezérőrnagy tanúvallomását, amelyet a bíróság egymagában hitelesebbnek tekintett négy vádlott és két tanú lényegileg egybehangzó vallomásánál. A vitatott kérdés az volt, hogy november 3-án a veszprémiek önhatalmúlag osztották-e ki a mozgósítás idejére tárolt hadianyag egy részét, avagy Kána egyetértésével, netán kifejezett utasítására. A bíróság kizárólag Kána vallomása alapján olyan tényállást emelt az ítéletbe, amelyet nem támasztanak alá a rendszerváltozás óta megjelent munkák.⁹⁸ Márpedig sem a büntetőjog, sem a történelmi tényfeltárás szempontjából nem mellékes, hogy központi utasításra vagy anélkül történt a fegyverek és lőszeres kiosztása – közvetlenül a szovjet támadás előtt. A szervek természetesen össze is kapcsolták a kettőt: azért osztottak fegyvert, hogy megtámadják⁹⁹ a szovjet csapatokat. Egy kevésbé jelentős ötvenhatos cselekedet így vált a halálos ítéletet megalapozó súlyos bűncselekménnyé az ötvenhetes történetben.

A hatalom elvárásainak megfelelő gyors és súlyos ítélet érdekében Kahler szerint a Brusznjai-perben a korban Magyarországon hatályos büntető perrendtartás „valamennyi, a

⁹⁵ Kahler Frigyes, 2001, 138.

⁹⁶ Kahler Frigyes, 2001, 389–390.; A Veszprém megyei pártbizottság levelét közli: Kahler Frigyes, 1994, 329–331.

⁹⁷ Kahler Frigyes, 2001, 66.

⁹⁸ Horváth Miklós, 2003, 373.; Mészáros Gyula, 2001, 254–255.; Standeisky Éva, 2006, 431.; Szöllősy Pál. 2006, 88.

⁹⁹ November 4-én a szovjet csapatok indítottak támadást Magyarország, illetve a forradalom ellen. A megtorlás jegyzőkönyveiben azonban szinte kivétel nélkül ennek abszurd ellentéte szerepel.

vádlottak javára garanciát jelentő szabályát áthágta a nyomozóhatóság¹⁰⁰. Nem tartották be a tanúkihallgatásokról rendelkező szabályokat sem. Noha a perrendtartás szerint „a terhelttárs nem hallgatható ki tanúként arra a cselekményre, amely miatt maga is vád alatt áll,” a Bruszniai-perben „minden esetben kihallgatják tanúként a terhelttársat olyan cselekményre, amelyre nézve maga is gyanúsított”.¹⁰¹ Miközben csak azt lehetett tanúként kihallgatni, akinek „az ügyről, a terhelt körülményeiről, továbbá az ügyben jelentős egyéb tényekről közvetlen észlelésen alapuló tudomása van,”¹⁰² az egyik terhelttárs azt vallotta egy másikról, amit egy harmadik személytől hallott. Ráadásul a vallomás tárgya nem annak konkrét cselekedete, hanem vélelmezett szándéka volt.¹⁰³ A védelem tanúi pedig ugyanúgy hiányzanak a perből, mint az ötvenes években.¹⁰⁴

Kahler szerint a rendőrségi vizsgálat két részből állt, az ő megnevezése szerint adatgyűjtő, kronologikus, valamint tematikus-ideologikus szakaszból.¹⁰⁵ Az elsőben felvett jegyzőkönyveket sem tekinti mentesnek a torzításoktól, amit mégis inkább a második jellemzőjének tart, amikor döntő részben olyan szövegek kerültek a vádlott vallomásaként jegyzőkönyvbe, amelyek kizárólag a nyomozók érdekét, a bűnösség bizonyítását szolgálták, az ő szemléletüket tükrözték, és sok esetben nemcsak különböztek, hanem élesen szemben álltak a vádlott korábbi vallomásaival.¹⁰⁶ Ebben a szakaszban került sor a korábban elmondott cselekmények átpolitizálására vagy élezésére, a cselekmény bűncselekménnyé torzítására. A két szakasz különbségét egyebek mellett Brusznyniak a nemzetőrség felfegyverzéséről, illetve annak a november 4-i harccal való összekapcsolásáról tett vallomásaival szemlélteti. Miután az adatgyűjtő, kronologikus szakasz végén sikerült tőle olyan jegyzőkönyvet felvenni, hogy száz géppisztolyt az ő utasítására adtak ki az egyetemi nemzetőrségnek,¹⁰⁷ a „tematikus-ideologikus” szakaszban rászorították annak „bevallására”, hogy azokkal harcoltak a szovjetek ellen: „Biztos vagyok abban, hogy az én utasításomra kiadott fegyverekkel is lőttek agyon szovjet katonákat.”¹⁰⁸ Az adatgyűjtő, kronologikus szakaszban még egészen mást mondott: először tagadta, hogy bármit is tudna a november 4-i harcról, a következő alkalommal pedig tagadta, hogy az általa kiadott fegyverekkel harcoltak, mert szerinte nem a forradalmi tanács fennhatósága alá tartozó nemzetőrök, és nem az általuk kiadott fegyverekkel vették fel a

¹⁰⁰ Kahler Frigyes, 2001, 91.

¹⁰¹ Kahler Frigyes, 2001, 90–91.

¹⁰² Kahler Frigyes, 2001, 89.

¹⁰³ Kahler Frigyes, 2001, 252.

¹⁰⁴ Kahler Frigyes, 2001, 345, 350.

¹⁰⁵ Kahler Frigyes, 2001, 137.

¹⁰⁶ Kahler Frigyes, 2001, 155.

¹⁰⁷ Kahler Frigyes, 2001, 142.

¹⁰⁸ Kahler Frigyes, 2001, 163.

harcot.¹⁰⁹ Ezt bizonyítani is próbálta Földesi István századosra, az egyetemi katonai tanszék tisztjére hivatkozva, akivel novemberi letartóztatása idején egy cellában volt, és aki akkor elmondta neki, hogy a „100 db géppisztoly nem volt senki részére általam kiadva, azzal senki nem lőtt, mert Földesi az egyetemen bezárta egy terembe, ahol a szovjet csapatok egyben megtalálták”.¹¹⁰ Kísérlete azonban eredménytelen volt, a bíróság azt a vallomását emelte az ítéletbe, amely a „tematikus-ideologikus” szakaszban készült. Földesi vallomásaiban vagy nem beszélt a fegyverek megtalálásáról, vagy nem jegyzőkönyvezték vallomásának ezt a részét.¹¹¹ Ha nem beszélt róla, akkor hamis vallomást tett, hiszen úgy tekintendő annak szándékos elhallgatása, amiről a tanú tudomással bír. Ha nem jegyzőkönyvezték, akkor a kihallgató és/vagy a bíróság jegyzője hamisította meg a dokumentumot. Nyoma maradt viszont annak, hogy a tárgyaláson az egyetemi nemzetőrség egyik vezetője, Bíró Zoltán főhadnagy (Bruszniai vádlott-társa, aki Földesihez hasonlóan az egyetem katonai tanszékén volt beosztásban), tett olyan vallomást, amely alkalmas lett volna cáfolni ezt a vádpontot. Bíró szerint a száz géppisztoly „az egyetem raktárában sértetlenül meg is maradt”, azokat a szovjetek találták meg és szállították el.¹¹² Vallomása nem befolyásolta Bruszniai ítéletét: a bíróság az ő terhére írta, hogy az általa kiadott fegyverekkel szovjet katonákat öltek meg, de Bíróval kapcsolatban azt állapította meg, hogy a kiadott géppisztolyok „felhasználásra nem kerültek, sőt, november 4-e után konzervált állapotban innen [az egyetemről] lettek beszállítva.”¹¹³ A két ellentétes állítás azt mutatja, hogy az ítéletbe foglalt tényállás nem szükségszerűen volt kapcsolatban a felvett bizonyítékokkal. Azokat a bíróság önkényesen, szükség esetén önellentmondóan használhatta.

A Kahlertől idézett jegyzőkönyvekben nyoma van annak a szillogista dedukciónak is, amellyel Bruszn yait a kívánt vallomásra rászorították. Ilyen az a kijelentése, miszerint másképp látta a Veszprémben történeteket 1956 decemberében, mint letartóztatása után.¹¹⁴ Ez leginkább úgy volt lehetséges, ha a kihallgatások nem szorítottak vallomásának jegyzőkönyvezésére, hanem kihallgatója vitát is folytatott vele az eseményekről, amelyek eredményeképpen egyes kérdésekben sikerült elfogadtatnia saját tudását és értékelését. Források híján nem állapítható meg, hogy ténylegesen sikerült-e Bruszn yait meggyőzni, vagy meggyőződés nélkül fogadta el a vele közölteket. Az azonban biztos, hogy a fogságban mindentől és mindenkitől elzárt rabnak csak nagyon korlátozott lehetősége volt kihallgatója

¹⁰⁹ Kahler Frigyes, 2001, 136, 141.

¹¹⁰ Kahler Frigyes, 2001, 148.

¹¹¹ Kahler Frigyes, 2001, 250–251.

¹¹² Kahler Frigyes, 2001, 320.

¹¹³ Kahler Frigyes, 2001, 375.

¹¹⁴ Kahler Frigyes, 2001, 156.

állításainak cáfolatára. Bruszniai nem tudta bizonyítani, hogy a veszprémi ellenforradalmi kísérletekről vele közölt állítás hamis, hiszen nem tudhatott mindenről, ami a városban történt. Az eset az eljárás egészébe illesztve válik jelentőssé: rámutat arra, ahogy átszakították Bruszniai védekezésének gátját. Annak ugyanis az volt az alapja, hogy Veszprémben nem volt ellenforradalom, a forradalmi tanács ura volt a helyzetnek, elejét vette minden erőszakos cselekménynek, fenntartotta a rendet, ő maga nem követett el ellenforradalminak tekinthető bűncselekményt. Abban a pillanatban, amikor elismerni kényszerült, hogy mégis voltak ellenforradalmi jelenségek (amelyek ellen nem lépett fel), rés támadt védekezésének addig szilárd rendszerén.

Kahler Frigyes tehát a Bruszniai-per alapján úgy látja, hogy az ötvenhatos megtorlás eljárásai a párt iránymutatásával, a párt határozatának igazolása érdekében, a párt által ellenségnek tartottak ellen folytak, a párt adott esetben az ítélet mértékét is meghatározta. Az eljárásokban a vizsgálati szakasznak volt döntő szerepe, amelynek célja nem a történetek feltárása, hanem az ítélet megalapozása volt. A perek úgy folytak, ahogy az ötvenes években. 1993-ban egyetlen lényegi különbséget látott a két korszak jogszolgáltatásában: az ötvenhatos megtorlás eljárásaiból „eltűnnek a korábbi időszakot jellemző konstruált perek”.¹¹⁵ A Bruszniai-per elemzése szerint semmi különbség nincs, hiszen 1993-ban nemcsak a teljességgel valótlan tényállításokból épített, előre megírt forgatókönyv alapján rendezett kirakatpereket tekintette konstruálnak, hanem azokat is, amelyek alapja a „valós tények torzítása, tendenciózus csoportosítása, politikai célzathoz kapcsolása” volt.¹¹⁶ Márpedig a Bruszniai-perben eltorzították a valós tényeket, azokat tendenciózusan csoportosították, és politikai célzathoz kapcsolták.

Gál Éva a Mérei Ferenc és társai per vizsgálatakor azt követte nyomon, ahogy az ötvenhatos cselekményekből ötvenhetes történet, a politikai rendőrség tudomására jutott ügyből koncepciós per lett.¹¹⁷ Koncepciós, mert a cél ezúttal sem egy bűnösnek tekintett cselekmény elkövetőinek megbüntetése volt, a pert csak eszközként használták egyéb, az igazságszolgáltatáson kívül eső célok érdekében.

1957. november közepén a nyomozók Kosáry Domokos 1956-os gyűjteményében megtalálták a *Hungaricus* című pamfletet,¹¹⁸ amellyel kapcsolatos vallomásában Kosáry két, Nagy Imre hívévé vált kommunista értelmiségi, Litván György és Fekete Sándor nevét

¹¹⁵ Kahler Frigyes, 1993a, 144.

¹¹⁶ Kahler Frigyes, 1993a, 141.

¹¹⁷ Gál Éva, 2009.

¹¹⁸ *Hungaricus*, 1989.

említette meg.¹¹⁹ A nyomozók számára azonnal nyilvánvaló volt, hogy bűncselekmény történt, hiszen a cikksorozat maró gúnnyal támadta a szovjet típusú kommunizmust és a korai Kádár-rendszert. A bűntény könnyen felderíthetőnek látszott, hiszen látókörükbe került két személy, akik gyanúsíthatók voltak legalábbis a terjesztésben való közreműködéssel, és nem tűnt kétségesnek, hogy rajtuk keresztül eljutnak a szerzőhöz is. Az ügy tehát gyorsan megoldható lett volna, ám nem kecsegtetett különösebb eredménnyel, hiszen ebben a formában a rendelkezésre álló adatok csak izgatás címén indított eljáráshoz kínáltak alapot, amely alkalmatlan lett volna arra, hogy vele kellő mértékben megfélemlítsék Nagy Imre szabadlábón hagyott értelmiségi híveit, „a »nagyimrés« szervezkedések maradványait”.¹²⁰ Az ügyet kezdettől kézbe vevő Belső reakció elleni osztály, élén Hollós Ervinnel okkal gyaníthatta, hogy egy szimpla izgatási ügynél nagyobb halat fogtak, hiszen a cikksorozat első része sokszorosított formában került a kezükre, a második pedig gépiratban, vélelmezhető volt tehát, hogy az elkövetők ellen izgatásnál súlyosabb, szervezkedési vád emelhető. Érdeemesnek látszott tehát nem azonnal lecsapni a bűnösökre, hanem feltárni az összeesküvést, amelynek leleplezése sokkal több hasznot ígért az ügyön dolgozóknak, mint egy egyszerű izgatási ügy realizálása. Eszerint a majdani vádlottak azért maradhattak még közel egy évig szabadlábón, hogy abbahagyott, izgatásnak minősíthető cselekményükből őrizetbe vételükig folytatott szervezkedési ügyet lehessen konstruálni. Ahogy Pálinkás Antal és Brusznjai Árpád is azért kapott némi haladékot, mert (meg)ismert cselekményük csak a majdani büntetőeljárás alapját adta, amelyre a nyílt vizsgálat megkezdése előtt fel kellett építeni az elérendő célt szolgáló koncepciónak legalább a vázát.

A vélelmezett szervezkedés leleplezése céljával tehát bizalmas, operatív nyomozás indult, amely azonban nem hozott eredményt. Sem az ügynökök, sem a gyanúsítottakat megfigyelő titkosrendőrök, sem más ügyekben letartóztatottak vagy már elítéltek nem tudtak érdemi információval szolgálni. Mivel azonban – különböző okokból, de egyaránt – késztetve érezték magukat (vagy kényszerítve voltak arra), hogy eredményt mutassanak fel, az érdemi információk hiányát a tudomásukra jutott hírek felnagyításával és élezésével, a megfigyelték rosszindulatú jellemzésével és feltételezésekkel pótolták.¹²¹ Így a jelentések és jegyzőkönyvek alkalmassá lettek megerősíteni a gyanút, amit az operatív osztály – jelzendő munkája eredményességét és hasznosságát – tényként tárt jelentéseiben a felsőbb szervek elé.¹²² Ezzel

¹¹⁹ Gál Éva, 2009, 12.

¹²⁰ Gál Éva, 2009, 10.

¹²¹ Gál Éva, 2009, 35–37.

¹²² Gál Éva, 2009, 15, 18.

pedig kényszerpályára állították magukat, hiszen a folytatódó vizsgálatnak igazolnia kellett a jelentésekben foglaltakat.

Ez Gál Éva munkájának talán legfontosabb nívója. A belügy meghatározó szerepében egyetértettek az eddig tárgyalt szerzők, de ő világított rá arra, hogy a koncepció, az ügy kialakításában – legalábbis a Mérei-per esetében – a Belső reakció elhárító osztálynak volt meghatározó szerepe. Az alakította ki a koncepciót, amelyet a tőle kapott feladatok és útmutatások alapján ügynökök, nyomozók és már fogságban lévő ötvenhatosok építettek tovább, és csiszoltak készre. A vizsgálati osztály feladata az operatív „nyomozás során már megismert tények beismertetése” volt.¹²³ Gál Éva részletesen ismerteti azokat az eszközöket, amelyek segítségével ezt elérték.¹²⁴ Közülük legfontosabbnak a halálbüntetéssel fenyegetés tűnik, aminek Gál szerint mindenképpen szerepe volt Fekete Sándor megtörésében, és a koncepciónak mindenben megfelelő vallomása, sőt, kézzel írt önvallomása megtételében.¹²⁵ Népbíróági eljárásban (a pert a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa tárgyalta) halálbüntetés fenyegette a többi gyanúsítottat is, akiknek következképpen kizárólag megfelelő mértékű együttműködés (beismerő vallomás) esetén volt lehetőségük megmenteni az életüket, hiszen azt a bíróság enyhítő körülményként vehette figyelembe.

Gál Éva – miként Tyekvicska Árpád és Kahler Frigyes – szerint az ügy döntően a politikai rendőrség műve volt, az ügyészség és a bíróság csak statisztált az ott készített koncepció realizálásához.¹²⁶ Ezt jelzik a tanulmány arányai is: 35 oldalon keresztül tárgyalja az ügy rendőrségi szakaszát, és csak 12-t fordít az ügyészségi szakra, 11-et pedig a tárgyalásra. Miként általában, a vizsgálatot végző szerv, ezúttal a BM Politikai Nyomozó Főosztálya készítette el a vádiratot,¹²⁷ az ügyészség arra sem volt képes, hogy annak hibás datálását kiigazítsa és az iratokat megfelelően iktassa.¹²⁸ A politikai rendőrség még azt is előírta, mi kerüljön az ítélet indoklásába,¹²⁹ Vida Ferenc ténylegesen nem bírósági tárgyalást vezetett, hanem egy „tárgyalási színjátékot”.¹³⁰

Gál Éva végső konklúziója szerint a Mérei-per „ugyanúgy koncepciók ügy volt, mint az 1956 utáni többi politikai per”.¹³¹ De azokat megkülönböztette a klasszikus koncepciók perekétől, „amelyek egytől egyig hazug, kitalált vádakon alapultak”, míg az ötvenhatos ügyek

¹²³ Gál Éva, 2009, 35.

¹²⁴ Gál Éva, 2009, 35–37.

¹²⁵ Gál Éva, 2009, 43.

¹²⁶ Gál Éva, 2009, 50, 56, 58.

¹²⁷ Gál Éva, 2009, 45, 51–52.

¹²⁸ Gál Éva, 2009, 51–52.

¹²⁹ Gál Éva, 2009, 50–51.

¹³⁰ Gál Éva, 2009, 58.

¹³¹ Gál Éva, 2009, 69. A következő idézetek is innen.

„háttérben valós tények is szerepeltek”. Eszerint a munka Kende Péterék 1958-as megállapítását erősíti: a megtorlás perei nem egyszerű utánczai voltak a klasszikus koncepcióc pereknek,¹³² de azok utánczai voltak.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a kommunista diktatúrák bukásával a történelem süllyesztőjébe került a koncepcióc perek konstruálásának gyakorlata. *Carlo Ginzburg* egy alig harminc éve Olaszországban megrendezett pert vizsgálva jutott arra a megállapításra, hogy a bíróság – vélhetően nem véletlenül – hibás tényállást állapított meg, a terhükre rótt cselekményekben ártatlan embereket sújtott nagyon súlyos ítélettel: négy vádlottat összesen hetvenhét év börtönbüntetéssel.¹³³ Az ügyet K. Horváth Zsolt is koncepcióc pernek nevezte, annyi megszorítással, hogy a kifejezést idézőjelbe tette.¹³⁴ Mivel a per vizsgálata során Ginzburg számos olyan eszközzel élt, amelyek alkalmasak az ötvenhetes történetek hamisságának felfedésére is, és a hamis per konstruálásának számos olyan módját érte tetten, amelyeket a forradalom utáni megtorlásban is alkalmaztak, célszerűnek látszik ezek áttekintése, noha nyilvánvaló, hogy az olasz eset és az 1956 utáni magyarországi gyakorlat alapvetően különbözik, hiszen Olaszország demokratikus ország, ahol nem úzus hamis perek gyártása, hanem az igazságszolgáltatás rendszerének olyan működési zavara, amelynek eshetőségét egy azóta elfogadott törvénnyel igyekeztek csökkenteni.

Ginzburg azt demonstrálja elemzésével, hogy egyetlen vádlott, bárha önmagát is terhelő vallomása nem lehet elégséges bizonyíték arra, hogy a cselekményt elkövették, illetve hogy azok követték el, akiket vádolnak vele. Növeli a vádlott–tanú vallomásával szembeni gyanút, ha az társainál jelentős mértékben enyhébb ítéletet kap, ha vallomásai nem koherensek, ha eltérnek érdektelennek tekinthető tanúk vallomásától, illetve ha általában kétely merül fel az illető szavahihetőségével szemben. A tárgyalt esetben mind a négy tényező meglétét kimutatta. A vádat vallomásaival egyedül bizonyító vádlott–tanú ítélete az első eljárásban fele volt annak, amivel társait sújtották, a megismételt eljárásból pedig kimaradt. Vallomásaival többször önellentmondásba került, azok tehát nagyon nem voltak koherensek, következésképpen szavahihetősége is kétségbe vonható.¹³⁵ Végül vallomásai több esetben eltértek érdektelen tanúk vallomásaitól, de ezekben az esetekben a bíróság rendre az övét fogadta el, a tanúkat összezavarva, hiteltelenné (sőt, nevetségessé) téve.¹³⁶

¹³² Kende Péter, 1989, 3.

¹³³ Ginzburg, Carlo, 2002.

¹³⁴ K. Horváth Zsolt, 2006.

¹³⁵ Ginzburg, Carlo, 2002, 38, 55, 97, 101, 146.

¹³⁶ Ginzburg, Carlo, 2002, 82 – 87., 91–92.

Ginzburg számos más olyan jelet is összegyűjtött, amelyek egyenként is, de különösen együtt alkalmasak kételyt ébreszteni a büntetőeljárás szakszerűségével szemben, sőt, megengedik annak feltételezését, hogy szándékosan konstruáltak a valóságnak nem megfelelő tényállást. Erre alkalmas jelnek tekinti, ha a vád bizonyítására tárgyi bizonyítékok nem, csak vallomások állnak rendelkezésre – különösen akkor, ha lett volna lehetőség tárgyi bizonyítékokat beszerezni, de ehelyett azok megsemmisítése történt. Ha az eljárás valamelyik szakaszában nem jegyzőkönyvezik a kihallgatásokat, vagy azok nem kerülnek a bíróság elé, hiszen a szerveknek elsődleges feladatuk (és érdekük), hogy *bizonyítsák* a feltételezett bűnelkövető bűnösségét, ami nem lehetséges bizonyító erejű dokumentum nélkül.¹³⁷ Következésképpen nyilvánvaló, hogy akkor és azért nem dokumentálják a vallomást, ha a kihallgatásra eleve nem azzal a céllal kerül sor, hogy az elhangzottakat a bíróság elé tárják. Ha a vizsgálati szakban összeálló történet egy fontos szereplőjét a későbbiekben háttérbe vonják, majd teljesen kivonják a cselekményből, ez ugyanis azt mutatja, hogy a vizsgálat során konstruált történet hamis eleme(ke)t tartalmazott.¹³⁸ Ha sem a vizsgálat, sem a tárgyalás nem törekszik fontosnak látszó szereplő azonosítására, felkutatására és kihallgatására.¹³⁹ Ha a tárgyalás során fontos körülmény merül fel, és azt a bíró figyelmen kívül hagyja, sőt, törekszik jelentéktelennek vagy nem létezőnek mutatni.¹⁴⁰ Ha a tárgyaláson kiderül, hogy a vizsgálati szakban felvett jegyzőkönyv nem a tanú vallomását tartalmazza, hanem azt, amit kihallgatásakor a szájába adtak, és a bíróság nem firtatja ennek okát és mikéntjét.¹⁴¹ Ha a bíró nem előhívja a tanúból vallomását, hanem befolyásolja azt, belezavarja vagy fenyegetőleg lép fel vele szemben, esetleg szájába adja a megfelelő vallomást.¹⁴² Ha a cselekmény egy-egy részletének idejét vagy időtartamát aszerint és úgy alakítja a vádhatóság, hogy az megfeleljen az éppen napirenden lévő körülményeknek.¹⁴³ Ha az eljárásban konstruált cselekmény valószerűtlen elemeke tartalmaz.¹⁴⁴ Végül Ginzburg nagy gondot fordított néhány apró, látszólag érdektelen részlet bírósági rekonstruálásának ellenmondására és hiányosságaira, amelyek szerinte alkalmasak bizonyítani ezen rekonstrukció téves vagy hamis voltát.¹⁴⁵

Ginzburg nem tudott olyan tényeket feltárni, amelyek bizonyíthatták volna, hogy a vád tárgyává tett cselekményt nem azok követték el, akiket azzal vádoltak. Pusztán logikai úton

¹³⁷ Ginzburg, Carlo, 2002, 39–41.

¹³⁸ Ginzburg, Carlo, 2002, 25–28.

¹³⁹ Ginzburg, Carlo, 2002, 48, 77, 94.

¹⁴⁰ Ginzburg, Carlo, 2002, 49–50.

¹⁴¹ Ginzburg, Carlo, 2002, 48.

¹⁴² Ginzburg, Carlo, 2002, 49, 82–87, 169.

¹⁴³ Ginzburg, Carlo, 2002, 27, 32.

¹⁴⁴ Ginzburg, Carlo, 2002, 33, 34, 77, 141, 177.

¹⁴⁵ Ginzburg, Carlo, 2002, 75–80, 148–154.

elért feltételezéseket tudott szembeállítani a büntetőeljárásban összehozott tényállással. A történész feltételezése azonban nem a szó köznapi értelmében feltételezés. Ahogy Natalie Zemon Davis magyarul is megjelent könyvéhez (*Martin Guerre visszatérése*) írt széljegyzetében Ginzburg kifejti: egy történelmi esemény rekonstrukciójának kísérletekor a történész nem minden állítása alapulhat megdönthetetlen érvényű bizonyítékokon, hiszen óhatatlanul maradnak rések, amelyek kitöltéséhez a források nem adnak információt, ezeket a történésznek kell az adott kontextusba illeszkedő, feltevéseken alapuló következtetéssel kitöltenie.¹⁴⁶ A történelmi feltételezés tehát – ahogy Ginzburg a kifejezést használja – nem kósza ötlet, hanem olyan állítás, amelynek bizonyítására nem áll rendelkezésre kétségtelen hitelű forrás. Vagyis feltételezése állítás, de olyan állítás, amelyet nem tud cáfolhatatlan forrással bizonyítani. De ez az állítás csak abban az értelemben viszonylagos, hogy új forrás felbukkanása esetén elképzelhető annak módosulása, az adott időben a kutatás rendelkezésére álló dokumentumok alapján azonban azt tekinti érvényes válasznak.

Ginzburg többször hivatkozik a bíró és a történész közötti párhuzamokra. Szerinte mindkettő abban a meggyőződésben végzi munkáját, hogy szakmája szabályainak betartásával, a rendelkezésre álló dokumentumok szakszerű felhasználásával a múlt leírható, az igazság megragadható.¹⁴⁷ Nem ért egyet azzal a nézettel, miszerint a forrás csak önmaga megismeréséhez nyújt segítséget, ellenkezőleg, azt állítja, hogy amennyiben a történész (vagy a bíró) túl tud lépni azon a naiv elképzelésen, hogy a forrás tükrözi a valóságot, és képes annak megfejtésére,¹⁴⁸ akkor „képes az adott szabályok betartásával bizonyítani, hogy x y-t cselekedte, ahol x egyaránt jelölheti egy történelmi esemény (bárha névtelen) főszereplőjét vagy egy büntetőeljárás alá vont személyt; y pedig bármilyen akciót”.¹⁴⁹ És különösen fontosnak tartja, hogy az egyes esetek vizsgálata ne korlátozódjon magának a konkrét dolognak a vizsgálatára, hanem mindig legyen figyelemmel a szereplőkre és a szituációra (a tágabb kontextusra). A történésznek nem feladata az ítélezés, feladata viszont, hogy amikor a bíró bizonyítékok hiányára hivatkozva elvet egy-egy részletet, ő az egészből, a (történelmi) kontextusból vett elemekkel kitöltse ezeket a réseket.¹⁵⁰ Ott tehát, ahol a bírónak meg kell állnia, a történésznek szükséges (de legalábbis lehetséges) továbblépnie.

Ginzburg egyetlen halvány utaláson kívül kísérletet sem tett annak felderítésére, hogy amennyiben nem úgy történt a gyilkosság, ahogy azt a bíróság leírta, akkor hogyan

¹⁴⁶ Ginzburg, Carlo, 2003b.

¹⁴⁷ Ginzburg, Carlo, 2002, 17.

¹⁴⁸ Ginzburg, Carlo, 2002, 16–20.

¹⁴⁹ Ginzburg, Carlo, 2002, 110.

¹⁵⁰ Ginzburg, Carlo, 2002, 114.

történhetett, illetve mit csináltak ezen időben azok, akiket a gyilkosság címén elítéltek. Ebből az következik, hogy egy koncepció (vagy pusztán csak prejudikált) perből nem ismerhető meg a valóság. 1956-ról sokat tudunk. Talán helyesebb lenne ehelyett azt állítani, hogy sokat vélünk tudni. Ismeretünk (különösen a fegyveres és fegyvertelen tömegakciókról való ismeretünk) nagy része ugyanis éppen a perek ránk maradt irataiból származik, márpedig ha azok (vagy többségük) koncepció volt, akkor ugyanúgy nem kínálnak választ arra a kérdésre, mi történt valójában, mint a Ginzburg vizsgálta eljárás. Nem kínálnak választ, de megfejtethők. Megfejtethők abban az esetben, ha semmit nem tekintünk ismert ténynek, hacsak tudásunk nem más típusú, a periratoknál nagyobb hitelességű forrásokon alapul. Ellenben minden, a megtorlás peres irataiból származó információt kételkedéssel kell fogadni és kezelni mindaddig, amíg azt egy új, alapos és körültekintő vizsgálat nem verifikálja.

2. A TÓTH ILONA-VITA

Az 1956-ban huszonnégy éves lányt, az orvosi egyetem végzős hallgatóját 1957 tavaszán ítélte halálra a Budapesti Fővárosi Bíróság két vádlott-társával, Gönczi Ferencsel és Gyöngyösi Miklóssal együtt. Az *ítélet szerint* 1956. november 18-án ők hárman, miközben a Tóth Ilona vezette Domonkos utcai kiegészítő kórházban az *Élünk* című ellenforradalmi újság illegális kiadásáról tárgyaltak Gáli Józseffel és Obersovszky Gyulával, két szobával odébb brutális kegyetlenséggel meggyilkoltak egy ávósnak vélt fiatal munkást, Kollár Istvánt. Először Tóth Ilona túlaltatással és injekció beadásával próbálta megölni, majd Gönczi taposta a nyakát, végül Tóth egy bicskával szíven szúrta. Miután a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta ítéletüket, június végén felakasztották őket. Nyolc vádlott-társukat különböző hosszúságú börtönbüntetéssel sújtották, másodfokon Gálit és Obersovszkyt, valamint egy másik gyilkosságra felbujtással vádolt Kovács Ferencet is halálra ítélték, de a két író az Elnöki Tanácstól kegyelmet kapott. Annak ellenére, hogy a vádlottak beismerték a gyilkosságot, arról részletes vallomásokat tettek, amit a külföldi sajtó előtt is nyilvános tárgyaláson fenntartottak, történetüket, vallomásaik valóságtartalmát már akkor sokan (ittthon csak titokban) kétségbe vonták, az ítéletet igazságtalannak, Tóth Ilonát pedig ártatlannak tartották. A bíróság által egyaránt gyilkosnak tekintett három vádlott utóélete tehát már 1957-ben más pályán indult, ugyanis nincs nyoma, hogy lettek volna olyanok, akik Tóth Ilonához hasonlóan ártatlannak tartották volna Gönczit és/vagy Gyöngyösit. A Tóth Ilona ártatlanságát vallók számára 1990 után is kézenfekvő megoldásnak tűnt annak érdekében elfogadni társai ítéletének megalapozottságát, és magát a Kollár-gyilkosságot nem vonták kétségbe, hanem csak Tóth Ilona abban vitt szerepét.

A lány megítélésében azóta is megoszlik a közvélemény. Szobrot állítottak neki azok, akik ártatlanságában hisznek, ami ellen a nyilvánosság előtt vagy szűkebb körben tiltakoztak az őt gyilkosnak tartók.¹⁵¹ Hogy egy alapvetően jogi kérdés több mint ötven év elteltével is tárgya a közbeszédnek, hogy Tóth Ilonáról többen tudnak, és formálnak véleményt, mint a forradalom nem egy meghatározó személyiségéről, vagy a hasonlóan gyanús eljárásokban halálra ítélt és kivégzett más áldozatokról, annak véleményem szerint számos oka van. Tóth Ilonát a sajtóban (nemcsak rádióban és újságokban, de a mozikban vetített filmhíradóban) és más kiadványokban, például a nagy példányszámban kiadott *Fehér könyvekben* folytatott propaganda-hadjárral kísért látványpere tette ismertté. Noha ilyen kutatás nem folyt, mégis vélelmezhető, hogy a terhére rótt bűncselekményből valamennyi információ sokakhoz eljutott. Viszonylag széles körű ismertségében a hatalom szándékán túl része volt az eset különösségének is: egy fiatal lány, az orvosi egyetem végzős hallgatója gyilkolt; egy kórházban, orvosi eszközökkel; megalapozatlan gyanú alapján ölt meg egy ártatlan munkást. A Gálira és Obersovszkyra másodfokon kiszabott halálos ítélet széles nemzetközi tiltakozást váltott ki, ami értelemszerűen tovább növelte a per különösségét és a vádlottak ismertségét. Hosszan tárgyalta az állítólagos gyilkosságot két egykori állambiztonsági tisztnek, Geréb Sándornak és Hajdú Pálnak a harmincadik évfordulóra nagy példányszámban kiadott könyve, ami Tóth Ilonáékát az 1956 után születettek körében is ismertté tette.¹⁵²

A rendszerváltozás után (sőt során) csekély kivétellel ellenkezőjére fordult ötvenhat aktorainak és eseményeinek az értékelése. Akiket addig gyilkos ellenforradalmárnak kellett nevezni és tartani, azok hős forradalmárrá (felkelővé) lettek, az állítólagosan a szabadság elorzásának céljával folytatott ellenforradalom a demokrácia magyarországi megteremtéséért, a nemzeti függetlenség visszaszerzéséért folytatott nemes küzdelemmé vált. Az 1956-ban történtek átértékelése azonban nem hozott automatikusan feloldozást Tóth Ilona (és elítélt társai) számára, a Legfelsőbb Bíróság ugyanis még 1990 őszén is azt állapította meg, hogy a gyilkosságot elkövették, és noha az „a népfelkeléssel összefüggésben történt ugyan, de az méltányolható okból elkövetettnek az orvosi foglalkozást gyakorló vádlott esetében semmiképpen sem tekinthető”.¹⁵³ Az ügyében 1992-ben benyújtott törvényességi óvást a Legfőbb Ügyészség 1994 augusztusában elutasította,¹⁵⁴ ezért a gyilkosként elítélt lány sokáig kimaradt a megtorlás áldozatainak jogi rehabilitációjából, ami pedig a rendszerváltozás idején olyan közügy volt, amelyben az emberek nagyobb része egyetértett. Idővel mintha politikai

¹⁵¹ Kende Péter, 2002. április 22.; www.sgforum.hu. „Nandras” kommentje.

¹⁵² Geréb–Hajdú, 1986, 132–136.

¹⁵³ Idézi: Jobbágyi Gábor, 2006, 11.; Eörsi László, 2003, 244.; Kiss–M. Kiss, 2007, 21.

¹⁵⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 21.

polarizálódás kezdődött volna egy új Tóth Ilona-ügy, az ő jogi és történelmi rehabilitációjának kérdése mentén, ami nemcsak az eredeti Tóth Ilona-ügyet (az 1956–1957-ben folyt büntetőeljárást), hanem értelemszerűen a Kollár-ügyet (Kollár István meggyilkolását) is napirenden tartotta. Annak érdekében, hogy ebben a bonyolult és szövevényes ügyben jobban el lehessen igazodni, célszerű külön – noha szervezen összekapcsolódó – tárgynak tekinteni a Kollár- és a Tóth Ilona-ügyet. A kettő együtt kezelése és vizsgálata ugyanis azt indukálja, hogy előbb történt a Kollár-gyilkosság, amely oka volt a Tóth Ilona-pernek, míg abban az esetben, ha a per koncepciós volt, aminek többen tartják, akkor nem zárható ki fordított időbeli és oksági viszony: nem a gyilkosság előzte meg a peres eljárást, hanem fordítva, a büntetőeljárásban született és formálódott a bűncselekmény. Ilyet állítani természetesen csak alapos vizsgálat, az ügy újranyomozása után lehet. A két ügy szétválasztásával nem az állítás anticipálása a célom, hanem éppen ellenkezőleg: bármilyen prejudikálás kizárása.

Hogy Tóth Ilona megítélése kérdésében a kilencvenes években mégsem következett be politikai alapú polarizáció, az jelentős részben Obersovszky Gyula érdeme, akit mindkét tábor elismert, és aki 1990 után már-már monomániás küzdelmet folytatott Tóth Ilona védelmében, ennek érdekében egyszemélyes folyóiratot alapított, írt és tartott fenn éveken keresztül (*Vagyok*), és aki ugyan kétségbevonhatatlan tényekkel nem tudta bizonyítani a lány ártatlanságát, ám személyének szuggesztivitásával és az ügy iránti elkötelezettségével képes volt sokakkal elhitetni, hogy Tóth Ilona a magyar Jeanne d'Arc, az idegen megszállók és hazai bérenceik ellen folytatott nemzeti szabadságharc mártírja, aki ártatlan volt a terhére rótt szörnyű bűncselekményben. A 2000-ben elfogadott negyedik semmisségi törvény, amit sokan „Lex Tóth Iloná”-nak neveztek, úgy oldotta meg a jogi problémát, hogy nem tisztázta, mi történt 1956. november 18-án a Domonkos utcai kiegészítő kórházban. Ezzel a jogi rehabilitáció megtörtént, ami egyben azt is jelenti, hogy jogi eszközökkel nincs lehetőség Tóth Ilona és elítélt társai tisztázására, hiszen az ítélet megsemmisítése után nem lehetséges perújítási eljárás. A Tóth Ilona-ügy, illetve attól elszakíthatatlanul a Kollár-ügy tisztázása így kizárólag a történészekre maradt. A történészekre, akiknek többsége értetlenül állt mindkettő előtt, hiszen valóban abszurd, hogy három fiatal, miközben egy lap illegális kiadásáról tárgyal annak készítőivel, két szobával odébb minden alapos gyanú és ok nélkül meggyilkol valakit, ráadásul úgy, ahogy azt vallomásaikban előadták; de az is, hogy a vádlottak beismernek olyan, főbenjáró bűncselekményt, amelyet nem követtek el. A bűntény azonban kikezdehetetlenül bizonyítottnak látszott, nemcsak a vádlottak egybehangzó vallomásai, hanem a bűncselekményt igazolni látszó hiteles tanúk, Gáli és Obersovszky vallomásai alapján is.

Az ügy érdekessége indította a Budapest VII. kerületi fegyveres ellenállást kutatni kezdő Gyenes Pált arra, hogy megpróbálja tisztázni az 1956-ban és az 1957-ben történeteket. Annak ellenére, hogy nemcsak a Budapesti Fővárosi Bíróságon fennmaradt iratokat tanulmányozta, hanem beszélt, sőt interjút készített Tóth Ilona több vádlott-társával (Bagó Gyulával, Mátéffy Csabával és Molnár Józseffel¹⁵⁵), kutatásának eredményét mégsem publikálta, noha a Libri Könyvkereskedelmi Kft. honlapján máig nyoma van *Ördögi körökbe zárva. Adalékok Tóth Ilona és társainak peréhez* című könyvének,¹⁵⁶ amely azonban mégsem jelent meg. Pedig Gyenes már 1992-ben egy hetven gépelt oldal terjedelmű tanulmányban foglalta össze kutatási eredményeit, a pert *konceptiónak* nevezve.¹⁵⁷ Munkája azonban nem jelent meg, sőt, Gyenes ahhoz sem járult hozzá, hogy abból külön engedélye nélkül idézzenek. (Mivel 1993-ban egy vele készült interjúban, majd 2000-ben egy országos napilap hasábjain közzétett írásával hozzászólt a Tóth Ilona-vitához,¹⁵⁸ okafogyottnak látom 1992-ben tett kikötését, különös tekintettel arra, hogy megjelent szövegeiben fenntartotta és megerősítette, amire 1992-ben jutott.) Kéziratban maradt munkájának eredményei tehát máig nem kerültek a nyilvánosság elé, sőt szakmai körökben is ismeretlenek maradtak, noha Gyenes számos olyan megállapításra jutott, amelyet utána más kutatók megerősítettek (a nyilvánosság számára feltártak), sőt, olyanokra is, amelyekkel – véleményem szerint – meghaladta a későbbi eredményeket. Gyenes ugyanis nemcsak azt állította már 1992-ben, hogy a Tóth Ilona-pernek a Kollár-ügyet tárgyaló része koncepciós volt, hanem azt is, hogy Kollár Istvánt nem ölték meg, következésképpen „*Tóth Ilona, Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc ártatlanok. Egy politikai koncepció áldozatai. [...] mindhárman ártatlanok Kollár István brutális meggyilkolásában* [kiemelések az eredetiben – Sz. A.]”¹⁵⁹ Nem a vádlott-társak rovására próbálta tisztázni Tóth Ilona szerepét – amit Eörsi László indokoltan ró fel a Tóth Ilona ártatlanságát hangoztató többi kutatónak¹⁶⁰ –, hanem azonosan kezelte azokat, akiket 1957-ben különválasztott a hivatalos és kötelező verziót elutasító vélekedés. Nem zárta ki annak lehetőségét, hogy noha nem Kollárt, de a vádlottak mégis megölték valakit a Domonkosban, magát a feltevést azonban valószerűtlennek tartotta. Az 1956–1957-ben megrendezett per azonban Kollár Istvánnak Tóth Ilona, Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós általi

¹⁵⁵ OHA, 375. Interjú Bagó Gyulával. 1992-ben készítette Gyenes Pál.; 314. Interjú Mátéffy Csabával. 1992-ben készítette Gyenes Pál (a továbbiakban Mátéffy Csaba...); 429. Interjú Molnár Józseffel. 1992-ben készítette Gyenes Pál (a továbbiakban 429. Molnár József...).

¹⁵⁶ www.libri.hu

¹⁵⁷ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál: Történelmi kirakós játék avagy? Vázlat a Tóth Ilona-perhez. 1992. (A továbbiakban: Gyenes Pál, 1992.), 65.

¹⁵⁸ *Köztársaság*, 1993. 1. sz.; Gyenes Pál, 2000. november 16.

¹⁵⁹ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 66–67.

¹⁶⁰ Eörsi László, 2003, 226.

meggyilkolását volt hivatva bizonyítani, következésképpen egy másik áldozat sérelmére esetleg elkövetett (értelemszerűen másik) bűncselekményre nincs bizonyíték. Amennyiben tehát Gyenes megállapítása helytálló (Tóth Ilonáék nem vétkesek Kollár meggyilkolásában), akkor mindannyian ártatlannak tekintendők a gyilkosság bűncselekményében, hiszen mindenki ártatlannak tekintendő, amíg annak ellenkezője nem nyer bizonyítást.

A kutatás kezdetén felállított munkahipotézisében Gyenes nem tartotta elképzelhetetlennek, hogy Kollárt megölték. Ez következik abból, amit a forradalomról általában, és amit a forradalom leverését követő ellenállásról állított: „a forradalom nem ünnepi beszéd egy napfényes délelőttön, nem zászlólobogás a tavaszi szélben, s főként nem patyolattiszta kezek barátságos integetése, hanem esetenként véres és szörnyű események sorozata.”¹⁶¹ Nem tartotta tehát sem elképzelhetetlennek, sem eleve elítélendőnek, ha a forradalom harcosai céljaik érdekében olyan cselekményeket követnek el, amelyek normális, békés viszonyok között bűncselekmények. Különösen érvényes ez szerinte a november 4-e utáni napokra, amikor „az utca eluralkodik a politikai ellenállásban”, a harcosok elvesztik vezetőiket, „üzött vaddá válnak, akikre nincs vadászati tilalom”.¹⁶² Nem látta tehát eleve lehetetlennek, hogy a vádlottak elkövették a terhükre rótt cselekményt: üzött vadként, a gyanakvás mindenre ránehezedő légkörében megölték azt, akit ellenségnek vélték. Az iratok megismerése után azonban elvetette ezt a lehetőséget.

Azt, hogy a vádlottak ártatlanok voltak a terhükre rótt bűncselekményben, Gyenes négy szimptomára alapozta. Észrevette, hogy feloldhatatlan ellentmondás van a bíróság által leírt cselekmény meghatározó részleteinek, valamint a rendőrségi vizsgálatnak (tehát a Kollár- és a Tóth Ilona-ügynek) a kronológiájában. Két alkalommal is hosszú hiátus van a viszonylag rövid idő alatt lezajló bűncselekményben. Kollár nőismerőse, Polgár Erzsébet szerint a férfit délután öt órakor hurcolták el a Domonkosba.¹⁶³ A vallomások többsége szerint hozzávetőleg este nyolc órakor ölték meg, majd éjfél és hajnali két óra között temették el a kórház melletti templom kertjében.¹⁶⁴ Eszerint Kollár közel három órát töltött élve, majd legalább négyet holtan a Domonkosban. Ezzel szemben a vádlottak – egymással egyező – vallomásai szerint Kollárt rögtön beérkezése után, viszonylag gyorsan megölték, és a tetemet kivitték a folyosón lévő WC-be. A jegyzőkönyvek meglehetősen homályosak az időpontok vonatkozásában, de rajtuk kívül sem a rendőrségen, sem a bíróságon nem vallotta senki, hogy Kollárt élve vagy halva látta volna a Domonkosban, ami különösen hihetetlen, ha a hulla este nyolctól éjfélig

¹⁶¹ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 41.

¹⁶² 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 42.

¹⁶³ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 49.

¹⁶⁴ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 54.

egy folyosói WC-ben volt, még akkor is, ha a fülke ajtaját rázárták. Növelte Gyenes gyanúját a nyomozás néhány furcsa késedelme. Annak ellenére ugyanis, hogy Tóth Ilona 1956. december 4-én vallomást tett a gyilkosságról, a tetemet csak 12-én exhumálták, a gyilkos eszköznek tekintett bicska pedig még később, 1957. január 29-én került elő, pedig mindkét tárgyi bizonyíték azonnal megtalálható lett volna a december 4-i vallomás alapján.¹⁶⁵

Gyenes a pert koncepciósnak mutató másik jelnek tekinti, hogy a gyilkosság elkövetését lényegében hét tanú vallomása alapján látta bizonyítottnak a bíróság, akik közül hatan vádlottak voltak, a hetediket, Polgár Erzsébetet pedig ugyancsak zsarolhatónak, vagyis a szükséges vallomásra rákényszeríthetőnek látta azon az alapon, hogy „belekeveredett valamelyest a fegyveres felkelés idején az eseményekbe”.¹⁶⁶ Carlo Ginzburg is figyelmeztet annak veszélyére, amit már a 17. században felismert az inkvizíció, hogy a vádlott vagy bűntárs felderítő vallomását különös gonddal kell ellenőrizni, mert csak úgy kerülhető el, hogy magát menteni próbálva perek láncreakcióját indítsa el.¹⁶⁷ A Tóth Ilona-per ítélete elsősorban a három fővádlott (Tóth Ilona, Gönczi és Gyöngyösi) vallomására épült, akik a vádlottaktól elvárható védekező magatartással szemben egymásra licitáltak vallomásaikban, és hasonló részletességgel tárták fel bűneiket, mint a legismertebb magyar koncepció per vádlottja, Rajk László. A bíróság éppen arra hivatkozva tekintette kétségbe vonhatatlanul bizonyítottnak a bűncselekményt, hogy azt annak elkövetői tárták fel – nyilván „*minden kényszer nélkül*”. „Ez a fajta vádlotti magatartás a koncepció perekre emlékeztet”¹⁶⁸ – állapította meg Gyenes, aki szerint éppen a vádlottaknak a klasszikus koncepció pereket idéző bőséges, önvádló vallomása erősíti a gyanút, hogy 1957-ben azokra hajazó színjátékot adtak elő a fővárosi bíróságon. (Tóth Ilona „bőséges beismerő vallomás”-át védője, Kardos János is furcsállotta, és az alapján egy nagyon óvatos kérdőjelet tett az ügy mellé.¹⁶⁹)

Gyenes harmadik szimptomaként a büntetőeljárársban elvarratlan szálakra hivatkozott: annak megválaszolatlanságára, hogy miért vált gyanússá Kollár; hogy miért ölték meg a vádlottak, akik „nem voltak olyan veszélyhelyzetben, hogy rákényszerültek volna bárki megölésére”,¹⁷⁰ hogy ha Gáliék tudtak a büntényről, akkor miért nem szakították meg a kapcsolatot a gyilkosokkal, különösen azt követően, hogy Tóth Ilonát (és Molnár Józsefet) őrizetbe vette a rendőrség, hiszen így a gyilkosság miatt várható nyomozás óhatatlanul az

¹⁶⁵ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 51.

¹⁶⁶ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 53.

¹⁶⁷ Ginzburg, Carlo, 2002, 8–9, 11.

¹⁶⁸ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 55.

¹⁶⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 31.

¹⁷⁰ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 57.

illegális lap készítőire is ráirányította a nyomozók figyelmét.¹⁷¹ Végül Gyenes vette észre először, hogy nem történt meg a holttest azonosítása: Kollár rokonainak – vallomásaik szerint – csak a ruháját, és egy róla készült fényképet mutattak meg.¹⁷² Amikor pedig Kollár nagynénje, Bak Istvánné a tárgyaláson azt vallotta, hogy látta a tetemet, és abban felismerte unokaöccsét, akinek hiányzott a bal mutatóujja hegye, azt Gyenes döntő bizonyítéknak tekintette arra, hogy nem Kollár volt az áldozat, hiszen a kihantolt holttesten nyomát sem látták ilyen csonkulásnak az azt alaposan megvizsgáló orvosok.¹⁷³

A rendszerváltozás utáni első szakszerű, ám nem publikált vizsgálat tehát arra az eredményre jutott, hogy a Tóth Ilona-per koncepciós volt, a vádlottak nem követték el a terhükre rótt cselekményt. 2002-ben a *Heti Világgazdaság* hasábjain Murányi Gábor adott körképet arról, miként vélekednek különböző történészek a kérdésről. Jobbágyi Gábor szerint „teljes bizonyossággal ma már rekonstruálhatatlanok az események”, az azonban biztos, hogy Tóth Ilona ártatlan volt a terhére rótt bűncselekményben, „koncepciós-konstruktív perben ítélték halálra”.¹⁷⁴ M. Kiss Sándor ehhez 2002-ben még csak kérdéseket tudott hozzátenni: talán az áldozat mégis ávós volt, talán nem is Kollárnak hívták, „hanem az valójában egy Légrádi nevezetű hadnagy volt”.¹⁷⁵ Ezzel megkérdőjelezte a per egyik sarokpontját: valóban az volt-e az áldozat, akit a bíróság annak tekintett. Amennyiben egy államvédelmi hadnagy volt az áldozat, akkor lehetséges Tóth Ilona (és cselekménye) történelmi rehabilitációja azon az alapon, hogy a férfi nyilván ellenséges céllal ment a felkelők bázisára, ezért likvidálása – az ellenállás védelme érdekében – szükséges volt.

Jobbágyi Gáborral – és részben M. Kiss Sándorral (valamint Gyenes Pállal) – ellentétben Eörsi László nem vonta kétségbe, hogy az ítélet lényegében helyesen rekonstruálta a történeteket (Tóth Ilonának megölték Kollár István koczikísérőt), amit a felkelők között elhatalmasodó „spiclikeresési láz”-zal magyarázott, és lehetségesnek tartotta, hogy Kollárt nem megölni, hanem csak elaltatni akarták, de ez „a résztvevők izgatottsága, az orvostanhallgató gyakorlatlansága és fáradtsága miatt nem sikerült, és a kapkodó ügyetlenkedés végül pánikszerű, végkimenetelében brutális emberölésbe torkollott”.¹⁷⁶ Ezt nevezte Murányi „forradalmi baleset”-nek. Eörsi nem vonta kétségbe, hogy Tóth Ilonának és társainak „morálisan mindenképpen a forradalom mártírjai között van a helyük”,¹⁷⁷ amit

¹⁷¹ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 58.

¹⁷² 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 8, 51.

¹⁷³ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 61.

¹⁷⁴ Jobbágyi *Magyar Szemlében* megjelent írását idézi: Murányi Gábor, 2002.

¹⁷⁵ Murányi Gábor, 2002.

¹⁷⁶ Murányi Gábor, 2002.

¹⁷⁷ Murányi Gábor, 2002.

viszont megtett a publicista Kende Péter.¹⁷⁸ Szerinte „komolyan, megalapozottan soha senki nem cáfolta, hogy a Tóth Ilona-perben megállapított tényállás döntő többsége igaz. Sokan nyilatkozták, írták, hogy ez konstruált, koncepciós per volt, csak hogy erre semmilyen bizonyítékot nem szolgáltatott. Hangoztatnak néhányan kételyeket, például az elkészült Kollár István-boncjegyzőkönyvről, illetve az azt elemző orvosszakértői véleményekről: ám azt még senki nem merte kétségbe vonni, hogy Kelemen Endre professzor – a soha nem politizáló, kérlelhetetlen erkölcsi tartású patológus – soha nem adta volna a nevét konstruált perhez. Márpedig a boncjegyzőkönyv alapján Kelemen professzor a leghatározottabban állította: igenis megtörténtek az injekciós beszúrák is, a szívbeszúrák is.”¹⁷⁹ Kende szerint tehát Tóth Ilona gyilkos, méghozzá egy ártatlan ember gyilkosa.

Noha 2000-ben a *Magyar Hírlap* hasábjain Gyenes Pál is hozzászólt a vitához, az ő álláspontjának ismertetése is kimaradt Murányi összegzéséből. Pedig Gyenes – bárha rövid – írása egy fontos megállapítást és egy lényeges kérdésselvetést is tartalmazott. Az általa 1992-ben írtak továbbgondolásáról tanúskodik, ahogy választ adott Eörsi többször feltett kérdésére: mi haszna származott volna a hatalomnak a „politikailag jelentéktelen medika” elítéléséből. Gyenes szerint már a kérdés is hibás, hiszen a hatalom Tóth Ilonát a röplapozás miatt ellenforradalmárnak látta, ami kiemelte a politikai jelentéktelenségből. Ennél fontosabbnak tekinti, ahogy három ügy (a Kollár-gyilkosság, az *Élünk* kiadása és egy másik bűncselekmény, a Jagicza László elleni gyilkossági kísérlet) egybegyűrésével a hatalom azt demonstrálta, hogy az ellenforradalom kohójában hogyan váltak gyilkossá az októberben kiszabadult bűnözők, a kalandorok, a félrevezetett fiatalok, az értelmiségiek, a sérelmet szenvedettek, mindazok, akik „elvesztették józan ítélőképességüket”.¹⁸⁰ Vagyis nem Tóth Ilona elítélése volt az elsőrendű cél, helyére más is kerülhetett volna. Másfelől rámutatott arra, hogy Eörsi anélkül próbálja a vádlottaktól felvett vallomások alapján rekonstruálni a történeteket, hogy vizsgálná a vallomások hitelességét. Az iratok (legalább egy részének) hamis voltát Tóth Ilona kegyelmi kérvényével példázta, amit szerinte nem Tóth Ilona írt, hanem azzal a céllal diktálták neki, hogy az Elnöki Tanács elutasítsa.

A rendszerváltozás utáni első évtizedben tehát négy, markánsan eltérő álláspont látott napvilágot a Tóth Ilona-vitában. Jobbágyi Gábor szerint a lány ártatlan volt, „konstrukciós-koncepciós” perben ítélték el, vele szemben Gönczi és Gyöngyösi bűnösségét bizonyítottak

¹⁷⁸ Kende álláspontját Murányi nem tartotta érdemesnek ismertetni.

¹⁷⁹ *Népszabadság*, 2002. április 22. Kende Péter: Szobrot a gyilkosnak?

¹⁸⁰ *Magyar Hírlap*, 2000. november 16. Gyenes Pál: Fellebbezés Tóth Ilona és társai ügyében.

látja (gyilkosságban vagy csak súlyos testi sértésben).¹⁸¹ Gyenes Pál szerint a koncepció per mindegyik vádlottja ártatlan volt. Eörsi László szerint Tóth Ilona elkövette a terhére rótt gyilkosságot egy ártatlan ember sérelmére, ám „korábbi tettei alapján” a forradalom mártírjai közt van a helye, két kivégzett társával együtt. Ellenben Kende Péter szerint Tóth Ilona a bocsánatot (ítéletének megsemmisítését) talán megérdemli, ám tiszteletet semmiképpen nem, hiszen közönséges gyilkos.

Jobbágyi Gábor volt az első, aki kutatási eredményeit könyvben tárta a nyilvánosság elé. Az először 2002-ben megjelent munka első és utolsó soraiban is kategorikusan ártatlannak nevezte Tóth Ilonát: „Tóth Ilona nem ölt embert. Tóth Ilonát ártatlanul ítélték halálra.”¹⁸² „Tóth Ilona teljesen ártatlan volt, s koncepció-konstrukció perben ítélték halálra”.¹⁸³ Annak ellenére, hogy feltehetően nem ismerte Gyenes kéziratban maradt írását, számos kérdésben jutott vele egyező eredményre, ami azt valószínűsíti, hogy mindketten jó irányban haladtak. A Tóth Ilona ügyében 1992-ben beterjesztett törvényességi óvásban foglaltak alapján négy olyan tényt emelt ki, amelyek szerinte alkalmasak bizonyítani az ítélet megalapozatlanságát. Gyeneshez hasonlóan, de nála kevésbé körültekintően hivatkozott arra, hogy elmaradt a holttest azonosítása,¹⁸⁴ és neki is feltűnt, hogy az áldozat nagynénje, Bak Istvánné ténylegesen azt bizonyította, hogy a kihantolt áldozat nem Kollár István, hiszen a boncolást végző orvosok az exhumált holttest kezén nem találták nyomát semmilyen csonkulásnak.¹⁸⁵ Második jelként arra hivatkozott, hogy „a tárgyalás során nem tisztáztak perdöntő ellentmondásokat”.¹⁸⁶ A fővádlottak vallomásai számos részletben nem egyeztek (amit jól mutat a bíróság által elrendelt huszonhat, minden esetben eredménytelen szembesítés¹⁸⁷), és vallomásaikat nem támasztották alá a holttesten végzett orvosi vizsgálatok.¹⁸⁸ Harmadik jelként hivatkozott arra, hogy a boncolási eredmények szerint nem a Tóth Ilona által magáénak elismert cselekmények okozták a sértett *fulladásos* halálát, abban tehát a lány ártatlan.¹⁸⁹ Jobbágyi azonban nem jelezte, hogy az általa hivatkozott jelentés készítője nem vett részt a boncolásban, amelynek végzői pedig egyértelműen leszögezték, hogy a halál oka a szívet ért szúrás volt, amelynek elkövetője – saját és vádlott-társai vallomásai szerint – Tóth Ilona volt. Végül negyedik

¹⁸¹ Egy alkalommal azonban óvatos kérdőjelet tesz Gönczi vallomása mellé is, elképzelhetőnek tartva az ő ártatlanságát is: „ha a beismerése igaz”. Jobbágyi Gábor, 2006, 47.

¹⁸² Jobbágyi Gábor, 2006, 5.

¹⁸³ Jobbágyi Gábor, 2006, 56.

¹⁸⁴ Jobbágyi Gábor, 2006, 9.

¹⁸⁵ Jobbágyi Gábor, 2006, 75–76.

¹⁸⁶ Jobbágyi Gábor, 2006, 9, 37.

¹⁸⁷ Jobbágyi Gábor, 2006, 62, 67.

¹⁸⁸ Jobbágyi Gábor, 2006, 42–46.

¹⁸⁹ Jobbágyi Gábor, 2006, 9, 47.

szimptomaként arra hivatkozott, hogy a bíróság mennyire nem tett eleget bizonyítási kötelezettségének: az ítélet nem azt tartalmazza, hogy milyen bizonyítékok alapján állapította meg a vádlottak bűnösségét, nem oldotta fel a vallomások egymással és a boncolási jegyzőkönyvben foglaltakkal szembeni ellentmondásait, hanem a vádlottak védekezésének elutasítására koncentrált.¹⁹⁰

Jobbágyi szerint Tóth Ilona ártatlanságát, illetve a per „konceptiós-konstrukciós” voltát bizonyítja a jegyzőkönyvek rendkívüli rövidege és az, hogy Tóth a rendőrségen egyszer sem nevezte néven áldozatát. (Ezeket Gyenes Pál is a per konceptiós voltára utaló jeleknek tekintette).¹⁹¹ Jobbágyi fedezte fel, hogy a negyedrendű vádlottként elítélt Molnár József ellen azon a címen rendelték el november 21-én a nyomozást, hogy „Tóth Ilona és társaival együtt 1956. november 18-án egy ember meggyilkolásában vett részt”.¹⁹² Mivel a Tóth elleni nyomozást ugyanazon a napon elrendelő határozat a gyilkossági vádat nem tartalmazta, a bíróság is kénytelen volt elismerni, hogy a két irat nem készülhetett egy napon.¹⁹³ Jobbágyi ezt az „ügy egyik bombájá”-nak, a hamisítás nyilvánvaló jelének tekintette. Kétségtől igaza van, hamisítás történt, abból levont következtetése azonban nem elégségesen megalapozott. Szerinte ugyanis a két határozat egy napon készült, de „a »Hatóság« rádöbrent végzetes bakijára, arra, hogy [november 21-én – Sz. A.] még nem tudhat a gyilkosságról, mert ez csak a »konceptióban« van meg, de bizonyíték nincs. Ezért ezt a határozatot *kivették* Tóth Ilona anyagából. [...] *Molnár József iratai között azonban megtalálható* [kiemelések – J. G.]”¹⁹⁴ Ez lehetséges, ám nem bizonyított, ugyanakkor az is lehetséges, hogy a Molnár elleni nyomozást elrendelő határozat nem akkor készült, amikorra datálták. Ilyen iratot gyártani és azt a vádlottal aláírni 1956 végén nem okozhatott problémát. Jobbágyi a per „konceptiós-konstrukciós” voltára utaló jelnek tekintette a beismerő vallomások folyamatos terebélyesedését, a vádlottak számának növekedését. (Ezekre már Gyenes is felfigyelt.)¹⁹⁵ Ez sem bizonyítja azonban következtetését, hiszen egy nem konceptiós nyomozás során is megfigyelhető mindkét jelenség.

Jobbágyi két magyarázatot talált arra, hogy mi kényszeríthette Tóth Ilonát önmagát hamisan vádoló vallomásra. Az egyik szerint súlyosan bántalmazták, ennek következménye és

¹⁹⁰ Jobbágyi Gábor, 2006, 9, 86–87, 92.

¹⁹¹ Jobbágyi Gábor, 2006, 21.; 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 29.

¹⁹² Jobbágyi Gábor, 2006, 23. BFL, XXV.4.a. A Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai. 164/1957. Tóth Ilona és társainak pere (a továbbiakban Tóth Ilona...), 461. d. Határozat a nyomozás elrendeléséről Molnár József ellen. 1956. november 21. A továbbiakban, ha valamelyik szerző szó szerint idéz egy dokumentumból, annak adatait is közlöm.

¹⁹³ Jobbágyi Gábor, 2006, 25.

¹⁹⁴ Jobbágyi Gábor, 2006, 25.

¹⁹⁵ Jobbágyi Gábor, 2006, 37, 39–41.; 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 8, 29.

bizonyítéka az orvosi vizsgálat során diagnosztizált „néma talp”, a talpreflexek teljes hiánya.¹⁹⁶ Másik magyarázata szerint tudatmódosító szerekkel és hipnózissal manipulálták, „külső vezérlésre” programozták azért, hogy a tárgyaláson is megfelelő vallomásokot tegyen.¹⁹⁷ Ennek igazolására hosszan idézte Iván László igazságügyi orvosszakértő véleményét, amely szerint a „szubjektív benyomások döbbenetesen más Tóth Ilonát formáltak [mint amilyet korábban az egyetemen megismertek – Sz. A.]: gépies, mimikaszegény, beszűkült figyelemmel üres tekintetű, érzelmi moduláció nélküli, számunkra idegen Tóth Ilonát”.¹⁹⁸ A szakvéleménynek azonban van két gyenge pontja: a professzor nem vett részt a tárgyaláson, így csak mások elbeszélésére támaszkodhatott; másfelől hihetetlen feltételezésekbe csúszott át a vádlottak agyomosásáról, „külső programok bevitelére alkalmas” tudatállapot mesterséges előállításáról.

Könyve végén Jobbágyi négy történetet vázolt arról, mi történhetett 1956. november 18-án a Domonkos utcai kiegészítő kórházban. Elképzelhetőnek – bár nem elégségesen bizonyítottnak – látta, hogy Gönczi és Gyöngyösi súlyosan bántalmazta a bevitt férfit, akit az oda hívott medika az első verzió szerint már holtan, a második szerint a klinikai halál állapotában talált, és akin eredménytelenül próbált segíteni.¹⁹⁹ Harmadik lehetőségnek azt tekintette, hogy a Göncziéktől agyonvert férfit utólag „a »Hatóság« emberei szúrták szíven”, hogy bizonyítékot gyártsanak Tóth Ilona bűnösségére.²⁰⁰ Végül van egy egészen különösnek hangzó feltételezése: „a súlyosan bántalmazott ismeretlent – akit lehet, hogy halottnak is vélték – eszméletlen állapotban kivitték a kórházból, s magára hagyták. A halottnak vélt ember azonban valamilyen módon életben maradt, s ezután a »Hatóság« »gyártott« egy holttestet – esetleg a börtönben lévő forradalmárok közül.”²⁰¹ A négy verziónak számos közös pontja van: Tóth Ilona mindegyik szerint ártatlan; mindegyik szerint bevittek egy férfit a Domonkosba, akit ott Gönczi és Gyöngyösi súlyosan bántalmazott, egyes verziók szerint agyonvert, az ő bűnösségüket tehát nem, legföljebb annak minősítését vitatja (szándékos emberölés vagy súlyos testi sértés bűncselekményét követték-e el). Két verzióban is felvetette annak lehetőségét, hogy a rendőrség nemcsak nyomozott, hanem alakította is a vizsgálat tárgyát: az egyik szerint preparálta a corpus delictit (szíven szúrta a holtan talált áldozatot), a másik szerint pedig ő állította azt elő, vagyis rendőrök öltek meg valakit annak érdekében, hogy Tóth Ilonáékat gyilkosság címén halálra lehessen ítélni.

¹⁹⁶ Jobbágyi Gábor, 2006, 50.

¹⁹⁷ Jobbágyi Gábor, 2006, 107.

¹⁹⁸ Jobbágyi Gábor, 2006, 107. Iván László szakvéleménye, a szerző, Jobbágyi Gábor birtokában.

¹⁹⁹ Jobbágyi Gábor, 2006, 112.

²⁰⁰ Jobbágyi Gábor, 2006, 111.

²⁰¹ Jobbágyi Gábor, 2006, 114.

Gyenes Pállal és Jobbágyi Gáborral ellentétben *Eörsi László* szerint „a Kollár-ügy²⁰² a tényeken alapult”.²⁰³ Ez a tételmondat több Tóth Ilonáról szóló írásában is helyet kapott.²⁰⁴ Eörsi általában tagadja, hogy az ötvenhat utáni eljárások koncepciók lettek volna,²⁰⁵ noha elismeri, hogy „a legismertebb személyiségekkel [Nagy Imrével, Maléter Pállal – Sz. A.] szemben koholtak vádakat”,²⁰⁶ aminek feltételezését viszont értelmetlennek tekinti „a politikailag súlytalan medikával szemben”, akinek elítéltetésétől véleménye szerint semmilyen hasznot nem remélhetett a politikai hatalom.²⁰⁷ Mivel szerinte a hatalomnak nem volt oka pert koholni Tóth Ilona ellen, valószínűtlen és valószínűtlen, hogy pere koncepció lett volna. (Az ötvenes években is számos koncepció per indult alsóbb szintről; Kahler Frigyes több ilyen mutatott be már tárgyalt munkájában.²⁰⁸)

Miután Eörsi a pert nem koncepciósnak, hanem a történetek feltárására irányulónak tartja, Kollár megölését lényegében a vallomások szerint rekonstruálta, mindössze a cselekmény keretét írta át, egyes, a vallomásokban említett elemek erőteljesebb hangsúlyozásával. A gyilkosságot a vádlottak végsőkéig feszített idegállapotával magyarázta, az elharapózott bizalmatlansági lázzal, hogy a felkelők mindenhol (egymás között is) árulókat gyanítottak, amikor a többhetes kialvatlanság és a koffein-injekciók hatására már képtelenek voltak józanul gondolkodni.²⁰⁹ (2003-as rekonstrukciós kísérletében nem kapott helyet a Murányi Gábortól „forradalmi baleset”-nek nevezett akaratlan gyilkosság. Ellenkezőleg, a *Beszélő*ben megjelent változatban hivatkozott Tóth Ilona ölési *szándékára*.²¹⁰) Nem tekinti a per hamis, koncepció voltát bizonyító jelnek a vádlottak magukra tett terhelő vallomásait, amelyek szerinte – különösen a megtorlás korai szakaszában – nem voltak ritkák; Tóth Ilonát pedig olyannak látja, mint Angyal Istvánt: „mindketten úgy vélték, hogy az igazság feltárása fontosabb a taktikázgatásnál”.²¹¹ Érvelésének azonban két hibája is van. Kizárólag Tóth Ilonáról állít valamit, amit értelemszerűen érvényesnek tekint vádlott-társaira is, akik a lányhoz hasonlóan viselkedtek az eljárás folyamán. Másfelől saját szövegei (ötvenhatos röplapjai), valamint barátai, ismerősei (köztük Eörsi István) révén megbízhatónak tekinthető információink vannak arról, hogy Angyal hogyan gondolkozott, Tóth Ilona esetében azonban

²⁰² Eörsi azonos jelentésben használja a Kollár- és a Tóth Ilona-ügyet.

²⁰³ Eörsi László, 2003, 243. Eörsi írása eredetileg 2002-ben a *Beszélő*ben jelent meg.

²⁰⁴ „Tehát a Kollár-ügy a tényeken alapult”. Eörsi László: Téves következtetések, *Élet és Irodalom*, 2002. szeptember 20.; „A Kollár-ügy a tényeken alapult”. Eörsi László, 2002, 449.

²⁰⁵ Eörsi László, 2003, 235.; Eörsi László, 2010, 83.

²⁰⁶ Eörsi László, 2003, 239.

²⁰⁷ Eörsi László, 2003, 235.

²⁰⁸ Kahler Frigyes, 1993a.

²⁰⁹ Eörsi László, 2003, 206.

²¹⁰ Eörsi László: Tóth Ilona. A valóság és a mítosz. *Beszélő*, 2002. június.

²¹¹ Eörsi László, 2003, 242.

kijelentését kizárólag a lány perbeli magatartása bizonyítja. Azért állítja róla Eörsi, hogy az igazság feltárása volt számára a fontos, mert igaznak tekinti vallomásait.

Szerinte azon jellemzők többsége, amelyek alapján a rendszerváltozás után megszólalók koncepciósnak tartják a Tóth Ilona-pert, általában érvényesek a megtorlás eljárásaira.²¹² Azonban annak meggyőző bizonyítása nélkül, hogy a többi per (a perek döntő többsége) nem volt koncepció, a párhuzam kimerül abban, hogy a Tóth Ilona-per nem különbözik érdemben a megtorlás többi perétől. Zinner Tibor 2003-ban tett közlését idézve azt állítja, hogy a megtorlás eljárásai lényegileg különböztek a klasszikus koncepciók perektől: „az elkövetett cselekmények az '56-os ügyek döntő többségében úgy és akképp történtek meg, ahogy az a történeti tényállásokban le van írva, vagy vallomásokban elhangzik, a hozzáfűzött kommentár, brutális paragrafusok azok, amelyek ugyanezeknek a cselekményeknek a minősítését és a tragédiákat okozzák”.²¹³ Eszerint Zinner 2003-ban sem zárta ki, hogy voltak koncepciók perek 1956 után, hiszen állítása csak az ügyek „döntő többség”-re vonatkozik, de közlése így is nehezen értelmezhető 2001-ben megjelent könyve fényében, amelyben ezzel ellentétes eredményre jutott. Ugyancsak Zinnerre hivatkozva tagadja Eörsi a Tóth Ilona-per koncepció voltát, azon az alapon, hogy olyan gyártására közvetlenül a forradalom leverése után a szervezeti és személyi feltételek elégtelensége miatt képtelenek voltak a szervek.²¹⁴ Szerinte nem koncepciósnak mutatják a megtorlás eljárásait a vallomások közti eltérések és ellentmondások (ezeket Gyenes és Jobbágyi éppen a Tóth Ilona-per koncepció voltára utaló jeleknek tekintette). Eörsi szerint éppen a részletek pontos összecsiszolása „keltett gyanút”, például a Rajk-per esetében.²¹⁵ (Gyanút a Rajk-perrel szemben a vádak és a vallomások abszurditása és a vádlottak magukat bőszen vádló magatartása keltett – ami a Tóth Ilona-ügyre is érvényes. De abban is maradtak súlyos dramaturgiai hibák: Rajk olyan feladatot hajtott végre 1947 decemberben, amire a következő év júniusában kapott Rankovictól utasítást; a paksi vadászatra igyekvők pedig egy nem létező útra kanyarodtak le a főútról.²¹⁶) Elfogadva azt, hogy közvetlenül a forradalom leverése után a politikai rendőrségtől nem várható el olyan teljesítmény, mint az 1953 előtti években, a feltárt ellentmondások nem okvetlenül tekintendők bizonyítéknak a per koncepció volta ellen, azok lehetnek a terv nem pontos kivitelezésének, a vallomások nem pontos összecsiszolásának, az újjászervezés alatt álló politikai rendőrség ügyetlenkedésének a jelei is. Hivatkozik arra is, hogy „a börtönben a

²¹² Eörsi László, 2003, 240–241.

²¹³ Eörsi László, 2003, 238.

²¹⁴ Eörsi László, 2003, 239–240.

²¹⁵ Eörsi László, 2003, 242.

²¹⁶ Zinner Tibor, 2013, 465.; Zinner Tibor, 2014, 9.

politikai foglyok között többször szóba került a Kollár-ügy, de soha nem műperként”.²¹⁷ Tagadhatatlan, hogy a börtönben gyorsan terjednek a hírek, ebből azonban nem lehet következtetést levonni azok valóságtartamára, nem szólva arról, hogy az Eörsitől említettek közül egyedül a Baross tériek egyik parancsnokaként elítélt Pásztor Gézáról feltételezhető, hogy 1956-ban találkozott Tóth Ilonával vagy valamelyik vádlott-társával. Pásztort azonban 1960 áprilisában tartóztatták le, vagyis majdnem három évvel az ítéletek végrehajtása után volt lehetősége meghallgatni a börtönfolklor Tóth Ilonáékkal kapcsolatos történeteit. Ez idő alatt pedig annyit változhat egy-egy szájhagyomány útján terjedő történet, hogy abból nehéz kihámozni az eredetit. Nem látom meggyőzőnek ötödik érvét, hogy a benne résztvevők közül később senki sem leplezte le a per hamis voltát. A klasszikus koncepciós perek ügyében – olyan amilyen, de – vizsgálatok, sőt büntetőeljárások is indultak. A megtorlás aktorainak ilyennel nem kellett szembenézniük, nem voltak tehát rákényszerítve a beszámolásra és az elszámolásra. Érvényes ez azokra is, akik tanúként vettek részt a perben.

Eörsi talán legsúlyosabb érve a per koncepciós volta ellen az, hogy a „legautentikusabb tanú, Molnár József meggyőzően, preconcepciók nélkül rekonstruálta a történeteket a már idézett interjújában”,²¹⁸ lényegében úgy, ahogy a perben is tette. Molnárt valóban fontos tanúnak mutatja, hogy állítólag részt vett a Kollár-ügyben, és vádlottja volt a Tóth Ilona-ügynek. Az ötvenhetes történet szerint a folyosón vigyázta, hogy társait ne ériék tetten gyilkolás közben, majd segített a holttest WC-be vitelében, később pedig elásásában. Amennyiben a bűntény (legalább fő vonalaiban) úgy történt, ahogy azt az 1956–1957-es eljárás feltárta, érthető, ha Molnár akkori vallomásaihoz hasonlóan idézte fel 1992-ben a történetet, ebben az esetben interjúja valóban hitelesíti a perből kifeszülő történetet. Ellenben ha a per koncepciós volt, ha Tóth Ilonáék ártatlanok voltak Kollár István meggyilkolásában, akkor abból az is következik, hogy Molnár hamis vallomást tett. Kevésbé valószínű, hogy anélkül, hogy őt erre bármi kényszerítette volna, beismerte volna ezt 1992-ben, következésképpen nem tehetett mást, mint megismétli, amit 1956-ban és 1957-ben mondott.

2007-ben jelent meg *Kiss Réka és M. Kiss Sándor* nagyszabású monográfiája, amely minden korábbi kísérletnél alaposabban és részletesebben tárgyalta a Tóth Ilona-ügyet, és minden korábbi próbálkozásnál meggyőzőbb eredményt hozott. Ők voltak az elsők, akik nem elégedtek meg azzal, hogy egy büntetőeljárás elemzésén keresztül megmutassák és bizonyítsák, hogy a perbe fogottakat koncepciós eljárásban ítélték el, cselekményeiket meghamisították, eltorzították, hanem arra törekedtek, hogy a jegyzőkönyvekben fennmaradt

²¹⁷ Eörsi László, 2003, 243.

²¹⁸ Eörsi László, 2003, 242.

vallomások, valamint a szakértői jelentések és más iratok egybevetésével feltárják az ellentmondásokat, leleplezzék a dokumentumok hamisságát. Arra törekedtek, hogy ne csak az esetleg valóban megtörténtek kriminalizálását (és a tárgyalt esetben brutalizálását), az ellenforradalmi optikán keresztül szemlélését leplezzék le, hanem azt derítsék fel, hogy a koncepció menet közbeni alakítása (netán alakulása) során miként tüntetett el nyomokat és szereplőket, miként gyártott hamis tényeket a megtorló apparátus, elsősorban a politikai rendőrség annak érdekében, hogy bebizonyítsa: ellenforradalom zajlott, és az áldozat szerepébe kényszerítettek kellően súlyos ítélettel tudják sújtani. Bevallott céljuk az volt, hogy amennyire lehet, rekonstruálják azt, ami a Kollár-ügyről felderíthető, ezzel összefüggésben a forradalom kontextusába²¹⁹ helyezve bemutassák mindazt, ami Tóth Ilonáról és „Tóth Ilona csoportja”-ról megtudható.²²⁰ Ki nem mondottan, de munkájukból kitűnően pedig még az, hogy tisztazzák a lányt a gyilkosság vádjá alól.

Vizsgálatuk végén arra a megállapításra jutottak, hogy a Tóth Ilona-per koncepció: célja nem a valóban történtek felderítése, hanem a vizsgált ügghöz kapcsolt politikai cél kiszolgálása, feltételezésük szerint a forradalom, a forradalmi ifjúság bemocskolása volt.²²¹ Aprólékos kutatómunkával törekedtek felderíteni mindent, ami – elsősorban és leginkább – Tóth Ilonával kapcsolatban megtudható, számba vették a vizsgálati, az ügyészségi és a bírósági szakban készült vallomások és szakértői jelentések megannyi ellentmondását, mindezek nyomán számomra meggyőzően, a *Magyar Nemzet* szerint pedig „minden kétséget kizáróan bebizonyítják: az a brutális gyilkosság, amellyel a medikát kirakatperében vádolják, ott, akkor és úgy, ahogy a peranyagban szerepel, nem történhetett meg”.²²² Eredményük szerint az is kétséges, hogy az áldozat valóban Kollár István volt-e (amit M. Kiss Sándor már 2002-ben jelzett Murányi Gábornak), illetve hogy a Domonkos utcai templom kertjében kihantolt holttest valóban az állítólag a kórházban meggyilkolt férfi hullája-e. Azt azonban nem vonták kétségbe, hogy „»valami történt« a Domonkosban, a kérdés, amelyre nem tudunk választ adni, hogy mi történt, kik követték el, és mi volt ebben Tóth Ilona szerepe.”²²³ Nem állítják, hogy köze sem volt a Kollár-ügghöz, zárszavuk mindössze azt summázza: „hamis vád alapján ítélték halálra”.²²⁴ Ezt arra alapozzák, hogy „a feltételezett gyilkosság akkor, ott és úgy nem következhetett be”, tehát nem zárják ki, hogy Kollárt (netán valaki mást) megöltek a

²¹⁹ A kifejezést abban az értelemben használom, ahogy Carlo Ginzburg Natalie Zemon Davis könyvéről írt tanulmányában: a történelmileg meghatározott lehetőségek köre. Ginzburg, Carlo, 2003b, 193.

²²⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 34.

²²¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 18.; M. Kiss Sándor, 2011, 321.

²²² Idézi: Eörsi László, 2007. 71.

²²³ Kiss–M. Kiss, 2007, 487.

²²⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 494. A következő idézet is innen.

Domonkosban, nem zárják ki, hogy az elkövetők részben azok voltak, akiket a perben elítéltek (ezt különösen Gyöngyösi esetében látják bizonyítottnak²²⁵), és nem zárják ki, hogy Tóth Ilona részt vett a cselekményben, amelynek vagy „abszolút passzív szereplője volt”, vagy, ha tett valamit, annak nem volt közvetlen köze az áldozat halálához,²²⁶ tehát az ítélet tévesen, de inkább hamisan állapította meg bűnösségét a gyilkosság büntetőjében.

Egyfelől tehát – más fontos részeredmények mellett – két határozott ténymegállapításra jutottak (a per koncepció volt, Tóth Ilona pedig ártatlan a terhére rótt gyilkosságban), másfelől számos kérdést vetettek fel, amelyekhez különböző válaszokat rendeltek. Elfogadva, hogy sokszor meg kell elégedni kérdések feltételével és alternatív válaszok megfogalmazásával, véleményem szerint aprólékos kutatómunkájuk eredményei ennél többet tesznek lehetővé: azokra építve kísérletet lehet tenni a nyitva hagyott kérdések lezárására, a Kollár-ügy és a Tóth Ilona-ügy rejtélyeinek megoldására.

Egy koncepciónak – vagy csak hamis tényeket megállapítónak – tekintett per vizsgálata egymásra épülő eredményekre vezethet. Először az ítélet hamisságát lehet leleplezni és megállapítani, hogy az eljárásban felhalmozott, az ítéletet alátámasztani hivatott bizonyítékok hamisak, vagy más okból alkalmatlanok a tényállás igazolására. Ehhez szükséges elemeire bontani a pert, egyenként és összességükben (egymással összehasonlítva) vizsgálni a tanúkat és a bizonyítékokat, hogy feltáruljanak a valóban történetekre utaló „apró nyomok, spontán részletek, ellentmondások és rendhagyó jelenségek”.²²⁷ Ezt a feladatot Kiss Réka és M. Kiss Sándor meggyőzően elvégezte. Feltárták a tárgyi bizonyítéknak tekintett bizonyítékok (exhumált holttest, az áldozatnál állítólag talált fotó, az állítólagos gyilkos eszköz, a bicska) hamisságát vagy az értékük megkérdőjelezésére alkalmas machinációkat; lelepleztek hamis vagy hiteltelen tanúkat, tanúvallomásokat; feltárták a vádlottak vallomásai között feszülő ellentmondásokat. A pernek ez az analízisa (Erdélyi Gabriella kifejezésével „szálakra bontása”²²⁸) elengedhetetlenül szükséges a következő lehetséges lépéshez, a hamis perkoholás folyamatának tettenéréséhez, feltárásához és leírásához. Meglátásom szerint ebben a fázisban is jelentős eredményekre jutottak (a politikai rendőrség érdekeltiségének és szerepének meglátása, a hamis perkoholás politikai igénye és szüksége, az ügy aktorainak személyes szerepe és felelőssége), de úgy látom, részint az általuk feltárt, ám nem teljes körűen kiaknázott elemek, részint más eljárások vizsgálatából nyerhető megállapítások analógiás felhasználása révén ezen a téren – megállapításaikat nem cáfolva, hanem erősítve,

²²⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 491.

²²⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 488.

²²⁷ Erdélyi Gabriella, 2004, 825.

²²⁸ Erdélyi Gabriella, 2004, 826.

azokhoz hozzátéve – további következtetések is levonhatók a Tóth Ilona-ügyről, és általában az ötvenhetes perkoholásról. A hamis per vizsgálata során lehetséges harmadik fázis feladatainak elvégzésére, annak lehetőség szerinti felderítésére, hogy a gyilkosság helyett mi történt valójában ott és akkor, nem vállalkozom, ezzel kapcsolatban a rendelkezésre álló források csak nagyon óvatos feltételezéseket tesznek lehetővé.

3. TORACZ SÁNDOR FEGYVERES CSOPORTJA

Kollár Istvánt állítólag a Domonkos utcai kiegészítő kórházban gyilkolták meg, de a történet nem ott kezdődött. A bírósági verzió szerint Landler Jenő (ma István) utcai fegyveresek találták gyanúsnak, ők vitték a Domonkosba, az új nyomozást tehát célszerű ott kezdeni, ahol a Kollár-ügy kezdődött: a Landler Jenő utcában. Annál inkább, mert mint már Gyenes Pál észrevette, nincs válasz arra az alapvető kérdésre, hogy Kollárt ki és miért találta annyira gyanúsnak, hogy megölték.²²⁹ Gyanússá válására nem ad magyarázatot a Tóth Ilona-per, az ítélet meg sem nevezi azokat, akik meggyanúsították és a Domonkosba vitték, róluk mindössze annyit közöl, hogy Gyöngyösi társai voltak.²³⁰ Ezt vették át Gerébék, akik szerint „A »forradalmi ifjak« különítménye, akik Kollár István rakodómunkást elfogták, Gyöngyösi csoportjába tartoztak”.²³¹ Ezzel kapcsolatban három személy neve merült fel. Kettőt (a csak Gyusziként, illetve Kopaszként emlegetett fegyvereseket) azóta sem sikerült azonosítani, de a harmadikat, Fehér Károlyt 1958-ban elítélték a Toracz Sándor és társai perben. Ennek iratai tartalmazznak információkat a Tóth Ilonáék ítéletében nem nevesített fegyveresekről.

A Tóth Ilona-per eddigi kutatói közül Gyenes tényként kezelte, hogy a Domonkos „a fegyveres és a politikai ellenállás központja volt”,²³² következésképpen nyilván azt is, hogy a Landler Jenő utcai fegyveresek azzal kapcsolatban álltak, de a kérdést részletesen nem tárgyalta, Toracz neve szövegében elő sem fordul. Őt és állítólagos csoportját Jobbágyi Gábor sem említette. Eörsi szerint „a Landler Jenő utcai és a Murányi utcai női szállásokon felkelők húzódtak meg”, akik korábban Gyöngyösi fegyvertársai voltak.²³³ Toracz „egy ellenálló csoport vezetője volt, e csoport tagjai vitték át Kollárt”, sőt, Toracz „utasítására vitték át a [...] spicligyanús Kollár Istvánt Domonkos utcai kórházba”.²³⁴ „Államvédelmi beosztottak, párt- és állami funkcionáriusok felkutatását” tartotta fő feladatuknak, ami mellett részt vettek

²²⁹ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 56.

²³⁰ BFL, XXV.4.a. Tóth Ilona..., 461. d. A Budapesti Fővárosi Bíróság (továbbiakban BFB.) ítélete, 1957. április 8. 29. (A hosszabb források – ítélet, tárgyalás jegyzőkönyve – esetén az adott irat eredeti lapszámát is közlöm.)

²³¹ Geréb–Hajdú, 1986, 133.

²³² Gyenes Pál, 1992, 12.

²³³ Eörsi László, 2003, 206, 207.

²³⁴ Eörsi László, 2007, 74.; Eörsi László, 2006b, 104. A következő idézetek is innen.

fegyveres harcban is: egy másik Landler Jenő utcai egységgel, a Palotás József vezette csoporttal együtt támadták meg „a Bethlen téri moziban rekedt karhatalmisták”-at, és „időnként tűzharcba bocsátkoztak a szovjetekkel”. A fegyveres harc vége után a csoport „forradalmi röpcédulákat terjesztett” és „nagy mennyiségű fegyvert gyűjtött”. A lényegét illetően mindezt megismételte a VII. kerületi felkelőcsoportokról írt könyvében.²³⁵ A Kollár-ügy kivételével hasonló képet rajzoltak Toraczékról M. Kiss Sándorék. „A Toracz vezette csoport a vallomások szerint elsősorban fegyveres portyázással, járőrözéssel, ÁVH-sok, kommunista pártfunkcionáriusok, besúgók felkutatásával, előállításával, valamint a különböző csoportok ellátásával foglalkozott. A nyomozás során több pártfunkcionárius neve is felmerült, akiket a csoport fogott el, bántalmazott, kihallgatásra bekísért. Az adatok szerint először a Fürjbe,²³⁶ majd a Hársfa utcába vitték őket, akiket innen szabadítottak ki a szovjetek.”²³⁷

A rendszerváltozás után tehát egységes és egyértelmű kép alakult ki a csoportról, annak tevékenységét így írtam le a Toraczról elsőként közzétett életrajzi vázlatban.²³⁸ Ezek a rekonstrukciók hasonlítanak a Kollár-ügyhöz: az elhárító csoport gyanúsna talált valakit, ezért bevitték a parancsnokságra. Feltéve azonban, hogy a megtorlás pereit között koncepciók is voltak, bizonytalanná válik ez, a vallomások az 1956-ban történtek többé-kevésbé hiteles beszámolóinak tekintve rajzolt kép. Az 1996-ban megjelent kézikönyv életrajzi vázlatai egy 1991–1993-ban folyt kutatás alapján készültek, amikor még nem állt rendelkezésre elegendő információ egy per koncepció voltának felismeréséhez. Eörsi nem koncepciósnak tekinti a megtorlás eljárásait, nyilván a Toracz-ügyben sem vonta kétségbe az ítéletet megalapozó vallomások hitelességét, a jegyzőkönyvekben fennmaradt történeteket csupán apróbb részletekben korrigálta vagy kérdőjelezte meg. M. Kissék pedig – akik kizárólag a vizsgálati iratokat használták – nem vetették alá olyan alapos vizsgálatnak a Toracz-perben készült vallomásokot (a Kollár-gyilkosságra vonatkozó részek kivételével), mint tették a Tóth Ilona-ügyben. A rendszerváltozás után készült, Toraczról, illetve csoportjáról információkat tartalmazó munkák tehát nem is vizsgálták, hogy az ellenük folytatott eljárás koncepció volt-e, vagy a valóban történtek feltárására irányult. Pedig a megtorlás pereiben feltárt tényállások nem tekinthetők bizonyítottaknak; alapos vizsgálat nélkül nem lehet megállapítani, hogy a Toracz-perből kibomló történet a Tóth Ilona-per egy

²³⁵ Eörsi László, 2011, 103–113, 406.

²³⁶ Korabeli nevén Dózsa vendéglő, állítólagosan egy nagyobb fegyveres csoport bázisa november 4-e és 9-e között a Városligettel szemben, a Landler Jenő utca és a Dózsa György út sarkán, a Landler Jenő utca 44.-ben, ahol ma egy kínai étterem van. A csoport megnevezésére a korabeli vizsgálat során és később történészek is gyakran használták a Landler 44.-et vagy a vendéglő korábbi nevének (Fürj) torzult formáját (Fürj).

²³⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 97. A Hársfa utcában volt a VII. kerületi rendőrkapitányság, a forradalom idején a kerületi nemzetőr parancsnokság.

²³⁸ Kende Péter, 1996, 116.

homályban hagyott mozzanatának utólagos rekonstrukciója, vagy olyan konstrukció, amelyhez felhasználták a Tóth Ilona-per egy vagy több elemét. Annak vizsgálata előtt tehát szükséges valamennyire megvizsgálni a Toraczek elleni eljárást.

Már az gyanússá teszi az abban feltárt tényállást, hogy a benne leírt cselekmények (járőrözés, őrizetbe vétel) november 4-e előtt voltak jellemzőek a fegyveres csoportokra, amikor Toracznak még biztosan nem volt csoportja. Ő ugyanis november 2-án szabadult a komlói BV-munkahelyről, ahol másfél éves büntetését töltötte.²³⁹ Vele együtt szabadult társaival másnap reggel ért Budapestre, ahonnan megpróbált továbbutazni Pilisvörösváron élő feleségéhez, majd Oroszlányba a gyerekéhez, de egyik irányba sem indult vonat. Az éjszakát a Keleti pályaudvar várótermében töltötte, amit 4-én reggel, a szovjet támadás hírére nemzetőrök ürítettek ki. Ekkor csatlakozott a Baross tér 19. alatti nemzetőrökhöz, ahonnan délelőtt többekkel együtt átment a Landler Jenő utca 44. alatti, akkor elfoglalt bázisra. Az ottani egységnek Palotás József volt a parancsnoka. Története ezen a ponton válik szét egy ötvenhetesre és egy ötvenhatosra. Az előbbi szerint még aznap a Landler Jenő és a Murányi utca sarkán lévő női munkásszálláson egy önálló, ám Palotásékkal kapcsolatot tartó fegyveres csoportot alakított, amelynek ő lett a vezetője. November 6-án a Hernád utcában megtámadtak három szovjet katonát; elhurcoltak két rendőrtisztet, és el akartak vinni egy párttitkárt, akit nem találtak otthon. Felnyitották az Élelmiszer-csomagoló Vállalat Landler Jenő utcai raktárait, ahonnan több napon át szállítottak el élelmet, amit a női szálláson részint pénzért, részint ellenszolgáltatás nélkül kiosztottak a közelben lakóknak, illetve ellátták belőle Palotás csoportját. 7-én együtt támadták meg a Bethlen moziba szorult karhatalmistákat. A szovjet csapatok 9-én pacifikálták a VII. kerületnek azt a részét, az ötvenhetes történet szerint addig Toraczek több más, közelebről meg nem határozott támadásban vettek részt, és gyilkosságokat is elkövettek. Ők vitték be Kollárt a Domonkos utcai kórházba, ahol Tóth Ilonáék meggyilkolták, majd ugyanezzel a céllal Kollár menyasszonyát, Polgár Erzsébetet. A fegyveres ellenállás bukása után, december elejéig röpcédulákat terjesztettek. Ezt a történetet vette át Eörsi, aki egy-egy eseményt másképp datált, néhányat pedig kihagyott.²⁴⁰

Ezzel szemben Toracz azt állította, hogy november 5-én a Landler 44.-ből a Damjanich utcába indult egy ismerőséhez, akinél 1948-ban lakott. Útközben nemzetőrök figyelmeztették, hogy oda a harcok miatt nem lehet eljutni. Ekkor már harmadik napja nem tudott rendesen aludni (3-ra virradóan utazott tehergépkocsin Budapestre, a 4-re virradó éjjelt a Keleti

²³⁹ HL, XI.22. A Budapesti Katonai Bíróság (továbbiakban: BKB.) büntetőperes iratai, 284/1958. Toracz Sándor és társainak pere (továbbiakban: Toracz Sándor...), Toracz Sándor jkv., 1956. november 12.; BFL, XXV.101.b.2. A Budapesti Fegyház és Börtön iratai, fogvatartottakra vonatkozó iratok, Csánki Pál (1934) nyilvántartó lapja.

²⁴⁰ Eörsi László, 2011, 103–113.

várótermében, a következőt pedig a Landler 44. pincéjében töltötte), ezért kérésére a nemzetőrök elvezették a Landler Jenő és a Murányi utca sarkán lévő női szállásra. Toracz 26 éves volt, szabadulása előtt 16 hónapot töltött börtönben. November 5-én bekerült egy női szállásra, ahol a rendkívüli helyzetben együtt laktak nők és férfiak. Saját és mások vallomásai szerint december végéig, amíg ott lakott, négy nővel volt viszonya. Gondot jelentett viszont, hogy a november 4-e utáni napokban nem lehetett élelemhez jutni (a boltok zárva voltak), ezen az élelmiszer-csomagoló raktárainak kinyitásával segítettek. Toracz mindvégig elismerte, hogy azt ő kezdeményezte, és amíg a szovjet katonák le nem állították az árusítást, azt ő vezette. Tagadta azonban, hogy ezen kívül bármiben is részt vett volna: tagadta részvételét a fegyveres harcban, őrizetbe vételekben és más erőszakos cselekményekben, tagadta, hogy köze lett volna a röpcédulázáshoz, noha elismerte: előfordult, hogy a szálláson lakók terjesztettek röplapokat.²⁴¹

Saját történetében nem merült fel sem Tóth Ilona, sem a lány vádlott-társainak neve, de ötvenhetes története két ponton is kapcsolódik hozzájuk. M. Kiss Sándorék is ténynek tekintik, hogy Tóth Ilona – legalább Angyal István november 16-i őrizetbe vételét követően – *vezető* szerepet töltött be a fegyveres és a fegyvertelen ellenállásban, neki alárendelten működött a Toracz-csoport,²⁴² amelynek egyik feladata az ellenállást fenyegető személyek felkutatása és ártalmatlanná tétele volt. Másfelől a Tóth Ilona-per név nélkül, a Toracz-per pedig nevesítve állítja, hogy Kollárt Toraczék találták gyanúsaknak, ők fogták el, és vitték a Domonkosba, aminek hitelességét M. Kissék sem kérdőjelezzik meg. Nem figyeltek fel az ügy olyan különösségeire, hogy noha Toraczékat egy fegyveres csoport tagjaiként vonták eljárás alá, vádlott-társainak ítélete messze elmaradt attól, amilyen büntetéssel a fegyveres ellenállás résztvevőit sújtották. A halálra ítélt Toraczon kívül ketten kaptak nagyobb ítéletet, a Kollár Domonkosba hurcolásával vádolt Fehér Károly tíz, míg Koklács Mihály nyolc év börtönbüntetést. Koklács azonban nem Toracz, hanem Palotás egységébe tartozott. Toracz csoportjának tagjai tehát (Fehér Károly kivételével) kettő és öt év közötti ítéletet kaptak.

Megkülönbözteti a pert a megtorlás többi perétől a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály vizsgálati alosztályának hozzáállása. Annak ellenére, hogy az 1957 kora tavaszán kezdődött vizsgálat iratai már akkor eljutottak az „ellenforradalmi” ügyekben illetékes osztályhoz, Tihanyi Sándor alezredesék semmi érdeklődést nem mutattak iránta.

²⁴¹ ÁBTL, 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-143522. Toracz Sándor és társainak vizsgálati dossziéja (továbbiakban Toracz Sándor...), Toracz Sándor jkv., 1958. január 13, 15, 22, 23., február 10, 11, 14, 21, 27., március 5, március 6.; HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1956. november 12., 1957. március 30., április 1., április 20., május 21, 29., Toracz Sándor ügyészégi (továbbiakban: üg.) jkv., 1957. július 12., Toracz Sándor tárgyalási (továbbiakban: tárgy.) jkv. 1958. május 29.

²⁴² Kiss–M. Kiss, 2007, 87, 118, 129–130.

Toracz (1957. március 30-i és április 1-jei) kihallgatása után az ügyet hagyták a BRFK Társadalmi Tulajdonvédelmi Osztály üzérkedési alosztályánál, az fejezte be a nyomozást 1957 júniusában, noha a vizsgálati anyagban számos nyoma volt, hogy a vádlottak ellenforradalminak tekintett bűncselekményeket is elkövettek. A Katonai Főügyészség azonban nem fogadta el a hozzá jóváhagyásra felterjesztett vádiratot, és utasította a vizsgálati alosztályt, hogy tárja fel a vádlottak ellenforradalmi cselekményeit.²⁴³ De a rendőrök több mint négy hónapon át elő sem vették az aktákat. November végén a főügyészség azzal próbálta rászorítani őket az ügy vizsgálatára, hogy nem hajlandó többet meghosszabbítani sem a nyomozás határidejét, sem az előzetes letartóztatásban lévők fogva tartását. Bakos Pál alezredes, a vizsgálati alosztály vezetője erre „kijelentette, hogy »őket nem zavarja, eresszük akkor szabadlábra a vádlottakat, és majd szabadlábbon fogják őket kihallgatni«”.²⁴⁴ A szervek huzakodása mögött nyilván hatalmi szempontok is meghúzódtak, ám kétségtelen, hogy a politikai rendőrség hosszú hónapokon át szabotálta a Toracz-ügy vizsgálatát. Ez azért nagyon különös, mivel az választ ígért a Tóth Ilona-ügy egy homályban hagyott részletére: miért vált gyanússá Kollár. A bíróság kihallgatta egy másik későbbi per vádlottjait (Palotás Józsefet, Bognár Ottót és Horváth Sándornét), jóllehet semmilyen szerepük nem volt a Kollár-ügyben. Annak ellenére azonban, hogy az állítólag a Landler Jenő utcai szálláson kezdődött, sem a politikai rendőrség, sem a bíróság nem volt kíváncsi az ottani csoportra, Kollár gyanússá válásának és elfogásának történetére.

Toraczeák távol tartását M. Kiss Sándorék is furcsállották. Ők tényként kezelik, „hogy Toracznak köze van a Domonkos utcában történetekhez [...], részt vett egy ember bekísérésében”²⁴⁵ (utóbbi a Tóth Ilona-ügyben fel sem merült, és a katonai bíróság sem róttá Toracz terhére), és folyamatosnak tekintik a két csoport együttműködését: „Toracz felderítéssel foglalkozó csoportja a gyanús személyeket a Domonkos utcai kórházba kísérte be, köztük a női szállás körül gyanúsan viselkedő, állítólag Kollár Istvánként azonosított személyt”.²⁴⁶ Tehát tényként kezelik az állítólagos Toracz-csoport és a Domonkos kapcsolatát általában, a Kollár-ügyben konkrétan, noha Toracz mindvégig kitartott amellett, hogy Kollárt sose látta, elfogásáról nem is hallott az ellene folytatott vizsgálat 1958. januári fordulata, a

²⁴³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., A Budapesti Katonai Ügyészség (továbbiakban BKÜ.) átirata a BM BRFK Politikai Osztály vizsgálati csoportjának, 1957. szeptember 6. Toracz vádlott-társai között több sorkatona volt, ezért került ügyük a katonai ügyészség elé.

²⁴⁴ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., A Katonai Főügyészség leirata a BKÜ.-nek, 1957. november 30., A BKÜ. hivatalos feljegyzése, 1957. december 6.

²⁴⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 45

²⁴⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 97.

vizsgálati alosztály négy hónapos ellenkezése után megindított pótnyomozás előtt.²⁴⁷ Ezt állította zárkatársai előtt is, amikor arról beszélt, mennyire nem tudja mire vélni az új vádat.²⁴⁸ M. Kissék azonban – könyvükben részletesen ismertetett – tagadását nem tekintették alkalmasnak arra, hogy már a Kollár-ügy indulása (Kollár gyanússá válása) mellé Gyeneshez hasonlóan kérdőjelet tegyenek, csak azt tartották fontosnak, hogy noha a vizsgálati alosztály már 1957 első hónapjaiban *pontosan* ismerte Toracz szerepét,²⁴⁹ mégis távol tartották a Tóth Ilona-ügytől, vagyis manipuláltak a tanúkkal: a valamilyen okból kényelmetleneket kezdettől távol tartották, az idővel kényelmetlenné (netán feleslegessé) válókat pedig később vonták ki.²⁵⁰ Ezen túl csak arra figyeltek, hogy a két per eltérően datálta a gyilkosságot: az a Tóth Ilona-per szerint november 18-án, míg a Toracz-per szerint 19-én történt. (Az eltérés jól mutatja, mennyire óvatosan kell kezelni a perekben feltárt „tény”-eket, hiszen nyilvánvaló, hogy a két dátum közül legfeljebb az egyik lehet pontos, miközben mindegyiket vallomások sokasága „bizonyította”.)

M. Kiss Sándorék csupán Toracznak a Tóth Ilona-pertől való távoltartását észrevételezték, de figyelmen kívül hagyták, hogy a bíróság másokra sem volt kíváncsi. Miközben csak egyetlen – érdekelt, sőt sértett – tanú, Kollár nőismerőse tett vallomást a férfi lefogásáról, nincs nyoma, hogy történt volna kísérlet ennek a fontos részletnek más tanúk kihallgatásával történő tisztázására. A Tóth Ilona-perben többször név szerint említett Fehér Károly december 6-án Nyugatra menekült, de 1957. március 15-én a magyar hatóságok tudtával és engedélyével jött vissza.²⁵¹ Tehát ki lehetett volna hallgatni, csakúgy, mint a március közepén őrizetbe vett Bognár Ottót. De annak sincs nyoma, hogy a Kollár-üggyel kapcsolatban kihallgatták volna a női szálláson lakókat, akik közül többen őrizetben voltak a Tóth Ilona-per idején. Gál Rózát, Klimaj Pálnét és Nagy Erzsébetet azonban csak Toraczékról kérdezték, Kollár neve fel sem merült a velük készült jegyzőkönyvekben.²⁵²

A Toracz-per alaposabb vizsgálata azt koncepciós ügynek mutatja. Olyan eljárásnak, amelyben különböző machinációkkal sikerült a vádlottakat ellenforradalmároknak mutatni, és olyanokként elítélni, noha tényleges cselekményük büntetőeljárás indítását sem indokolta. A vád tárgyává tett cselekmények közül egy van, ami helyesen feltártnak és bizonyítottnak tekinthető, amit a vádlottak sem tagadtak, és amit számos tanú is megerősített: november 6-a

²⁴⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 45.

²⁴⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 126.

²⁴⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 45.

²⁵⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 125.

²⁵¹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31.

²⁵² HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Gál Róza jkv., 1957. március 26., Klimaj Pálné jkv., 1957. március 26., Nagy Erzsébet jkv., 1957. március 27.

és 9-e között a Landler Jenő utcai munkásszálláson rendkívüli élelmiszerboltot működtettek, ott árulták az élelmiszer-csomagolóból elhozott termékeket. Ezt a perben a társadalmi tulajdon fosztogatásának minősítették, Toracz társai közül többeket pusztán ezért ítélték el. A dolog a vallomások alapján rekonstruálható. November 6-án délelőtt Toracz két társával ment a vállalat Landler Jenő utcai raktárához, ahol a portással közölték: kinyitják a raktárakat, hogy élelemhez juttassák a lakosságot.²⁵³ A portás a vállalat közelben lakó igazgatójához küldte őket, akit Toraczék azonnal felkerestek. Gazdag László igazgató pedig megadta az engedélyt, ezt telefonon közölte a portással, aki kinyitotta a raktárakat.

Toraczék és az igazgató története egyetlen lényeges ponton különbözik: Gazdag szerint őt fegyverrel kényszerítették az engedély megadására,²⁵⁴ ezt Toraczék tagadták. Tény azonban, hogy fegyveresen voltak az igazgatónál, amit ő tekinthetett fenyegetőnek, őt az engedély megadására kényszerítőnek. De tény az is, hogy ha Toraczék erőszakkal akarták volna kinyitni a raktárakat, kényszeríthették volna a portást is, nem kellett volna elmenniük az igazgató lakására. Az élelem elszállítása kezdettől a vállalat vezetőinek jelenlétében és ellenőrzése mellett folyt. Ott volt Gazdag László igazgató, Somlyó Béla főkönyvelő, Scher Dezső, a termelési osztály vezetője, Nagy József gondnok, valamint Hargittai Lajos tűzoltó, akik ezt vallomásaikban elismerték.²⁵⁵ Nem csupán az ő jelenlétükben szállították el az élelmiszert, hanem igyekeztek azt pontosan könyvelni: „Toracz személyében ígéretet tett arra, hogy minden egyes kiszállított árurol, amit a vállalat területéről elvisznek, elismervényt fognak adni. Az elismervény készítése a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a vállalat vezetői által megkért személyek az elszállított árukról jegyzéket készítettek, melyben az áru nemét, mennyiségét tüntették fel, és ezt az elismervényt Toracz vagy annak megbízottja aláírásával igazolta.”²⁵⁶ Az ügyészség csak azt tudta terhükre róni, hogy *előfordult*, hogy mégsem adtak elismervényt (ezt Toraczék tagadták), illetve hogy „ezek az elismervények sem tartalmilag, sem pedig formailag nem voltak szabályszerűek”.²⁵⁷ A Belkereskedelmi Minisztérium Élelmiszer-főigazgatóságának vezetője szerint azonban október–novemberben nem lehetett elvárni, hogy az áruk kiadása szabályos bizonylatokkal történjen, és mivel a vállalat hiánya

²⁵³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1957. április 1., április 20., Toracz Sándor és Végh Károly szembesítési jkv. (továbbiakban: sz. jkv.), 1957. április 23., Tuma János jkv., 1958. január 16.

²⁵⁴ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Gazdag László tárgy. jkv., 1958. június 2.

²⁵⁵ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Gazdag László tárgy. jkv., 1958. június 2., Somlyó Béla jkv., 1957. április 24., Scher Dezső tárgy. jkv., 1958. június 2., Nagy József tárgy. jkv., 1958. június 2., Hargittai Lajos jkv., 1957. április 25. Egyedül Gazdag László hivatkozott arra, hogy Toraczék fenyegetően léptek fel.

²⁵⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Somlyó Béla jkv., 1957. április 24.

²⁵⁷ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., A BKÜ. határozata a Toracz Sándor és társai ellen indított ügyben, 1958. április 17.

viszonylag jelentéktelen volt, vezetőit pénzjutalomban részesítették.²⁵⁸ Ehhez a főigazgatóság számviteli osztályának vezetője hozzátette: „Más vállalatoknál, illetve helyeken még ehhez hasonló nyugtákat sem készítettek.”²⁵⁹ Az ügyészség egyikük kihallgatását sem indítványozta, hiszen nem a vádlottak bűnösségét, hanem azt bizonyították, hogy a rendkívüli helyzetben igyekeztek jogszerűen eljárni. Az elvitt áruért befolyt pénzt pedig befizették az Élelmiszer-csomagoló Vállalatnak. Toracz és Somlyó főkönyvelő vallomása ebben a kérdésben egybevág: mintegy 145 ezer forint értékű árut szállítottak el, ami után több mint 120 ezer forintot adtak át a vállalat vezetőinek.²⁶⁰ Az ötvenhetes történetnek ezt a részét tehát csak a kiegészítéssel lehet az 1956-ban történtek elbeszélésének tekinteni, hogy Toraczék olyan fosztogatók voltak, akik a fosztogatás előtt beszerezték (netán fegyveres megjelenésükkel kikényszerítették) a kifosztandó vállalat vezetőinek engedélyét. Őket a bűncselekmény elkövetése közben nemcsak megtűrték a helyszínen, hanem rájuk bízta a rablás könyvelését, a felvett jegyzékeket általában aláírásukkal igazolták; az elrabolt áru értékesítéséből befolyt összeg jelentős részét pedig visszaadták. Ezt állította büntetőjogi eszközökkel üldözendő és büntetendő fosztogatásnak a rendőrség, a bíróság pedig ezért marasztalta el a vádlottakat társadalmi tulajdon fosztogatásában.

Az élelemszállítás és -árusítás pedig valószínűtlenné tesz egy másik vádat. Kizárt ugyanis, hogy a szovjet csapatok ellen fegyveres harcot folytató csoport rejtőzködés helyett ennyire a figyelem középpontjába helyezze magát és bázisát. Ráadásul az élelem átszállítása, kiárusítása vagy továbbszállítása, majd mindennek könyvelése időt sem hagyott a fegyveres harcra. Toracz részletesen beszámolt az élelemosztásról: délelőtt szállítottak, fél ötig árusítottak, majd egy, a Landler 26.-ban lakó nő segítségével órákon keresztül könyvelte az aznapi forgalmat. A munkával általában este fél nyolc tájban végzett. Irreális azt feltételezni, hogy alkalmanként félbehagyta a szállítást vagy a könyvelést, hogy egy kicsit harcoljon.

A november 4-e után a női szálláson lakó férfiak tagadták, hogy részt vettek volna fegyveres harcban. Egyedül Kapusi Sándor ismerte el, hogy fegyvere volt, hogy részt vett a Bethlen moziba szorult ÁVH-sok elleni harcban és más fegyveres cselekményekben, ő azonban nem vádlott, hanem a vád tanúja lett a perben. Eörsi Lászlóval egyezően azt feltételezem: azon az áron hagyták szabadlábon, hogy közreműködik ötvenhatos társai

²⁵⁸ BFL, XXV. 97.a. A BKÜ. büntető iratai, 2451/1957. Toracz Sándor és társainak ügye (a továbbiakban: Toracz Sándor...), Bihari Ferenc üg. jkv., 1957. június 15.

²⁵⁹ BFL, XXV.97.a. 2451/1957. Toracz Sándor..., Szerencsi Kálmán üg. jkv., 1957. június 15.

²⁶⁰ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1957. április 1., április 20., május 18., Somlyó Béla jkv., 1957. április 24., Somlyó Béla tárgy. jkv., 1958. május 30.

elítélésében.²⁶¹ Még 1954-ben kapott négy év három havi börtönbüntetését (amelyből a forradalom szabadította ki) sem kellett folytatnia. Igyekezett megszolgálni szabadon hagyását, amit jól mutat az egyik vádlottal történt szembesítésekor tett vallomása: „A velem szemben ülő személy [Pálinkás András] az ellenforradalom ideje alatt a legnagyobb csibész strici alak volt. Ez abban merült ki, hogy akit lefogtak, azt bevitték Pirosékhoz [Gyöngyösiékhez] a Fürj vendéglőbe [a Landler 44.-be]. Több esetben láttam, hogy a velem szemben ülő személy ávósokat és párttagokat vitt be a Fürj vendéglőbe. Amikor Pirosék ezek közül bárkit is elengedtek, még utánuk ment, és a kapuban beléjük rúgott.”²⁶² A vizsgálat bebizonyította, hogy Pálinkás legföljebb egyszer volt a Landler 44.-ben, előállításokban nem vett részt, azzal nem is vádolták – Kapusi vallomása tehát hamis.

A Landler Jenő utcai szálláson lakó nők közül többen vallották, hogy Toraczék részt vettek a fegyveres harcban. Ők azonban nem harcolni, nem harc közben *látták* őket, hanem fegyvert láttak náluk, fegyveresen látták őket elmenni, ebből *következtették* (eldönthetetlen, hogy ők vagy kihallgatóik), hogy részt vettek a harcban. Ráadásul azok szerint, akik a bíróság előtt is vallomást tettek, Toraczék november második felében vagy végén harcoltak volna, amikor már véget ért a fegyveres harc. Mechlovits Matild úgy emlékezett, hogy november végén látta Toraczt fegyveresen a Landler Jenő utca 44.-ben,²⁶³ pedig a Toracz-perből is nyilvánvaló, hogy az ottani csoportot november 8-án vagy 9-én felszámolták a szovjetek.²⁶⁴ Nagy Erzsébet szerint esténként indultak fegyveres portyákra,²⁶⁵ ami nemcsak azért valószínűtlen, mert ötvenhatra nem volt jellemző az éjszakai harc, hanem a vallomás valószínűtlen elemei miatt is. Aszerint ugyanis nemcsak fegyvert, hanem étert és altatót is vittek magukkal. Noha ezt Gál Róza megerősítette,²⁶⁶ képtelenség, hogy étterrel próbálták volna elkábítani, netán altatóval elaltatni az ellenséget, mielőtt tüzet nyitnak rá. A vallomásba nyilván a Tóth Ilona-perből kerültek át ezek az elemek: Nagy Erzsébet onnan *tudta*, hogy a felkelők étterrel és altatóval ölnek, ezért illesztette bele azokat a tőle elvárt vallomásba. Ezt valószínűsíti a vizsgálat első szakaszában tett vallomása, amely azt is tartalmazza, hogy Toraczék a Domonkos utcai kórházból szerezték be az étert.²⁶⁷ Nagy Erzsébet ráadásul a novemberi harcok idején nem volt a Landler Jenő utcai szálláson, de még Budapesten sem, a hó közepén tért vissza vidékről, következésképpen semmilyen közvetlen tapasztalata nem

²⁶¹ Eörsi László, 2011, 322.

²⁶² HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Pálinkás András és Kapusi Sándor sz. jkv., 1958. február 24.

²⁶³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Mechlovits Matild tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁶⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Petruska Erzsébet tárgy. jkv., 1957. március 20. 246, 247.; Kiss–M. Kiss, 2007, 96, 119.; Eörsi László, 2011, 111.

²⁶⁵ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Nagy Erzsébet tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁶⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Gál Róza jkv., 1957. március 28.

²⁶⁷ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Nagy Erzsébet jkv., 1957. március 27.

lehetett Toraczék esetleges harci tevékenységéről.²⁶⁸ A bíró unszolására, mert anélkül csak az élelemosztásról és a röpcédulázásról beszélt, Klimaj Pálné is megerősítette, hogy Toraczék eljártak portyázni.²⁶⁹ Négy személyt nevezett meg, akiknél fegyvert látott, de közülük egy sem volt a vádlottak között, tanúként is csak Kapusi kapott szerepet a perben.

Klimajné és Nagy Erzsébet esetében az is sejthető, miért vallottak hamisan. Mindkettejük ellen eljárás folyt azon a címen, hogy részt vettek röplapok terjesztésében. Ügyüket éppen aznap zárták le vádemelés nélkül, amikor Toraczék vádiratát felterjesztették a Katonai Főügyészségre.²⁷⁰ Azért szabadulhattak, mert használható vallomást tettek, ugyanúgy, ahogy a tiszsaeszlári per egyik fontos tanúja.²⁷¹ Így látta Toracz is, noha eltévesztette a nevet: „Bugyi Erzsébet a tárgyaláson és a nyomozás során is azért tett terhelő vallomást, mert a nyomozó szervek presszionálták, és a vallomása megtétele után szabadlábba is helyezték.”²⁷² De a politikai rendőrség nemcsak tanúk kényszerítésével fabrikált bizonyítékokat: szükség esetén úgy alakította a vallomást, hogy az megfeleljen céljainak. Az ugyancsak a Landler 26.-ban lakó Csík Lászlóné rendőrségi jegyzőkönyve szerint azt vallotta, hogy látta Toraczékat fegyveresen harcba indulni, de a tárgyaláson visszavonta vallomásának ezt a részét: „Én nem mondtam azt, hogy Göndör [Toracz] Sanyi felderítő útra ment. Elmenni elmentek valahová, de azt nem tudom, hogy hová mentek és mit csináltak.”²⁷³ Még inkább eltorzították Klimajné egy vallomását, amely úgy került jegyzőkönyvbe, hogy őt Toracz kényszerítette röpcédulák terjesztésére, „ami azonban nem fedi a valóságot, mert engem nem kényszerített, sőt Toracz még a cipőmet is eldugta, hogy ne tudjak az utcára kimenni.”²⁷⁴

Az egész perben mindössze két konkrét eset volt hivatva bizonyítani, hogy a vádlottak részt vettek fegyveres harcban. Az egyik szerint ők is harcoltak a Bethlen téren, amikor felkelők órákon keresztül lőtték a moziba beszorult karhatalmistákat.²⁷⁵ Noha a Bethlen téri eset viszonylag ismert, mégsem elégségesen bizonyított, hogy ott a felkelők karhatalmisták ellen harcoltak. Egyetlen másik esetet sem ismerünk, amikor a november 4-ét követő héten karhatalmisták egyedül (vagyis nem szovjet kötelékben) harcoltak volna. Nehezen hihető,

²⁶⁸ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1958. január 15.; Nagy Erzsébet jkv., 1958. február 22.

²⁶⁹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Klimaj Pálné tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁷⁰ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., A BKÜ. határozata a Toracz Sándor és társai ellen indított ügyben, 1958. április 17.

²⁷¹ Eötvös Károly, 1904, II. 223.

²⁷² HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor tárgy. jkv., 1958. június 3.

²⁷³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Csík Lászlóné tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁷⁴ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Klimaj Pálné üg. jkv., 1957. június 14.

²⁷⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Horváth Sándorné jkv., 1958. február 7., Kapusi Sándor jkv., 1958. január 25.; HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Horváth Sándorné tárgy. jkv., 1958. május 30., Kapusi Sándor tárgy. jkv., 1958. május 30.

hogy épp egy olyan, a szovjetektől még kevésbé pacifikált területen próbálkoztak volna, mint a VII. kerületnek az a része. Ráadásul az állítólag több órás lövöldözésnek egyik oldalán sem volt sebesültje sem, a történetnek nincs vége, csak félbeszakad: sem a karhatalmistákat nem füstölték ki, sem a felkelőket nem futamították meg. Kétségtelen, hogy a téren volt lövöldözés, azt azonban semmi sem bizonyítja, hogy a moziban valóban karhatalmisták lettek volna. Palotás József az ellene emelt vádiratra írt észrevételeiben azt állította, hogy a Bethlen téren nem ávosok ellen harcoltak, hanem tévedés folytán kezdődött lövöldözés. Története szerint azért ment a térre, hogy kenyeret vigyen a Landler 44.-ben tartózkodóknak. „Ekkor történt, hogy a moziból ránk tüzeltek. Vaktában lövöldözés keletkezett, s a végén kiderült, hogy a moziban is nemzetőrök voltak, s így pánik volt az egész. Téves tehát a vádirat abban a részben is, hogy a Bethlen moziban ávosok voltak.”²⁷⁶ A tárgyaláson is így idézte fel a történetet, hozzátéve, hogy rohamsisakja miatt őt nézhatték ellenséges katonának, azért nyithattak rájuk tüzet.²⁷⁷ Eörsi László az összes változatot ismerteti a Bethlen téri harcról, de szerinte is a „legvalószínűbb a parancsnok [Palotás] verziója”.²⁷⁸

Palotás érdeklésként tett vallomást, de érdekeltek voltak a nyomozást folytató rendőrök és tanúk is, nem lehet tehát Palotás verzióját eleve hamisnak, a vádat bizonyítót pedig a történeteket lényegében helyesen rekonstruálónak tekinteni. A harcot két igencsak érdekelt tanú igyekezett bizonyítani: Horváth Sándorné és Kapusi Sándor. November 4-ig mindketten tagjai voltak Nickelsburg László Baross téri csoportjának, majd a november 4-ét követő héten a Landler 44. alatti egységnek, annak felszámolása után Kapusi a Landler 26.-ba költözött Toraczkához. Mindketten elismerték, hogy részt vettek a Bethlen téri harcban: Horváthné a löszert szállította, Kapusi pedig lőtt. Horváthné elítélték Palotás József perében, de nyomatékos enyhítő körülményként vették figyelembe feltáró jellegű vallomásait, Kapusit ötvenhatos cselekményeiért nem állították bíróság elé. Horváthné csak általánosságban beszélt a Bethlen téri harcról, de konkrétumokkal nem szolgált, Kapusi pedig igencsak furcsa vallomásokat tett. A Toracz-perben elítélt Tordai Imrével történt szembesítésekor úgy emlékezett, hogy Tordai nem a többiekkel együtt, hanem egyedül érkezett a térre, amikor már folyt a lövöldözés: a „mozi előtt állt meg gépkocsival, a gépkocsiból elővett egy darab géppisztolyt, pisztolyt és két köteg kézigránátot, majd ezután elindult a Bethlen mozi felé. A Bethlen mozitól visszafelé az első utca sarkánál állt meg, és onnan lőtte a Bethlen mozit, mert

²⁷⁶ BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József és társainak pere (a továbbiakban Palotás József...). Palotás József megjegyzései a vádirathoz, 1957. szeptember 25.

²⁷⁷ BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., Palotás József tárgy. jkv., 1957. november 13. 34.

²⁷⁸ Eörsi László, 2011, 108.

állítólag ott ávósok voltak.”²⁷⁹ Ez alkalmatlan bizonyítéknak, hiszen képtelenség, hogy valaki lövöldözés közben leparkol a *mozi előtt*, kipakolja a fegyvereket, majd a *mozi felé* indulva *eltávolodik* attól, és a céltól mintegy száz méterre, a Nefelejcs utca sarkán foglal tüzelőállást. Tordai nemcsak azt tagadta, hogy részt vett a harcban, hanem azt is, hogy akkor ott lett volna a Bethlen téren. Kapusi a tárgyaláson nem tudta megismételni vallomását. Akkor már csak Toraczra és egy másik fiatalra emlékezett név szerint. Tordaira legfeljebb mint „a többiekre” utalt, akik „szintén lőtték a mozi bejáratát”.²⁸⁰ Egyetlen érdekelt, magára terhelően valló, ám eljárás alá mégsem vont tanú képtelen vallomása alapján nem lehet bizonyítottnak tekinteni sem azt, hogy a Bethlen téren felkelők karhatalmistákat támadtak meg, sem azt, hogy a harcban Toracz és vádlott-társai részt vettek volna.

A másik konkrét harci cselekmény, amelyben a bíróság bizonyítottnak tekintette Toracz bűnösségét, a Hernád utca 8. számú házban történt, ahol állítólag szovjet katonákat támadtak meg. Erről Toracz a vizsgálati szakban kétszer is részleges beismerő vallomást tett, amit a tárgyaláson visszavont.²⁸¹ Az esetről két tanú is beszámolt: Vadon Józsefné házmester és egy ott lakó orvostanhallgató, Korda István.²⁸² Szerintük a harcok miatt mindenki a pincében volt, amikor megjelent és enni kért három szovjet katona. Vadonné ellátta, majd, mivel pihenni akartak, beengedte őket az egyik földszinti lakásba, ahol a Magyar–Szovjet Társaság irodája volt, ő pedig visszament a pincébe. Onnan hallotta később a lövöldözést, a szovjet katonák megtámadását. Akár békésen – ahogy Vadonné és Korda vallomásában szerepel –, akár erőszak vagy fenyegetés hatására történt a dolog, azt lehetett zabrálásnak látni, ebben az esetben pedig a szovjet katonákkal szembeni fellépés nem honvédelmi, hanem rendvédelmi intézkedés volt. A gyakorlatban a szovjet katonák fölötté álltak a törvénynek – egyetlen eset sem ismert 1956-ból, amikor eljárás indult volna önkényeskedőkkel szemben, márpedig valószínűleg előfordultak ilyen esetek –, jogilag mégsem lehetett volna eleve törvénytelennek tekinteni a tilosban járó katonákkal szembeni fellépést. (Kizárt, hogy harc közben parancsra mentek be a házba ennivalót és pihenésre alkalmas hédert kérni.)

Toracz tagadásával szemben ténynek tekintem, hogy részt vett a Hernád utcai akcióban. Arról viszonylag életszerűen tudott beszámolni, Vadon Józsefné határozottan felismerte, és Korda István is azonosította, noha – nyilván szolidaritásból – nem vallott ellene. Részvételét igazolja Horváth Sándorné vallomása, aki szerint a lövöldözés után Toracz

²⁷⁹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Tordai Imre és Kapusi Sándor sz. jkv., 1958. február 24.

²⁸⁰ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Kapusi Sándor tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁸¹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1958. február 10.; Toracz Sándor önvallomása, 1958. február 16., Toracz Sándor tárgy. jkv., 1958. május 29.

²⁸² HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Vadon Józsefné tárgy. jkv., 1958. június 2., Korda István tárgy. jkv., 1958. június 2.

számonkérte Palotáson, hogy nem küldött nekik erősítést.²⁸³ Horváthné azonban azt is igazolta, hogy a támadást nem *Toracz csoportja* hajtotta végre. Erre utal, hogy szerinte Toracz Palotást hibáztatta az erősítés elmaradásáért, de erre mutat az eset datálása is. Vadonné ugyan november 6-ra emlékezett, az azonban valószínűtlen, ha Toracz részt vett a lövöldözésben: ő ugyanis november 6-án nyitotta ki az élelmiszer-kiszerező raktárait, amit számos tanú bizonyított, arra a napra tehát elégséges alibije volt. A Hernád utcai incidenst Toracz és Horváthné november 5-re datálta, ezt erősíti Toracz kézsérülése is: a Landler Jenő utcai szálláson lakók többsége úgy emlékezett, hogy sebesült volt a keze, amikor oda érkezett.²⁸⁴ Mindezen körülmények alapján viszonylag pontosan beilleszthető a szovjet katonák elleni akció ideje Toracz történetébe. November 5-én a Damjanich utcába indulva jutott el a Landler Jenő és a Murányi utca sarkán lévő női szállásra. Tapasztalva, hogy ott bőven van férőhely, visszament Palotáshoz, akinek szólt, hogy ott el lehet helyezni a Landler 44. pincéjébe szorult embereket. Ekkor küldhette Palotás más fegyveresekkel együtt a Hernád utca 8.-ba. Az akcióban tehát nem a Toracz vezette csoport vett részt, hanem azt Toracz és társai mint Palotás csapata hajtották végre. A Toraczzal együtt perbe fogottakat, vélelmezett csoportjának tagjait ezzel a harccal nem is vádolták. Nem bizonyított tehát, hogy Toracz csoportja részt vett a fegyveres harcban, vagy akár csak egyetlen összecsapásban. A minden konkrétumot nélkülöző beszámolókon túl – miszerint valamikor valahonnan lőtték a szovjeteket – csak hiteltelen vallomások maradtak fenn étterrel és altatóval felszerelve végzett éjszakai portyákról és a Bethlen téri lövöldözésről. A fegyveres harc vádját tehát nem sikerült elégségesen bizonyítani, miközben a fosztogatási vád alkalmas – a bíróság által figyelembe nem vett – alibit bizonyítani a vádlottak számára.

A bíróság bizonyítottnak tekintette, hogy Toraczék többeket őrizetbe vettek, foglyaikat a Landler 44.-be vagy a Hársfa utcai kapitányságra vitték. A tárgyaláson hat ilyen eset merült fel, mindegyik sértett vallomást tett. Ezekből egyértelműen kiderült, hogy sem Toracznak, sem állítólagos csoportjának nem volt köze Pintér István és Salamon György őrizetbe vételéhez, őket Palotás emberei vitték a Landler 44.-be.²⁸⁵ Noha Szép Lászlóné azt vallotta, hogy Toracz négyszer is el akarta vinni a férjét,²⁸⁶ ennek a bíróság sem adott hitelt, mivel Szépné szerint mindegyik eset november 3-a előtt történt, amikor Toracz még nem volt Budapesten – ezt a

²⁸³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Horváth Sándorné tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁸⁴ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Pélyi Mária tárgy. jkv., 1958. május 30., Csík Lászlóné tárgy. jkv., 1958. május 30., Gál Róza jkv., 1957. március 28.

²⁸⁵ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Salamon György tárgy. jkv., 1958. május 30., Pintér István tárgy. jkv., 1958. május 30.; Eörsi szerint is a Landler 44., vagyis Palotás fegyveresei állították elő Salamont és Pintért, mégis azt állítja, hogy Toraczék kísérték őket a Hársfa utcai parancsnokságra. Eörsi László, 2011, 110.

²⁸⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Szép Lászlóné tárgy. jkv., 1958. június 2.

bíróság tényként állapította meg. Terhére írta azonban Váczi Dezső és Lakatos János rendőrtisztek (após és veje) elhurcolását, annak ellenére, hogy a sértettek vallomásából egyértelmű: ahhoz Toracznéknak érdemben nem volt közük. Váczi Dezső a Palotás csoportjához tartozó Koklács Mihályt vádolva elmondta, hogy november 6-án a Landler 26. alatti női szállásra vitték, ahonnan Toracz továbbküldte őket a Landler 44-be.²⁸⁷ Ezt megerősítette és pontosította Lakatos százados: „bevittek az egyik házba, és itt találkoztam Toracz Sándorral, aki odajött hozzánk, és azt kérdezte, hogy kik vagyunk. Majd az egyik fegyveresnek azt mondta, hogy vigyenek át a Landler Jenő u. 47. [helyesen 44.] sz. házba, mert ő rajtunk nem tud segíteni. Azt is mondta Toracz, hogy ő elengedne bennünket, de nem az ő hatásköre, hogy ebben a vonatkozásban intézkedjen.”²⁸⁸ Eszerint Toracznak annyi köze volt az esethez, hogy foglyaikkal együtt elküldte a fegyvereseket a női szállásról. Ezt az öt ellenforradalmi csoport vezetőjének *tudó* vádhatóság tekinthette bizonyítéknak arra, hogy parancsnok volt, hiszen parancsot adott fegyvereseknek, amit azok teljesítettek. Valójában azonban nem történt más, mint korrigált egy tévedést: nem a Landler 26.-ban, hanem a Landler 44.-ben van olyan csoport, amely intézkedik feljelentettek ügyében.

Toracz egyetlen olyan cselekményét ismerte el, amit ha nem is őrizetbe vételnek, de arra irányuló kísérletnek lehet tekinteni: egyik társával fegyveresen kereste lakásán Knorek párttitkárt.²⁸⁹ Tagadta azonban, hogy célja annak elhurcolása lett volna. Története szerint egy fiatal lány, Lesznek Eszter, aki az élelemárúsításban segített nekik, beszélt arról, hogy a vele egy házban lakó Knorek durván bánik az emberekkel, nem ártana ráijeszteni. Toraczné becsöngettek a lakásba, de mivel a férfi nem volt otthon, elmentek. Toracz így mondta el az esetet a tárgyaláson is, azt Lesznek megerősítette.²⁹⁰ Növeli történetük hitelességét, hogy Toracz udvarolt a lánynak, sőt, annak ellenére, hogy nős volt, házasságot ígért neki. Többször náluk aludt, és azt tervezték, hogy együtt mennek Nyugatra. Alappal vélelmezhető tehát, hogy imponálni akart neki, azért fitogtatta valójában nem létező hatalmát.

Csak egyetlen olyan eset történt, amely alapján Toraczt meg lehetett vádolni, hogy kísérletet tett valaki őrizetbe vételére, mindenképpen alaptalan tehát Eörsi és M. Kissék megállapítása, miszerint „ÁVH-sok, kommunista pártfunkcionáriusok, besúgók” felkutatása és

²⁸⁷ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Váczi Dezső tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁸⁸ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Lakatos János tárgy. jkv., 1958. május 30.

²⁸⁹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1958. január 22., Toracz Sándor tárgy. jkv., 1958. május 29., Tuma János jkv., 1958. január 17, 23., Tuma János tárgy. jkv., 1958. május 29., Toracz Sándor és Tuma János sz. jkv., 1958. január 22. A név használata bizonytalan. Az iratok általában a Knorek alakot tartalmazzák, felesége Korunek Istvánné néven, ő maga pedig Krounek Istvánként tett vallomást a perben.

²⁹⁰ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Lesznek Eszter tárgy. jkv., 1958. május 30.

őrizetbe vétele lett volna csoportjának egyik legfőbb feladata,²⁹¹ „beosztottjaival több belügyi tisztet foglyul ejtett”.²⁹² A politikai rendőrség ügyes trükkal érte el, hogy mégis úgy tűnjön, mintha Toracz csoportja többeket őrizetbe vett volna: velük állították bíróság elé Koklács Mihályt, aki Palotás egységének tagjaként valóban részt vett őrizetbe vételekben, azok a tárgyaláson bizonyítást nyertek. Az a tény pedig, hogy az őrizetbe vételeket nem Toraczék, hanem Palotásék hajtották végre, még a történészek számára is elsikkadt.

A Katonai Főügyészség főként azzal indokolta az ügy visszaadását pótnyomozásra, hogy Toraczék fegyveres garázdálkodásának több halálos áldozata volt: tanúvallomások bizonyítják, hogy a női szállás pincéjében „egy halott férfi női teteme feküdt [sic!]”; Toracz lelőtte Lesznek Eszter udvarlóját; lelőtt a szomszédos ház tetejéről egy ávóst; illetve a Landler Jenő és a Murányi utca sarkán agyonlőtt valakit.²⁹³ A pótnyomozás kiemelt figyelmet fordított ezen gyilkosságok bizonyítására, de az erőfeszítések eredménytelenek voltak. Noha három, a szálláson lakó nő is vallomást tett a pincében lévő halotról, a nyomozás egyértelműen bizonyította a történet valótlanságát.²⁹⁴ Toracz volt Lesznek Eszter udvarlója, tehát nem lőhette le a lány udvarlóját. Eredménytelen volt a tetőről lelőtt ávós ügyében folytatott nyomozás is. „A korábban említett tanúk [Bugyi Erzsébet, F. Kovács Erzsébet és Polgár Erzsébet] nem tudtak arra vonatkozóan vallomást tenni, hogy a holttestnek mi lett a sorsa, azt hova szállították, hogyan hozták le a háztetőről. A vizsgálat véleménye szerint a fenti eset nem felel meg a valóságnak, mert a ház lakói, de különösen a házmester tudta nélkül adott esetben lehetetlen volt onnan elszállítani a kérdéses hullát. Ugyanis a házmester előadta, hogy a tetőre csak a padláson keresztül lehet kijutni, ő viszont nem adta ki az ellenforradalom idején, sem utána senkinek a padláskulcsot.”

A Landler Jenő és a Murányi utca sarkán történt eset viszonylag pontosan rekonstruálható, azonban éppen nem törvénysértőnek, hanem ellenkezőleg, a rend őreinek mutatja Toraczékat. Ő, Kapusi és az élelemárusításban szintén részt vevő Bende János november 23-án este arra figyelte fel, hogy a Landler–Murányi sarkon két férfi verekszik, majd lövést hallottak. Közbeléptek, és rövid üldözés után elfogták a fegyverest, akit átadtak a kiérkező karhatalmi járőrnek.²⁹⁵ Az ügy a Budapest VII. Kerületi Bíróság elé került, amely megállapította, hogy bizonyos Ballai Lajos ittas állapotban pisztollyal lövöldözve arra

²⁹¹ Eörsi László, 2006b, 104.; Kiss–M. Kiss, 2007, 97.

²⁹² Eörsi László, 2011, 406.

²⁹³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., A BKÜ. átirata a BM BRFK Politikai Osztály vizsgálati csoportjának, 1957. szeptember 6.; Ezeket a történeteket feltehetően Eörsi is kitalációnak tekintette, azoknak könyvében nyomuk sincs. Eörsi László, 2011.

²⁹⁴ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., A BM BRFK Politikai Nyomozó Osztály vizsgálati alosztályának feljegyzése, 1958. április 15. Innen a következő idézet.

²⁹⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Bende János jkv., 1958. március 3.

kényszerítette a Landler Jenő utca 30. alatti garázs garázmesterét, hogy adjon neki egy kocsit. Mivel annyira ittas volt, hogy nem tudott vezetni (pedig sofőr volt), az éppen arra járó Kárász Istvánt akarta a volánhoz kényszeríteni. Kárász ellenállt, dulakodni kezdtek, Ballai ismét lőtt. „A pisztolylövésre egy rendőr vezetésével több civil személy érkezett a helyszínre, és általános dulakodás kezdődött. Vádlott [Ballai] ezalatt a Cserhát utca irányába, időnként a falnak dülve, elszaladt [...] A civilekkel érkező rendőr utolérte, és bevitte vádlottat a portásfülkébe.”²⁹⁶ Az „ügyész a tárgyalás során indítványozta annak a rendőrnek a tanúkenti kihallgatását, aki a vádlottat megfogta [...] de annak] személyazonossága a nyomozati iratokból megállapítható nem volt.” Nem találták meg, mert a rendőrnek mondott személy Bende volt, aki nem rendőr, hanem ipari őr volt, azért volt kék egyenruhája, amiért társai Rendőr Jancsinak nevezték.²⁹⁷ Kárász a Toraczkék elleni vizsgálat során és tárgyalásukon is őket igazoló vallomást tett: felismerte Bendében rendőrruhás segítőjét.²⁹⁸ Az üzérkedési alosztályon felvett jegyzőkönyvek alapján tehát felmerült, hogy Toraczkék négy ember megölésével vádolhatók. A pótnyomozás bebizonyította, hogy háromnak semmi alapja nincs, a negyedikről pedig kiderült, hogy nem ők követtek el bűncselekményt, hanem ellenkezőleg, ők akadályozták meg egy ilyen elkövetését.

Megvizsgálva a cselekményeket, amelyeket a bíróság Toracz fegyveres csoportjának terhére írt, kijelenthető, hogy azok alapján nem látszik meggyőzően bizonyítottnak, hogy Toracznak fegyveres csoportja lett volna. A női szálláson lakók tevékenységének sokkal valószínűbb az a rekonstrukciója, miszerint ott nem egy ellenálló csoport (közös célért együttes tevékenységet végző emberek többé vagy kevésbé szervezett közössége) tanyázott, hanem elsősorban menedéknek használták olyanok, akiknek nem volt más szállásuk. Toraczt és Kapusit a forradalom szabadította ki börtönéből, Toraczt Komlóról, Kapusit Tatabányáról. A Tápiószelén lakó Fehér Károly bátyját, Fehér Istvánt követve került a szállásra, mindketten egy-egy ott lakó nőnek udvaroltak.²⁹⁹ Pertársaik közül négyen sorkatonák voltak. Kettőnek az alakulatát november 4-én szélnek eresztették, és mivel vidéken vagy a külvárosban laktak, a harcok idejére a női szálláson találtak menedékre; a másik kettő a harcok miatt nem tudott szabadságáról bevonulni alakulatához. És miközben ott tanyáztak, szétvitték a környéken lakóknak egy élelmiszerraktár készletét. Ha ezen túl volt célja ott tartózkodásuknak, az nem politikai volt, hanem az 1944–1945-ben történtek ismeretében az ott lakó nők védelme lehetett

²⁹⁶ BFL, XXV.4.a. 1451/1957. Ballai Lajos pere. A Budapest VII. Kerületi Bíróság ítélete, 1957. március 22. A következő idézet is innen.

²⁹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Névmutató; Bende János jkv., 1958. február 7., február 14.

²⁹⁸ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Kárász István jkv., 1958. március 10., Kárász István tárgy. jkv., 1958. június 2.

²⁹⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31.

a szovjet katonáktól várt erőszakkal szemben. De a fiatal nők az ilyen nemes céltól függetlenül is nagy vonzerőt gyakoroltak a katonákra és a börtönből szabadult férfiakra. Bujdosó József, Danyádi Ferenc, Kapusi Sándor és Tordai Imre is feleségül vette a lányt, akit a szálláson ismert meg, de több-kevesebb sikerrel mindannyian udvarolgattak.

A Kollár-üggyel kapcsolatban vizsgálva Toraczék tevékenységét, még inkább egyértelmű, hogy semmi okuk nem volt arra, hogy a férfit átadják kivégzésre a Domonkosban lévőeknek. A per szerint (amit megerősítenek a későbbi kutatások) a fegyveres harc a VII. kerületben legkésőbb november 9-én véget ért, harcosok leplezése tehát nem indokolhatta Kollár november 18-i vagy 19-i lefogását. Ugyanez áll az őrizetbe vételekre, amelyekre a bíróság szerint november 6-a és 8-a között került sor. Még kevésbé kapcsolható a Kollár-ügyhöz részvételük a röpcédulázásban, hiszen abban csak Kollár állítólagos megölése után, november végén és december elején vettek részt. Bebizonyosodott, hogy Kollár halálán kívül más gyilkosság biztosan nem terheli őket, és nyilvánvaló, hogy a november 6-a és 10-e között nyíltan folytatott élelemosztást sem próbálhatták november 18-19-én Kollár elől azon az áron titkolni, hogy bevitték megöletni a Domonkosba. Az ügy vizsgálata tehát általában kétségessé teszi, hogy Toracznak fegyveres ellenálló csoportja lett volna, konkrétan pedig semmivel nem indokolja Kollár gyanúba fogását. Ráadásul a Landler Jenő és a Murányi utca sarkán lévő sarokházban két munkásszállás volt. A Landler 26. alatti úgynevezett kis szállás, amelynek az udvar felől volt a bejárata, és a Murányi 30. alatti nagy szállás, amelynek a Murányi utcára volt bejárata. Toraczék a kis szállón, Kollár nőismerőse, Polgár Erzsébet azonban a nagy szállón lakott. Ha tehát – amint az Polgár vallomásaiban szerepel – Kollár a Murányi 30.-ban látogatta meg őt, ahova be sem ment, csak beüzent érte, a férfi akkor sem jelentett volna veszélyt Toraczékra, ha lett volna rejtegetni valójuk. M. Kiss Sándorékkal ellenkezőleg úgy látom, hogy Toraczt nem annak ellenére tartotta távol a politikai rendőrség a Tóth Ilona-pertől, hogy pontosan tudta, köze volt Kollár elhurcolásához, hanem azért, mert tudták, hogy köze sem volt ahhoz. Vélhetően azért szabotálták (a később tárgyalandó Palotás-ügy vizsgálatához hasonlóan) a Toracz-ügyben elrendelt pótnyomozást, mert nem akarták újabb ballasztal terhelni a Tóth Ilona-ügyben nehezen elért eredményt.

Ezt valószínűsítik azok a zavarok, amelyek a Toracz-perben a Kollár-üggyel kapcsolatosan előjöttek. Az elsőfokú ítélet Fehér Károlyén kívül három tanú vallomásra hivatkozik, mint amelyek bizonyítják, hogy Kollárt Toracz csoportja találta gyanúsnak, ők vitték a Domonkosba. Közülük azonban ketten olyan vallomást tettek, amelyre a legkevésbé sem támaszkodhatott az ítélet ezen passzusa. Bugyi Erzsébet a tárgyaláson azt vallotta, hogy Kollár elvitelekor nem volt a szállón, arról csak Polgár Erzsébettől hallott, Kapusi pedig azt,

hogy ott volt ugyan, de annyira részeg volt, hogy semmire sem emlékszik.³⁰⁰ Egyedül F. Kovács Erzsébet vallott úgy, mint aki jelen volt az esetről, de vallomásának értékéből sokat levon, hogy Fehér Károly vizsgálati szakban tett vallomása szerint éppen ő volt az, aki először meggyanúsította Kollárt: „az Erzsébet vőlegénye biztos ávós, és hogy biztosan elárulhat minket.”³⁰¹ Alapos oka volt tehát védeni magát: olyan vallomást tenni, amelyet elvártak tőle. Az mégis alkalmatlan volt annak bizonyítására, hogy Kollár elviteléért Toraczt terheli a felelősség, szerinte ugyanis Toracz akkor ott sem volt a szálláson. Toracz szerepének bizonyítására tehát valójában csak egy vallomás állt a bíróság rendelkezésére: a Kollárt állítólag a Domonkosba kísérő Fehér Károly vallotta, hogy erre Toracz és a csak Kopaszként ismert felkelő utasította, sőt, Kopasz fegyverrel kényszerítette.³⁰² De ez a vallomás csak második nekifutásra sikerült. A történet első elmondásakor Toraczt nem csupán nem említette, hanem határozottan állította, hogy nem volt jelen. E mellett azt követően is kitartott, miután szembesítették a rendőrségen és az ügyészségen tett vallomásaival, amelyekben még őt mondta felelősnek Kollár elhurcolásáért. „Az ügyészségen az ügyész úr azt mondta, hogy az úgy van, mivel azt sokan állítják. Ekkor azt mondtam, hogy jól van, írja be, majd én a bíróságnál elmondom úgy, ahogy történt. [...] Én az ügyészségen mondtam, hogy nem úgy volt, ahogyan le van írva, és ezt a bíróságon meg fogom változtatni.”

Nehéz helyzetbe hozta a percsinálókat: elveszni látszott a Toracz elleni fő vád bizonyítéka, egyben a Tóth Ilona-perben mellőzött fontos részlet kései rekonstrukciója. Megvoltak azonban az eszközeik, hogy Fehért jobb belátásra bírják. Elsőként szembesítették az ügyet vizsgáló katonai ügyésszel. Keresztes százados szerint a vádlott „semmilyen kijelentést nem tett a jegyzőkönyvvel kapcsolatban, nem mondta, hogy visszavonja ügyis a bíróságon”.³⁰³ Az ügyészség gépírónőjét ajánlotta tanúnak, de Fehér fenntartotta, hogy Toracznak köze sem volt Kollár elhurcolásához. Utána Bende Jánost hallgatta meg a bíróság, aki nem mondott érdemlegeset a Kollár-ügyről, majd a tanács elnöke ismét Fehér Károlyt kérdezte. Fehér ekkor hosszasan magyarázta, hogy a tárgyaláson miért változtatta meg korábbi vallomását, miért vallott *hamisan*: „Engemet Toracz megfenyegetett, mikor a Tolnai Lajos utcából hoztak át gépkocsival, hogy ne tegyek rá terhelő vallomást, mert el fog intézni. Ezen kívül, mikor a vádiratot átvettük, és visszakísértek, útközben a lépcsőn szintén megfenyegetett,

³⁰⁰ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Bugyi Erzsébet tárgy. jkv., 1958. május 30., Kapusi Sándor tárgy. jkv., 1958. május 30.

³⁰¹ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31.

³⁰² HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly tárgy. jkv., 1958. május 29. Innen a következő idézet.

³⁰³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Keresztes István százados, katonai ügyész tárgy. jkv., 1958. május 29.

hogy ha merek vallani, elintéz. Most el akarom mondani, ahogyan történt.”³⁰⁴ És elmondta azt a történetet, amelyre az ítélet támaszkodott.

Ma már kideríthetetlen, hogy Toracz megfenyegette-e Fehér Károlyt vagy sem, illetve ha szólt neki, akkor mit mondott: valljon hamisan mellette, vagy ellenkezőleg: ne valljon hamisan ellene. Az azonban tény, hogy a szerveknek volt lehetőségük a tanú presszionálására. Részvételét Kollár bekísérésében nemcsak saját, hanem a Tóth Ilona-perben felvett vallomások is bizonyították, és várható volt, hogy a Toracz-per tárgyalására tanúként beidézett Polgár Erzsébet ismét bizonyítani fogja. Fehérnek tehát, akit azzal is zsarolni lehetett, hogy Nyugatra történt „szökése” miatt hűtlenség címén is vádat emelnek ellene, egyetlen lehetősége volt arra, hogy a legsúlyosabb ítéletet elkerülje, ha megfelelően kollaborál. (Vádbeszédében az ügyész így is életfogytiglani börtönbüntetés kiszabását kérte rá.) A tárgyaláson tett első vallomásaiban először egy megnevezetlen személyt mondott felelősnek Kollár elhurcolásáért („Nem Toracz utasítására vittük el Kollárt, hanem egy másik személy utasítására.”), majd amikor ez nem volt elég, azonosíthatatlan neveket dobott be (Kopaszt és Gyuszt). Azt vélelmezem, hogy Bende vallomása alatt megértették vele: nem terhelheti fantomokra saját bűnét és büntetését. Vagy azonosítható és elítélhető személyt nevez meg, vagy neki kell viselnie makacosságának következményeit. Hogy ez nem üres fenyegetés volt, azt bizonyítja az ügynek az iratok közt elfekvő egyik borítója, amely az ő nevével határozta meg az eljárást, jelezve egyben, hogy azt a vizsgálók is a Tóth Ilona-per mellékperének tartották: „Fehér Károly (Tóth Ilona ügye)”³⁰⁵. Ezt Fehér nem vállalta.

Ez a per tehát csak nagy nehézségek árán és kevéssé volt alkalmas annak bizonyítására, hogy Toracz fegyveres csoportja Kollárt gyanúsnak találta, ezért bevitték megöletni a Domonkosba. Jól látta ezt Toracz védője, aki a másodfokú tárgyaláson kérte, hogy a felvett tényállást vessék össze a Tóth Ilona-perben készülttel, de indítványát a bíróság elvetette.³⁰⁶ A kérdés tehát nem az, hogy Toraczékat miért nem hallgatták ki a Tóth Ilona-ügyben, netán miért nem velük vonták őket perbe, hanem hogy egyáltalán miért állították őket bíróság elé, miért kapott Toracz és a Landler 26. alatti szálláson mindössze két napot töltő Fehér Károly súlyos ítéletet. Valószínűnek látszik, hogy ennek oka – miként a Rajk-per mellékperéinek – a törvénysértést, a hamis per koholását leleplezni alkalmas tanúk eltüntetése, megfélemlítése volt. Mert ha igaz az, amit Gyenes Pál állít, hogy Kollárt nem ölték meg a Domonkosban, akkor az sem biztos, hogy oda bevitte valaki. Egy cselekmény nem megtörténtét leginkább az

³⁰⁴ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly tárgy. jkv., 1958. május 29.

³⁰⁵ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor...

³⁰⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor védője tárgy. jkv., 1958. augusztus 29.

bizonyíthatja, akit a cselekvőjének állítanak, esetünkben Toracz és Fehér Károly. Toraczt kivégezték: elhallgattatták. Fehér esetében elégnék látták a hosszú börtönbüntetést, hiszen tudták: ahhoz, hogy kétségbe vonja a Kollár-ügyet, magát is le kell lepleznie mint olyan hamis tanút, aki hozzájárult egy társa halálos ítéletéhez.

A Toracz-pert tehát annak vizsgálata hamis tényállást eredményező, konstruált eljárásnak mutatja, Toracz ötvenhatos cselekményeinek rekonstrukciója pedig cáfolja, hogy közülük lett volna Kollár elhurcolásához és Tóth Ilonáékhoz. Következésképpen Kollár történetét úgy kell kezdeni: november 18-án délután vagy este ismeretlen fegyveresek valahonnan bevitték a valamiért gyanúsnak vélt férfit a Domonkos utcai kiségitő kórházba.

4. MUNKÁSSZÁLLÓ VAGY ELLENFORRADALMI BÁZIS A DÓZSA GYÖRGY ÚTON

Véleményem szerint Kiss Réka és M. Kiss Sándor más kérdésben is nem kellően alátámasztott következtetésre jutott a történet olyan szereplőiről és cselekményeiről, akik és amelyek nem kapcsolódtak közvetlenül a Kollár-ügyhöz, ám szerepet kaptak a Tóth Ilona-ügyben. A megtorlás pereinek, leginkább a fővárosi pereknek a vizsgálatát nehezíti, hogy az egyes ügyek több szállal kapcsolódnak egymáshoz nem csupán a vádlottakon, hanem a tanúkon, a vizsgálótiszteken (a fejükben lévő ismereteken), valamint a vizsgált cselekményeken keresztül. Mint az előző fejezetben jeleztem: a Tóth Ilona-ügyet nem lehet megoldani a Toracz-ügy legalább elemi szintű tisztázása nélkül, ám a Toracz-ügy sem csupán a Tóth Ilona-perhez kapcsolódik, hanem például a fentebb többször említett Kapusi Sándoron keresztül a Baross tériek elleni perekhez: a Nickelsburg László és társa, a Herczegh Benjámín és társai, valamint a Pásztor Géza elleni perekhez, amelyek megint újabb szálakat vetnek fel.³⁰⁷ Célszerű tehát egy-egy ügy vizsgálata során olyan középutat találni, amely egyaránt elkerüli a belegabalyodást a koncepciók perék hálójába, de azt is, hogy a kutatót megtévessze egy kapcsolódó koncepció per. Utóbbira különösen akkor van esély, ha az igazolni látszik a kutatás kezdetén vagy közben felállított hipotézist. Ez történhetett M. Kiss Sándorékkal, akik szerint Tóth Ilona jelentős, vezető szerepet töltött be a fegyveres és a fegyvertelen ellenállásban,³⁰⁸ a röpcédulák terjesztését neki alárendelt csoportok végezték.³⁰⁹ A Landler 26.-ban működő Toracz-csoport mellett a szervezett ellenállási mozgalom Tóth Ilonáékkal

³⁰⁷ BFL, XXV.4.f. A BFB. titkos ügykezelés alól kivont peres iratai (a továbbiakban XXV.4.f.), 7098/1957. Nickelsburg László és társának pere.; MNL OL, XX-5-h. A jogszolgáltatás felső szervei, 1945–1990. A Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsának iratai (a továbbiakban XX-5-h.). 46/1960. Herczegh Benjámín és társainak pere (a továbbiakban Herczegh Benjámín...); BFL, XXV.4.a. 9213/1961. Pásztor Géza pere (a továbbiakban Pásztor Géza...).

³⁰⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 129–130.; Így látta ezt már Gyenes Pál is. 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 12.

³⁰⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 118.

együttműködő részének tekintették azokat, akik novemberben a Dózsa György út 40. alatti munkásszálláson tanyáztak.³¹⁰ A Dózsa 40. fontosságának igazolását látták abban, hogy ott többször megfordult az ellenállás vezetőjének tudott Angyal István és Csontos Erzsébet. De a Dózsa 40.-ben Angyal munkahelyének a szállása volt, ahol többször aludt október 23-a előtt is,³¹¹ az tehát, hogy novemberben is járt ott, nem bizonyítja, hogy ott egy vele együttműködő ellenálló csoport bázisa lett volna. Azt pedig, hogy Csontos lett volna a Dózsa 40.-ben, nem bizonyítják az iratok. Akik november második felében ismerték meg, mindannyian máshol (az utcán, a Péterfyben stb.) találkoztak vele. Az őt régről ismerő Kanász Anna szerint Csontos soha nem volt a Dózsa 40.-ben, és ezt állította az egy ideig ott lakó Molnár Sándor is, aki úgy emlékezett, hogy Csontost csak december elején ismerte meg, a Dózsa 40.-ben sose látta.³¹²

M. Kissék az ottani csoport tevékenységét bizonyító dokumentumnak tekintették egy ugyancsak Kollár Istvánnak nevezett tanú vallomását, amit fénymásolatban is közöltek.³¹³ A vallomást az 1956-ban 18 éves Kósa Károly ügyében jegyzőkönyvezték, aki az ellene folytatott per szerint tagja volt a Baross téri csoportnak, november 4-e után pedig a Péterfy kórházban és a Dózsa 40.-ben vett részt az ellenállásban, az *Élünk* terjesztésében.³¹⁴ Kósát egyedül állították bíróság elé, perének irataiból alig valami derül ki a munkásszállón tanyázó állítólagos csoportról. A tanú Kollár, aki ott lakott, vallomásában három dolgot állított Kósa (és értelemszerűen az ottani csoport) ellenséges tevékenységéről: két ott lakót „áruló”-nak tartott; részt vett a röpcédulázásban; jelen volt egy személy „vallatás”-ánál.

November 26-ra virradóan a rendőrség razziát tartott a Dózsa 40.-ben (és más VII. kerületi közösségi szállásokon), és többekkel együtt néhány napra Kósát is őrizetbe vették.³¹⁵ Ő súlyosan terhelő vallomást tett általában a Péterfyben lévő ellenállók, név szerint pedig Angyal ellen, akik szerinte nemcsak röpcéduláztak, hanem szadista módon gyilkoltak le és daraboltak fel embereket a pincében, és vélhetően elégették áldozataikat.³¹⁶ Miután vallomása után szabadon engedték, fenyegetett meg két lakót a munkásszálláson (egyikük Jagicza László

³¹⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 89, 118.

³¹¹ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó és társainak pere (továbbiakban: Szirmai Ottó...), Angyal István (első) tárgy. jkv., 1957. május 6.; Angyal István, 1991, 35.

³¹² BFL, XXV.4.a. 2903/1957. Kanász Anna pere (továbbiakban: Kanász Anna...), Kanász Anna jkv., 1957. február 18.

³¹³ Kiss–M. Kiss, 2007, 41–43., 322–325. M. Kissék a jegyzőkönyv kézírásos és gépelt változatát is közlik, de a kéziratból egyes oldalakat kihagytak.; ÁBTL, 3.1.9. V-142898. Kósa Károly vizsgálati iratai (továbbiakban Kósa Károly...), Kollár István jkv., 1957. július 15.

³¹⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-142898. Kósa Károly...; BFL, XXV.4.a. 3540/1957. Kósa Károly pere (a továbbiakban Kósa Károly...).

³¹⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 99.; M. Kissék a razziát tévesen november 27-re datálták, azt a később tárgyalandó Jagicza-ügy alapján korrigáltam.

³¹⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 105.; ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona és társainak vizsgálati iratai (továbbiakban: Tóth Ilona...), A XIV. kerületi kapitányság jelentése, 1956. november 28.

volt). Nyilvánvaló, hogy a kor hírhedt helyén, az Ilkovichs büfében törzsvendég Kósa, aki „a rendőrség nyilvántartásában mint közveszélyes munkakerülő szerepel”-t³¹⁷, dühös volt őrizetbe vétele miatt – függetlenül attól, hogy részt vett vagy nem vett részt az ellenállásban. Hogy kiszabadulva fenyegetőzött, az nem bizonyítja, hogy a Dózsa 40.-ben ellenálló csoport működött volna, amit Kósa mindvégig tagadott. Története szerint azért volt ott, és nem otthon, mert a szálláson együtt lehetett azzal a lánnyal, akit november 17-én megismert, és akit később feleségül vett.³¹⁸ Miután 1959-ben amnesztiával szabadult, ügynököt állítottak rá, de annak semmi újat nem sikerült megtudnia. Hiába terelte a szót a Dózsa 40.-re, a Péterfyre, Kósa nem beszélt ötvenhatról: „Ő megkapta az adagját, neki elég volt. Jól elverték.”³¹⁹

Ténynek tekinthető, hogy az ott lakók terjesztettek röpcédulákat, noha Kósa következetesen tagadta, hogy abban részt vett volna.³²⁰ Azonban 1956 novemberében röpcédulák (alkalmi) terjesztéséhez nem volt szükség szervezetre, csoportra. Angyal röplapjainak terjesztése nem volt szervezett: „A röpcédulákat vitték a betegek, a kórház személyzete, továbbá az ott megforduló más személyek.”³²¹ Angyal letette a röplapokat „azzal, hogy aki kimegy, az vigyen belőle, hordják szét”.³²² Röpcédulák novemberi terjesztése csak később, a megtorlás idején került a szervezett ellenforradalom kontextusába.

A tanú Kollár szerint a szálláson Angyal részvételével kikérdeztek (a jegyzőkönyv szerint „vallattak” és „kihallgattak”) egy gyanúsnak tartott férfit.³²³ Kérdés azonban, hogy azért történt a kikérdezés a Dózsa 40.-ben, mert ott egy ellenálló csoport bázisa volt, vagy pusztán azért, mert ott volt, mert éppen ott volt Angyal. A férfi kikérdezése (Angyal szerint a vele folytatott beszélgetés) elsősorban, lényegileg Angyalhoz kapcsolódott, és csak rajta keresztül, véletlenszerűen a Dózsa 40.-hez, vagyis a tanú Kollár egyik állítása sem bizonyítja, hogy ott szervezett ellenálló csoport tanyázott volna. Ráadásul a tanú azt is elmondta, miként került oda Kósa, akit M. Kissék az ottani csoport egyik parancsnokának tartanak:³²⁴ „Amikor odajött, azzal mutatkozott be, hogy az ajtó helyett az ablakon jött be, úgy hogy azt előbb betörte. Az ajtó pedig nyitva volt. Ez alkalommal harmadmagával jött, és mind a hárman részek voltak. Még aznap délután a szobában az asztal tetején ugráltak, vele volt akkor egy

³¹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142898. Kósa Károly..., Jelentés Kósa Károly bűnügyében, 1957. július 30.; Kérdőjegy Kósa Károlyra, 1957. május 29.

³¹⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142898. Kósa Károly..., Kósa Károly jkv., 1957. június 12.

³¹⁹ ÁBTL, 3.1.2. Munka dossziék (a továbbiakban 3.1.2.), M-16087. Andrea fedőnevű ügynök munkadossziéja. „Andrea” jelentése Pollacsek Kálmán hadnagynak, 1960. szeptember 19.

³²⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-142898. Kósa Károly..., Jelentés Kósa Károly bűnügyében, 1957. július 30.

³²¹ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1956. november 20.

³²² BFL, XXV.4.a. 2903/1957. Kanász Anna..., Kanász Anna ítélete, 1958. január 28.

³²³ Kiss–M. Kiss, 2007, 42.; Angyal István, 1991, 149.

³²⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 104.

szőke nő és egy hasonló korú fiú, ezenkívül 2-3 tollas párnát széjjelszedtek úgy, hogy az egész szoba tollas volt. Estefelé emlékezetem szerint mind a hárman elmentek, és később vagy 20-an jöttek vissza.”³²⁵ Kósa antréjának ezt a leírását sok mindennek lehet tekinteni, de egy ellenálló csoport új, titkos bázishelyre településének semmiképpen.

A rendőrség a tanú Kolláron kívül 11 személyt azonosított, aki 1956. novemberben a Dózsa 40. alatti szálláson lakott (Horváth Sándorné, Jagicza László, Kanász Anna, Kósa Károly, Kovács Ferenc, Lukács József, Mátéffy Csaba, Mechlovits Matild, Mészáros István, Molnár Sándor, Szöllősi Irén). Mindannyian elismerték, hogy részt vettek röpcédulák, konkrétan az *Élünk* terjesztésében, ám mindegyikük úgy emlékezett, hogy azt követően került a Dózsa 40.-be, hogy szabadon engedték a november 16-án a Péterfyben tartott nagy razzia során őrizetbe vettek. Eszerint csak kevéssel az előtt kapcsolódhattak be a röpcédulák terjesztésébe, hogy Tóth Ilona november 19-20-án őrizetbe került. Mátéffy elismerte, hogy a Dózsa 40.-ben több „régicostárral” találkozott, ám az ott levőket nem együttműködő csoportnak mondta, hanem mint akik ott verődtek össze, ott remélték, hogy még sincs vége a forradalomnak, és alkalmanként terjesztették a hozzájuk eljutó röplapokat.³²⁶

A Dózsa 40. alatti állítólagos csoport három tagját állították Tóth Ilonáékkal bíróság elé. Nem azzal vádolták őket, hogy Tóth alárendeltjeiként részt vettek az ellenállásban, hanem azzal, hogy az ő őrizetbe vétele után részt vettek röpcédulák terjesztésében és a Jagicza László sérelmére elkövetett gyilkossági kísérletben. Kovács Ferencsel, Lukács Józseffel és Mátéffy Csabával sem a vizsgálat során, sem a bírósági szakban nem készült olyan jegyzőkönyv, amely alkalmas lenne annak bizonyítására, hogy ismerték volna Tóth Ilonát, hogy vele vettek volna részt az ellenállásban. Ellenkezőleg. A tárgyalási jegyzőkönyvben annak van nyoma, hogy nem ismerték sem őt, sem Molnár Józsefet. Kovács nem is említette Tóthot vagy Molnárt, akik állították, hogy sose látták őt.³²⁷ Lukács sem beszélt róluk, akiről Tóth kijelentette, hogy nem ismeri, Molnár pedig nem szólt hozzá a vallomásához.³²⁸ Mátéffy sem említette egyiküket sem.

Másfelől mind a hárman azt állították – és vallomásuk ezen részét sem az ügyész, sem a bírósági tanács tagjai nem kérdőjelezték meg –, hogy Gönczit és Gyöngyösit csak Tóth és Molnár őrizetbe vétele után ismerték meg, vagyis Tóth Ilona állítólagos csoportjával csak a lány őrizetbe vétele után kerültek kapcsolatba. Kovács Gönczit november 18-21-e között,

³²⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 323.; ÁBTL, 3.1.9. V-142898. Kósa Károly..., Kollár István jkv., 1957. július 15.

³²⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Mátéffy Csaba önvallomása, 1956. december 24.

³²⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 8. 152., Molnár József tárgy. jkv., 1957. március 8. 153.

³²⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 12. 167.

Gyöngyösit 25-26-a körül ismerte meg. Lukács Gönczit a Faluszínházban látta először, ahol az *Élünk* nőtüntetésre felhívó száma készült december elején, Gyöngyösivel pedig akkor találkozott először, amikor Kovács is, november 26-án a Péterfy kórházban. Mátéffy volt az egyetlen, aki már a november 4-ét követő héten találkozott Gyöngyösivel a Landler Jenő utcai női szálláson, de utána ismét csak november 26-án a Péterfyben, Gönczivel pedig csak november utolsó, vagy december első napjaiban, kevéssel az *Élünk* nőtüntetésre felhívó számának elkészítése előtt.³²⁹

A Jagicza-ügy vádlottjait november 16-án őrizetbe vették a Péterfyben. Amikor kihallgatásuk után a Deák téri rendőr-főkapitányságról szabadon engedték őket, kerültek a Dózsa 40.-be. Szabadulásuk napja nem állapítható meg, a különböző alkalmakkor mást és mást vallottak, de sehol nincs nyoma, hogy a nagy razzia során begyűjtöttek közül valaki már aznap szabadlábra került volna. A dokumentumok szerint legkorábban az Eörsi István és társai perben elítélt Molnár Sándor szabadult: november 17-én délután öt órakor.³³⁰ Eszerint Kovács Ferencéknek mindössze két napjuk volt arra, hogy Tóth Ilonával részt vegyenek az ellenállásban. Mátéffy Csabának (és a vele együtt szabadult Horváth Sándornénak és Kanász Annának) pedig még annyi sem. A vele november 17-én a Deák téren felvett jegyzőkönyvre ugyanis rávezették: „dr. Kereszti ügyész utasítására elbocsátva. Budapest, 1956. november 19-én 11 órakor”.³³¹ A rendelkezésre álló idő rövidege, illetve az alapján, hogy semmi nyoma sincs, hogy akár csak ismerték volna Tóth Ilonát, ténynek tekintem, hogy a Dózsa 40.-ben levők sem mint csoport, sem mint egyének nem voltak alárendeltjei az ellenállásban. A velük készült jegyzőkönyvek szerint valóban részt vettek az *Élünk* terjesztésében, sőt készítésében is – de csak november 20-a után. Ebben a kérdésben Kovács Ferencsel történt szembesítésekor Molnár Sándor vallotta a legkorábbi dátumot: szerinte Kovács november 20-21-től vitt terjesztésre *Élünk*et a Dózsa 40. alatti szállásra,³³² de akkor már Tóth Ilona őrizetben volt. Kovács, Lukács és Mátéffy szerint pedig egy-két nappal november 26-a előtt jutott el hozzájuk először a lap, annak 3. vagy 4. száma. A 3. számban jelent meg a felhívás a néma tüntetésre, az tehát november 23-án jelent meg.

A Dózsa 40.-et Eörsi László sem tekintette ellenálló bázisnak, arról csak annyit állított, hogy az ott lakók közül egyesek részt vettek „röpcédula-készítésben és -terjesztésben”.³³³

³²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 8. 145.; Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12. 162.; Mátéffy Csaba tárgy. jkv., 1957. március 12. 174–175, 179,

³³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár Sándor jkv., 1957. január 2., 462. d. Molnár Sándor tárgy. jkv., 1957. március 22. 285.

³³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Mátéffy Csaba jkv., 1956. november 17.

³³² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Kovács Ferenc és Molnár Sándor sz. jkv., 1957. január 12.

³³³ Eörsi László, 2011, 332.

Mindezek alapján nem igazolható M. Kissék állítása, hogy november 4-e után Tóth Ilona az ellenállás egyik jelentős személyisége, a Domonkos ellenálló központ lett volna, amelynek alárendelve működtek a Landler 26. és a Dózsa 40. alatti csoportok. A források elemző vizsgálata szerint azok nem voltak az ellenállás bázisai, még kevésbé a szervezett ellenállás Tóth Ilonának alárendelt egységei. Következésképpen sem a lány, sem a Domonkos nem tekinthető az ellenállás akár csak regionális központjának sem. (Akkor sem, ha már a per idején úgy tudták az ügy némely szereplőjét személyesen ismerők, hogy „Kollár egy nagy illegális szervezetbe épült be”.³³⁴) Az iratokban semmi nyoma, hogy más ellenálló csoporttal lett volna kapcsolatuk. Ebben az esetben pedig különös, speciális okokkal szükséges indokolni, hogy Kollárt mégis a Domonkosba vitték, ha egyáltalán bevitték valahova.

5. ÁRULÓK ÉS KIVÉGZÉSEK

Miután a Tóth Ilonáék elleni eljárásban nem sikerült megválaszolni, hogy mivel indult a gyilkosságban kulmináló eseménysor, a bíróság Kollár gyanúba kerülésének és megölésének konkrét indokát az akkori viszonyok általános jellemzésével igyekezett helyettesíteni. Az ítélet terjengősen tárgyalta az októberben szított ÁVH-ellenes hisztériát, hogy az ellenforradalmárok felismerték: harcuk csak a proletárdiktatúra legfőbb védelmezőjének, az államvédelemnek a megsemmisítésével diadalmaskodhat; illetve a november 4-ét követően elhatalmasodó árulók utáni hajszát.³³⁵ Túl azon, hogy egy konkrét esetet nem annak konkrét okaival, hanem általános körülményekkel igyekeztek magyarázni – amely magyarázat önmagában nem áll meg, egy bűncselekmény megtörténtének alapos bizonyításához szükséges a konkrét indok felderítése –, a fejtegetés logikailag is hibás. Együtt tekinti ugyanis a bűntény kiváltó okának az ávósok és az árulók elleni állítólagos hajszát, márpedig nyilvánvaló, hogy Kollárt vagy ávósnak vélték, vagy árulással vádolták, megölésének az ítéletbe emelt lehetséges okai tehát nem erősíthetik egymást. A kérdés tisztázásának elmaradása lehetővé tette a bíróság számára a feltételezett indokok alternatív használatát: Kollár ávós voltát a gyilkosság végrehajtásának indokaként (a nála talált fénykép alapján bizonyítottak tekintették, hogy ávós), az árulók utáni hajszát pedig gyanúba kerülésére (a Landler 26.-ban), illetve általános (analógiás) magyarázatként (mindenkiben árulót gyanító hisztéria a Domonkosban). Utóbbi bizonyítékként kerülhetett az ítéletbe, hogy a kisegítő kórházban többeket gyanúsítottak árulással, akiknek megölését tervezték, vagy arra kísérletet tettek, de legalábbis sajnálkoztak

³³⁴ Eörsi István, 2006, 110.

³³⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., A BFB. ítélete, 1957. április 8. 25–28.

életben maradásukon.³³⁶ Kollár megölésének ez az analógiás bizonyítási kísérlete azonban közvetett bizonyítéknak is gyenge, hiszen az, hogy egy bűncselekményt elkövettek, nem bizonyítható elkövetni szándékozott más bűncselekményekkel. Pedig az 1990 óta folyó kutatások az ítéletben említett többi tényezőt (ávósok elleni, gyilkosságokban kicsúcsosodó tömeghisztéria, az ÁVH-nak a pártállam védelmében folytatott elszánt küzdelme) nem igazolták. Következésképpen Kollár gyanúba kerülését és megölését kizárólag más árulónak vélték megölése alkalmas valószínűsíteni.

Az árulás címén halálra ítelt, ám zömmel (Kádárék általi kivégzésükig) életben maradt felkelők száma meglehetősen nagy, ám az ügyek alapos vizsgálata előtt nem dönthető el, hogy ezen ismereteink ötvenhatos tényeken alapulnak, vagy a politikai rendőrség által használt vándormotívum különböző változatai. Eörsi László szerint például halálra szánták Farkas Árpádot, Iván Kovács Lászlót, Kozma Máriát, valamint Bedő Bélát, Cserbakői Endrét és Vasvári Ottót.³³⁷ Az állandósuló, hisztérikussá fokozódott gyanakvást és árulók utáni kutakodást ténynek tekintették a téma eddigi kutatói. Már Gyenes Pál szerint „tényként kell elismernünk, a túlhajtott gyanakvás léghőre nagyon sok embert magával ragadott. A veszély reális volt [...] a rendőrség kiterjedt besúgóhálózattal rendelkezett”.³³⁸ Ennek igazolását abban látta, hogy Tóth Ilonának kihallgattak két árulással gyanúsítottat, az 1956-ban mindössze tizenhat éves Petruska Erzsébetet, valamint egy csak Colosként ismert felkelőt. Eörsi László egyenesen a „spiclikeresési láz” elhatalmasodásával magyarázta Kollár gyanúba kerülését.³³⁹ Annak oka szerinte az volt, hogy a Péterfyben tartott, Angyal István és sokak őrizetbe vételét eredményező nagy razzia után „felerősödött a belső ellenség lázas keresése”.³⁴⁰ Ennek illusztrálásaként számolt be azokról a történetekről, amelyek árulónak tartottak meggyanúsításáról szólnak, és közölte azt is, hogy ilyen gyanakvásnak már a harcok idején volt halálos áldozata (Futácsi Endre). Eörsi szerint a Kollár-ügy előtt négy személlyel szemben merült fel komolyabb gyanú a Domonkosban. Gyeneshez hasonlóan írta le Petruska és Colos kihallgatását, akiket elengedtek, miután nem bizonyosodott be a gyanú.³⁴¹ Fontos leszögezni: nem ártatlanságuk bizonyosodott be, hanem az, hogy a vádat nem tudják bizonyítani. Sőt, Tóth Ilona szerint Petruska árulása bebizonyosodott, mégis elengedték: „áruló lettél, menj haza” –

³³⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., A BFB. ítélete, 1957. április 8. 26–28.; Ezeket a történeteket M. Kiss Sándorék is ismertetik. Kiss–M. Kiss, 2007, 97–98, 116–117.

³³⁷ Eörsi László, 2001, 236, 152–154, 288; Eörsi László, [2004], 199–200., 136.

³³⁸ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 21.

³³⁹ Murányi Gábor, 2002.

³⁴⁰ Eörsi László, 2003, 205.

³⁴¹ Eörsi László, 2003, 206.

mondta neki kikérdezése után.³⁴² Árulással vádolták a kiséítő kórház gondnokát, Turcsányi Józsefnét is, akit nem hallgattak ki, ám Eörsi szerint „szóba került likvidálása”.³⁴³ Végül tényként veszi át az ötvenhetes történetből, hogy „leginkább Gyöngyösit ragadta magával a gyanakvás légköre. Senkiben sem bízott, többeket, így Tóth Ilonát is figyeltette”. M. Kiss Sándorék is ténynek tekintik, hogy a „mindinkább sűrűsödő razziák, folyamatos lebukások, nagy begyűjtések állandósították az árulóktól, a rendőrség által beépített besúgóktól való félelem, a mindenkire való gyanakvás légkörét.”³⁴⁴

Ezt a „belsőellenség-keresési hisztériát” azonban leginkább a (többektől hamis tényállást konstruálónak tekintett) Tóth Ilona-per támasztja alá, kétségbe vonhatatlan bizonyítékként abból is csak Petruska kikérdezése, amit dokumentum bizonyít.³⁴⁵ A konkrét esetek vizsgálata előtt két tény szükséges előrebocsátani. Egyfelől azt, hogy a razziák során előállítottakat 1956. novemberben néhány nap fogva tartás után – egy-két kivételtől eltekintve – szabadon engedték. Az eddig vagy a későbbiekben említettek közül akkor még napokon belül szabadult Bende János, Bognár Ottó, Horváth Sándorné, Jagicza László, Kapusi Sándor, Kósa Károly, Kovács Ferenc, Krajcsovics Anna, Lukács József, Mátéffy Csaba, Molnár Sándor, Nagy Mihály, Nickelsburg László, Péch Géza, Pribelszky István, Toracz Sándor, sőt, november végén Gyöngyösit is bevitték egy éjszakára.³⁴⁶ Hamari kiengedésük nem olyanak mutatja a razziákat, mint amelyeket árulás alapján, konkrét személyek után kutatva tartottak, noha ettől még lehetett árulásra gyanakodni. Ma már felderíthetetlen, hogy gyanakodtak-e egymásra a felkelők vagy sem, de az biztosnak látszik, hogy az iratokban sokszorosra erősítve maradt nyoma annak, ami gyanakvás valóban lehetett.

Másfelől úgy tudjuk, hogy november 16-án Angyal Istvánnal együtt mintegy nyolcvan *felkelőt* vettek őrizetbe a Péterfyben.³⁴⁷ Amennyiben így történt, vélelmezhető az akció előkészítettsége, amihez nyilván áruló vagy árulók (netán kémek) segítségére is szükség volt. Azonban több jel mutat arra, hogy az őrizetbe vettek pusztán azért tekintik felkelőknek, mert őrizetbe vették őket. Ám a nagy per elmaradt, noha a kórházzal több ügynök is jelentett, és még 1960-ban is a vizsgálati osztály célkeresztjében volt.³⁴⁸ A november 16-án őrizetbe kerültek Angyal és egy másik személy kivételével napokon belül szabadultak, ezt egy másik

³⁴² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20.

³⁴³ Eörsi László, 2003, 206. A következő idézet is innen.

³⁴⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 97.

³⁴⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona feljegyzése Petruska Erzsébet kikérdezéséről, 1956. november 17.; Kiss–M. Kiss, 2007, 333.

³⁴⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 18. 227.

³⁴⁷ Eörsi László közülük ötvenegyét azonosított név szerint. Eörsi László, 2008, 162.

³⁴⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-146720/3. Pásztor Géza vizsgálati iratai (a továbbiakban Pásztor Géza...). A dosszié kizárólag a Péterfyvel kapcsolatos iratokat tartalmaz.

ügy is megerősíti.³⁴⁹ Sőt, az ügyészség november 17-én elrendelte Angyal szabadlábra helyezését, de azt a politikai rendőrség elszabotálta.³⁵⁰ Az őrizetbe vettek nem is értették, miért előállították elő őket,³⁵¹ „találgattuk, hogy miért hoztak be bennünket, mivel nem éreztük bűnösnek magunkat.”³⁵² Kizárt, hogy Angyal ekkora hálózatot működtetett volna a Péterfyben, és ahogy az ő őrizetbe vétele történt, az sem előkészítettnek mutatja a razzitát: „Reggel ágyamban feküdtem, amikor hozták a hírt, hogy katonai különítmény szedi össze a kórházban a forradalmárokat, csavargókat, kétes elemeket vegyesen. Éppen a Tito-beszédet közvetítette a rádió. [...] kiugrottam az ágyból, lerohantam a földszintre, és követeltem, hogy engedjék szabadon a forradalmárokat. Erre banditának neveztek, megmotoztak, s miután megtalálták nálam a nemzeti egységre felhívó röplapot, még a személyi igazolványomat is elvették.”³⁵³ Gerébék nem tekintettek felkelőnek mindenkit, akit a Péterfyben őrizetbe vettek: azok között szerintük szökött rabok, bűnözők, illetve „az ellenforradalomban részt vett, és a harcok kiújulásában reménykedő fegyveresek” is voltak.³⁵⁴

M. Kiss Sándorék pedig nemcsak a gyanakvás mindenre kiterjedő légkörét tekintik ténynek, hanem – Eörsitől eltérően – ténynek, még hozzá vizsgálódásukat alapvetően meghatározó ténynek tekintik, hogy a felkelők „likvidáltak” árulókat vagy közéjük beépített kémeket: „Kétségtől való tényként kezelhető, hogy a Péterfy Sándor Utcai Kórház vonzaskörzetében árulás gyanúja miatt gyilkoltak meg embereket.”³⁵⁵ A Tóth Ilona-per alapján négy olyan esetről számoltak be, amikor a felkelők valakit árulás gyanúja miatt kivégeztek, vagy kísérletet tettek a megölésére. Kollár meggyilkolását vitatják, következésképpen állításuk Futácsi Endre és a csupán Colosként ismert felkelő kivégzésének, valamint a Jagicza László sérelmére elkövetett gyilkossági kísérletnek való tényként kezelésén alapszik.³⁵⁶ Futácsi halálának körülményeit később részletesen tárgyalom, itt csak annyit tartok szükségesnek leszögezni, hogy az állítólagos gyilkosai ellen folytatott eljárás eredményeit alapos vizsgálat nélkül csak feltételezésként lehet kezelni, de nem tényként, ráadásul olyan tényként, amely alapjaiban határozza meg a Tóth Ilona-ügyben folytatott vizsgálódást, hiszen a hasonló esetek elősorolásának nyilván az volt a feladata, hogy közvetve

³⁴⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. június 14. 32.; ÁBTL, 3.1.9. V-142907. Kárpáti Sándor vizsgálati dossziéja (a továbbiakban Kárpáti Sándor...). Kárpáti Sándor jkv., 1957. március 15., Kárpáti Sándor és Kovács László sz. jkv., 1957. április 8.

³⁵⁰ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Határozat, 1956. november 17.

³⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 20. 254.

³⁵² BFL, XXV.4.a. 2903/1957. Kanász Anna..., Kanász Anna jkv., 1957. február 18.

³⁵³ Angyal István, 1991, 161.

³⁵⁴ Geréb–Hajdú, 1986, 130.

³⁵⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 105.

³⁵⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 99.

bizonyítsák a Kollár-gyilkosságot. Ahogy M. Kiss Sándorék is megállapították: igazolják, hogy november 4-e után bevett gyakorlat volt az árulással gyanúsítottak likvidálása.³⁵⁷ Ráadásul, noha Futácsit is 1956 novemberében gyilkolták meg (mint állítólag Kollár Istvánt), a két eset mégis nagyon különböző körülmények között történt, amire Eörsi László is felhívta a figyelmet.³⁵⁸ Az iratok szerint Futácsival november 4-e és 6-a között végeztek: a fegyveres harc idején. Ezzel szemben Kollárt (feltéve, hogy megölték) már a harc után, a november 10-e előttihez képest békés időben ölték meg. Vagyis Futácsi háborús időben történt halála akkor sem alkalmas valószínűnek mutatni a Kollár-gyilkosságot, ha feltételezzük, hogy azok és azért ölték meg, ahogy azt a rendőrség feltárta és a bírósági tárgyalás bizonyította.

A csak Colosként ismert férfi állítólagos kivégzéséről csak nagyon bizonytalan, zavaros, egymásnak is ellentmondó nyomok maradtak fenn. Az ellenállóknak tekintettekkel csak felületes kapcsolatban álló tanú (Fehér Károly bátyjának, Fehér Istvánnak a) vallomása szerint az sem zárható ki, hogy Colos azonos Futácsival, hiszen állítólagos kivégzésének helye (a liget közelében) és egyik végrehajtója (Palotás József) azonos az ő történetében szereplővel.³⁵⁹ Molnár József pedig úgy tudta, hogy Colos – nem biztos, hogy a két ekként nevezett személy azonos – és Horváth Sándorné vitte ki Futácsit a ligetbe, ahol kivégezték,³⁶⁰ szerinte tehát Colos nem kivégzett, hanem kivégző; M. Kissék pedig Colos és Kollár István azonosságát sem zárják ki.³⁶¹ (Ezt valószínűsíti, hogy Kollár nőismerősének, Polgár Erzsébetnek Colos Erzsike volt a beceneve.³⁶²) Tóth Ilona és Gyöngyösi beszélt róla, hogy Colossal szemben felmerült az árulás vádja, de szerintük szó sem volt kivégzéséről, mindössze eltávolították a kórházból.³⁶³ (Ebben az esetben sem bizonyos, hogy az a Colosnak nevezett személy, akit ők állítólag kihallgattak, azonos azzal, akit Fehér István szerint megöltek.) A csak Colosként emlegetett személy sérelmére esetleg elkövetett gyilkosságot tehát nem lehet ténynek tekinteni, hiszen nincs azonosított áldozat, az állítólagos cselekmény körül rengeteg a bizonytalanság, bizonyosság pedig semmi sincs. Egy ennyire gyenge lábakon álló feltételezés nem lehet alkalmas annak bizonyítására, hogy az ellenállók máskor is „likvidáltak” a kémkedéssel vagy árulással gyanúsítottakat. Mivel Colos története több vallomásban

³⁵⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 431.

³⁵⁸ Eörsi László, 2003, 206.

³⁵⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 99.; ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., A XIV. kerületi kapitányság jelentése, 1956. november 28.

³⁶⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 28. 81.

³⁶¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 183.

³⁶² HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Kapusi Sándorné, Németh Zsuzsanna tárgy. jkv., 1958. május 30., ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Bende János jkv., 1958. február 14., Gaál Rózsi jkv., 1957. március 28.

³⁶³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22. 40., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.; Kiss–M. Kiss, 2007, 366, 375.

felbukkant, inkább az valószínűsíthető, hogy a politikai rendőrség törekedett a fő vádat, Kollár megölését egy másik, ahhoz hasonló esettel igazolni (ezt feltételezte Gyenes is³⁶⁴), ami azonban nem vezetett eredményre. Ezért vált szükségessé egy másik ügy, amelyet már a rendőrségi vizsgálat lezárása után kapcsoltak a Tóth Ilona-perhez: a Jagicza-ügy,³⁶⁵ Colosét pedig hagyták elhalni.

A Jagicza-ügyet, amely az *Élünk*- és a Kollár-üggyel együtt alkotta a Tóth Ilona-pert, Gyenes Pál kikezdehetetlen hitelességűnek, az ötvenhatban történeteket rekonstruálónak tekintette, M. Kiss Sándor pedig úgy látta, hogy az eljárásnak ebben a részében „az eseménysor lényegét tekintve nem volt koncepció elem”.³⁶⁶ Pedig alaposabb vizsgálat nélkül, pusztán ahogy Gyenes összefoglalta a történetet, nyilvánvaló, hogy az nem rekonstrukció, hanem a megtorlás szempontjait követő konfabuláció. Az általa summázott bírósági verzió szerint november 26-án a Dózsa 40.-ben³⁶⁷ Gyöngyösi és Kovács Ferenc arra jutottak, hogy a gyakori razziák oka csak árulás lehet, árulónak pedig Jagicza Lászlót tartották. Kivégzésével Kovács a fiatalok, 1956-ban tizenhét éves Lukács Józsefet bízta meg. Mivel Jagicza felajánlotta a csoport egyik tagjának, Mátéffy Csabának, hogy aludjon az ő budafoki lakásában, rögtön kiváló alkalom kínálkozott a terv végrehajtására, ezért velük tartott Lukács is. A Jagicza lakásán töltött éjszaka után, hajnalban Lukács azzal állt elő, hogy meglátogatja Érden lakó anyját, amiről Jagicza a kijárási tilalomra, valamint a Kovácstól kapott utasításra hivatkozva (misperint a fiúknak napokig nála kell maradniuk) igyekezett lebeszélni őket. Miután Lukács ragaszkodott elhatározásához, Jagicza írást kért tőlük. Lukács Csontos Erzsébetnek címzett igazolást írt, hogy saját felelősségükre mentek el. Először Mátéffy indult el Jagicza szuterénlakásából, őt követte Lukács. „Jagicza a pincehelyiség belső, alsó lépcsőjén állt. Lukács mentében visszafordult, és megkérdezte a tőle egy méterre álló Jagiczát, hogy merre lehet onnan Érdre eljutni. Miközben Jagicza magyarázott, Lukács előkapta az előre a zsebébe készített TT-pisztolyt, és rálőtt a vele szemben, alacsonyabb helyzetben álló férfira, aki a lövés pillanatában maga elé kapta a bal karját, és leguggolt.”³⁶⁸ A golyó átment Jagicza alkarján, és bal mellkasa alatt fúródott a testébe. A fiúk tudták, hogy nem halt meg, ezért – Gyenes szerint – menekülni próbáltak: visszamentek a Péterfybe, onnan Gödöllőre, majd Piliscsabára, ahonnan november 29-én visszatértek a VII. kerületbe.

³⁶⁴ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 47.

³⁶⁵ A Jagicza László sérelmére elkövetett gyilkosságai kísérlet címén állították bíróság elé Lukács Józsefet, Kovács Ferencet és Mátéffy Csabát. A felbujtónak tekintett Kovács Ferencet másodfokon halálra ítélték, és kivégezték. A Jagicza-ügy vizsgálatának rövidített változatát lásd: Szakolczai Attila, 2011a.

³⁶⁶ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 38–40, 47.; M. Kiss Sándor, 2011, 336.

³⁶⁷ Gyenes tévedett, az iratok szerint a megbeszélésre a Péterfyben került sor.

³⁶⁸ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 40.

Ezt a bírósági verziót a lényeges kérdésekben pontosan követő történetet, amelyet hasonlóan írt le a Geréb–Hajdú szerzőpáros,³⁶⁹ kitalációnak mutatja öt meghatározó eleme. Gyöngyösi november 26-ig a Domonkosban volt. A Jagicza-ügy iratain kívül sehol sincs nyoma, hogy az állítólag a Dózsa 40.-ben működő csoport fölött befolyása lett volna. Nincs válasz tehát arra, hogyan intézkedhetett egy fontos kérdésben, miként arra sincs, hogy a Dózsa 40.-beliek mit védtek oly eltökélten, hogy azért képesek voltak ölni vagy öletni. Gyöngyösi akkor is tagadta ezt a vádat, amikor egyszerre szembesítették az ügy három vádlottjával,³⁷⁰ Kovács vallomását a tárgyaláson „oltári hazugság”-nak, Jagiczát pedig a hazudozás Nobel-díjasának nevezte.³⁷¹

Másrészt érthetetlen, hogy ha Lukács azért ment Jagicza lakására, hogy végezzen vele, ezt miért nem tette meg éjszaka, miért nem álmában lepte meg, miért ébresztette fel megölése előtt, és miért a gyilkosság lehangosabb módját választotta, noha Kovácstól állítólag egy tört is kapott. Jagicza Budafokon egy csendes, kertvárosi részen lakott, ahol nyilván sokan felfigyeltek volna a hajnali lövésre. Lukács a tárgyaláson elmondta, hogy amikor a lövés után elfutottak „a szomszéd házból kijött egy férfi, mikor mellé értünk, lelassítottunk”.³⁷² A hajnalban (kijárási tilalom idején) az utcán lévő két fiút így is látnia kellett volna, de felkutatását és kihallgatását – a fennmaradt iratok tanúsága szerint – nem látták szükségesnek. Ráadásul belefutottak egy járőrbe, de a jelek szerint az sem törődött a kijárási tilalom idején az utcán mászkálókkal. Ezt Mátéffy azzal próbálta indokolni, hogy másfelé figyeltek: a közelben nemrég hallott lövés irányába.³⁷³ A bíróság nem észrevételezte, vagyis elfogadta vallomását, pedig ha a járőr a közelben (nyilván a Jagiczára) leadott lövés irányába figyelt, akkor látnia kellett a fiúkat, hiszen azok abból az irányból jöttek (vagy futottak). Amúgy is az volt a feladatuk, hogy igazoltassák a kijárási tilalom megszegőit, amit nyilván nem mulasztottak volna el, ha bűncselekményre gyanút adó körülményt észlelnek: lövést hallanak.

A tárgyaláson Lukács elmondta, hogy már előző nap délután le akarta löni Jagiczát. „Volt olyan gondolatom, hogy útközben lelövöm Jagiczát, de eléggé megrémültem a gondolattól, a lábam is fájt, és így elálltam attól.”³⁷⁴ Kizárt, hogy 26-án annyira fájt a lába, hogy nem tudott löni, de másnap Budafokról be tudott gyalogolni a VII. kerületbe, onnan kiment Gödöllőre és vissza, majd Piliscsabára és megint vissza. Pedig a történetnek ez a része

³⁶⁹ Geréb–Hajdú, 1986, 131–132.

³⁷⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d., Gyöngyösi Miklós, Kovács Ferenc, Lukács József és Mátéffy Csaba sz. jkv., 1957. január 31.

³⁷¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 12. 159., március 8. 153.

³⁷² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12. 165.

³⁷³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Mátéffy Csaba tárgy. jkv., 1957. március 14. 186.

³⁷⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12.

nem improvizáció volt, azt Jagicza már a vizsgálati szakban igyekezett igazolni. „A fiúkon tapasztalható volt, hogy idegesek, de ennek okát nem tudtam. [...] láttam, hogy mindketten erős idegfeszültségben vannak.”³⁷⁵ Nehéz feladatot kapott. Egyfelől igazolnia kellett, hogy „kivégzését” előre elhatározták, ezért elmondta, hogy 25-én árulással gyanúsították, másnap hallotta Kovácsékat arról beszélni, hogy „az árulókkal végezni fognak”, Lukácsékon látszott az „erős idegfeszültség”, aminek okát mégse sejtette. Másfelől úgy kellett elmondania a történetet, mint aki nem gyanított semmit, hiszen különben miért vitte volna magával a fiúkat.

Harmadrészt Gyenes összefoglalójában érthetetlen, hogy Lukács miért adott Jagiczának megölése előtt egy bizonyos Erzsikének [Csontos Erzsébetnek – Sz. A.] címzett írást, amivel egyértelmű bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a kérdéses időben Jagicza lakásán volt. Lukács vizsgálati iratai között fennmaradt a cetli, amelyet az íráskép alapján vélhetően valóban ő írt. Ám sokkal valószínűbb, hogy nem Jagicza kérésére, közvetlenül a lövést megelőzően, hanem a rendőrségi vizsgálat során kihallgatója, Kerezsi László százados utasítására. A levél ugyanis fontos tárgyi bizonyíték volt, márpedig ilyen beszerzése (jobb híján készítése) a rendőrség érdeke, nem a tettesé.³⁷⁶ Ha pedig valami okból mégis Jagicza lakásán íródott a cetli, akkor kétségtelen, hogy Lukács nem készülhetett gyilkosságra, mert akkor nem hagyott volna nyomot maga után. Negyedrészt teljességgel valószínűtlen a gyilkossági kísérlet leírása, hiszen az állítólag lejjebb álló, és a lövés pillanatában leguggoló férfit egy méterről leginkább úgy lehetett a szíve alatt megsebesíteni, ha Lukács a lábára célzott, ugyanis egy gyakorlatlan ember pisztollyal, különösen olyan nagy pisztollyal, mint a TT-pisztoly – a fegyver rúgása miatt – általában a cél fölé lő. Lábra löve pedig nem lehet gyilkolni. Lukács nem volt tapasztalt lövész. Fegyveres harcban – a Rádió ostromát leszámítva – nem vett részt, emberre sose lőtt,³⁷⁷ a Rádiónál pedig nem pisztolya, hanem géppisztolya volt, a TT-pisztoly kezelését már a harcok után, a Péterfyben mutatta meg neki valaki.³⁷⁸ Végül Lukács és Mátéffy nem menekülni ment november 28-án reggel Gyöngyösivel Piliscsabára, hanem azért, hogy felvegyék a kapcsolatot a Csontos Erzsébettől kapott információ szerint oda húzódott fegyveresekkel, akiket azonban nem találtak,³⁷⁹ nem találhattak meg, ott ugyanis a jelenleg rendelkezésre álló információk szerint nem voltak

³⁷⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Jagicza László jkv., 1957. január 18. Innen a következő idézetek.

³⁷⁶ Nem ez a cetli volt az egyetlen „tárgyi bizonyíték”, amit ebben az ügyben a politikai rendőrség fabrikált.

³⁷⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 20. 262.

³⁷⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12. 162, 165.

³⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 35.

fegyveresek, noha Csontos másokat is ezzel hitegetett.³⁸⁰ (Mátéffy szerint Csontos Gödöllőre is kapcsolatfelvétel céljából küldte őket.³⁸¹) Jól mutatja a menekülési történet képtelenségét, hogy két nappal az állítólagos gyilkossági kísérlet után visszatértek Budapestre, noha a menekülők, a Nyugatra menekülők egyik útja éppen Piliscsabán át vezetett a nyugati határ felé. (Nem is tért vissza mindenki, a társaságból többen Ausztria felé indultak.) Gerébék leírásában különösen szembetűnő a történet ezen részének ütközése a gyilkossági váddal: „november 29-én, a déli órákban tértek vissza a Péterfy Sándor utcába, ahol *mintha mi sem történt volna*, ismét bekapcsolódtak az illegális szervezkedésbe [kiemelés – Sz. A.]”.³⁸²

A fennmaradt jegyzőkönyvek pedig tovább növelik a gyanút az ítéletben rögzített történet hitelességével szemben. Jagicza először azzal indokolta a két fiú kivételét, hogy a csoport tudni akarta, lakása „alkalmas lesz-e a röplapok és az *Igazság* [sic!] című újság stencilen való elkészítésére”.³⁸³ Ezzel szemben november 27-e (a gyilkossági kísérlet) előtt nincs nyoma, hogy az érintettek közül (Gyöngyösön kívül) bárki is részt vett volna az *Élünk*, netán más röplapok készítésében. Kovácsék a harmadik vagy negyedik számától kezdődően részt vettek a terjesztésben, de a készítésben csak december első napjaiban. Ezt igazolja, hogy Gönczi csak akkor ismerte meg őket, és ezt igazolja Mátéffynak a Gyorskocsi utcában írt önvallomása. Abban meggondolatlan büszkeséggel vállalta tetteit, azt is, hogy részt vett a szovjetek elleni harcban. Az *Élünkkel* való kapcsolatáról azt vallotta, hogy december elején, a Faluszínházban vett részt annak készítésében, a lapról addig nem is tudott.³⁸⁴ Valószínűtlen tehát, hogy november végén új helyet kerestek volna annak sokszorosítására. És miközben szükség sem volt új helyre, Jagicza lakásáról helyszíni tájékozódás nélkül is tudni lehetett, hogy a célra alkalmatlan, mivel messze van a város sűrűn lakott területeitől, ahol érdemes röplapokat terjeszteni. Kovács ismerte Jagicza lakását: többször aludt nála, sőt, felmerült, hogy oda költözik, Jagicza alá is írta bejelentőlapját.³⁸⁵ Ráadásul a vallomás önellentmondó, hiszen ha Lukácsék 27-én reggel (értelemszerűen miután megtekintették a helyszínt) el akartak menni, ő egy Kovácstól kapott utasításra hivatkozva nem próbálhatta visszatartani őket, így pedig értelmetlenné válik az Erzsikének írt levél. A vallomás egy eleme tehát mindenképpen hamis: vagy nem azt tudta Lukácsék céljának, amiről vallomást tett, vagy nem akarhatta őket – Kovács utasítása alapján – visszatartani, és nem íródott levél. A történet későbbi csiszolása

³⁸⁰ BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza és társainak pere (a továbbiakban Péch Géza...), 361. d. Balogh László jkv., 1957. február 13., 1957. május 13.; 364. d., Balogh László tárgy. jkv., 1957. szeptember 9.

³⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Mátéffy Csaba tárgy. jkv., 1957. március 12. 178.

³⁸² Geréb–Hajdú, 1986, 132.

³⁸³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Jagicza László panaszfelvételi jkv., 1956. november 29.

³⁸⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Mátéffy Csaba önvallomása, 1956. december 24.

³⁸⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 8. 144., 1957. március 12. 169.; Kovács Ferenc ki- és bejelentkező lapja, 1956. július 18.

során ezt az elemet elvetették, a végső verzió szerint Kovácsék azt közölték Jagiczával, hogy a csoport feloszlik, mire ő felajánlotta a lakását, hogy ott néhányan pár napra meghúzódnak. Ez viszont nemcsak azért sántít, mert a Dózsa 40.-ben nem volt csoport, ami fel tudott volna oszlani, hanem azért is, mert Lukács és Mátéffy napokkal a gyilkosság állítólagos elhatározása előtt odébbállt onnan a Landler Jenő utcai női szállásra.³⁸⁶

Amennyiben Lukácsék azért mentek volna Jagiczához, mert a csoport feloszlik, vagyis elhatározták addigi tevékenységük abbahagyását, érthetetlen, hogy november 29-én Jagicza miért vádolta magát – ráadásul hamisan – ellenforradalmi bűncselekménnyel. Közvetlenül megsebesülése és operációja után a budafoki rendőröknek még azt mondta, hogy hajnalban lakásán rátört két ismeretlen férfi, akik közül az egyik meglötte.³⁸⁷ Két nappal később már Lukácsot és Mátéffyt mondta tettesnek, és vallomást tett saját ellenforradalmi szerepéről: a Péterfyben kapcsolatban állt az ellenforradalmárokkal, Lukácsék terepszemlézni mentek a lakására stb.³⁸⁸ Magát is bajba sodró vallomása azért gyanús, mert csak ő tudhatta (ha tudta), hogy ki lötte meg, ha tehát nem nevezi meg Lukácsot (és Mátéffyt), akkor nem fenyegette volna a veszély, hogy ellenforradalmi bűncselekmény címén vád alá helyezik.

Jagiczának három, lényeges pontokon különböző története volt megsebesüléséről, tehát kettő mindenképpen hamis. Mást mondott sebesülése napján a budafoki rendőröknek (lakásán rátört és rátámadt két ismeretlen), mást a későbbiekben (Lukács József lőtt rá), és mást az őt sebesülése napján ellátó kórházi orvosoknak: „Budafokon ment az utcán, amikor alkarján keresztül »haslövés« érte.”³⁸⁹ Az orvos idézőjelbe tette a „haslövés” kifejezést, vélhetően azért, mert Jagicza ellátása során nem bizonyosodott be, hogy hasba lőtték. Pedig megoperálták, miután a hasi röntgen igazolni látszott elbeszélését: „a bal csípőtányér vetületében golyóárnyék van”. A műtét során azonban sem a lövedéket nem találták meg, sem annak nyomát. „A hasüregben lövési sérülésnek nyoma sincs. [...] a hasüregben váladék nincs. *Többszöri* [kiemelés – Sz. A.] gondos exploratio [feltárás] után sem találva semmit, a hasat rétegesen raktuk.” Jagicza nyilván úgy tudta, hogy hasba lőtték, ellenkező esetben nem operáltatta volna meg magát. Mégsem lőtték hasba, amit túl azon, hogy a kórházi beavatkozás sem a lövedéket, sem annak nyomát nem találta, még két tény bizonyít.

³⁸⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Lukács József jkv., 1957. január 17., Mátéffy Csaba önéletrajza, 1956. december 24., Mátéffy Csaba jkv., 1957. január 9.; 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12. 176., Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 8. 147–148.

³⁸⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár Lajos alhadnagy jelentése a XXII. kerületi kapitányságnak, 1956. november 27.

³⁸⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Jagicza László, panaszfelvételi jkv., 1956. november 29.

³⁸⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Jagicza László sebészeti kórlapja, 1956. december 17. A következő idézetek is innen.

Hasi sérülése az öt operáló orvos szerint körülbelül három centiméteres volt. A sérülés alakját a jelentés nem rögzíti, így csak a „bemeneti nyílás” mérete alapján lehet következtetni a sebesülés módjára. Az 1956-ban Magyarországon használt kézfegyverek közül az úgynevezett Makarov pisztolynak volt a legnagyobb az űrmérete, abba 9 milliméter átmérőjű lövedék illett.³⁹⁰ Lukácsnak állítólag TT-pisztolya volt, amely 7,62 milliméter átmérőjű töltény kilövésére volt alkalmas. Ugyanekkora volt az űrmérete a felkelők által használt többi kézfegyvernek, legyen az puska, géppisztoly, golyószóró vagy géppuska.³⁹¹ Ezek bármelyikéből leadott lövés tehát nem okozhatott akkora sebesülést, mint amekkorát a kórházi orvosok megállapítottak, márpedig kizárt, hogy sebészek három centisnek láttak volna egy egy centiméternél kisebb (7,62 milliméteres) sebet. Laurenszky Ernő munkája szerint egyetlen olyan, 1956-ban használatos fegyver van csak, amely megközelítőleg akkora sebet tud ejteni, mint amekkorára Jagicza hasi sérülése volt: a 45 milliméteres légvédelmi gépágyú, ám teljességgel kizárt, hogy Lukács egy méterről gépágyúval lőtte volna hasba Jagiczát, aki eszméletét sem vesztette el, és vért sem sokat vesztett.³⁹² Mivel a műtétet követő orvosi kezelés sem talált semmilyen lövésre utaló nyomot,³⁹³ kijelenthető, hogy Jagiczát nem *lőtték* hasba, hanem hasba *szúrta* valaki. Márpedig mind Jagicza, mind Lukács vallomásai szerint lövés történt, eszerint tehát sértett és vádlott (sőt az esetről fültanúként vallomást tett Mátéffy Csaba) is hamisan vallott. Állítom ezt annak ellenére, hogy a Kende Pétertől „kérlelhetetlen erkölcsi tartású patológus”-nak nevezett (Eörsi István szerint viszont „közmegevetésnek örvendő”³⁹⁴) Kelemen Endre, aki Kende szerint „soha nem adta volna a nevét konstruált perhez”, Jagicza vizsgálatakor azonnal megtalálta a lövedéket, amely szerinte „a bal fartájék bőre alatt tapintható”.³⁹⁵ Amennyiben nem fogadjuk el, hogy a Tétényi úti kórház (ahol Jagiczát megműtötték) sebésze kontár, hiszen sem a műtét, sem az azt követő vizsgálatok során nem találta meg a golyót, de még a nyomát sem, Kelemen ellenben szakmájának látói képességekkel megáldott mestere, aki operáció nélkül is meglelte, felmerül a gyanú, hogy valójában nem a lövedékre tapintott rá a bal fenéken, hanem arra, hogy a büntett bizonyításához – ezúttal is – szükséges a közreműködése, és ő szállította az elvárt vizsgálati eredményt, a golyót Jagicza „fartájékában”. Hamis szakvéleményt adott azért, hogy Lukácsot

³⁹⁰ Laurenszky Ernő, 1995, 30.

³⁹¹ Laurenszky Ernő, 1995, 26–30.

³⁹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Jagicza László sebészeti kórlapja, 1956. december 17.

³⁹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Jagicza László kórházi zárójelentése, 1957. január 7.

³⁹⁴ Eörsi István, 2006, 145.

³⁹⁵ Kende Péter, 2002. április 22.; BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Kelemen Endre szakvéleménye a Fővárosi Főügyészségnek, 1957. január 31.

gyilkossági kísérlet tetteseként, Kovácsot és Gyöngyösit felbujtóként, Mátéffyt pedig tette társként el lehessen ítélni.

Jagicza Budafokon a Péter Pál utca 134.-ben lakott, egy pincéből leválasztott helyiségben. A házban lakó Hegyesi József a bűncselekmény napján elmondta a helyszíni szemlét tartó rendőröknek, hogy „Jakica [helyesen Jagicza, a későbbiekben is] Lászlót egy züllött életet élő, dologkerülő személynek ismeri, akihez állandóan kétes kinézésű személyek járnak, és ezek igen sűrűn nála is töltik az éjszakát. Jagicza László valószínűleg ezen személyek társaságában bűncselekményeket szokott elkövetni, mert az éjszakában többször felhallatszik lakásukba, amint különböző dolgok elosztásán veszekszenek. Ezenkívül a környező házakból is igen sűrűn tűnnek el használati tárgyak, melyek ellopásával a környék lakói szintén Jakiczát gyanúsítják.”³⁹⁶ Ezt megerősítette a néhány házzal odébb lakó Koblov Istváné, aki szerint „az ő lakásáról is több holmi tűnt el, melyek ellopásával Jagicza Lászlót gyanúsítja”. A két tanú egybehangzóan állította, hogy „Jagicza László lakásáról igen sűrűn állítottak elő a rendőrök éjszaka ott tartózkodó személyeket”. Jagicza elismerte, hogy korábban volt dolga a rendőrséggel (pontosabban a rendőrségnek vele).³⁹⁷ Egy esetben maradt nyoma ellene indított büntetőeljárásnak: 1951-ben a Budapesti Államügyészség bűnpártolás címén emelt vádat ellene, de a központi járásbíróság bizonyítottság hiányában felmentette.³⁹⁸ Mivel azonban az eljárás során 1945-től nem tudott állandó munkahelyet igazolni, és kiderült, hogy lakását bejelentés nélkül rendelkezésére bocsátotta egy szökött rabnak és egy prostituálnak, internálták azon a címen, hogy „bűnözőkkel tart fenn kapcsolatot”.³⁹⁹ Még sincs nyoma, hogy a rendőrség Jagicza „kétes kinézésű” ismerősei között kereste volna a bűntény elkövetőjét.

Az eljárást konstruálnak mutatja három tényező: az eltérő vallomások, a megválaszolatlanul maradt fontos kérdések és a „beismerő” vallomások egymásra következése. A vallomások eltéréseit akkor tekintem az eljárás konstruált voltára utaló jelnek, ha a vallomástevőnek nem fűződött érdeke ahhoz, hogy mást mondjon, mint amire emlékezett, illetve ha valószínűsíthető, hogy irányítottan vallott mást. A Jagicza-ügyben erre példa az állítólagos gyilkosságot elhatározó megbeszélés helyszíne, ami nyilván indifferens volt a vallomástevők számára. A tárgyaláson tett vallomások, valamint a rendőrségen készült

³⁹⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Helyszíni szemle jkv., 1956. november 27. A következő idézetek is innen.

³⁹⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. 462. d. Jagicza László tárgy. jkv., 1957. március 20. 256.

³⁹⁸ BFL, XXV.21.b. A Budapesti Központi Jársbíróság büntetőperes iratai, 22983/1951. Solymosi Hugó és társainak pere. Ítélet, 1952. január 10.

³⁹⁹ BFL, XXV.21.b. 22983/1951. A Budapesti Rendőr-főkapitányság vegyes bűncselekmények alosztályának jelentése, 1951. november 14.

jegyzőkönyvek többsége szerint a megbeszélés a Péterfy Sándor Utcai Kórház 209-es szobájában volt. De az ügyben – a fennmaradt dokumentumok szerint – elsőként „beismerő” vallomást tevő Mátéffy szerint a megbeszélés a kórház 102-es szobájában volt.⁴⁰⁰ Kétségtelenül el is téveszthette a számot, mégis valószínűbb, hogy nem ez történt, hanem (egy idővel meghaladott koncepció szerint) irányították a vallomását. A 102-es szám ugyanis többször felbukkan az iratokban: Tóth Ilona beszélt a 102-esek parancsnokának beviteléről, Gyöngyösi szerint pedig a 102-es egy „illegális egység” volt, és bázisuknak éppen a Dózsa 40.-et tudta.⁴⁰¹ Az ottani munkásszállón mindössze három szoba volt, valószínűtlen tehát, hogy az egyiknek 102 lett volna a száma. Ennél sokkal valószínűbb, hogy az eljárás korai fázisában a vizsgálók a Péterfy 102-es szobáját tudták (vagy akarták) azon megbeszélés helyszínének, amelyen Csontoson és Gyöngyösin kívül kizárólag olyanok vettek részt, akiknek akkoriban a Dózsa 40.-ben volt a szállásuk: Kovács, Lukács, Mátéffy és Jagicza. Erre emlékezett Gyöngyösi, és próbált a tárgyaláson olyan vallomást tenni, amely illeszkedik a rendőrségen szerzett információjához. A 102-esekről fennmaradt vallomástörödékek alapján M. Kissék egyenesen azt feltételezik, hogy az egy „diverzáns akciókat végrehajtó csoport lehetett”, és Tóth Ilonának a szervezett ellenállásba való mély beágyazódottságára utaló jelnek tekintik, hogy tudott róluk.⁴⁰²

Lukács József a tárgyaláson nem tudott választ adni a gyilkossági ügy és ítélete szempontjából egyaránt alapvető kérdésekre. Nem tudta, ki bízta meg Jagicza megölésével: „Amikor kihívtak engem a szobából, akkor mondták a folyosón, hogy meg kell ölni Jagiczát, de hogy ezt Kovács vagy Gyöngyösi mondta, arra már nem emlékszem.”⁴⁰³ Ezt a tárgyaláson hosszasan vitatták, Lukács mégis képtelen volt pontosabb vallomásra, pedig Kováccsal napokon át egy szobában lakott a Dózsa 40.-ben, Gyöngyösit pedig akkor ismerte meg a Péterfyben,⁴⁰⁴ tehát valószínűtlen, hogy a két személy utólag összemosódott volna az emlékezetében. A tárgyalt esetet leszámítva nincs nyoma, hogy Kovács vezető lett volna a Dózsa 40.-ben. Ráadásul olyan vezető, akinek parancsait az is teljesíti, aki már elköltözött, hiszen Lukács (és Mátéffy) napokkal a Péterfyben tartott állítólagos megbeszélés (véltetően pusztán beszélgetés) előtt odébbállt a Dózsa 40.-ből a Landler Jenő utcai munkásszállásra. És a tárgyalt eseten kívül annak sincs semmi nyoma, hogy Gyöngyösi bármikor, bárhol,

⁴⁰⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Mátéffy Csaba feljegyzése, 1957. január 9., Mátéffy Csaba jkv., 1957. január 9.

⁴⁰¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 18. 233., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.

⁴⁰² Kiss-M. Kiss, 2007, 98.

⁴⁰³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12. 164.

⁴⁰⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Lukács József jkv., 1957. december 18.

bármilyen ügyben parancsnokként, netán csak vezetőként utasította volna Lukácsot. Az pedig kizárt, hogy a fiú csak úgy hallotta őket ölésről beszélni, mire Jagiczával kigyalogolt Budafokra, és meglötte. Arra sem tudott választ adni, hogy miért hajtotta végre az utasítást: „Fenyegetni éppen nem fenyegettek, hogy vállaljam el a feladatot. Elvállaltam, hogy miért, erre nem tudok pontos választ adni.”⁴⁰⁵

És utólagos konstrukciónak mutatja az ügyet a „beismerő” jegyzőkönyvek egymásra következése. Lukácsot december 5-én délután (Gönczivel és Gyöngyösivel együtt), Kovácsot és Mátéffyt pedig 6-án, kevéssel éjfél előtt vették őrizetbe. Az első, a Jagicza sérelmére elkövetett bűntényt „beismerő” vallomást tartalmazó irat azonban csak több mint egy hónappal később, január 9-én készült, amikor Lukács ügyében már lezárták a nyomozást. Addig mindhárman tagadták, hogy gyilkosságban vagy más erőszakos cselekményben részt vettek volna, olyanról tudomásuk lett volna, kivéve a fegyveres harcot, amiről Lukács és Mátéffy is vallomást tett már első kihallgatásán. Mátéffy Gyenes Pálnak adott interjújában is elmondta, hogy a Jagicza-ügyben sokáig tagadásban voltak.⁴⁰⁶ Ő január 8-án még tagadta, hogy a fegyveres harcon és röpcédulák terjesztésén kívül mással is vádolható lenne, ám másnap „beismerő” vallomást tett.⁴⁰⁷ A jegyzőkönyvben semmi nyoma, hogy arra mi készítette. Ellenkezőleg, az irat szerint minden kényszer nélkül, önként tett feltáró jellegű „beismerő” vallomást. A kérdésre, hogy „Hogyan kapcsolódott be az Élünk című röplap előállításába?”, annak előzményeként elmondta a Péterfyben tartott megbeszélés, majd Jagicza meglövésének történetét, amire nem lett volna szükség az *Élünk*ről teendő vallomáshoz. Az irat szerint tehát nagyon önként tette meg „feltáró beismerő” vallomását, miközben visszaemlékezésében azt állította, hogy kihallgatója társai beismerő vallomásainak ismertetésével kényszerítette vallomásra: „énnekem már kész jegyzőkönyveket mutattak, mert a Lukács ezt mondta, mert a Piri [Gyöngyösi] azt mondta”.⁴⁰⁸ Ám ők először csak több mint egy héttel utána, január 17-én tettek a koncepcióhoz igazított vallomást. Először Lukács tett Mátéffyt viszontvádoló, Gyöngyösit az ügybe belevonó vallomást, amivel Gyöngyösit is rákényszerítették, hogy igazolja a gyilkosságot, noha saját szerepét tagadta.⁴⁰⁹ Ezzel próbálkozott Kovács Ferenc is: „november 16. és november 30. közötti időben egy alkalommal, amikor a Péterfy Sándor Utcai Kórházban jártam, ahol Piros [Gyöngyösi] megbízott azzal, hogy Mátéffy Csabával

⁴⁰⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lukács József tárgy. jkv., 1957. március 12. 165.

⁴⁰⁶ OHA, 314. Mátéffy Csaba..., 1991. 119.

⁴⁰⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Mátéffy Csaba jkv., 1957. január 8., Mátéffy Csaba feljegyzés, 1957. január 9., Mátéffy Csaba jkv., 1957. január 9.

⁴⁰⁸ OHA, 314. Mátéffy Csaba..., 1991, 115.

⁴⁰⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Lukács József jkv., 1957. január 17., Gyöngyösi Miklós jkv., 1957. január 17.

együtt gyilkoljuk meg Laci bácsit (Jagicza László), aki Budafokon lakik,” de ő ezt nem vállalta.⁴¹⁰ Napok múlva azonban már három társa őt vádló vallomásával szembesíthették. Kovács akkor sem ismerte el valóban megtörténtnek a Jagicza megölését elhatározó megbeszélést, de belátta a további tagadás lehetetlenségét, és feladta a küzdelmet: „Ilyen megbeszélésről nem tudok. Ők többen vannak és rám foghatnak mindent. Különben írja úgy, ahogy ott van, alá fogom írni, és nem fogom visszavonni.”⁴¹¹ És megtette a koncepcióhoz igazított, saját és társai bűnösségét igazoló vallomását.

Lukács ügyében 1956. december 30-án zárták le a nyomozást. Az arról hozott határozatban nyoma sem volt a Jagicza elleni gyilkossági kísérletnek, az tehát később, január első napjaiban került napirendre. Mátéffy is megerősítette a vele készült interjúban, hogy a Jagicza-ügy csak a vizsgálati szakasz végén, emlékei szerint az utolsó héten jött elő.⁴¹² Január legelején tehát a politikai rendőrség tudomására jutott egy olyan bűntény, amely több szálon kapcsolódott a Tóth Ilona-ügyhöz, és amelyet fel lehetett használni a Kollár István sérelmére elkövetett gyilkosság közvetett bizonyítékeként, egyben megnövelve a vádlottak számát, vagyis magát a pert. A Jagicza-ügy politikai rendőrség általi vizsgálatának első jele egy január 2-i jegyzőkönyvben maradt fenn: az egy ideig a Dózsa 40.-ben lakó, az *Élünk* készítésébe és terjesztésébe december elején bekapcsolódó Molnár Sándor „kihallgatásra kérte magát”, mert megtudta, hogy társai gyilkosságokat követtek el, amivel ő nem ért egyet, és ezért el akarja határolni magát tőlük.⁴¹³ A jegyzőkönyvben nincs semmi konkrétum a gyilkosságról. Csak abból derül ki, hogy Molnár a Jagicza-ügyre utalt, hogy – gyilkosságokat elkövető – társaiként azokról beszélt, akiket később a Jagicza-ügy szereplőinek mutatnak az iratok: Kovács Ferenc, Csontos Erzsébet, Mátéffy Csaba, Gyöngyösi Miklós és egy bizonyos Jóska (Lukács József). Volt tehát egy bűntény, amit igazolt annak sértettje, és voltak más ügyben őrizetbe vett ellenforradalmárok, akik ellen a vádat ki lehetett egészíteni gyilkossággal. Elsőként Mátéffyt sikerült kollaborációra kényszeríteni. Ebben a jelek szerint két fogásnak volt döntő szerepe. Egyfelől vizsgálója közölte vele, hogy amit addig beismert, az alapján szervezkedésben való részvétel (az *Élünk* készítése és terjesztése) és gyilkosság (részvétele a fegyveres harcban) vádjával állítható bíróság elé, amely bűncselekményekért halálra ítélik. Azonban ha megbánást mutat, és ennek jeleként megteszi az elvárt vallomást, azt kihallgatója hajlandó önként tett beismerésként jegyzőkönyvezni, és számíthat arra, hogy azt a bíróság enyhítő körülményként figyelembe fogja venni. Ahogy azt egy állítólagos Baross téri felkelő magát

⁴¹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Kovács Ferenc jkv., 1957. január 12.

⁴¹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Kovács Ferenc jkv., 1957. január 18.

⁴¹² OHA, 314. Mátéffy Csaba..., 1991. 114.

⁴¹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár Sándor jkv., 1957. január 2.

hamisan terhelő vallomásra bírásáról írt tanulmányomban hangsúlyoztam: a vizsgálók kezében fontos eszköz volt az elvárt vallomás elérésére az az előny, amire az első, önként „feltáró beismerő” vallomást tevő számíthatott.⁴¹⁴ A fordulat, amellyel Mátéffy a koncepcióhoz igazított első vallomását felvezette, vallomását nagyon olyannak mutatja, mint amelyet teljesen önként, minden külső kényszerítő körülménytől függetlenül tett, érdemes tehát arra, hogy azt a bíróság nyomatékos enyhítő körülményként figyelembe vegye az ítélet kiszabásakor. Gyenes Pálnak adott interjújában azonban arra hivatkozott, hogy társai beismerő vallomásával kényszerítették vallomásra. Hasonló trükknek eshetett áldozatául, mint amit a megszállt Párizsban alkalmazott a Gestapo: a bujkáló angol katonák kiszöktetése miatt őrizetbe vett terhelteket egyaránt a másik, utóbb hamisnak bizonyult beismerő vallomásával próbálták vallomásra bírni. Ez egyiküknél sikeres volt, így megszerezték a vádat bizonyítani képes vallomást.⁴¹⁵ És amit – visszaemlékezése szerint – Eörsi Istvánnal és Obersovszkyval szemben is sikerrel alkalmaztak.⁴¹⁶ Mátéffy vallomásra kényszerülése után pedig társainak sem maradt más lehetőségük: az ügy sokoldalú bizonyítást kapott, azt még a Kollár-ügyet konstruálnak tekintő történészek is hitelesnek tartották.

A végső, ítéletbe emelt verzió szerint Jagiczát lakásának ajtajában lötték meg, ám a házban lakó, a bűncselekmény napján kikérdezett Hegyesi József nem említette, hogy lövést hallott volna, miként a közelben lakó Koblovné sem. Ezek alapján pedig felmerül a gyanú, hogy a történetnek ez a része sem igaz, különös tekintettel arra, hogy Jagicza is mást mondott a kórházi orvosoknak (az utcán, ment, amikor lövés érte). A bűntény napján a budapesti kapitányság életbiztonsági alosztályának rendőrei (vagyis a gyilkossági ügyek specialistái) átvizsgálták az állítólagos tetthelyet, Jagicza lakását és annak környékét, ahol találtak egy kalapot, amelyet a későbbiekben Lukács kalapjának tekintettek. Azonban mást is kerestek, hiszen ha a tettes annyira sietett, hogy leesett kalapját sem vette fel, akkor nyilván nem volt ideje megkeresni a kilőtt töltény hüvelyét. „A helyszínt átkutattuk, azonban a kilőtt hüvelyt ez ideig megtalálni nem sikerült”.⁴¹⁷ Ha pedig sem a lövést nem hallották az ott lakók, sem a töltényhüvelyt nem találták meg a rendőrök, akkor valószínű, hogy a bűncselekményt nem ott követték el, ahol az a sértett későbbi vallomásai szerint történt. Valószínűbb, hogy Jagiczát valahol Budafokon valaki megtámadta, rálőtt, majd késsel megsebesítette a hasán.

A rendőrségi és bírósági iratokra épülő ötvenhetes történettel szemben nagy vonalakban kirajzolódik a másik, az ötvenhatos történet. 26-án éjjel Lukácsék Jagiczánál

⁴¹⁴ Szokolczai Attila, 2012, 45–46.

⁴¹⁵ Shiber, Etta, 1989, 286 – 288.

⁴¹⁶ Eörsi István, 2006, 52–53.

⁴¹⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Helyszíni szemle jkv., 1956. november 27.

aludtak. Kimenetelük valódi oka az lehetett, ami több vallomásban mint ürügy merült fel: behozni a pénzt, amit Jagicza egy közös vállalkozáshoz gyűjtött (rum eszenciából akartak italt készíteni a szesztilalom idején). Másnap Jagicza egy darabon elkísérte őket, amikor valaki megtámadta és megsebesítette. Arra vonatkozóan nem találtam támpontot, hogy a fiúk tanúi voltak a támadásnak, vagy arról a rendőrségen hallottak először. Jagicza már első kihallgatásán beszélt róluk az életbiztonsági alosztály nyomozóinak, a fennmaradt jelentés szerint őket mondta megtámadóinak. Kétséges azonban, hogy a szöveg mennyire megbízható. Jagiczát ugyanis közvetlenül műtétje után hallgatták ki, a sebészeti főorvosa hamar le is állította a rendőröket. Kétségtelennek tekintem, hogy beszélt a két fiúról, róluk személyleírást is adhatott. Ezt a nyomozók nyilván úgy érthették, hogy támadóiról beszélt, pedig nem kizárt, hogy az eset tanúiként szólt róluk, netán azt mondta el, hogy kik voltak nála. A rendőrök már az aznap megejtett helyszíni szemle alkalmával megállapították, hogy Jagicza nem volt egyedül éjszaka. A nála alvókban sejtették a bűntény elkövetőit, és már akkor azt gyanították, hogy azok egy ellenforradalmi „bűnöző banda” tagjai. Következő kihallgatása két nappal később történt. Volt tehát idő ellenőrizni kezdettől feltételezett ellenforradalmi kapcsolatait, és nyilván nem volt nehéz megtalálni a vele napokkal korábban készített jegyzőkönyvet, amit akkor vettek fel, amikor a Péterfyben őt is őrizetbe vették. November 29-i kihallgatásakor ez volt a biztos pont, ahonnan el lehetett indulni. És hamar kiderülhetett, hogy nemcsak ő volt a Péterfyben (a rendőrök szerint nemcsak ő volt a Péterfyben működő ellenforradalmi banda tagja), hanem az a két fiatal is, aki 26-án éjjel nála aludt, akik közül Jagicza Mátéffyt meg is nevezte. Kiderült tehát, hogy első őrizetbe vétele után sem szakított ellenforradalmár társaival. Leginkább úgy volt lehetősége elkerülni, hogy ellenforradalmi bűncselekmény címén megindítsák ellene az eljárást, ha együttműködik a rendőrséggel. Ha hajlandó vallomásával kiegészíteni és igazolni azt, ami a rendőrök szerint történt: egy ellenforradalmi banda két tagja megpróbálta megölni a banda egy harmadik tagját. És Jagicza együttműködött.

A rendőrség egy köztörvényes bűntényből konstruált olyan „ellenforradalmi” ügyet, amely alkalmas volt közvetve megerősíteni a Kollár-gyilkosság vádját. Ez részéről érthető. Egy „ellenforradalmi” bűntény kinyomozása sokkal nagyobb siker egy köztörvényes támadás tettesének leleplezésénél, miközben az átpolitizált változatot eredményesen használhatta más ügy, a Kollár-ügy gyanúsítottjai ellen is. A vádlottak pedig egy hónapnyi vizsgálati fogság után rákényszerültek a kollaborációra, részint önmaguk ellen. Vallomásaik az érdemi részekben egybecsengtek. A valóban történtek felidézése helyett egy másik történet hasonló elbeszélése külső közreműködőt feltételez, és valószínű, hogy az „ellenforradalmi” gyilkosság történetét a rendőrség találta ki, és kényszerítette rá a sértettet és a vádlottakat a

koprodukciónak tartom. Az, ami 1956-ban történt, az nem a peres iratokban megőrzött ötvenhetes történet alapján, hanem az ellenében tárható fel. Ráadásul az 1956-ban történtek tisztázását nem segíti a rendszerváltozás után készült visszaemlékezés sem. Mátéffy Csaba az ötvenhetes történettel egyezően mesélte el Gyenes Pálnak Jagicza meglövését. Igaz, azt nem is említette saját cselekménye elbeszélésekor, csak Gyenes kérdése juttatta eszébe. Akkor is röviden, mintegy mellékesként beszélt róla, a közel 200 oldalas interjújának mindössze néhány sora szól csak arról.⁴¹⁸

Mintha a politikai rendőrség nehezen nyugodott volna bele, hogy csak egy gyilkosságot tud Tóth Ilonára terhelni, az első fokú ítélet után is folytatták a nyomozást, noha „kivégzések” bizonyítása helyett már beérték halállisták készítésének közhelyes vádjával: „Adatok vannak arra, hogy Varga Katalin a Domonkos utcai kórházban „Piri” [Gyöngyösi], „Jocó” [Palotás József], „Ica” [Tóth Ilona] és „Erzsi” [Csontos Erzsébet] nevezetű személyekkel listát készítettek, hogy az elfogott vagy beteg személyek közül kiket kell kivégezni, és kiket engednek szabadon.”⁴¹⁹ Kitartó fáradozásuk közel egy évtized múlva hozott eredményt. 1966-ban indult eljárás egy bizonyos Pap István ellen, aki már első kihallgatásán „beismerte”, hogy valamikor a november 4-e utáni napokban, a Landler Jenő utcában agyonlőtt egy férfit.⁴²⁰ Pap igyekezett elkerülni a neki már első kihallgatásán beígért akasztófát, ezért olyan vallomásokot tett, amelyeket elvártak tőle.⁴²¹ A vele készült összefoglaló jegyzőkönyv szerint (ezeket tekinti Kenedi a vizsgálati szak legfertőzöttebb iratainak⁴²²) november 4-e után Landler 44.-beli társaival csatlakozott Tóth Ilona és Gyöngyösi fegyveres csoportjához. Többször látta, amikor a Domonkosban beinjekciózták a brutális veréssel vattoltakat. Az egyik férfi „az ütések következtében esetenként jajgatott”, majd „kiabált és tiltakozott az injekció beadása ellen”, de legyűrték, és Tóth Ilona beadta neki az injekciót.⁴²³ A másikkal egy „ismeretlen nővér” adta a halálos injekciót, „de ekkor Tóth Ilona is jelen volt”. Azt is állította, hogy ő csak meglőtte a Landler Jenő utcában a férfit, de az nem halt meg, bevitték a Domonkos utcai kiegészítő kórházba. Amikor Tóth Ilona másnap meglátogatta őket, akkor kérte tőle Palotás, hogy segítsen, mert kellemetlen lenne, ha a férfi életben maradna. „Tóth Ilona erre azt válaszolta, hogy ez nem lesz probléma, adtok egy kis

⁴¹⁸ OHA, 314. Mátéffy Csaba..., 1992, 97–98.

⁴¹⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Javaslat Varga Katalin őrizetbe vételére, 1957. május 2.

⁴²⁰ BFL, XXV.4.a. 7685/1966. Pap István pere (a továbbiakban Pap István...). A BFB. ítélete, 1967. május 18.

⁴²¹ ÁBTL, 3.1.9. V-154422. Pap István vizsgálati iratai (a továbbiakban Pap István...), Gyáli fedőnevű zárkaügynök jelentése Pap Istvánról, 1966. október 6.

⁴²² Kenedi János, 1996, 32.

⁴²³ BFL, XXV.4.a. 7685/1966. Pap István..., Pap István jkv., 1966. november 11. A következő idézetek is innen.

bort, csokoládét, és Urbán Mária felé fordulva azt mondta: »Ugye Marikám, megesszük nekik?« Orvosilag fogják ezt elintézni majd. A beszélgetés közben italt is fogyasztottunk.” Az 1966-ban keletkezett ötvenhetes történet cáfolatra sem méltóan képtelen. Pap István ügye kétségtelenül koncepciós, noha az abban feltártakat Eörsi László valós ténynek tekintette, és még arra is kísérletet tett, amire 1966-ban a vizsgálók és a bíróság sem voltak képesek, hogy azonosítsa az állítólagos áldozatot.⁴²⁴ A vallomások ugyanolyan ellentmondásosak és valószínűtlenek, mint a Tóth Ilona-ügyben, a vádlott „beismerő” vallomásra kényszerítése zárkaügynöke fennmaradt jelentései alapján jól nyomon követhető.

A Tóth Ilona-per iratai szerint az eddig említetteken túl másokat is árulónak tartottak, és közülük többeket meg is akartak ölni. Tóth Ilonának, Gönczinek és másoknak már október 26-án gyanús lett egy bizonyos Fusz Gyula, akivel Tóth november 12-én ismét találkozott a Péterfyben, de kivégzése fel sem merült, pedig figyelmeztette társait a Pipásként ismert férfi gyanús dolgaira.⁴²⁵ Fusz, aki 1945 után egy ideig a rendőrségnél dolgozott sofőrként,⁴²⁶ október 26-án a Baross tér közelében talált egy autót, amit bevitt a Mosonyi utcai rendőrségre. Ott a parancsnok, Polonyi Szűcs Dezső őrnagy kérésére vállalta, hogy valakit bevisz a Belügyminisztériumba. (Mivel aznap este a Rókus kórházban fegyvert találtak elrejtve a kocsiban, feltehető, hogy nem csak vagy nem elsősorban valakit, hanem fegyvert kellett volna eljuttatnia a Belügyminisztériumba.) A Keletinél azonban felkelők tartóztatták fel az autót, és lefoglalták a Péterfy önkéntes mentőszolgálatára számára. Fusz utasa meglépett, ő pedig – mások mellett Tóth Ilonával – bekapcsolódott a sebesültek szállításába.⁴²⁷ Este, a Rókus kórházban lett gyanús, amikor valaki fültanúja volt egy telefonbeszélgetésének. Vallomása szerint a Mosonyi laktanyába telefonálta meg, hogy „a kocsi megvan, és reggel viszek élelmet”. Hasonlóan emlékezett a szavaira Tóth Ilona: „viszi a madárkakat és az élelmet”.⁴²⁸ De nemcsak véletlenül kihallgatott beszélgetése tette gyanússá, hanem az is, hogy fegyvereket találtak a kocsiban. Gönczi szerint elsősorban ezért vonták felelősségre, illetve azért, mert a kórháznak vitt élelemből „átadott 30 kg vaját és 50 kg túrót az ÁVH-soknak”.⁴²⁹ Elismerte, hogy megütötte. A jegyzőkönyv szerint „kétszer ököllel arcul ütöttem”,⁴³⁰ ám az „ököllel” szót

⁴²⁴ Eörsi László, 2011. 107. Eörsi szerint Pap önszorgalomból vallott Tóth Ilona ellen, de állítását nem indokolja.

⁴²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 26. 59.; Kiss–M. Kiss, 2007, 77–78, 191–192.; Eörsi Pipás történetének csak az október 26-i részét ismerteti. Eörsi László, 2003, 205.

⁴²⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-26104. Fusz Gyula vizsgálati iratai. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának jelentése, 1945. szeptember 13.

⁴²⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142199. Fusz Gyula vizsgálati iratai (továbbiakban Fusz Gyula...), Fusz Gyula Pipás aláírással adott jelentése, 1957. május 10.; Nagy Istvánné jkv., 1957. június 21.

⁴²⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Fusz Gyula tárgy. jkv., 1957. március 26. 292., Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 26. 294.

⁴²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 49.

⁴³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50.

utólag illesztette valaki kézírással a gépiratba, eszerint az a jegyzőkönyvvezető jegyzeteiben nem szerepelt. Tehát vagy másnak a jegyzetéből, vagy azért került jegyzőkönyvbe, hogy Gönczit brutálisabbnak mutassa. Tóth Ilona háromszor is úgy mondta, hogy Fuzst megpofozták.⁴³¹ Tagadta azonban, hogy az ő vezetésével verték volna meg, sőt azt is, hogy jelen lett volna az esetnél.⁴³² Fusz november 4-e után is sofőr volt a Péterfy mentőszolgálatánál, Tóth Ilona találkozhatott ott vele.⁴³³ Az eset tehát azt mutatja, hogy alapos gyanú esetén sem öltek. Története mégis a vád bizonyításában kapott jelentős szerepet: „megerősítette a szadista orvosnő képét, aki az ilyen cselekmények irányító személyisége”.⁴³⁴

Az ötvenhetes történet szerint mintha mindenkit árulással vádoltak volna. Ahogy Gerébék írták: „Angyal István letartóztatása [...] megerősítette azt a feltevést, hogy lebukásuk egyik legfőbb oka, hogy árulók vannak soraikban. Ez a feltevés szinte mániájukká vált, és kegyetlenül leszámoltak azokkal, akiket árulással gyanúsítottak.”⁴³⁵ Palotás József azt állította, hogy őt Gyöngyösi vádolta meg és akarta agyonlőni.⁴³⁶ Fehér Károly is Gyöngyösi ellen vallott: „»Piros« [Gyöngyösi] agyon akart löni, mert azt hitte, elárultuk őket”.⁴³⁷ Kovács Ferenc szerint társai Gyöngyösit is ki akarták végezni.⁴³⁸ Jagicza szerint éppen ő: „egyik éjjel Kovács elment nyolcadmagával Gyöngyösiért, hogy kivégzik, mert áruló”.⁴³⁹ Gönczi szerint Kovács és Gyöngyösi egymást vádolta, amit Kovács azzal egészített ki, hogy Gyöngyösi őt is „haza akarta vágni”.⁴⁴⁰ Állítólag nőket is meggyanúsítottak. „Csontos Erzszi »hazavágását« Lukácstól hallottam a pilisi út után, és úgy hallottam, hogy Gyöngyösi akarja végrehajtani”.⁴⁴¹ Horváth Sándornét is gyanúba fogták.⁴⁴² Gyöngyösi, Tóth Ilona és Gönczi árulónak tartotta a kisegítő kórház gondnokát, Turcsányi Józsefnét, akit nemcsak nem végeztek ki, hanem el sem küldtek. Polgár Erzsébet 1957-ben és 1958-ban is azt állította, hogy meg akarták ölni.

Miközben tehát az iratok szerint majd mindenkit (beleértve az állítólagos vezetőket, Csontos Erzsébetet, Gyöngyösit, Palotást és Tóth Ilonát) árulással gyanúsítottak, és ki akartak

⁴³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 5., 1957. március 26. 294, 296.

⁴³² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 5., 1957. június 11. 5.

⁴³³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22.; Fusz Gyula tárgy. jkv., 1957. március 26.; Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 26, március 26. 295.

⁴³⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 435.

⁴³⁵ Geréb–Hajdú, 1986, 130.

⁴³⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 96.

⁴³⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 13.

⁴³⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 12. 159.

⁴³⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Jagicza László tárgy. jkv., 1957. március 20. 258.

⁴⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 12. 160., Kovács Ferenc, tárgy. jkv., 1957. március 12. 160.

⁴⁴¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 12. 160.

⁴⁴² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 8. 148., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 8. 155., Horváth Sándorné tárgy. jkv., 1957. március 22. 284.

végezni, egyedül Kollár Istvánt ölték meg (ha megölték). Hamisan állították Gerébék, hogy „kegyetlenül leszámoltak” az árulással meggyanúsítottakkal. Az ilyen vádak tömege, azok zavarossága, kuszasága inkább azt valószínűsíti, hogy nem november 4-e után volt „spiclikeresési láz” a Domonkosban és környékén, hanem a politikai rendőrség igyekezett arra hivatkozva bizonyítani, hogy Kollár „likvidálása” megtörténhetett. Ebben partnerek voltak az ügy szereplői, akár tanúként, akár vádlottként kellett ahhoz hozzátenniük a magukét, hiszen fenyegetettségük alkalmas indok lehetett arra, miért maradtak az „ellenforradalmárok” között. Konfabulációnak tekintve a „spiclikeresési láz”-zal kapcsolatos vallomásokot, azok nem alkalmasak annak a légkörnek a bemutatására, amelyben megeshetett Kollár megölése. De nem alkalmasak akkor sem, ha mégis hitelt adnánk nekik, hiszen nemcsak az általános gyanakvás légkörét írják le, hanem azt is, hogy a gyanúba fogottak kivégzése nem volt úzus. Kollárral szemben pedig nem merült fel olyan kétségbe vonható ok vagy bizonyíték, amely indokolta, sem kényszerítő körülmény, amely szükségessé tette volna megölését. Annyira nem, hogy a vádlottak különbözőképpen indokolták tettüket: Kollár áruló volt (vagyis korábban hozzájuk tartozott), kémkedett utánuk, a végső verzió szerint pedig pusztán azért, mert a nála talált fénykép alapján ávósnak vélték. Ez a legkevésbé valószínű, hiszen egy kis méretű fekete-fehér fotó alapján lehetetlen eldönteni a paroli színét, ami alapján meg lehetett volna állapítani, hova tartozott a fényképen ábrázolt személy: a honvédséghez, a hatásőrséghez vagy a belső karhatalomhoz. Egy újságban megjelent kép alapján a szovjet tanácsadó azt sem tudta megállapítani, hogy az szovjet vagy magyar katonát ábrázol.⁴⁴³

Fentiek alapján nem tekintem bizonyítottnak, nem tekintem ténynek az árulókkal kapcsolatos hisztériát. Nem lehet „kétségkívül valós tény”-nek tekinteni és akként kezelni, hogy a Péterfy vonzaskörzetében árulás gyanúja miatt meggyilkoltak embereket, vagyis M. Kiss Sándoréknak ez a premisszája sem megalapozott. Ellenkezőleg, tévessége valószínűnek látszik, indokolt tehát ellentétes állításra cserélni: nem bizonyított, hogy ott bármilyen okból gyanúba keveredett embert megöltek volna a felkelők. Ha tehát Kollárt (és Futácsit) bármi oknál fogva mégis megölték, akkor az nem általában szokásos, hanem rendkívüli, különös cselekmény volt. Ebben az esetben azonban fel kell tárni, mi volt az a különösen súlyos vád, és mi volt az a kényszerítő körülmény, amely megölését szükségessé tette. Az 1956–1957-es eljárás egyik követelménynek sem tett eleget. Semmivel nem indokolta, hogy a nőismerősét a Murányi 30.-ban meglátogató férfit gyanúba fogták a Landler 26.-ban, és nem sikerült elfogadható választ adni arra, miért ölték meg a Domonkosban.

⁴⁴³ Szücs Miklós, 1989, 37.

6. A PÉTERFY ÉS A DOMONKOS MINT AZ ELLENÁLLÁS KÖZPONTJAI

A Tóth Ilona-ügy eddigi vizsgálói szerint a Péterfy, a Domonkos és Tóth Ilona egyaránt meghatározó szerepet játszott az ellenállásban. Gyenes Pál szerint november 4-e és 16-a között a Péterfy „a fegyveres és a politikai ellenállás központja volt”, a Domonkos pedig annak kicsinyített mása.⁴⁴⁴ Jobbágyi Gábor szerint „1956. november 12-től a politikai ellenállás kulcshelyszíne a Péterfy Sándor Utcai Kórház volt, ahol Tóth Ilona szigorló orvos a sebesültek ellátását vezette.”⁴⁴⁵ Eörsi László: „A Péterfy Sándor Utcai Kórház az egyik legfontosabb forradalmi központ volt 1956-ban, a fegyveres harcok idején, és még inkább azzá vált a [második] szovjet intervenciót követő politikai ellenállásban.”⁴⁴⁶ Kiss Réka és M. Kiss Sándor munkájuk összegzéseként állítják: „november 4-e után az ellenállás egyik központja a Péterfy Sándor utcai, majd a Domonkos utcai kórház volt [...], [Tóth Ilona] a Kádár-kormányal szemben folyó harc vezető posztján állt, akárcsak Angyal István”.⁴⁴⁷

A november 4-e utáni ellenállásnak hat fontos bástyája volt a lakosság ellenszegülését kifejező általános sztrájkon túl. A kutatás jelenlegi állása szerint léteztek kisebb csoportok, amelyek nem adták fel a további harc, akár a fegyveres harc reményét. Röplapoztak az októberben kiküzdött véleménynyilvánítási szabadságot tovább gyakorló csoportosulások. Önálló kategóriát képeztek a nagyimrések, és ismét fontos szerepet játszottak a diákok. November 4-e után is szép számmal működtek a forradalom idején megválasztott területi és munkahelyi forradalmi tanácsok. Végül, speciális jelentőségük miatt külön kell kezelni az ellenállás legjelentősebb intézményeit, a munkástanácsokat. Az általános helyzetről írva fentieket nevezték M. Kissék is az utóvédharc leghatékonyabb szervezeteinek.⁴⁴⁸

A Péterfyben készültek röplapok, de kétséges, hogy a kórház valóban kapcsolatban állt volna a fegyveres ellenállást folytatni akaró csoportokkal. M. Kissék szerint ott „új ellenálló csoportok” szerveződtek, miközben „tömegesen húzódtak vissza a kórházba a szovjetek által felszámolt, a kórház vonzáskörzetéhez tartozó fegyveres csoportok”.⁴⁴⁹ Gyenes szerint a kórház „több emelet mélyen kiépített pincerrendszere” kiváló pihenőhely volt a harc idején, majd búvóhely a politikai ellenállásban részt vevők számára, ahol „illegális nyomda működött Angyal István irányításával”.⁴⁵⁰ Angyal a fegyveres ellenállás beszüntetése után Csongovai Per Olaffal, régi ismerősével valóban oda költözött, de nem mint egy fegyveres csoport (vagy

⁴⁴⁴ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 12, 13.

⁴⁴⁵ Jobbágyi Gábor, 2006, 13. Tóth Ilona november 12-én már bizonyosan nem volt a Péterfyben, ahol sose volt a sebesültek ellátásának vezetője.

⁴⁴⁶ Eörsi László, 2003, 201.

⁴⁴⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 455.

⁴⁴⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 85.

⁴⁴⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 85–86.

⁴⁵⁰ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 13.

annak része), hanem mint olyanok, akik az új helyzetben új eszközökkel kívánják folytatni a harcot. Oda menetelét kellően indokolta, hogy tüdőgyulladás miatt orvosi kezelésre szorult, és hogy belövés érte lakását. A Péterfyben valóban készített röplapokat, de ott: „Tudomásom szerint semmilyen csoport vagy csoportosulás nem volt, ha esetleg igen, ezekről nem tudok, vezetőiket nem ismerem.”⁴⁵¹ A röpcédulák terjesztéséhez nem volt szükség szervezett csoportra, így arra sem, hogy ahhoz kapcsolódjon a Domonkos.

Angyal részletesen beszámolt a Domonkossal való „kapcsolat”-áról, amiből nyilvánvaló, hogy az számára egy volt azon helyek közül, ahol lehetett röpcédulákat. „Emlékezetem szerint röplapokat vittem a Vorosilov [ma Stefánia] úti diákszállóba, s útközben is szórtam röplapokat. Így kerültem a Domonkos utcai kórházba is. Határozottan már nem emlékszem, hogy ott Tóth Ilonával beszéltem, vagy nem, hiszen ide [a] röplapot csak bevittem, ugyanúgy, mint ahogy más helyekre is. Itt megbeszéltem – hogy Tóth Ilonával vagy mással, erre már nem emlékszem vissza –, hogy jöjjenek be a Péterfy Sándor utcába naponta röplapért, s azt ott terjesszék. Mondták, hogy ők is sokszorosítják majd írógépen a röplapokat, sőt, mondták azt is, hogy van stencil, amin szintén sokszorosítják majd. Későbbiekben, emlékezetem szerint letartóztatásomig, Tóth Ilona, arra már határozottan emlékszem, hogy ő volt, bejött a Péterfy Sándor utcába röplapért, azt elvitte, és sokszorosította. Visszaemlékszem, hogy egy alkalommal hozott az általa vagy más által fogalmazott röplapot, s megkérdezte, hogy azt sokszorosítsa-e. Emlékezetem szerint azt mondtam neki, hogy ne sokszorosítsa.”⁴⁵² (Tóth Ilona nem parancsnokától kért engedélyt egy röplap sokszorosítására – bár a kihallgatók érthették így a vallomást –, hanem tanácsot kért a nála tapasztaltabbtól. Hasonlóan kifordított vallomásrészletekből élezték Angyalt Tóth Ilona és a Domonkos felsőbb kapcsolatává.)

Az ötvenhetes történetek szerint Angyal az ellenállás fontos vezetője volt, tehát nyilván nemcsak röpcédulázott, hanem fegyvereket is vezetett. Ezt ő mindig tagadta: „Ha a kórházban fegyver volt, azt nem közénk való, felelőtlen személyek csempészték be.”⁴⁵³ A Tóth Ilona-perben is készültek azonban olyan jegyzőkönyvek, amelyek Angyalt egy, a Péterfyben működő fegyveres csoport vezetőjének mutatják. Gyöngyösi azt állította, hogy november 8-án Angyal harminc fegyveres (köztük Molnár József) és húsz ápolónő élén küldte át a Landler 44. alatti csoport megerősítésére.⁴⁵⁴ Vallomását azonban több körülmény is

⁴⁵¹ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1956. november 17.

⁴⁵² BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1957.június 11. Első perének a tárgyalásán, amikor még nem szembesítették Tóth Ilonával, nem tudta a nevét annak a „magas szőke lány”-nak, aki röplapokat vitt a Péterfyből a Domonkosba. BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., Angyal István (első) tárgy. jkv., 1957. május 7.

⁴⁵³ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1956. november 17.

⁴⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 24.

hamisnak mutatja. Angyal aznap került a Péterfybe, valószínűtlen tehát, hogy azonnal ilyen befolyása lett volna. Határozottan állította: „Gyöngyösit sem így, sem úgy mint Piri vagy Miklós nem ismertem;”⁴⁵⁵ és tagadta, hogy őrizetbe vétele előtt hallott volna a Landler 44. alatti csoportról. Molnár november 4-én került a Landler 44.-be, ahol Gyöngyösit sose látta, vele a Murányi utcai szálláson találkozott először,⁴⁵⁶ következésképpen Gyöngyösi nem érkezhett a vallomásában említett népes csapattal (benne az őt később megismerő Molnárral) a Landler 44.-be. Gyöngyösinek jó oka volt, hogy azt vallja, amit vallott: azzal is vádolták, hogy részt vett Futácsi november 4-e és 6-a között történt meggyilkolásában, érdeke volt tehát annál későbbre tenni a Landler 44.-be érkezését.

Tóth Ilonával is készült olyan jegyzőkönyv, amely alkalmasnak látszik bizonyítani, hogy Angyalnak fegyveres csoportja volt a Péterfyben. A nagy razzitát követő ideges hangulat jellemzéseként mondta el, hogy „Angyal emberei – harcosok – engem is vagy négy alkalommal igazoltattak”.⁴⁵⁷ Valószínűtlen, hogy Angyal emberei igazoltatták volna, hiszen egy másik eljárásból tudjuk, hogy a Péterfyt még 17-én is megszállva tartotta a karhatalom,⁴⁵⁸ ami kizárja, hogy ott „Angyal emberei” bárkit igazoltathattak volna. Az ellenben valószínű, hogy Tóth Ilonát, aki minden nap átment a Péterfybe,⁴⁵⁹ igazoltatták a razzia után, de nem felkelők, hanem rendőrök. Amit erről mondott, az került a koncepcióhoz igazítva jegyzőkönyvbe. Ezt valószínűsíti önvallomása, amit alig két héttel kivégzése előtt írt. „Angyal elfogása után a Péterfy kórházban járva ott nagy zavart találtam. 4 ízben igazoltattak.”⁴⁶⁰ Az igazoltatók eszerint inkább rendőrök voltak.

Gáli József tagadta, hogy a Péterfyben Angyalnak fegyveres csoportja lett volna, legalábbis neki, noha Angyal régi és közeli barátja volt, arról nem volt tudomása, ítélete után is azt vallotta, hogy a kórházban nem látott fegyvereseket.⁴⁶¹ Eörsi István szerint ugyan „több tucat felkelő bújt meg az épületben, fegyverrel vagy fegyver nélkül”, de tevékenységük ott már annyira nem fegyveres volt, hogy Angyal röplapjainak aláírásából (fegyveres forradalmi ifjúság) el akarta hagyni a „fegyveres” jelzőt.⁴⁶² Mátéffy Csaba szerint Angyal a Péterfyben értelmetlennek mondta, ellenezte a fegyveres harcot,⁴⁶³ vagyis nyilván nem vezetett fegyveres

⁴⁵⁵ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. 517/1957. Angyal István (első) tárgy. jkv., 1957. május 7.

⁴⁵⁶ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 33.

⁴⁵⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 7.

⁴⁵⁸ MNL OL, XX-5-h, 46/1960. Herczegh Benjámin..., 41. d., operatív iratok, 1. kötet. Váczi Dezső jkv., 1960. július 19.

⁴⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 21.

⁴⁶⁰ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Tóth Ilona önvallomása, 1957. június 10.

⁴⁶¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 6. 128.; BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza..., 364. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. szeptember 18.

⁴⁶² Eörsi István, 2006, 102–103.

⁴⁶³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Mátéffy Csaba tárgy. jkv., 1957. március 12. 174.

csoporthoz. Angyal szerint sokan voltak a kórházban: lakásukból kibombázottak; olyanok, akik valamilyen okból féltek otthon maradni; Budapesten rekedt vidékiek; börtönből szabadult politikai és köztörvényes elítéltek, de fegyveres felkelőket sose említett.⁴⁶⁴ Nem lehet tehát bizonyított ténynek tekinteni, hogy november 4-e után a Péterfy a fegyveres ellenállás egyik bázisa, főként központja lett volna, különös tekintettel arra, hogy a kórházakba sem október 28-a előtt sem november 4-e után nem engedtek be fegyvereseket (fegyverrel). A Péterfynek nem volt szoros kapcsolata az egyetemistákkal, forradalmi tanácsokkal, munkástanácsokkal vagy a nagyimrés értelmiséggel, következésképpen túlzónak tűnik az a megállapítás, miszerint az ellenállás egyik fontos központja lett volna.

2006-ban terjedelmes visszaemlékezést jelentetett meg a kórházról Oláh Vilmos, aki 1956-ban fiatal sebészként vett részt a sebesültek ellátásában. Abban nyoma sincs, hogy a Péterfynek a gyógyításon kívül más szerepe is lett volna, sőt, nyomatékosan kiemelte, hogy az ott dolgozók törekedtek arra, hogy a kórháztól távol tartsanak minden nem gyógyító, illetve minden, a gyógyítást zavaró tevékenységet.⁴⁶⁵ Káldor Vera orvosként október 23-tól december eleji őrizetbe vételéig vett részt a sebesültek ellátásában. Interjújában kétségbe vonta, hogy bárki is szervezkedett volna a kórházban, ő olyat nem észlelt.⁴⁶⁶ A kórházat a szovjetek sűrűn ellenőrizték, sőt, ott „fürödtek a szovjet katonák esténként, csapatostul.”⁴⁶⁷ Ezek szerint a Péterfy nem az ellenállásban vitt szerepe okán, hanem a megtorlás idején róla terjesztett történetek miatt (amiért már Eörsi István is főhadiszállásnak nevezte⁴⁶⁸), és kicsit Tóth Ilona révén vált közismertté.

Ha tehát nem tekinthető ténynek, hogy a Péterfy központi szerepet töltött be a november 4-e utáni ellenállásban, akkor értelemszerűen nem tekinthető ténynek M. Kiss Sándorék (valamint Gyenes Pál és Eörsi László) másik állítása, miszerint a november 16-i razzia után a Péterfy szerepét a Domonkos utcai kiegészítő kórház vette át, és vált a környék ellenállóinak ismert és elismert központjává.⁴⁶⁹ Akkor sem, ha ezt megerősíteni látszik Tóth Ilona vallomása: „Elhatároztam, hogy átveszem az ő [Angyal] munkáját.”⁴⁷⁰ Nyilvánvaló, hogy a Domonkos a Péterfynél is kevésbé volt alkalmas hely arra, hogy ott építsék ki az ellenállás egyik centrumát. A Péterfy valódi kórház volt, ami indokolta a viszonylag nagyobb

⁴⁶⁴ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., Angyal István jkv., 1957. június 11.; Angyal István, 1991, 133–136.

⁴⁶⁵ Oláh Vilmos, 2006.

⁴⁶⁶ OHA, 109. Káldor Vera..., 1988, 156.

⁴⁶⁷ Angyal István, 1991, 148.

⁴⁶⁸ Eörsi István, 2006, 47.

⁴⁶⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 125.

⁴⁷⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 7.; Kiss–M. Kiss, 2007, 133.; „Tóth Ilona elhatározta, hogy átveszi Angyal szerepét.” Eörsi László, 2003, 205.

mozgást, idegenek ott tartózkodását, ellenben a Domonkos nem kórház volt, hanem a tanácsi funkcionáriusok képzője, amely ugyan kiürült a forradalom idején, és ahol valamikor valakik kisegítő kórházat alakítottak ki, de amelyet nyilván nem lehetett olyan, gazdátlanul maradó épületnek tekinteni, amelyről lemondott volna korábbi birtokosa. Alkalmatlanná tette az ellenállás központja szerepére, hogy közvetlen közelében, a Thököly úton rendőrőrs, az Ajtósi Dürer soron pedig egy szovjet katonai parancsnokság volt, a környéken tehát sokkal több volt a rendőr és a szovjet katona, mint máshol, így pedig nagyobb lett volna a lebukás veszélye.

A Domonkosban már a november 19-i razzia előtt is (amikor Tóth Ilonát és több fiatalot őrizetbe vették) volt rendőri ellenőrzés, mert kijárási tilalom idején egy fiú kimászott az ablakon, és azt a járőr észrevette.⁴⁷¹ Semmi gyanúsat nem találtak. A tanácsakadémia hallgatói október 29-én elhagyták az épületet, de mindvégig ott maradtak az ott lakók (az épület egy részében lakások voltak) és néhány főnyi személyzet.⁴⁷² A 23-a előtt ott tanító tanárok bejártak beszélgetni, és demonstrálni, hogy készek a munka felvételére.⁴⁷³ Valószínűtlen, hogy a Péterfyben végrehajtott, tömeges őrizetbe vétellel járó nagy razzia után olyan helyre tették volna át az ellenállás (akár csak regionális) központját, ahol mások (ott lakók és 23-a előtt ott dolgozók) is vannak. Az iratokban nincs információ a tanácsakadémia oktatóiról, ám valószínűtlen, hogy november közepén egységesen, elszántan és nyíltan támogatták volna a kormány és a szovjetek elleni küzdelmet. A Domonkosban rendszeresen megfordult két tiszt a XIV. kerületi kapitányságról, akik a tendenciózus vallomások és az azokra épülő jelentések szerint ott dorbézoltak a magukat ápolónőnek álcázó kétes erkölcsű nőszemélyekkel.⁴⁷⁴ Noha a rendőrség november 4-én nem állt azonnal és egységesen Kádár szolgálatába, de nem támogatta egységesen az ellenállást sem. Valószínűtlen, hogy Tóth Ilonáék olyan dörzsöltek lettek volna, hogy tevékenységük leplezése és a figyelem elterelése érdekében rendőröket lássanak vendégül. Mindez nem zárja ki, hogy Tóth ne biztosított volna lehetőséget röpcédulák és az *Élünk* készítésére, de pusztán ennek alapján a Domonkos nem tekinthető ellenállási központnak.

Elvetve a Péterfyről és a Domonkosról a kádárista irodalomtól átvett képet, tovább mállik a Kollár-történet kezdete, hiszen indokolatlanná és érthetlenné válik, hogy Kollárt miért vitték volna éppen a Domonkosba.

⁴⁷¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 9., 1957. június 11. 7.

⁴⁷² Kiss–M. Kiss, 2007, 112–113.

⁴⁷³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 222.; Kiss–M. Kiss, 2007, 416.

⁴⁷⁴ Kiss–M. Kiss, 2007. 482. Koklács Mihályné jkv., d. n.; ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Kürti Pál százados jelentése, 1957. március 11., Fazekas Pálné jkv., 1957. április 10., Varga Ferencné jkv., d. n.

II. A FELÜLVIZSGÁLAT

1. TÓTH ILONA

M. Kiss Sándoréknak bevallottan nem sikerült megnyugtatóan tisztázniuk, hogy a kisegítő kórház mikortól volt fontos színhelye a forradalomnak vagy az ellenállásnak, és mikor, milyen körülmények között lett a vezetője Tóth Ilona.⁴⁷⁵ Azt azonban tisztázottnak tekintik, hogy a lány hosszú ideig, és jelentős szerepet vitt a forradalomban. Rekonstrukciójuk szerint október 23-án részt vett a tüntetésen, utána édesanyjával elment a Gólyavárba a Petőfi Kör orvosvitájára, majd amikor annak véget vetett a Rádiónál kezdődő lövöldözés híre, hazamentek.⁴⁷⁶ Nem ragadta tehát magával a tüntetés, tartotta magát előzetesen elhatározott programjához, igaz, ezt elégségesen indokolta, hogy a végzős medika számára különösen érdekesnek ígérkezett az orvosvita. Egyik rendőrségi vallomását ismertetve azt sejtetik, hogy rendszeres látogatója volt a kör rendezvényeinek: „a DISZ Petőfi Körének rendezvényein érlelődött olyanná”.⁴⁷⁷ Valóban elmondhatta, hogy hallott a körről, ezt élezte olyanná kihallgatója, Szentgáli István főhadnagy, hogy az a viták rendszeres résztvevőjének (tudatos ellenforradalmárnak) mutassa. A tárgyaláson tett vallomása szerint azonban az orvosvita kivételével nem vett részt a vitákon: „Október 23-án anyámmal a »Gólyavárba« (tudományegyetem) mentem a Petőfi-gyűlésre. Az egyik rendező által (Nagy L.) mehettünk be a gyűlésre.”⁴⁷⁸ Eszerint nem volt tagja a körnek, hiszen nem kapott meghívót, a vitára az egyik rendező, vélhetően személyes ismerőse vitte be. Tagadta azt, amit M. Kissék állítottak róla: „A Petőfi Körről volt tudomásom, szimpatizáltam velük, gyűlésre nem jártam.”

A gólyavári vita délután fél hatkor kezdődött.⁴⁷⁹ Számításba véve, hogy már a júniusi sajtóvitára sem jutott be minden érdeklődő, és feltételezve, hogy erről Tóth Ilona tudott, a vitán pedig mindenképpen részt akart venni, azt kell feltételezni, hogy már jóval a kezdés előtt helyet foglalt a Gólyavárban, hiszen sem közismert személy, sem a Petőfi Kör tagja nem volt, hogy bejutása biztosítva lett volna. Ebből pedig az következik, hogy csak a hatalom által engedélyezett felvonuláson és (a Bem téri) nagygyűlésen vett részt. Ezt valószínűsíti egyik jegyzőkönyve, amely szerint a Bem térről ment az orvosvitára.⁴⁸⁰ Valószínűleg a nagygyűlés végét sem várta meg, hiszen az a *Magyar Nemzet* tudósítása szerint „öt óra előtt néhány

⁴⁷⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 81, 111–113, 116.

⁴⁷⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 76. Tóth Ilona, tárgy. jkv., 1957. február 18.

⁴⁷⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 171. Tóth Ilona jkv., 1956. december 4.

⁴⁷⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 4. Innen a következő idézet is.

⁴⁷⁹ Bohó Róbert, 1994, 103.

⁴⁸⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.

perccel” ért véget,⁴⁸¹ és mivel a Margit hídon a tüntetés miatt leállították a villamosforgalmat, a Bem térről ötkor indulva nem tudott volna jóval fél hat előtt a Gólyavárba érni.

Mivel ellentétes adat nem merült fel, biztosnak tekinthető, hogy noha a Gólyavárban hallotta, hogy a közelben a tüntetőkre lőttek, hogy sebesültek vannak, a végzős medika mégsem látta szükségét, hogy odamenve bekapcsolódjon a sebesültek ellátásába. Fontosabbnak tartotta anyját hazakísérni. Talán mert aznap volt a születésnapja, talán mert elijesztette a lövöldözés híre. Noha már a 24-i hírekből értesülhetett, hogy sok a sebesült, csak a rádió 26-i felhívására jelentkezett munkára.⁴⁸² Ezt követően egészen addig, amíg nem került vezető orvosként a Domonkos utcai kiegészítő kórházba, semmi rendkívüli szerepe nem volt. A Péterfyben lett mentős, sebesülteket mentett, amíg ki nem lőtték kocsijukat. Ekkor átkerült egy másik autóra (amit a korábban már említett Fusz Gyula vezetett) élelmet szállítani, így került még 26-án este a Rókus kórházba. Ott ismerkedett meg Gönczivel, akivel november 2-ig együtt maradt.⁴⁸³ A Tóth Ilona-ügy szereplői közül velük volt a perben csak tanúként kihallgatott Török Éva,⁴⁸⁴ valamint a november 20-a után Nyugatra menekült Drucker Edina.

A perben felmerült, hogy Ausztriában is voltak, ahonnan fegyvert hoztak. Erről először Tóth Ilona zárkaügynöke tájékoztatta Szentgáli főhadnagyot: „Gépkocsival Bécsben is jártak, és onnét lőszereket és puskákat hoztak Magyarországra. Sok időt nem tartózkodtak itt, mert Bécsben várták már őket. Érdekességként jegyezte meg, hogy Bécsben egy deci borért hét forintot fizetett.”⁴⁸⁵ Kétségtelen, hogy Tóth Ilona a cellában mondott olyat, ami alapján a vamzer elkészíthette jelentését. Ámde kétségtelen az is, hogy ezt a súlyos vádat Szentgáli igyekezett legalizálni (azt megerősítő jegyzőkönyvet felvenni, amit bizonyítékként a bíróság elé lehet tárnai), ilyennek azonban nincs nyoma, vagyis Tóth (és Gönczi) sok mindenről hajlandó volt beismerő vallomást tenni, de fegyverszerző útról nem. A vamzer története pedig valószínűtlen is. Október 28-ig a főváros köré font gyűrű miatt nem volt lehetséges fegyverért Ausztriába menni, utána pedig miért és kinek hoztak volna? Vallomásaik szerint október végén mentek a határra, vagyis a fegyverszünet beállta után, amikor még nem lehetett előre látni november 4-ét. Számos nyoma van, hogy egyetértettek azzal a politikával, amit Nagy Imre neve fémjelez, tehát kizártnak tekinthető, hogy az ő kormánya ellen készültek volna fegyveres harcra. 1960-ban kiterjedt vizsgálat próbálta igazolni, hogy az „ellenforradalmárok” Ausztriából kaptak fegyvert, de a kísérlet elhalt, noha számos, a vádat igazoló tanúvallomás

⁴⁸¹ Szalay Hanna, 1989, 34.

⁴⁸² Kiss–M. Kiss, 2007, 76–77.

⁴⁸³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 77, 330–331.

⁴⁸⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Török Éva tárgy. jkv., 1957. március 18. 229.

⁴⁸⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 177. Vamzerjelentés Tóth Ilonáról, 1956. november 28.

készült.⁴⁸⁶ Mivel más perben sem sikerült bizonyítani ausztriai fegyverszállítást, Tóth Ilonának – akik azt sose ismerték el – lennének az egyedüli felkelők, akik fegyvert hoztak volna az országba. Ez kevésbé valószínű.

A felkelők nem nyitották meg mindenki előtt a nyugati határt, azon november 4-ig csak engedéllyel lehetett átjutni. A Győri Nemzeti Tanács intézkedése alapján a határra érkező segínyt a torlódás csökkentése és az esetleges visszaélések megakadályozása érdekében Hegyeshalomtól vasúton szállították tovább, a határra érkező magyarokat csak a sorompóig engedték, azon túl csak külön engedéllyel,⁴⁸⁷ ami valószínűtlenné teszi, hogy Tóth Ilonának átjutottak. És kizárt, hogy a hős magyar felkelőként érkezett lánnyal bármelyik bécsi italmérésben hét *forintot* fizettek volna egy deci borért. A tárgyalási jegyzőkönyvben pedig nyoma is maradt, hogy nem lépte át a határt. Az csak azt rögzíti, hogy készültek a határhoz, egy „Tibi nevű újságíró át is ment a határon.”⁴⁸⁸ – tehát Tóth Ilona (és Gönczi) nem.

Gönczitől fennmaradt olyan jegyzőkönyv, amely ennek látszólag ellentmond: „bár voltam a határon túl is Tóth Ilonával, de élelemért. Győrből hoztam élelmet, nem láttam határon túlról fegyverrel érkező kocsit. Én csak élelmet és ruhát láttam, hogy szállítanak.”⁴⁸⁹ A szövegből kitűnően azon vád ellen védekezett, miszerint Ausztriából fegyvert hozott be. Ezzel szemben állította, hogy csak élelmet szállított, fegyvert Ausztriából hozó vagy itthon szállító gépkocsit nem is látott. A jegyzőkönyv szerint elismerte, hogy élelemért volt „a határon túl is”, de a történet nyilvánvaló hiátussal vagy logikai töréssel úgy folytatódik, hogy élelmet Győrből hozott. A vádlottak közül a két írón kívül ő volt a leginkább literátus ember, korábban a Fejér megyei *Néplap* újságírója,⁴⁹⁰ ezért is sokat sejtető ez a hiba. Nyilvánvalónak tekintem, hogy Ausztriában nem kaptak élelmet, ezért hoztak Győrből. Ausztriában pedig feltehetően azért nem kaptak, mert nem engedték ki őket, mint ahogy általában nem engedték ki az oda élelemért (még kevésbé a fegyverért) indulókat. A vallomást meghamisította a jegyzőkönyv készítője, betoldva egy apró szócskát, amivel a vádhatóság érdeke szerint változtatta meg a jelentést. Gönczi szerintem azt mondta: „bár voltam a határon is Tóth Ilonával, de élelemért”. Ebbe illesztette bele valaki a „túl” határozót, és hozta létre a bizonyítékként fennmaradt változatot: „bár voltam a határon túl is Tóth Ilonával, de élelemért”. Tóth Ilona is azt állította, hogy Gönczivel élelmet vitt Győrből Budapestre.⁴⁹¹ Tehát valamikor október végén eljutottak

⁴⁸⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-146720/3. Pásztor Géza...

⁴⁸⁷ Szakolczai Attila, 2006, 173.

⁴⁸⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 6.; Ezt Gönczi is megerősítette. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 4. 107.

⁴⁸⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50.

⁴⁹⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 199.

⁴⁹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462, d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 26. 59.

Győrbe, sőt vélhetően azon túl, Hegyeshalomra, a határra, de Ausztriába nem. Onnan fegyvert, de még élelmiszert sem hoztak.

Gönczi szerint az *Igazság* szerkesztőségéből újságot is vittek magukkal,⁴⁹² Tóth Ilona vallomásaiból pedig kiderül, hogy oda Angyal István irányította őket. A lányt másodfokú tárgyalásának idején hallgatták ki Angyalra, akivel szembesítették is. Mindkét alkalommal elmondta, hogy október 29-én élelemszállítás közben, véletlenül találkoztak. Ekkor beszélt neki arról, hogy a nyugati határhoz készülnek, mire Angyal megkérte: vigyenek magukkal *Igazságot*.⁴⁹³ A jegyzőkönyv szerint ez a Tompa utcában történt, de feltehetően nem azon a részen, ahol Bárány János volt a parancsnok, hanem a körút túloldalán, a Tompa utcának a Bakáts térbe torkolló felén, ahol a kórház volt. Az eset jól szemlélteti, hogyan készültek a jegyzőkönyvek a kihallgató és a kihallgatott kooperációjában. Tóth Ilona arról beszélhetett, hogy a Bakáts téren találkozott Angyallal. Számára a tér volt fontos, hiszen ott volt a kórház, ahova az élelmet vitték, vélhetően az alapján nevezte meg a helyet. Kihallgatójának azonban kevésbé volt érdekes a kórházat jelentő Bakáts tér, ellenben nagyon is előnyös volt a Tompa utca: a fegyveres harc színtere, ahol egy fontos fegyveres csoport bázisa volt. Tóth Ilona a találkozás helyszínének két megnevezése között nem látott különbséget, és az sem lehetetlen, hogy ténylegesen a Bakáts tértől néhány méterre, de a Tompa utcában találkoztak, ezért – különösen amikor már halálos ítélet alatt állt – nem kifogásolta kihallgatója korrekcióját. Annak így sikerült Angyalt újabb súlyos bűnnel vádoló jegyzőkönyvet szerkesztenie: Angyal intézkedett a Tompa utcában, tehát Báránynál magasabb parancsnok volt. „Ön vallomásától eltérően azért tartózkodott a Tompa utcában, mert annak a csoportnak is parancsnoka volt.”⁴⁹⁴ Az esetet csak Tóth Ilona vallomása juttatta Angyal eszébe. Elismerte, hogy a Tompa utcában, közel a Bakáts téri kórházhoz találkozott egy élelmet szállító csoporttal, akiknek segített, és akiket megkérte, hogy vigyenek vidékre *Igazságot*.⁴⁹⁵ De hangsúlyozta, hogy nem egy csoport vezetőjeként, még csak nem is felkelőként, hanem járókelőként volt ott, vezető szerepe pedig abból állt, hogy az ő javaslatára pakolták az élelmet az úttest másik oldalára, mint ahova kezdték. Ezúttal sem kisebbíteni akarta cselekményét, vallomását tehát őszintének kell tekinteni, hiszen arról is beszélt, hogy Tóth Ilonáéktól fegyvert is kért. Mert a tűzszünet beállta

⁴⁹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50.

⁴⁹³ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Tóth Ilona és Angyal István sz. jkv., 1957. június 12.; Kiss–M. Kiss, 2007, 79.

⁴⁹⁴ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1957. június 11.

⁴⁹⁵ Uo.

után találkoztak, amikor „már sokan voltak, akik jöttek a Tűzoltó utcába, és be akartak lépni a nemzetőrségbe [kiemelés – Sz. A.]”.⁴⁹⁶

Tóth Ilona és Gönczi szerint október 30-án voltak a nyugati határnál, ennek azonban ellentmond Angyal vallomása. Az alapján ugyanis nem találkozhattak 30-a előtt, ugyanis Nagy Imre 29-én késő délután vagy este járult hozzá, hogy a kormányt elismerő felkelőket bevegységbe az akkor alakuló új karhatalomba, amit telefonon azonnal közölt a Corvin közben tárgyaló katonatisztekkel és Kopácsi Sándorral.⁴⁹⁷ Az új karhatalomhoz csatlakozni kívánók nagy száma tehát legkorábban 30-án tehető szükségessé, hogy Angyal fegyvert próbáljon szerezni nekik. Szembetűnő, hogy október 26-a és november 4-e közötti cselekményeikről tett vallomásaikban Tóth Ilona és Gönczi mindössze három eseménynek nevezték meg a napját: október 26-án találkoztak, 30-án voltak a határnál, és november 2-án maradt el Tóth Ilona a társaságtól. Vagyis a találkozás és az (átmeneti) elválás napján kívül egyetlen dologra emlékeztek nap szerint, hogy 30-án voltak a határnál, vagyis aznap, amikor a Köztársaság téri csata volt, nem voltak Budapesten. A tárgyaláson az ügyész kísérletet tett arra, hogy Gönczit megvádolja az ottani kivégzésekben való részvétellel, ez nyilván már a vizsgálat során is felmerült, nem kizárt, hogy Tóth Ilonával szemben is. Erre elégséges alapot kínált, hogy volt kapcsolata a Péterfy mentőszolgálatával, márpedig a Köztársaság térről péterfysek (is) mentették a sebesülteket, így ő is járhatott ott 30-án. Érdeklükben állt tehát alibit bizonyítani erre a napra. Másfelől azért is valószínűtlen, hogy éppen 30-án lettek volna Győrött, mivel az a nap rendkívüli volt a Kisalföld fővárosában, ahol aznap tartották a dunántúli konferenciát, és aznap került sor Somogyvári Lajos puccskísérletére. Győr viszonylag kis város, még kisebb az a tér, amely az októberi események színhelye volt, Tóth Ilonáéknak tehát, ha valóban akkor lettek volna ott, okvetlenül tapasztalniuk kellett volna valami különlegeset, márpedig ilyenek nyoma sincs vallomásaikban. Eszerint nem 30-án, hanem 31-én (vagy november 1-jén) voltak Győrött, amikor az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság küldöttsége. Gömöri György már 1956-ban beszámolt útjukról, aminek történetét később is megírta.⁴⁹⁸ Beszámolói szerint bár akartak, a határon engedély híján nem jutottak át. Márpedig ha a forradalom elítcsapatának tekintett egyetemisták hivatalos küldöttségét nem engedték át, akkor valószínűtlen, hogy Tóth Ilonáék alkalmi kompániája átjutott volna. Nyugati útjuknak egy nappal későbbre datálását alátámasztja egy korabeli dokumentum is: Angyal részükre írt cédulája, amire október 30-i

⁴⁹⁶ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1957. június 11.

⁴⁹⁷ Rainer M. János, 1999, 289.; Szokolczai Attila, 2008b, 419.

⁴⁹⁸ Nagy Ernő, 1989. *Egyetemi Ifjúság*, 1956. november 2.; Gömöri György, 1986. 61–63.

dátumot írt.⁴⁹⁹ Amennyiben Tóth Ilonának nem a találkozás napján indultak el, ami az út hossza miatt valószínű, akkor leginkább 31-én járhattak Győrben és a határon. Amikor az *Igazság* – ha nem is formális engedéllyel, de lényegében – már hivatalos lap volt.

M. Kissék szerint Tóth Ilona „november 2-án és 3-án otthon volt, és készült a november 4-i debreceni útra, ahová röpcédulákat kellett volna vinni”.⁵⁰⁰ Azonban véleményem szerint többet olvastak ki a forrásból, mint amennyi abban benne volt. A lány ugyanis mindössze azt vallotta: „November 2-án és 3-án otthon voltam, úgy volt, hogy hétfőn megyek Debrecenbe, röpcédulát viszek.”⁵⁰¹ Nem kapcsolta össze otthon maradását a debreceni úttal, nem arra készült, Gönczitől pedig tudjuk: azért maradt otthon, mert 2-án lekészte a találkozót.⁵⁰² Ellenben fontos nyom a vallomásban, hogy miután elszakadt Gönczitől, röplapokat akart vinni Debrecenbe. A forradalom gyorsan pörgő idejében kevésbé valószínű, hogy Gönczivel már 1-jén megbeszélték, hogy 5-én Debrecenbe visznek röpiratokat, Gönczi egyik vallomásában sem beszélt erről, eszerint pedig Tóth Ilona nem csak otthon volt 2-án és 3-án, hanem találkozott olyanokkal, akikkel a debreceni utat elhatározták.

Noha október 26-án a Péterfy önkéntes mentőszolgálatához csatlakozott, még aznap megszűnt kapcsolata a kórházzal, amikor Fusz Gyula kocsijáról átült Göncziére. Lambrecht Miklós, aki a Péterfy mentőszolgálatának egyik vezetője volt, sem az ellene 1957-ben folytatott eljárásban (a Péch Géza-perben), sem 1992-ben adott interjújában nem sorolta Tóth Ilonát a mentőszolgálatnál dolgozók közé.⁵⁰³ Annak tagjairól névsort készített a szolgálat beosztása érdekében, de a lány neve nincs a listán. Lambrecht azt is tagadta, hogy Tóth a Péterfyben kapott megbízás alapján vette volna át a Domonkos utcai kiegészítő kórház vezetését, szerinte tőlük függetlenül került oda: „akkor vetődött oda ez a Tóth Ilona”.⁵⁰⁴ És nem tartozott más, kevésbé híressé vált mentős egységhez sem. Gönczihez tartozott, vele kapcsolódott bele abba a szervezetlen, mindig pusztán a következő feladatra koncentráló forgatagba, ami a huszonharmadiki tüntetésből lett. Biztos, hogy jó, baráti-bajtársi kapcsolatba kerültek, hiszen Gönczi, akit november 4-én Szombathelyen elfogtak a szovjetek, kiszabadulva megkereste őt, de ez nem tette szükségessé, hogy Tóth Ilona várjon rá, számítsen arra, hogy továbbra is együtt lesznek. Annál is kevésbé, mert 2-án egy tragikusan rövid szakasz kezdődött a forradalom történetében. A szovjet csapatok elhagyták Budapestet, a kormány kilépett a

⁴⁹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Angyal István feljegyzése, 1956. október 30.

⁵⁰⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 79.

⁵⁰¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.

⁵⁰² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50.

⁵⁰³ OHA, 192. Interjú Lambrecht Miklóssal. 1988–1989-ben készítette Molnár Adrienne (a továbbiakban 192. Lambrecht Miklós...).

⁵⁰⁴ A Lambrecht Miklóssal készült interjút idézi: Kiss–M. Kiss, 2007, 111.

Varsói Szerződésből, a munkás- és forradalmi tanácsok elhatározták a munka felvételét. Úgy tűnt: vége a rendkívüli időnek, vége a rendkívüli feladatoknak, az emberek visszatérnek, visszatérhetnek saját munkájukhoz. November 2-án vagy 3-án Tóth Ilona valószínűleg bement az orvosi egyetemre.⁵⁰⁵ Ennek csak nagyon halvány nyomai vannak, de kézenfekvő, hogy kíváncsi volt, mi történt társaival, mi a helyzet az egyetemen. A vele együtt őrizetbe vett Grácz Béla jegyzőkönyvének egy passzusa alkalmas ezt igazolni. Abból derül ki, hogy Tóth Ilona tudta, hogy orvosok elfoglalták a IX. kerületi pártbizottság Köztelek utcai központját, ahol (a Péch Géza-perben elítélt) Rácz József lett az egyetemista nemzetőr egység vezetője. Tudta, hiszen november közepén kétszer is megkérte Gráczit, hogy az általuk készített röplapokból vigyen a Ráday utcába, és ott adja át továbbterjesztésre Rácznak azzal, hogy Ilona küldi.⁵⁰⁶ Tehát tudhatott az ottani nemzetőrsegről, tudhatta, hogy társai forradalmi bizottságot alakítottak.⁵⁰⁷ Mindezek alapján vélelmezhető, hogy velük akart röplapokat vinni Debrecenbe.

A Tóth Ilona-ügy többi kutatója nem látta szükségesnek a lány Domonkos előtti szerepének feltárását. Arról egy szava sem volt Jobbágyi Gábornak, nála alig írt többet Gyenes Pál. Eörsi László szerint „az önkéntes mentőszolgálat tagja lett, társaival a harcok alatt sebesülteket szállított, a fegyveres csoportokat kötszerrel, élelemmel látták el.”⁵⁰⁸ Gönczivel „októberben együtt szállították vidékre az élelmet [...] A forradalom idején mindvégig sebesülteket, élelmet és az *Igazságot* szállította.”⁵⁰⁹ Tehát folyamatosnak tekinti Tóth Ilona részvételét a mentőszolgálat munkájában, tevékenységét egy kivétellel kizárólag a fegyveresekhez kapcsolja, hiszen nyilvánvaló, hogy elsősorban az ő sebesültjeiket mentette, de szerinte a kötszert és élelmet is nekik vitte. Csak egy olyan ténykedése volt, amely nem kapcsolódott a fegyveresekhez: élelmet szállított vidékre, ami nehezen hihető, ugyanis ennek fordítottja volt igaz: vidékről szállítottak élelmet a fővárosba. Tóth Ilona november 4-e előtti tevékenységének egyetlen olyan eleme van csak, amelyet Eörsi nem vett át az iratokból, vagyis vélhetően valótlan, hamis állításnak tekintette: a fegyverszállítás Ausztriából.

Tóth Ilona ott volt a Bem téri nagygyűlésen, meghallgatta a Petőfi Kör orvosvitáját, egy-két napig részt vett sebesültek mentésében, majd az élelemszállításban, ennek során elvitte vidékre az *Igazság* egy számát, egyszer pedig eljutott az addig elzárt nyugati határra. Sorsa összehozta egy szélhámossal, Fusz Gyulával, valamint Gönczi Ferencsel, akivel jó barátságba került. Ezek a huszonnégy éves lány számára rendkívüli események a forradalom

⁵⁰⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. április 1. 317.

⁵⁰⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Grácz Béla jkv., 1956. november 21.

⁵⁰⁷ BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza..., 364. d. Rácz József tárgy. jkv., 1957. szeptember 16.

⁵⁰⁸ Eörsi László, 2003, 202.

⁵⁰⁹ Eörsi László, 2003, 203.

szempontjából ugyan nem jelentéktelen, de távolról sem rendkívüli dolgok voltak. November 4-e előtti tevékenysége nem függ össze szervesen a terhére rótt gyilkossággal. Ami azonban megtudható róla, az nemcsak a „szadista gyilkos” karakterisztikáját nem valószínűsíti, de az árulással vagy kémkedéssel gyanúsított személy likvidálásában részt vevő harcosét sem. A források vizsgálata nem mutatja sem rettenthetetlenül bátornak, sem a forradalom mindenre elszánt harcosának, nem bizonyítja, hogy szorosabb kapcsolata lett volna a fegyveresekkel. Mindezek alapján pedig valószínűtlen, hogy november 4-e után, amikor októberhez képest rosszabb és veszélyesebb feltételek között lehetett csak folytatni a küzdelmet, megváltozott, és az ellenállás egyik vezetőjévé vált volna, illetve részt vett volna egy árulónak vagy kémnek tartott férfi meggyilkolásában.

A Tóth Ilona-ügyet vizsgáló történészek eltérően datálják, hogy a tanácsakadémia épülete mikor lett egészségügyi segélyhely, Tóth Ilona pedig annak vezetője. Gyenes Pál szerint az „épületet november 1-vel kezdődően alakították át kórházzá, a Péterfy tehermentesítésére”, élére annak munkástanácsa nevezte ki Tóth Ilonát.⁵¹⁰ Rekonstrukciója azonban pusztán a munkástanács elnökével, Missura Tiborral készült életútinterjún alapszik.⁵¹¹ Oláh Vilmos azonban, aki Missura helyettese volt a munkástanácsban, nem emlékszik Tóth Ilona kinevezésére; emlékei szerint csak egyszer találkozott vele, amikor sebesültet vitt be, de aztán „eltűnt a látókörömből”.⁵¹² Eörsi László szerint „4-ről 5-re virradó éjjel, amikor a Péterfy utcában önkéntes jelentkezőt kerestek a Domonkos utcai kórház felelős vezető orvosának posztjára, Tóth Ilona szigorló orvostanhallgató javadalmazás nélkül is elvállalta ezt a feladatot.”⁵¹³ M. Kiss Sándorék egyaránt lehetségesnek tartják, hogy már október 29-e körül *átvette* a kiegészítő kórház vezetését (vagyis ott akkor már egészségügyi segélyhely működött), hogy ez november 4-én este történt, végül azt is, hogy erre csak november 8-9-én került sor.⁵¹⁴

Tóth Ilona november 4-én került ismét kapcsolatba a Péterfyvel, ahol sebesültszállításra jelentkezett, és részt vett a mentésben.⁵¹⁵ Ezt M. Kisséknek megerősítette gépkocsivezetője, Jakabffy Ernő.⁵¹⁶ A tárgyaláson Tóth azzal folytatta történetét, hogy este Lambrecht Miklós (aki nem volt a Péterfy munkástanácsának elnöke) nevezte ki a Domonkos utcai kórház vezetőjének. Ezt azonban Lambrecht sem az ellene 1957-ben folyt eljárásban, sem 1990 utáni interjújában nem erősítette meg. Ellenkezőleg. Interjújában tagadta, hogy ő

⁵¹⁰ Gyenes Pál, 1992, 13–14.

⁵¹¹ OHA, 346. Interjú Missura Tiborral. 1991-ben készítette Gyenes Pál.

⁵¹² Oláh Vilmos, 2006, 31–32.

⁵¹³ Eörsi László, 2003, 202.

⁵¹⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 81, 111–113.

⁵¹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 6.; Kiss–M. Kiss, 2007, 331.

⁵¹⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 30–31.

állította volna Tóth Ilonát a Domonkos élére, és hogy a Péterfynek köze lett volna az ottani segélyhely kialakításához: „A tanácselnök-képző iskola volt épületét a harcok idején a felkelők elfoglalták, és berendeztek ott teljesen magánkezdeményezésből egy ilyen segélyhelyet. Akkor odavetődött ez a Tóth Ilona.”⁵¹⁷

A vizsgálati dossziében fennmaradt két kis füzet: „Felvételi napló, Domonkos u. 3. segélykórház”; „Domonkos segélykórház, kórtörténetek”. Mindkettő november 5-vel kezdődően tartalmazza Tóth Ilona bejegyzéseit. Az első napokra vonatkozó bejegyzések azonban sokkal rendezettebbek, mint a későbbiek, ami alapján feltehető, hogy azok későbbi tisztázatok: a füzeteket Tóth nem november 5-én kezdte vezetni, hanem később nyitotta meg, és az első beírásokat akkor másolta oda. Ezt alátámasztja a Felvételi napló bejegyzéseinek összevetése más dokumentumok adataival. A Felvételi napló szerint november 5-én hét beteg került a Domonkosba, köztük három olyan fiatal, akiket november 19-20-án Tóth Ilonával együtt vettek őrizetbe, és akiknek kihallgatásáról jegyzőkönyv is fennmaradt. Csizmadia István és Láza Attila együtt vettek részt a 4-e utáni harcban. Csizmadia a jegyzőkönyve szerint 8-án, Láza a saját jegyzőkönyve szerint 9-10-én került a Domonkosba.⁵¹⁸ Nyilván az ő vallomásuk is torzítva, „élezve” került jegyzőkönyvbe, ahhoz kihallgatójuk is hozzátett, azok alapján mégis valószínű, hogy nem egy napig harcoltak. Csizmadia jegyzőkönyvében több helyszín szerepel (XIII. kerület, Zugló, a Nyugati pályaudvar környéke), Lázáéban pedig több, egymást követő, csak keresztnévről ismert parancsnok. A harmadik fiatal, Rácz Adolf a vele készült jegyzőkönyv szerint ugyan 5-én került a Domonkosba, ennek azonban ellentmond a jegyzőkönyv azon része, miszerint őrizetbe vételéig egy hetet volt ott, november 5-től pedig éppen ennek kétszerese telt el november 19-20-ig. A Felvételi napló szerint 6-án került a kórházba Hajagos Péter, aki vallomása szerint szerdáig (november 7-ig) vett részt a harcban.⁵¹⁹ A tárgyaláson Gyöngyösi azt vallotta, hogy látta, amikor „Tóth Ilona egy füzetbe beírta a betegek nevét, korábbi dátummal. Nem tudom, hogy Kollár ölése előtt vagy utána volt. Tóth Ilona mondta, hogy korábbi dátummal kell felírnia.”⁵²⁰ Tóth november 19-én antedataalta Gyöngyösi és Molnár József felvételét is (12-re, illetve 14-re). Ennek kézenfekvő magyarázata, hogy így biztosított alibit a felvetteknek. Mindezek alapján a Felvételi naplót és az azzal általában egyező adatokat tartalmazó Kórtörténeti füzetet nem tartom perdöntő bizonyítéknak arra, hogy Tóth Ilona 5-én már a Domonkos utcai kórház orvosa lett volna.

⁵¹⁷ Idézi Kiss–M. Kiss, 2007, 111.

⁵¹⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Csizmadia István jkv., 1956. november 21., Láza Attila jkv., 1956. november 21.

⁵¹⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Hajagos Péter jkv., 1956. november 22.

⁵²⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 33.

Más jelek is arra utalnak, hogy csak napokkal november 4-5-e után került oda. Az utolsó szó jogán elmondta, hogy 9-én bement az egyetemre, ahol társaival a Nyugatra menekülésről beszélgetett.⁵²¹ Ez két dolog miatt is valószínűtlennek mutatja, hogy akkor már a kisegítő kórház orvosa lett volna. Egyrészt azért, mert abban az esetben nem lett volna ideje elmenni az egyetemre beszélgetni, ahogy nincs nyoma, hogy 9-e után lett volna ott. Másrészt nagyon valószínűtlen, hogy diáktársai közül senki nem tartott volna vele, ha tudják, milyen orvosi feladatot vállalt. Márpedig a Domonkosban ő volt az egyetlen orvostanhallgató. Valószínűbb tehát, hogy előbb volt az egyetemen, mintsem a Domonkos vezető orvosa lett volna, ami kizárja, hogy utóbbi november 4-én este vagy 5-én reggel történt volna.

November 4-e előtt nem volt szükség arra, hogy a tanácsakadémia épületében a Péterfy munkáját segítő szükségkórház alakuljon. Ilyennel ugyanis rendelkezett a Péterfy: október 30-31-től az Ajtósi Dürer sori pártfőiskola épületében.⁵²² A kórházban ugyan sok volt a sebesült, de nem annyi, hogy az két fiórintézményt tett volna szükségessé. M. Kiss Sándorék számos részletet tártak fel a pártfőiskola épületében berendezett segélyhelyről. Annak felállítására a Péterfy igazgatója, Radó Sándor adott utasítást, a kórház biztosította a felszerelést,⁵²³ az épületet nemzetőrök biztosították.⁵²⁴ Hasonló konkrétumoknak a tanácsakadémia esetében nincs nyomuk, ami azt valószínűsíti, hogy a Domonkos utcában nagyon más körülmények között történt a segélyhely felállítása. Október 30-31-e nyugalmas időszak volt a november 4-ét követő héthez képest. Akkor lehetett döntést hozni, embereket megbízni a végrehajtással, majd azt kivitelezni. November 9-én a szükséglet és a helyzetet felismerők saját elhatározásból cselekedtek, aminek kevésbé maradt nyoma. A Domonkos utcában létrehozott segélyhely ilyen, spontán felállítását valószínűsíti Lambrecht Miklós visszaemlékezése is.

Nincs megbízható információnk a november 4-én és utána a környéken folyó harcok mértékéről, de nem kizárt, hogy a sebesültek számának hirtelen megnövekedése szükségessé tette egy újabb segélyhely felállítását, akár a Domonkos utcában. Ezt azonban éppen a fegyveres harc tette lehetetlenné, hiszen az első napokban a szovjetek tűz alatt tartották a környező utcákat. Hozzávetőleg november 9-én azonban egyszerre vált lehetségessé és szükségessé egy új segélyhely felállítása. Aznap a szovjetek felszámolták az Ajtósi Dürer sori kisegítő kórházat, a maguk számára foglalva le az épületet. A környéken az előző napokban, november 7-8-án ért véget a fegyveres harc, így 9-én már lehetséges is volt az ápoláshoz

⁵²¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. április 1. 317.; Kiss–M. Kiss, 2007, 440. Nem zárható ki, hogy ekkor ismerte meg RácZ Józsefet, amit korábban november első napjaira datáltam.

⁵²² Kiss–M. Kiss, 2007, 114–115.

⁵²³ Kiss–M. Kiss, 2007, 115.

⁵²⁴ MNL OL, XX-5-h, 46/1960. Herczegh Benjámin..., 41. d. Kovács Lajos jkv., 1960. január 14.

nélkülözhetetlen felszerelést a Domonkosba szállítani. Hogy a 4-ét követő első hét végén alakult kiegészítő kórházzá a tanácsakadémia épülete, azt egy dokumentum is megerősíti: Tóth Ilona 11-én gépkocsit kért a Péterfyből.⁵²⁵ Ez fontos jele annak, hogy a kiegészítő kórház már működött, pontosabban igyekezett biztosítani a működés feltételeit, hiszen gépkocsi nélkül nehezen volt megoldható az ápolás és az ellátás biztosítása. Aznap, éppen Lambrecht Miklóstól, csak egy kiutalást kapott, kocsit majd csak 19-én az Uzsoki Úti Kórháztól.⁵²⁶ (Eszerint Tóth Ilonáéknak az állítólagos gyilkosság másnapján sikerült gépkocsit szerezniük, de azzal nem Nyugatra próbáltak szökni, hanem Mogyoródra mentek élelemért.⁵²⁷)

November 9-én, amikor a Péterfyből gondnoknak a Domonkosba küldött Turcsányi Józsefné oda érkezett, Tóth Ilona már ott volt.⁵²⁸ A legvalószínűbb, hogy ő is aznap került oda: az egyetemről hazafelé láthatta, hogy ismeretlenek sebesülteket visznek az épületbe (talán éppen a pártfőiskolán aznap felszámolt kiegészítő kórházból), csatlakozott hozzájuk, és az alkalmi segélyhelyből próbált kórházat csinálni. Addig „a kórházban sebesült nem volt. 4-5 lakó volt bent, civilekkel, idegenekkel volt tele.”⁵²⁹ A tanácsakadémia gondnoka, Varga Ferencné szerint is azon a napon lett ott kórház, amikor Tóth Ilona oda érkezett.⁵³⁰ Másnap pedig már nemcsak sebesülteket, hanem betegeket is ápolhatott: belövést kapott az Uzsoki Utcai Kórház, ahonnan több beteget a Domonkosba vittek át.⁵³¹ November 19-én este, amikor megérkeztek a razziázó közegek, huszonhárom ápoló és nyolc-tíz ápoló volt a Domonkosban.

November 10-én már el is szállítottak egy beteget, egy sebesült szovjet katonát a szovjet katonai kórházba. A rendőrségi vizsgálatot ez nem érdekelte, B.-né Tóth Matild ellenben úgy látta, hogy „a vádlott cselekményének elbírálása szempontjából egyáltalán nem közömbös az orosz katonával szemben tanúsított magatartása”, ezért kérte felkutatását és kihallgatását.⁵³² Egy hónap után érkezett semmitmondó válasz: Gennagyij Csisztuszov közlegényt egy meg nem nevezett magyar kórházban ápolták, ahonnan átvitték a pestújhelyi

⁵²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Lambrecht Miklós a Szabó József utcai garázsnak, 1956. november 11.; Kiss–M. Kiss, 2007, 113–114, 154.

⁵²⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Igazolás kórházi tehergépkocsiról, 1956. november 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 154.

⁵²⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Fekete Ferenc jkv., 1956. november 20.

⁵²⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 111.

⁵²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 6.; Kiss–M. Kiss, 2007, 81.

⁵³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 218.

⁵³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 4.; Kiss–M. Kiss, 2007, 114.

⁵³² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. B.-né Tóth Matild levele a szovjet nagykövetségnek, 1957. február 25.

szovjet kórházba.⁵³³ Ez alapján azt sem tekintette bizonyítottnak a bíróság, hogy a Domonkosban kezelték. Pedig nem Csisztuszov volt az egyetlen, akit a másik oldal sebesültjei közül elláttak. Még kevesebb, de nyoma maradt annak, hogy volt ott egy ávósnak tudott kiskatona, aki egyenruhában nem mert elhagyni a kórházat, ezért Tóth Ilona Varga Ferencné gondnok közreműködésével neki adta a tanácsakadémia egyik hallgatójának ott hagyott ruháját.⁵³⁴ Társai között is volt olyan, akit ávósnak lehetett nevezni. A röpcédulák készítésében részt vevő Marácz Ferenc: „zöld ÁVH-s, de rendes, becsületes ember”.⁵³⁵ 1952 és 1955 között a belső karhatalomnál (ott és akkor, ahol és amikor Kollár) teljesített sorkatonai szolgálatot a Jagicza-ügy vádlottja, Kovács Ferenc, akiről ezt tudták a társai. Gönczi pedig politikai tiszt volt a néphadseregben, amíg 1954-ben le nem szerelték.

Tóth Ilona nem azzal a szándékkal vállalta a kiegészítő kórház vezetését, hogy annak fedése alatt az ellenállást fogja szervezni. A másodfokú tárgyaláson mondta el, hogyan rejtette el november 19-én este az *Élünk* második számának kéziratát: „Gönczitől vettem át a kéziratokat egy alkalommal, amikor az a hír jött, hogy jön az ÁVH razziázni. Ekkor a röpcédulákat összekapkodtam, és a marxista jegyzetek közé bedugtam.”⁵³⁶ Tehát bevitte, vagy édesanyjával bevittette egyetemi jegyzeteit a Domonkosba, hogy készüljön a következő vizsgájára. Szerény, sőt szegény körülmények között élt édesanyjával egy zuglói albérleti szobában. Akár teljesen elbukik a forradalom, akár megmenthető valami a kivívott eredményekből, nem engedhette meg magának, hogy elhalassza a vizsgáját, mihamarabb dolgoznia, pénzt kellett keresnie. A „szadista orvosnőnek” mondott medika nem az „illegális óriási kockázatát” vállalni ment a Domonkosba, ahogy Eörsi László véli,⁵³⁷ hanem segíteni a betegeken, a deportálástól fenyegetetteken, miközben remélte, hogy ott módja lesz tanulni is. Ezen elsődleges feladat bővült később röpcédulák másolásával és továbbadásával. Ez lehetett az egyik fő oka Turcsányinéval való ellentétének. A gondnoknő a gyógyítás zavartalanságának biztosítása érdekében igyekezett szigorú rendet tartani. Mikor a Domonkosba érkezett, összehívta az ott maradt lakókat, akikkel közölte: „csak az alagsorban járhatunk. Az épületben ne mászkáljunk, mert ezzel zavarjuk a betegeket”.⁵³⁸ November 20-án, amikor Tóth Ilonát rosszindulatúan vádoló vallomást tett, nem csupán röplapozással vádolta, hanem azzal, hogy elhanyagolta orvosi feladatait: „egész éjszakán át uszító röplapokat gépelt, nappal viszont

⁵³³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. A szovjet nagykövetség levele B.-né Tóth Matildhoz Gennagyij Alekszandrovics ügyében, 1957. március 20.

⁵³⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 15.

⁵³⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11. 6.

⁵³⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11. 6.

⁵³⁷ Eörsi László, 2003, 205.

⁵³⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 219–220.; Kiss–M. Kiss, 2007, 116.

aludt”.⁵³⁹ A per fényében a mondat első fele kap nagyobb jelentőséget, ám Turcsányiné tekinthette fontosabbnak a másodikat: a munka elhanyagolását. Más nyomok alapján kizárt, hogy a medika elhanyagolta volna orvosi feladatait, és egész nap csak aludt, az azonban valószínű, hogy az átvirrasztott éjszakák (netán csak egy vagy két átvirrasztott éjszaka) után fáradt volt, netán elbóbiskolt, amit Turcsányiné észrevett és rossz néven vett. Tovább rontotta kettejük kapcsolatát, hogy mint a kisegítő kórház gondnoka, Turcsányiné felelt az ott ápoltak ellátásáért. Nyilván rosszalotta és ellenezte, hogy a medika olyanokat is felvett, akik sem betegek nem voltak, sem az ápolásban nem segítettek, enni viszont ettek: „ötven főre kapott ellátmányt, »ezzel szemben hetven főre kellett kosztot adni«. „Én ezt [a nem betegek és nem ápolók étkeztetését] több esetben megtagadtam, mire a doktornő megfenyegetett, és elnevezett engem ÁVH őrmesternek, sőt azt a kijelentést tette, hogy el fog engem intézni.” Egy ilyen vitájukra Varga Ferencné is emlékezett: „A konyhán hallottam, hogy [Turcsányiné] Tóth Ilonával vitázott az élelem miatt.”⁵⁴⁰ A nem betegek ellátását más is szóvá tette, de Tóth ragaszkodott a rászorulóknak további ellátásához: „nem zavarhatja ki az utcára ezen személyeket”.⁵⁴¹ Pedig szűkében voltak az élelemnek, azért emlékezett pontosan Gyöngyösi odakerülésére, mert „élelmiszert hoztak. Ezzel az élelmiszerral akkor nagyon kisegítettek.”⁵⁴²

Tóth Ilona elsődleges feladata tehát sebesültek ápolása és betegek gyógyítása volt a Domonkosban, de hamar bekapcsolódott az ellenállásba: társaival röplapokat készített és terjesztett, sőt, számos jel szerint annak biztosítására fegyveres csoportot alakított. Így látták mindazok, akik eddig vizsgálták az ügyet. Gyenes Pál szerint a „Domonkos kicsinyített mása volt a Péterfynek”, amely pedig „a fegyveres és a politikai ellenállás központja volt”.⁵⁴³ Eörsi László szerint „este 8-tól reggel 8-ig készítették a röplapokat”, „vállalták az illegalitás óriási kockázatát”, a röplapozás biztosítására riasztó őrseget szerveztek, Tóth Ilona Angyal Istvánhoz hasonlóan „megszállott, vakmerő forradalmár” volt.⁵⁴⁴ M. Kiss Sándorék pedig azt írják, hogy „a Péterfy Sándor utca mellett a forradalmároknak szükségük volt még egy központra”,⁵⁴⁵ vagyis Tóth Ilona kettős céllal érkezett a Domonkosba (orvosként és az ellenállás egyik vezetőjeként). Lehetségesnek tartják, hogy már azt megelőzően saját csoportja volt, és tényként állítják, hogy „Angyalék lebukását követően [...] a Domonkos utcai kórház vette át a röplapok készítésének irányítását”, sőt, Tóth Ilonának a fegyveres és a politikai

⁵³⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Turcsányi Józsefné jkv., 1956. november 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 154. A következő két idézet is innen.

⁵⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 220.

⁵⁴¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Veszprémi István önvallomása, 1956. december 7.

⁵⁴² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22. 37.

⁵⁴³ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 13, 12.

⁵⁴⁴ Eörsi László, 2003, 203, 205.

⁵⁴⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 116.

ellenálláshoz is „voltak kiépült kapcsolatai”, „a Domonkos utca november közepére a fegyveres felkelők bázisa lett”.⁵⁴⁶ Kétséges azonban, hogy november közepén valóban „megszállott, vakmerő” volt az, aki röpcédulákat készített és terjesztett; hogy ahhoz szervezett csoportot kellett alakítani;⁵⁴⁷ és hogy Tóth Ilonának fegyveres csoportja lett volna.

A források alapos vizsgálata inkább arra enged következtetni, hogy nem előzetes elhatározás alapján kezdtek röpcédulákat gyártani, hanem röplapok alkalmi másolásától és továbbadásától fokozatosan jutottak el az *Élünk* első számának elkészítéséig. A rendelkezésre álló iratok alapján nem lehet megállapítani, hogy mikor készítették az első röplapot. A legvalószínűbb, hogy az egész Angyal révén, mintegy véletlenül kezdődött. „Egy alkalommal, amikor személyesen vittem röplapot a Thököly útra, közben betértem a Domonkos kórházba, ott hagytam egy pár lapot, és kérdezték, hogy hol készült, mire én megmondtam, hogy a Péterfy kórházban. Beszélgetés közben megtudtam azt, hogy ez a kórház a Péterfy kórház kisegítő kórháza. Bárhová vittem volna röplapot, és ott megkérdezték volna, hogy hol készült, minden további nélkül megmondtam volna. Itt a kórházban megmondták, hogy ők átírják, és adjak nekik máskor is. Ezután még két alkalommal [egy] magas szőke lány [Tóth Ilona] jött a röplapért, nevét nem tudom.”⁵⁴⁸ A találkozás után másolták és terjesztették Angyal több röplapját, de nem csak tőle kaptak. Egyszer Gyöngyösi is bevitt kettőt, kérve, hogy másolják le, de Tóth Ilona az egyik sokszorosítását – vélhetően Angyal tanácsára – visszautasította.⁵⁴⁹

Angyal vallomásának idézett részlete több fontos információt tartalmaz azon túl is, hogy a Domonkosban néhány röpcéduláját lemásolták, nyilván azzal a céllal, hogy továbbadják azokat. Kiderül belőle, hogy Tóth Ilonának nem valamilyen szervezett ellenállási mozgalom részeként kerültek kapcsolatba a Péterfyben röpcédulákat készítőkkal, hanem véletlenül ismerték meg Angyalt, mint akitől röpcédulákat lehet kapni. És az is kiderül, hogy Angyal nem konspiráltan, hanem teljesen nyíltan készítette és terjesztette a röplapokat. Eszerint szervezetre nem volt szükség, konspirációnak pedig nem látta szükségét. Ebből a kevésbé jelentős tényből a politikai rendőrség kreált olyan illegális szervezetet, amelynek Angyal volt a parancsnoka, Tóth Ilona pedig egy neki alárendelt egység vezetője.

November 19-én a helyzet koránt sem volt annyira letisztult, a Kádár-kormány elfogadottsága olyan általánosnak tekinthető, hogy egyértelmű határvonalat lehetett volna húzni legalitás és illegalitás közé, hogy egyértelmű lett volna: szövegek (röplapok) engedély

⁵⁴⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 130, 129, 119.

⁵⁴⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 117.

⁵⁴⁸ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. B. 517/1957. Angyal István tárgy. jkv., 1957. május 7. Hasonlóan vallott egy hónappal később is. Uo. Angyal István jkv., 1957. június 11.

⁵⁴⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 26.; BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1957. június 11.

nélküli másolása és terjesztése bűncselekmény. Erről Angyal is beszélt első tárgyalásán: „Illegalitás vagy legalitás ebben az időben nem volt határozottan megfogalmazva előttem. Azt gondoltam, hogy törvényes, amit csinállok. Forradalom van, és a röplapok akkor természetesek.”⁵⁵⁰ „Nem tartottam ezt olyan illegális tevékenységnek, aminek a letartóztatás a következmény[e]. [...] Nem illegálisan indult a lap. Erről boldog-boldogtalan tudott, az sem volt titok, hogy kik csinálják.” – állította Obersovszky Gyula.⁵⁵¹ A röpcédulázásban részesnek tudott Grácz Béla szabadlábra helyezését Szentgáli főhadnagy azzal indokolta, hogy „a cselekmény súlya olyan kicsi, hogy az ügyészség Gráczit úgyis szabadon bocsátaná”.⁵⁵² A rendőrségi vizsgálat után valóban szabadon engedték a röpcédulázásban részt vevők többségét, Gráczival együtt. Tóth Ilona szerint „a ház lakói minden nap jöttek hozzám, figyelmeztettek a stencilezés miatt”⁵⁵³ – vagyis arról sokan tudtak az épületben maradt lakók közül.

A magát Rákositól és a sztálinizmustól is elhatároló Kádár minden lépését az ellenforradalom elleni harccal indokolta, céljának az ellenforradalom leverését vallotta, márpedig azok a röplapok, amelyeket Tóth Ilonáék lemásoltak és terjesztettek, nem voltak ellenforradalmiak abban az értelemben, hogy a szocializmus megdöntésére, a tőkés társadalmi-gazdasági rend visszaállítására bujtogattak volna. Angyalnak nem volt célja a szocialista rendszer megdöntése. Ellenkezőleg, abban bízott, hogy közvetlen tárgyalással feloldhatók az ellentétek, röplapjainak célja éppen a tárgyalás feltételeinek megteremtése volt. Obersovszkyék sem tekintették ellenforradalminak saját írásaikat. Szirmai Istvánnal és más felelős pártvezetőkkel tárgyaltak a hivatalos lapengedély megszerzése érdekében, és még az *Élünk* első számának engedély nélküli kiadása után is bíztak az engedély utólagos elnyerésében, ezért határolódtak el a Szirmai Ottó készítette második számtól, amit túl keménynek találtak.⁵⁵⁴ Ügyészségi kihallgatásán is tagadta, hogy az *Élünk* megjelentetése kormányellenes tett lett volna: „elő akartam mozdítani, hogy a kormány a néptömegek helyes kívánságának megfelelő politikát folytasson”.⁵⁵⁵ Eszerint hasonlóan látta a kibontakozás lehetőségét, mint Donáth Ferenc és Losonczy Géza a pártvezetőség október 26-i ülésén: a kormány (a pártvezetés) teljesítse a néptömegek (a dolgozók) helyes kívánságait (jogos

⁵⁵⁰ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István (első) tárgy. jkv. 1957. május 6.

⁵⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. június 11. 14., 15.

⁵⁵² ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Szentgáli István főhadnagy jelentése, 1956. november 28.; Kiss–M. Kiss, 2007, 176.

⁵⁵³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 9.

⁵⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 99.; XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor és társai pere (a továbbiakban Derzsi Sándor...), Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1958. november 7.

⁵⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula üg. jkv., 1957. január 9.; Kiss–M. Kiss, 2007, 307.

követeléseit), ezzel olyan bázisra talál, amely biztos védelmet nyújt minden ellenforradalmi kísérlettel szemben. Gáli József azzal bízta menyasszonyát, Káldor Verát, hogy a lap megjelenése körüli huzavona csak átmeneti: „meg van ígérve nekik, hogy az *Igazság* tovább működhet, és meg fogják kapni a lapengedélyt.” „Tehát ők abban a hiszemben cselekedtek, hogy az egész csak egy formalitás, ami késik, mert most éppen nem érnek rá.”⁵⁵⁶ November közepén még nem volt nyilvánvaló, hogy decembertől büntetőjogi eszközökkel üldözendő lesz minden, amit a hatalom ellenforradalmi bűncselekménynek tart.

Tóth Ilonának kezdetben írógéppel készítettek másolatokat a hozzájuk eljutó röplapokról, és csak később stencilen.⁵⁵⁷ A stencilről véletlenül szereztek tudomást. Ennek története a per koncepciójához torzítva maradt fenn. „Ha jól emlékszem, 10-én valaki feljelentett, hogy stencilezek, pedig akkor még szó sem volt róla. Ezután a volt tanácsakadémia igazgatója eljött azzal, hogy van itt egy stencilgép, azt elviszik. Én mondtam, hogy »tessék«. Ezután történt, hogy a gondnoknőtől elkértük a stencilszoba kulcsát, és Maráczi-val kipróbáltuk a gépet.”⁵⁵⁸ A szöveg ugyan feljelentés következményének állítja, hogy a tanácsakadémia igazgatója megjelent az épületben, amit pedig elégségesen indokolt a Kádár-kormány november 9-i rendelete a munka felvételéről („Minden közalkalmazott haladéktalanul, legkésőbb 1956. november hó 10-ig köteles munkahelyén megjelenni és munkáját megkezdeni.”⁵⁵⁹), az igazgatónak tehát kötelessége volt tájékozódni arról, hogy az épületben adottak-e a munkavégzés feltételei, ehhez oda kellett mennie. A vallomásból egyértelmű: nem azért érkezett, hogy megakadályozza a stencil illetéktelen használatát, hiszen nemhogy a gépet nem vitte vagy vitette el, de még a stencilszoba kulcsait sem. A vallomásban szerepel ugyan, hogy közölte: el fogják vinni a gépet, ez azonban nem történt meg, az a november 19–20-i razzia idején, sőt még utána is ott volt. És értelemszerűen: senki sem tehetett feljelentést, ha a stencilt nem használták azt megelőzően, hogy az igazgatótól tudomást szereztek róla. Tóth Ilona emlékezetében és vallomásában nemcsak időbeli, hanem oksági viszony is van az igazgató látogatása, valamint a gép felfedezése és kipróbálása között (miután az igazgatótól értesültek a sokszorosítóról, elkérték a stencilszoba kulcsát, és kipróbálták a gépet), ami megerősíti, hogy a két esemény így követte egymást. Ráadásul a gép kipróbálása nem jelenti, hogy azon rögtön röplapokat kezdtek készíteni. Tóth Ilona nemcsak röplapozó volt a Domonkosban, hanem a kisegítő kórház vezető orvosa, márpedig ebben a

⁵⁵⁶ OHA, 109. Káldor Vera..., 1988, 148, 150.

⁵⁵⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50–51.; Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11.

⁵⁵⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 117. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 7.

⁵⁵⁹ 1/1956. (XI. 9.) Korm. rendelet. Idézi: Bikki István, 1999, 247.

minőségében is szüksége lehetett a stencilre, különösen, ha a Domonkost, mint vallotta, rendes kórházzá akarta tenni: nyomtatványokat kellett készíteniük, hogy a betegek felvétele könnyebben, ellátásuk szakszerűbben menjen. Varga Ferencné kihallgatásakor Tóth Ilona elmondta: „Egy alkalommal szoltam a tanúnak, hogy kórlapot akarok stencilézni, elkértem tőle a stencilszoba kulcsát, és Maráczin keresztül visszajuttattam.”⁵⁶⁰

A stencil felfedezésével kapcsolatban tehát hamisan vallotta, hogy a tanácsakadémia igazgatója feljelentés nyomán érkezett a kiegészítő kórházba. Olyan hamis vallomást tett, amelyből haszna nem származhatott, következésképpen valószínű, hogy a hamis elem nem tőle származik. A szerveknek, elsősorban a vizsgálatot folytató Szentgáli főhadnagynak állt érdekében a valóság hozzáigazítása az ügy koncepciójához. A hamis vallomásból ugyanis az derült ki, hogy korábban már feljelentették őket, erről tudtak, ami valószínűvé teszi, hogy november 18-án végeztek az ávósnak vélt Kollárral, mielőtt az feljelentette volna őket.

Az alkalmi, kész röplapok másolásában és terjesztésében kimerülő röplapozás új dimenzióba került Angyal őrizetbe vétele után, amikor Gönczi a Péterfyben megismerte Gálit és Obersovszkyt. Tóth Ilonának tevékenysége tehát mindössze napokkal azt megelőzően vált (annyira amennyire) jelentőssé, hogy többüket őrizetbe vette a rendőrség. Azonban magának a röplapozással indokolt őrizetbe vételnek is gyanús elemei vannak. A razzia ugyanis mindössze az *Élünk* első számának egy példányát, valamint üres stencilpapírokat talált a pincében.⁵⁶¹ Mivel a tanácsakadémiának volt stencilgépe, az épületben kellett lennie hozzá való papírnak. Hogy ilyet találtak a rendőrök, abból nem lehet illegális cselekményekre következtetni. Nem tekinthető röpcédulázás bizonyítékának az állítólag a pincében talált egy darab *Élünk* sem, amelynek megtalálását Garami István százados gyanús akkurátussággal dokumentálta. Két tanútól is jegyzőkönyvet vett fel, amelyek közül az egyikben mindössze az áll: „1956. nov[ember] 19-én kb. 23 óra tájban jelen voltam és láttam, hogy egy általam ismeretlen r[endőr] sz[áza]d[o]s a légópince egyik helyiségében röpiratot talált, azt felvette, olvasni kezdte, és magához vette.”⁵⁶² A megtalálás körülményeiből tehát nem következett, hogy a lap ott készült, Tóth Ilona pedig tagadta, hogy közük lett volna annak elkészítéséhez vagy terjesztéséhez.⁵⁶³ A viszonylag nagyszámú őrizetbe vételre tehát vagy a kiegészítő kórház gondnokának, Turcsányi Józsefnének többeket rosszindulatúan vádoló vallomása

⁵⁶⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 18. 221.

⁵⁶¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Garami István százados jelentése, 1956. november 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 152.

⁵⁶² ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Varga Ferencné jkv., 1956. november 20. A másik jegyzőkönyv a tanácsakadémia fűtőjével, Halász Györggyel ugyanakkor készült.

⁵⁶³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.

következtében,⁵⁶⁴ vagy azért került sor, mert a rendőrségnek már előzőleg volt valamilyen információja a Domonkosról, amit onnan őrizetbe vettek kihallgatásával akartak bizonyítani. Ebben az esetben az sem kizárt, hogy ők gondoskodtak a terhelő bizonyítékról (az *Élünk* egy példányáról), amit M. Kissék is lehetségesnek tartanak.⁵⁶⁵ Megerősíti a gyanút, hogy nem az *Élünk* volt az egyetlen bűnös cselekményre utaló kétes nyom, aminek megtalálását Garami századosék rögzítették. A tanácsakadémia fűtőjétől felvett jegyzőkönyv szerint a szállásául is szolgáló kazánházban a szalma közé rejtve egy rendőr egyenruhát találtak.⁵⁶⁶

A röplap megtalálása és őrizetbe vétele nem rémítette meg Tóth Ilonát. A razzia idején „magatartásában nyoma sem volt félelemnek [...] egyáltalán nem úgy viselkedett, mint akinek félnivalója van”.⁵⁶⁷ Ebben Eörsi annak bizonyítékát látja, hogy „vakmerő” volt, „nem félt semmitől”,⁵⁶⁸ ezt azonban nem bizonyítják a források. Ellenkezőleg. Beszélt arról, hogy a szovjet katonáktól jobban félt, mint az ÁVH-soktól.⁵⁶⁹ Félt a rendőröktől,⁵⁷⁰ és félt az orvosszakértőtől, Kelemen Endrétől.⁵⁷¹ Október 23-án este közelébe se ment a Rádióknak, és annak sincs nyoma, hogy október 26-a és november 4-e kivételével veszélyes feladatokra vállalkozott volna. Nem volt tehát rettenthetetlenül bátor (még kevésbé vakmerő, amivel legkevésbé sem akarom gyávnak mondani), és nem volt rafinált, rutinos bűnöző sem, aki – ártatlanságának demonstrálása érdekében – olyannak mutatja magát a razziázó rendőrök előtt, mint akinek semmi oka félelemre. Ha mégis úgy viselkedett, ahogy arról a razziáról készített jelentés beszámol, annak egyetlen oka lehet: ártatlannak tudta magát – legfeljebb vétkesnek a röpcédulázás miatt. Ebből viszont az is következik, hogy akár megölte valaki Kollár Istvánt november 18-án a kiegészítő kórházban, akár nem, abban Tóth Ilona nem vett részt. És következik az, hogy nem volt tagja a kormány ellen irányuló illegális szervezkedésnek, nem volt a parancsnoka, vezetője semmilyen csoportnak, különösen nem fegyveresnek.

Röplapok alkalmi másolása nem igényelt állandó csoportot, az *Élünk* elkészítésének ötletét pedig olyan hamar követte annak kivitelezése, ami nem adott időt csoport szervezésére. Azt, hogy Tóth Ilonának (fegyveres) csoportja lett volna a Domonkosban, számos tényező cáfolja. A lány éppen azon a napon került a kiegészítő kórházba, amikor a szovjet csapatok a környéken a fegyveres ellenállás utolsó bázisait is felszámolták. Valószínűtlen, hogy ilyen körülmények között kezdett volna fegyveres szervezkedésbe olyan valaki, aki addig nem vett

⁵⁶⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Turcsányi Józsefné jkv., 1956. december 20.

⁵⁶⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 152.

⁵⁶⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Halász György jkv., 1956. december 20.

⁵⁶⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 152.

⁵⁶⁸ Eörsi László, 2003, 203.; 2007, 73.

⁵⁶⁹ BFL, XXV.4.a. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 21–22.; Kiss–M. Kiss, 2007, 46.

⁵⁷⁰ *Népszabadság*, 1957. február 17. Pintér István: Interjú a rács mögött.; Kiss–M. Kiss, 2007, 62, 63.

⁵⁷¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 392.

részt fegyveres cselekményekben. Tóth Ilona ugyan vallomást tett arról, hogy november 4-én az Üllői úton kézigránáttal megtámadott egy szovjet harckocsit,⁵⁷² ezt azonban egyedül Eörsi László tekinti igaznak, M. Kiss Sándorék meggyőzően és megalapozottan állítják hamisnak a történetet.⁵⁷³ Azt – Tóth Ilona vallomását idézve – Eörsi is elismeri, hogy a Domonkosban nem voltak fegyverek: „Három dolgot nem tűrtem a kórházban: fegyvert, káromkodást, [szesz – E. L.] italt.”⁵⁷⁴ (Gyöngyösinek állítólag két pisztolyt mégis sikerült egy kályhába rejtve megtartania.⁵⁷⁵) Az ügyben őrizetbe vettekől nem sikerült olyan vallomást szerezni, amely alkalmas lett volna bizonyítani, hogy fegyveres csoport volt a Domonkosban. Egyikük, Rác Adolf pedig határozottan tagadta: „A kórházban fegyverrel nem rendelkeztem, és nincs tudomásom arról, hogy bárkinek is lett volna ott fegyvere.”⁵⁷⁶ Fegyvert a razzia sem talált, pedig átvizsgálták az egész épületet.⁵⁷⁷ Közvetlenül a nyomozás lezárása előtt átkutatták a Domonkos utcai templom kertjét, de akkor sem sikerült elásott fegyverek nyomára bukkanni.

M. Kiss Sándorék szerint azonban a kórházban volt riasztóórség, azt Marácz Ferenc szervezte meg.⁵⁷⁸ A kifejezés nyilván az illegális KMP-ről született brosúroidalomból származik. Ilyet lehet felállítani egy földalatti találkozó biztosítására, amelynek jelzése után a résztvevők megpróbálnak úgy tenni, mintha nem ismernék egymást, de értelmetlen a Domonkos mint ellenálló központ esetében, hiszen sem az esetlegesen ott lévő felkelőket, sem a fegyvereket, sem a stencilgépet, röplapokat nem lehet hirtelen eltüntetni az állítólagos riasztóórség jelzése után. Tóth Ilona erről tett vallomása jól mutatja a dolog valóságosságát: „A főlépcsőházban állandó riasztóórség volt. Előre megegyeztünk abban, hogy ha valaki este csenget, akkor a kapus keresi a kulcsokat, addig a két kisfiú értesít minket. Partiné [Partl Mártonné] pedig szóval tartja őket lent. Közben mi eltüntetünk mindent.”⁵⁷⁹ Ellene szól a riasztóórség létének, hogy annak állítólagos megszervezőjét, Maráczit a nyomozás lezárása után szabadlábba helyezték, a tárgyaláson tanúskodnia sem kellett. Simoncsik Mihály vallomásaiból pedig arra lehet következtetni, hogy ezúttal is a valóban történtek nagyfokú élezése történt: a riasztóórség valójában egyszerű portaszolgálat volt. „A kórházban az orvosnőtől azt a megbízatást kaptam, hogy a portán segédkezzek az ott

⁵⁷² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 6.

⁵⁷³ Eörsi László, 2003, 202.; Kiss–M. Kiss, 2007, 29–30.; A kézigránátos támadásról tett vallomását Tóth Ilona az utolsó szó jogán tartott beszédében visszavonta: „Fegyveres harcokban nem vettem részt.” BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. április 1. 318.

⁵⁷⁴ Eörsi László, 2003, 204. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 4.

⁵⁷⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.

⁵⁷⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Rác Adolf jkv., 1956. november 21.

⁵⁷⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Garami István százados jelentése, 1956. november 19.

⁵⁷⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 116. Marácz Ferenc jkv., 1956. november 22.; ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.

⁵⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 13.

szolgálatot teljesítő ápolónőnek. Az orvosnőtől én azt a megbízást kaptam, hogy ha valaki jön, addig tartsam a portán, amíg valamelyik ápolónőnek nem szólunk, és az engedélyezi a bemenetelt.”⁵⁸⁰ A tárgyaláson még egyértelműbben portásnak mondta magát: „Tóth Ilona szolt, hogy mivel könnyebb beteg vagyok, legyek segítségükre a portán, ha valaki be akar jönni, akkor engedjem be, vagy ha valaki ki akar menni, engedjem ki. Külön utasításom nem volt arra, hogy kit nem engedhetek be, vagy kit nem engedhetek ki.”⁵⁸¹ Amikor Tóth Ilona nem bűnösségét igazoló vallomást tett, ő is portásnak nevezte az állítólagos riasztóőrség tagjait: Simoncsik „portásként állandóan az ügyeletes szobában, az előtérben tartózkodott”,⁵⁸² a tárgyaláson pedig megerősítette a fiú vallomását.

M. Kissék másfelől Gyöngyösi ott létével vélik bizonyítani, hogy a Domonkosban fegyveres csoport tanyázott. Gyöngyösinek valóban volt fegyveres múltja, tagja volt a Baross téri, majd a Víg utcai nemzetőrségnek, november 4-e után a Landler 44.-be települt csoportnak, azt azonban november 8-9-én a szovjetek felszámolták. Gyöngyösi november 16-án érkezett Molnár Józseffel a kórházba, és ha el is fogadjuk, hogy volt egy-egy pisztolyuk, párosuk akkor sem tekinthető fegyveres csoportnak. Különösen nem a Domonkos fegyveres csoportjának, hiszen Tóth Ilona szerint Gyöngyösi nem tartozott hozzájuk: „Gyöngyösivel és csoportjával csak annyi volt a kapcsolatunk, hogy ők bejártak a kórházba, röplapokat vittek ki a kórházból, illetve a nyomda részére fegyveres biztosítást ígértek (a kórház körül cirkálva)”.⁵⁸³ Utóbbi nyilvánvaló képtelenség, tekintettel a közelben, az Ajtósi Dürer soron lévő szovjet katonai parancsnokságra, és a fegyverrel rendelkezőkkel szemben kilátásba helyezett szigorú megtorló intézkedésekre. A vallomásnak azt a részét pedig, miszerint Gyöngyösi nem tartozott hozzájuk, Gönczi is megerősítette.⁵⁸⁴

Fentiek alapján nem látom bizonyítottnak M. Kiss Sándorék megállapítását, miszerint „november 10-e táján Maráczai vagy Gyöngyösi megérkezéssel tehát fegyveres csoport is megjelent a kórházban”.⁵⁸⁵ Különösen annak fényében, hogy azt Szentgáli főhadnagy körmönfont kombinációval próbálta bizonyítani, amihez a Tóth Ilonával együtt őrizetbe vett Gráczai Bélát használta eszközül. Gráczai első kihallgatásán nagyon bátran viselkedett, feltehetően abban a tudatban, hogy ártatlanul és véletlenül került őrizetbe. Ő ugyanis sem beteg, sem ápoló nem volt a Domonkosban, úgy került őrizetbe, hogy még tartott a razzia,

⁵⁸⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Simoncsik Mihály jkv., 1956. november 21.

⁵⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Simoncsik Mihály tárgy. jkv., 1957. március 16. 201.

⁵⁸² ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.; BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 12.

⁵⁸³ Kiss–M. Kiss, 2007, 119. Tóth Ilona megjegyzései a vádirathoz, 1957. január 24.

⁵⁸⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 51.

⁵⁸⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 119.

amikor oda érkezett meglátogatni barátnőjét, Török Évát. Közeli szabadulásába vetett hitét tovább növelhette Kárpáti Sándor rendőr százados. Ő a Bartók Béla úti kollégiumban lakó műegyetemisták kérésére még a Deák téren megszerezte az őrizetbe vettek névsorát, amit a kollégiumban átadott a később ügynöknek beszerezett Nemes Józsefnek. A fogdában beszélt Tóth Ilonával és Gráczival, akikkel közölhette, hogy nem vádolják őket súlyos bűncselekményekkel, ami kezdetben igaz is volt.⁵⁸⁶

Első kihallgatásán Grácz részletes vallomást tett október–novemberi cselekményeiről.⁵⁸⁷ Elmondta, hogy tagja lett a hadmérnöki karon tanító tisztek szervezte fegyveres őrségnek, november 3-án pedig a várpalotai forradalmi bizottság kérésére két társával leutazott kijavítani az ottani harcokban megrongálódott fegyvereket. A szovjet támadás miatt másnap megpróbáltak visszajutni Budapestre, de a szovjetek Székesfehérvárnál visszafordították őket. Vallomása szerint négy napig Várpalotán vagy másutt rekedt embereket fuvaroztak haza a Balaton-felvidéken, majd amikor 8-án elromlott a gépkocsijuk, gyalog indult haza a Várpalotán megismert Török Évával. Úgy emlékezett, hogy már másnap Budapestre értek, de a következő héttel nem tudott elszámolni, vallomását, miszerint egy hétig az utcákon mászkáltak, Szentgáli főhadnagy nyilván nem fogadta el. November 16-ra Török Éva megbetegedett, azért került a kiegészítő kórházba, ahol Grácz naponta meglátogatta, így a razzia idején, 20-án reggel is. Elmondta azt is, hogy Tóth Ilonától kétszer kapott röplapokat, amiket elvitt a Köztelek utcai volt pártközpontban lévő orvostanhallgatóknak.

Semmi olyat nem tett, ami tudomása szerint bűncselekmény lett volna. November 22-én még így látta Szentgáli is, ezért szabadon bocsátását javasolta arra hivatkozva, hogy ellene az ügyészség úgysem emelne vádat, vagy ha mégis, akkor a bíróság felmenti.⁵⁸⁸ De még 24-e előtt jelentős fordulatot vett a Tóth Ilona-ügy, Grácz ellen pedig szabadítása helyett megindították a büntetőeljárást azon a címen, hogy „részt vett államellenes röplapterjesztésben”,⁵⁸⁹ amit már november 21-én beismert. Az irat csak kihallgató és kihallgatott röplapokról folytatott vitáját őrizte meg, de Grácz következő jegyzőkönyve alapján vélelmezhető, hogy Szentgáli arról is felvilágosította, milyen súlyos bűncselekmények elkövetését ismerte be első kihallgatásán. Hogy az egyetemen alakult fegyveres őrség ellenforradalmi banda volt, hiába szervezték és vezették katonatisztek. Hogy a forradalmi bizottságok ellenforradalmi szervezetek voltak; hogy nyilván azért kellett megjavítani

⁵⁸⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142907. Kárpáti Sándor..., Kárpáti Sándor jkv., 1957. március 14.

⁵⁸⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Grácz Béla jkv., 1956. november 21.

⁵⁸⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Szentgáli István főhadnagy jelentése, 1956. november 22.; Kiss–M. Kiss, 2007, 176.

⁵⁸⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Grácz Béla jkv., 1956. november 24.

Várpalotán a fegyvereket, hogy megtámadhassák a szovjeteket. Szentgáli (át)értelmezésében tehát súlyos bűncselekményeket ismert be 21-én. Helyzetét súlyosbította, hogy letartóztatásakor fegyvernek minősíthető tárgyat, füstgyertyát találtak nála, és hogy Szentgálinak Tóth Ilonától sikerült olyan jegyzőkönyvet felvennie, amely Gráczit súlyos bűncselekménnyel vádolta: „Gráczi Béla volt az egyetlen, aki szellemi segítőként közreműködött a röplapanyag megfogalmazásában.”⁵⁹⁰ Eszerint nemcsak a terjesztésben, hanem a szövegezésben is részt vett. Hiába igyekezett Tóth később korigálni vallomását, Szentgálin múlott, hogy a nyomozás befejezése előtt ismerteti-e Gráczival a módosított vallomást: „Gráczi Béla [...] kevés mennyiségű röplapot továbbított, és megjegyzést tett a stílusra vonatkozóan, mégpedig olyat, amivel annak élet tompítani igyekezett. Itt jegyzem meg, hogy f[olyó] hó 21-én felvett jegyzőkönyvemben Gráczit ilyen értelemben neveztem szellemi segítőnek, távol áll tőlem cselekvőségének túlzására való törekvés.”⁵⁹¹

A november 24-i fordulatból az következne, hogy Gráczit is elítélték, hiszen bevallott és rávallott cselekményei kimerítették az államrend elleni szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetettét – mégis, november 28-án, elsőként az őrizetbe vettek közül, elengedték. A többiek legkorábban 1957. január 5-én, a nyomozás befejezése után szabadultak.⁵⁹² Megkülönbözteti esetét társaiétól az is, hogy míg a többiek szabadító iratát ellenjegyezte dr. Ráczi László ügyész, az övét csak a vizsgálati osztály vezetői látták el kézjegyükkel.⁵⁹³ Eszerint szabadítására a nyomozást (elméletileg) felügyelő ügyészség tudta, következésképpen jóváhagyása nélkül, annak megkerülésével került sor. (M. Kiss Sándorék ennek fordítottjára hoztak példát: Obersovszkyt az ügyészség félrevezetésével tartották őrizetben.⁵⁹⁴) Erre utal, hogy egy 1965-ös feljegyzés szerint szabadítását bizonyítékok hiányával indokolták,⁵⁹⁵ ami kétszeresen is hamis, hiszen egyfelől voltak bizonyítékok arra, hogy bűncselekményt követett el (saját és Tóth Ilona vallomása), miközben egyheti vizsgálat után ilyet nem is lehet kijelenteni. A november 24-i és 28-i váratlan fordulatokból, valamint Gráczi 28-án jegyzőkönyvbe vett vallomásából azt következtetem, hogy Szentgáli főhadnagy alkut kínált neki, amit a fiú elfogadott. (Hasonló alkut, mint amelyet Kövér György feltételez Scharf Móric

⁵⁹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 172.

⁵⁹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. november 24.; Kiss–M. Kiss, 2007, 172–173.

⁵⁹² ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Határozat Csizmadia István, Hajagos Péter, Láza Attila, Maráczi Ferenc, Ráczi Adolf és Simoncsik Mihály szabadlábra helyezéséről, 1957. január 5.

⁵⁹³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Határozat Gráczi Béla szabadlábra helyezéséről, 1956. november 28. Az iratra kézírással rávezették, hogy még aznap elbocsátották a börtönből.

⁵⁹⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 284.; Jobbágyi Gábor, 2006, 18–19.

⁵⁹⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Határozat Gráczi Béla kutató nyilvántartásban maradásáról, 1965. június 29.

nagyfalusi vallomása mögé.⁵⁹⁶ Mint amelyet Lazar Brankovval kötöttek.⁵⁹⁷ Mint aminek következtében Arnold Dominic kiszabadult az inkvizíció börtönéből.⁵⁹⁸) Szentgáli megígérte, hogy szabadon engedi, ha terhelő vallomást tesz Tóth Ilonára. (Abban, hogy Gráczai elfogadta az ajánlatot, része lehetett Tóth őt terhelő, utóbb korigálni próbált vallomásának.)

Gráczai hajlandó volt tanúsítani, hogy szembesítésükkor: „hallottam Tóth Ilonától, hogy az illegális röpcédula-készítő társaságnak háttérében fegyveres csoport is van”.⁵⁹⁹ Szembesítésüket, amelynek jegyzőkönyve nem maradt fenn, Tóth Ilona is említette a tárgyaláson.⁶⁰⁰ Kizárt azonban, hogy azon beszélt volna fegyveres csoportjáról, amiről a fennmaradt dokumentumok szerint sose tett beismerő vallomást, és nagyon valószínűtlen, hogy egy ilyen fontos vallomást tartalmazó jegyzőkönyvet Szentgáli elvesztett volna. Ellenkezőleg. Szentgáli nem egy valaha létezett dokumentumot vesztett el, hanem Gráczai közreműködésével olyan iratot gyártott, amely egy soha el nem hangzott vallomást dokumentált. Így próbálta bizonyítani, hogy Tóth Ilona beismerő vallomást tett fegyveres csoportjáról, vagyis volt fegyveres csoportja. Ez a fő vád, a Kollár-gyilkosság bizonyítása szempontjából volt lényeges, hiszen az áruló vagy kém likvidálása a fegyveresek feladata, vagyis a történet sokkal hihetőbb, ha a Domonkosbeli fegyveres csoport létét sikerül bizonyítani. Tóth Ilona azonban ebben a kérdésben hajthatatlan maradt, ezért Szentgálinak meg kellett elégednie egy közvetett bizonyíték konstruálásával.

Gráczinak pedig azt is tanúsítania kellett, hogy Tóth Ilona tudatosan hágtatja át a törvényt (*illegális* röpcédula-készítő társasága volt), és azt is, csoportja az ellenforradalmi szervezkedés részeként működött: „Miután letartóztatott társam felső kapcsolatának megnevezését megtagadta, nekem is feltettek hasonló kérdést. Én név szerint nem ismerem”.⁶⁰¹ De „a felső kapcsolat” létezett, Gráczai személyleírást tudott adni róla, amely leginkább Gyöngyösire illik. Vallomásának ez a része is nyilvánvalóan hamis. Gyöngyösi sose volt Tóth Ilona felettese, ezt a koncepció csiszolása során a vizsgálati osztály is elvetette, de számos nyoma van, hogy kezdetben Gyöngyösit tartották a társaság legveszélyesebb tagjának, ő volt az első rendűnek kiszemelt vádlott.⁶⁰² Gráczai azonban csak úgy tudott Gyöngyösi ellen vallani, ha előtte kitanították, hiszen feltehetően sose látta. Gyöngyösi november 16-án ment először a Domonkosba, ahol viszonylag kevés időt töltött, általában Molnár Józseffel mászkált a

⁵⁹⁶ Kövér György, 2011. 378–382. „mintha kimondatlanul egyfajta vádalku kötetett volna” Uo., 380.

⁵⁹⁷ Zinner Tibor, 2013, 476.

⁵⁹⁸ Kirsch, Jonathan, 2008, 88.

⁵⁹⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Gráczai Béla jkv., 1956. november 28.; Kiss–M. Kiss, 2007, 50.

⁶⁰⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 360.

⁶⁰¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 50. Gráczai Béla jkv., 1956. november 28.

⁶⁰² Kiss–M. Kiss, 2007, 288. Jelentés Angyal István és társai ügyében, 1957. január 25.

városban, Grácz pedig értelemszerűen vagy barátnőjével, Török Évával volt, vagy a fiúkkal pingpongozott.⁶⁰³ Szentgáli akkor még vajmi keveset tudhatott Gyöngyösiről, ha Gráczival a tipikus osztályellenségként íratta le a veszélyesnek tudott ellenséget, aminek Gyöngyösi semmiképpen sem volt tekinthető. Az alku Gráczinak hozott több hasznot, a szabadulást. Tóth Ilona kitartó tagadása és az elrejtett fegyverek után folytatott nyomozás eredménytelensége miatt a vizsgálati osztály kénytelen volt elejteni a fegyveres szervezkedés vádját. Grácz vallomásának Gyöngyösi elleni része pedig a vártnál kevesebb hasznot hozott, miután a főszerepet Tóth Ilonára ruházták.

Mindezek alapján úgy látom, hogy a november közepén a Domonkos utcai szükségkórházban tartózkodók nem játszottak jelentős szerepet az ellenállásban. A sebesültek ellátása nem része az ellenállásnak, hanem humanitárius cselekedet. Röpcédulák másolása és terjesztése fontos eleme volt a Kádár elleni harcnak, ám az alapján, amit e téren a Domonkosban csináltak – beleszámítva az *Élünk* első számának elkészítését is – erős túlzás azt állítani, hogy Tóth Ilona „a Kádár-kormánnyal szemben folyó harc vezető posztján állt, akárcsak Angyal István”.⁶⁰⁴ Kétségtelen, hogy a büntetőeljárás irataiban számos jel mutatja Tóth Ilonát és társait többnek – 1957-ben veszélyes ellenforradalmárnak, a rendszerváltozás óta hős ellenállónak –, de a rendőrségi vizsgálatnak és a bírósági tárgyalásnak éppen ez volt a feladata: bebizonyítani a vádlottak bűnös ellenforradalmár voltát. Kétségtelen az is, hogy a vizsgálati osztály nem a semmiből konstruálta azt a képet, amelybe illeszkedett az árulással vagy kémkedéssel gyanúsított Kollár István megölése. Ahhoz részben az ötvenhatos valóságból vették az elemeket, azokat élezték, szerkesztették egymáshoz saját céljaiknak megfelelően, és egészítették ki szükség esetén az ellenforradalomról és az ellenforradalmárokról szóló sztereotípiáikkal. Tóth Ilona valóban ismerte Angyal Istvánt, aki azonban nem volt a „felsőbb kapcsolata”. Alkalmilag valóban másoltak röplapokat, és azokat továbbadták, de nem működött röplapokat gyártó „nyomda” a kisegítő kórházban. Valóban Angyal őrizetbe vétele után hajtották végre az első (és egyetlen) nagyobb szabású akciójukat, de ez nem jelenti, hogy Tóth átvette volna az ő szerepét. Nem is tehetne, hiszen ahhoz Angyal tudása, kapcsolatai, személyes tapasztalata kellett volna. Petruska Erzsébetet valóban a Domonkosban faggatták állítólagos árulásáról, de ez nem jelenti, hogy a környékről oda hordták a valamilyen okból gyanússá válókat.

November közepén valóban többen voltak olyanok a kisegítő kórházban, akik valamikor valamilyen szerepet játszottak a felkelésben, de ebből nem következik, hogy ott

⁶⁰³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Grácz Béla jkv., 1956. november 21.

⁶⁰⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 455.

ellenálló csoportot alkottak. Gönczi október 26-án ismerte meg Tóth Ilonát, együtt szállítottak élelmet, semmi különös nincs abban, ha november 4-e után megkereste és mellette maradt. Török Éva oda kerülését elégségesen indokolja, hogy beteg lett, Rákóczi úti albérleti szobája pedig belövés következtében lakhatatlanná vált.⁶⁰⁵ Csontos Erzsébet, Gyöngyösi Miklós, Veszprémi István a forradalom idején szabadult büntetéséből. Nem feltétlenül azért mentek a Domonkosba, hogy szervezkedjenek, hanem mert valahol lakni muszáj – különösen késő ősszel, amikor éjszakánként kijárási tilalom van. Betegápolói képzettsége volt Marácz Ferencnek,⁶⁰⁶ és noha Veszprémi nem volt orvos, aminek állította magát, de jó eredménnyel végezte el az orvosi egyetemen tartott ápolóátképző tanfolyamot, fel is vették az Általános Betegápolók Országos Nyilvántartásába.⁶⁰⁷ Szükség volt rájuk a kiegészítő kórházban. Molnár József tüszős mandulagyulladás, Gyöngyösi magas vérnyomással került a kórházba, őt a razzia reggelén a rendőr orvosok is betegnek találták. Éppen Veszprémi hívása nyomán kerültek a kórházba: „ha valakinek baja van, jöjjön be a Domonkos kórházba”.⁶⁰⁸ M. Kiss Sándorék olvasatában ez Veszpréminek az „illegális mozgalom szervezésében” vitt szerepét bizonyítja,⁶⁰⁹ miközben számos jele van, hogy Veszprémit a röplapozásba sem vonták be, és november 18-án szándékosan nem beszéltek Gáliékkal az *Élünk*ről addig, amíg Veszprémi ott volt.⁶¹⁰ Az én olvasatom szerint Veszprémi nem a kormánnyal szemben állókat, hanem a betegeket hívta a kórházba. Ezt igazolja Molnár és Gyöngyösi vallomása: „Pistát – Veszprémit – a harcok alatt ismertem meg, párszor járt a [Landler 44. alatti] parancsnoksági épületnél, hogy nincs-e valakinek orvosra szüksége.”⁶¹¹ „Már ez [november 16.] előtt – kb. 11-én – is felkerestem Veszprémit, de nem találtam, és a portán tartózkodó Partinétól [helyesen Partlné] (Ica) kaptam orvosságot. Saját részemre volt szüksége.”⁶¹² Másutt is nyoma van, hogy Gyöngyösi Veszprémit orvosként ismerte: őt kérte meg, hogy ellenőrizze Petruska állítólagos sebesülését, de mire Veszprémi megérkezett, „egy másik orvos” már megvizsgálta a lányt.⁶¹³ Veszprémi tehát nem egy ellenálló csoportba verbuvált tagokat, hanem hírül adta, hogy aki rosszul érzi magát, az a Domonkos utcában is kaphat ellátást. Ahogy Gyöngyösi vallomásában áll: nem a Domonkosba, hanem a Domonkos *kórházba* hívta azokat, akiknek bajuk van.

⁶⁰⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe].

⁶⁰⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Marácz Ferenc jkv., 1956. november 22.

⁶⁰⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Igazolás Veszprémi István részére, 1951. július 20.

⁶⁰⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós, tárgy. jkv., 1957. február 20. 25.; Kiss–M. Kiss, 2007, 363.

⁶⁰⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 363.

⁶¹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 4. 105., 1957. március 6. 123. Kiss–M. Kiss, 2007, 363.

⁶¹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26.

⁶¹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 25.

⁶¹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 27.

Tény az is, hogy a Domonkosban voltak fegyveresek. Egyfelől olyanok, akik oda kerülésük előtt voltak tagjai valamilyen fegyveres csoportnak (Gyöngyösi és Molnár), másfelől olyanok, akik a kiegészítő kórház létrehozása előtt voltak az épületben. A tanácsakadémia utolsó hallgatója október 29-én ment el, és mielőtt az épületben kiegészítő kórház alakult, „a márianosztrai börtönből kiszabadult rabok” érkeztek oda.⁶¹⁴ Nosztráról valóban akkoriban szabadultak ki az elítéltek, akiket Budapestre szállítottak.⁶¹⁵ Akik nem tudtak vagy nem akartak továbbutazni, azok számára alkalmas átmeneti szállás volt a Keleti pályaudvar közelében a tanácsakadémia kiürült épülete. Az ott lakó Fazekas Pálné szerint „Október 24-e körül hét fegyveres fiú bejött, őrséget adtak, majd három napig ott voltak. Tóth Ilona október végén került a kórházba, mint annak a vezetője”.⁶¹⁶ (A dátum téves, hiszen 29-én még a tanácsakadémia hallgatói voltak ott.) Két tanú tehát igazolja, hogy a Domonkosban Tóth oda érkezése előtt voltak fegyveresek,⁶¹⁷ azt azonban egyik sem állította, hogy azok azt követően is ott maradtak volna, sőt, feltehetően ők voltak azok a fegyveresek, akiket a segélyhely felállításakor elküldtek az épületből. A Tóth Ilona-üggyel valamilyen kapcsolatba kerülők között egyetlen Nosztráról szabadult sem volt.

A Kollár-ügy tehát in medias res kezdődik, és azonnal valószerűtlenné válik, hiszen sem az állítólagos gyilkosság helyszíne (a Domonkos utcai kórház), sem (egyik) elkövetője (Tóth Ilona) nem az volt, aminek az ötvenhetes történet mutatni próbálja. Valószínűtlen tehát, hogy Kollárt ott, azok és azért ölték meg, ahogy az iratokban szerepel.

2. GÖNCZI FERENC ÉS GYÖNGYÖSI MIKLÓS

A fennmaradt dokumentumok jóval kevesebb információt tartalmaznak a másik két fővádlottról, karakterük és történetük ezért csak még töredékesebben rekonstruálható. Gönczi 1931-ben, Budapesten született munkás családban. Apja géplakatos, anyja mosónő volt. Négy polgári osztály elvégzése után szakmát tanult: ő is géplakatos lett. Tagja volt a MADISZ-nak, a SZIT-nek és a DISZ-nek, tagjelöltje, majd 1949–1954-ben tagja a kommunista pártnak. A magyar szocialista építés fellegvárába, Sztálinvárosba (ma Dunaújváros) került dolgozni, ahol a *Vasmű* című újság levelezője, majd szerkesztőbizottsági tagja lett, onnan helyezték át a *Fejérmegyei Néplaphoz*; tagja lett az újságíró szövetségnek. 1951-ben vonult be katonának, ahol hamar kiemelték: az öthónapos Petőfi tisztképző tanfolyam elvégzése után 1952.

⁶¹⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 219.; Kiss–M. Kiss, 2007, 112.

⁶¹⁵ Böör László, 1997, 68.; Horváth M. Ferenc, 2006, 213–215.

⁶¹⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe]; Kiss–M. Kiss, 2007, 113.

⁶¹⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 113.

júliusban avatták tisztté. Politikai tisztként előbb klubvezető, majd egy újabb tanfolyam elvégzése után kultúrinstruktor lett.⁶¹⁸ Karrierje azonban 1954-ben váratlanul megtört. Leszerelték, párttagsága is megszűnt. Ezt a tárgyaláson egy bizonyos Kiss őrnaggyal való politikai ellentétével magyarázta, amihez kegyelmi kérvényében azt tette hozzá, hogy felettese ellenezte a házasságát, ez vezetett leszereléséhez. A házasság pedig hamar zátonyra futott: „Feleségemmel két évig éltünk együtt, 1955 végétől vagy 1956 elejétől vagyunk külön.”⁶¹⁹

Leszerelésének politikai okai is lehettek. 1954 az addig vakon hű kommunisták eszmélésének éve volt. Az lehetett Gönczi számára is. „Követtem a pártot, de csalódtam a pártban, csalódtam a hadseregben. Mászt mondtak, mint ami a valóságban volt. [...] Kiváltam a fejbőlintó, megalkuvó emberek soraiból, szót emeltem az igaz eszméért, az igazságért, a különféle hangzatos frázisok ellen. A szocializmus szolgai, szovjet másolása ellen.”⁶²⁰ 1954-ben azonban csak keveseknek adatott meg a bíráló jog, a néphadsereg ceglédi kultúrinstruktorának nem. Neki annyi jutott az enyhülésből, hogy esetleges bírálatáért – amiről semmi konkrétum nem tudható – más, súlyosabb retorzió nem érte, mint hogy elvesztette állását. A pártból maga lépett ki: „meggyőződésből saját magamat kizártam”.⁶²¹ Ekkortól a jobb kereset reményében sűrűn változtatott munkahelyet, a forradalom kitörésekor két állása volt: főállásban a Népstadionnál dolgozott, második műszakban pedig egy TÜZÉP-vállalatnál. Viszonylag jól keresett, havonta összejött a 2000 forintja. Gyereke nem született, de beteg anyját és öreg nagyanyját ő tartotta el.⁶²² A forradalom előtt egyszer került összeütközésbe a törvénnyel: 1955-ben az Ecséri piacon vett egy órát, amit elvitt egy óráshoz, hogy tokot csináltasson hozzá. Az felismerte, hogy tőle lopták, így indult eljárás Gönczi ellen. Orgazdaság címén 200 forint pénzbüntetésre ítélték.⁶²³ Ezt „élezték” Gerébék, akik bűnözőnek nevezték, és azt írták, hogy „lopásért, orgazdaságért ült”.⁶²⁴

Október 23-án kora délután egy ismeretlen fiú mutatta meg neki a diákok követeléseit. Segített kiragasztani a felhívást, majd az Oktogonnál csatlakozott a tüntetéshez. Este a Rádióznál szemtanúja volt, amikor meglőtték egy fiatal lányt, akit segített bevinni a Rókus

⁶¹⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 48.

⁶¹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 26. 306–307.

⁶²⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc az utolsó szó jogán, 1957. április 1. 319.

⁶²¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 58. Lásd még Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 49.

⁶²² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22.; Gönczi Ferenc kegyelmi kérelme, 1957. május 23-a előtt.

⁶²³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. 3136/1955. A Budapest, V. Kerületi Bíróság ítélete, 1955. december 19.

⁶²⁴ Geréb–Hajdú, 1986, 129, 226.

kórházba. Ott maradt, a következő napokban is oda hordta a sebesülteket.⁶²⁵ Nincs nyoma, hogy részt vett volna a fegyveres harcban, ezt mindig tagadta. Vöröskeresztesként mindkét oldal áldozatait mentette: „két szovjet katonát és egy ávós sebesült őrt is beszállítottam a kórházba”.⁶²⁶ Felmerült, hogy részt vett a Köztársaság téri atrocitásokban, de ezen vád ellen sikerrel védekezett. Kollár megölésén túl egyetlen erőszakos cselekményéről tett beismerő vallomást: elismerte, hogy október 26-án este a Rókus kórházban megütötte Fusz Gyulát, a Péterfy mentőszolgálatának sofőrjét. Október 27-től Tóth Ilonával (és másokkal) folytatta a sebesültek mentését, majd élelmiszert szállítottak vidékről a fővárosba. November 2-án – amikor Tóth Ilona elkésett, és ezért lemaradt az útról – Várpalotára indultak élelemért, de mert nem kaptak, továbbmentek Szombathelyre. November 4-én ott fogták el a szovjetek. Többször kihallgatták, majd 7-én szabadon engedték.⁶²⁷ A fegyveres harc miatt csak néhány nap után indult Budapestre, ahova vallomása szerint 13-án érkezett meg. Munkahelyén felvette a fizetését, majd elment Tóth Ilonához, hogy megadja neki száz forint tartozását. Nem találta otthon, de megtudta, hogy a Domonkosban van. Másnap elment hozzá, és ott maradt a november 19–20-i razziaig. Részt vett a segélyhely ellátásában, valamint a röpcédulák sokszorosításában és terjesztésében.⁶²⁸

Gönczi tehát úgy emlékezett, hogy november 14-én került a Domonkosba. 11-én biztosan nem, ugyanis aznap este a kórházban nagyobb razzia volt, amiről ő nem tudott. Vallomásának részletei alapján lehetséges, hogy már 13-án ott volt, de annál korábban biztosan nem. Oda kerülésének pontos datálása azért fontos, mert még tanúja volt, hogy írógépen készültek a röplapok.⁶²⁹ Eszerint a viszonylag nagy példányszámot lehetővé tevő stencilezés legkorábban november 14-e körül kezdődhetett, mindössze néhány nappal az előtt, hogy megcsinálták az *Élünk* első számát. Feltehetően ő volt az a „fiú”, aki Tóth Ilonával átjárt a Péterfybe másolandó röplapokért.⁶³⁰ Legalábbis aznap, amikor Angyalt őrizetbe vették, ő volt ott, és ő kért szövegeket Gálitól.

Gönczit nem vették őrizetbe november 20-án, mert reggel sikerült megszöknie.⁶³¹ Tőle és Gyöngyösitől is fennmaradt olyan vallomás, amely azt volt hivatva bizonyítani, hogy – értelemszerűen a Kollár megölése miatti felelősségre vonás elől – már éjjel meg akart szökni.

⁶²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 49.; Kiss–M. Kiss, 2007, 379.

⁶²⁶ Eörsi László, 2003, 218. Gönczi Ferenc az utolsó szó jogán, 1957. április 1.

⁶²⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50.

⁶²⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50–51.; Kiss–M. Kiss, 2007, 379–380.

⁶²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 50–51.

⁶³⁰ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Angyal István jkv., 1957. június 11.

⁶³¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Marosi Sándor százados jelentése, 1956. november 20.

„Éjjel arról beszéltünk, hogy meg kellene szökni.” „Gönczi mondta, hogy meg fog szökni, nekem nem állt szándékomban.”⁶³² Ezek azonban kétségtelenül a Kollár-gyilkossághoz igazított hamis vallomások. Egy Tóth József nevű sebesült – aki a jelek szerint részt vett a fegyveres harcban, és állítólag a forradalom szabadította ki a börtönből, tehát okkal tartott a rendőröktől – nem várta meg a reggelt, még éjszaka megszökött. Gönczi azonban csak azt követően határozta el (és hajtotta végre) a szökést, miután „bejött egy rendőr ismerősöm, aki mondta, hogy találtak egy »*Élünk*«-et, és elvisznek bennünket. Ekkor a konyhán keresztül megszöktem.”⁶³³ Hogy addig nem akart szökni, vagyis nem aggódott a razzia miatt, azt több dolog támasztja alá. Akkor még alig ismerte Gyöngyösit, az ő maradása tehát nem tartotta volna vissza. Vallomásában azzal indokolta, hogy *éjjel* nem szökött meg, hogy „az egyik ápolónő *reggel* azzal jött, hogy még tart a razzia [kiemelés – Sz. A.]”, márpedig ha csak reggel tudta meg, hogy még ott vannak a rendőrök, akkor nem akarhatott éjjel megszökni előlük. A razziát éjjel nem látta veszélyesnek: „bejöttek a nyomozók, de nem szóltak semmit”. Reggel sem nagyon törődött velük. Indult volna dolgára (ő volt a kiegészítő kórház beszerzője), de nem engedték ki, hiába mutatta a Tóth Ilonától kapott igazolást. Valószínűtlen, hogy ez szökési kísérlet lett volna, hiszen nyilván nem engednek el a rendőrök egy gyanúsítottat azért, hogy reggelit hozzon a betegeknek. Visszatartását sem kellett okvetlenül veszélyesnek tekintenie, hiszen visszamehetett a szobájába, csak valamikor később hívták le az ebédlőbe, ahova azokat gyűjtötték össze, akiket őrizetbe akartak venni. Akkor szökött meg.

Szökését követő magatartása sem azt mutatja, hogy halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény, gyilkosság elkövetésében vett volna részt. Noha akkor még viszonylag könnyen ki lehetett jutni az országból, nincs nyoma, hogy megpróbált Nyugatra menekülni. Lakására ugyan nem ment vissza, aminek azonban csak egyik lehetséges magyarázata, hogy tartott attól, hogy ott őrizetbe vennék. Gönczi a Práter utcában lakott, a harcoktól leginkább sújtott környék mellett, ami elégségesen indokolhatja, hogy nem ment haza. De indokolhatja az is, hogy folytatni akarta a küzdelmet az októberi célokért, különös tekintettel arra, hogy ezt részben (ismét) újságíróként, részben egy újság előállításának segítőjeként tehetné. Még november 20-án a Művész Klubban találkozott Gálival és Obersovszkyval, az ő segítségükkel kapott szállást az *Élünk* készítésébe akkor bekapcsolódó Derzsi Sándor lakásán.⁶³⁴ Délután részt vett a második számról Káldor Vera lakásán tartott megbeszélésen. A vizsgálók abból az

⁶³² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 54., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 23–24.

⁶³³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 54. A következő idézetek is innen.

⁶³⁴ BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor..., Derzsi Sándor tárgy. jkv., 1958. november 5., 7. Gáli József tárgy. jkv., 1958. november 7.

RB 695 ... RB 695 ... RB 695! című cikket tartották különösen lázítónak, amelyet vélhetően Gönczi írt, és amelyet Szirmai Ottó tett be a lapba.

Szirmai, aki tanú volt Tóth Ilonáék tárgyalásán, nagyon ügyelt arra, nehogy másokat bajba keverjen vallomásaival. Úgy gondolom, a szóban forgó cikkről Gönczit mentendő vallotta, hogy az a Péterfyben történt letartóztatások ellen tiltakozott, és nem ismeri azt, akitől kapta, vagyis nem Gönczitől kapta.⁶³⁵ November 20-án ugyanis már nem volt aktuális a Péterfyben tartott razzia (az ott őrizetbe vettek többségét addigra már szabadon engedték), ellenben a Domonkosban aznap reggel történt lefogások nagyon is időszerűek voltak. „Ezt a kocsis rendszámot jól jegyezd meg. Ha meglátod a jól leponyvázott kicsinyke teherautót, akkor vigyázz! Rendőrségi pribékek ezen hordozzák a sebesült forradalmárokat, kirángatva őket a kórházi ágyból – az orvosok tiltakozása ellenére.”⁶³⁶ A Péterfyből nyilván nem egyetlen „kicsinyke” teherautó vitte el az őrizetbe vettek. Nincs nyoma, hogy onnan sebesülteket is elvittek volna, miközben a Domonkosból begyűjtöttek között voltak betegek és sebesültek. És nincs ugyan nyoma, hogy Tóth Ilona tiltakozott volna ápolójainak őrizetbe vétele ellen, ám ez személyiségének ismeretében valószínű. Ha pedig a cikk Tóth Ilonáék őrizetbe vétele ellen tiltakozott, és Szirmai egy „ismeretlen fiatalembertől” kapta a Művész Klubban, akkor alappal feltételezhető, hogy azt a *Fejérmegyei Néplap* egykori újságírója, Gönczi Ferenc írta.

November 21-re virradó éjszaka ők ketten készítették el a lapot egy Tanács körüli lakásban, ahonnan Gönczi vitte el a sokszorosítót.⁶³⁷ Ő volt az egyetlen, aki – őrizetbe vételéig – az *Élünk* mindegyik számának elkészítésében benne volt. Obersovszky szerint részt vett a cikkek megbeszélésében, vagyis a szerkesztésben is, Gáli szerint csak a lapok gyakorlati kivitelezésében.⁶³⁸ November végén pedig bekapcsolódott a Nagy-budapesti Központi Munkástanács (KMT) lapjának kiadásáról folyó tárgyalásokba, amelyet a tervek szerint az *Élünk* körül kialakult csapat készített volna. Az erről fennmaradt vallomások ugyan Gönczit név szerint nem említik, ám hogy bevonták a tervezésbe, az mégis valószínű. Obersovszky kérésére december 5-én délelőtt ugyanis ő ment ki Lukács Józseffel megnézni egy Mártonhegyi úti épületet, hogy lehet-e ott stencilezni.⁶³⁹ Miután még aznap megtudta, hogy Obersovszkyt őrizetbe vette a rendőrség, arra törekedett, hogy minél előbb megjelenjen az

⁶³⁵ BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor..., Szirmai Ottó jkv., 1957. május 3.

⁶³⁶ *Élünk*, 2. sz. 1956. november 20.

⁶³⁷ BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor..., Derzsi Sándor jkv., 1958. április 13., Szirmai Ottó jkv., 1958. április 29., Derzsi Sándor tárgy. jkv., 1958. november 5., Szirmai Ottó tárgy. jkv., 1958. november 7.

⁶³⁸ BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor..., Obersovszky Gyula jkv., 1958. május 20., Gáli József jkv., 1957. április 17.

⁶³⁹ HL, XI. 22. 87/1957. Nyíri Sándor és társainak pere. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. április 26., Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. április 26.

Élünk következő száma, remélve, hogy ezzel elhárítja Obersovszkyról a gyanút.⁶⁴⁰ Azonban még aznap este Gyöngyösivel (és a per két másik vádlottjával, Bagó Gyulával és Lukács Józseffel) együtt őrizetbe vették, miközben az új számhoz szükséges anyagokkal úton voltak az egyik kollégium felé.

Ami a forrásokból megtudható róla, az alapján valószínűtlen, hogy része volt abban a brutális gyilkosságban, amiért halálra ítélték, és kivégezték. Noha a vizsgálat és a tárgyalás során fel sem merült, hogy részt vett a fegyveres harcban, mégis a vagány harcos, a fegyveres felkelő képe rögzült róla a köztudatban. Molnár József szelíd és halk szavú emberként emlékezett rá,⁶⁴¹ amivel összhangban van Gönczi egyetlen erőszakos cselekménye (eltekintve most vizsgálatunk tárgyától, az állítólagos gyilkosságtól), a többszörösen gyanússá vált Fusz Gyula megverése (netán csak megpofozása), ami október 26-án az ügy szelíd lezárásának tekinthető. A róla elterjedt valótlan kép kialakulásának vélhetően az az oka, hogy alakja (és szerepe) egybemosódott a bátor harcosnak tudott Gyöngyösiével, akivel állítólag együtt követte el a gyilkosságot, és akivel együtt végezték ki. A VII. kerületi fegyveres felkelőcsoportokról írt könyvében Eörsi László valamelyest korrigálta ezt a képet: Gönczit csak a Kollár-üggyel, illetve az *Élünk* terjesztésével kapcsolatban említi.⁶⁴²

Gönczire tehát Gyöngyösiről vetült a fegyveres felkelő képe, noha az ő esetében sem bizonyított, hogy részt vett a fegyveres harcban. Ő ezt mindvégig tagadta, sőt azt is, hogy járt volna olyan helyen, ahol éppen harc folyt.⁶⁴³ „November 4-e és 10-e között harcokban nem vettem részt”.⁶⁴⁴ (Októberben nem is volt Budapesten.) A per szereposztása szerint ő volt a rosszfiú. Nyolcszor elítélt bűnöző. Ezt az ügy minden kutatója átvette. Gyenes nem írt részletesen a perbe vontak előéletéről, Gyöngyösiről csak annyit közölt, hogy „büntetett előéletű” volt.⁶⁴⁵ Eörsi e téren is a periratot (jelen esetben az ítéletet) követte: „1956 előtt nyolcszor ítélték el közbűntényes vádakkal”.⁶⁴⁶ „1946-ban tíz évre ítélték háborús büntettekért [...]. Később tiltott határátlépés kísérletéért, majd hatósági közeg elleni erőszakért, közveszélyes munkakerülésért, hamis vádért ítélték el rövidebb időtartamra. [...] 1952-ben hat és fél év börtönbüntetést kapott kirakatok betörése [sic!] miatt.”⁶⁴⁷ M. Kiss Sándorék is ténynek tekintették, hogy sokszoros visszaeső volt, ítéletei közül kiemelték, hogy 1946-ban a

⁶⁴⁰ BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor..., Derzsi Sándor tárgy. jkv., 1958. november 5.; Szuchovszky Ida jkv., 1958. június 30.

⁶⁴¹ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 143.

⁶⁴² Eörsi László, 2011, 301, 302, 372, 383.

⁶⁴³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 46.

⁶⁴⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. június 11. 10.

⁶⁴⁵ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 16.

⁶⁴⁶ Eörsi László, 2003, 204.

⁶⁴⁷ Eörsi László, 2011, 301. Valójában kirakatok beütésével elkövetett betörésért.

Szegedi Népbíróság háborús bűnősként tíz év börtönbüntetésre ítélte, de 1949-ben ügyét felülvizsgálták, és az addig letöltött idővel kitöltöttnek tekintették büntetését. Szerintük ezt követően „Több ízben volt elítélve lopásért, betörésért. 1952-ben betörésért hat év börtönbüntetésre ítélték.”⁶⁴⁸ Ebből a büntetéséből szabadult a forradalom idején.

Mindebből alig valami igaz, ami pedig igen, az is másképp. A népbíróági ítélet nem szerepel sem a büntetés-végrehajtás nyilvántartásában, sem a Szegedi Népbíróság névmutatójában és lajstromkönyvében.⁶⁴⁹ Az ítélet több oldalról is valószínűtlennek látszik. 1944-ben – az állítólagos bűncselekmény elkövetésének idején – Gyöngyösi még csak tizenöt éves volt (1929-ben született), így ítélete aránytalanul súlyosnak tűnik, hiszen állítólag mindössze azt rótták terhére, hogy leventeként részt vett foglyok őrzésében, és kivégzett foglyok eltemetésében.⁶⁵⁰ Ez, különösen kiskorú vádlott esetén, nem indokolja a tízéves büntetést. Gyöngyösi azonban – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – többször beszélt erről a cselekményéről és/vagy ítéletéről. Már első, szovjet kihallgatói jegyzőkönyvbe vették, hogy a német megszállóknak nyújtott segítség miatt tíz évre ítélték, a következő jegyzőkönyvbe került be a foglyok őrzése és a kivégzettek eltemetése.⁶⁵¹ Ha mégsem volt tízéves népbíróági ítélete, akkor bizonyítottan kell tekinteni, hogy a vallomásairól felvett jegyzőkönyvek tartalmaznak öt terhelő hamis információt.

Gyöngyösi erkölcsi bizonyítványának a kiszabott büntetéseket adatokkal együtt közlő része nem tartalmazza a népbíróági ítéletet, egy megelőző pont szerint azonban a „bizonyítványt kiállító hatóság”-nak tudomása volt arról.⁶⁵² Kétséges azonban, hogy ezt a rubrikát is az iratot kiállító BM Büntetéseket Nyilvántartó Osztálya töltötte-e ki. Az íráskép alapján nem zárható ki, hogy ezt az adatot más kéz írta be, mint amelyik pontos adatokkal (bíróóság megnevezése, perszám, ítélet dátuma) együtt a többi. Elsősorban a kis „t” és „r” betűk írásmódja arra mutat, hogy a népbíróági ítéletet valaki más írta be. Talán Balassa István fővárosi ügyész, aki Gyöngyösi jegyzőkönyveiből *tudott* erről az ítéletről, a BM-től kapott iraton pedig látszott, hogy hevenyészetten készült (még a kérelem datálásának napján), ezért korrigálhatta azt, amit hibának tudott.

Gyöngyösi a tárgyaláson elmondott nacionáléjában a népbíróági ítélet nélkül beszélt az 1945–1949 közötti évekről, konkrétumokat is említve abból az időből. Később azonban utalt az ítéletre: „A szovjet hadsereg, amikor feltartóztatott, és kérdezték, hogy voltam-e

⁶⁴⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 194.

⁶⁴⁹ Farkas Csaba, 2006.

⁶⁵⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 194.; Eörsi László, 2011, 301.

⁶⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 6., Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 19.

⁶⁵² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós erkölcsi bizonyítványa, 1957. január 14.

büntetve, valahogy kicsúszott a számon ez a tíz év, és akkor gondoltam, hogy talán nem jönnek rá a többire”.⁶⁵³ Ez nehezen hihető, hiszen ha volt ítélete, amit titkolnia kellett volna szovjet kihallgatói előtt, az éppen a népbírósági volt. Határozottan állította viszont, hogy nem volt levente, következésképpen leventeként elkövetett bűncselekményért nem ítélték el.⁶⁵⁴ A másodfokú tárgyaláson a cselekményt és az ítéletet is tagadta: „1944-ben nem vettem részt semmiféle fogolyörzésben. [...] Nem felel meg a valóságnak, hogy 1944-ben lőszert szállítottam a leventéknek. Ezért nem is ítélték el 1946 márciusában. Leplezni akartam, hogy már többször voltam büntetve, erre mondtam, hogy ekkor már megbüntettek, gondoltam, hogy így elsikkad a többi.”⁶⁵⁵ Eszerint a forradalom idején köztörvényes büntetéseinek leplezése érdekében mondta magát politikai elítéltnak – társai valóban úgy tudták, hogy politikai bűncselekményekért volt börtönben⁶⁵⁶ –, ez változott a vizsgálat idején népbírósági ítéletté. Az eset jól példázza a jegyzőkönyvek manipuláltságát is. Gyöngyösi a másodfokú tárgyaláson azt állította, hogy a fővárosi bíróságon tagadta a népbírósági ítéletet, a jegyzőkönyvben azonban tagadásnak nyoma sincs, vallomásának ezt a részét nem jegyzőkönyvezték.⁶⁵⁷

Fentiek valószínűtlennek mutatják a népbírósági ítélet, más iratok alapján pedig kétségtelen, hogy olyan nem volt. B.-né Tóth Matild bírónő kérésére az aszódi javító-nevelő intézet részletes tájékoztatást küldött Gyöngyösiről.⁶⁵⁸ Aszerint 1945 szeptemberében került először bíróság elé, lopás vádjával, ám a fiatakorúak bírósága ítélet helyett próbára bocsátotta. A következő év márciusában a Szegedi Törvényszék mint fiatakorúak bírósága ugyancsak lopásért már javítónevelésre ítélte, ekkor került 1946. augusztus 12-én Aszódra. (Ennyi igaz abból, hogy 1946-ban elítélték.) Egyik aszódi jellemzéséből derül ki bűnös cselekménye: nevelőanyjától ruhát lopott, eladta, a pénzt pedig elköltötte.⁶⁵⁹ A jellemzés konkrét részleteket tartalmaz aszódi éveiről: mikor, milyen szakmát tanult, mikor próbált megszökni az intézetből, azért milyen büntetést kapott. 1948-ban magatartásával és munkájával annyira meg voltak

⁶⁵³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 24.

⁶⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 23.

⁶⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. június 11. 9–10.

⁶⁵⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11. 8.; Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. június 11. 11.

⁶⁵⁷ Az 1949 nyilván elírás, előtte Gyöngyösi az 1946-os ítéletet tagadta. BFL, Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. június 11. 10.

⁶⁵⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. B.-né Tóth Matild levele a 200. sz. Makarenko Ipari Tanulóintézetnek, 1957. február 5., A 200. sz. Makarenko Ipari Tanulóintézet válasza B.-né Tóth Matild részére, 1957. február 12.

⁶⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Az Aszódi Állami Fiúnevelő-intézet pedagógiai véleménye Piri [Gyöngyösi] Miklósról, 1948. október 10. A következő idézet is innen.

elégedve, hogy nevelőanyja kérésére Húsvétra hazaengedték.⁶⁶⁰ Élt az alkalommal, és soha többé nem ment vissza Aszódra.

1948. szeptember 6-án hajnalban a Budapest XIV. kerületi kapitányság járőre talált rá a városligeti zsilipalagútban alvó Gyöngyösire, aki beismerte, hogy Aszódról szökött meg.⁶⁶¹ A Budapesti Büntető Törvényszék mint fiatalkorúak bírósága egy hónap fogházbüntetésre ítélte *tiltott határátlépés* címén. Gyöngyösi ugyanis a tárgyaláson „beismerte”, hogy 1948. április 4-én Brennbergbányánál Horvátországba (sic!) szökött, majd május 12-én visszajött, azóta volt Budapesten.⁶⁶² Nem lehetetlen ugyan, hogy 1948-ban Ausztria szovjet övezetén keresztül eljutott Jugoszláviába, ám nem is valószínű. Valószínűbb, hogy (nyilván Czövek János bíró segítségével) a tiltott határátlépés bevállalásával próbált Aszódról megszabadulni. „Nem szerződtek le bádogos tanoncnak, annak ellenére, hogy másfél évig dolgoztam a műhelyben. Nagyon elkésérített a reménytelen, kilátástalan jövőm, ezért szöktem el kétszer. Nem tudok az intézetben tovább megmaradni, kérem, hogy a bíróság az ítélezése során vonja be a Szegedi Törvényszék mint fiatalkorúak bírósága által 1945-ben [1946-ban] kimondott javítónevelés alapján folyó ügyemet is, és a javítónevelés hatályon kívül helyezése mellett egységes intézkedésként fogházbüntetést alkalmazzon, erről az aszódi fiúnevelő intézetet értesítse, mert a javítónevelés további folytatását magamra nézve céltalannak és elviselhetetlennek tartom”.⁶⁶³ Aszódról szabadulásában partner volt a nevelőintézet, amely a bíróság megkeresésére a javítónevelés félbeszakítását javasolta: „mert semmi remény nincsen, hogy túlhaladott korára való tekintettel az intézetben ipart kitanulni tudjon.”⁶⁶⁴ Czövek János úgy ítélte egy hónap fogházra, hogy egyben hatályon kívül helyezte a javítónevelést kiszabó ítéletet, és mentesítette „a büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól”.⁶⁶⁵ Vagyis büntetlennek tekintette, és úgy rendelkezett, hogy továbbra is annak kell tekinteni. Mindezek alapján kétségtelen, hogy 1946 és 1949 között nem tölthette a szegedi Csillag börtönben a népbíróság által állítólag rá mért tízéves börtönbüntetését.

⁶⁶⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Az Aszódi Állami Fiúnevelő-intézet pedagógiai véleménye Piri [Gyöngyösi] Miklósról, 1948. október 10.; A 200. sz. Makarenko Ipari Tanulóintézet válasza B.-né Tóth Matild részére, 1957. február 12.

⁶⁶¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. A Magyar államrendőrség XIV. kerületi kapitányságának feljelentése kihágási ügyben, 1948. szeptember 6.

⁶⁶² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Piri [Gyöngyösi] Miklós a Budapesti Büntető Törvényszék mint fiatalkorúak bírósága tárgy. jkv., 1948. szeptember 7.

⁶⁶³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Piri [Gyöngyösi] Miklós a Budapesti Büntető Törvényszék mint fiatalkorúak bírósága tárgy. jkv., 1948. szeptember 7.

⁶⁶⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Az Aszódi Állami Fiúnevelő-intézet pedagógiai véleménye Piri [Gyöngyösi] Miklósról, 1948. október 10.

⁶⁶⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. A Budapesti Büntető Törvényszék mint fiatalkorúak bírósága ítélete, 1948. szeptember 9.

1948 őszén visszatért Szegedre, nevelőanyjához. Gyöngyösi ugyanis házasságon kívül született, anyja menhelyre adta, féléves korában onnan vette magához egy szegedi özvegyasszony. (Ismerőseinek azt mondta, hogy szülei 1943-ban bombatámadásban haltak meg.) A jelek szerint ekkor kezdett a családja, a szülei után kutatni. Kinyomozta anyja nevét és saját születési helyét. Családját megismerni ment 1949. áprilisban a fővárosba, ahol néhány napig a Szabadság téri gyermekvédelmi osztályon volt, de nagykorúsága miatt elküldték. Egy éjszakát általa kinyomozott féltestvérénél töltött, egy másikat a Városligetben. Ezt követően állította elő Fodor 4. Ferenc rendőr tizedes, aki éjszaka egy Vilma királyné úti építkezésen talált rá, ezért azzal gyanúsította, hogy lopni akart.⁶⁶⁶ Gyöngyösi tagadott, és miután tisztázódott, hogy a bíróság már hatályon kívül helyezte a javítónevelését elrendelő ítéletet, bűncselekmény hiányában szabadon engedték.⁶⁶⁷ Befejezte a családja utáni nyomozást, és 1949. június 8-án felvette apja nevét, ekkor lett Piriből Gyöngyösi. 1956-ban társai Pirosként vagy Piriként ismerték. Ezt a rendőrség az ellenforradalomban felvett fedőnévnek tekintette, pedig nyilván az történt, hogy találkozott olyan régi ismerőssel, aki Piri Miklósként ismerte, ezt hitték a többiek becenevnek. De mert a Piri sokak számára bizarr volt egy férfire, helyette Pirosnak szólították. (Amúgy korábbi ismerősei számára Bütyök volt a beceneve.)

1950-ben néhány hónapig a szakmájában dolgozott Csepelen, majd több mint fél évig bányász volt Zalahalápon. 1951 őszén ismét Pestre jött, de ezúttal sem sikerült elhelyezkednie: a nagyvásárcsarnokban volt alkalmi hordár, éjszakánként számos társával együtt ott is aludt. Októberben ismét eljárás indult ellene, mert egyik ismerősének, a vele együtt perbe fogott Gáspár Jánosnak a lakásából elemelt egy kék köpenyt, amit hatvan forintért eladott a Teleki téren, és mert Gáspár kérésére negyven forintért a nagyvásárcsarnokban eladott tíz használt zsákot, a pénzt pedig megtartotta. A bíróság bizonyítottan látta bűnösségét lopás és sikkasztás büntetében, ezért három hónap börtönre ítélte, amit másodfokon tizenöt nappal csökkentettek.⁶⁶⁸ Mivel a büntetésbe az előzetes letartóztatásban töltött két hó tizenegy napot be kellett számítani, Gyöngyösinek négy napot kellett jogerős ítélettel börtönben töltenie. Ekkortól azonban büntetett előéletűnek számított.

Kevéssel szabadulása után megismerkedett egy D. Zoltán nevű tizenkilenc éves, de már kétszer elítélt fiúval, aki összeismertette N. Gáborral, akit korábban D. Zoltánnal együtt

⁶⁶⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Fodor 4 Ferenc rendőr tizedes jelentése, 1949. április 13.; Piri [Gyöngyösi] Miklós jkv., 1949. április 13. Folytatólagos jkv., 1949. április 15.

⁶⁶⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Piri [Gyöngyösi] Miklós jkv., 1949. április 13.

⁶⁶⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. A Budapesti Központi Járásbíróság ítélete Gyöngyösi Miklós és Gáspár János ügyében, 1951. október 13., A Budapesti Megyei Bíróság (továbbiakban BMB.) ítélete Gyöngyösi Miklós ügyében, 1951. december 21.

ítéltek el, és Sz. Pállal, akinek szintén volt már köztörvényes büntetése.⁶⁶⁹ A bíróság szerint 1952 tavaszán egy hónapon belül tíz üzletből loptak, miután betörték a kirakatot.⁶⁷⁰ Az iratokból csak egynek a története ismerhető meg: Gyöngyösi benyomta egy rövidáru-kereskedés kirakatának repedt üvegét, társa pedig kiemelt négy inget és hét pár zoknit. Először ő bukott meg D. Zoltánnal, az ellenük indított perben két betörést bizonyítottak rájuk. Társa vallomása alapján Gyöngyösit tekintették az értelmi szerzőnek, ezért 1952. január 23-án nem jogerősen másfél év börtönbüntetésre ítélte a fővárosi bíróság; D. Zoltán egy évet kapott.⁶⁷¹ Ám még a tárgyalás kezdete előtt őrizetbe került Sz. Pál és N. Gábor, az ellenük indított eljárásba vádlott-társaként vonták be Gyöngyösit és D. Zoltánt. A két ügy egyesítése helyett tehát két külön eljárás folyt ellenük, pedig a törvény az összetartozó bűncselekményeket egy eljárásban rendelte elbírálni. Az Sz. Pál és társai perben ráadásul bebizonyosodott, hogy abban a betörésben, amit a másik eljárásban a terhére írtak, Gyöngyösi részt sem vett. Őt a későbbi perben elbírált kilenc esetből kettőben találták bűnösnek, ennek ellenére – egymást régebb óta ismerő társai vallomásai alapján – továbbra is őt tekintették a betörés-sorozat értelmi szerzőjének, így ő kapta a súlyosabb ítéletet. Sz. Pált nyolc betörésért két év börtönre ítélték, N. Gábort ötért három évre, D. Zoltánt pedig ugyancsak ötért kettőre.⁶⁷² Gyöngyösi két betörésért öt év börtönt kapott, ráadásul a két (külön eljárásban született) ítéletet összbüntetésbe foglalták: így lett büntetése hat év három hónap, alig valamivel kevesebb, mint három társáé összesen. Ebből szabadult a forradalom idején.

Fentieket összegezve kijelenthető: Gyöngyösi nem volt notórius bűnöző, és ezt, éppen a bírósági aktában fennmaradt iratok alapján, a bírák és az ügyészek is tudhatták. B.-né Tóth Matild mégis *nyolc* ítéletet tekintett súlyosító körülménynek, a kegyelmi tanácskozáson pedig Molnár György ügyész azokra hivatkozva javasolta elutasítani kegyelmi kérvényét.⁶⁷³ (Az ilyen túlzások nem voltak ritkák a forradalom után. Toracz Sándort egy 1956. novemberi jelentés négyszer elítélt bűnözőnek mondta, az 1957. márciusi kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv már hatszor büntetettnek, és állítólag hét ítéletéről tett vallomást, pedig csak egyszer állt bíróság előtt.⁶⁷⁴) Nemcsak múltját torzították el, de 1957-ben – a Kollár-ügyön túl – is súlyos köztörvényes váddal gyanúsították meg alaptalanul: részt vett csoportosan

⁶⁶⁹ A teljes név közlése az adatvédelmi törvény rendelkezése szerint nem lehetséges, és a tárgy szempontjából nem is szükséges.

⁶⁷⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. A BMB. ítélete, 1952. március 3.

⁶⁷¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. A BMB. ítélete, 1952. január 23.

⁶⁷² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. A BMB. ítélete, 1952. március 3.

⁶⁷³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár György ügyész tárgy. jkv., 1957. április 8.

⁶⁷⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., A Budapesti Rendőr-főkapitányság jelentése, 1956. november 12.; HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1957. március 30.

elkövetett nemi erőszak büntetésében.⁶⁷⁵ Noha ezen a címen nem emeltek vádat ellene, a gyanú rajta maradt. Társai az eljárás során „ismerték meg” sötét múltját,⁶⁷⁶ nyilván ahhoz igazították vallomásaikat, így lett Gyöngyösi erőszakos, agresszív, ahogy Molnár József fogalmazott 1992-ben, mindenkit agyonlőni akaró,⁶⁷⁷ bár lehet, hogy a közel öt börtönben töltött év tényleg deformálta személyiségét. „Előtörténetének” pedig nemcsak az ő halálában, hanem az ügy realizálásában is szerepe lehetett. Tóth Ilona – vallomása szerint – annak megismerése után adta fel addigi tagadását. Nyilván nem ez volt „beismerésének” egyetlen oka, ám valószínűleg része volt megtörésében.

A perben nem tisztázták, hogy Gyöngyösi pontosan mikor szabadult Ormospusztáról, tehát mikor érkezhetett Budapestre, noha B.-né Tóth Matild levélben kért felvilágosítást, de válasznak nincs nyoma.⁶⁷⁸ Az ügyész a kegyelmi tanácskozáson október 29-re tette szabadulását, ez a dátum szerepel Gyöngyösi büntetés-végrehajtási nyilvántartási lapján.⁶⁷⁹ M. Kissék szerint már 27-én kiszabadult, másnap érkezett Budapestre. Egy éjszakát a mostohatestvérénél töltött, „majd [29-én] jelentkezett a Baross tér 19. szám alatti felkelő-parancsnokságon”.⁶⁸⁰ Mivel a jelek szerint a politikai rendőrség és a bíróság is ellenvetés nélkül elfogadta Gyöngyösi állítását, hogy nem vett részt a Köztársaság téri pártház ostromában, amivel már 1956 végén a Baross térieket vádolták, bizonyosnak lehet tekinteni, hogy október 30-án még nem volt Budapesten, legalábbis a VII–VIII. kerületnek azon a részén. Eszerint legkorábban 31-én került oda, ám a Baross tériek aznap alárendelték magukat a kerületi, majd másnap a Deák téri nemzetőr parancsnokságnak, eszerint pedig Gyöngyösi nem felkelő volt (ami a fegyverszünet után és november 4-e előtt amúgy is nehezen értelmezhető kategória), hanem a rend védelmére felállított nemzetőrségnek lett a tagja. A vallomásairól készült jegyzőkönyvek a „nemzetőrség” kifejezést nem tartalmazzák, azt azonban igen, hogy „piros-fehér-zöld keresztcsíkos”, vagyis nemzetőr igazolványt kapott a Baross téren.⁶⁸¹ Onnan még november 4-e előtt a Víg utcába került. M. Kissék mindkét alakulatot fegyveres csoportnak nevezik, noha október 28-29-től a Víg utcában is nemzetőrségnek, vagyis nem felkelő, hanem rendfenntartó alakulatnak volt a bázisa.⁶⁸² Annak

⁶⁷⁵ Ezt Eörsi is nem bizonyítottnak, egyben nem valószínűnek tekinti. Eörsi László, 2011, 110.

⁶⁷⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11. 8.

⁶⁷⁷ OHA, 492. Molnár József..., 1992. 38.

⁶⁷⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. B.-né Tóth Matild levele az ormospusztai BV-munkahelynek, 1957. február 21.

⁶⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár György ügyész tárgy. jkv., 1957. április 8.; XXV.101.b.2. Gyöngyösi Miklós (1929).

⁶⁸⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 194.; Hasonlóan: Eörsi László, 2011, 301.

⁶⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 24.

⁶⁸² Kiss–M. Kiss, 2007, 194, 362.; Eörsi László, 2001, 330–337.

alig maradt nyoma, hogy konkrétan mit csinált Gyöngyösi a Baross téren és a Víg utcában. Egyszer éjszaka járőrben volt.

Az iratok szerint valamikor november 4-e után a Landler 44.-ben meghúzódó fegyveres csoport tagja, néhány nap múlva pedig parancsnoka lett. M. Kissék szerint 5-én a Péterfybe,⁶⁸³ Angyal csoportjába került, ám ez kizárt, hiszen Angyal csak november 8-tól volt a Péterfyben, amikor Gyöngyösi már biztosan a Landler 44. alatti egységhez tartozott. Eörsi szerint is a Péterfybe ment november 5-én, ahonnan „a korábbi Baross téri parancsnokság a »Fűrj-csoporthoz« [a Landler 44.-be] küldte, hogy vegye át az irányítást.”⁶⁸⁴ Ennek bizonyítékeként három forrásra hivatkozik, ám abból kettő mindössze azt tartalmazza, hogy Gyöngyösi a november 4-e utáni héten csatlakozott a Landler 44. alatti fegyveresekhez, de arról nem közölnek semmit, hogy honnan érkezett.⁶⁸⁵ Hogy küldték a Péterfyből, az kizárólag Gyöngyösi vallomásaiban szerepel, aki mindig azt állította, hogy onnan Angyal küldte a Landler 44.-be. Mivel Eörsi tudta, hogy Angyal november 8-a előtt nem volt a Péterfyben, úgy korrigálta Gyöngyösi vallomásait, hogy Angyal helyett „a korábbi Baross téri parancsnokság”-ot nevezte átküldőjének, amit azonban egyetlen forrás sem támaszt alá. A szovjetek november 4-i támadását követően több egységből húzódtak nemzetőrök a Péterfy kórház védelmébe. Feltehetően Gyöngyösi is, miként az is valószínű, hogy onnan néhány nap után a Landler 44.-be ment. Az azonban biztos, hogy nem Angyal, és semmi nem bizonyítja, hogy „a korábbi Baross téri parancsnokság” küldte oda. Oda menését kihallgatói élezték oda küldéssé.

Több jel mutat arra, hogy a Landler 44. valóban egy fegyveres ellenálló csoport bázisa volt: a parancsnokot, Palotás Józsefet és a csoport egyik tagját, Bognár Ottót halálra ítélték, és kivégezték; a csoport létezése idején, november 6-8-a körül fegyveresek a közelben megtámadtak egy szovjet egységet; végül állítólag kivégezték egyik társukat, az árulással vádolt Futácsi Endrét. Ezek a jelek azonban viszonylagos értékűek. Palotást és Bognárt Futácsi meggyilkolásának vádjával ítélték halálra, a három jel közül tehát kettő azonos; a Dózsa György úti harcot pedig egy másik eljárásban egy másik csoportra, a Thököly útiakra terheltek.⁶⁸⁶ Akik 1956-ban hosszabb vagy rövidebb időt a Landler 44.-ben töltöttek, azok szerint ott nem egy fegyveres felkelő csoportnak, hanem a közbiztonságra ügyelő nemzetőr egységnek volt a parancsnoksága. Molnár József 1992-ben adott interjújában sem a fegyveres

⁶⁸³ Kiss–M. Kiss, 2007, 194.

⁶⁸⁴ Eörsi László, 2011, 301. Lásd még 101.

⁶⁸⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 4.; 462. d. Koklács Mihály tárgy. jkv., 1957. március 20. 241. (Eörsi tévesen március 16-ra datálta Koklács tanúvallomását.)

⁶⁸⁶ Az ellentmondást Eörsi azzal vélte feloldani, hogy megkettőzte a szovjetek megtámadását: „Másnap, november 8-án a Thököly út és a Dózsa György út kereszteződésénél kerültek szembe a csoport [a Landler 44.] tagjai a megszálló erővel, ott, ahol azok a korábbi napokban már igen súlyos veszteségeket szenvedtek a Klauber István csoportjával való összecsapások során.” Eörsi László, 2011, 108.

harcot, hanem a rendfenntartást mondta feladatuknak, ő egy közért előtt állt őrségben.⁶⁸⁷ Társai is így vallottak 1957–1958-ban.⁶⁸⁸ Rendfenntartásnak mondta a csoport feladatát az ellenük elfogultan vádaskodó Salamon György is: „mindig látni lehetett ezt a csoportot az utcán, mint rendfenntartókat”.⁶⁸⁹ Ezek szerint a Landler 44.-ben nem egy fegyveres felkelő csoportnak volt a székhelye, hanem a Baross térről és más környékbeli nemzetőr egységektől oda került nemzetőröké, akik továbbra is rendfenntartó feladatokat láttak el, ezt torzították a megtorlás perei súlyosan büntethető ellenforradalmi cselekménnyé.

A parancsnok, Palotás József szerint a rend fenntartása, bűncselekmények megakadályozása volt a feladatuk. Előállítottak „egy »fegyveres kéregető«-t, akin három öltöny ruha volt, valamint volt egy fegyvere. Két öltöny ruhát levettem róla, fegyverét elvettem, és elzavartam.”⁶⁹⁰ Őrséget adtak a bázisukkal szemközti csemege üzlet bejáratánál, egy betört kirakatú bolthoz, egyszer pedig egy nagyobb sorban állásnál felügyeltek a rendre.⁶⁹¹ Embereit nemzetőrnek nevezte: „A Landler Jenő utcában nem volt több mint 40 nemzetőr. [...] Vaktában lövöldözés keletkezett, s a végén kiderült, hogy a [Bethlen téri] moziban is nemzetőrök voltak, s így pánik volt az egész.”⁶⁹²

Közvetlenül november 4-e után nem volt egyértelmű, hogy pontosan mi volt az oka és a célja a szovjet támadásnak. Azt Kádárék az „ellenforradalom”-mal próbálták igazolni, a szovjet csapatok feladatának az „ellenforradalmi” törekvések leverését állították. Ebből pedig nem következett, hogy a közrend fenntartására kommunista rendőr- és katonatisztek vezetésével alakult nemzetőrség megszűnt vagy meg fog szűnni. A kormány először november 12-én hozott döntéseket a karhatalommal és a közbiztonsággal kapcsolatban, de ezek közzétételére akkor még nem került sor.⁶⁹³ Palotásék tehát november 8-9-ig tekinthették úgy, hogy közrendvédelmi, nemzetőri feladatukat nem érinti a szovjet támadás. Amikor a november 4-ét követő hét végére kiderült, hogy tévesen ítélték meg a helyzetet, Palotás feladta a csoportot. Erről a letartóztatásban lévő egykori parancsnok – nyilván saját szerepét az elvárásoknak megfelelően beállítva, az „ellenforradalmat” elítélve – tett vallomást: „miután már meguntam a sok aljasságot, ami a csoportunknál történt, a ligetnél tartózkodó szovjet

⁶⁸⁷ OHA, Molnár József..., 1992, 20–35.; BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 4.

⁶⁸⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 24., Koklács Mihály tárgy. jkv., 1957. március 20. 242.; ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1958. január 13., Koklács Mihály jkv., 1958. február 25.; HL, XI.22. B. 284/1958. Toracz Sándor..., Koklács Mihály tárgy. jkv., 1958. május 29., Bujdosó József tárgy. jkv., 1958. május 29.

⁶⁸⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Salamon György tárgy. jkv., 1957. március 16. 207.

⁶⁹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Palotás József tárgy. jkv., 1957. március 22. 270.

⁶⁹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Palotás József tárgy. jkv., 1957. március 22. 272, 273, 278.

⁶⁹² BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., Palotás József megjegyzései a vádiratra, 1957. szeptember 25.

⁶⁹³ Bikki István, 1999, 247.

egységhez elmentem, tolmács útján megmagyaráztam nekik, hogy nincs semmi értelme, hogy a mi csoportunk tovább működjön, fegyverezzék le őket. Ez, ha jól tudom, a délután folyamán meg is történt.”⁶⁹⁴ Szövege értelmezhetetlen, ha a Landler 44.-et általa vezetett fegyveres felkelő csoportnak tekintjük. De érthetővé válik abban az olvasatban, hogy amikor a rendfenntartó egység parancsnoka megtudta, hogy működésüket a szovjet városparancsnokság nem nézi jó szemmel, szolgálatukra nem tart igényt, megpróbálta azt viszonylag hivatalosan befejezni, egyben gondoskodni arról, hogy a fegyvert ne hordják szét. Ez még egyértelműbb vallomásának folytatásában: „Én azért mentem el a szovjet csapatokhoz, hogy szóljak nekik, fegyverezzék le a csoportomat, mert én azután hazamegyek.”⁶⁹⁵

Mindezek alapján ténynek tekintem, hogy a Landler 44. alatt nem egy felkelő, nem egy szovjetek ellen harcot folytató fegyveres csoport, hanem nemzetőrök bázisa volt. Ezt sejteti a csoportot felkelőként ábrázoló Eörsi László egyik passzusa is. Szerinte Horváth Sándorné „november 4-e után a »Fürj-csoport« tagja lett. Ott főként adminisztrátorként dolgozott Palotás József parancsnok mellett.”⁶⁹⁶ Horváthnéól valóban fennmaradtak olyan vallomások, amelyek adminisztrátornak mutatják: „November 5-től én a Gyöngyösi által vezetett csoportnak voltam az adminisztrátora, és velük együtt fenn tartózkodtam az I. emeleten. Én írtam meg kézzel a jelentéseket Palotás utasítására két példányban, mert – mint mondotta – egy példányt be kellett küldeni a Péterfy kórházban lévő parancsnokságra.”⁶⁹⁷ Amennyiben vallomásainak egyáltalán hitelt lehet adni, ebből a jegyzőkönyvből leginkább az derül ki, hogy a Baross téri nemzetőr-parancsnokságról a Landler 44.-be került nemzetőrök igyekeztek tartani a kapcsolatot a Péterfyben lévő volt parancsnokaikkal (Nickelsburg Lászlóval, Balogh Lászlóval és a többiekkel), az azonban teljes képtelenség, hogy egy felkelőcsoport november 4-e után két példányban jelentéseket írogató titkárnőt alkalmazott volna.

Amennyiben pedig a Landler 44. a Tóth Ilona-, a Toracz- és a Palotás-per egybehangzó „eredménye” ellenére valójában egy november 4-e után is a közrendet fenntartani hivatott nemzetőr egység bázisa volt, ebből tárgyunk szempontjából három fontos következtetés adódik. Elsőként az, hogy Tóth Ilona, illetve a Domonkos végképp nem tekinthető az ellenállás regionális központjának sem, hiszen állítólagos „kapcsolatai” közül a Landler 26.-ról és a Dózsa 40.-ről már korábban kimutattam, hogy ott nem ellenálló csoportok voltak, illetve hogy az ott lakóknak – november 18-a, az állítólagos Kollár-gyilkosság előtt – nem volt

⁶⁹⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Palotás József tárgy. jkv., 1957. március 22. 270.; Kiss–M. Kiss, 2007, 96.

⁶⁹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Palotás József tárgy. jkv., 1957. március 22. 271.

⁶⁹⁶ Eörsi László, 2011, 315.

⁶⁹⁷ MNL OL, XX-5-h, 46/1960. Herczegh Benjámín..., 41. d. Horváth Sándorné jkv., 1960. május 31.

kapcsolatuk sem Tóth Ilonával, sem a Domonkossal. Amennyiben Tóth Ilona november 9-én került a kiséítő kórház élére – ahogy azt korábban rekonstruáltam –, akkor ab ovo nem lehetett kapcsolata a Landler 44.-ben lévőkkel, hiszen az ottani egység aznap feloszlott. De ha mégis korábban került volna oda, akkor sem lehetett volna a Landler 44.-ben lévő *ellenállók* vezetője, vagy „felsőbb kapcsolata”, mivel ott nem ellenállók, hanem rendfenntartó nemzetőrök voltak. A Palotás-pernek a Tóth Ilona-perben tanúskodni kényszerülő vádlottjai a vádlottak közül egyedül Gyöngyösit ismerték,⁶⁹⁸ aki nem is tagadta, hogy a november 4-ét követő hét második felében a Landler 44.-ben volt. Mindezek alapján ténynek tekintem, hogy Tóth Ilonának a Landler 44.-ben lévő úgymond csoporttal, valójában nemzetőr egységgel sem volt semmilyen kapcsolata. Mivel sem a Tóth Ilona-perben, sem más eljárásban nem merült fel, hogy más, eddig nem tárgyalt és meg sem nevezett csoporttal lett volna kapcsolata, sőt, ilyenek Eörsi László sem találta nyomát,⁶⁹⁹ tényként lehet kijelenteni, hogy Tóth Ilona nem volt a VII. kerületi ellenállás meghatározó figurája.

Amennyiben pedig a Landler 44. nemzetőrök bázisa volt, a már tárgyalt Pap István-per ítéletébe emelt ötvenhetes történet nem pusztán valótlán, hanem egyenesen a történetek inverze. Az ítélet szerint ugyanis Pap azért lőtt le egy férfit, mert az le akarta fényképezni, amint a Landler 44. alattiak kiraboltak egy cukorkaüzletet.⁷⁰⁰ Eszerint rendfenntartó nemzetőrök fényes nappal kiraboltak egy édességboltot, és Pap annyira ügyelt a bűntény titokban tartására, hogy hasba lőtt egy férfit, aki tőle kért engedélyt a rablás lefényképezésére. „Ha valaki úgy érezné, hogy romlik a krimi minősége, ne engem hibáztasson.”⁷⁰¹ Végül a Landler 44. alatti csoport valós ötvenhatos szerepe tisztázásának van még egy, a tárgy szempontjából jelentős következménye: értelmetlenné válik Futácsi Endre halálának ötvenhetes története. Mert nemzetőrök nyilván nem gyilkolták meg azon gyanú alapján, hogy áruló, mert mit és kinek árult volna el a közrendre nyíltan vigyázó rendfenntartókról.

Mint azt már tárgyaltam: véleményem szerint a percsinálók az állítólagos árulók elleni hisztériáról, illetve árulónak tartottak megöléséről jegyzőkönyvbe vett történetekkel is próbálták – közvetve – bizonyítani a Kollár-gyilkosságot. Vizsgálatom szerint azonban a csak Colosként emlegetett személy kivégzésének története utólagos konstrukció, félbe hagyott ötvenhetes történet, és Jagicza Lászlót sem felkelők próbálták megölni, megsebesítéséből a politikai rendőrség konfabulált olyan ügyet, amelyet alkalmasnak látott a Tóth Ilonáék elleni

⁶⁹⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Palotás József, 1957. március 22. 268., Bognár Ottó tárgy. jkv., 1957. március 22. 275., Horváth Sándorné tárgy. jkv., 1957. március 22. 282.

⁶⁹⁹ Eörsi László, 2011.

⁷⁰⁰ BFL, XXV.4.a. 7685/1966. Pap István..., A BFB. ítélete, 1967. május 18.

⁷⁰¹ Kövér György, 2011, 432.

vád megerősítésére. Már akkor jeleztem: Futácsinak a második szovjet támadást követően (a fegyveres harc idején) történt megölése nem alkalmas analógiásan valószínűsíteni az állítólag november 18-án elkövetett Kollár-gyilkosságot. Az azonban – elsősorban a Palotás József és társai elleni eljárásban feltártak alapján – tény, hogy Futácsit november 4-én megölték. Azt vitatom, hogy nemzetőr társai végezték volna ki.

A kivégzés ítéleti tényállásba emelt története a Palotás-per harmadrendű vádlottjának, Horváth Sándornénak a vallomásain alapul.⁷⁰² Aszerint a csoport egyik tagja, Bognár Ottó kezdett vádaskodni Futácsira, mire Palotás József – anélkül, hogy Futácsit meghallgatta volna – elhatározta megölését. A döntést titokban tartották. Palotás látszólag azzal bízta meg Bognárt, hogy Futácsit két fegyverrel kísérelje a Hársfa utcai kapitányságra. A kapun kilépve azonban nem jobbra, a Belváros, hanem balra, a liget felé indultak, ahol Bognár agyonlőtte Futácsit.⁷⁰³ Ezt a történetet azonban számos körülmény kitalációnak mutatja. Valószínűtlen, hogy felkelők (amennyiben a nemzetőröket annak tekintjük) november 4-én késő este – nem törődve a szovjet támadással, ami háttérként sem jelenik meg Horváthné vallomásaiban – bárkit fegyveresen kísértek volna valahova. Valószínűtlen, hogy az önmaguknak ellentmondó vádak (amelyek egyszerre mondták Futácsit ávósnak és társait a csolnoki rabmunkahelyen vamzeroló rabnak) alapján Palotás azonnal elhatározta volna a kivégzést. Valószínűtlen, hogy sem Futácsinak, sem a két névtelen kísérőnek nem tűnt fel, hogy nem a Hársfa utca, hanem a Városliget felé indultak. Valószínűtlen, hogy Bognár a sötétben egyetlen, tökéletesen kivitelezett tarkólövessel hajtotta végre az ítéletet, ami után a két azonosítatlan kísérő úgy eltűnt, mintha sose jártak volna a környéken. A történetben tátongó lyukak, a valószínűtlen elemek és az ellentmondások azt az ítéletbe emelt Jagicza- és Kollár-ügyhöz teszik hasonlónak.

De Palotásék nemzetőr voltán kívül is számos olyan konkrét nyom van, amelyek hamisnak mutatják Futácsi halálának ötvenhetes történetét. A környéken nem úgy tudták, felkelők végezték ki. Gyöngyösinek azzal mutatták meg holttestét, hogy „ez is itt volt köztünk”.⁷⁰⁴ A Kerepesi úti temetőben fejfájára ismeretlenek ceruzával 1957 március-áprilisban felírták: „Hősi halált halt, 1956. nov. 4.”⁷⁰⁵ Sógora, ifjabb Tinkó Zoltán sem azt hallotta. „Elhalálózásával kapcsolatban különféle mende-mondákat hallottam. Többek között azt is, hogy a gyógyszerertár-házban [a Landler 44.-gyel szemközti épületben] volt a pincében, onnan hozták fel, úgy lőtték agyon. Másik ilyen hallomásom, hogy a Fürj vendéglőből jöttek

⁷⁰² BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., Horváth Sándorné tárgy. jkv., 1957. október 15. 5–7.

⁷⁰³ Eörsi László lényegében ezt a történetet tekinti a történetek hiteles rekonstrukciójának. Eörsi László, 2011, 103–105, 293.

⁷⁰⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 20. 243.

⁷⁰⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Futácsi Endre exhumálási jkv., 1957. május 20.

hárman, igazoltatni akarták, ő nem igazolta magát, és lelőtték.”⁷⁰⁶ Kétségtelen, hogy a második „hallomás” hasonlít az ötvenhetes történetre, azonban a tanú vallomását azzal folytatta: „Arról nem hallottam, hogy ellenforradalmárok végezték volna ki.” November 4-én kádárista karhatalom még nem létezett. Nem tudunk arról, hogy magyar katonai egységek önállóan vettek volna részt harci cselekményekben. Ha Tinkó 1957 novemberében ellenforradalmárok ellen indított perben azt vallotta, hogy hallomása szerint sógorát nem ellenforradalmárok végezték ki, akkor feltehetően azt hallhatta, hogy azt szovjet katonák tették. De akkor és ott ezt nem volt tanácsos kimondani.

A halálos lövés pedig megegyezik azokkal, amelyek nyomát a Katynban 1940 tavaszán kivégzett lengyel katonatiszteken találta meg 1943-ban a náci németek által összehívott nemzetközi bizottság. Ennek jelentése megállapította: „A megvizsgált holttesteknél a halál oka kivétel nélkül fejlövés. Többnyire egyetlen, néhány esetben két tarkólövés. [...] A lövés bemeneti nyílása általában a tarkón található, a löcsatorna áthalad a koponya hátsó csontján abba az üregbe, ahol a gerinc végződik. A kimeneti nyílás általában a homlokon, a hajvonalnál található. Mindegyik áldozatot egy nyolc milliméternél kisebb kaliberű pisztollyal lőtték le.”⁷⁰⁷ Katynban nemcsak a kivégzett lengyel tiszteken találták ilyen sérülés nyomát, hanem a korábban ugyanott kivégzett és eltemetett oroszokon (inkább ukránokon) is: „Az orosz [halottakat] jóval korábban temették el. Megállapították, hogy a civil oroszokat is biztos, gyakorlott kézzel lőtték tarkón.”⁷⁰⁸ Ilyen sérülést állapított meg a Futácsi holttestét boncoló Kelemen Endre, aki szerint jó minőségű fegyverből, vélhetően pisztolyból leadott lövés érte az áldozatot: „közvetlenül a koponyaalapon az öreglök alatt, a nyakszirtecsont és az I. nyakcsigolya közötti összeköttetés át van szakadva, és itt egy kisujj számára átjárható nyílás van [...] a lövedék pontosan a tarkó közepén hatolt be, a nyakszirtecsont és az első nyakcsigolya között” a középvonaltól mindössze néhány milliméterrel jobbra.⁷⁰⁹ Vizsgálata szerint a lövedék eltalálta a nyúltagyvelőt: „A lövedék útjában a nyúltagyvelőt roncsolta, ezáltal sértett azonnali halálához vezetett úgy, hogy még nyombani orvosi segély sem tudta volna életét megmenteni.”⁷¹⁰ Ezt állapították meg a Katynban vizsgálódó orvosok is: „a halál

⁷⁰⁶ BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., ifj. Tinkó Zoltán tárgy. jkv., 1957. november 13. 45.

⁷⁰⁷ www.warsawuprising.com / International Katyn Commission Findings. The Mass-Murder in the Katyn Forest. A Documentary Account of Evidence. Smolensk, 30 April, 1943. 2010. június 18. 11.20.

⁷⁰⁸ www.warsawuprising.com / International Katyn Commission Findings. The Mass-Murder in the Katyn Forest. A Documentary Account of Evidence. Smolensk, 30 April, 1943. 2010. június 21. 12.10.

⁷⁰⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Futácsi Endre holttestének boncolásáról készült jkv., 1957. május 21.

⁷¹⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Futácsi Endre holttestének boncolásáról készült jkv., 1957. május 21.

oka koponyalövés volt, amely szétroncsolta a legfontosabb szervet (rendszerint a nyúltagyvelőt), így azonnali halált okozott”⁷¹¹

Az azonos módon elkövetett bűntény azonos végrehajtót valószínűsít, és szovjet elkövetőkre vall a gyilkosság ideje is. November 4-én este, a kivilágítatlan Városligetben, két-három méter távolságból Bognár csak véletlenül tudta volna úgy lelőni az előtte menő, vagyis mozgó Futácsit, ahogy a halál okát a boncolási jegyzőkönyv megállapította. De szovjet elkövető(k)re vall az is, ami Futácsi haláláról elterjedt. Természetesnek tekintem, hogy az agyonlőtt magyar fiatal Gyöngyösinek mint közülük valót mutatta meg valaki, ez nem elég következtetések levonására. Ennél többet sejtet az, amit a fejfájára írtak, hiszen hősi halált az ellenséggel vívott harcban lehet halni, az ismeretlen tehát a szovjeteket vádolta Futácsi halálával. Ennél is beszédesebbek azonban ifjabb Tinkó Zoltán már idézett vallomásai. Tinkó nem utalt az elkövetőkre, ám a körülmények alapján nyilvánvaló, hogy nem a Landler 44. fegyveresei kerestek árulással gyanúsítható személyt a pincében, hanem a szovjetek ellenállókat, Futácsit pedig gyanússá tette, hogy sebesült volt, be volt kötve a keze. Erről beszámoltak rokonai, akiket nem sokkal halála előtt látogatott meg a közelben, az Elemér utcában: „Jobb kezének hüvelykujja be volt kötve, ez már akkor is be volt kötve, amikor utoljára nálam járt.”⁷¹² November 4-én este elég bizonyíték lehetett ellene a kötés, fiatal kora, és hogy szabadult rabként nem tudta magát igazolni. Tinkó másik története is szovjet elkövetőkre vall. Az olvasható úgy, hogy Futácsit és két társát valakik igazoltatták. Valószínűtlen, hogy ezt november 4-én este tíz óra után nemzetőrök (netán felkelők) tették volna. Nem tudta igazolni magát, kötés volt a kezén: agyonlőtték. Nem társai, hanem szovjet katonák. Amikor rokonai utoljára látták, november 4-én este, nem sokkal tíz óra előtt, nem volt nála fegyver. Nem is volt harchoz öltözve: félcipőt, öltönyt, azon esőkabátot viselt, rajta kis, vöröskeresztes jellel.⁷¹³ Eszerint a sebesülteket mentette, amíg nem lőtték tarkón.

Gyöngyösi sem a rendőrségen, sem a tárgyaláson nem beszélt arról, hogy a Landler 44. tagjaként részt vett volna fegyveres harcban. Arról nem tudtak vádlott-társai, sem a majdani Palotás-per vádlottjai (Palotás, Bognár és Horváth Sándorné). Mindebből az következik, hogy Gyöngyösi sem vett részt fegyveres harcban, az októberi harcok idején nem is volt Budapesten. Úgy vélem, nem a forradalom, hanem a megtorlás idején vált híressé. Hamar a rendőrök figyelmének homlokterébe került (feltehetően a Futácsi-ügyben indított nyomozás

⁷¹¹ [www.katyncrime.pl/1943-1945/Marian Wodzinski's reference](http://www.katyncrime.pl/1943-1945/Marian_Wodzinski's_reference). 2010. június 18.11.40.

⁷¹² BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., id. Tinkó József tárgy. jkv., 1957. november 15. 51.

⁷¹³ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Futácsi Endre azonosítási jkv., 1957. május 21.

révén), viszonylag hosszan nyomoztak utána, kérdezték róla az őrizetbe vettek, vagyis nem saját tevékenysége, hanem az ellene folytatott nyomozás tette viszonylag széles körben ismertté, azért tekintették *utólag* az ellenállás egyik fontos szereplőjének.

Tóth Ilonáék őrizetbe vétele után is maradt a Domonkosban, az egyik tanú szerint ott „mint portás dolgozott”.⁷¹⁴ Ezt megerősítette Fazekas Pálné általában rosszindulatú, vádaskodó vallomása: „Egy ideig ő volt a kapus, mindenkit látott, hogy ki jött az épületbe.”⁷¹⁵ Varga Ferencné a portáról ismerte és a fűtő, Halász György is: „Gyöngyösit a portáról ismerem, ott rendezgetett.”⁷¹⁶ Portásnak tudta az a tanú is, akit Tóth Ilonáék őrizetbe vétele után Veszprémi hívott át a Péterfyból a kiegészítő kórház gazdasági ügyeinek intézésére: „A portai ügyeletet egy Piri nevű állítólagos beteg látta el. Értesülésem szerint magas vérnyomása volt, és arról kezelték, és ezért tartózkodott a kórházban.”⁷¹⁷ Gyöngyösinek volt Piri a beceneve, november 20-án magas vérnyomására tekintettel nem vették őrizetbe.⁷¹⁸

Fazekas Pálné, miután felmondta a hivatalos történetet Gyöngyösi november 23-i távozásáról, hozzátette: „Ahogy én visszaemlékszem a történetekre, Gyöngyösi távozása később történt.”⁷¹⁹ Szerinte azt követően ment el, hogy az egyik razzia során rövid időre őrizetbe vették (Csontos Erzsébettel, és egy másik ápolónővel, Németh Katalinnal együtt), amit Gyöngyösi november 24-re datált.⁷²⁰ Eszerint november 25-én hagyta csak el az állítólagos gyilkosság helyszínét. Az biztos, hogy 23-án ott volt, és feltételezhetően azt követően is maradt, noha az éjszakákat nem ott töltötte.⁷²¹ Az állítólagos gyilkosság után tehát nemhogy eltávolodott volna a kiegészítő kórháztól, hanem ellenkezőleg, többet volt ott, mint korábban. Ezt a bíróság elvetemültsége bizonyítékának tekintette (miként Gönczi esetében azt, hogy november 18-a után többször visszament a Domonkosba).⁷²² Ha Göncziről azt állítottam, hogy november 18-a előtti tevékenysége alapján nehezen feltételezhető, hogy részese lett volna egy ember megölésének, Gyöngyösi esetében ezt november 18-a utáni magatartása teszi valószínűvé. Közel öt évet töltött börtönben, számos elítélttel találkozott, nyilván olyanokkal is, akik követtek el bűncselekményt. A börtön kiváló iskola a bűnelkövetők számára: tippetek adnak és kapnak új bűncselekmények elkövetésére, tanácsokat alibi biztosítására. Kizártnak

⁷¹⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Koklács Mihály jkv., 1956. december 21.

⁷¹⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe].

⁷¹⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 222., Halász György tárgy. jkv., 1957. március 18. 217.

⁷¹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., NN kézírásos vallomása, d. n.

⁷¹⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Garami István rendőr százados jelentése, 1956. november 20.

⁷¹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Fazekas Pálné tárgy. jkv., 1957. március 18. 225.

⁷²⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe]; BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 18. 227.

⁷²¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 26. 65.

⁷²² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kegyelmi tanácskozás jkv., 1957. április 8.

tartom, hogy ha Kollár Istvánt valóban az ő részvételével vagy akár csak jelenlétében ölték volna meg november 18-án este a Domonkos utcai kiegészítő kórházban, akkor Gyöngyösi további öt vagy még több napot ott töltött volna. A gyilkosságról állítólag már akkor éjszaka sokan tudtak, vagy legalább sejtettek valamit, ám még ha Gyöngyösi biztos is lett volna abban, hogy sikerült titokban tartani, akkor sem indokolta volna semmi, hogy a súlyos bűntény helyszínén maradjon. A tettes igyekszik elmenekülni a bűntett helyszínéről. A börtönviselt Gyöngyösi azonban maradt. Maradt azt követően is, hogy két állítólagos tettestársát (Tóth Ilonát és Molnár Józsefet) őrizetbe vette a rendőrség, noha őrizetbe vételükről tudott. Maradt, noha tudta: Molnár még gyerek, (tizenhét esztendő volt akkor), és a huszonnégy éves Tóth Ilonáról sem hihette, hogy nem tudják vallomásra bírni. Maradt, annak ellenére, hogy tudta: sem Molnárnak, sem Tóthnak nem volt még dolga a rendőrséggel, következésképpen nem várhatta, hogy rutinos bűnözőkként tudnak majd tagadni. Ha mégis maradt, az arra vall, hogy az állítólagos gyilkossághoz köze sem volt, arról nem is tudott. (Gönczi sem igyekezett kerülni a Domonkost, legalább kétszer visszament a következő napokban: egyszer vacsorázni.⁷²³)

Ha Gyöngyösinek sem volt köze a Kollár-ügyhez, akkor a férfit nem vihették miatta a Domonkosba. Miután a Domonkos és a Landler 26. között nem volt semmilyen állandó és folyamatos kapcsolat, felvethető ugyanis annak lehetősége, hogy nem intézményi, hanem személyes ismeretség alapján vitték oda Kollárt. A gyilkossággal vádoltak közül azonban sem Tóth Ilona, sem Gönczi esetében nem merült fel, hogy őket személyesen ismerték volna a női szálláson, Gyöngyösi és Molnár azonban egy hétig ott tanyázott, ott később is megfordultak. Molnár az ötvenhetes történet szerint is csak epizodista volt a Kollár-ügyben, vagyis személyes kapcsolatot tételezve egyedül az feltételezhető, hogy Kollárt – ha nem a Domonkosba és nem Tóth Ilonához, akkor – Gyöngyösihez vitték, akit ismertek. De ha Gyöngyösi nem vett részt a gyilkosságban, ha arról november végéig vagy őrizetbe vételéig nem is tudott, akkor hozzá sem vihették. Nincs magyarázat Kollár Domonkosba vitelére: az ötvenhetes történet kezdetének minden eleme szétporlott.

Mert Gyöngyösi nem kényszerből maradt a kiegészítő kórházban (mert nem volt hová mennie), hanem mert maradni akart. Sőt, november 19-én Molnárral együtt megkérte Tóth Ilonát, hogy vegye fel őket a kórházba, vagyis a maradás szándékával legalizálták és dokumentálták ott létüket.⁷²⁴ Tóth pedig nem aznap dátummal vette fel őket, hanem

⁷²³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 56.

⁷²⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 344.

november 14-ével.⁷²⁵ Az antedatálás kitűnik a felvételi naplóból: Gyöngyösit november 12-i, Molnárt november 14-i dátummal írta be a napok szerint folyamatosan vezetett füzetbe, a november 19-i bejegyzések közé.⁷²⁶ Ha nem feltételezzük Tóth Ilonáról, hogy bizonyítékot koholt arra, hogy Gyöngyösi 12-e óta a kórházban volt, vagyis részt vehetett Kollár november 18-i megölésében, akkor ebből az következik, hogy tudomása szerint november 12-e és 19-e között a Domonkosban nem történt olyan cselekmény, amelyből Gyöngyösinek (és Molárnak) komolyabb problémája származhatott, vagyis 19-én még Tóth Ilona sem tudott arról, hogy ott megöltek volna valakit. Molnár József említette interjújában, hogy a rendőrök csodálkoztak azon, hogy nem menekültek Nyugatra, amikor ezt november közepén megethették volna.⁷²⁷ Gyöngyösi azonban nemcsak az országot nem hagyta el, hanem az állítólagos bűntett helyszínét sem, noha – Tóth Ilona már idézett vallomása szerint – addig nem is tartozott a Domonkoshoz. November 19-én pedig nagyon nem úgy viselkedett, mint aki előző este részt vett egy ember megölésében. Délelőtt fodrásznál volt, három órán át daueroltatta a haját (bizonyosan nem az álcázás kedvéért, hiszen maradt a Domonkosban, ahol dauerolt hajjal is mindenki felismerte), majd Molnárral elment a női szállásra, ahol Petruska Erzsébettel, valamint Polgár Erzsébettel (az állítólag előző nap általuk meggyilkolt Kollár nőismerősével) beszélgettek, délután pedig a városban csatangoltak. Közvetlenül a kijárási tilalom (és kevéssel a razzia) kezdete előtt értek vissza.⁷²⁸

Egy kiemelt óvatossággal kezelendő vallomásában pedig az áll, hogy egy csak Jánosként említett fiúval és Kovács Ferencsel november 24-én elment az Ajtósi Dürer sori szovjet parancsnokságra, ahol János és egy bizonyos Kertész százados segítségével orosz nyelvű igazolványt kaptak, „mely [november] 27-ig éjjel-nappali kijáráásra és fegyverviselésre szolgált.”⁷²⁹ November 24-én mindenkinek hidegvérre volt szüksége ahhoz, hogy bemenjen a szovjet parancsnokságra, különösen négy nappal társai lefogása után. Valószínűtlen, hogy Gyöngyösi erre vállalkozott volna, ha nem tudja magát ártatlannak. Amennyiben vallomása igaz, és a szovjet parancsnokság révén is legalizálta a Domonkosban létét, az arra utal, hogy – az ismétlődő razziák ellenére – igyekezett ott tartósan berendezkedni.⁷³⁰

⁷²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22. 38.

⁷²⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Tóth Ilona felvételi naplója.

⁷²⁷ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 51.

⁷²⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 73–74.; Kiss–M. Kiss, 2007, 387–388.

⁷²⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Gyöngyösi Miklós jkv., 1957. március 25. Lásd még: BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 12. 160.

⁷³⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe].

November 25-én Gyöngyösi a Domonkosból visszament a Péterfybe, Csontos Erzsébethez.⁷³¹ A kisegítő kórházból tehát elment, de a környéket nem hagyta el. Másnap is a Péterfyben volt, jelen volt azon a beszélgetésen, amelynek végén Jagicza László Lukács Józseffel és Mátéffy Csabával kiment Budafokra. November 27-én Csontos Gödöllőre, majd másnap Piliscsabára küldte, mindkét helyre azért, hogy ott vegyék fel a kapcsolatot más ellenállókkal, de egyik helyen sem találtak senkit. November 29-én Piliscsabáról nem Ausztria felé indult, hanem visszajött Budapestre, pedig a Pilisből öten is Nyugat felé vették az irányt.⁷³² Noha állítólag akkor már (Veszprémitől) tudta, hogy a rendőrség keresi, mégsem menekült Nyugatra, azzal nem is próbálkozott. Csontos és Gönczi bevonta a nőtüntetés előkészítéseként tartott megbeszélésekbe, a Faluszínházban részt vett a negyedik szám és a tüntetésekre felhívó röplapok elkészítésében, majd terjesztésében, december 4-én a sokszorosító és más eszközök felszállításában a műegyetem vári kollégiumába. Ott segített a nőtüntetésről beszámoló lapszám elkészítésében. December 5-én este akkor vették őrizetbe, amikor Csontossal, Gönczivel és másokkal éppen egy írógépet szállítottak a műegyetemi kollégiumba. A jelek szerint ebben az időben nem annyira az *Élünk* körül kialakult társasághoz, mint inkább Csontos Erzsébethez tartozott, akivel szorosabb kapcsolata volt.⁷³³

Mindezek alapján nem csupán az látszik valószínűnek, amit Kiss Réka és M. Kiss Sándor állapított meg, hogy ott, akkor és úgy nem eshetett meg a Kollár-gyilkosság, ahogy azt a büntetőeljárás felderíteni vélte, hanem az is, hogy a Domonkos utcai kisegítő kórházban nem történt ilyen bűntény. Mert ha a Landler 26.-ban nem működött fegyveres csoport, akkor az ott lakóknak nem volt miért gyanakodniuk a barátnőjét a Murányi utcai szálláson meglátogató Kollárra. Ha a Landler 26. nem a Domonkos alárendeltségében működött, mert a Domonkos nem volt az ellenállás központja, akkor nem volt oka, hogy oda vigyék. Ha Tóth Ilona csak alkalmi és nem is különösebben fontos szerepet játszott a forradalomban, akkor nem lehetett az ellenállás meghatározó, központi alakja, miként Gönczi és Gyöngyösi sem. Ha a rendszert nem elutasító röpcédulák készítését és terjesztését nem tekintették üldözendő bűncselekménynek, akkor annak lelepleződését nem akarhatták egy nyilvánvalóan súlyos és üldözendő bűncselekménnyel, gyilkossággal megakadályozni. Mert Tóth Ilona, Gönczi és Gyöngyösi november 18-a előtti életének egyetlen olyan elemét sem tárta fel a vizsgálat, amelyet összefüggésbe lehetne hozni a brutális gyilkossággal. Mert ha a börtönviselt Gyöngyösi öt napig vagy annál is hosszabb ideig nem látta szükségét annak, hogy elmenjen a

⁷³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 20. 33.

⁷³² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 35.

⁷³³ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 395. d. Gép Győző jkv., 1957. március 18.

kisegítő kórházból (és később is a közelben maradt), akkor az nem lehetett a helyszíne egy olyan, súlyos bűncselekménynek, amelyben részt vett. Ha nem vett részt a gyilkosságban, akkor Kollárt nem vihették hozzá a Landler Jenő utcai állítólagos felkelők. Az állítólagos bűntény eddig megismert személyi és tárgyi körülményeiből az következik, hogy a vád tárgyává tett gyilkosság nem történt meg.

A vádlottak azonban beismerték a bűncselekményt, azt fő vonalaiban egymáshoz többé-kevésbé hasonlóan mondták el, és beismerő vallomásukat a bíróság előtt is fenntartották. A bűntény elkövetését és a vádlottak bűnösségét közvetve ugyan, de több tanú bizonyította, valamint fontos tárgyi bizonyítékok: a Kollárt ávós egyenruhában ábrázoló fotó, a gyilkos eszköz (Gyöngyösi bicskája), legfőképpen pedig a kihantolt holttest.

3. EGY ÁLLÍTÓLAGOS ÁLDOZAT, EGY KIHANTOLT TETEM ÉS KOLLÁR ISTVÁN

Az új vizsgálatnak zömmel azok a források állnak rendelkezésére, amelyek a vizsgálati és a bírósági dossziékban fennmaradtak. Ezeket ugyan ki lehet egészíteni más ügyekben készült iratokkal és egyes résztvevők későbbi szövegeivel, leginkább visszaemlékezésekkel. A dokumentumok többsége tehát olyan, amely a vádlott(ak) bűnösségét volt hivatva bizonyítani, amelyekből a konstruált eljárás épült. Következésképpen jelentősnek kell tekinteni a legapróbb nyomot is, amely alkalmas a bűntény kétségbe vonására, különös tekintettel arra, hogy a vallomások csak a vizsgáló, az ügyész, valamint a bíróságon a bíró és a jegyző által megszűrve, átformálva (értelemszerűen deformálva) kerültek jegyzőkönyvbe. A vád szempontjából semleges vagy káros vallomások zöme nyomtalanul elszállt, a koncepció változása közben haszontalanná vagy károsná váló jegyzőkönyveket pedig az akták zárása előtt igyekeztek kigyomlálni a dossziékból. Utóbbit M. Kissék számos példával bizonyítják: eltűnt Tóth Ilona és Gráczai Béla szembesítésének jegyzőkönyve, Török Éva rendőrségi kihallgatásának dokumentuma stb.⁷³⁴ A jegyzőkönyvek nem szószerintiek, azokat a vizsgáló, illetve a tárgyalás jegyzőkönyvvezetője fogalmazta. Hogy a vizsgálati osztályon készült jegyzőkönyvek milyen kis mértékben és mennyire önkényesen kifordítva tartalmazzák azt, amit a gyanúsított valóban vallott, azt egy szellemileg visszamaradott fiatal rendőrségi ügyén keresztül próbáltam bizonyítani.⁷³⁵ A rendőrségi jegyzőkönyveket, ha megmutatták neki, a kihallgatott sokszor csak átfutotta aláírás előtt, mint a tárgyalás ügyben Gönczi Ferenc.⁷³⁶ A vizsgálati szak végén megejtett iratismertetés formalitását mutatja, hogy akkor a Kollár-ügy

⁷³⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 50, 157–158.

⁷³⁵ Szakolczai Attila, 2011b.

⁷³⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 53–54.

vádoltjai egyikének sem volt semmi észrevétele, noha a tárgyaláson számos olyan részletet tagadtak, amelyek benne voltak a rendőrségi jegyzőkönyvekben.

Az ötvenhatban (és ötvenhétben) történtek feltárását célzó új vizsgálatnak tehát mikrofilológiai vizsgálatnak kell lennie, hiszen csak azokban az egészen apró jelekben lehet felismerni a valóban történtek, az ötvenhetes mögött az ötvenhatos történet lenyomatait, amelyek elkerülték az iratokat keletkeztető és őrző apparátus figyelmét. De vizsgálatomnak nem is az az elsődleges célja, hogy részleteiben rekonstruálni próbálja az ötvenhatos történetet (erre szerintem a peres iratok nem alkalmasak), hanem az, hogy az ötvenhetes történet analizálása alapján rámutasson a büntetőeljárás koholtságára, az ötvenhetes történet valótlanosságára, ezáltal a per konstruált voltára, és megpróbálja *fő vonalaiban* feltárni, mi történhetett és mi nem történhetett ötvenhatban. Azt keresem, hogy az eljárás mely szakaszában, hogyan és miként keletkezett és formálódott az ötvenhetes történet. Igyekeztem a vizsgálatot a legszűkebb területre korlátozni, ezért – az elkerülhetetlenül szükségesen túl – nem vizsgálom sem a szervek egymáshoz való viszonyát, sem a párt szerepét.

Mint ezt már többször jeleztem: az iratok vizsgálata alapján úgy látom, nem történt gyilkosság a Domonkos utcai kiegészítő kórházban, a fővádlottaknak a gyilkosságot elbeszélő, önmagukat és társaikat terhelő vallomásai tehát hamisak. Ezt azonban a vizsgálatnak ezen a pontján is csak alapos bizonyítást igénylő munkahipotézisnek tekintem, és akként is kezelem. M. Kiss Sándorék kétségbe vonták a tárgyi bizonyítékok (a Domonkos utcai templom kertjében kihantolt, Kollár Istvánként azonosított tetem, a kiegészítő kórházban megtalált bicska stb.) valódiságát, bizonyító erejét is, következésképpen – a fővádlottak vallomásaihoz hasonlóan – azok sem tekinthetők perdöntő bizonyítéknak. A vizsgálat kezdetén tehát egyetlen olyan nyom sincs, ami az ügy újranyomozásának biztos kiindulópontja lehetne, hiszen ha nem történt gyilkosság, akkor annak nem lehetnek elkövetői és tanúi, de nem lehet áldozata és eszköze sem. Egy hamisnak vélelmezett bizonyíték alapján nem lehet megállapítani és bizonyítani egy másik, ugyancsak hamisnak tartott bizonyítékról, hogy az nem az ötvenhatos, hanem az ötvenhetes történet nyomait őrzi. Ám különböző, de egy tárgyról szóló bizonyítékok összevetése alapján meg lehet állapítani azok összeférhetetlenségét, inkompatibilitását, amiből következik, hogy a kettő közül valamelyik hamis. A következőkben arra teszek kísérletet – átmenetileg félretéve az egész ötvenhetes történetet hamisnak tartó hipotézisemet –, hogy a bizonyítékokat egymással összevetve kiderítsem, vannak-e köztük olyanok, amelyek kizárják egymást. Hogy az egymással inkompatibilis elemek mindegyike hamis (nem az ötvenhatban történtek nyomait őrző, hanem a megtorlás aktorainak szándékai szerint készült koholmány), vagy csupán az egyik, illetve hogy a hamisítványokban rejlik-e valami, ami a valóban

történetekre utal, azt részben a bizonyítékok önmagukban való elemzésével, részben tágabb, ötvenhatos kontextusba helyezésével, illetve ha erre lehetőség van, analógiák segítségével próbálom megállapítani.

Kiss Réka és M. Kiss Sándor szerint a Domonkos utcában kihantolt és Kollár Istvánként azonosított holttest nem annak a teteme, akit állítólag Tóth Ilonáék meggyilkoltak. A tetem nem azonos az áldozattal. Ezt elégségesen bizonyítják egyfelől a holttest boncolási és boncolást követő vizsgálatainak eredményeivel, amelyek nem igazolják a gyilkosságnak azon elbeszéléseit, amelyeket a vádlottaktól jegyzőkönyvbe vettek. A tetemben ugyanis sem beletört tűt, sem nyomát tűszúrásnak, befecskendezett benzinnel vagy egyéb anyagnak, sem altatásnak nem lehetett kimutatni.⁷³⁷ A két bizonyíték (a fővádlottak vallomásai és a holttest vizsgálatáról fennmaradt két jelentés) tehát kizárja egymást, az egyik, vagy mindkettő hamis. Noha Kelemen Endre bírósági orvosszakértőről a Jagicza-ügyben feltételeztem, hogy a vád alátámasztása érdekében hamis szakvéleményt adott, ezúttal mégis hajlok arra, hogy a szakértők jelentését tekintsem a valósághoz jobban közelítőnek. Amennyiben ugyanis a vizsgálótisztek megrendelése alapján készítettek volna hamis jelentéseket, azoknak alá kellene támasztaniuk a vádlottak vallomásait. Kizárt, hogy olyan hamis szakvéleményt adtak, amely alkalmas lehetett volna a vád megtámadására, és ezt a vizsgálati osztály szó nélkül hagyta volna. Amennyiben pedig az áldozatot halála előtt nem altatták és nem injekciózták, akkor mindhárom fővádlott tett magát és társait hamisan vádoló vallomást, a gyilkosság ezen részleteiről ugyanis mindhárman többször beszámoltak.

Vannak azonban olyan nyomok, amelyek arra utalnak, hogy a tetem mégis Tóth Ilonáék áldozata volt. Az exhumálásról beszámoló sajtótudósítások szerint „A tetem arca a felismerhetetlenségig szét volt verve”, „arca a felismerhetetlenségig szét volt zúzva”.⁷³⁸ Az iratok között fennmaradt egy datálatlan cetli, amelyet M. Kissék úgy értelmeztek, hogy az exhumáláskor készült fotót a rendőrség alkalmatlannak találta azonosításra, mert a tetem arca össze volt roncsolva.⁷³⁹ Gyöngyösi pedig többször is azt vallotta, hogy Gönczi „úgy összeverte az ember arcát, hogy az felismerhetetlenné vált”.⁷⁴⁰ Fentiek alapján M. Kissék úgy látják, hogy „a tudósítások ebben az esetben az igazságot írhatták”,⁷⁴¹ vagyis – bárkik voltak a gyilkosok –

⁷³⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 250–255.

⁷³⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 269. *Népszabadság*, 1956. december 18., *Népakarat*, 1956. december 18.

⁷³⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 261., 269.

⁷⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 19., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 367–368. Az idézett rész Gyöngyösi tárgyaláson tett vallomásából való.

⁷⁴¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 269.

a holttest arcát felismerhetetlenné nyomorították. Ezt állította már Gyenes Pál is.⁷⁴² Két másik forrás, az exhumálásról és a boncolásról felvett jegyzőkönyv szerint azonban a tetem arca nem volt annyira sérült, ami lehetetlenné tette volna az azonosítást. A korábbi irat mindössze azt rögzíti, hogy a halott arca véres volt, de egyetlen szó sincs benne arról, hogy össze lett volna ronszolva, amit a boncolási jegyzőkönyv kizár, amikor megállapítja: „az orrgyök erősen duzzadt, de az orr csontos váza törve nincs [...] a látható fogak épek”.⁷⁴³ Nyilvánvaló, hogy csak tapasztalt és higgadtan dolgozó, profi verőlegények tudják úgy felismerhetetlenre verni valakinek az arcát, hogy közben ügyelnek arra, hogy az arc legsérülékenyebb részei, az orr és az elöl lévő fogak épek maradjanak. Gönczi és Gyöngyösi nem volt tapasztalt verőlegény, valószínűtlen, hogy megfontoltan ütlegetek volna, az pedig kizárt, hogy ügyeltek volna áldozatuk orrának és elülső fogainak épségére.

Ahogy az injekciózással és az altatással kapcsolatban is írtam: kizárt, hogy a szakértők a vádlottakat menteni igyekvő hamis jelentést készítettek volna, és azt a vizsgálati osztály szó nélkül hagyta volna. Ebben az esetben pedig azok a források hamisak (netán csak Gyenes és M. Kissék olvasatában tévesek), amelyek szerint a tetem arca felismerhetetlenné volt ronszolva. A sajtó nyilván ezúttal is eltúlozta a valóságot, amit nem is nagyon kellett meghamisítani, hiszen egy, a földből kiasott, hetekkel korábban meghalt ember arca nyilván borzalmas látvány, egy laikus azt láthatta felismerhetetlennek, különösen a rászáradt vér miatt. Hiába vágnak egybe az írások: a tudósítók vagy kapott anyagból dolgoztak (azt írták meg, amit közöltek velük), vagy egyeztetni kellett írásukat a Bárcai Ottó rendőr százados vezette BRFK sajtócsoporttal.⁷⁴⁴ (M. Kissék szerint is „központi, rendőrségi hírforrás” alapján születtek a cikkek.⁷⁴⁵) Nem tartom elégséges bizonyítéknak Gyöngyösi vallomását, hiszen nem érdektelen tanú, hanem maga is az ügy halálbüntetéssel fenyegetett vádlott volt, a harmadik forrást pedig M. Kissék félreérthették. A datálatlan cetlin ugyanis az áll, hogy újabb fénykép kellene Kollárról, mert az „ÁVH és halotti kép nehezen egyezik”.⁷⁴⁶ Tehát nem a holttestről készült kép okozott problémát, hanem annak viszonya a rendelkezésre álló másik képhez: a két fotó nehezen egyezett, vagyis láthatólag két különböző embert ábrázolt. Ezért kértek Kollárról egy másik arcképet, nyilván abban a reményben, hogy az jobban fog hasonlítani a tetemről készültre. A cédula tehát nem azt igazolja, hogy a holttest arca

⁷⁴² Kiss–M. Kiss, 2007, 269.; OHA, 492. Molnár József..., 1992, 81.

⁷⁴³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Ismeretlen férfi holttestének kihantolása, 1956. december 12.; Közli: Kiss–M. Kiss, 2007, 247.; Ismeretlen férfi holttestének boncolási jkv., 1956. december 15.; Kiss–M. Kiss, 2007, 249.

⁷⁴⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-142907. Kárpáti Sándor ..., Budai Tibor alhadnagy jkv., 1957. január 22.

⁷⁴⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 54., 267. Szó szerint így mindkét helyen.

⁷⁴⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., 358.; Kiss–M. Kiss, 2007, 261.

felismerhetetlen volt, hanem annak a jele, hogy a tetemről készült fotó a vizsgálók szerint nem egyezett a Kollárról kapottal.

A sajtótudósítások és Gyöngyösi vallomása ezek szerint valójában nem azt bizonyítja, hogy a Domonkos utcában exhumált tetem arca a felismerhetetlenségig szét volt verve, hanem azt, hogy volt olyan szándék, hogy ez az állítás terjedjen el. Mivel a „halotti kép” nem hasonlított a Kollárról beszerzett fotóra, ezért állhatott a vizsgálók érdekében a dezinformáció: a tetem nem azonosítható az arc alapján.

A boncoláskor készült jegyzőkönyvek is van két olyan állítása, amely összefüggésbe hozható azzal, amit a vádlottak vallottak a gyilkosság részleteiről. Az orvosok egyfelől sérülés nyomait találták az áldozat nyakán, az ítélet pedig – a vallomásokat összegezve – megállapítja: Gönczi „először két lábbal taposta az áldozat torkát, majd a székre térdelve csak eggyel”.⁷⁴⁷ Azonban egy felnőtt férfi nyaka hozzávetőleg tíz centiméter hosszú (semmi nyoma nincs, hogy az áldozatnak különösen hosszú nyaka lett volna), márpedig egy 40-es méretű férficipő (a legkeskenyebb részen is) több mint nyolc centiméter. Gönczi tehát csak úgy tudta volna két lábbal taposni az áldozat nyakát, ha egyik lábával rááll a másikra, de úgy nem tudta volna megtartani az egyensúlyát. (Az áldozat nyakán egyensúlyozó gyilkos képe amúgy is abszurd.) De a boncolási jegyzőkönyv sem igazolja, hogy Gönczi *taposta* volna az áldozat nyakát. A boncolás során ugyanis nem találták nyomát törésnek, de még csak zúzódásnak sem: „rendkívül súlyos sérüléseket [észleltek], a nyak lágyrészei között mindenütt rendkívül kiterjedt vérzések voltak [...]. Ezek a vérzések rendkívül durva, erőszakos megragadástól, fojtogatástól származnak”.⁷⁴⁸ A vallomások és a boncolási vizsgálat eredménye tehát csak annyiban egyezik, hogy mindkettő szerint történt olyan erőszakos cselekmény, amely sérüléseket okozott az áldozat nyakán. Kelemen Endre azonban elsősorban megragadást, fojtogatást feltételezett, leginkább arra utaló nyomokat talált, miközben a vallomások szerint annál sokkal súlyosabb cselekmény történt. Ha Gönczi azt csinálta volna, amit a vádlottak vallottak, az nem csupán „kiterjedt vérzéseket” eredményezett volna. Tóth Ilona szerint: „mint szigorló orvos tudtam, hogy [...] ha valakinek a nyakára lépnek, az olyan súlyos roncslást okoz, hogy az illető abba belehal”.⁷⁴⁹ Tudnia kellett: a forradalom előtt a Szövetség utcai kórház *gégészeti* osztályán volt gyakorlaton.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. A BFB. ítélete, 1957. április 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 450.

⁷⁴⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Ismeretlen férfi holttestének boncolási jkv., 1956. december 15.; Kiss–M. Kiss, 2007, 250.

⁷⁴⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 340.

⁷⁵⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.

Kelemen doktor mégis azt *feltételezte*, hogy az áldozat nyakát fojtogatásnál „nagyobb erővel is bántalmazták, például megrugdosták, megtaposták”.⁷⁵¹ Feltehetően ezúttal is olyan szakvélemény szolgáltatására törekedett, amely – miközben minimális szinten eleget tesz a szakmai követelményeknek – a lehető legalkalmasabb a vád alátámasztására. Erre utal, ahogy hipotézisét a nyakon talált sérülések *kiterjedtségével* indokolta: „a vérzések olyan rendkívül kiterjedtek, hogy azoknak terjedelmét és számát egymagában még a nyaknak többszöri megragadása, összeszorítása sem magyarázza”. Miután nem talált törést, amely a taposás vádját elégségesen alátámaszthatta volna, mennyiséggel igyekezett pótolni a minőséget, a sérülések kiterjedtségét hangsúlyozta. Növeli a gyanút szakvéleményével szemben az az állítása, miszerint „A halál körülményeire vonatkozólag tájékoztatást nem kaptunk, iratok nem állnak rendelkezésre.” December 15-e előtt már több olyan jegyzőkönyv készült, amelyben szerepelt az áldozat nyakának taposása, azokat oda lehetett adni Kelemennek. Ahogy máskor tették. A Palotás-ügyben egy héttel Futácsi Endre holttestének exhumálása és boncolása előtt kérte a vizsgálati osztály Palotás előzetes letartóztatásának meghosszabbítását. Az engedélyre Rácz László ügyész feljegyezte: „A többi nyomozati iratok dr. Kelemen Endre bírósági orvosszakértőnél vannak.”⁷⁵² Alappal vélelmezhető tehát, hogy ha Futácsi holttestének boncolása előtt Kelemen megkapta az ügyvel kapcsolatos iratokat, így jártak el a Kollár-ügyben is, Kelemen mondata éppen előzetes informálásának leplezését szolgálta. A boncoláskor a nyakon észlelt sérülések tehát mégsem alkalmasak annak bizonyítására, hogy a kihantolt holttest azé a férfié, akit a Domonkos utcában Tóth Ilonának állítólag meggyilkoltak, illetve úgy gyilkoltak meg, ahogy az a jegyzőkönyvekben szerepel.

Másfelől a boncolási (és az exhumálási) jegyzőkönyvek szerint a férfit egy keskeny pengéjű késsel szíven szúrták, a boncolás szerint ez volt a halál oka. A vádlottak pedig többször vallották, hogy miután Kollárt kivitték a WC-be, Tóth Ilona Gyöngyösi bicskájával szíven szúrta, a nyomozók a kést megtalálták, Tóth Ilona pedig a tárgyaláson – mint arra M. Kiss Sándorék figyelmeztetnek: némi vonakodás után⁷⁵³ – felismerte benne a gyilkos eszközt. Mindez így együtt komoly bizonyítéknak látszik úgy a Tóth Ilona által elkövetett gyilkosságra, mint arra, hogy az exhumált holttest annak a teteme, akit a vádlottak gyilkoltak meg. Ha azonban a részletekre ügyelve vizsgáljuk a kérdést, ezúttal is elvész a bizonyíték ereje. A vallomások szerint Tóth Ilona a WC-ben meghallgatta a férfi szívét, és nem hallott szívhangot.

⁷⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Ismeretlen férfi holttestének boncolási jkv., 1956. december 15. A következő idézetek is innen.

⁷⁵² ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József és társainak vizsgálati iratai (továbbiakban Palotás József...), Palotás József előzetes letartóztatása meghosszabbításának engedélyezése, 1957. május 15.

⁷⁵³ Kiss–M. Kiss, 2007, 465.

Valószínűtlen, hogy ruhán keresztül vizsgálta, a kihantolt tetemen pedig ing volt, nem is egy, hanem kettő, amikor a szúrás érte: „A holttest ingén a mellkas sérülésének megfelelően ugyancsak vízszintes szakadás látható.”⁷⁵⁴ Tóth Ilona szerint áldozata „mellkasa szabadon volt”, amikor a szívébe szúrt.⁷⁵⁵ Gyöngyösi szerint már a szobában kigombolta a férfi ingét, mielőtt megpróbált levegőt fecskendezni a szívébe: „Tóth Ilona odahajolt az áldozathoz, kigombolta az ingét, és mondta, hogy halott.”⁷⁵⁶ Ezt megerősítette kettejük szembesítései: „Tóth Ilona letérdelt az áldozat mellé, kigombolta az ingét”.⁷⁵⁷ Tóth Ilona állítólagos szúrása tehát nem eredményezhette az áldozat ingén azt a szakadást, amelyet a boncolási jegyzőkönyv rögzített. Két fővádlott egy, a vád szempontjából érdektelen részletről egybevágóan téves (netán hamis) vallomást tett. Véleményem szerint azért, mert Szentgáli főhadnagynak nem a vád tárgyává tett cselekmény, hanem az ítélet volt a fontos. Arra ügyelt, hogy a jegyzőkönyvek megalapozzák az ítéletet, ebből a szempontból pedig a vallomások megfelelőek voltak, illeszkedtek a történet más elemeihez, az injekciózáshoz, a szív meghallgatásához, valamint a szakértői jelentésekhez. Arra az ítélet szempontjából jelentéktelen körülményre, hogy a szúrás ingen keresztül érte-e az áldozatot, sem ő, sem a bűnügy társszerzői nem ügyeltek. Az sem okozott problémát, hogy az exhumált tetemen két ing volt, a vádlottak pedig következetesen egyről beszéltek.

A tárgyaláson Gyöngyösi azzal egészítette ki a történetet, hogy Tóth Ilona nemcsak szíven szúrta az áldozatot, hanem „megforgatta kétszer benne a kést”.⁷⁵⁸ Ezt a boncolási jegyzőkönyv egyértelműen cáfolta, erre utaló sérülést Kelemenék sem találtak, Tóth Ilona azonban – akiről M. Kiss Sándorék megállapították, hogy általában és feltűnően igyekezett segíteni a vádhatóság munkáját – megpróbálta igazolni a vallomást. Tagadta ugyan, hogy szándékosan megforgatta volna a kést de lehetségesnek tartotta, hogy amikor kihúzta, „az egy kissé elfordult”,⁷⁵⁹ vagyis azt Gyöngyösi láthatta megforgatásnak. Nincs nyoma annak sem, hogy cáfolni próbálta volna Kelemen doktornak a tárgyaláson előadott szakvéleményét, ami szerint Kollár nemcsak élt, hanem *nagyon élt*, amikor szíven szúrták, hiszen annak

⁷⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Halottszemle lelet, 1956. december 12.; Kiss–M. Kiss, 2007, 247.

⁷⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1956. február 18. 11.; Kiss–M. Kiss, 2007, 340.

⁷⁵⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 30.; Kiss–M. Kiss, 2007, 371.

⁷⁵⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 43.

⁷⁵⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós, tárgy. jkv., 1957. február 20. 31.; Kiss–M. Kiss, 2007, 372.

⁷⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22.; Kiss–M. Kiss, 2007, 377.

következtében nagy mennyiségű vér került a szívburokba.⁷⁶⁰ Pedig a vádlottak vallomásai szerint olyan mértékű altatást kapott, ami önmagában is halálos lehetett, Tóth Ilona összevissza szurkálta injekcióval a vénáit, majd a szívét, ahova megpróbált levegőt pumpálni, Gönczi pedig a nyakát taposta. Nem hivatkozott arra sem, hogy a szúrást egy gyenge minőségű bicskával nem lehetett úgy kivitelezni, ahogy azt Kelemen rekonstruálta a tárgyaláson: „Tóth Ilona az áldozatot, bal kezének mutató és középső ujjja közé fogva a kést, térdeplő helyzetben, anélkül, hogy a kés bordát ért volna, szívbe szúrt[a].”⁷⁶¹ Orvosi szikével lehet így szúrni, de egy vásári bicskával aligha, ráadásul két ingen keresztül tövig szúrva a pengét, úgy, hogy hárman szorongtak a WC-fülkében: Tóth Ilona, Gyöngyösi és az áldozat.⁷⁶²

Fontos kérdéseket vet fel a (nyomozás lezárása után, 1957. január 29-én megtalált) tárgyi bizonyítékként kezelt „vásári bicska”⁷⁶³. Azon a laboratóriumi vizsgálat nem talált vérnyomokat, és M. Kiss Sándorék – Kahler Frigyes szakvéleménye alapján – elvetik Kelemen magyarázkodását, miszerint a vért a WC-be dobott késről lemoshatta a víz.⁷⁶⁴ Kelemen a tárgyaláson rekonstruálta, hogyan szúrhatott Tóth Ilona: „A kést tövig szúrta be [...] Szakszerűsége vall, hogy harántul a borda között szúrta be a kést. Anatómiai ismereteiből tudnia kellett, hogy bordaközben könnyebb vízszintesen tartott kést beszúrni.”⁷⁶⁵ M. Kissék hívták fel a figyelmet az ellentmondásra, hogy a medika összes többi cselekménye azt bizonyítja, hogy semmit sem tanult az egyetemen, vagy magán kívül volt a tett elkövetésekor, mert mindent (altatást, injekciózást) rosszul csinált, de ezt a viszonylag komplikált „beavatkozást”, egy arra alkalmatlan eszközzel, tökéletesen, alapos anatómiai tudással kivitelezte.⁷⁶⁶ Nem figyeltek azonban arra, ami szükségessé tette Kelemen produkcióját (amely közben az áldozat szívét is felmutatta): Gyöngyösi bugylibicskája csak így volt alkalmas a tett elkövetésére. Mert a penge annyira rövid volt, hogy csak tövig szúrva juthatott olyan mélyre, amelyet a boncolási jegyzőkönyv megállapított; és a pengéje nyilván annyira gyenge volt, hogy csak a bordaközben szúrva volt elkerülhető a törése.

M. Kissék gyanúsak találták azt is, hogy a kést, amely pedig fontos tárgyi bizonyíték lett, hetekig nem keresték, noha Tóth Ilona vallomása alapján hamar és könnyen megtalálható

⁷⁶⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kelemen Endre tárgy. jkv., 1957. február 28.; Kiss–M. Kiss, 2007, 392.

⁷⁶¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. A BFB. ítélete, 1957. április 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 450.

⁷⁶² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 340.

⁷⁶³ Tóth Ilona nevezte így az 1957. február 20-i tárgyaláson tett vallomásában. Kiss–M. Kiss, 2007, 350.

⁷⁶⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 392. Kelemen Endre, tárgy. jkv., 1957. február 28.

⁷⁶⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kelemen Endre tárgy. jkv., 1957. február 28.; Kiss–M. Kiss, 2007, 396.

⁷⁶⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 396.

lett volna. De más baj is van a bicskával. Tóth Ilona fémnyelűnek tudta, miközben a tárgyaláson felmutatottnak műanyag volt a foglalata. Nem a kést ismerte fel, hanem az ügyész arról tett közlését igazolta, hiszen csak azt követően volt hajlandó a bicskában felismerni a gyilkos eszközt, miután az ügyész közölte: azt „január 29. napján a volt Domonkos kórház említett WC-jéből annak felbontása után” vették ki a rendőrök. Erre válaszolta: „akkor ez az a kés”.⁷⁶⁷ Hasonlóan nem ismerte fel a tárgyaláson Szőnyi Tibor a neki megmutatott fényképen „kémfőnökét”, Allen Dullest, csak miután Jankó Péter tanácselnök megnevezte.⁷⁶⁸ Tóth Ilona vallomása kétségessé teszi, hogy Király Lajos hadnagy valóban azt a kést találta meg, amelyet ő november 18-án állítólag beledobott a WC-be, vagy pusztán prezentált egy bicskát a tárgyalásra (miként Jagicza egy golyót). Minden WC-csésze kialakítása és bekötése olyan, hogy két célnak tudjon megfelelni. Biztosítsa, hogy amit használója el akar távolítani, az eltűnjön: a falakba süllyesztett csöveken keresztül az utcák alatt húzódó gyűjtőcsatornába. A rendszernek ugyanakkor biztosítani kell, hogy a csatornaszag ne jusson be a lakásba. Ezt a célt szolgálja az úgynevezett bűzelzáró, amely azáltal jön létre, hogy a WC levezetésének elejére egy gátat építenek. Ennek eredményeképpen a WC-csésze alján mindig marad egy kevés víz, ami megakadályozza a csatornaszag átjutását. A kés, amit Tóth Ilona állítólag a WC-be dobott, mint minden WC-be dobott vagy esett viszonylag nehéz tárgy, valószínűleg ebben a visszamaradó vízben akadt volna el. Mégsem így történt, hiszen valószínűtlen, hogy miközben az épületet lakták, a WC-eket nyilván használták, 1956. november 18-a és 1957. január 29-e között (több mint két hónapig) a kés senkinek sem szúrt szemet, legalábbis senki sem vette a fáradságot, hogy onnan kiemelje. Másrészt Király hadnagy jelentése szerint a bicskát akkor találták meg, amikor a harmadik emeleten található WC-kagylókat felbontották.⁷⁶⁹ Erre pedig semmi szükség nem lett volna, ha a kés a bűzelzáróban volt, hiszen onnan bontás nélkül ki lehetett volna venni. Tóth Ilona vallomása szerint sem lehetett ott, hiszen „a zsebkést a WC-kagylóba dobtam, és vizet húztam rá, ami levitte a csatornába”.⁷⁷⁰ Tehát látta, hogy levitte a víz. Ha viszont a bicska túljutott a bűzelzárón, akkor a WC több mint két hónapos használata során be kellett jutnia legalább az épület csatornarendszerébe, ebben az esetben pedig Király hadnagy nem találhatta meg pusztán a WC-csésze felbontásával, ahhoz emeletenként kellett volna falat bontani – feltételezve, hogy a kés a csatorna valamelyik kanyarulatában vagy illesztésénél elakadt. Mindezek alapján a

⁷⁶⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár György ügyész tárgy. jkv., 1957. február 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 350., Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 354.

⁷⁶⁸ Zinner Tibor, 2014, 76, 209.

⁷⁶⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Király Lajos hadnagy jelentése, 1957. január 29.

⁷⁷⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. december 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 191.

„megtalálása” úgy történhetett, hogy Király hadnagy magával vitt egy rozsdás bicskát a Domonkosba, amit aztán „megtalált” a harmadik emeleten kibontott WC-ben. Ahogy az ávó prezentálta a megfelelő helyre és találta meg a bűncselekményt bizonyító aranyat, valutát, netán fegyvert. De ezúttal sem ügyeltek eléggé a részletekre: elmulasztották „megtalálás” előtt bevérezni, és nem ügyeltek arra, hogy olyan, fémnyelű kést „találjanak meg”, amilyenről korábban Tóth Ilonával vallomást tetettek.

Mindezek után és alapján a Domonkos utcában exhumált tetemen talált szúrt sérülés sem bizonyítja, hogy az Tóth Ilona áldozata volt. Az egyiket két ingen keresztül szúrták meg, a másik mellkasa szabadon volt. Az egyik nagyon élt a szúrás előtt, a másikban már alig lehetett élet. Az egyiket halála előtt fojtogatták, a másiknak Gönczi taposta a nyakát. A tetemet vizsgáló orvosok nem találták nyomát sem injekciónak, sem idegen anyagok (benzin, morfium vagy más) befecskendezésének, sem altatásnak, amely cselekményekről Tóth Ilonának vallomást tettek. Végül kizárt, hogy Tóth Ilona egy WC-fülkében szorongva a bűnjelként használt késsel, ami arra alkalmatlan volt, amit elmulasztottak időben megtalálni, amin nem voltak vérnyomok, és amit nem ismert fel, noha elismerte gyilkos eszköznek, kivitelezni tudta volna a szúrást úgy, ahogy azt Kelemen rekonstruálta. A feltárt és tárgyalt nyomok alapján tehát nem lehet bizonyítottnak tekinteni, hogy a Domonkos utcában annak a férfinak a holttestét találták meg, akit Tóth Ilona két társával november 18-án este állítólag meggyilkolt. Annak ellenére sem, hogy a vádlottak az arról készült fotó alapján ráismertek áldozatukra, és – jelentős eltérésekkel ugyan, de – minden alkalommal azt vallották, hogy a gyilkosság éjszakáján oda rejtették áldozatuk holttestét, ahol a tetemet megtalálták. Sőt. Az a tény, hogy a tetemet elismerték saját áldozatuknak, és azt vallomásaik szerint ott földelték el, ahol a rendőrök megtalálták, azt bizonyítja, hogy mindnyájan hajlandók voltak olyan hamis vallomást tenni, amely nélkülözhetetlen volt az ellenük emelt vád bizonyításához.

M. Kiss Sándorékkal egyezően bizonyítottnak tekintem, hogy a kihantolt tetem nem a tárgyalt gyilkosság áldozata, aminek az eljárás egésze során tekintették. Ez pedig azt jelenti, hogy nem ismeretes a bűntény áldozata. Azonosított áldozat híján csak Kollár István eltűnése bizonyítja, hogy gyilkosság történt, de az áldozat „teste, azaz a corpus delicti nélkül – jogi műszóval élve – a »tárgyi tényálladék« nem volt »kétséget kizárólag konstatálható«.”⁷⁷¹

Kiss Réka és M. Kiss Sándor nemcsak azt bizonyította, hogy a kihantolt holttest nem Tóth Ilonának áldozata, hanem azt is, hogy az nem Kollár Istváné, de minimálisan azt, hogy a

⁷⁷¹ A *Függetlenség* 1882. július 7-i írását idézi: Kövér György, 2011, 432.

minden kétséget kizáró azonosítás nem történt meg.⁷⁷² A holttestet ugyanis Kollár egyetlen rokona vagy ismerőse sem látta, miként ezt már Gyenes Pál észrevette.⁷⁷³ Nagynénje, Bak Istvánné, valamint húga és annak férje (Vári Andrásné és Vári András) pusztán egy fotó, illetve a ruhája alapján azonosították, nőismerőse (Polgár Erzsébet) pedig – aki november 18-án találkozott vele, tehát a rokonok és ismerősök közül utoljára látta élve – egyáltalán nem. Eörsi László megpróbálta cáfolni a szabatos azonosítás elmaradását. Szerinte vagy elvesztek azok a felismerési jegyzőkönyvek, amelyek akkor készültek, amikor a holttestet megmutatták a rokonoknak, vagy pontatlanul írták le vallomásukat.⁷⁷⁴ Ezzel szemben mindhárom rokontól fennmaradt az a felismerési jegyzőkönyv, amely rögzíti, hogy Kollár nekik megmutatott *ruhái* alapján azonosították a holttestet, ezeket M. Kissék másolatban is közlik.⁷⁷⁵ Mivel a jegyzőkönyvekben nyoma sincs bizonytalanságnak, fölösleges időpazarlás lett volna újabb felismerési kísérleteket rendezni. Ráadásul a fennmaradt jegyzőkönyvek december 19–20-án készültek, amikor Szentgáli már súlyos időzavarban volt: december 21-én lejárt a nyomozás lefolytatására rendelkezésére álló egy hónap. Kizárt tehát, hogy az ügy lezárásának napján, vagy az egyhetes csúszás idején a rokonok újabb kihallgatásával bíbelődtek volna, miközben semmi jele, hogy az azonosítások eredményét bárki kétségbe vonta volna. Másfelől semmi nem indokolta, hogy a holttest esetleges megtekintése és azonosítása után mindhárom tanú még egyszer azonosítsa az áldozatot a ruhák alapján, ráadásul a fennmaradt jegyzőkönyvek egyikében sincs utalás korábban tartott felismerésre. Eörsi három felismerési jegyzőkönyv elvesztéséről szóló hipotézisét tehát el kell vetni. De valószínűtlen az is, hogy a jegyzőkönyvezés hanyagsága miatt nincs nyoma az iratokban, hogy a holttestet megmutatták a rokonoknak. Mindhárom jegyzőkönyvben egyértelműen az áll, hogy Kollárt a ruhája alapján azonosították, de egyikben sincs utalás arra, hogy a holttestet látták volna. „Az előttem felmutatott [...] fényképen felismertem, mert a bonctani intézetben láttam a ruháját”.⁷⁷⁶ M. Kiss Sándorék az 1956 előtt és után is a belügnél dolgozott Vári András vallomásait tekintik döntőnek. „Vári összes vallomásának szövegét többször, részletesen tanulmányoztuk. Az az állítás, hogy láttam Kollár holttestét, az államvédelem törzsőrmesterének száját soha nem hagyta el.”⁷⁷⁷ A tanúk tehát Kollárt kizárólag a ruhája alapján azonosították, vagyis nem látták

⁷⁷² Kiss–M. Kiss, 2007, 256–262.

⁷⁷³ Gyenes Pál, 1992, 8.

⁷⁷⁴ Eörsi László, 2007, 75.

⁷⁷⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 257, 258, 260.

⁷⁷⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Bak Istvánné felismerési jkv., 1956. december 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 257.

⁷⁷⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 262. Vári a Tóth Ilona-ügyben nem tehetett államvédelmi törzsőrmesterként vallomást, hiszen a szervezet a forradalom idején szétesett, Kádárék pedig más néven restaurálták.

a kihantolt, az eljárásban Kollár holttestének tekintett tetemet.⁷⁷⁸ Márpedig a holttesten talált ruha azonossága alapján a tiszaezslári perben sem tekintette ténynek a bíróság, hogy a tiszadadaai csonkafüzesben Solymosi Eszter holttestét találták meg a máramarosi tutajosok.⁷⁷⁹

Bakné és Váriné jegyzőkönyvében az is szerepel, hogy fénykép alapján ismerték fel Kollárt. Azt nem rögzítették, hogy milyen fényképet mutattak nekik: a kihantolt tetem fotóját, amely a rendőrök szerint sem hasonlított egy Kollárról máskor készült fényképre, vagy azt, amely fennmaradt a bírósági iratok között: amin a Vári házaspár mellett áll az egyenruhás Kollár. Valószínűleg ez utóbbit, ugyanis közvetlenül a fénykép alapján történő azonosítás után szerepel mindkét jegyzőkönyvben az, amit a tanú Kollár államvédelmi szolgálatáról közölt, noha annak nem volt szerepe az azonosításban. A közléseket valaminek elő kellett hívnia, ez pedig leginkább a Kollárt egyenruhában ábrázoló kép lehetett. Eszerint azonosítás címén megmutatták nekik egy képet (amelyet nem a holttestnél találtak), a tanúk kijelentették, hogy az Kollárt ábrázolja, ezt pedig úgy tekintették, mint a holttest azonosítását.

Az agnoszkálás azonban nemcsak azért nem tekinthető bizonyítottnak, mert a tetemet nem mutatták meg az azonosító tanúknak. M. Kiss Sándorék is átsiklottak a fölött, hogy a rokonok által Kolláréként leírt ruházat csak kis részben volt azonos a kihantolt holttesten találttal; tényként fogadták el, hogy látták Kollár ruháit.⁷⁸⁰ Tétélezzük fel, hogy húga és nagynénje valóban ismerte a nem velük lakó férfi ruháját, és arra pontosan emlékeztek, ami pedig nem szükségszerű. Leírásuknak három elemét igazolta a boncolási jegyzőkönyv: Váriné jól emlékezett arra, hogy bátyjának csak fehér inge volt, vagy hogy vasárnaponként (1956-ban november 18-a vasárnapra esett) fehér inget hordott, Bakné Kollár zöld színű sáljára, és mindketten arra, hogy szürke volt a kalapja. Leírásuk többi része eltér attól, ami a boncolási jegyzőkönyvben áll. A szerint a holttest mellett drapp színű ballonkabát volt – a két nő úgy emlékezett, hogy Kollár ballonja fehér volt. A boncolási jegyzőkönyv szerint a holttesten „sötét búzakék színű, vékony csikos zakókabát” volt, ezzel szemben mindkét nő úgy emlékezett, hogy Kollár kabátja sötétkék volt, Bakné szerint ráadásul a felső része kockás, tehát a többi nem lehetett csikos. Az eltérések látszólag hitelesítik az azonosításokat (a ruhákat megmutatták nekik, a tanúk emlékeik alapján tettek vallomást), azon az alapon, hogy hamis dokumentum fabrikálása esetén Szentgáli vélhetően jobban ügyelt volna a részletekre. Ehhez azonban azt kell feltételezni, hogy a jegyzőkönyvek készítésekor elővette a boncolási iratot (netán arról készített pontos jegyzeteit), és onnan másolta át az adatokat.

⁷⁷⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 256, 259.

⁷⁷⁹ Kövér György, 2011, 446–460.

⁷⁸⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 473.

Az agnoszkálás fabrikált dokumentumokkal alátámasztott történetével szemben kirajzolódik egy másik, amit ugyan „vallomás, beismerés, tanú nem igazol [...], de tárgyi körülmények egész serege teszi azt valószínűvé”.⁷⁸¹ Eszerint a tanúkat december 19-én és 20-án beidézték a Gyorskocsi utcába, ott Szentgáli közölte velük, hogy az elkövetőkre rábizonyították bűncselekményüket, beismerésben vannak, az ügyet napokon belül megküldik az ügyészségnek. Formaságként van csak szükség a holttest azonosítására, amelyről a vádlottak már elismerték, hogy az ő áldozatuk. Ennek bizonyítására megmutathatta nekik az arról készült fotót, amelynek hátoldalán mind a négyen elismerték: a „november 18-án meggyilkolt személyt ábrázolja”.⁷⁸² Ezt Bakné biztosan látta, a vádlottak aláírása alá ugyanis saját kezűleg írta oda: „A meggyilkolt személyben felismerem Kollár István unoka öcsémét”.⁷⁸³ A tanúk kímélése és az ügy gyors lezárása érdekében, ahelyett hogy kivinné őket a bonctani intézetbe, Szentgáli elmondta nekik, milyen ruha volt a holttesten, és közölte, amennyiben abban ráismernek Kollár ruházatára, azonnal aláírhatják a felismerési jegyzőkönyvet, és elmehetnek. Egyik rokonról sem feltételezhető, hogy ne hitt volna a főhadnagynak, és ezt értésére merte volna adni azzal, hogy ragaszkodik: vigyék ki a bonctani intézetbe, látni akarja a holttestet – aláírták a jegyzőkönyvet. Szentgáli pedig pontatlan volt, „szakmai munkájában folytonos a felületesség”.⁷⁸⁴ Ezúttal is felületesen emlékezett, hogy a ballon világos színű volt, így lett fehér, ami a boncolási irat szerint drapp volt. Emlékezett a kék színű zakóra és a „sötét” jelzőre, így lett sötétkék a sötét búzakék. (Hasonló hibát máskor is vétett: Bakné jegyzőkönyvének fejlécébe először azt írta, hogy Kollár István sógornője, amit utólag javított nagynénire.⁷⁸⁵) A Domonkos utcai holttestet a jegyzőkönyvek szerint azonosítók tehát ugyanúgy előzetes eligazítás alapján tették meg vallomásukat, ahogy a tiszzaeszlári perben történt: „Rátanította őket valaki.”⁷⁸⁶ A különbség csak annyi, hogy míg 1882-ben az volt a tanúk feladata, hogy a holttestben ne ismerjenek rá Solymosi Eszterre, addig 1956-ben rá kellett ismerniük Kollár Istvánra. Rokonainak tanúságával tehát nemcsak az a baj, amire M. Kissék felhívták a figyelmet, hogy a tanúk nem látták a tetemet, hanem mindössze, állítólag, a ruhája és egy fénykép alapján azonosították, hanem az sem biztos, hogy a ruhákat látták. A velük készült jegyzőkönyvek tehát nem bizonyíthatják, hogy a Domonkos utcai templomkertben Kollár István tetemét találták meg.

⁷⁸¹ Eötvös Károly, 1904, I. 133.

⁷⁸² ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona...; Kiss–M. Kiss, 2007, 498.; Eörsi László, 2003, 237.

⁷⁸³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona...; Eörsi László, 2003, 237. Bakné feljegyzését betűhíven közlöm.

⁷⁸⁴ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István minősítési lapja, 1955. november 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 167.

⁷⁸⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Bak Istvánné felismerési jkv., 1956. december 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 257.

⁷⁸⁶ Eötvös Károly, 1904, II. 190.

Fennmaradt Kollár ruházatáról még egy leírás, Polgár Erzsébet november 20-i feljelentésében,⁷⁸⁷ ami jobban hasonlít a holttesten talált öltözékre, mint a rokonoké. Polgár szerint utolsó találkozásukkor Kollár fehér inget viselt sötétkék nyakkendővel, és „világos, kopott, krémszínű ballonkabát” volt rajta. Két ruhadarabra tehát úgy látszik, pontosan emlékezett (a fehér ingre és a sötétkék nyakkendőre), de a ballonkabát színe is lényegében megegyezik azzal, ami a boncolási jegyzőkönyvben szerepel (világos krémszínű, illetve drapp). Polgár azonban sötétkéknek mondta a boncolási jegyzőkönyv szerint sötét búzakék öltönyt, ami már jelentős eltérés, és úgy emlékezett, hogy nem szürke, hanem barna kalapja volt. Kérdés, hogy ez a leírás alkalmas-e az eddig ismertetett és a továbbiakban ismertetendő bizonyítékokkal szemben annak igazolására, hogy december 12-én Kollár István holttestét hantolták ki a Domonkos utcában. Erre az egész periratban ez a legsúlyosabb bizonyíték. Gyanússá teszi azonban Polgár tanúságát az, amire M. Kissék is felhívták a figyelmet: sem a holttestet, sem annak ruházatát nem mutatták meg neki.⁷⁸⁸ Tették (pontosabban nem tették) ezt annak ellenére, hogy miközben nincs adat arra, hogy Bakné vagy Váriék az állítólagos gyilkosság napján találkoztak volna Kollárral, Polgár vallomása szerint ő igen. A vele készült jegyzőkönyvekben azonban utalás sincs arra, hogy a holttestet vagy annak ruháját látta volna. Ahogy a tiszaszlári perben sem hívták el a Tiszából kifogott holttest halottszemléjére a boltost, aki kevéssel eltűnése előtt találkozott Solymosi Eszterrel.⁷⁸⁹

A tetem mellett talált tárgyak további kérdéseket vetnek fel. Furcsa legalábbis, hogy a tettesek áldozatuk mellé temették volna annak kalapját és aktatáskáját. Sem a táskában, sem a ruhákban nem maradt olyan tárgy, amely alapján a tetemet azonosítani lehetett volna, igazolványait és a nála talált képet állítólag elégették.⁷⁹⁰ Érthetetlen tehát, hogy olyan tárgyakat, amelyek segíthetik az azonosítást, következésképpen segíthetik az elkövetők leleplezését, mégis a holttest mellé temettek. Ha a két tárgyat a holttesttel együtt ásták el, az azt valószínűsíti, hogy azt olyan valaki tette, akinek nem volt köze a gyilkossághoz, ezért nem állt érdekében a nyomok eltüntetésére – vagy: köze volt ahhoz, és érdeke volt nyomot hagyni. Molnár József 1992-ben határozottan úgy emlékezett, hogy áldozatuknál nem volt táska.⁷⁹¹ Lehetséges, hogy negyvenöt év után rosszul emlékezett egy jelentéktelen részletre, állítása mindenesetre egybevág M. Kiss Sándorékéval egyező következtetéssel: a kihantolt tetem nem Tóth Ilonának áldozata volt.

⁷⁸⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 217.

⁷⁸⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 232, 262.

⁷⁸⁹ Eötvös Károly, 1904, I. 268–269.

⁷⁹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 12.

⁷⁹¹ OHA, 492. Molnár József..., 1992. 82.

Kollár sorsát állítólag egy öt egyenruhában ábrázoló fénykép teljesítette be, amit a vádlottak megtaláltak nála, és ami alapján bizonyítottak tekintették, hogy ávos. A fontos tárgyi bizonyítékként kezelt fotó azonban valójában nem a vádlottak bűnösségét bizonyítja, hanem azt, hogy a bíróság sem a történetek felderítésére, hanem a vádlottak elítélésére törekedett. Tudnia kellett ugyanis, hogy az általánosan ávosnak tekintett belső karhatalom (ahol Kollár szolgált) egyenruháját pusztán a paroli színe különbözteti meg a honvédség egyenruhájától, vagyis egy fekete-fehér kép alapján eldönthetetlen, hogy az azon lévő személy hol szolgált. A bíróságnak fel kellett volna tűnjön, mennyire valószínűtlen, hogy valaki november közepén egy öt államvédelmi egyenruhában ábrázoló képet hord magánál. November közepére ugyanis mit sem enyhültek az ávo- és ávosellenes indulatok. Sőt, a szervezettől a Kádár-kormány is elhatárolódott, megerősítette felosztását. A *Népakarat* még december 24-én is arról írt, hogy a belügy senkit sem vesz át az ÁVH bűnös tagjai közül.⁷⁹² Kollár azonban állítólag magánál hordott egy öt államvédelmi egyenruhában, vagyis ávosként ábrázoló képet, noha a forradalom napjaiban egyszer majdnem baja lett abból, hogy ávosnak nézték.⁷⁹³ M. Kissék szerint „Több mint elgondolkodtató, ha ez a különben csendesnek és magának valónak leírt férfi ezek után magánál hord egy ávos képet.”⁷⁹⁴ Tehát kételkednek abban, hogy a kép valóban Kollárnál volt november 18-án, de nem jelzik, hogy anélkül nem volt *semmi*, ami a Kollárral szembeni gyanút a legkisebb mértékben is igazolhatta volna. Gyenes Pál annyira abszurdnak tartotta, hogy november közepén valaki ilyen képet hord magánál, hogy csak egészen zavarosan tudott fogalmazni: „Itt viszont a bajkeresésnek valami egészen különös, szóval az önsorsrontásnak ez a módja! Ez a viktimológia, látod, szóval hogy igazi áldozat a Kollár. Ne haragudj meg. Mintha a saját sírjának a megásására mindent elkövetett volna. Ilyen képpel mindenki...”⁷⁹⁵ Eörsi László is elképzelhetetlennek tartja, hogy november közepén egy civil ilyen képet hord magánál, szerinte annál már csak az elképzelhetetlenebb, ha egy titkosrendőr tesz ilyet.⁷⁹⁶ Ebben igaza van, de ettől semmivel nem válik hihetőbbé, hogy a nem belügyes Kollárnál volt ilyen kép. Szerintem a perben dokumentált „tény”-re (Kollár magánál hordta a képet) csak egyféle magyarázat lehetséges: nem volt normális, vagy ennek variánsa: aki a történetet kitalálta, nem gondolkozott normálisan. Egyetértek a Múlt-kor történelmi portálon folyt vitához hozzászóló Gálfalvi Péterrel: a dolog erősen emlékeztet a *Die hard* című film harmadik részére, amelyben Bruce

⁷⁹² *Népakarat*, 1956. december 24. 3. A Törvényesség két oldaláról, az állampolgárok biztonságáról nyilatkozik a Népakaratnak a politikai rendőrség helyettes vezetője.

⁷⁹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Vári András tárgy. jkv., 1957. március 14. 194.

⁷⁹⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 415.

⁷⁹⁵ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 60.

⁷⁹⁶ Eörsi László, 2003, 224.

Willis arra kényszerül, hogy fényes nappal „I hate niggers” feliratú pólóban menjen át a Harlemen.⁷⁹⁷ Bruce Willist a filmben így akarták megöletni. A Kollár-történetben hasonló volt a fotó szerepe: utólag motivációt rendelni a gyilkossághoz. Osztom M. Kiss Sándorék, Gyenes Pál és Gálfalvi Péter kételyeit: valószínűtlen és valószínűtlen, hogy 1956. november 18-án valaki ilyen képet hordjon magánál, különösen akkor, ha egy állítólagos fegyveres csoport (a Toracz-csoport) tanyájára megy.

A bíróságnak észre kellett volna vennie, hogy az iratokhoz csatolt fénykép több okból sem lehet azonos azzal, amit a vádlottak (vallomásaik szerint) Kollárnál találtak. A bizonyítékként használt fotó *három*alakos, amelyen egy civil ruhás férfi és egy civil ruhás nő (a Vári házaspár) mellett állítólag Kollár látható ávós egyenruhában,⁷⁹⁸ míg a vádlottak mindig egy *két*alakos képről beszéltek, amely két egyenruhás férfit ábrázolt. Egyetlen vallomásban sem szerepel, hogy november 18-án a háromalakos fotót találták volna meg Kollárnál. A vádlottak hajlandók voltak beismerni a bűncselekményt, de ragaszkodtak ahhoz, hogy nem a bizonyítékként használt képet találták meg az áldozatnál, mert „azon két egyenruhás állt egymás mellett.”⁷⁹⁹ Nem is láthatták a rendőrségen a tárgyaláson bizonyítékként használt képet, mert az nem állt a nyomozók rendelkezésére. A bíróság csak a második tárgyalási napon rendelte el, „az elhalt családjától a bizonyos fénykép bekérését”.⁸⁰⁰ Hogy Kollárnál egyáltalán találtak egy öt ábrázoló fotót, azt kizárólag a vádlottak vallomása bizonyítja. Ők azonban azt is állították, hogy a képet a gyilkosság után Tóth Ilona elégette.⁸⁰¹ Ezt cáfolni alkalmas állítás nincs az iratok között, a bíróság tehát tudomásul vette, hogy megsemmisült a kép, amit mégis bizonyítékként használtak. (Ugyanúgy, mint a Magyar Közösség-perben.⁸⁰²) A tárgyaláson tehát bizonyíték helyettesítés történt, hiszen „A Tóth Ilona-per tárgyi bizonyítékai közé csatolt fotó a bizonyítás szerint megegyezett azzal a fényképpel, amelyet Kollár zsebében találtak.”⁸⁰³ Ez jogi nonszensz: egy bizonyíték mással nem helyettesíthető.

A vádlottak pedig ezen, hamis bizonyíték alapján állították, hogy áldozatuk Kollár István volt. A tárgyaláson megmutatták nekik a képet, ők elismerték, hogy az azon látható egyenruhás férfit ölték meg, akit rokonai és ismerősei Kollár Istvánnak állítottak. Kiss Réka és M. Kiss Sándor is észrevette azt, amit már 1992-ben Gyenes Pál, hogy a vádlottak a vizsgálati

⁷⁹⁷ www.mult-kor.hu/Hozzaszolasok, 2009. december 23.

⁷⁹⁸ A képet közli: Eörsi László, 2003, 207 és Eörsi László, 2006, 31.

⁷⁹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. B.-né Tóth Matild és Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 28. 82.

⁸⁰⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Végzés, 1957. február 20. 22.

⁸⁰¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 33., Tóth Ilona és Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 14. 195.

⁸⁰² Zinner Tibor, 2014, 187–188.

⁸⁰³ Kiss–M. Kiss, 2007, 263.

szakban egyszer sem nevezték meg áldozatukat: egy ember, egy férfi, egy ávós megöléséről tettek beismerő vallomásokat. Nemcsak Kollár nevét nem említették: semmit nem közöltek külsejéről sem. Érthető, ha az állítólagos azonosítás (december 19–20-a) előtti jegyzőkönyvek nem tartalmazzák az áldozat nevét, de érthetetlen, hogy nincs bennük semmilyen azonosításra alkalmas elem: se életkor, se magasság, se hajszín stb. Amikor a tárgyaláson tisztázni akarták, ki volt a Domonkosban állítólag kihallgatott Colos, Tóth Ilona személyleírást adott róla: „magas, barna, dús szemöldökű, kb. 23 éves”.⁸⁰⁴ Hasonló leírásnak nyoma sincs Kollár vonatkozásában. A vádlottak biankó vallomást tettek, amit tetszőlegesen lehetett kiegészíteni bármely férfi névvel. Egy gyilkosság azonban nem tekinthető bizonyítottnak, ha csak általában bizonyított az ölés, konkrétan kell bizonyítani: van áldozat, és a tettesekre rábizonyítják az annak sérelmére elkövetett emberölést. „Pozitív bizonyítékra is szükség lett volna.”⁸⁰⁵ Tóth Ilonáékra csak a bíróságon, csak a hamisan bizonyítékként használt tetem és a háromalakos fotó alapján bizonyították rá, hogy Kollár István megölésében bűnösök.

A Kollárról előkerült fotók alapján M. Kissék azt feltételezik, hogy a férfi ávós volt.⁸⁰⁶ Ez nem zárható ki, de a rendelkezésre álló információk alapján nem is bizonyítható, valószínűtlennek látom. Az ügy szempontjából pedig fontosabbnak tartom annak tisztázását, hogy az őt ábrázolónak mondott képeken valóban ő van-e. M. Kissék is csak fenntartással fogadták el, hogy a bizonyítékként használt fotó Kollárt ábrázolta: „amennyiben a család által elmondott egyenruhás történet igaz, s a képen látható személy valóban Kollár István”.⁸⁰⁷ Kollárról három kép maradt fenn, mindegyik megjelent. Eörsi László kettőt közölt: a háromalakos képet és Kollár arcképét személyi törzslapjáról, ezeket a Hunyadi Károly 1981-es kötetében közölt képpel lehet még összehasonlítani.⁸⁰⁸ A képek mérete és minősége csak bizonytalan megállapításokat tesz lehetővé, így is kétséges azonban, hogy a három fotó valóban ugyanazt a személyt ábrázolja. A háromalakos képen Kollárként azonosított személy bal füle eláll, a törzslapfotón nem, a Hunyaditól közölt képen nem látszik. A háromalakos képen átlagos méretű az orra, a másik kettőn az átlagosnál kisebb, végül a háromalakos képen nem összeérő, de egymáshoz közeli és viszonylag egyenes a szemöldöke, szemben a másik kettővel, ahol egymástól távol vannak, hosszúak és feltűnően íveltek. A három arckép közül tehát kettő hasonlít egymásra (a törzslapfotó és a Hunyaditól közölt kép), noha a háromalakos és a törzslapfotó készült időben közel egymáshoz, a háromalakos a vallomások szerint 1956

⁸⁰⁴ BFL, XXV.4.a. 1641957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22. 40.

⁸⁰⁵ Kövér György, 2011, 497.

⁸⁰⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 264.

⁸⁰⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 263, 408.

⁸⁰⁸ Eörsi László, 2003, 207, 231., Hunyadi Károly, 1981, 124.

nyarán, a törzslapfotó pedig 1955 őszén, míg a Hunyaditól közölt képen Kollár jóval fiatalabbnak tűnik, 1952-ben készülhetett, amikor megkezdte szolgálatát a belső karhatalomnál. Kétségtelen, hogy a törzslapfotó Kollárt ábrázolja. A hasonló jegyek alapján valóban Kollárt ábrázolónak tekintem a Hunyaditól közölt képet, annál is inkább, mert az iratok között fennmaradt egy rá utaló dokumentum, a már említett cédula. A szerint az „ÁVH és halotti kép nehezen egyezik”,⁸⁰⁹ vagyis Kollárról létezett egy olyan kép, amelyet a feljegyzés írója az ÁVH-hoz kapcsolt. Valószínűtlen, hogy 1956 végén ÁVH-nak nevezte volna a BM-et, vagyis a szöveget nem lehet úgy érteni, hogy a BM-től kapott igazolványkép, a törzslapfotó nem hasonlít a halotról készített képre. A törzslapfotóra a feljegyzés első fele utal: „Kollárról a személy azonos eredeti kartont nem lehetne [...]⁸¹⁰ megkapni”.⁸¹¹ Ebben az esetben viszont az „ÁVH-kép” a katonai szolgálatát a belső karhatalomnál töltő Kollárról a katonakönyvébe készült képpel, vagyis a Hunyaditól 1981-ben közölt fotóval lehet azonos, ami a cédula írója szerint nem hasonlított a holttestről készült fotóra. A fennmaradt három kép közül tehát egy kétségtelenül Kollaré (a törzslapfotó), és a hasonlóság alapján őt ábrázolja a Hunyaditól közölt is. A háromalakos képen Kollárnak mondott személy viszont szemmel láthatóan különbözik a másik két fotón lévőtől, vagyis nem valószínű, hogy azon Kollár lenne. Kollár nőismerősének, Polgár Erzsébetnek a tárgyaláson két fotót mutattak meg az áldozat azonosítása érdekében. A jegyzőkönyv nem egyértelmű, az először megmutatott fotót Kollár fényképének, a másodjára mutatottat pedig egyenruhás képnek nevezi. Mivel Kollár Hunyaditól közölt képe nincs az iratok között, valószínű, hogy a két, Polgárnak megmutatott kép az iratok között fennmaradt törzslapfotó (Kollár fényképe) és a háromalakos (Kollár egyenruhás képe). Az első képen a nő felismerte Kollárt: „ő a Kollár nevű egyén, aki járt hozzám”. A háromalakos képről tett kijelentése azonban nem tartalmazza, hogy azon felismerné Kollárt. Másról beszélt: „egyenruhás képét soha nem láttam”.⁸¹² Az egyetlen tanú, aki november 18-án – és állítólag korábban is többször – találkozott Kollárral, aki vallomásai szerint szoros kapcsolatban állt vele, sose látott nála egyenruhás fotót, a tárgyaláson pedig nem azonosította vele a háromalakos képen lévő személyek egyikét sem.

Kiss Réka és M. Kiss Sándor még két olyan nyomra bukkant, amelyek alkalmasak tovább növelni a kétséget, hogy valóban Kollár István holttestét exhumálták-e a Domonkos utcában. A boncolási jegyzőkönyv szerint ugyanis egy körülmetélt férfi hulláját találták meg,

⁸⁰⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., 358.; Kiss–M. Kiss, 2007, 261.

⁸¹⁰ Olvashatatlan szó.

⁸¹¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 261. A szöveget betűhíven közlöm.

⁸¹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet) tárgy. jkv., 1957. március 14. 189. Kiss–M. Kiss, 2007, 224.

ami alapján okkal feltételezik, hogy az áldozat zsidónak született, márpedig Kollár „szülei katolikusok voltak a kiskunhalasi plébánia anyakönyve szerint”.⁸¹³ Kollár nagynénje, Bak Istvánné pedig azt vallotta a bírósági tárgyaláson, hogy Kollárnak különös ismertetőjele volt: „bal mutatóujja hegyét baltával levágta”.⁸¹⁴ A boncolásról készített részletes jegyzőkönyv ilyen ismertetőjelről nem tett említést. A tetemnek tehát nem volt ilyen csonkulása, hiszen azt ismeretlen férfi hullájaként boncolták, vagyis feladat volt olyan leírást adni róla, amely segíti az azonosítást. Egy ennyire szembetűnő ismertetőjelet minden bizonnyal észrevettek volna, ha még az illető dohányzási szokását is megállapították ujjainak nikotinos elszíneződése alapján. Erre Eörsi László sem talált magyarázatot, Gyenes Pál és M. Kiss Sándorék pedig a per koncepcióját bizonyító fontos jelnek tekintik.⁸¹⁵ A kihantolt holttest két különös ismertetőjele tehát nem alátámasztja, hanem cáfolja, hogy az Kollár teteme lett volna.

Fentiek szerint szándékosan nem mutatták meg a kihantolt tetemet azonosítás céljából azoknak, akiket Kollár megölésével vádoltak. Ők is csak az arról készült fotót láthatták.⁸¹⁶ Pedig az exhumáláskor, december 12-én már mindhárman (és Molnár József is) nemcsak letartóztatásban, hanem beismerésben is voltak. A felismerési kísérlet elhagyása azt valószínűsíti, hogy Szentgáli tudta: a kihantolt holttest nem az ő áldozatuk. És nem lehetett kizárni annak lehetőségét, hogy közülük valaki valóban felismeri a halottat, akit azon a környéken találtak meg, ahol ők is mozogtak, de azt nem Kollárral, hanem valaki mással azonosítja, netán olyan személlyel, akinek halála körülményeiről is vannak információi, ami tehát alkalmas lehet a Szentgáli szempontjából szépen alakuló ügy megtorpedozására. Az a haszon, ami a holttest megmutatásától várható volt, nem érte meg ezt a kockázatot.

Teljes mértékben egyetértek M. Kiss Sándoréknak a Domonkos utcában kihantolt holttestről tett végkövetkeztetésével: „NN [ti. az ismeretlen személyként kihantolt áldozat] nem lehet azonos Kollárral.”⁸¹⁷ Következésképpen az állítólagos bűncselekmény ténye nemcsak azért nem tekinthető bizonyítottnak, mert az áldozataként azonosított tetem nem lehetett a vallomásokban leírt gyilkosság áldozata, hanem azért sem, mert semmi sem erősíti meg azt, hogy az Kollár István teteme lett volna.

A vádlottakon kívül három tanú azonosította Kollár Istvánként a Domonkos utcában kihantolt tetemet: Bak Istvánné és a Vári házaspár. Vallomásaiknak azonban több olyan eleme

⁸¹³ Kiss–M. Kiss, 2007, 249, 255.

⁸¹⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.

⁸¹⁵ Eörsi László, 2007, 75.; Gyenes Pál, 1992, 59–60.; Kiss–M. Kiss, 2007, 262–263.

⁸¹⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona...; Eörsi László, 2003, 237.

⁸¹⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 483.

van, amelyek elértéktelenítik tanúságukat. Bakné nemcsak Kollár ruháját írta le másképp, mint a boncolást végzők, akikkel a mutatóujj csonkulásával kapcsolatban is ellentétbe került, de hibásan írta le unokaöccse nevét (Kollár helyett Kolár⁸¹⁸), rosszul tudta születési helyét (Tompát vallott Kiskunhalas helyett), és azt is, hogy mikor szerelt le a belső karhatalomtól. Először 1955 nyarát mondott, majd ezt kora őszre javította,⁸¹⁹ miközben a munkahelyi igazolás szerint 1955 novemberében.⁸²⁰ A különbség nem nagy, mégis valószínűtlen, hogy valaki egy év után nyárként, nyárutóként emlékezzen november végére. Kollár húga Baknéhoz hasonlóan emlékezett bátyja leszerelésének idejére (1955. szeptember).⁸²¹ E kérdésben tehát a két egybecsengő vallomás, illetve a munkahelyi igazolás közül az egyik legalábbis téves. Az igazolást pontosnak mutatja, hogy nemcsak Kollár munkába állásáról, hanem katonai szolgálatát megelőző munkaviszonyáról is pontos adatokat közöl. Akkor pedig hamis vagy téves a két női rokon vallomása. Ráadásul egybecsengően hamis vagy téves, vagyis a kettő vélhetően nem volt független egymástól, egyik a másikat követte.

Bakné az ügy két szereplőjének is rokona volt. Kollárnak unokatestvére (és nem nagynénje, ahogy Szentgáli a jegyzőkönyvben írta), 1947-től 1954-ig pedig Molnár József apjának második felesége, Molnárnak tehát mostohaanyja volt.⁸²² Ugyan matematikailag nagyon kicsi (egy a tizenháromezerhez⁸²³) az esélye annak, hogy egy tanú az ötszereplős (Kollár, illetve a Kollár-ügy négy vádlottja) ügy két szereplőjével is rokonságban állt, ez mégis igaz. Bakné anyja (Fodor Terézia) a Kollár-testvérek anyjának (Fodor Verona) volt a nővére.⁸²⁴ A vérségi rokonság tehát tény, abból azonban nem szükségszerűen következik, hogy a felnőtt Kollár tartotta Baknéval a kapcsolatot. A kettőjük közti köteléket eltúlozva állították M. Kiss Sándorék, hogy Kollárt Bakné nevelte fel.⁸²⁵ A nő mindössze azt állította: „mi neveltük őt kiskorában [...]. Nagyon szegények voltak, és ezért a testvérek vették gondozásba, még gyermekkorában.”⁸²⁶ Vélhetően a Fodor-ág, vagyis az anyai rokonok, de ha „a testvérek vették gondozásba” Kollárt, akkor nem Bakné (akkor még Kis Mária), hanem anyja (Fodor Verona) testvérei: Fodor István és Fodor Terézia. Bakné csak mint utóbbi

⁸¹⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Eörsi László, 2003, 237.

⁸¹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Bak Istvánné felismerési jkv., 1956. december 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 257.

⁸²⁰ BFL, BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d.; Kiss–M. Kiss, 2007, 265, 40.; Eörsi László, 2003, 231.

⁸²¹ BFL, BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Vári Andrásné felismerési jkv., 1956. december 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 260.

⁸²² BFL, BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 196.

⁸²³ Úgy számolva, hogy mindenkinek három rokona van, és 1,6 millió fő Budapest lakossága.

⁸²⁴ MNL BKML, XXXIII.1.a. Állami anyakönyvek másodpéldányai. Tompa születési anyakönyve, 1915–1919, 86. fsz., Tompa házassági anyakönyve, 1908–1919, 17. fsz.

⁸²⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 255.

⁸²⁶ BFL, BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 196.

hajadon, még a családdal élő lánya kerülhetett kapcsolatba unokatestvéreivel. Gondozásukban való részvételét nem különösebben aktívnak mutatja, hogy Kollár hűgáról, aki mindössze négy évvel volt fiatalabb bátyjánál, mindig feltűnően idegenül beszélt. „A hét közepén nálam járt Vári és a felesége, az asszony súlyos szívbeteg” – vallotta a bíróságon.⁸²⁷ Sose nevezte a keresztnevén, mindig a férjen keresztül szólt a házaspárról. Pedig a rokonokat a vérségi rokonon keresztül szokás megnevezni.

A jelek szerint Bakné a felnőtt Kollárral nem tartotta a kapcsolatot. A gyanú, hogy a férfit megölték, Kollár nőismerősétől, Polgár Erzsébettől származik, aki két nappal az állítólagos gyilkosság után, november 20-án indult a keresésére. Szállásán nem találta, de megkapta a húga címét. Felkereste Váriékat, és miután kiderült, hogy ők sem tudnak róla, Várral elment a rendőrségre, és megtette a feljelentést.⁸²⁸ A húgnak és a sógornak tehát eszébe sem jutott Bakné, mint aki tudhat róla, pedig azon a környéken lakott, ahol Kollárnak nyoma veszett: a perben Domonkosnak nevezett Cházár András utca 17.-ben, alig néhány háznyira a kiegészítő kórháztól. Molnár József apja nyolc év házasság után vált el Baknétól, Molnár mégse találkozott soha Kollárral vagy annak hűgával, nem is hallott róluk.⁸²⁹ Ugyan Hernád községben élt az anyjával, de a vakációk (és a hétvégék) egy részét Pesten töltötte apjánál és annak feleségénél, aki a tárgyaláson megerősítette, hogy többször volt náluk látogatóban.⁸³⁰ Molnár szerint nem is ritkán: „volt hogy havonta egyszer-kétszer”,⁸³¹ mégse hallott soha az unokaöcscről. „Kollárral soha nem találkoztam, fényképet nem láttam ott [a Cházár András utca 17.-ben – Sz. A.] róla”. Azt is határozottan állította, hogy a bírósági tárgyalás előtt apja sem tudta, hogy Baknének van egy Kollár István nevű rokona.⁸³² Eszerint az esküvőre nem hívták meg, arról nem is értesítették a Kollár testvéreket. Bakné szerint „Molnár nem ismerte Kollárt”,⁸³³ amit csak akkor tudhatott, ha a Molnár apjával való házassága idején Kollár eszébe sem jutott, leginkább akkor, ha kisgyerek kora óta nem látta, és lényegében teljesen megfeledkezett róla.

Molnár szabadulása után felkereste Baknét, találkozásukról rendkívül zavarosan számolt be. Először azt állította, hogy az „semmi különöset” nem mondott neki, majd azt,

⁸²⁷ BFL, BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.; Kiss–M. Kiss, 2007, 411.

⁸²⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 216–217. Polgár Erzsébet feljelentése, 1956. november 20.

⁸²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 196., Molnár József tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.

⁸³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 196.

⁸³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. március 14. 197. A következő idézet is innen.

⁸³² OHA, 492. Molnár József..., 1992, 4.

⁸³³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.

hogy a Kollár-ügyről nem esett szó.⁸³⁴ Gyenes nógatására mégis eszébe jutott, hogy beszéltek róla: Bakné azt erősítette, hogy a férfi semmiféle katonai szervezetnek nem volt a tagja. Amikor Gyenes később megint szóba hozta Baknét, Molnár mindig nagyon rövid válaszokat adott, és azonnal másra terelte a szót.⁸³⁵ Csak mondattöredékei voltak róla, meglepő tartalommal: nem neheztelt Molnárra, sőt Tóth Ilonára sem, ami Kollár halála után két és fél évvel – Molnár 1959. április 3-án szabadult Pálhalmárról⁸³⁶ – akkor is furcsa egy rokontól, ha Kollárral nem volt szorosabb kapcsolata.

„Kérdés: Tulajdonképpen mikor a Bak Istvánnéval később beszéltél, akkor ő csak azt mondta, hogy ártatlan volt a Kollár, de nem volt benne gyűlölet?

Válasz: Nem. Énvelem senki.

Kérdés: De a Tóth Ilonával szemben sem?

Válasz: Nem. Soha nem került róla szó vagy valami.”

„Kérdés: És hogyan fogadott [Bakné]?

Válasz: Semmi olyan...”⁸³⁷

Bakné vallomásai megerősítik következtetésemet, hogy Kollárt csak kisgyerekként ismerte. Emlékezetből mondta, hogy Tompán született, hiszen a Kollár és a Fodor család is ott lakott, ott születtek és ott házasodtak össze Kollár szülei (esküvőjükön Bakné apja volt az egyik tanú), és csak később költöztek Kiskunhalasra, ahol gyerekeik megszülettek. Tévesztése tehát bizonyítja: azt mondta a kihallgatáson, amit tudni vélt. De ezen az egy mozzanaton (és Kollár kezének csonkulásán) kívül semmit nem mondott (a tárgyaláson sem), amit Szentgáli főhadnagy ne tudott volna már első jegyzőkönyvezett kihallgatása előtt. Nem látom tehát igazoltnak azt az állítását, hogy Kollár havi egy-két alkalommal meglátogatta, legutoljára néhány nappal a halála előtt.⁸³⁸ Erre a hamis vallomásra azért volt szükség, hogy hitelesen tudjon unokatestvérére ismerni a Domonkos utcában kihantolt tetem ruhájában.

Feltételezésem szerint Bakné nem Kollár unokatestvéreként, hanem Molnár mostohaanyjaként került az ügybe. Novemberben a fiú kétszer is meglátogatta őt. Először fegyveresen ment fel hozzá, és mivel Bakné tudta róla, hogy a Landler Jenő utcában van, azt vélelmezem, hogy ez a november 4-ét követő héten történt, amikor Molnár a Landler 44. alatti nemzetőr egységhez tartozott.⁸³⁹ Bakné szerint másodjára viszonylag hosszú idő után volt

⁸³⁴ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 56.

⁸³⁵ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 96, 114–115.

⁸³⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621, Tóth Ilona..., Határozat Molnár József szabadlábba helyezéséről, 1959. április 3.

⁸³⁷ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 96, 115.

⁸³⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 196.

⁸³⁹ Uo.

ismét nála (egy-másfél vagy két héttel később⁸⁴⁰), tehát tudhatta róla, hogy a kisegítő kórházban van. Ezt megtudhatta Molnár mostohatestvérétől aki látta őt az utcán. A vele egy házban lakó Illés Ilonától pedig, aki ápolónő volt a Domonkosban, valamikor később megtudhatta, hogy ott razzia volt, többeket elvittek.⁸⁴¹ Molnár apja (aki ugyancsak nem messze, a XIV. kerületi Korong utcában lakott) Baknétól hallotta, hogy fia a kisegítő kórházban van.⁸⁴² Kereste ott, ám azzal küldték el, hogy fiát sem névről, sem mint fiatal bányászt nem ismerik. Mivel megelégedett a portán kapott felvilágosítással, azt feltételezem, hogy akkor még aggodalomra okot adó hírt nem hallott Baknétól, aki bizonytalanul, feltételesen mondhatta neki, hogy a fiú talán a kisegítő kórházban van (mert mostohatestvére ott látta), de nyilván nem beszélt az ottani letartóztatásról. Feltehetően azért, mert amikor az utcán véletlenül találkozott volt férjével, Molnárt még nem vették őrizetbe, tehát november 20-a előtt találkoztak. Ezt valószínűsíti, hogy az apa első szóra odébbállt, amit nyilván nem tett volna, ha már akkor hallott volna a razziaról és a letartóztatásról. Másrészt ez következik a neki adott válaszból: Molnár november 16-án került a Domonkosba, nap közben azután is Gyöngyösivel járta a várost, nyilván csak nagyon kevesen ismerték őrizetbe vétele előtt, vélhető tehát, hogy a portás Simoncsik Mihály nem.

Idősebb Molnár azonban két-három nap múlva visszament a kisegítő kórházba. Vagy azért, mert megtudta (a postán dolgozott, tehát megtudhatta), hogy fia nincs se Hernádon az anyjánál, se Komlón a munkásszálláson, vagy azért, mert (talán éppen Baknétól) értesült a Domonkosban végrehajtott lefogásokról. A portán Gyöngyösivel találkozott, aki azzal küldte el, hogy fia beteg, nem lehet meglátogatni. Ő és Gyöngyösi is úgy emlékezett, hogy akkor Molnár már őrizetben volt.⁸⁴³ Az apa jegyzőkönyvezett vallomása ezen a ponton véget ér, tehát vagy nem beszélt arról, amit a Gyöngyösivel folytatott beszélgetés után csinált, vagy szavait nem jegyzőkönyvezték. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a kapott információ nem nyugtatta meg, különösen azért, mert a portán lévő fiúk még akartak neki valamit mondani, de Gyöngyösi beléjük fojtotta a szót: „amit ő intéz, abba ne avatkozzanak bele”. Ha fia betegsége miatt aggódott volna, akkor bemegy a kórházba, legalább egy orvossal beszélni. Ennek azonban semmi nyoma. Következtetésem szerint nem hitte el, hogy fia súlyos beteg, hanem attól félt, hogy őrizetbe vették, ezért nem a kórházban próbálta keresni, hanem elment volt

⁸⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 196, 198.

⁸⁴¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.

⁸⁴² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. id. Molnár József tárgy. jkv., 1957. március 18. 237.

⁸⁴³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. id. Molnár József és Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 18. 238. A következő idézet is innen.

feleségéhez, akiről tudta, hogy (legalábbis 1956 előtt) államvédelmis (volt).⁸⁴⁴ Nem adminisztratív munkakörben dolgozó polgári alkalmazott, hanem államvédelmi beosztott, a Hatóság hivatásos állományának tagja. Azért mehetett hozzá, hogy a segítségét kérje, legalább derítse ki, hol van a fia, miért vették őrizetbe.

Bakné tudhatta Molnártól, hogy noha fegyveres, de nem felkelő volt november 4-e után, csak a rend fenntartásában vett részt. Nem ellenforradalmár, tehát csak tévedésből kerülhetett őrizetbe. Következtetésem szerint ezért tett lépéseket a fiú érdekében, és így jutott el a vizsgálati osztályra. Szentgáli főhadnagy hajlandó volt segíteni, de cserébe segítséget kért. Lehetővé tette, hogy Bakné Molnárt mentő vallomást tegyen a tárgyaláson, cserébe pedig azt kérte: azonosítsa unokatestvére, Kollár István tetemeként a Domonkos-templom kertjében exhumált hullát. Nincs egyértelmű válasz arra, miért vállalta Bakné a feladatot. Hihette, hogy valóban Kollár az áldozat, Szentgáli megmutathatta a vádlottak beismerésnek tekintett aláírását a hullát ábrázoló fotó hátlapján.⁸⁴⁵ Ezt valószínűsíti a kéz csonkulásáról tett vallomása, de lehet, hogy volt (vagy talán még akkor is szolgálatban álló) belügyesként pusztán csak kötelességének tartotta a vizsgálati osztály munkájának segítségét. A rokonok közül ő agnoszkálta elsőnek a tetemet, és ő volt az egyetlen, aki az arról készült fotó hátlapján Kollárral azonosította a hullát.

A perben pedig ő volt az egyetlen mentő tanú, és vallomása sokkal inkább Molnárról, mint Kollárról szólt. Bírósági vallomását 71 sorban tartalmazza a jegyzőkönyv. 40 sor szól Molnárról, 24,5 Kollárról és 6,5 a Domonkosról, ami egyaránt olvasható Molnárról és Kollárról tett vallomásként. Bakné tehát közel kétszer annyit beszélt Molnár mellett, mint amennyit gyilkosság áldozatául esett unokaöccséről. A fiút pedig nem azzal – a megtorlás idején erőtlén érveléssel – próbálta menteni, hogy nem felkelő, hanem nemzetőr volt, hanem arról beszélt, hogy véletlenül sodródott az ellenforradalmárok közé, és menekült volna, de a parancsnoka, Gyöngyösi nem engedte. Neki már november 4-én panaszolta: „a »kicsi« vezető [Gyöngyösi] nagy terror alatt tartja őket, nem tud elmenni tőle”.⁸⁴⁶ A vallomás (amelyet vélhetően Szentgáli adott a szájába) logikailag és máshonnan nyerhető információk szerint is hibás. Hibás, hiszen aszerint Bakné úgy értesült Gyöngyösi hatalmaskodásáról, hogy Molnár felkereste őt november 4-én, Gyöngyösi tehát nem tarthatta bezárva, ha Baknéhoz elmehetett. Másfelől Molnár 1956–1957-ben és 1992-ben is azt állította, hogy Gyöngyösit csak a Landler

⁸⁴⁴ BFL, XXIII. 119. Budapest Fővárosi Választókerületi Bizottság iratai, XIV. kerületi választói névjegyzék, 43. d. Ezúton köszönöm Gerhard Péternek az adat megtalálásához nyújtott segítségét.

⁸⁴⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona...; Eörsi László, 2003, 237.

⁸⁴⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy jkv., 1957. március 14. 198.; Kiss–M. Kiss, 2007, 412.

Jenő utcai munkásszálláson ismerte meg, korábban tehát semmiképpen sem basáskodhatott fölötte. Gyöngyösi tagadta Bakné vallomásának rá vonatkozó részét.⁸⁴⁷

Molnár Gyenes Pálnak adott interjújában igyekezett tagadni, hogy Baknénak szerepe volt a perben. Próbálta teljesen elhallgatni, és amikor Gyenes rákérdezett, először azt válaszolta: a nő nem is tett vallomást a tárgyaláson.⁸⁴⁸ Később tagadta, hogy 1956. novemberben meglátogatta („Hát miért látogattam volna meg? Nekem senkim nem volt.”⁸⁴⁹), vagyis tagadta azt, hogy élő volt a kapcsolatuk, ami nélkül valószínűtlen, hogy Bakné hamis vallomást tett volna mellette. Azt azonban elismerte, hogy közvetlenül szabadulása után apjával együtt meglátogatta,⁸⁵⁰ feltételezésem szerint azért, hogy megköszönjék segítségét.

Bakné jelentkezése és vállalkozása a holttest azonosítására azért volt fontos a vizsgálati osztály számára, mert lehetővé tette Kollár hűgának háttérbe vonását. Hogy a házaspár (vagy csak valamelyikük) vallomása körül valami nem tiszta, azt az is jelzi, hogy noha már Polgár Erzsébet november 20-i feljelentése megnevezte őket, és megadta a címüket is, a vizsgálati osztály csak egy hónappal később, Bakné felismerési jegyzőkönyvének elkészülte után vett fel tőlük jegyzőkönyvet. Az iratokban nincs válasz arra, hogy miért, de tény, hogy Várinét elrejtették a vádlottak elől: a rendőrségen nem szembesítették velük, a bíróság előtt pedig betegségére hivatkozva nem tett vallomást. B.-né Tóth Matild tanácsa másfél hónap alatt tizenhét tárgyalási napot tartott. Eszerint Váriné vagy nagyon sokáig volt olyan súlyos beteg, ami megakadályozta, hogy közreműködjön bátyja gyilkosainak felelősségre vonásában, vagy betegsége csak ürügy volt távoltartására. Ezt M. Kissék sem zárták ki.⁸⁵¹ Beteg voltát gyanússá teszi az igazolás, amit férje prezentált a tárgyalásra. A szerint feleségét február 27-én szívbeltárgy-gyulladásal vették fel a „Corvin [sic!] Ottó kórházba”, ahol az igazolás kiállításának napján is kezelés alatt állt.⁸⁵² A dokumentummal azonban több probléma van. Az nem folyamatban lévő kórházi ellátást igazoló nyomtatvány, netán írógéppel írt igazolás, hanem olyan nyomtatvány, amelyet azok a kórházból elbocsátott betegek kaptak, akiknek utókezelésre kellett jelentkezniük a lakóhelyük szerinti orvosnál. Nem tartalmazza Váriné kórházi törzsszámát, nincs lepecsételve, a nyomtatványon szereplő kórház szó elé ceruzával írták be, hogy „Corvin Ottó”, és aláírás helyett mindössze egy bizonyos dr. Lajos szignója van rajta. Egy másik ügyben, amikor a sértett betegsége miatt nem tudott megjelenni a tárgyaláson, távollmaradását a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ fejléces papírján igazolta,

⁸⁴⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 14. 198.

⁸⁴⁸ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 99.

⁸⁴⁹ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 56.

⁸⁵⁰ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 56, 114–115.

⁸⁵¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 315.

⁸⁵² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Igazolás Vári Andrásné részére, 1957. március 14.

amelyet elláttak a János kórház pecsétjével, és aláírta az orvos.⁸⁵³ A cetli, amit a bíróság Váriné betegségének bizonyítékaként az iratokhoz csatolt, igencsak alkalmas kételyt ébreszteni a tanú távolmaradásával kapcsolatban. Amennyiben nem adunk hitelt hosszú és súlyos betegségének, akkor valamiért el kellett rejteni a vádlottak elől.

Elrejtésének fő oka az lehetett, hogy – a fennmaradt dokumentumok szerint – nem tartott bátyjával szorosabb kapcsolatot, ezért igyekeztek elkerülni annak lehetőségét, hogy a vádlottak vagy a védelem kérdései ellentmondásokba vigyék, és hiteltelenítsék vallomását. A december 20-án felvett jegyzőkönyv szerint három dolgot mondott öccséről.⁸⁵⁴ Beszült sorkatonai szolgálatáról, amiről Szentgáli több forrásból is tudott, vagyis kerülhetett az ő közreműködésével Váriné (és Bakné) vallomásába. Erre vall, hogy a két nő jegyzőkönyvébe hasonlóan hibás dátum került, ami azt sejteti, hogy közös volt a forrásuk (Szentgáli). Elmondta a ruhacserés fotó történetét, amelyről azt vélelmezem, hogy valójában nem Kollárt ábrázolta, a történet tehát hamis, így nem bizonyíthatja a testvérek szoros kapcsolatát. Amennyiben a fotó mégis Kollárt és Váriékat ábrázolná, akkor sem alkalmas többnek a bizonyítására, mint hogy egyszer közösen fényképezkedtek, amiből nem következik szoros és folyamatos kapcsolatuk. Végül – a jegyzőkönyv szerint – majdnem pontosan közölte Kollár munkahelyének hivatalos nevét (annyi eltéréssel, hogy magasépítkezési vállalatot mondott magasépítési helyett). A hivataloshoz nagyon közeli megnevezés miatt ez is gyanús, hiszen nem volt szükség a pontos megnevezésre, rokonok ritkán tudják egymás munkahelyének hivatalos nevét, vagyis azt vélelmezem, hogy ez az információ is Szentgálitól származott. A magasépítési vállalat személyzeti osztálya december 21-i keltezéssel adott igazolást arról, hogy Kollár ott dolgozott,⁸⁵⁵ vagyis a vizsgálati osztálynak legkésőbb december 20-án kellett kérdéssel hozzájuk fordulnia, Váriné kihallgatásakor tehát Szentgáli tudta a munkahely nevét. A hűg tehát semmi olyat nem mondott a bátyjáról, amit Szentgáli ne tudott volna már a kihallgatása előtt, nem mondott semmi olyat, ami igazolhatná szoros, folyamatos kapcsolatukat.

Vári rendőrségi jegyzőkönyve ugyanazokat az elemeket tartalmazza, mint amelyeket az ugyanaznap, ugyanott, a feleségével készült.⁸⁵⁶ A sógor katonai szolgálatát, a fényképezkedés történetét, Kollár munkahelyének megnevezését (itt magasépítő vállalat), végül munkásszállójának pontos címét. Mindaz, amit a feleség állításairól megállapítottam,

⁸⁵³ HL, XI.22. 576/1957. Márász Sándor és társainak pere, Soóki Gyuláné igazolása, 1957. november 5.

⁸⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Vári Andrásné felismerési jkv., 1956. december 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 260.

⁸⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. A Budapesti Magasépítési Vállalat Személyzeti nyilvántartásának igazolása, 1956. december 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 265.

⁸⁵⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Vári András jkv., 1956. december 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 258.

érvényes a férjére is, eszerint a házaspár rendőrségi vallomása nem tartalmaz semmi olyat, amely biztosan és egyértelműen tőlük származna, ami Kollárral élő kapcsolatukat bizonyíthatná. Ehhez képest meglepő, hogy Vári a tárgyaláson mennyi újat mondott el róla. „Vári elmondta, hogy Kollár minden vasárnap náluk ebédelt, október 23-tól november 10-ig pedig állandóan Dózsa György úti lakásukban tartózkodott. November 10-e és 18-a között sógora szerint talán egyszer látogatta meg őket [...]. Vári szerint sógorát egyszer már elfogták október 23-a után – mert tudták róla, hogy a belső karhatalomnál volt, de mert megmutatta munkaadói igazolványát, elengedték.”⁸⁵⁷

Noha Vári állításainak valótlanságát csak akkor lehetne tételesen bizonyítani, ha mindegyikkel egy azt kizáró másik, bizonyítékokon nyugvó állítást szegeznénk szembe (vasárnaponként nem ebédelhetett Váriéknál, mert máshol, másokkal ebédelt, a jelzett időben nem tartózkodhatott náluk, mert máshol volt stb.), összességében mégis nyilvánvaló azok valószerűtlensége, a vallomás tendenciózussága. Polgár Erzsébet a tárgyaláson azt állította, hogy a férfi már öt hónapja udvarolt neki, a házasságot fontolgatták, „minden vasárnap eljárt” hozzá.⁸⁵⁸ Ha Vári és Polgár vallomása is igaz, akkor furcsa, hogy se Váriék nem tudtak Polgárról, sem ő Váriékról, noha Kollár vasárnaponként egymás után találkozott velük. De Vári vallomását önmagában is gyanússá teszi, hogy abban a periódusban, amelyről beszámolt, két olyan vasárnap volt, amikor Kollár nem ebédelt náluk: november 11-e és 18-a, ellenben október 23-a, amikor állítólag náluk volt, keddre esett. Aznap pedig nemcsak ebédre maradt, hanem november 10-ig: Vári a forradalom egész idejére alibit bizonyított számára. Mintha Kollár már 23-án, amikor még csak engedélyezett tüntetés zajlott az utcákon, tudta volna, hogy abból baj lesz. Vári szerint Kollár november 10-ig maradt náluk, akkor azonban, noha másnap vasárnap volt, vagyis szokás szerint hozzájuk lett volna hivatalos ebédre, mégis távozott. Napra pontosan akkor, amikor – Csepel kivételével – vége lett a harcnak. Kollár tehát mintha a történelmi eseményekhez igazította volna Váriéknál lakását. Ha ez nem véletlen egybeesés, akkor ő volt az egyetlen, a történéseket előre látó vátesz. Az pedig nem lehetett, hiszen úgy messzire került volna november 18-án a Landler Jenő utcát. A per koncepciója azonban választ kínál Vári vallomására: Tóth Ilonáék alaptalan gyanú miatt öltek meg egy minden szempontból végtelen kocsikísérőt. A perben egyaránt bizonyítani kellett, hogy Kollár nem vett részt az „ellenforradalom”-ban, hiszen ellenkező esetben nem lenne a hatalom, a helyes útra visszaterelt „megtévedt” emberek számára szájalomra méltó, másfelől nem volt

⁸⁵⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 406–407. Vári András tárgy. jkv., 1957. március 14.

⁸⁵⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 189.; Kiss–M. Kiss, 2007, 224–225.

ávós sem, vagyis nem vett részt az „ellenforradalom” elleni harcban, Tóth Ilonának tehát egy – saját értékrendjük szerint is –ártatlan embert öltek meg. Ezért kellett Kollárt – utólag – Váriék lakásán karanténba helyezni a forradalom teljes idejére.

Hasonlóan valószínűleg Vári előadásában Kollár október 23-a utáni konfliktusának története (majdnem baja esett, amikor valaki ávósnak mondta azon az alapon, hogy a belső karhatalomnál szolgált), hiszen ezt csak olyan valaki tudhatta róla, aki vagy ott volt vele, tehát Kollárral együtt magát is ávósnak kellett volna mondania, vagy személyesen ismerte, tehát tudta, hogy már nem ávós. Erre is a koncepció érdekében volt szükség: analógiásan igazolni, hogy Kollárt gyanúsnak tartották a női szálláson (hiszen ilyen korábban is megesett), másfelől rávilágított Tóth Ilonának különös elvetemültségére: az októberben Kollárt elfogó ellenforradalmárok megbizonyosodtak a vád alaptalanságáról, és elálltak bűnös szándékuktól, ellenben Tóth Ilonának elég volt a gyanú látszata, és máris injekciót és altató eszközöket, végül pedig bugylibicskát ragadott, hogy ölhessen. Vári vallomása szerintem megrendelésre született, nem azt tartalmazza, amire a tanú emlékezett, hanem aminek elmondását feladatul kapta. Alkalmatlan annak igazolására, hogy Kollárral szoros kapcsolatot tartottak.

Polgár Erzsébetnek sincs olyan vallomása, amelyből következne a testvérek szoros és folyamatos kapcsolata. A tárgyaláson ugyan említette, hogy Kollártól tudta: „a sógora t[örzs]őrm[ester]”,⁸⁵⁹ ez azonban nem bizonyít szoros kapcsolatot, ráadásul vélhetően ez az állítása sem igaz. Helyesen állapították meg róla M. Kiss Sándorék, hogy alkalmazkodó emlékezete volt,⁸⁶⁰ vallomását mindig a szükség szerint alakította. Feltehetően ezúttal is, hiszen máshol nyoma sincs ennek a tudásának. November 20-i feljelentésében azt állította, hogy Kollár elhurcolásának napján őt is bevitték megölni a Domonkosba, csak a véletlen szerencsének köszönhető, hogy megmenekült,⁸⁶¹ mégsem próbálta megkeresni a belüleges majdnem-rokont, visszament azok közé, akik állítólag meg akarták ölni. Másnap a szálláson razziázó rendőröknek beszélt először Kollár eltűnéséről, de a sógort csak 20-án kereste meg, miután a szállásán nem találta Kollárt. „Elmentem a Pillangó utcai szállásra, a gondnokkal beszéltem, mondtam, hogy elvitték tőlem Kollárt, de hogy hová, azt nem tudom. Nehezen kaptam meg a húga címét, nem akarták odaadni. Ezután elmentem a húgához, amikor is megismertem a sógorát, akit azelőtt soha nem láttam, nem ismertem”.⁸⁶² Szövege szerint 20-án

⁸⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 189.; Kiss–M. Kiss, 2007, 226.

⁸⁶⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 234.

⁸⁶¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 216–217. Polgár Erzsébet feljelentése, 1956. november 20.

⁸⁶² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 189.; Kiss–M. Kiss, 2007, 225.

sem a belügyest kereste, hanem a vér szerinti rokont, vagyis nem segítséget akart kérni, hanem felvilágosítást Kollárról. Ekkor tudhatta meg, hogy a sógor hol dolgozik.

Az iratokban nincs tehát nyoma, hogy Váriék szoros kapcsolatot tartottak volna Kollárral. Következésképpen semmi alapjuk nem volt arra, hogy kétkedéssel fogadják, amit december 20-án Szentgáli közölhetett velük: Bakné és a tettesek már azonosították a holttestet. Hihették, hogy az azonosítás annak rendje s módja szerint történt, az ő vallomásukra csak az új módi, a törvényesség fokozott biztosítása érdekében van szükség. Kérdésként csupán az merülhet fel, miért vállalkozott Vári a tárgyaláson hamis tanúzásra. A lehetséges válasz előtt szükséges megjegyezni, hogy a rokonok bírósági vallomásával kapcsolatban egy másik kérdés is feltehető: Váriné miért *nem* vállalkozott tanúzásra, netán miért intézték úgy, hogy ne kelljen tanúskodnia? Vári András belügyi dolgozóként tett vallomást. Belügyesként kötelessége volt minden eszközzel támogatni az ellenforradalom elleni harcot, segíteni az ellenforradalmárok felelősségre vonását. Kahler Frigyes Brusznjai Árpád peréről írott munkájával kapcsolatban már hivatkoztam arra a levélre, amelynek egy részletét Kahler közölte, és amelyből az derül ki, hogy párttagok és pártszervezetek nem a vallomás igazságtartalmát, hanem azt tartották fontosnak, hogy az a vád bizonyítását szolgálja.⁸⁶³ Ha ez így volt (volt így) párttagok, pártszervezetek esetében, még inkább kötelességének érezte egy belügyes, hogy segítse az ellenség elleni harcot. (Sőt, Baknét is oda számítva: a belügyesek.) Vári törzsőrmestertől nem azt kérték, hogy hamis vallomással járuljon hozzá ártatlan emberek elítéléséhez, csak egy apró szívességet, hogy a felderített bűnösök elnyerjék méltó büntetésüket. Feladata amúgy sem a tettesnek tudottak befeketítése, hanem Kollár tisztázása, annak bizonyítása volt, hogy nem vett részt az ellenforradalomban. Ez neki is érdekében állt.

Összegezve a fentieket: a Domonkos utcában kihantolt holttestet (a vádlottak mellett) három rokon kizárólag a ruhái alapján azonosította Kollár Istvánnal, azonban a ruháról adott leírásuk több ponton eltér a boncolási jegyzőkönyvben rögzítettől, az 1954-ben ÁVH-s Bakné pedig Kollárnak egy olyan különös ismertetőjeléről tett vallomást a bíróságon, amely nem egyezett a kihantolt tetemmel. A rokonok Kollárral nem tartottak szoros kapcsolatot, róla a Szentgálitól kapott információk alapján tettek olyan vallomást, amelyet elvártak tőlük. A rendőrségi vizsgálat és a bírósági tárgyalás tehát nem bizonyítja, hogy a Domonkos utcában kihantolt holttest Kollár Istváné, illetve ezt csak a vádlottak vallomása igazolja.

⁸⁶³ Kahler Frigyes, 2001, 164.

Mindezek után kiemelkedően fontosak Polgár Erzsébet vallomásai, aki ugyan nem azonosította a holttestet, de ő volt az ügy elindítója: ő tett feljelentést a rendőrségen, hogy Kollárt felkelők bevitték a Domonkos utcai kórházba, ahol gyanúja szerint meggyilkolták.

Kollár menyasszonyaként vált ismertté, pedig a feljelentésben még ismerősének mondta magát. Ehhez később tette hozzá, hogy már öt hónapja udvarolt neki, és csak a tárgyaláson beszélt a karácsonyra tervezett esküvőről.⁸⁶⁴ Annak azonban az ő vallomásán túl semmi nyoma nincs. Váriék nem tudtak róla, és ő sem ismerte őket november 20-a előtt. Egy kivétellel a női szálláson lakók sem ismerték Kollárt, nem is látták, noha az udvarlók gyakran ott is háltak.⁸⁶⁵ Toracz Sándor, aki november 4-e után két éjszakát a Murányi 30.-ban töltött, majd a Landler 26.-ban lakott, tagadta, hogy Polgárnak vőlegénye lett volna, Kollárt fényképről sem ismerte fel. Pedig közlőre ismerte a nőt: november 5–6-án „együtt volt” vele, és tudta róla, hogy utána Järz Vilmos és „Kopasz is vele aludt egy ágyban”.⁸⁶⁶ Fehér Károly november 20-ára virradóan hált együtt vele: „az egész éjszakát együtt töltöttük”.⁸⁶⁷ Gyöngyösi szerint „Polgár Erzsébet egyáltalán nem élt erkölcsös életet, minden nap más férfival volt együtt.”⁸⁶⁸ A nőnek két hét alatt tehát négy férfivel volt szexuális kapcsolata, ha állítólagos vőlegényét, Kollárt nem számítjuk, ami nem esküvőre készülő menyasszonynak mutatja.

Egy hónappal Kollár állítólagos megölése után Järz Vilmos feleségként tett vallomást. December 4-én volt az esküvőjük,⁸⁶⁹ amikor még meg sem találták, így nem is azonosíthatták a holttestet. A házasodni akaróknak harminc nappal korábban kellett bejelenteni szándékukat az anyakönyvi hivatalnál. Mivel Järz és Polgár esetében semmi jele olyan rendkívüli körülménynek, amely indokolta volna az ettől való eltérést, nekik november 4-e előtt kellett bejelentkezniük, tehát november 18-án Kollár nem vőlegényként, legföljebb egyik udvarlójaként mehetett hozzá a szállásra. De Järz november 18-a előtt is többször lehetett nála, hiszen őt, Kollárral ellentétben, többen ismerték. Házassága tehát valószínűtlenné teszi vallomását a Kollárral karácsonyra tervezett esküvőről.

Nem mutatja menyasszonynak november 18-i találkozásuk sem. Szerinte aznap, vasárnap délután Kollár azért kereste fel, hogy elmenjenek a Népszínház utcába, onnan

⁸⁶⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] jkv., 1956. december 23.; 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 191.; Kiss–M. Kiss, 2007, 229.

⁸⁶⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 73.; Kiss–M. Kiss, 2007, 387.; Petruska Erzsébet tárgy. jkv., 1957. március 20. 247.; Kiss–M. Kiss, 2007, 427.

⁸⁶⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1958. január 22., 1958. február 21.

⁸⁶⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31. Ugyanígy: HL, XI.22.

284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly és Kapusi Sándor sz. jkv., 1958. február 25.; Kiss–M. Kiss, 2007, 237.

⁸⁶⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 14. 193.; Kiss–M. Kiss, 2007, 231.

⁸⁶⁹ BFL, XXXIII. Megőrzésre, ill. kezelésre az állami levéltárba utalt anyag. 1.a. Állami anyakönyvek másodpéldányai. Budapest VIII. kerület házassági anyakönyve, 1956. 1513. sz. bejegyzés.

visszakísérte, majd hazaindult. Arról, hogy mit csináltak, alig beszélt, mégis mindig mást mondott. A feljelentés szerint: „18-án este 5 órakor nálam volt a Murányi utcai női szálláson ismerősöm, Kollár István sorozott ávós, r[end]fok[ozat] nélküli. Nem volt bent, csak beüzent. Elmentünk egy közös ismerősünkhöz, a Népszínház utcába, hamarosan visszajöttünk. A kapuban elváltunk, bementem a szobámba.”⁸⁷⁰ Rendőrségi vallomásából eltűnt kiruccanásuk a Népszínház utcába: „november 16-18-a körül a lakásomon, a Murányi u. 30. sz. alatt felkeresett Kollár István nevű ismerősöm, aki már öt hónapja udvarolt nekem. (Kollár István a XIV. Pillangó u. 26. alatti munkásszálláson lakott, és egy építkezési vállalatnál volt kocsikísérő.) A lakásomról Kollár eltávozott”.⁸⁷¹ A tárgyaláson: „Kollár azon a bizonyos napon úgy fél négy körül beüzent, nem jött be úgy, mint máskor. Elmentünk egy barátjához a Népszínház utcába, onnan, ha jól emlékszem egy üveg bort hozott, majd úgy öt óra körül a Murányi u. és a Landler Jenő u. sarkán elbúcsúztunk egymástól, mondta, hogy siet vissza a szállásra, mert reggel korán kell kelnie.”⁸⁷² A többektől könnyűvérűnek mondott nő tehát vasárnap délután egy-másfél órára elment valahova egy nőtlen fiatalemberrel. Hogy mit csináltak, arról semmi nem került jegyzőkönyvbe.

M. Kiss Sándorék szerint a Népszínház utcában egy titkos belügyes találkahely lehetett, ahol Polgár közölte Kollárral, amit a Landler Jenő utcai csoportról megtudott. Szerintem is titkos találkahelyen voltak, de nem belügyes találkahelyen. Amikor 1956 decemberében a Péch Géza-perben halálra ítélt Balogh László visszajött Budapestre, ő is felkeresett ott egy lakást, ahol nőt lehetett kapni, sőt oda elvitte – vele együtt kivégzett – társát, Gerley Józsefet is.⁸⁷³ Nem állítható, hogy Baloghék és Kollárék ugyanabba a lakásba, ugyanazzal a céllal mentek, sem az, hogy a Népszínház utcában csak ilyen házak voltak. (A prostitúciót kutató Szécsényi Mihály szerint a Népszínház utca beleesett az ötvenes években már illegális vigalmi negyedbe.⁸⁷⁴) Az az udvarias diszkréció azonban, amellyel a szervek Polgár és Kollár utolsó találkozását kezelték, azt mutatja, hogy nem kívánták firtatni az ott történeteket. Amennyiben pedig nem fogadjuk el, hogy a Landler 26. (és/vagy a Murányi 30.) alatti női szállás az ellenállók fontos bázisa volt (amit a források nem bizonyítanak), hogy Polgár és Kollár egymással kapcsolatban álló kémek (ami nagyon merész feltételezés), akkor talán a pár találkáját kívánták diszkréten elhallgatni. A korra jellemző prűdéria megkövetelte

⁸⁷⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 216. Polgár Erzsébet feljelentése, 1956. november 20.

⁸⁷¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] jkv., 1956. december 23.; Kiss–M. Kiss, 2007, 221.

⁸⁷² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1956. március 14. 189.; Kiss–M. Kiss, 2007, 226.

⁸⁷³ BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza..., 361. d. Balogh László jkv., 1957. február 8.

⁸⁷⁴ *Budapest*, 2010. 9. sz. Szécsényi Mihály: Egy pesti kéjnéptelep 1934-ből. 25.

egy hiteles tanútól, hogy feddhetetlen erkölcsű legyen, kapcsolatát tehát legalizálni kellett, legalább egy tervezett esküvővel. Viszonyuknak a jegyesség szintjére emelése jól illeszkedett a Kollárt derék, jóra való munkásnak rajzoló koncepcióhoz is. A hatóságok előszeretettel nevezték prostituáltként az ellenforradalmárokkal kapcsolatban lévő, netán csak kapcsolatba hozott nőket (akkor is, ha ennek semmi alapja nem volt). Nem célok ennek visszafordítása Polgár Erzsébetre, de azt szükséges megállapítani, hogy nem volt Kollár menyasszonya, ebben a kérdésben a bírósági tárgyaláson a valóságnak meg nem felelő tanúvallomást tett. Pedig abban az esetben is, ha menyasszonya lett volna, nehezen lenne érthető, miért gyanakodott már két nap múlva arra, hogy Kollárt meggyilkolták, és miért tett feljelentést, hiszen nem találkoztak naponta, a férfi látogatásai rendszertelenek voltak.⁸⁷⁵ Különös tekintettel arra, hogy valaki eltűnésének 1956 novemberében megölésénél sokkal valószínűbb oka volt, hogy elhagyta az országot.

Az iratokban több olyan nyom van, amelyek alapján feltételezhető Kollár – korabeli szóhasználatával – disszidálási szándéka. Ezek vizsgálata előtt szükséges ismételtelen előrebocsátani, hogy a fennmaradt iratok a vádlottak bűnösségét voltak hivatva bizonyítani, esetünkben azt, hogy Kollárt megölték. Azokban tehát olyan nyom nem lehet, amely egyértelműen igazolná, hogy elhagyta az országot, hiszen úgy fel kellett volna menteni a vádlottakat. Nincs nyoma, hogy részt vett a forradalomban, de nem is volt szükségszerűen oksági viszony forradalmi szerepvállalás és Nyugatra menekülés között. Itthon maradását indokolhatta, hogy sorkatonai szolgálatát a belső karhatalomnál töltötte, ahova a megbízhatónak tartottakat hívták be, elmenetelét pedig az, hogy semmit és senkit nem hagyott volna itt, vagyis magával sodorhatta a novemberi áradat. Tompán nevelkedett. A község határa az országhatárig ér. Alkalmos kísérője lehetett azoknak, akik arra akartak kimenni. Gond nélkül utazhatott a határig: Kelebián volt a bejelentett állandó lakása.⁸⁷⁶

Vannak konkrét jelek is, amelyek alapján feltehető, hogy (legalább egy időre) elhagyta az országot. Szállásának gondnoka úgy emlékezett, 18-án reggel Kollár azzal távozott, hogy elmegy egy barátjához Gödöllőre.⁸⁷⁷ Ennek a barátnak sehol máshol nincs nyoma, tehát lehetséges a vallomásnak olyan olvasata, miszerint Kollár összepakolt, csomaggal távozott, és amit a gondnoknak mondott, azzal csak leplezte „disszidálási” szándékát. Vári András, amikor a Polgár Erzsébettől kapott hírről kutatni kezdett utána, először egy munkatársával beszélt

⁸⁷⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 189.; Kiss–M. Kiss, 2007, 224.

⁸⁷⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kollár István személyi törzslapja.

⁸⁷⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Karsai Mihály tárgy. jkv., 1957. március 14. 198.

telefonon, aki nem tudta, hol van Kollár, de legvalószínűbbnek azt tartotta, hogy disszidált.⁸⁷⁸ Ilyen Bakné vallomásában is felmerült: miután Váriéktól hallotta, hogy Kollárt meggyilkolták, keresni kezdték „a munkahelyén, majd pedig arra gondoltunk, hogy disszidált”.⁸⁷⁹

Kollárnak október 31-ével megszűnt a munkaviszonya.⁸⁸⁰ Eszerint novemberben nem vette fel a munkát – mert meggyilkolták, vagy mert elhagyta az országot. Előbbi egyre valószínűtlenebbnek látszik, ami utóbbit teszi valószínűvé. Fontos jelnek tekintem Polgár Erzsébet vallomásait. Szerinte Kollár 18-án délután „mondta, hogy siet vissza a [Pillangó utcai] szállásra, mert reggel korán kell kelnie.”⁸⁸¹ Kevésbé valószínű, hogy a szállására sietett, hiszen onnan azzal jött el, hogy Gödöllőre megy. A Pillangó utca pedig csupán félórányi sétára van a Murányi utcától, Kollár tehát nem siethetett haza délután azért, mert másnap korán kellett munkába indulnia. Délután ötkor tehát sietett valahova, amiről Polgár nem beszélt, és amit ezzel az átlátszó hazugsággal pótol. Az első feljelentésben ugyan Kollárt gyilkosság áldozatának mondta, de négy nappal később, a második feljelentésben már név említése nélkül vádolta gyilkosságok elkövetésével a Domonkost. Mint arra az ügy minden eddigi kutatója felhívta a figyelmet: a rendőrségi vizsgálat lezárásáig nem nevesítették az áldozatot (a vádlottak egy névtelen ÁVH-s megölését ismerték be), vagyis Szentgáli december végéig tartózkodott annak dokumentálásától, hogy Kollár István volt az áldozat.

Akár disszidált, akár megölték, mindenképpen érthetetlen, hogy Polgár már két nap után bejelentette eltűnését. Első feljelentésében három személyt hozott gyanúba. Becenévvel megnevezte Pirost (Gyöngyösit) és Kopaszt (a rendőrség nem tudta azonosítani), valamint Fehér Károlyt.⁸⁸² Fehér neve szerepel második feljelentésében is, mint aki a Domonkosba hordta kivégezni az embereket,⁸⁸³ Vári Andrásnak pedig azt mondta november 20-án, hogy Kollárt Fehér lőtte agyon. Fehér (aki december 6-án elhagyta az országot, ezért nem vonhatták be a Tóth Ilona-perbe) a Toracz-perben felvett jegyzőkönyvei szerint a november 20-ára virradó éjszakát együtt töltötte Polgár Erzsébettel (aki ezt mindig tagadta),⁸⁸⁴ és aki azt

⁸⁷⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Vári András tárgy. jkv., 1957. március 14. 195.

⁸⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.

⁸⁸⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. A Budapesti Magasépítési Vállalat igazolása Kollár István munkaviszonyáról, 1956. december 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 265.

⁸⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 189.; Kiss–M. Kiss, 2007, 226.

⁸⁸² Kiss–M. Kiss, 2007, 216–217. Polgár Erzsébet [Järz Vilmosné] jkv., 1956. november 20.

⁸⁸³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., A Budapesti Főkapitányság Bűnüldözési és Körözési Osztály jelentése, 1956. november 24.; Kiss–M. Kiss, 2007, 220.

⁸⁸⁴ A két eltérő vallomás közül beszámolójának életszerűsége miatt Fehérét tekintem hitelesnek. HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31., Fehér Károly tárgy. jkv., 1958. május 29.; Polgár Erzsébet minden alkalommal tagadta, hogy együtt töltötte volna az éjszakát Fehérrel. HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet) jkv., 1958. január 24.; Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet tárgy. jkv., 1958. május 30.

követően tette meg feljelentését. A ránk maradt vallomásokban vannak olyan elemek, amelyek szerint akkor éjszaka (netán reggel) hangzott el valami, ami miatt Polgár feljelentését megtette. Fehér rendőrségi kihallgatásán arról beszélt, hogy akkor éjjel ő mondta el a nőnek, hogy Kollárt bevitték a Domonkosba Gyöngyösihez, illetve hogy őt is meg akarták ölni, a tárgyaláson pedig azt vallotta, hogy akkor éjjel Polgár mondta el neki, hogy mi történt.⁸⁸⁵ Polgár tagadta, hogy Fehértől hallotta volna Kollár megölését, elismerte azonban, hogy arról az együtt vagy nem együtt töltött éjszaka utáni reggel hallott, de nem Fehértől.⁸⁸⁶ F. Kovács Erzsébet (Polgár barátnője a szállón) megerősítette, hogy Polgár azt követően kezdett beszélni a Kollár-ügyről, hogy visszatért a Domonkosból, ahova – az állítólagos gyilkosság után – Fehérrel ment be.⁸⁸⁷

A rendelkezésre álló források alapján nem lehet rekonstruálni, mi hangzott el Fehér és Polgár között a november 20-ára virradó éjszaka. Az azonban tény, hogy Polgár aznap tett feljelentést. Ha már korábban gyanakodott volna, megtehetette volna 18-án este, vagy 19-én. Ő azonban 20-án kereste Kollárt a szállásán, majd Váriéknál, ahonnan a sógorral elment a rendőrségre, és megtette (megtették) a feljelentést. Az alapján, hogy Kollár nem volt a vőlegénye, sőt, köztük nem is volt szorosabb kapcsolat, azt feltételezem, hogy nem az utána való aggodás, hanem a Fehér (netán a Gyöngyösi vagy a Kopasz) elleni harag hajtotta. A feljelentésben egyedül Fehért nevezte néven, és állítólag Várinak is Fehért mondta Kollár gyilkosának, akit egyedül vádolt november 24-i feljelentésében. Hogy az eljárásnak volt olyan fázisa, amelyben Fehért tekintették a fővádlottnak, azt igazolja a Toracz-per bírósági dossziéjában fennmaradt egyik iratborító: „Fehér Károly (Tóth Ilona ügye)”.

Polgár korábban is fenyegetőzött feljelentéssel. Egy vita során azt kiabálta: „takarodjatok innen ki, mert feljelenetek benneteket az oroszoknak”.⁸⁸⁸ Toracz vallomásából pedig az következtethető, hogy Polgár tett már feljelentéssel felérő vallomást. Aszerint november 10-e táján Polgár figyelmeztette őket, hogy razzia lesz a szálláson, és 12-én valóban razzia volt.⁸⁸⁹ November 9-én Polgárt is őrizetbe vették a Landler 44. több tagjával (a nemzetőrök egyik konyhása volt),⁸⁹⁰ ő pedig tehetett olyan vallomást a Landler 26.-ban tartózkodók ellen, amely alapján várható volt a razzia, amit megbánt, és igyekezett korigálni.

⁸⁸⁵ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31., Fehér Károly tárgy. jkv., 1958. május 29.

⁸⁸⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet) jkv., 1958. január 24.; Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet tárgy. jkv., 1958. május 30.

⁸⁸⁷ HL, XI. 22. 284/1958. Toracz Sándor..., F. Kovács Erzsébet tárgy. jkv., 1958. május 30.

⁸⁸⁸ BFL, XXV.4.a. 164//1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. március 14.; Kiss–M. Kiss, 2007, 231.

⁸⁸⁹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1956. november 12., 1958. február 21.

⁸⁹⁰ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet) tárgy. jkv., 1958. május 30.

Más is tett indulatból feljelentést. A szálláson lakó egyik lány féltékenységből feljelentett egy másikat, hogy fegyvert rejteget, meg akarja ölni a férfit, aki mindkettőjüknek udvarolt.⁸⁹¹ Ennek a feljelentésnek nem lett következménye.

A Fehér (netán Gyöngyösi vagy Kopasz) elleni bosszúból azért lett Kollár-ügy, mert Polgár Kollárt használta bosszúja eszközéül. November 18-án a férfi közölte vele „disszidálási” szándékát, amiből ő a gyilkossági történetet kreálta. Ez megmagyarázza, miért maradt ki Kollár a november 24-i feljelentésből. Polgár 20-án, hirtelen haragjában megtette a feljelentést, de utána megijedt, hiszen nem lehetett biztos abban, hogy a férfi kijutott, ezért feljelentését módosította: Kollárt kihagyta, egyben megsokszorozta a Domonkosban Fehér közreműködésével megölt áldozatok számát. Miután a férfi decemberben nem került elő, sőt a *Népszabadságban* olvashatta holtteste megtalálásának történetét, valamint azt, hogy a vádlottak beismerték a bűncselekmény elkövetését, hogy *Kollár* halála ügyében már be is fejezték a vizsgálatot, visszatért eredeti verziójához, és igyekezett reprodukálni a feljelentésben foglaltakat. November 20-áról tett vallomásai szerint aznap Kollár keresésére indult. Mivel az ügy középpontjában a gyilkosság áll, ezt a keresést mindenki, vizsgálók és történészek is úgy értelmezték: arról próbált megbizonyosodni, hogy udvarlóját megölték. Szerintem pedig arról, hogy elhagyta az országot, hiszen a férfitől csak azt tudhatta, hogy ezt tervezte. Mielőtt a feljelentést megtette, meg akart bizonyosodni legalább arról, hogy elindult, ezért elment a szállására, ahol nemcsak azt tudta meg, hogy napok óta nem látták, hanem azt is, hogy közeli rokonai élnek Budapesten, ezért felkereste Váriékát. A fennmaradt (sőt vélhetően a keletkezett) iratok alapján nem lehet rekonstruálni, mit mondott nekik. Előadhatta a gyilkossági történetet, de nem zárható ki, hogy még csak eltűntként kereste, esetleg elmondta „disszidálási” tervét. Ha ez utóbbiról beszélt, akkor Vári nagyon érdekelt volt az együttműködésben, Kollár megölésének elhíresztelésében, hiszen a belügyes számára sokkal előnyösebb volt, ha sógorát az ellenforradalmárok megölték, mint ha az hazaárulást követett el, aminek az ötvenes években az ország elhagyása számított. Ebben az esetben még inkább érthető, miért úgy vallott a tárgyaláson, ahogy vallott: érdekében állt Kollár tisztára mosása, hiszen nem tudhatta, milyen mértékben restaurálódik a Rákosi-rendszer, mennyi hátránya fog származni sógora (le)lépéséből. Azt, hogy miért nem ismerte fel a tiszadadai csonkafüzesnél kifogott holttestben Solymosi Esztert az anyja, Eötvös Károly és Kövér György is azzal indokolja, hogy az volt az érdeke: anyagilag előnyösebb volt a zsidókat vádolni (és élvezni az

⁸⁹¹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Gaál Róza jkv., 1957. március 26., Nagy Erzsébet jkv., 1957. március 27.; ÁBTL, 3.1.9. V-143522/1. Toracz Sándor..., Kóródi Sándor jkv., 1957. március 30.

adományokat), miközben kevésbé volt szégyenletes, ha Esztert megölték, mint ha elszökött vagy öngyilkos lett volna.⁸⁹²

Polgár Erzsébet november 20-i feljelentésében nem állította, mindössze gyanította, hogy Kollárt megölték. Gyanúját négy közvetett bizonyítékkal támasztotta alá. Kollárt fegyveres felkelők meggyanúsították, hogy ávós, azért hurcolták el; amikor a Kopasznak nevezett fiú visszatért a szállásra, annak ujján felismerte Kollár gyűrűjét; Kopasz még aznap este őt is bevitte a Domonkosba, hogy „intézzék el”, de Gyöngyösi nem ért rá, így sikerült megszöknie; végül: kereste a szállásán és a hűgánál, de egyik helyen sem tudtak róla. Korábban már tárgyaltam, hogy a Landler 26. (és a Murányi 30.) nem volt fegyveres felkelők tanyája, még kevésbé lehetett az november 18-án, amikor már egy hete vége volt a fegyveres harcnak. Kopaszt Polgár a Toracz-perben Bulla Józseffel azonosította. Kihallgatásakor ismerte fel, akkor közölhették vele a nevét.⁸⁹³ Bulla Rákospalotán volt sorkatona. Mivel november 4-én az alakulat feloszlott, néhány napig a Landler 26.-ban húzta meg magát egy katonatársával, akinek ott lakott a menyasszonya.⁸⁹⁴ Több jel is megerősíti, hogy Kopasz azonos Bulla Józseffel. Polgár beszélt arról, hogy „a katonaságnál nevezték el Kopasznak”,⁸⁹⁵ márpedig ha vitte magával ottani becenevét, akkor nem sokkal korábban volt katona. A női szálláson lakó Kapusi Sándor többször is Kopasz Jocóként beszélt róla, és Kopaszként beszélt Bulláról az ugyancsak a szálláson lakó Bugyi Erzsébet is.⁸⁹⁶ Bulla azonban nem vihette be 18-án sem Kollárt, sem Polgárt a Domonkosba, mivel 9-én átköltözött egy másik munkásszállásra, 12-én vagy 13-án pedig hazautazott Győrbe.⁸⁹⁷ Ezt igazolja, hogy csak azok említették vallomásaikban, akik a november 4-ét követő héten voltak a Landler 26.-ban. A Kopasz–Bulla azonosításra a nyomozók nem reagáltak, fel sem merült Bulla részvétele Kollár elvitelében, azt továbbra is Kopasz számlájára írták. Fehér Károly pedig készségesen vallott Kopaszra, hiszen amivel mást vádolnak, azt nem lehet rá terhelni.⁸⁹⁸ Fehér részvétele Kollár elhurcolásában pedig azért valószínűtlen, mert ő november 17-ig nem is volt Budapesten. Október 24-én hazautazott Tápiószelére, ahonnan csak 17-én tért vissza, valószínűtlen tehát, hogy másnap már fegyveres felkelőként intézkedett volna.⁸⁹⁹

⁸⁹² Kövér György, 2011, 470.

⁸⁹³ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Järz Vilmosné (sz. Polgár Erzsébet) jkv., 1958. január 24.

⁸⁹⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Bulla József jkv., 1958. február 24.

⁸⁹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz. Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 191.

⁸⁹⁶ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Kapusi Sándor jkv., 1958. január 25., Fehér Károly és Kapusi Sándor sz. jkv., 1958. február 25., Bugyi Erzsébet jkv., 1958. január 29.

⁸⁹⁷ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Bulla József jkv., 1958. február 24., Bulla József üg. jkv., 1958. április 11., A BKB. ítélete, 1958. június 4.

⁸⁹⁸ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly tárgy. jkv., 1958. május 29.

⁸⁹⁹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31., A BKB. ítélete, 1958. június 4.

Kollár gyűrűjének elrablásával a későbbiekben Gyöngyösit vádolták, valószínűtlen, hogy azt 18-án este Polgár Kopasz ujján látta, tehát abból sem sejthette meg Kollár megölését. Az pedig, hogy 20-án sem a szállásán, sem Váriéknál nem találta, csak eltűnését valószínűsíti, de nem megölését. A feljelentésnek tehát egyetlen eleme van csak, amely alátámaszthatja a gyilkosság gyanúját: Polgár története arról, hogy őt is „el akarták intézni”. Ezt M. Kiss Sándorék körültekintően megvizsgálták, feltárták belső ellentmondásait, egészének valószínűtlenségét, és azt, ahogy a nő egyre jobban összekuszálta a kezdettől zavaros történetet.⁹⁰⁰ Történetének csak egy eleme nem változott (azon túl, hogy felkelők Kollárt valamiért gyanúsnak találták és elhurcolták a Domonkosba): Gyöngyösi azért nem ért rá megölni őt, mert éppen a nyomda elszállításával volt elfoglalva. Ez az állandó elem pedig mindenképpen valótlan. A Domonkosban nem volt nyomda, csak egy sokszorosítógép, amit nem Gyöngyösiék, hanem november 27-én a rendőrség szállított el.⁹⁰¹ Polgár vallomásán kívül sehol sincs nyoma, és nem is valószínű, hogy Gyöngyösiék november 18-án vagy 19-én el akarták volna vinni a sokszorosítót a Domonkosból. Saját megmeneküléséről előadott történetét M. Kissékkal együtt hamisnak tartom. Pedig azt hárman is igyekeztek igazolni: előbb Gyöngyösi és Molnár, majd a Toracz-ügyben Fehér.

Gyöngyösi a tárgyaláson vallotta, hogy amikor a gyilkosság közben lement a portára, „Ott még egy nő és egy férfi állt [...]. Csak utólag tudtam meg, hogy Kollár menyasszonya volt a férfivel.”⁹⁰² Ezzel igazolta, hogy Kollár után Polgárt is bevitték a Domonkosba. A vallomás azonban nyilvánvalóan hamis, hiszen aszerint Gyöngyösi nem ismerte fel a nőt. Pedig ismerte már a Landler 44.-ből, ahol a konyhán segédkezett, és ismerte a Murányi 30.-ből. Kollár menyasszonyaként azonban egy számára idegen nőről tett vallomást, nem tudva, hogy az azonos Polgár Erzsébettel. Molnár vallomása pedig alig hasonlít Polgár történetére. Abban Gyöngyösinek köszönhette megmenekülését, nála pedig Gyöngyösi akarta megölni: miután Kollárt átvitték a WC-be, Gyöngyösi mondta neki, hogy „a Colos [Polgár] Erzsit el kell tenni láb alól. Én figyelmeztettem, hogy ilyet nem szabad csinálni.”⁹⁰³ Molnár vélhetően Petruska esetére emlékezett és arról beszélt: bevitték Erzsébetet, akit árulással vádoltak, de ő megvédte. Ezt formálta át Szentgáli úgy, hogy a vallomás alkalmas lett Polgár történetének igazolására. A két vádlott vallomása tehát nem alkalmas igazolni Polgárét.

Fehér Károly 1958-ban tett a Kollár-ügyhöz igazított vallomást: a férfit ő vitte be Kopasszal, és másnap „ügy határozotunk, hogy Polgár Erzsébetet is el kell vinni a Domonkos

⁹⁰⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 217–240.

⁹⁰¹ ÁBTL, V-142621. Tóth Ilona..., Átvételi elismervény, 1956. november 27.

⁹⁰² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 30.

⁹⁰³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 72.

utcai kórházba, és el kell tenni láb alól”.⁹⁰⁴ Azért ő kísérte el Polgárt, mert jóban voltak, így talált ürügyet, amivel elcsalta: látogassák meg közös ismerősüket, a Domonkosban ápolt Julis nénit. Polgár nem fogott gyanút, elindultak. A történetbe ezen a ponton illesztette bele Kopaszt, aki: „ugyancsak kísért bennünket”. De mivel a nőt nem erőszakkal hurcolták el, Kopasz részvétele fölösleges, egyben veszélyes is lett volna, hiszen kizárt, hogy Polgár ne fogott volna gyanút, ha ugyanazok kísérik a Domonkosba, akik előző nap Kollárt vitték oda, vagyis lelepleződött volna a csel. Fehérnek azonban Kopasz bevétele a történetbe lehetővé tette saját szerepének csökkentését: ő csak kísérő volt, Kopasz fogott fegyvert Kollárra, Kopasz beszélt Gyöngyösivel.

Fehér tényleg volt Polgárral a Domonkosban. Ami vallomásaiban ürügy volt, az lehetett oda menetelük (részben) valóságos oka: Julis néni meglátogatása. A Domonkosban tényleg ápoltak egy idősebb asszonyt, aki a női szálláson lakott.⁹⁰⁵ Polgár egyszer törölközőt vitt neki, Molnár Gyöngyösitől hallotta, hogy Polgár „a női osztályon van valakinél”;⁹⁰⁶ M. Kiss Sándorék pedig közlik Koklács Mihályné jegyzőkönyvét, amely szerint egy kórteremben volt „egy Julika nevű asszonnyal (további adatot nem tudok róla), ez a nő a Landler Jenő utcai női munkásszálláson lakott.”⁹⁰⁷ Azért csak részben volt „Julis néni” meglátogatása a cél, mert Fehér Polgár Erzsébetet nem hazakísérte, hanem saját szállására, a Tolnai Lajos utcába, ahol együtt töltötték az éjszakát. Ez alapján pedig feltehető, hogy nem a beteglátogatás volt a célja, hanem alkalmat kerített arra, hogy kettesben legyenek.

Polgár Erzsébet zavaros és mindig változó vallomásán kívül tehát semmi sem igazolja, hogy lett volna oka Kollárt gyilkosság áldozatának vélni. Ellenkezőleg: annak van nyoma, hogy a rendőrség törekedett arra, hogy a nő vallomását hamis vallomásokkal megtámogassa. Nincs tehát nyoma, hogy Polgár már 20-a előtt is gyanakodott volna. Kollár halálának november 20-á kelt híre, de hogy az Fehér Károlytól, Polgár Erzsébettől, netán a sógortól, Vári Andrástól eredt, az nem állapítható meg az iratokból.

M. Kiss Sándorék eredményei alapján megválaszolható az is, hogy a kitalált gyilkosság híre hogyan terjedt el néhány napon belül viszonylag széles körben. Ők vették észre, hogy „a szálláson Polgár Erzsébet maga terjesztette a hírt, hogy a vőlegényét bevitték, majd azt is, hogy őt is ki akarták végezni”, „nagy hírverést csinált a férfi elhurcolásának”.⁹⁰⁸ A szálláson lakók és az ott alkalmilag megfordulók mindannyian azt vallották, hogy tőle hallottak Kollár

⁹⁰⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-143522. Toracz Sándor..., Fehér Károly jkv., 1958. január 31.; Kiss–M. Kiss, 2007, 236.

⁹⁰⁵ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Bugyi Erzsébet tárgy. jkv., 1958. május 30.

⁹⁰⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Järz Vilmosné [sz Polgár Erzsébet] tárgy. jkv., 1957. március 14. 191.; Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 73.

⁹⁰⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Koklács Mihályné jkv., d. n.; Kiss–M. Kiss, 2007, 482.

⁹⁰⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 237–240.

megöléséről.⁹⁰⁹ Nyilvánvaló, hogy ha valóban meg akarták volna ölni, és megmenekülését csak a véletlennek köszönhette, nem ment volna vissza az őt megölni akarók közé, és ha mégis, akkor igyekszik csendben meghúzni magát. Nem ezt tette, ami leginkább azzal magyarázható, hogy Kollár megölését ő találta ki, és mindent megtett azért, hogy arról minél többen tudjanak. Ebben segítségére volt Bakné és Vári, akik a Domonkosban érdeklődtek Kollár után, megerősítve ezzel a hírt, hogy eltűnt, és ott tűnt el.⁹¹⁰ Bekapcsolódott a hírverésbe Török Éva és Fazekas Pálné, a Domonkosban lakó orosz tanár és tolmács (akit M. Kissék a hírek fő forrásának és szállítójának tekintettek⁹¹¹). Ők a Tóth Ilonával együtt őrizetbe vett Gráczy Bélán próbáltak segíteni. Rajtuk keresztül jutott el a hír a műegyetemre, a Nagybudapesti Központi Munkástanácshoz, és azokon keresztül nyilván még tovább.

A Tóth Ilona-perben a bíróság kizárólag Polgár Erzsébet – Eörsi László szerint is ellentmondásokban bővelkedő⁹¹² – vallomásai alapján állapította meg, hogy november 18-án Kollár Istvánt vitték be a női szállásról a Domonkos utcai kiségitő kórházba. Ellentmondó, döntő elemeiben hamis vallomásai azonban bizonyítéknak alkalmatlanok. Különböző megnyilatkozásai alapján csak annyi állítható, hogy ismerte Kollárt, és vele november 18-án találkozott.

4. TANÚK TANÚSÁGA

A Kollár-ügy négy vádlottján, és Polgár Erzsébeten kívül többen beszéltek arról, hogy mit hallottak vagy tapasztaltak november 18-án a Domonkos utcai kiségitő kórházban, de egy tanú volt csak, akinek vallomására támaszkodni tudott az ítélet: Gáli József. Az ítéleti tényállás szerint aznap ő és Obersovszky a kiségitő kórházban tárgyalt az *Élünk* kiadásáról és terjesztéséről, majd elkészítették az első számot. Gáli (és részben Obersovszky) azzal vált a vád fontos tanújává, hogy vallották: a kérdéses időben ott voltak; látták, hogy Tóth Ilona és Gönczi kimennek a szobából; gyanús mondatfoszlányokat, zajokat hallottak. Később Gáli feltűnően idegesnek látta Tóthot, Gönczit meg Gyöngyösit, és még másnap reggeli távozásuk előtt megtudták – Obersovszky szerint csak megsejtették –, hogy éjszaka valami rendkívüli

⁹⁰⁹ HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Bende János jkv., 1958. február 14., Bugyi Erzsébet jkv. 1958. január 29., F. Kovács Erzsébet jkv. 1958. január 30., Fehér Károly és Reich [helyesen: Kreitz] István sz. jkv., 1958. február 26., Kapusi Sándorné (sz. Imre Ilona) jkv., 1958. február 24., Tolnai Istvánné (sz. Medve Ilona) jkv., 1958. január 31. BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Petruska Erzsébet tárgy. jkv., 1957. március 20. 249.; BFL, XXV.4.a. B. 2903/1957. Kanász Anna..., Kanász Anna jkv., 1957. március 8.

⁹¹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197.; 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992, 24.; BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Vári András tárgy. jkv., 1957. március 14. 195.

⁹¹¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 464.

⁹¹² Eörsi László, 2007, 74.

történt: Obersovszky szerint elaltattak, Gáli szerint megöltek valakit. De Gáli azon állítása nélkül, hogy Tóth Ilona bevallotta neki a gyilkosságot, vallomásaik alig alkalmasak annak (közvetett) bizonyítására, hiszen bizonyítéknak kevés, hogy Gönczi és Tóth egy időre kiment a szobából, hogy (utólag, a vád ismeretében gyanúsnak tűnő) mondatfoszlányokat hallottak valaki vagy valami elintézéséről, hogy Gáli idegesnek látta Tóth Ilonáékat.

Gáli december 14-én tett először jegyzőkönyvbe vett vallomást az *Élünk*ről, Kiss Réka és M. Kiss Sándor ez alapján rekonstruálta, hogy mikor és hogyan került kapcsolatba Tóth Ilonáékkal. A szerint Gönczi (és Drucker Edina) november 16-án délután Angyalt kereste a Péterfyben, hogy másolandó röplapokat kérjen tőle. Miután megtudta, hogy elfogták, ismerkedett meg Gálival és Obersovszkyval.⁹¹³ Gáli szerint Gönczi röplapra írható szöveget kért tőlük, mire az írók megkérdezték: „nem nyomtathatjuk-e a náluk lévő sokszorosító gépen az *Élünk* című lapot, amelyet meg akarunk jelentetni. [Gönczi] Feri beleegyezett.”⁹¹⁴ November 4-e után folytatni akarták az *Igazság* kiadását, és miután ahhoz nem kaptak engedélyt (noha egyértelműen nem is utasították el őket), a hónap közepén merült fel, hogy az engedély elnyeréséig a nélkül jelentetik meg a lapot. Az ötlet a Gönczivel történt találkozás révén realizálódott. Megegyeztek, hogy másnap délután a Domonkos utcai kórházban találkoznak. Az írók korai jegyzőkönyvében egyértelmű, hogy Angyal letartóztatásának délutánján, tehát november 16-án találkoztak, és abban állapodtak meg, hogy másnap mennek a Domonkosba. „November 17-én délután találkoztunk a Domonkos utcai kórházban” – emlékezett Gáli. „[M]ásnapra megbeszéltünk egy időpontot délután 5 órára, hogy a Domonkos utcai kiegészítő kórházban találkozzunk” – áll Obersovszky jegyzőkönyvében. Obersovszky első jegyzőkönyvezett vallomásában is az áll, hogy a november 16-i első találkozás másnapján voltak a Domonkosban: „A kórházban megismerkedtem egy Feri nevezetű fiatalemberrel [...] én és Gáli József megbeszéltük Ferivel, hogy másnapra a Domonkos utcai kórházba megyünk, és elkezdjük nyomtatni az *Élünk* című lapot.”⁹¹⁵ (A jegyzőkönyv egyértelmű abban a tekintetben, hogy először 16-án találkoztak.) Ha viszont november 17-én voltak a Domonkosban, akkor nem lehettek ott az állítólagos gyilkosság idején, 18-án. Semmi nyoma ugyanis, hogy kétszer lettek volna a kiegészítő kórházban.

Később azonban mindketten azt vallották, hogy nem 17-én, hanem 18-án, a gyilkosság napján voltak ott. Az átdatálásának három magyarázata lehet. Az első szerint kezdetben mindketten tévesen emlékeztek arra, mikor ismerték meg Gönczit, és mikor voltak a

⁹¹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József jkv., 1956. december 14., Obersovszky Gyula jkv., 1956. december 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 131–132.

⁹¹⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula jkv., 1956. december 6.

⁹¹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula gépiratos jkv., 1956. december 6.

Domonkosban, tévedésüket pedig később korrigálták. Ez azonban valószínűtlen. Részint azért, mert *egyformán* tévedtek, részint pedig azért, mert a történeteket egy fontos, Gálit személyesen is érintő esemény, Angyal őrizetbe vétele alapján datálták, ami megbízhatóbb, mint ha pusztán dátumokra emlékeztek volna. Lehetséges az is, hogy nem tévedtek, hanem szándékosan vallottak valótlan dátumot első kihallgatásukkor, hogy ne legyenek kapcsolatba hozhatók a gyilkossággal. Ennek azonban ellentmond, hogy őrizetbe vételük előtti magatartásukban nyoma sincs annak, hogy tudtak vagy hallottak volna a gyilkosságról, noha későbbi vallomásaik szerint arról hallottak, legalábbis valamit sejtettek. Fentieknél valószínűbb, hogy kihallgatóik kényszerítésére vallottak később más dátumot.

Az átdatálásnál azonban csak arra ügyeltek, hogy november 18-án voltak a Domonkosban, de vallomásaik korábbi összhangja elveszett. Obersovszky megduplázta a Péterfyben tartott megbeszélések számát, de semmit nem mondott arról, mi célja volt a második találkozásnak, aminek nyoma sincs Gáli (és Gönczi) jegyzőkönyveiben. Gáli egy nappal későbbre tette át a történet kezdetét. Eszerint Angyalék lebukása után, de nem 16-án, hanem 17-én határozták el az *Élünk* kiadását, akkor találkoztak a Péterfyben Gönczivel, és beszéltek meg a találkozót másnapra a Domonkosba.⁹¹⁶ Ez azonban valószínűtlen, hiszen így Gönczi 17-én kereste volna Angyalt a Péterfyben. Pedig ő volt a Péterfy alá tartozó kiegészítő kórház egyik beszerzője, aki a gyógyszerek és más egészségügyi felszerelések beszerzését, valamint az étellemezést intézte, vagyis sűrűn, vélhetően naponta kellett átmennie a Péterfybe. Másfelől részt vett Angyal röpcéduláinak sokszorosításában, ami még valószínűbbé teszi, hogy már aznap hallott Angyal lefogásáról, ami 16-án viszonylag széles körben ismertté vált a környéken. Tóth Ilona is minden nap bement a Péterfybe.⁹¹⁷ Végzős medikaként egyedül látott el vezető orvosi feladatokat, nyilván szükségét látta napi konzíliumnak, referálásnak, különösen, ha igyekezett szabályos, normálisan működő kórházzá tenni a Domonkost. Tehát feltehető, hogy már 16-án értesültek a razziáról és a nagyszámú letartóztatásról.

Azonban Gönczitől és Tóth Ilonától is fennmaradtak olyan vallomások, amelyek összhangban vannak az írók új datálásával. „Csak másnap tudtam meg, hogy Angyalt letartóztatták” – állította Gönczi a tárgyaláson.⁹¹⁸ Eszerint 17-én találkozott a Péterfyben az írókkal, azok tehát 18-án voltak a Domonkosban. Tóth Ilona még egyértelműbben igazolta az új dátumot: „17-én – szombaton – Gönczi azzal jött vissza, hogy Obersovszky és Gáli másnap

⁹¹⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 4. 116.; Kiss–M. Kiss, 2007, 402.

⁹¹⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 21.; Kiss–M. Kiss, 2007, 360.

⁹¹⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 51.; Kiss–M. Kiss, 2007, 134.

eljön, fontos dolgot akarnak velem megbeszélni.”⁹¹⁹ Gönczi és Tóth Ilona már a rendőrségen „beismerte” a gyilkosságot, amelyet akkor követtek el, amikor Gáliék ott voltak. Ha nem akartak ellentmondásba kerülni akkori vallomásaikkal, vagy nem akarták visszavonni azokat, arra kellett törekedniük, hogy a bíróságon azokhoz illesztve mondják el a történetet. Vallomásaik tehát alkalmasak arra, hogy bizonytalanná tegyék, mikor voltak az írók a Domonkosban, de azokra hivatkozva nem lehet elvetni, hogy az nem 18-án történt. Ráadásul Tóth Ilona vallomása túlzott pontossága miatt is gyanús, hiszen semmilyen érdeke nem fűződött a minden kétséget kizáró, kettős datáláshoz (17-én, szombaton). Ez a vádhatóság számára volt fontos: egyértelműen bizonyítani, hogy Gáliék 18-án voltak a Domonkosban, tehát tanúi lehettek az ott, akkor elkövetett gyilkosságnak. Amikor nem az volt vallomásának tárgya, tehát nem arra figyelt, hogy Kollár megöléséhez datálja kapcsolatfelvételüket Gáliékkel, Tóth Ilona november 16-ára tette, hogy Gönczi találkozott velük: „Hajnalban buktak le Angyalék, és délután már megkaptuk a két darab röplap kéziratát.” Gönczi megerősítette, hogy az első találkozáskor kapott két cikket.⁹²⁰

Már M. Kiss Sándorék felvetették annak lehetőségét, hogy „az írók nem 18-án, hanem 17-én jártak a kórházban”.⁹²¹ Ennek megerősítését látták egy, a gyilkossági ügyben érdektelen tanú vallomásában. Turcsányi Józsefné, a kisegítő kórház gondnoka a razzia reggelén, november 20-án történt kihallgatásakor elmondta, hogy 17-én Gönczi a harmadik emeleten úgy meglökte, hogy kis híján lezuhant a lépcsőn.⁹²² Gáli és Obersovszky pedig többször vallomást tett arról, hogy fültanúja volt az incidensnek.⁹²³ Ha fültanúi voltak, akkor 17-én voltak a Domonkosban, és mivel csak egyszer voltak ott, nem lehettek ott 18-án, feltéve, hogy a Gönczi–Turcsányiné affér valóban 17-én történt. Egyetértek M. Kissékkal abban, hogy nincs ok kételkedni Turcsányiné datálásának helyességében, hiszen az eset mindössze két-három nappal történt korábban, valószínű tehát, hogy a nő pontosan emlékezett. Az affér hevességét nem indokolja a vita tárgya (a konyhások forralatlan tejet akartak adni a betegeknek vacsorára), indokolhatja viszont, hogy Gönczi nagyon meg akarta akadályozni, hogy a gondnoknő – Tóth Ilonát keresve – benyisson az egyik szobába. Ott tehát valami olyan történt, amit titkolni akart előle. Mindazok, akik bizonyítani akarták a bűncselekményt, úgy tekintették, hogy ez a védendő titok Kollár gyilkolása volt, noha Tóth Ilonának bizonyosan más titkolni valót is cselekedtek: négy idegennel (Gáliékon kívül D. Szabó Lászlóval és Sturcz

⁹¹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 9.

⁹²⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 4. 110., Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 6. 125.

⁹²¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 143.

⁹²² ÁBTL, V-142621. Tóth Ilona..., Turcsányi Józsefné jkv., 1956. november 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 136.

⁹²³ Kiss–M. Kiss, 2007, 139, 142, 143, 398, 402.

Edittel) tárgyaltak az *Élünk* engedély nélküli megjelenéséről. (Korábban azt állítottam, hogy a röpcédulázást nem tekinthették súlyos, büntetőeljárást maga után vonó cselekménynek. Ez azonban nem jelenti, hogy ne törekedtek volna titokban tartani, már csak a siker érdekében is.) Gönczinek tehát 17-én – a Kollár-ügytől függetlenül – is volt oka akár erővel megakadályozni, hogy Turcsányiné benyisson oda, ahol Gáliékkel tárgyaltak. Alappal gondolhatta ugyanis, hogy ismeri Gálit, aki hetek óta a Péterfyben lakott, ahonnan a gondnok is érkezett.

Amennyiben nem tekintjük túlzásnak Turcsányiné vallomásának azt a részét, miszerint Gönczi úgy meglökte, hogy majdnem leesett a lépcsőn, az is arra vall, hogy ez nem Kollár, hanem az *Élünk* szerkesztői miatt történt. Velük a harmadik emeleten a lépcsőtől számított első szobában, sőt, Gyöngyösi szerint „a lépcsőházzal szemben [lévő szobában]”⁹²⁴ tárgyaltak, Kollárt pedig állítólag a folyosó végén levő harmadikban gyilkolták. (Az épület alaprajza szerint valóban volt egy szoba a lépcsővel szemben.⁹²⁵) A lépcsővel szemközti ajtónál Gönczi meglökhette a nőt úgy, hogy az majdnem leesett, amihez a harmadik szobánál már nem löknie kellett volna, hanem elhajítania úgy, hogy elrepüljön két szoba előtt, és röptében a sarkon beforduljon, ami képtelenség. Az afférra Tóth Ilona kétszer is kitért a tárgyaláson. Első alkalommal úgy idézte a Gönczitől hallottakat, miszerint „alig tudta a lépcsőn »ledobni«” Turcsányinét.⁹²⁶ Eszerint úgy tudta Gönczitől, hogy az a lépcsőnél történt, vagyis Turcsányiné a lépcsőhöz közeli szobába próbált bemenni. Amikor pedig megjegyzéseket fűzött Gönczi vallomásához, egyértelműen utalt rá, hogy az eset a gyilkosság előtt történt: „A gyilkosság napján mondta Gönczi, hogy Turcsányinéval különbékét kötött.”⁹²⁷ Ha 18-án megbékéltek, akkor azt megelőzően kellett közöttük valaminek történnie.

November 17-én és 18-án este Molnár József volt a portán, ahova mindig vacsora után ment le. Elmondta azt is, hogy a két nap egyikén tej (és grízes tészta) volt a vacsora.⁹²⁸ Varga Ferencné szerint fél 7-7 óra tájban volt vacsora.⁹²⁹ Márpedig Kollárt minden vallomás szerint este 8 óra tájban, vagyis a vacsoraidő után kezdték ölni. Akkor pedig már nem lehetett vita a vacsorára adandó tej forralatlansága miatt. Az eset részletei, valamint Gáli, Gönczi, Molnár, Obersovszky, Tóth Ilona és Turcsányiné vallomásai egyaránt azt valószínűsítik, hogy a tej miatti afférra, aminek az írók fültnúi voltak, nem 18-án este, hanem egy nappal korábban délután került sor, vagyis Gáliék nem az állítólagos Kollár-gyilkosság napján, hanem egy

⁹²⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.

⁹²⁵ BFL, XV.17. e. Tervtár, Budapest Főváros Tanácsa tervei, Budapest, VII. Cházár András utca 5., Hrsz. 32751–32753.

⁹²⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 17.; Kiss–M. Kiss, 2007, 349.

⁹²⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22.

⁹²⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 71.

⁹²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 220.

nappal előtte voltak a Domonkosban. „Ebben az esetben azonban nem lehettek volna közvetett tanúi Kollár István 18-i állítólagos halálának.”⁹³⁰

Így tudta 1992-ben Molnár József is. Amikor még nem került szóba a Kollár-gyilkosság, vagyis amikor még nem arra koncentrált, hogy arról beszélve se magát, se másokat ne hozzon kínos helyzetbe, határozottan állította, hogy az *Élünk* első számának példányait még 18-a, vagyis a gyilkosság előtt szétvitték.⁹³¹ Eszerint annak elkészítése megelőzte azt, amire Kollár-gyilkosként emlékezett (az interjúban megerősítette, hogy Kollárt megölték, hozzávetőleg úgy, ahogy a perben rekonstruálták), tehát Obersovszkyék szerinte is egy nappal előbb voltak a Domonkosban, mint azt a bíróság megállapította. Gyenes Pált, aki az interjú előtt alaposan felkészült a Tóth Ilona-ügyből, megrendítette Molnár közlése. „Ha te most igazat mondasz, és jól emlékezel – hát hogy igazat mondasz, az biztos –, de ha jól emlékezel, akkor nincs Kollár-ügy. Abban az értelemben nincs Kollár-ügy, hogy nem lehet egy napra tenni az *Élünkkel*. Vagyis ezek szerint ki kell emelni a Kollár-ügyből, amennyiben mégiscsak létezik, a Gálit és az Obersovszkyt. Ez a kijelentésed azt jelenti, hogy a Gálit és az Obersovszkyt el kell különíteni máris a Kollár-ügytől, mert semmi köze nincs hozzá. Egyszerűen időbe nem fér...”

Gyenes nem tudott belenyugodni a hallottakba, nem tudta elfogadni Molnár közlését, jól látva, hogy az azt is jelenti: Gáliék hamis vallomást tettek, azzal hozzájárultak a vádlottak elítéléséhez. Ez számára hihetetlen és elfogadhatatlan volt mindannak tudatában, amit róluk tudni lehetett, legfőképpen azon már-már monomániás kampány után, amelyet Obersovszky folytatott a rendszerváltozás után az általa magyar Jeanne d’Arcnak nevezett Tóth Ilona védelmében. Hosszan gyözködte Molnárt, hogy téved, rosszul emlékszik, utalt rá, hogy ebben az esetben borul a bűntény bizonyításának rendszere, míg végül Molnár engedett. Sajnos a meggyőzés pillanata nincs dokumentálva, mivel a dátum tisztázása érdekében keresni kezdték Obersovszky 1990 utáni egyszemélyes lapját, a *Vagyokot*, és erre az időre Gyenes kikapcsolta a magnót.⁹³² Molnár látszólag annak hatására ismerte el tévedését, hogy a *Vagyokban* Obersovszky nem az *Élünk* első számát, hanem a hatodikat közölte. (Amúgy az első szám sem oldotta volna meg a kérdést, mivel azon nincs dátum, abból nem derül ki megjelenésének napja.) A *Vagyoknak* valójában csak annyi köze volt a vitához, hogy Molnár nem tudta bizonyítani, hogy az első szám 17-én készült. De nyilván már nem is akarta. A vita ugyanis áttolta a hangsúlyt a gyilkosságra, Gyenes pedig egyértelművé tette, hogy az írók kiiktatása a

⁹³⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 144.

⁹³¹ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 48. Innen a következő idézet.

⁹³² OHA, 492. Molnár József..., 1992, 49.

gyilkossági történetből, pontosabban annak bizonyításából milyen lavinát indít el, Molnár mivel vádolja Gálit és Obersovszkyt.

Molnárnak nem volt célja az igazság felderítése, ha egyáltalán biztosan tudta, mi történt. Mert elbizonytalanításához éppen elég, hogy saját halvány és töredékes emlékei álltak szemben azzal, amit a jegyzőkönyvekből elé tártak, amit vádlott-társaitól a tárgyaláson hallott, és amit neki is annyiszor kellett felmondania, hogy már maga is valóságnak tarthatta. „Mert akárki kerül is a boszorkányok tömlőcébe, boszorkánnyá kell válnia, vagy addig kínozzák, amíg kiagyal valamit, és – Isten legyen irgalmas hozzá – még vissza is emlékszik valamire.”⁹³³ Molnár nyilván nem tudott kitérni az interjú elől, de azzal nem volt célja. „Miért nem lehet a holtakat nyugodtan hagyni? Miért nem? El van felejtve. El van simítva. Vagy majdnem el van felejtve. És akkor hadd nyugodjanak békében úgy, ahogy van, rendben van, ott van.”⁹³⁴ Nem titkolta, hogy fontos információkat tartott vissza:

„Válasz: Vannak olyan dolgok, amiket nem tudok elmondani. S az akár tetszik nektek, akár nem, vagy másoknak...

Kérdés: Hogyhogy nem tudsz elmondani? Ami nem igaz, azt ne is mondd el. Úgy érted, hogy olyan dolgok, amik nem lennének igazak?

Válasz: Nem.

Kérdés: Olyan dolgok, amiket tudsz?!

Válasz: Van olyan dolog...

Kérdés: Amit tudsz, de nem akarsz elmondani?

Válasz: ...amit tudok, de nem is fogom elmondani.

Kérdés: De miért?!

Válasz: Azért, mert ez mind csak terhelő lenne. Azért!

Kérdés: De hát hogyha a terhelést tudod, akkor miért nem mondd? Akkor le van zárva az egész vizsgálat.

Válasz: De nincs értelme! Nincs értelme, mert mindenkit magam ellen haragítok akkor, aki...”⁹³⁵

Gyenes nem értette, Molnár miért véd valakit, mert fel sem merült benne, hogy az ítéletért az áldozatok is felelősek lehetnek. Nem tudom azonban másnak érteni Molnár szavait és viselkedését, mint hogy elsősorban az akkor még élő Obersovszkyt, másodsorban az ötvenhatosokat, harmadsorban az ötvenhatot 1992-ben (az interjú készítésének idején) dicső

⁹³³ Az 1628-ban boszorkányként máglyán megégetett Johannes Junius bambergi polgármester börtönből kijuttatott levelét közli: Henningsen, Gustav, 1988, 28.

⁹³⁴ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 150.

⁹³⁵ OHA, 492. Molnár József..., 1992., 91.

forradalomnak, a megtorlást pedig az áldozatok helytállását példázó eseménynek látó és tartó közvéleményt nem akarta megharagítani, nem akarta maga ellen fordítani. 1992-ben, amikor a több mint harminc évig tartó mocskolódás után ötvenhatot a társadalom túlnyomó része csodálatosnak és felemelőnek látta, Molnár József, egykori elítélt, nyugdíjas komlói bányász nem vállalta, hogy a politikai rendőrséggel folytatott – jóllehet kikényszerített – kollaborálással vádolja a forradalom és a megtorlás olyan nagyjait, mint Gáli és Obersovszky. Talán azért sem, mert akkor saját kollaborálásra kényszerüléséről is vallania kellett volna.

M. Kiss Sándorék felvetették a lehetőséget, de nem állították, hogy az írók nem 18-án, hanem 17-én voltak a Domonkosban, amiből az következne, hogy „a vád egyik fontos állítása, s vele együtt Gáli vallomása dől meg”.⁹³⁶ Véleményem szerint nem tartható a Domonkosban tartott megbeszélés november 18-ára datálása. Annak ellentmondanak a vádlottak korai, még nem a koncepcióhoz igazított vallomásai,⁹³⁷ valamint a Gönczi–Turcsányiné affér. A 18-i megbeszélésre épített történet mindenképpen megbicsaklik. A két író tehát 17-én volt a Domonkosban, következésképpen hamis vagy téves vallomást tettek, amikor úgy vallottak, hogy azt a bíróság az ott létük idején elkövetett gyilkosság bizonyítékaként tudta értékelni. A dátum tekintetében mindenképpen hamis vallomást, hiszen decemberben, a rendőrségi vizsgálat idején feltehetően még emlékeztek arra, hogy nem vasárnap, hanem szombaton, vagyis nem 18-án, hanem 17-én jártak a Domonkosban. (Nem zárható ki azonban, hogy a mindentől és mindenkitől elszigetelt foglyokat sikerült úgy összezavarni, hogy idővel elhitték: rosszul emlékeztek, és kihallgatójuknak van igaza.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy vallomásuknak az a része is hamis, amely szerint (inkább csak utólag) gyanúsak tűnő jeleket észleltek ott létük idején. Tóth Ilonáék 17-én ellenőrizték Petruska Erzsébetet, akit azzal gyanúsítottak, hogy a tőle kapott információk nyomán volt razzia a Péterfyben. A lányt este fél hét tájban vitte át Gyöngyösi a Domonkosba,⁹³⁸ kikérdezésének ideje illeszkedik azokhoz a történésekhez, amelyek 17-e késő délutánjáról a többi vallomásból kideríthetők. Obersovszkyék öt óra tájban értek a Domonkosba, vagyis ott voltak, amikor Petruskát kikérdezték, azzal kapcsolatban hallhattak (talán csak utólag) gyanúsak gondolt félszavakat: valakit behoztak, valaki gyanús, valakit kihallgatnak. És fél hét tájban hallhatták a hét órai vacsora előtt a forralatlan tej miatti szóváltást, Turcsányiné eltávolítását az emeletről. Amikor emlékezniük kellett, Petruska kikérdezésére emlékeztek, arról tett vallomásuk a rendőrség beavatkozásával vált a Kollár-gyilkosságot igazoló bizonyítékká.

⁹³⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 134.

⁹³⁷ Kahler Frigyes, 2001, 137.

⁹³⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 70.

Amennyiben pedig nem az állítólagos Kollár-gyilkosság napján voltak a Domonkosban, felmerül a kérdés, hogyan kapcsolódott mégis össze a Kollár-ügy az *Élünkkel*. M. Kissék erre nem találtak választ, mindössze annyit állapítottak meg, hogy ez sem Tóth Ilonáéknak, sem Obersovszkyéknak nem volt érdeke, tehát vélhetően nélkülük történt.⁹³⁹ Méghozzá nagyon hamar: Gönczi december 6-i, első jegyzőkönyve már úgy rögzíti a gyilkossági történetet, hogy az írók ott voltak, Gyöngyösi pedig igazolta a neki feltett kérdésbe foglalt állítást: a gyilkosság idején „a Domonkos utcai kórházban tartózkodott [Obersovszky] Gyula, társaival együtt”.⁹⁴⁰ Ezek az első, fennmaradt nyomai annak, hogy az írók a gyilkosság idején voltak a Domonkosban. Eszerint a vizsgálati osztály legkésőbb december 6-án már így tudta (netán csak feltételezte).

Nyilván törekedtek arra, hogy az íróktól ezt megerősítő vallomást szerezzenek. Obersovszky – kezdetben nyilván nem is sejtve, hogy az átdatálásra miért van szükség – már december 6-án hajlandó volt november 18-ára tenni az *Élünk* első számának elkészítését.⁹⁴¹ Valószínűtlen, hogy véletlenül írt rossz dátumot. Rendőrségi vallomásaiban ugyanis (az *Igazság* első számának október 25-i megjelentetésén és a december 4-i nőtüntetésen kívül) ez az egyetlen pontosan datált esemény. Minden mást viszonylag tágan datált („november 15-e és 20-a között, pontos dátumra nem emlékszem”, „november 25–30-a között”, „november 30-a körül”⁹⁴²), saját történetének kronológiája szempontjából pedig nem volt jelentősége, hogy pontosan melyik napon volt a Domonkosban. Szerintem rászorították, hogy ezt vallja, ő pedig „a dátumban nem vagyok biztos” megszorítással megtette, de önvallomásába beemelte Gönczi és Turcsányiné afférját, ami lehetővé tette, hogy később, arra hivatkozva, korrigálhassa a dátumot. A tárgyalásig nem tett több olyan vallomást, amely a Kollár-ügyben a vád számára használható lett volna. Akkor sem, amikor december 29-én szembesítették Tóth Ilonával. A lány felmondta az ötvenhetes történetet, de Obersovszky nem volt partner. Tagadta, hogy Tóth Ilonát egy ávós miatt hívták ki, illetve hogy a Domonkosban megtudta volna, hogy ott gyilkosság történt.⁹⁴³

Próbált nem kezére játszani a vizsgálati osztálynak, vallomásai mégis olvashatók a Kollár-ügy bizonyítékaként – különösen annak számára, aki abban a gyilkosság bizonyítékát kívánta látni. A szembesítési jegyzőkönyv szerint elmondta, hogy a Domonkosban folytatott

⁹³⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 146.

⁹⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 6., Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 6.

⁹⁴¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula önvallomása, [1956. december 6.]

⁹⁴² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula jkv., 1956. december 19.

⁹⁴³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula és Tóth Ilona sz. jkv., 1956. december 29. Innen a következő idézet.

megbeszélés idején „Tóth Ilonát kihívták a szobából, majd izgatott beszélgetést” hallott. Ez illeszkedik a gyilkossági történethez, pedig Obersovszky a 17-én történekről beszélhetett: azt mondta el, amit Petruska Erzsébet kikérdezésével kapcsolatban érzékelt. Már december 6-i kihallgatásán beszélt valakiről, akit ott létük idején (a kihallgatótól közöltek szerint) „Feri és Ica csoportjának résztvevői [...] tartóztattak le”.⁹⁴⁴ Ezt M. Kiss Sándorék a Kollár-ügyről szóló vallomásnak tekintik,⁹⁴⁵ pedig a jegyzőkönyv egyszer sem nevezi férfinak az állítólagos letartóztatottat: őt kihallgató és kihallgatott mindig (összesen négyszer) „ember”-nek mondta. Mivel általában nem az került jegyzőkönyvbe, amit a kihallgatott vallott, hanem amiről a kihallgatójával folytatott vitában megállapodott, azt feltételezem, hogy Obersovszky és kihallgatója, Kicska János hadnagy nem értett egyet abban, hogy Tóth Ilonának férfit vagy nőt „hallgattak ki”. Mivel Tóth Ilona december 4-én, Molnár József pedig 5-én vallomást tett arról, hogy egy férfit öltek meg, Kicska hadnagy kétségtelenül ezt megerősítő vallomást várt Obersovszkytól. Mivel a jegyzőkönyv csupán embernek nevezte azt, aki miatt Tóth Ilonát kihívták, azt feltételezem, hogy Obersovszky nőnek tudta, és annak is mondta. De mivel ezt nem tudta *bizonyítani*, a jegyzőkönyvbe olyan kifejezés került, amely nem volt ellentétes az ő emlékezetével, és elfogadható volt kihallgatója számára, hiszen alkalmas volt bizonyítani a Kollár-gyilkosságot (M. Kissék is azzal kapcsolatos vallomásként olvasták). Obersovszkynak tehát Petruska kikérdezéséről voltak emlékei, arról tett vallomást, amit a politikai rendőrség – az *Élünk* első száma kiadásának egy nappal későbbre csúsztatásával – tett a Kollár-gyilkosság közvetett bizonyítékává.

A tárgyaláson alig mondott többet a gyilkosságról, mint amennyit Tóth Ilonával történt rendőrségi szembesítésekor: „valami történt, valakit elaltattak és elszállítottak.”⁹⁴⁶ Amikor a bíróság szembesítette őket, a lány megint elősorolta az ötvenhetes történetnek azokat a részeit, amelyek alapján bizonyítania kellett volna a gyilkosságot. Ő azonban kitért a bizonyítás elől: semmit nem hallott, semmit nem tapasztalt, semmire nem emlékszik abból, amit a lány a szemébe mondott.⁹⁴⁷ Szembesítésük a szembesítési standard inverze. Nem a tanú (Obersovszky) bizonyítja a bűnösséget, amit a vádlott (Tóth Ilona) tagadni igyekszik, hanem fordítva: a vádlott bizonygatja bűnösségét, amit a tanú nem erősít meg. Obersovszky vallomása három apró nívumot tartalmaz korábbi vallomásaihoz képest. Nem a történettel egy időben tudta meg, hogy „valami történt”, hanem *később*; Gálitól vagy D. Szabó Lászlótól hallotta, hogy „»többről« van szó, mint altatásról”; ezért egyet nem értésük jeléül elhatározták:

⁹⁴⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula gépiratos jkv., 1956. december 6.

⁹⁴⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 139.

⁹⁴⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 99.

⁹⁴⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. március 4. 105–106.

„a csoporttal megszakítjuk az együttműködést”.⁹⁴⁸ Utóbbi biztosan nem igaz, hiszen Gönczi december 5-i letartóztatásáig folyamatosan részt vett az *Élünk* készítésében, sőt, a Nagybudapesti Központi Munkástanács (KMT) lapjával kapcsolatos előkészületekbe is bevonták, és Gyöngyösi is segített a nőtüntetéssel kapcsolatos számok elkészítésében. A Domonkosban megismertek közül tehát csak a két őrizetbe vettel, Tóth Ilonával és Maráci Ferencsel, valamint a Nyugatra menekült Drucker Edinával szakadt meg a kapcsolatuk. Éppen a Gönczivel (és Gyöngyösivel) való együttműködés bizonyítja – akár Obersovszky (és Gáli) vallomásaival szemben is –, hogy őrizetbe vételükig nem tudták, hogy a Domonkosban gyilkosság történt. Ugyanis ha csak sejtették volna, hogy Gönczi (és Gyöngyösi) gyilkosságot követett el, a velük való együttműködéssel azt kockáztatták volna, hogy a gyilkosok után nyomozó rendőrök eljutnak az *Élünk* készítőihez: egy gyilkossági ügy gyanúsítottjai lesznek. És Göncziék nem voltak pótolhatatlanok. Csak az első szám készült a Domonkosban talált gépen, és gépelni, stencilezni tudó ember is több volt Gáliék környezetében. Ha letartóztatásukig mégis együttműködtek Göncziékkel, abból az következik, hogy addig nem hallottak a Kollár-gyilkosságról, vagy azt nem hozták kapcsolatba velük.

Obersovszky a tárgyaláson azt állította, hogy nem másnap reggel, hanem később hallott arról, hogy ott létük idején bűntény történt a kisegítő kórházban. Ez választ kínál arra, hogyan, ki által kapcsolódott össze az *Élünk* ügye a Kollár-üggyel. „Később, egy héten belül, Gálitól tudtam meg a valóságot, akkor beszélgettünk erről.”⁹⁴⁹ Tisztázottnak tekintem, hogy nem 18-án, hanem előző nap voltak a kisegítő kórházban, következésképpen téves (vagy hamis) Gálinak az a vallomása, miszerint aznap éjjel Tóth Ilona bevallotta neki a gyilkosságot. 18-a után, de az Obersovszky vallomásában jelzett 25-e előtt négy forrásból lehetett arról hallani. Beszélhettek róla azok, akik Tóth Ilonáék őrizetbe vétele után a Domonkosban maradtak, leginkább az ügyben hamar vallomást tett Fazekas Pálné és Török Éva. Nincs azonban nyoma, hogy Gáli 18-a után járt volna a Domonkosban, vagy a két nő közül valamelyik találkozott volna vele. Valószínűleg, hogy arról Gönczitől (netán Gyöngyösitől) hallott volna. Polgár Erzsébettől három helyre jutott el a hír: a két női szállásra (a Landler 26.-ba és a Murányi 30.-ba), valamint a Dózsa 40.-be. Nincs nyoma, hogy Gálinak bármelyik hellyel vagy az ott lakók közül bárkivel kapcsolata lett volna. Fentiekén kívül csak a rendőrség tudhatott valamit, Gálinak azonban nem voltak rendőrségi kapcsolatai. November 25-e előtt tehát nem hallhatott a Kollár-ügyről, tehát arról nem beszélhetett Obersovszkynak.

⁹⁴⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 99.

⁹⁴⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. március 4. 109.

Azt feltételezem, hogy november végén Obersovszky nem Gálitól „tudta meg a valóságot”, hanem D. Szabó Lászlótól hallott arról, hogy ott létük idején valami történt a Domonkosban. Obersovszky többször összekevert személyeket és helyszíneket. Szerinte az *Élünk* második számának cikkeit Gönczi Sturcz Edit lakásáról vitte el, noha azt a számot Gáli menyasszonyának, Káldor Verának a lakásán állították össze, onnan vitte el a cikkeket Gönczi, Derzsi Sándor és Szirmai Ottó.⁹⁵⁰ Összekeverte Derzsi lakását a Művész (ma Fészek) Klubbal, hiszen szerinte Derzsi lakásán hallotta Gönczitől, hogy Tóth Ilonát őrizetbe vették, pedig ez a klubban történt.⁹⁵¹ Tévesztéseit elégségesen magyarázza, hogy a két-két, egymással kevert dolog lényeges pontokon hasonlított: Káldor Vera és Sturcz Edit fiatal nők voltak, Gáli ismerősei, akiket Gálin keresztül ismert meg, és akik alkalmilag vettek részt az *Élünkkel* kapcsolatos megbeszéléseken. Derzsi a Művész Klubbal szemben lakott, a klubban és az ő lakásán is többször találkoztak az *Élünk* szerkesztői. Egyszer biztosan összekeverte szerkesztőtársait, a két fiatal író. A tárgyaláson bizonytalan volt abban, melyiküktől hallotta *először* (akkori vallomása szerint november 19-én reggel), hogy altatásnál több történt. Először D. Szabót nevezhette meg, mert módosította vallomását: „Mégis úgy emlékszem, ezt Gáli mondta.” (Az ellentétes értelmű kötőszó használata jelzi, hogy először mást nevezett meg, noha az nem került jegyzőkönyvbe.)

Az *Élünket* az ötvenhatos irodalom Gáli és Obersovszky lapjaként ismeri,⁹⁵² pedig az annak megindításáról tartott megbeszéléseken, majd írásában és szerkesztésében rajtuk kívül még valaki folyamatosan, kezdettől részt vett a később csatlakozó, egy vagy több szám elkészítésében részt vevő Derzsi Sándoron, Eörsi Istvánon, Szirmai Ottón, valamint Gönczi Ferencen kívül: D. Szabó László. D. Szabó ott volt a Művész Klubban tartott megbeszéléseken, amikor Obersovszky elmondta, hogy nem kapott engedélyt az *Igazság* kiadására és felvetette: adják ki a lapot anélkül.⁹⁵³ Sőt, a tárgyaláson azt állította: „Az illegális lapszerkesztést hárman határoztuk el: D. Szabó, Gáli és én.”⁹⁵⁴ Ott volt a Domonkosban az első szám elkészítésekor, és az utolsóig írta és szerkesztette a lapot.⁹⁵⁵ Nemcsak az *Élünk* írásában, szerkesztésében és kiadásában vett részt, hanem KMT Sajtóirodájának vezetőivel a munkástanács lapjának

⁹⁵⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 99.; BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor..., Derzsi Sándor jkv., 1958. április 13., április 28., Szirmai Ottó jkv., 1958. április 29.

⁹⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 99. Innen a következő idézet.

⁹⁵² Eörsi István, 2006, 38.; Litván György, 1991, 106.; Szokolczai Attila, 2001, 80.; Ripp Zoltán, 2002, 242.

⁹⁵³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 95., Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 4. 108.

⁹⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. március 4. 108.

⁹⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula gépiratos jkv., 1956. december 6.

kiadásáról folytatott megbeszéléseken is.⁹⁵⁶ Gáli és Obersovszky általában magukkal egyenlőként említették, amikor a lapról beszéltek. Az *Élünk* szerkesztőinek száma később csökkent kettőre. Mert a nyomozók Gáli és Obersovszky ellen gyűjtöttek vallomásokat, tehát az ő nevük rögzült a lapról vallomást tevőkben. Mert őket híressé tette halálos ítéletük, D. Szabó ellen pedig vádat sem emeltek; és mert Eörsi István visszaemlékezése az ő nevüket rögzítette. M. Kiss Sándorék felderítették, hogy D. Szabó október 23-a előtt „Dávid” fedőnéven ügynök volt, a forradalom után aktiválták.⁹⁵⁷ Noha jelentései csak 1957 tavaszától maradtak fenn,⁹⁵⁸ feltételezhető, hogy már az előtt is dolgozott a politikai rendőrségnek. Annál is inkább, mert 1957 tavaszán már fedőnévvel rendelkező ügynök volt, amit – különösen ötvenhatos tevékenysége miatt – meg kellett előznie egy olyan szakasznak, amelyben bizonyította hasznosságát, alkalmasságát, hogy ötvenhatos „botlása” ellenére érdemes arra, hogy a politikai rendőrségnek dolgozzon.

Egyértelmű bizonyíték nincs arra, hogy már november közepén a rendőrségnek dolgozott, de több jel is ezt valószínűsíti. D. Szabó részt vett november 15-én a Művész Klubban tartott megbeszélésen, 18-ára virradóan pedig az *Élünk* első számának elkészítésében. Mindkettőt rendőrségi razzia és őrizetbe vételek követték. A Péterfyn a rendőrök már a Művész Klubban tartott megbeszélés éjszakáján rajtaütöttek. A Domonkos azért kaphatott egy nap haladékot, mert 1956-ban november 18-a vasárnapra esett. Ha az ügynöknek sürgős jelenteni valója akadt, munkahelyén kellett telefonon keresnie tartótisztjét. „Dávid” november 18-án, vasárnap (miután éjszaka elkészítették az *Élünk* első számát) nyilván nem tudta elérni tartótisztjét, ezért csak 19-én, hétfőn jelenthetett a kiegészítő kórházban történekről, ahol még aznap este razziát tartottak. D. Szabót csak két hónappal társai után vették őrizetbe, pedig Gálinál nagyobb és folyamatosabb volt a szerepe az *Élünk* megjelenésében, és Obersovszky mellett ő volt az, aki december elején Sebestyén Miklóssal, a KMT Sajtóirodájának vezetőjével tárgyalt a *Munkás Újság* engedély nélküli kiadásáról. Vallomásai szerint kétszer tudta meg, hogy mi történt ottlétük idején a Domonkosban: „Kihallgatásom alatt a vizsgálótisztől értesültem, hogy a kórházban tartózkodásom alatt mi történt”, illetve decemberben olvasta a *Népszabadságban*.⁹⁵⁹ Mivel februárban vették őrizetbe (a tárgyalásra is a vizsgálati osztály Gyorskocsi utcai börtönéből vezették elő⁹⁶⁰), egyik állítása biztosan nem igaz. Véleményem szerint vallomásával azt a látszatot akarta kelteni, hogy csak a vádlottak

⁹⁵⁶ BFL, XXV.4.f. 7110/1957. Rác Sándor és társainak pere, 387. d. Abod László jkv., 1957. május 17., 1957. június 3.; D. Szabót Eörsi szerint is bevonták a KMT lapjának előkészítésébe. Eörsi László, 2013.

⁹⁵⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 131.

⁹⁵⁸ ÁBTL, 3.1.2. M-20971. Dávid fedőnevű ügynök munkadossziéja.

⁹⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. D. Szabó László tárgy. jkv., 1957. március 16. 211, 212.

⁹⁶⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Tértivevény, 1957. március 13.

„beismerő” vallomása után értesült a gyilkosságról, vagyis nem volt, nem lehetett szerepe annak felgöngyölítésében, a gyilkosság és az *Élünk* kiadásának összecsúsztatásában.

D. Szabó tárgyaláson tett tanúvallomása teljességgel érdektelen. M. Kissék szerint „a Tóth Ilonáék elleni vád tekintetében semmi értékelhetőt nem mondott.”⁹⁶¹ Szinte kizárólag az *Élünk* későbbi számairól beszélt, és ha Tóth Ilonáék megpróbálták november 18-ára terelni a szót, mindannyiszor kitért: nem emlékezett, vagy másról kezdett beszélni. Nem emlékezett, hogyan kerültek a kiegészítő kórházba; kik vettek részt a Domonkos részéről a megbeszélésen; hogy valami zűr lett volna a tej körül; hogy Tóth Ilonáékat kihívták; hogy hallott volna valamit valaki elfogásáról, altatásról vagy gyilkosságról.⁹⁶² Egyre emlékezett csak: vasárnap, tehát 18-án voltak a Domonkosban, amivel alátámasztotta Gálinak a bűntény bizonyító vallomását. Szerepét sikerült annyira elszürkíteni, hogy fel sem tűnt a kutatóknak. Gyenes Pál mindössze egy lábjegyzetben hivatkozott rá, Eörsi László ennek sem látta szükségét.⁹⁶³ Gálin, Obersovszkyn és Gönczin kívül (akik hosszabb ideig álltak vele kapcsolatban) a többi vádlott már a tárgyalás idejére elfelejtette. Róla nem kérdezték őket, így a kihallgatások nem rögzítették memóriájukban a nevét. (Eszerint a forradalom büntetőeljárás alá vont szereplőinek emlékezetében inkább megmaradt az, amit a vizsgálat és a tárgyalás rögzített bennük, mint amit átéltek, netán aminek szemtanúi voltak.) Úgy vélem, mindez kellő alapot ad annak feltételezésére, hogy D. Szabó már november közepén a politikai rendőrségnek dolgozott.

Amennyiben így volt, az ő közreműködésével kapcsolódhatott össze a két ügy. A politikai rendőrség tőle értesülhetett, hogy ottlétük idején az *Élünk* készítésén túl valami más is történt: Tóth Ilonáék valakit valamivel meggyanúsítottak és kihallgattak. Ezt megerősítette, egyben a „Dávid”-tól közölteknél súlyosabbnak mutatta Polgár Erzsébet feljelentése, miszerint Kollár Istvánt ávósként elhurcolták a kiegészítő kórházba, ahol meggyilkolták. A feljelentésben foglaltakat megerősíthették mások, leginkább a Gráczy Béla kiszabadítása érdekében a rendőrséget kevéssel november 20-a után felkereső, és ott a Domonkosban elkövetett rémtettekről beszámoló Fazekas Pálné és Török Éva.⁹⁶⁴ Kézenfekvő, hogy az információkat a politikai rendőrség összekapcsolta, és azzal bízták meg „Dávid”-ot, igyekezzen megtudni Gálitól és Obersovszkytól, hogy mit tapasztaltak. Egy november végi (Obersovszky szerint 25-e körüli) beszélgetésükön D. Szabó szóba hozta az első szám elkészítését, és felvethette, hogy ottlétük idején „altatásnál több történt”, mire Gáliék felidéztek azokat a – Petruska

⁹⁶¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 414.

⁹⁶² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. D. Szabó László tárgy. jkv., 1957. március 16. 211–215.

⁹⁶³ Gyenes Pál, 1992, 22, 71.; Eörsi László, 2003, 207.

⁹⁶⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Török Éva tárgy. jkv., 1957. március 18. 230.; Kiss–M. Kiss, 2007, 422.; Fazekas Pálné tárgy. jkv., 1957. március 18. 224.; Kiss–M. Kiss, 2007, 157.

kikérdezésével kapcsolatos – emlékeiket, amelyek ilyesmire utáltak (Tóth Ilona és Gönczi kihívása, különös szófoszlányok, Gönczi afférja a gondnoknővel). „Dávid” ezek alapján jelenthette, hogy társai tudnak a bűncselekményről. Pedig Gáliék a tőle hallottak ellenére sem jutottak olyan következtetésre, hogy ottlétük idején gyilkosság történt a Domonkosban, és annak Tóth Ilonáék az elkövetői, hiszen akkor megszakították volna a kapcsolatot Gönczivel (és Gyöngyösivel). „Dávid” tehát jelentésében eltúlozta a tőlük hallottakat. Vagy azért, hogy októberi botlását feledtető eredményt tudjon produkálni, vagy azért, mert a társaitól hallottakból valóban azt következtette, hogy gyilkosság történt.

M. Kiss Sándorék „egy magát megnevezni nem akaró személy” (fel)jelentésével magyarázzák, hogy november 20-ára virradó éjszaka razziát tartottak a Domonkosban. Látják azonban, hogy a (fel)jelentésről beszámoló jelentés nincs összhangban a razziával, ugyanis aszerint a Domonkosban „felkelők tömege bujkál részben mint ápoló, részben [mint] ápoló”,⁹⁶⁵ „a razziázó közegek pedig nem vizsgálták át a felkelők esetleges tartózkodási helyeit”,⁹⁶⁶ abba a szobába, ahol másokkal együtt Gönczi és Gyöngyösi aludt, csak benéztek, „de nem szóltak semmit”.⁹⁶⁷ Eszerint a (fel)jelentésről adott jelentés, amelynek címzettjét nem ismerjük, részben dezinformáció az ügynök (esetleg az akció) védelmében. E feltételezést erősíti, hogy kezdetben nem felkelőkről, hanem röpcédulázásról faggatták Tóth Ilonát, vagyis mintha az *Élünk*höz próbáltak volna közelebb jutni. Mindezek alapján valószínűnek látom, hogy „Dávid” november 19-én jelentette az *Élünk* elkészítését, mire azonnal razziát tartottak, és őrizetbe vették azokat, akik részt vehettek abban. Amikor a következő napokban arról érkeztek információk, hogy a kiegészítő kórházban gyilkosság(ok) is történt(ek), kapta „Dávid” az újabb feladatot: próbáljon arról megtudni valamit Obersovszkyéktól.

Következtetésem szerint tehát „Dávid”–D. Szabónak jelentős szerepe volt abban, hogy az *Élünk* ügyét sikerült összekapcsolni a Kollár-üggyel, ezzel pedig két, érdektelennek tűnő, hiteles tanúval bizonyítani a gyilkosságot. Mert noha Obersovszky vallomásai önmagukban alkalmatlanok voltak a vád bizonyítására, összekapcsolása Gálival, kettejük gyakori együtt, írókként említése a két személy részleges összeolvadását, Gáli terhelő, a gyilkosságot bizonyító tanúságának megkettőzését eredményezte. Pedig sokáig kétséges volt, hogy Gáli használható lesz-e a vád tanújaként. Nem egyértelmű őrizetbe vételének pontos ideje. Egyes adatok szerint december 5-én tartóztatták le, de ő december 7-ére emlékezett első

⁹⁶⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 148. Garami István százados jelentése, 1956. november 19.

⁹⁶⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 151.

⁹⁶⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 54.

jegyzőkönyvezett vallomásában.⁹⁶⁸ Első jegyzőkönyve tehát napokkal elfogása után, 11-én készült, noha a perrendtartás előírta, hogy a lefogottakat őrizetbe vételük napján ki kell hallgatni, és ez volt a rendőrség érdeke is: nem hagyni időt a gyanúsítottnak, hogy az őrizetbe vétel sokkjából magához térjen, hogy kiépítse védekezését. A per legtöbb vádlottjától már első nap jegyzőkönyvet vettek fel, így a későn kelt első jegyzőkönyv nem feltétlenül jelenti, hogy Gálit több napig békén hagyták. Inkább annak őrzi nyomát, hogy az első napokban nem tett olyan vallomást, amelyet vizsgálója érdemesnek tartott rögzíteni. (Mert jegyzőkönyv a szovjet típusú eljárásokban, csak akkor készült, ha a kihallgatott a vád szempontjából legalább részben használható vallomást tett.⁹⁶⁹) Tóth Ilonáékkal való kapcsolatáról a december 11-i jegyzőkönyv szerint sem beszélt: abban az áll, hogy Angyal őrizetbe vétele után csak a Színház- és Filmművészeti Szövetségben, valamint a Faluszínházban volt, pedig konkrét kérdést is kapott: tud-e emberek elhurcolásáról, kivégzéséről. Ezt egyértelműen tagadta.

A Kollár-üggyel kapcsolatban december 14-én is tagadásban volt. Elmondta, miként ismerkedett meg 16-án a Péterfyben Gönczivel, hogyan beszéltek meg másnap a lap előállításának és terjesztésének részleteit a Domonkosban, majd hogyan írták meg a cikkeket, de egyetlen olyan mondata sem volt, amelyet be lehetett volna illeszteni Kollár megölésének történetébe.⁹⁷⁰ Pedig a vizsgálók már minden érintettől rendelkeztek olyan vallomással, amely alkalmas volt bizonyítani, hogy Gáliék a gyilkosság idején voltak a Domonkosban, és hogy valamennyit észleltek a bűntényből. Gálitól nyilván ezek megerősítését, netán kiegészítését várták, ő azonban más utat választott, mint Obersovszky. Nem volt hajlandó azt vallani, hogy talán 18-án voltak a Domonkosban, és nem próbált hozzá hasonlóan üres vallomást produkálni (nem hallott, nem tapasztalt semmit), hanem kategorikusan elutasított minden kollaborálást. Szentgáli feltehetően azért vette jegyzőkönyvbe a szerinte hamis dátumot (november 17-én tárgyaltak a Domonkosban), hogy később azzal szorítsa sarokba. Dokumentálta a vádlotttanúnak azt a datálását, amelyet a többi vallomás hamisnak mutat, ezzel pedig azt, hogy nem őszinte; továbbra is ellenséges magatartást tanúsít, akadályozza a rendőrség munkáját, a tettesek felelősségre vonását. (Ezzel összefüggésben változhatott cselekményének minősítése a viszonylag kisebb súlyú izgatásról szervezkedésre.)

Gálinak ez az intranzigens magatartása lett a veszte. Hosszú tagadás, hosszú együtt nem működés után december 29-én, a nyomozás lezárásának napján arra kényszerült, hogy a

⁹⁶⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József jkv., 1956. december 11. Feltehetően 5-én vették őrizetbe, és 7-én rendelték el előzetes letartóztatását.

⁹⁶⁹ Timár István rendőr ezredes jelentette Péter Gábornak, hogy hiába kérdezte hosszan valakiről az őrizetben lévő Csornoky Viktort, nem járt „olyan eredménnyel, hogy azt jegyzőkönyvbe lehetett volna venni”. Timár István jelentése Csornoky Viktor ügyében Péter Gábornak, 1948. július 27. Közli: Horváth Ibolya, 1992, 140.

⁹⁷⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József jkv., 1956. december 14.

fővádlottakat súlyosan terhelő vallomást tegyen. Aznap nemcsak kihallgatási jegyzőkönyvet vettek fel tőle, hanem szembesítették is Tóth Ilonával, amiről ugyancsak készült jegyzőkönyv. M. Kissék előbb tárgyalják Gáli vallomását, amivel azt sejtetik, hogy az a szembesítés előtt történt.⁹⁷¹ A bíróságnak megküldött vizsgálati dossziében a tanúkihallgatásról felvett jegyzőkönyv valóban megelőzi a szembesítésről készültet. (A jegyzőkönyvet azért tekintem tanúkihallgatásról készültnek, mert kizárólag Gáli gyilkosságról tett vallomását tartalmazza, márpedig azzal nem vádolták.) A szembesítés általános feladata a vallomásokban szereplő ellentmondások tisztázása, lehetőség szerint feloldása, márpedig a két december 29-i jegyzőkönyvben csak jelentéktelen ellentmondások vannak.⁹⁷² Vallomása tehát nem indokolta a szembesítést, ami azonban nagyon is indokolt volt, ha megelőzte tanúkenti kihallgatását. Gáli ugyanis – a fennmaradt iratok tanúsága szerint – addig teljes tagadásban volt a Kollár-üggyel kapcsolatban. A szembesítésnek tehát az lehetett a célja, hogy őt bírja beismerő (tanú)vallomásra. A terhére rótt bűncselekmény (az *Élünk* izgatásnak, majd szervezkedésnek minősített elkészítése) megítélése szempontjából érdektelen annak konkrét napja, hiszen a cselekmény jogi megítélésén mit sem változtat, hogy a lap 17-én, 18-án, netán 19-én készült. Gálit tehát nem vádoltként, hanem tanúként szembesítették Tóth Ilonával. Ezúttal sem a (fő)vádlott volt a szembesített, hanem a tanú (ezúttal nem Obersovszky, hanem Gáli), Tóth Ilona pedig a szembesítő. Először vele mondatták el a cselekményt, vagyis ő, a vádlott volt az, akinek a vallomásától azt várták, hogy beismerésre bírja a tanút. A cél a tanú tagadásának megtörése volt. Vagyis előbb történhetett a szembesítés, és csak azt követően, csak annak hatására tette meg Gáli a gyilkossági vádat bizonyító vallomását. Mint a tiszaezlári perben a tutajosok vezetője, aki mindaddig nem volt hajlandó a tőle elvárt hamis vallomásra, amíg egyik társával nem szembesítették, aki „szemébe mondta az egész [...] koholmányt”.⁹⁷³

Gáli tehát nem adott hitelt vizsgálója közlésének, miszerint „megállapították, hogy azon a napon, amikor a Domonkosban tartózkodtak Feri és Ica csoportjának résztvevői egy ismeretlen férfit tartóztattak le.”⁹⁷⁴ Nem térítette jobb belátásra, amikor ismertették vele, talán meg is mutatták neki a gyanúsítottak beismerő vallomásait. Nem győzte meg a közlés, hogy az ügy fel van derítve, a bíróság az ő vallomása nélkül is meghozza ítéletét, tagadásával csak magának árt. Nem volt hajlandó emlékeitől eltérő vallomást tenni. De amikor december 29-én szembesítették Tóth Ilonával, aki előtte vallotta be a gyilkosságot, és elmondta róla, hogy

⁹⁷¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 140–141.

⁹⁷²BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József és Tóth Ilona sz. jkv., 1956. december 29.; Kiss–M. Kiss, 2007, 140–141.

⁹⁷³ Eötvös Károly, 1904, II. 224.

⁹⁷⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula gépiratos jkv., 1956. december 6.; Kiss–M. Kiss, 2007, 138–139.

hallania kellett, amikor beszóltak a szobába: elkaptak egy ávóst; a falon keresztül hallania kellett az ütések zaját; hogy még aznap este megtudta: gyilkosság történt, hiszen azért felelősségre vonta őt – Gáli számára értelmét veszítette a további ragaszkodás saját emlékeihez. Nyilvánvalónak látszott, hogy a gyilkosság vádlottjainak ítéletén az ő vallomása nem változtat, hiszen beismerésben voltak, amiben többé nem kételkedhetett. Nyilvánvalónak látszott, hogy tagadásával biztosan árt magának, hiszen vádlott-társainak vallomásai azt bizonyítják, hogy megteveszteni igyekszik a rendőrséget. Tökéletes volt vallomásra bírásának időzítése és előkészítése. Napokkal korábban rendkívüli beszélőt kapott letartóztatott menyasszonyával, aki akkor közölte vele: gyereket vár tőle.⁹⁷⁵ Káldor Vera a karácsonyra időzített beszélőben a nyomozók emberségének jelét látta, pedig az Gáli megtörésének, vallomásra bírásának vélhetően tudatosan alkalmazott eszköze volt. Az Auschwitzot túlélte férfi előtt feltárult egy új élet lehetősége, miközben Szentgáli talán (és nem alaptalanul) kivégzéssel fenyegette. Ebben a helyzetben nem vállalta a kollaborálás további megtagadását, és még aznap tett vallomásával hitelesítette Tóth Ilona – és vádlott-társai – beismerő vallomásait.

Gálinak hosszú, három hétig tartó ellenállásával annyit mégis sikerült elérnie, hogy a vizsgálóknak nem maradt idejük összevizsgálni a vallomásokat. Ebből származnak azok az ellentmondások, amelyeket Kiss Réka és M. Kiss Sándor észrevett. Tanúkihallgatási jegyzőkönyvében az szerepel, hogy kérdésére Gyöngyösi mondta az *Élünk* készítése közben: az elfogott férfit az ő jelenlétében ölte meg Tóth Ilona morfiummal.⁹⁷⁶ A tárgyaláson már úgy vallott, hogy a Gyöngyösitől hallottak alapján csak gyanakodott, a morfium injekcióval elkövetett gyilkosságról Tóth Ilonától hallott.⁹⁷⁷ Gáli nem volt közvetlen tanúja az állítólagos gyilkosságnak, tehát vallomása akkor lehetett volna hiteles bizonyíték, ha tisztázódik: kitől, és pontosan miről értesült, de ez a tárgyaláson sem történt meg.⁹⁷⁸ Tóth Ilona kezdetben (nyilván a Gálival történt szembesítéséről megőrzött emlékei alapján) azt állította, hogy Gáli Gyöngyösitől hallhatott a gyilkosságról.⁹⁷⁹ A következő tárgyalási napon először megerősítette előző napi vallomását: „Én az esetről [a gyilkosságról] semmit sem szóltam Gálinak.”⁹⁸⁰ Egyben nyomatékosította, hogy biztosan tudja, Gyöngyösi beszélt arról Gálinak: „Azt pozitív

⁹⁷⁵ OHA, 109. Káldor Vera..., 1988, 155.

⁹⁷⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József jkv., 1956. december 29.; Kiss–M. Kiss, 2007, 140, 280.

⁹⁷⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 4. 118.; Kiss–M. Kiss, 2007, 142.

⁹⁷⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 404.

⁹⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 12.; Kiss–M. Kiss, 2007, 343.

⁹⁸⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 19.; Kiss–M. Kiss, 2007, 358.

tudom [sic!], hogy Piros szólt Gálinak.”⁹⁸¹ De mivel szembesítésük óta módosult a történet – feltehetően egy neki feltett kérdéssel, de a kérdéseket a tárgyalási jegyzőkönyv nem tartalmazza – kiigazították vallomását. Ekkor, korábbi vallomásaival ellentétben, azt állította, hogy nem sokkal a bűncselekmény elkövetése után, amikor Gáli Gyöngyösi elszólásából már sejtette, hogy mi történt, Gáli kérdésére bevallotta neki a gyilkosságot.

Ezzel sikerült szinkronba hozni vallomását Gáli várható vallomásával. Eszerint Gáli Gyöngyösi szavaiból megsejtette, hogy valamilyen súlyos bűncselekményt követtek el, azt kérdésére a lány megvallotta neki. Gyöngyösi azonban csak részben igazolta ezt a történetet. Szerinte is Gáli volt az, aki a Domonkosban megtudta, hogy ott gyilkosság történt, de következetesen tagadta, hogy amit megtudott, azt tőle hallotta volna.⁹⁸² Hiába szembesítették Tóth Ilonával, mindketten megmaradtak saját vallomásuk mellett.⁹⁸³ Gyöngyösit teljesen összezavarta ez az ítélet, tehát védekezése szempontjából jelentéktelen kérdés: „nem állítom, de lehet, hogy tudták az írók, az is lehet, hogy nem az éjjeli gyilkosságot. Miután Gáli felelősségre vont Obersovszky előtt, Gönczi mondhatta meg neki. Gálinak én nem válaszoltam semmit. Nem tudom, hogy az írók egyáltalán megtudták-e a gyilkosságot.”⁹⁸⁴ Zavarában két új szereplőt emelt be, Obersovszkyt és Gönczit. Obersovszky azonban következetesen kitarzott amellett, hogy a Domonkosban nem hallott arról, hogy ott éjjel gyilkosság történt,⁹⁸⁵ míg Gönczi a történetnek ezt a részét mindig egy újabb személy, D. Szabó bevonásával mondta el: „Hajnali 5-6 óra között ébresztettük fel az írókat, Gáli és Obersovszky együtt aludt. A harmadik személyhez mentünk ébreszteni (valószínűleg D. Szabó), és ő tette fel a kérdést [mi volt az esti nagy zaj], amire Gyöngyösi válaszolt [valaki meglátogatott bennünket, de máskor már nem fog jönni]”.⁹⁸⁶ Gyöngyösi ezt is tagadta, ám Gönczi ragaszkodott saját verziójához.⁹⁸⁷ Nyilvánvaló, hogy számára indifferens volt, hogy melyik író keveri bele a történetbe. Ha mégis ragaszkodott ahhoz, hogy elsőként nem Gáli, hanem D. Szabó értesült az állítólagos gyilkosságról (aki erről a fennmaradt források szerint sose beszélt), az arra vall, hogy így tudta, vagyis vélhetően így hallotta kihallgatójától. Eszerint D. Szabó vallomására hivatkozva

⁹⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 19.

⁹⁸² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 32., február 22. 46.; Kiss–M. Kiss, 2007, 378. Csak egyszer, első jegyzőkönyvében szerepel ezzel ellentétes állítás. De a december 6-i irat szerint sem ő beszélt Gálinak a gyilkosságról, hanem „mi [Gönczi, Molnár, Tóth Ilona és ő] részletesen elbeszeltük az éjszaka folyamán történeteket”.

⁹⁸³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona és Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 44.

⁹⁸⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 48.

⁹⁸⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 98.

⁹⁸⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 53.

⁹⁸⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 62, 65, 67, március 6. 125.

(netán a később eltüntetett jegyzőkönyvet vele ismertetve) bírták rá a „beismerésre”, majd miután december 29-én Gáli rákényszerült, hogy e téren átvegye D. Szabó szerepét (neki beszélt Gyöngyösi, majd Tóth Ilona a gyilkosságról), az ügynököt kivonták. Gönczi december 6-án tett először „beismerő” vallomást a gyilkosságról, vagyis D. Szabó jegyzőkönyve (vagy jelentése) 6-a előtt keletkezhetett. (És nyilván a Gálival és Obersovszkyval november végén, Obersovszky szerint 25-én folytatott beszélgetés után.)

Gáli a morfiumról tett állításával is ellentétbe került Tóth Ilonával, aki elismerte, hogy benzint injekciózott az áldozatba, elismerte az altatást, hogy levegőt próbált a szívébe pumpálni, hogy bicskával szíven szúrta, de mindig tagadta morfium beadását, pontosabban annak kísérletét. Volt rá oka, hiszen emlékezett rá, a tárgyaláson beszélt is róla: kezdetben nem egy, hanem két ember meggyilkolásával vádolták.⁹⁸⁸ Okkal gondolhatta, hogy létezik egy másik, egy morfiummal megölt áldozat, és ha elismeri morfium beadását, azért is őt teszik felelőssé. Márpedig két gyilkosság rábizonyítása esetén biztosan nem kerüli el a bitót. A másik (többi) áldozat feltételezésének Gáli jegyzőkönyvében is maradt nyoma:

„Ezen kívül még hány személyt gyilkoltak meg Tóth Ilona és társai?

Nincs róla tudomásom, hogy ezen kívül még gyilkoltak volna.”⁹⁸⁹

A jegyzőkönyvben ráadásul Gáli válaszaként eredetileg egy másik mondat állt, amit valaki – nem ő – kézírással javított. Aszerint Gáli csak azt állította, hogy ő nem tudja, még hány embert öltek meg Tóth Ilonának, de magát a többi ölést nem tagadta, sőt, lényegében igazolta: „Nincs róla tudomásom, hogy ezen kívül még hány személyt gyilkoltak meg.” A fenyegetés, hogy a vádat kiterjesztik több emberen elkövetett emberölésre, a tárgyalás idején is a vádlottak feje felett lebegett. Gönczi egy nem jegyzőkönyvezett kérdésre azt válaszolta: „november 18-a után nem tudom, hogy milyen gyilkosság történt”.⁹⁹⁰

Nem sikerült összecsiszolni a két író vallomását azzal kapcsolatban sem, hogy hol és mikor értesültek a gyilkosságról. Obersovszky ragaszkodott ahhoz, hogy az éjszaka történt bűntényről másnap reggeli ébresztésük után kapta az első, bizonytalan információt, míg Gáli szerint neki már lefekvésük előtt beszélt Tóth Ilona a gyilkosságról, és amit megtudott, azt közölte Obersovszkyval. Gáli vallomása nemcsak hamis – mivel nem november 18-án, hanem egy nappal korábban voltak a Domonkosban, vagyis Tóth Ilona nem beszélhetett neki 17-én az állítólag 18-án elkövetett bűntényről –, de valószerűtlen is. Tóth Ilonát akkor ismerte meg, ismeretségük tehát nem lehetett olyan mély, nem épülhetett olyan bizalomra, hogy a lány

⁹⁸⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 18. 232.

⁹⁸⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József jkv., 1956. december 29.

⁹⁹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 4. 108.

rábízza a gyilkosság elkövetésének titkát. Amennyiben ezt Gáli legrészletesebb, bírósági vallomása szerint hajnalban tette, akkor azt nem indokolhatta feldúltsága sem, hiszen a gyilkosság állítólag előző este történt, tehát lett volna ideje összeszedni magát annyira, hogy nem fecsegi ki első kérdésre. Szentgáli tekinthette természetesnek a lány közlékenységi rohamát: az ő szemében egyaránt ellenforradalmárok voltak, az ellenforradalmárok pedig gyilkosok, és természetes, ha az egyik gyilkos eldicsekszik a másikkal. De felülemelkedve ezen az ávós perspektíván, nincs magyarázat Tóth Ilona állítólagos vallomására.

Nem sikerült a vallomásokat összezsírozni abban a kérdésben sem, hogy ki, milyennek látta akkor éjszaka az állítólagos bűntett állítólagos elkövetőit. Obersovszky – összhangban azzal, hogy reggel előtt semmit nem észlelt – azt állította: „Amikor a kihívás után találkoztam Gönczivel és Tóth Ilonával, nem láttam rajtuk, illetve viselkedésükön semmi különöset. Ilyet akkor sem észleltem, amikor a szobába jöttek vissza.”⁹⁹¹ Sturcz Edit szerint Tóth Ilona „teljesen nyugodt volt”, a fűtő, Halász György szerint pedig „egyáltalán nem volt ideges”.⁹⁹² Nekik tehát semmi sem tűnt fel, Gáliban ellenben éppen különös viselkedésük ébresztett gyanút: „A Gyöngyösi-féle elszólás és a belőlük áradó izgalom erősítette meg bennem, hogy itt valószínűleg valaminek történni kellett.”⁹⁹³ Ezt Tóth Ilona igyekezett megerősíteni, aki szerint arcukra volt írva az idegesség.⁹⁹⁴ Érdekében állt ezt vallani, ugyanis Kardos János ügyvéd védelmi stratégiájának fontos eleme volt annak elkerülése, hogy védencét előre megfontolt bűncselekmény vádjában marasztalja el a bíróság, ennek érdekében pedig azt igyekezett bizonyítani, hogy Tóth Ilona nem hidegvérű gyilkos.

Arról, hogy a tettesek idegesek voltak-e, illetve az látszott-e rajtuk öten tettek vallomást, mindenki úgy emlékezett, ahogy neki kellett. Obersovszky és Sturcz Edit a maguk távoltartása érdekében, Gáli azért, mert terhelő vallomásra kényszerült, Tóth Ilona az életéért küzdött, Halász György pedig semmit sem értett az egészből, ennek megfelelően olyan vallomást tett, amelynek minden eleme ellentétben áll a többivel. Teljesen nyugodtnak látta a kórház vezető orvosát, aki kevéssel éjfél után felkeltette, hogy ást és lapátot kérjen tőle. „Kissé gyanús volt a dolog”⁹⁹⁵ – nyilván, hiszen korábban Tóth Ilonának nem jutott eszébe éjszaka ásni –, ezért reggel szólt a tanácsakadémia gondnokának, de annyira nem tartotta jelentősnek az ügyet, hogy a rendőröket tájékoztassa róla. Noha kihallgatásán szó esett a

⁹⁹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 98.; Kiss–M. Kiss, 2007, 399.

⁹⁹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Sturcz Edit tárgy. jkv., 1957. március 18. 239.; Kiss–M. Kiss, 2007, 415. Halász György tárgy. jkv., 1957. március 18. 217.; Kiss–M. Kiss, 2007, 427.

⁹⁹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 6. 118.

⁹⁹⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 4. 106.; Kiss–M. Kiss, 2007, 401.

⁹⁹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Halász György tárgy. jkv., 1957. március 18. 217.

kazánházról, semmit sem mondott az éjszakai szerszámkölcsonzésről, ellenkezőleg, vallomását azzal zárta: „Az ügyre vonatkozólag mást előadni nem tudok.”⁹⁹⁶ Szerepe jól mutatja, hogy a megtorlás büntetőeljárásaiban nem, vagy csak nagyon ritkán volt érdektelen tanú, ám az ő vallomásaikat is számos szempont határozta meg. Egyetértek Erdélyi Gabriellával, hogy az igazmondásra törekvő tanúk vallomását is számos – a történektől független – körülmény határozza meg: félelem a bíróságtól, netán valamelyik peres féltől, de vallomását motiválhatja, hogy azzal előnyt akar magának szerezni, vagy pusztán csak meg akar felelni valamilyen elvárásnak.⁹⁹⁷ Az öt vallomástevő közül leginkább Halász tűnhet érdektelennek, de őt is meg lehetett félemlíteni: első kihallgatásakor elhallgatta, hogy ő adott szerszámokat a hulla eltüntetéséhez, ezzel akadályozta a nyomozást. Ráadásul egy feloldatlan rejtély súlya nehezedett rá: a november 19–20-i razzia egy rendőr egyenruhát talált a kazánházban leterített szalmában.⁹⁹⁸ Halász nem tudta, az hogyan került oda, de azt tudta: nem jelent jót, ha valakinél kincstári tárgyat, ráadásul komplett egyenruhát találnak, különös tekintettel arra, hogy a rendőrségi vizsgálat az utolsó pillanatig egy meggyilkolt ávós/rendőr ügyében folyt. Tehát őt sem lehet érdektelen tanúnak tekinteni, hiszen legalábbis a gyanú árnyékát vetette rá, hogy az egyenruhát az ő területén, a kazánházban találták.

Végül nem sikerült összhangba hozni a vallomásokat abban a kérdésben sem, hogyan nevezzék a helyet, ahova lekísérték az írókat. Obersovszky mindig alagsort mondott: „mi az alagsor egyik helyiségébe vonultunk”,⁹⁹⁹ „fél óra múlva mentünk le az alagsorba”, „amikor az alagsorba lementünk”.¹⁰⁰⁰ Szóhasználata következetes, vallomása pedig valószerű, hiszen akár írni, akár aludni mentek valahova, arra alkalmas hely volt az alagsor, ahol a nők számára kialakított kórterem is volt. Gáli rendőrségi jegyzőkönyveiben csak egyszer nevezte meg a helyet, amikor szembesítették Tóth Ilonával: „amikor a pincében az újságszerkesztést végeztük, akkor közölték velem [...] hogy a fenti személyt megölték.”¹⁰⁰¹ A bíróság előtt tett vallomásában két különböző cselekménnyel kapcsolatban említette a helyszínt. Amikor arról beszélt, hova kísérte le őket Gönczi, illetve hol készítették az *Élünket*, mindig alagsorról beszélt, mint Obersovszky. „Ezután jött vissza Gönczi, levezetett minket az alagsorban rendelkezésünkre álló helyiségekbe.”¹⁰⁰² „A szobai megbeszélés után, amikor lementünk az

⁹⁹⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Halász György jkv., 1956. november 20.

⁹⁹⁷ Erdélyi Gabriella, 2005, 13.

⁹⁹⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Halász György jkv., 1956. november 20.

⁹⁹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Obersovszky Gyula önvallomása, 1956. december 6.; Kiss–M. Kiss, 2007, 139.

¹⁰⁰⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula tárgy. jkv., 1957. február 28. 98.

¹⁰⁰¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gáli József és Tóth Ilona sz. jkv., 1956. december 29.

¹⁰⁰² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 4. 117.; Kiss–M. Kiss, 2007, 403.

alagsorba”.¹⁰⁰³ „Ő [Gönczi] vezetett le minket az alagsorba”.¹⁰⁰⁴ Ellenben amikor arról vallott, miként értesült a gyilkosságról, pincének nevezte a helyet, ahol lekísérésük után tartózkodtak: „a pincében szolt Tóth Ilona”, „erre már csak a pincében válaszolt”, „A pincében Gönczitől vagy Gyöngyösitől megkérdeztem”, „A pince előterében kérdeztem meg Tóth Ilonát”.¹⁰⁰⁵ Feltételezve, hogy egy író tudja, mi a különbség alagsor és pince között, nem lehet véletlen, hogy Gáli mégis keverte a kettőt. Szerintem ez azt jelzi, hogy vallomása két forrásból eredt. Beszült arról, amire emlékezett (Gönczi lekísérte őket az *alagsorba*), és arról, amit a szájába adtak (Tóth Ilona a *pincében* közölte vele a gyilkosságot). A Domonkosban alagsor volt, de pince nem.¹⁰⁰⁶ Gáliék az alagsorban írták az *Élünk* első számát. A gyilkosságot „bizonyító” vallomásának a helyszínrre vonatkozó része ellentétes a valósággal. Abba azért kerülhetett bele a *pince*, mert a razziáról készült jelentés szerint a pincében találtak olyan nyomokat, amelyek alapján feltételezték, hogy ott volt az ellenállók titkos munkahelye, amit Tóth Ilona megerősített.¹⁰⁰⁷ Gáli tehát a vizsgálók kérdéseiből, netán a vele közölt vallomásrészletekből tudta meg, hogy a nyomozás eredménye szerint a pincében töltötték az éjszakát, ezért beszült erről vallomásának abban a részében, amelyben a szájába adott történetet mondta fel.

Gáli és Obersovszky tehát nem az állítólagos gyilkosság napján, hanem egy nappal korábban, november 17-én járt a kiegészítő kórházban, az állítólag ott másnap elkövetett gyilkosságról tehát semmit sem tapasztalhattak és semmit sem hallhattak. Egy idő után mégis mindketten 18-ára tették az *Élünk* első számának elkészítését, nyilvánvalóan kihallgatójuk beavatkozására. Obersovszky vallomásai alkalmatlanok voltak a vád bizonyítására, csak közvetve volt némi hasznuk: a dátum tekintetében megerősítették Gáli vallomását. Gáli csak hosszas tagadás, és Tóth Ilonával történt szembesítése után tett a vádat igazoló vallomást, megismételve a lánytól szemébe mondottakat. Azt nem sikerült tisztázni, hogy kitől értesült a gyilkosságról. Az *Élünk* ügyét egy (esetleg még csak beszerzés alatt álló) ügynök, „Dávid” segítségével kapcsolták össze az állítólagos gyilkossággal. Ez kettős hasznot hozott a politikai rendőrségnek: gyilkosság árnyéka vetült az ellenállásra, és két, az „ellenforradalmárok” számára hiteles, a gyilkosságban érdektelen tanú is bizonyította a bűncselekményt.

Gálit és Obersovszkyt tehát sikerült hamis vallomásra kényszeríteni. De a fennmaradt jelek szerint kényszerű kollaborálásukat az utolsó pillanatban is igyekeztek visszacsinálni. Öt

¹⁰⁰³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 6. 119.

¹⁰⁰⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 6. 129.

¹⁰⁰⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 4. 117.; Kiss–M. Kiss, 2007, 402–403.

¹⁰⁰⁶ BFL, XV.17. e. Tervtár, Budapest Főváros Tanácsa tervei, Budapest, VII. Cházár András utca 5., Hrsz. 32751–32753.

¹⁰⁰⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Garami István szds. jelentése, 1956. november 19.

nappal a halálos ítélet kihirdetése után engedélyt kaptak, hogy levelet írjanak Kádár Jánosnak. Mindketten személyes kihallgatást kértek tőle, bízva abban, hogy meg tudják győzni ítéletük téves voltáról. A levél írása közben vezették el őket a kegyelmi végzés kihirdetésére. Visszatérve befejezték levelüket, azt azonban fenntartották, hogy az életveszély elmúltával is szeretnének Kádárral találkozni.¹⁰⁰⁸ Ezt indokolhatná, hogy személyesen akartak köszönetet mondani, ha a per tárgya egy valóban elkövetett bűncselekmény lett volna. Tekintettel azonban kikényszerített kollaborálásukra egy koncepciós perben, ennél valószínűbbnek tartom, hogy miután elmúlt fejük fölül a közvetlen életveszély fenyegetése, társaik életéért akartak szót emelni. Erre enged következtetni Gáli utolsó mondata: „Még jobban érzem ennek szükségét most, az élet közelségében.” Mert életben maradni egyben azt is jelentette, hogy együtt kell élni a rá(juk) kényszerített bűnnel. De Kádár nem fogadta ő(ke)t.

5. A FŐVÁDLOTTAK VALLOMÁSAI

Gáli József nehezen kicsikart tanúsága tehát alkalmas volt megerősíteni a fővádlottak „beismerő” vallomásait, de azok nélkül nagyon bizonytalan alapokon állt volna a konstrukció.¹⁰⁰⁹ Ők azonban „beismerték” a bűncselekmény elkövetését, és mindvégig kitartottak „beismerésük” mellett. Kiss Réka és M. Kiss Sándor szerint Tóth Ilona azért tartotta fenn önmagát és társait hamisan vádoló „beismerő” vallomását, mert veréssel és tudatmódosító szerek alkalmazásával arra kényszerítették. És mert ügyvédje, Kardos János – aki csak a nyomozás befejeződése után találkozhatott védencével, tehát a politikai rendőrségen kialakított helyzethez kellett igazodnia – abban az esetben látta lehetségesnek a legsúlyosabb ítélet elkerülését, ha Tóth Ilona megbánást mutat (ennek jeleként megmarad beismerése mellett), és azt igyekszik bizonyítani, hogy tettét nem előre megfontolt szándékkal követte el, hanem beszűkült tudattal (a körülmények mérlegelésére képtelen állapotban) vett részt az ölésben, ha Kollár élt még, amikor szíven szúrta, amit ugyancsak vitattak, de azt mindenképpen, hogy Tóth Ilona élőnek tudta. Eszerint a vádlott és védője a tárgyaláson sem a valóban történtek feltárására, hanem a halálos ítélet elkerülésére törekedett.

A fővádlottak vallomásait tehát nem az igazság feltárásának szándéka határozta meg, hanem törekvésük a halálbüntetés elkerülésére. Azokat nemcsak azzal összefüggésben kell vizsgálni, hogy valójában mit követhettek el, hanem azzal is, hogy mivel vádolták őket. Ha kevesebbet „ismertek be”, mint amennyivel a vizsgálat kezdetén gyanúsították őket, akkor az

¹⁰⁰⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Obersovszky Gyula levele a börtönből Kádár János miniszterelnökhöz, 1957. június 25., Gáli József levele a börtönből Kádár János miniszterelnökhöz, 1957. június 25. Innen a következő idézet.

¹⁰⁰⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 418.

lehet védekezésből tett hamis vallomás. Márpedig mindegyikük „beismerő” vallomásáról felvett rendőrségi jegyzőkönyv tartalmazza más gyilkosság tagadását. „Állítom, hogy a fentiekén kívül más gyilkosságról nincsen tudomásom.” „Ezen az eseten kívül más gyilkosságról nincsen tudomásom, és én más esetben gyilkosságban nem vettem részt.”¹⁰¹⁰ „Más személyek gyilkosságában részt nem vettem, s ilyenről nincsen tudomásom.”¹⁰¹¹ „A fenti eseményen kívül semmilyen gyilkosságban nem vettem részt.”¹⁰¹² Más *gyilkosságot* tagadtak mindannyian, vélelmezhető tehát, hogy más gyilkosságok elkövetésével is meggyanúsították őket. Több gyilkosság bebizonyosodása esetén pedig biztos volt a legsúlyosabb ítélet.

Tóth Ilona első vallomását a gyilkosságról a december 4-i jegyzőkönyv tartalmazza.¹⁰¹³ Eszerint november 18-án késő este Gyöngyösi és Molnár József vitt be egy férfit a Domonkosba, és felvitték a harmadik emelet harmadik szobájába. Amikor Gönczi hívására oda ment, Gyöngyösi közölte vele, hogy az illető ávós, majd belépett Maráczai Ferenc, aki elvette az iratait és a nála talált fényképet, amely szerintük a férfit ábrázolta ávós törzsőrmesteri egyenruhában. Gyöngyösi Molnárt a kapuba küldte örködni, Tóth Ilona lement Ica nővérhez (Partl Mártonnéhoz) altatáshoz szükséges eszközökért, valaki fecskendőt és tűket hozott, amiket kikészített az asztalra. Miközben Tóth az altatást végezte, Gönczi épp jókor ment ki a szoba elé, mert rájuk akart nyitni Turcsányiné nővér (valójában a kisegítő kórház gondnoka), akit Gönczi elzavart. Az altatás után Tóth próbált benzint fecskendezni az áldozat nyaki vénájába, de ez két-három kísérletre sem sikerült, ezért folytatták az altatást, hogy azzal öljk meg a férfit. Amikor Tóth Ilona valamiért kilépett a folyosóra, összetalálkozott Veszprémi Istvánnal, aki lehívta a konyhába, ahol vita kerekedett a betegeknek adni akart nyers tej miatt. Mire visszaért, az áldozatot megfojtották. Vélhetően Gönczi és/vagy Gyöngyösi, mivel ők voltak a szobában. A gyilkosság után Gönczi, Gyöngyösi, Molnár és ő kivitték a hullát a WC-be, ahol Gyöngyösi bicskájával szíven szúrta. Ekkor nyitott be az addig a portán örködő másik Jocó, és jelentette, hogy ott minden csendes. Tóth Ilona Drucker Edinával feltakarította a vért a szobában, ő pedig a többiekkel helyet keresett, hogy elrejtse a tetemet. Ehhez a fűtőtől kértek szerszámot. Gyöngyösi ásta ki a sírt, Tóth pakolta el az altató eszközöket és az injekciót, majd a három férfi levitte és elföldelte a hullát.

¹⁰¹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. december 4.; Tóth Ilona jkv., 1956. december 14.

¹⁰¹¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 19.

¹⁰¹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 19.

¹⁰¹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. december 4.; Kiss–M. Kiss, 2007, 183–189.

Ennek a történetnek – mint arra M. Kiss Sándorék felhívták a figyelmet – számos képtelen részlete van, és számos ponton eltér a végső verziótól. Ezek nem magyarázhatók az általános vádlotti magatartással, a védekezni próbálással, hiszen az ítélet szempontjából legtöbbjük közömbös. Véleményem szerint a korai történet nem azért bővült és változott a későbbiekben, mert Szentgáli főhadnagy eredményes tényfeltárást végzett, hanem mert próbálta hihetőbbé, egyben brutálisabbá formálni a történetet, a gyilkosságban aktív cselekvővé tenni a szereplőket, és igyekezett összecsiszolni vallomásaikat.

Tóth Ilona első vallomása szerint a férfit *késő este* vitték be a kórházba, ami valószínűtlen, és eltér a többi vallomástól. (Arra, hogy a különböző vallomásokban szereplő időmeghatározások összevetése teljes káoszt eredményez, már Gyenes Pál felhívta a figyelmet.¹⁰¹⁴) Polgár Erzsébet mindig mást mondott, de szerinte Kollárt legkésőbb fél hétkor vitték el, amit lehet estének, de nem lehet késő estének nevezni. Budapesten akkor hét órától kijárási tilalom volt érvényben, márpedig valószínűtlen, hogy fegyveresek a kijárási tilalom idején vittek volna valakit a szovjet parancsnoksághoz közeli Domonkos utcába.¹⁰¹⁵ Tóth Ilona első vallomása tehát eltér egy tanú vallomásától, és valószínűtlen a kijárási tilalom miatt.

Eltér első beszámolója a végleges verziótól abban is, hogy ki vitte be a férfit. Szerinte Gyöngyösi és Molnár, de ezzel ellentétesek a későbbi vallomások, és ismét ellentétes Polgáré, aki mindig két másik fegyverest nevezett meg (általában Fehér Károlyt és a Kopasznak mondott fiatait). Ezt még lehet azzal magyarázni, hogy Tóth nem látta, ki vitte be Kollárt, de az a körülményesség, ahogy a szobát, ahova vitték megnevezte, nem magyarázható ugyanezzel. Későbbi vallomások szerint Kollárt az ő *szobájába*, a még későbbiek szerint – miután december végére sikerült összekapcsolni az *Élünk* ügyét a gyilkossággal, s így az ő szobája foglalt lett, hiszen ott tárgyaltak az írókkal – az ő *irodájába* vitték, ami érthetlenné teszi, miért elhelyezkedésével azonosította („jobbra a harmadik szobába”), anélkül és ahelyett, hogy sajátjaként megnevezte volna. Az iratok szerint Tóth Ilona legalább két helyiséget foglalt el, egyet irodának és egyet szobának. Eszerint a szerénynek mondott lány két szobában terpeszkedett, miközben annyira helyszűkében voltak, hogy a női kórtermet az alagsorban kellett berendezni, de ezt az ellene vallók (Fazekasné, Turcsányiné és Vargáné) sem vetették a szemére. Ennél valószínűbb, hogy a két szálból (Élünk- és Kollár-ügy) szőtt ötvenhetes történet készítői csak a vizsgálati szakasz végén, amikor Gáli vallomása révén sikerült összekapcsolni a két ügyet, szembesültek azzal a problémával, hogy mindkét cselekmény Tóth Ilona *szobájában* zajlik (ott tárgyaltak Gáliékkel, és ott gyilkolták Kollárt). Ezért kettőzték

¹⁰¹⁴ Gyenes Pál, 1992, 48.

¹⁰¹⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 226.

meg helyiségeit, és kapott 1957-ben egy *irodát* és egy *szobát*. Az ügyészi szakban még nem találtak megoldást: jegyzőkönyvébe csak annyi került, hogy „a kórház egyik szobájába” vitték Kollárt.¹⁰¹⁶ A tárgyaláson tett először a végső verzióhoz igazított vallomást: „Ez az egész [Kollár gyilkolása] az irodában zajlott le, míg az írók a szobámban voltak.”¹⁰¹⁷ Azonban amikor nem a Gyorskocsi utcában tanultakat mondta fel, hanem arról beszélt, amire emlékezett, vallomásából eltűnt a szobája, ami talán nem is létezett: „ez idő alatt [november 11–18-a között] talán egy-két órát aludtam az egyik kórteremben”.¹⁰¹⁸ Talán éppen abban a harmadik emeleti helyiségben, ahol Gáliékkal beszéltek, ami Gyöngyösi szerint kórterem volt, amit egy alkalommal Tóth Ilona és Gönczi is a saját szobájának mondott.¹⁰¹⁹

Első vallomása szerint a férfitől Maráczai Ferenc vette el az öt ávos törzsőrmesteri egyenruhában ábrázoló fényképet (netán fényképeket¹⁰²⁰). M. Kissék vették észre, hogy Maráczai eltűnt a későbbi vallomásokból, kikerült a bűncselekményből és a perből is. Arra hivatkozva helyezték szabadlábra, hogy bűnössége csak a röpcédulázásban bizonyított,¹⁰²¹ pedig Tóth Ilona szerint része volt a gyilkosság közvetlen előzményében, és ő szervezte meg a kórház riasztóőrségét. A bíróság beidézte tanúnak, de nem találták meg.¹⁰²² M. Kissék szerint azért emelték ki az ügyből, mert Szentgáli igyekezett egyszerűsíteni a történetet, ezért megszabadította a fölösleges és mellékszereplőktől, vagy akik szerepe idővel mellékessé vált. Van azonban a kérdésnek egy másik oldala is: hogyan került Maráczai Tóth Ilona gyilkosságról tett vallomásába – különös tekintettel arra, hogy az eddig feltártak szerint nem történt gyilkosság. Ha Tóth úgy emlékezett volna, hogy Maráczai kezdetben ott volt a szobában, és azt vallotta, amire emlékezett, akkor érthetetlen, hogy se Gönczi, se Gyöngyösi nem beszélt róla. Rajta kívül csak Molnár vallotta, hogy a gyilkosság idején a szobában volt. Ráadásul miközben Tóth úgy tudta (és december 4-én még úgy is volt), hogy Göncziék elkerülték az őrizetbe vételt, Marácziról tudta, hogy fogoly, tehát tudta, hogy egy rabtársa ellen szolgáltat olyan bizonyítékot, amely a gyilkosság – nem különösebben aktív – résztvevőjének mutatja.

December 4-én „bevallotta”, hogy részt vett egy férfi meggyilkolásában. (M. Kissék is kiemelték: „első alkalommal a bűnrészességet ismerte el”.¹⁰²³) Tettesként két szabadlábon lévő

¹⁰¹⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona üg. jkv. 1957. január 8.

¹⁰¹⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 10.

¹⁰¹⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 12.

¹⁰¹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.; Tóth Ilona és Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 59–60.

¹⁰²⁰ Felfejthetetlenül zavaros az állítólag Kollárnál talált fényképek száma. A vádlottak általánosságban többes számban utaltak rá (fényképek), de amikor konkrétan beszéltek róla, mindig egy fényképről szóltak. Kivéve Gyöngyösit, aki következetesen két fotóról beszélt.

¹⁰²¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona... Maráczai Ferenc szabadlábra helyezési határozata, 1957. január 5.

¹⁰²² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Tértivevény, 1957. március 1.

¹⁰²³ Kiss–M. Kiss, 2007, 190.

társát nevezte meg, Gönczit és Gyöngyösit. Szentgáli számíthatott rá, de nem tudhatta, hogy másnap egy szovjet járőr őrizetbe veszi Göncziéket, akiket Tóth vádlott-társaiként bíróság elé lehet állítani. Tettestársra pedig szüksége volt, egyfelől azért, hogy több vádlottal jelentősebb ügyet tudjon kreálni, másfelől azért, hogy a vádlottakat egymás vallomásaival „beismerésre” tudja kényszeríteni. December 4-én Tóth Ilona mellett csak Molnár volt letartóztatásban a gyilkosság majdani vádlottjai közül, de a fiatalos bányász 1956 decemberében nem volt megfelelő a nagy kirakatper egyik fővádlottjának szerepére. A bizonyításhoz, az elvárt vallomások kikényszerítéséhez Szentgálinak szüksége volt olyan gyanúsítottra, akit nem vádolnak részvétellel, de képes bizonyítani a gyilkosságot (ez lett Molnár), és legalább egy bűntársra, akit ki lehet játszani Tóth Ilona ellen, és fordítva. Göncziék letartóztatása előtt erre Maráczai volt a legalkalmasabb.

A másfél hónapig előzetes letartóztatásban tartott, majd a nyomozás lezárásakor, január 5-én szabadlábra helyezett férfitől egyetlen jegyzőkönyv maradt csak fenn.¹⁰²⁴ Kizárt, hogy nem készült volna több, azokat tehát vélhetően szándékosan megsemmisítették. A fennmaradt iratban nincs szó a gyilkosságról, de Maráczai vallomása alkalmas volt arra, hogy ellene izgatás (röplapok készítése és terjesztése), valamint szervezkedés vezetése (az úgynevezett riasztó őrség felállítása) címén vádat emeljenek. Annak, hogy a terhelő adatok ellenére a politikai rendőrség szabadlábra helyezte, jegyzőkönyveit pedig (egy kivételével) eltüntették, elégséges indoka lehet, hogy komoly szerepe volt Tóth Ilona „beismerő” vallomásra bírásában. Annak jutalmaként kapta vissza szabadságát.

Tóth Ilona a tárgyaláson kétszer is beszélt arról, hogy Maráczai szemtanúja volt a gyilkosságnak. Története szerint egy időre kimentek a szobából, és amikor visszatért, Gönczi éppen Kollár nyakát taposta, a nyitott ajtóban pedig ott állt Drucker Edina, Török Éva és Maráczai. Ezt később megerősítette: „Török Évának, Maráczinak mindenképpen be kellett jönni a szobába, mert különben nem látták volna, hogy mi folyik bent.”¹⁰²⁵ Tehát úgy tudta, hogy Maráczai látta, „mi folyik bent”, ezt pedig leginkább vele ismertetett vallomásából tudhatta. Ez az elem egyedül az ő vallomásaiban szerepel. Szembesítésükkor Gyöngyösi ugyan rábólintott, de neveket nem mondott, és Gönczi sem erősítette meg.¹⁰²⁶ Pedig fölöttébb valószínűtlen, hogy ne emlékeztek volna arra, hogy a gyilkolás legbrutálisabb pillanatának (amikor Gönczi az áldozat nyakát taposta) több vétkes szemtanúja volt. Még valószínűtlenebbé

¹⁰²⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Maráczai Ferenc jkv., 1956. november 22., Maráczai Ferenc szabadlábra helyezési határozata, 1957. január 5.

¹⁰²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 11., 1957. február 26. 76.

¹⁰²⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 44., Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 61.

teszi a történetet Török Éva tagadása. Miután Drucker Edina elhagyta az országot, Maráczi pedig nem találták meg, az állítólagos szemtanúk közül ő volt az egyetlen, akit a bíróság ki tudott hallgatni. Ő pedig azt vallotta, hogy nem látta az áldozatot, nem emlékszik arra, hogy látta volna, amint Gönczi annak nyakát tapossa.¹⁰²⁷ Annál, hogy a két állítólagos tettestárs és a szemtanú elfelejtette a gyilkosság egy ilyen fontos momentumát, sokkal valószínűbb, hogy Maráczi (valamint Drucker Edina és Török Éva) nem ment be a szobába, tehát nem látták, hogy „mi folyik bent”. Maráczi (Tóth Ilona december 4-i kihallgatása előtt) a bűntényt igazoló hamis vallomást tett, amit Szentgáli felhasznált Tóth Ilona „beismerésre” kényszerítéséhez.

December 4-e után Szentgálinak már nem volt szüksége Maráczi tanúságára: Gyöngyösiék megtöréséhez rendelkezésre állt Tóth Ilona (és Molnár vallomása). Egy héttel az ő elfogásuk után hozzákezdett Maráczi visszavonásához. M. Kissék vették észre, hogy a lány december 14-i kihallgatásakor „leginkább Maráczi személye érdekelte”.¹⁰²⁸ „Határozottan állítom, hogy Maráczi Ferenc az igazolványt és a fényképeket kezébe vette, és még megjegyezte, hogy ez a személy törzsőrmester.”¹⁰²⁹ A „határozottan állítom” arra utal, hogy Szentgáli kétkedéssel fogadta vallomását, esetleg igyekezett azt cáfolni. Tóth „határozott állítása” ellenére folytatódott a kérdés vitatása: „Arra nem emlékszem pontosan, hogy a fényképeket Maráczi vette-e fel az asztról, vagy a Piri [Gyöngyösi] adta a kezébe, de határozottan állítom, hogy a kezében volt. Arra nem emlékszem, hogy a későbbiek folyamán Maráczi bent lett volna a szobában, miközben a volt áv. tör[zsőr]m[ester]t meggyilkoltuk.” A kihallgatás jegyzőkönyvben szimulált folyamatában Tóth Ilona visszavett Marácziról tett vallomásából, résztvevőből szemlélővé alakította, a gyilkosság idejére pedig lehetővé tette eltüntetését a helyszínről. Kevésbé valószínű, hogy magától emlékezett egy idő után pontosabban, valószínűbb, hogy Szentgáli kérdései vagy közlései nyomán változtatott korábbi vallomásán. Nem tudjuk, hogy december 14-én pontosan mi volt Szentgáli szándéka, és Tóth Ilona mennyire volt hajlandó együttműködni vele. A vizsgálat végén Szentgálinak már nem volt szüksége Maráczira, kiemelte az ügyből. Ebből azonban nem következik, hogy már 14-én is ez volt a szándéka. Az eljárás különböző fázisaiban más és más lehetett az érdeke vele kapcsolatban: Göncziék őrizetbe vétele előtt minél teljesebb bevonása a gyilkossági történetbe; utána szerepének mérséklése, de megtartása, hogy szükség esetén be tudjon segíteni a bizonyításba; miután pedig az állítólagos bűntény a fővádlottak „beismerő” vallomásai révén elégséges bizonyítást nyert, ki lehetett vonni. De nem sikerült teljesen

¹⁰²⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Török Éva jkv., 1957. március 18. 232.

¹⁰²⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 189.

¹⁰²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. december 14.; Kiss–M. Kiss, 2007, 189. A következő idézet is innen.

eltüntetni. Tóth Ilona a tárgyaláson is beemelte a gyilkossági történetbe. Hibáját az ügyész figyelmeztetése után korrigálta: Maráczi Gyöngyösire cserélte, de kevéssel utóbb megint arról beszélt, hogy Maráczi közvetlenül a gyilkosság előtt bent volt a szobában, látta Kollárt.¹⁰³⁰ (Molnár szerint pedig végig bent volt Tóth Ilona irodájában: „Gönczi, Gyöngyösi, Maráczi bent voltak a szobában, nem jöttek ki”.¹⁰³¹) Maráczi felkutatását mégsem erőltette sem a bíróság, sem az ügyészség. Tudomásul vették, hogy nem vette át a neki küldött idézést.

Minden elemében valószínűleg Tóth Ilona december 4-i vallomásának a gyilkosságot elbeszélő része. Miután megtalálták a férfit ávósként ábrázoló képe(ke)t, úgy cselekedtek, mint egy rutinos kivégző különítmény, pedig, mint erre M. Kiss Sándorék is felhívták a figyelmet, csak alig néhány napja ismerték egymást,¹⁰³² korábban hasonló cselekményben sem vettek együtt részt. Mégis, egyetlen szó nélkül döntöttek el a gyilkosságot és annak módját. Gyöngyösinek elég volt látni, hogy Tóth kimegy, már tudta, hogy hova, és miért: „amikor lement az altató kosárért, akkor már tudtam, hogy megölelésről lesz szó.”¹⁰³³ Valaki vitt fecskendőt és tűket (gondolva arra, hátha egy eltörik gyilkolás közben), Maráczi eltűnt, egyedül Molnárt kellett kiküldeni örködni. Tóth egyedül altatta el a férfit. Állítólag október 26-án a Rókus kórházban elaltatták első gépkocsivezetőjét, Fusz Gyulát, aki védekezett, ám a túlérő legyűrte.¹⁰³⁴ És valamikor november 4-e után a Péterfyben el akarták altatni Harangi Zoltánt, aki nem hagyta.¹⁰³⁵ Ezúttal azonban a gyanúsított, akit állítólag két fegyveres kísért be, akit megütöttek, akiről kiderült, hogy ávós (vagy annak tartják), szó nélkül tűrte, hogy a medika az arcára tegye az altatómaszkot, és arra annyi klór-etilt locsoljon, amennyitől „meg lehetett volna halni”¹⁰³⁶ (mégse találták nyomát a holttestet boncoló orvosok). Mivel nincs nyoma, hogy lefotózták volna, az altatás csak Kollár beleegyezésével, sőt együttműködésével lett volna lehetséges, kizárt azonban, hogy ő asszisztált volna saját „kivégzéséhez”.

Tóth Ilona vagy képtelen volt (utólag) megérteni, miért kellett altatni, azért nem tudott arról ésszerű vallomást tenni, vagy üzeni akart vallomásainak abszurditásaival, netán csak szajkózta, amit a szájába adtak. Első vallomásában azt két dologgal indokolta, az egyik

¹⁰³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 9., 1957. február 20. 17.

¹⁰³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 72.

¹⁰³² Kiss–M. Kiss, 2007, 334.

¹⁰³³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 29.

¹⁰³⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Fusz Gyula tárgy. jkv., 1957. március 26. 292.; Kiss–M. Kiss, 2007, 434. Más nem erősítette meg, hogy Fuzst valóban elaltatták volna a Rókusban.

¹⁰³⁵ ÁBTL, V-142229/16. Péch Géza és társainak vizsgálati iratai. A BM ORFK II. Főosztály Vizsgálati Osztály intézkedési terve a Péterfy Sándor Utcai Kórházban leleplezett ellenforradalmi központ ügyében, 1957. április 5.; Lásd még Kiss–M. Kiss, 2007, 294.

¹⁰³⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 10.; Kiss–M. Kiss, 2007, 337.

kevésbé, a másik egyáltalán nem hihető: „Azért altattuk el, hogy zajtalanul tudjuk megölni, mivel féltünk attól, hogy alattunk van a nővérszoba, s lehallatszik a zaj, valamint, hogy esetleg ávósok jönnek ezután, és rajtunk ütnek.” Az első magyarázat azért kevésbé valószínű, mert a vallomások szerint korábban verték a férfit, ami zajjal járt, az injekciózás pedig nem hangosabb az altatásnál, miképp az sem vélelmezhető, hogy az áldozat az altatásra kevésbé gyanakodott volna, mint az injekció beadására. A második magyarázat pedig azért hihetetlen, mert aszerint egyenesen káros lett volna altatásra vesztegetni az időt ahelyett, hogy azonnal gyilkoltak volna. Ügyészségi jegyzőkönyvébe új magyarázat került: azért kellett elaltatni, nehogy „megtudja, hol van”.¹⁰³⁷ Az ítéletbe ez, a legabszurdabb variáns került bele. Ráadásul Kollárt állítólag a gyilkosság részeként altatták, pedig általában teljességgel érdektelen egy gyilkos számára, hogy áldozata tudja-e, hol hal meg. Az altatás abszurditására M. Kiss Sándorék is felhívták a figyelmet.¹⁰³⁸

Miközben altatta, próbált benzint fecskendezni az áldozat vénájába, a szó háromszor is szerepel a szövegben. Ez annyiban volt sikertelen, hogy nem tudta oda befecskendezni, ami állítólag azonnali halált okozott volna. Egy hatodéves orvostanhallgatóról azonban nem feltételezhető, hogy már szúrás előtt a levegőbe spricceli a fecskendő tartalmát, és utána szúr. Valószínű tehát, hogy befecskendezte a benzint vagy annak nagyobb részét, de nem a férfi vénájába, ezért nem tudta így megölni. Ezt valószínűsíti, hogy azt is állította: „vér nem jött”, vagyis a tűt bele kellett szúrnia a testbe, abba tehát belekerült valamennyi benzin. Aztán nyomtalanul eltűnt. Eltűnt a holttestből, a vizsgálat során nem találták nyomát, és olyannyira eltűnt Tóth Ilona későbbi vallomásaiból, hogy hosszan tagadta benzin beinjekciózásának még a lehetőségét is: „Ampullázott benzin a kórházban nem volt, orvosok ampullás benzint nem használnak. Ampullázott benzint tudomásom szerint csak öngyújtóhoz használnak.”¹⁰³⁹ Aztán, nyilván kérdésre, a benzint is megpróbálta visszaemlíteni vallomásaiban: „utóbb – éjjel – gondolkodtam azon, hogy mi lehetett benne, ekkor jöttem rá, hogy csak benzines ampulla lehetett. Tudtam, hogy Piros [Gyöngyösi] dohányzik, és többen dohányoztak még.”¹⁰⁴⁰ A lényegtelen konkrét részletet ezúttal is elhibázta: Gyöngyösi nem dohányzott.¹⁰⁴¹

Mivel az injekciózás nem sikerült, folytatta az altatást, hogy még alkalmatlanabb módon, túlaltatással öljön. Első vallomása szerint ekkor találkozott össze a folyosón a másik orvossal, Veszprémi Istvánnal, aki lehívta a konyhába, mert a konyhások nyers tejet akartak

¹⁰³⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona üg. jkv., 1957. január 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 291.

¹⁰³⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 293, 337.

¹⁰³⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 10.

¹⁰⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 18.

¹⁰⁴¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 29.

adni a betegeknek. Ezzel újabb tanú kihallgatását tette lehetővé. Veszprémi december 7-én önvallomást írt a rendőrségen, aztán többekhez hasonlóan eltűnt az ügyből, noha a per idején könnyűszerrel elérhető lett volna: márciusban még bejárt a Domonkosba, utána pedig más ügyben kiszabott börtönbüntetését töltötte.¹⁰⁴² Önvallomása azt mutatja, hogy december elején próbálták bevonni a bizonyításba, sikerült is olyan vallomásra bírni, amely összhangban volt Tóth Ilonáéval, de aztán kihagyták a bizonyításból, elmaradt a vallomások összevizsgálása. Az önvallomásában leírt történet csak annyiban egyezik Tóth első vallomásával, hogy aznap este kereste őt. De Veszprémi szerint nem a gyilkolás idején, hanem később, és nem a tej miatt. Nem a folyosón, hanem a szobában találkoztak, és nem abban, amelyikben a vallomások szerint a gyilkosság történt. Marácz szerinte is bent volt a szobában, ami megerősíti feltételezésemet, kezdetben Marácz is a gyilkosság gyanúsítottja volt.

Az összes vallomás, sőt Molnár 1992-es interjúja szerint is Kollár mindent olyan némán túrt, mintha ott sem lett volna. Erre Gyenes kétszer is megkísérelt magyarázatot kapni, de amikor először tette fel kérdését, éppen lejárt a kazetta, így Molnár válaszából mindössze a tagadás, az ismét nem koherens tagadás maradt meg:

„Kérdés: Tudod, megmondom, hogy mi az érdekes. Ahhoz képest, hogy jól összeverték a hivatalos verzió szerint Kollárt, ahhoz képest egy hang nélkül túrta. Tehát semmi! Nem hallottad, hogy ordított például?”

Válasz: Nem. Nem, nem. Határozottan... és mindenütt így szerepel, meg szerepelhet...¹⁰⁴³

Amennyi válaszából rögzült, az nemcsak azért érdekes, mert Molnár megerősítette, hogy az áldozat némán túrt, hanem azért is, mert nem saját ötvenhatos emlékeire hivatkozott, hanem az eljárásra, amelynek iratait állítása szerint sose olvasta. (Igyekezett is korrigálni magát a feltételes móddal.) Eszerint nem arra próbált emlékezni, amit átélt, aminek 1956-ban szem- vagy fültanúja volt, hanem arra, ami az eljárásban manifesztrálódott.

Kollár némaságából Gyenes azt következtette, hogy nem is ütötték meg, amit Molnár lehetségesnek mondott (pedig a verés mindegyik vádlott vallomásában szerepel).¹⁰⁴⁴ Kollárnak semmi oka sem volt némán túrni. De Molnár 1957-ben is azt állította: „A férfi egy szót sem szólt. [...] hallgatott, nem beszélt semmit.”¹⁰⁴⁵ Egyedül ügyészségi kihallgatásán tűnt fel valakinek az árulkodó csönd, ezért a jegyzőkönyvbe belekerült: „a foglyot felszólították, hogy

¹⁰⁴² ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Dr. Farkas György főorvos jelentése a BRFK XIV. kerületi kapitányságnak, 1957. március 19.; BFL, XXV.4.a. 2661/1963. Veszprémi István pere.

¹⁰⁴³ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 63, 68.

¹⁰⁴⁴ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 143.

¹⁰⁴⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 71.

csendben menjen fel velük a kórházba. Az illető engedelmeskedett.”¹⁰⁴⁶ Nem az hihetetlen, hogy el akarták némítani, hanem az, hogy Kollár elnémult. De hiába túrt némán, bántalmazása az iratok szerint mégis zajjal járt: Gyöngyösi *ordítva* szidta disznó ávosnak.¹⁰⁴⁷ Nem hallotta senki, de a verést állítólag többen is. Török Éva „hörgést, jajgatást, ütést” hallott a szomszéd szobából, Molnár pedig az ajtónál hallotta, hogy „a foglyot odabent bántalmazták.”¹⁰⁴⁸ Tóth Ilona szerint: „A szobámban ülők is hallhatták”.¹⁰⁴⁹ Kollár nem volt néma, vagyis képtelenség, hogy némán állt egy olyan verést, amelynek hangja áthallatszott a falakon.

Tóth Ilona első vallomása szerint mire a konyhából visszaért, az áldozatot megfojtották. Nem volt ott, így nem tudta, hogy ki, csak vélelmezte, hogy Gönczi vagy Gyöngyösi, mert ők voltak a szobában. Kiss Réka és M. Kiss Sándor vette észre, hogy december 4-én Tóth vallomást tett egy gyilkosságról, amelyet szerinte Gönczi vagy Gyöngyösi követett el, „önmagát tevékeny részesnek tüntette fel, jelezvén azt, hogy sikertelen gyilkossági kísérleteket hajtott végre”.¹⁰⁵⁰ Csak akkor szembesült azzal, hogy tettesként vádolják, amikor ismertették vele a boncolási jegyzőkönyvet: a halál oka a szívet ért szúrás volt.¹⁰⁵¹ Ez december 15-én készült, addigra kétszer (december 4-én és 14-én) „beismerte”, hogy Gyöngyösi bicskájával az áldozat szívébe szúrt. A boncolási jegyzőkönyv új helyzetet teremtett. Ebből próbálhatott kitörni azzal, hogy visszavonja korábbi vallomásait, netán csak a szívszúrásra vonatkozót, de Szentgáli nyilván figyelmeztette a magyar jognak arra a máig élő szabályára, amely szabad mérlegelési lehetőséget ad a bírónak: ő dönti el, mit tekint igaznak, az eredeti vallomást vagy annak visszavonását. Utóbbi veszélyesebbnek látszott, és kevesebb eredménnyel bíztatónak, mint védekezését a boncolás előtti helyzet variánsára alapozni: halottnak tudta az áldozatot. „Én az előzmények után, mint szigorló orvos, tudtam, hogy nem él, mivel meg is vizsgáltam, és azonkívül, ha valakinek a nyakára lépnek, az olyan súlyos roncsolást okoz, hogy az illető abba belehal. Gönczi teljes súlyával állt az áldozat nyakán. A WC-ben leguggoltam az áldozat mellé, meghallgattam a szívét, de semmi szívhangot nem hallottam. [...] Szerintem akkor már a klinikai halál beállt, amikor én a kést beszúrtam. Láttam, hogy nem vérzik a seb, és ebből is arra következtettem, hogy az illető már halott.”¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József üg. jkv., 1957. január 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 306.

¹⁰⁴⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 17.; Kiss–M. Kiss, 2007, 349.

¹⁰⁴⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Török Éva tárgy. jkv., 1957. március 18. 230.; Kiss–M. Kiss, 2007, 422.; Molnár József üg. jkv., 1957. január 8.

¹⁰⁴⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 10.

¹⁰⁵⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 188.

¹⁰⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona üg. jkv., 1957. január 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 298.

¹⁰⁵² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 11.

Első vallomásában azzal fejezte be a gyilkosság elbeszélését, hogy négyen (ő, Gönczi, Gyöngyösi és Molnár) átvitték a halottat a WC-be, ahol bicskával szíven szúrta. M. Kiss Sándorék felhívják a figyelmet annak valószínűségére, hogy a kapuba örködni küldött Molnár otthagyja őrhelyét, hogy segítsen a hullát átvinni, majd a zavart növelve, megjelenik egy másik, Tóth Ilonától csak Jocónak nevezett fiú, és közli, hogy a portán minden csendes. Tóth Ilona vallomásaiban két Jocónak nevezett fiú szerepel, egyiküket M. Kissék „bányász Jocó”-nak nevezve Molnár Józseffel azonosították, a „másik Jocó”-ról könyvükből semmi nem derül ki. Pedig az ügyben egyetlen „Jocó” szerepelt csak, Molnár, őt duplikálta Tóth Ilona. Azért tűnik úgy, mintha két „Jocó” lenne, mert a vallomás szerint kétszer ment be a WC-be: amikor segítette bevinni a hullát, majd amikor annak szíven szúrása után bement közölni, hogy „a kapuban minden csendes”. De Molnár volt az a „Jocó”, akivel bevitték a hullát, és ő volt „a másik Jocó” is, hiszen a kapuból jött, ahova Tóth első vallomása szerint Molnárt küldték örködni. Egyetlen olyan momentum sem merült fel a „másik Jocó”-ról, ami ne lenne igaz Molnárra. A „másik Jocó”-t is Gyöngyösi vitte be aznap, amikor Molnárral bement a Domonkosba. A „másik Jocó”-nak mandulagyulladásra volt, ezért penicillin injekciót kapott, ugyanúgy, mint Molnár.¹⁰⁵³ Tóth Ilona a tárgyaláson megismételte december 4-i vallomását, miszerint a gyilkolás idején Molnár „először az ajtónál állt őrt, majd pedig a lépcsőfeljárónál”, amihez hozzátette: „A folyosón volt egy Jocó nevű fiú is, az egy másik Jocó.”¹⁰⁵⁴ Két különböző „Jocó”-ról beszélt, pedig a kettő azonos. Ennek két oka lehet. Vagy össze akarta zavarni Szentgálit és a bíróságot, vagy maga volt zavarodott: bizonytalanul emlékezett egy Jocóként szólított fiúra, akit keveset látott, akit a röplapozásba nem vont be,¹⁰⁵⁵ és akire annyira jelentéktelenként emlékezett, hogy a terebélyesedő történetben róla hallottak egy részét átruházta egy másik, azonosan nevezett fiúra.

Későbbi vallomásai szerint a hulla átvitele után sokat tettek azért, hogy a gyilkosságról még többen értesüljenek. Behívta Drucker Edinát, hogy a szobában mossa fel a vért. (Drucker ezt nem erősítette meg 2007-ben M. Kisséknek adott interjújában.¹⁰⁵⁶) Ez megint csak azzal a szemlélettel tekinthető igaznak, miszerint az ellenforradalmár egyben gyilkos is. Drucker bevonása a bűncselekménybe annak ezen kései részén nemcsak azért hihetetlen, mert azzal a tettesek fölöslegesen keltettek volna legalábbis gyanút valakiben, hanem azért is, mert a történet szerint nem volt vér, amit fel kellett volna mosni. A férfi szája ugyan vérzett, amikor

¹⁰⁵³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 13.

¹⁰⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 17.; Kiss–M. Kiss, 2007, 350.

¹⁰⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. november 21., november 24.; Kiss–M. Kiss, 2007, 172.

¹⁰⁵⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 342.

Tóth Ilona belépett a szobába, ez azonban nem eredményezhetett akkora foltot a padlón, amit mással kellett volna felmosatni. A medika azzal érzékeltette a benzín beinjekciózásának eredménytelenségét, hogy „vér nem jött”, tehát az sem eredményezhetett vértócsát. Végül első vallomása szerint valaki megfojtotta a férfit, vagyis azon nem látott nyílt sebet (ilyenek a boncolást végző orvosok sem találták nyomát a szívet – a bírósági történet szerint – később ért szúrásán kívül), márpedig a fulladásos halál sem jár külső vérzéssel. Valószínűleg tehát, hogy az áldozat szájáról esetleg lecseppenő néhány vércsepp miatt takarítást kért volna olyan valakitől, aki a bűncselekményben nem vett részt.

Az állítólagos gyilkosok azonban nemcsak Drucker Edinában ébresztettek gyanút, hanem Halász Györgyben, a fűtőben is, akitől éjfél után ásót és lapátot kértek. Gyenes Pál hívta fel a figyelmet a súlyos kronológiai zavarra: Ha Kollárt este nyolc óra tájban ölték meg, és rögtön megtalálták a tetem elrejtésére alkalmas helyet a templomkertben, akkor miért éjfél után kezdtek hozzá elásásához?¹⁰⁵⁷ A vallomások szerint a holttest négy órát hevert őrizetlenül a folyosói WC egyik fülkéjében, mégsem vette észre senki. Ez komoly fejtörést okozhatott a szerzőknek, hiszen egyaránt valószínűleg, hogy a hullát négy órán át senki sem veszi észre a WC-ben, mint az, hogy a gyilkosok este nyolc tájban észrevétlenül átcipelik a templomkertbe. Az előbbi változat került a végső verzióba. M. Kissék ismerték fel, hogy a vallomások csak abban egyeznek, hogy ők ásták el a hullát, de a részletekről mindenki mást vallott. De az eltérések felderítése közben elkerülte figyelmüket a történet egészének abszurditása, és a kronológiai zavar. Halász jegyzőkönyvéből tudható, hogy a kazánház ajtaját nem lehetett bezárni: nem volt rajta zár.¹⁰⁵⁸ A fővádlottak mégis kulccsal jutottak be oda, még hozzá Tóth Ilona álkulcsával.¹⁰⁵⁹ Vallomásukat a fűtőével összeolvasva nyilvánvaló a történet képtelensége: a gyilkosok éjfélkor lementek szerszámokért a kazánházba, de annak ajtaját, amin nem volt zár, zárva találták; Gyöngyösi felküldte Tóth Ilonát annak álkulcsáért, amivel sikerült kinyitni a zártalan ajtót, majd ásót és lapátot kértek a fűtőtől, aki sem ezen, sem azon nem csodálkozott, hogy bejutottak a zár nélkül bezárt kazánházba. Pedig a történethez közvetett tanú is került: Gáli vallomása szerint látta, amint Tóth Ilona benyitott a szobába, valamit idegesen keresett, majd kiment.¹⁰⁶⁰ Tóth hozzáfűzte: „az álkulcs a szobámban volt, amiért fel kellett mennem, és azt kellett az íróknak látni, hogy én keresek valamit.”¹⁰⁶¹ Gönczi

¹⁰⁵⁷ 1956-os Intézet, Kézirattár, 393. Gyenes Pál, 1992. 48.

¹⁰⁵⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Halász György jkv., 1956. november 20.

¹⁰⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 6. 124., Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 6. 125., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 6. 126.

¹⁰⁶⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gáli József tárgy. jkv., 1957. március 4. 117., 1957. március 6. 124.

¹⁰⁶¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 6. 124.

vallomása szerint ráadásul a WC-fülke ajtaját is Tóth álkulcsával zárták rá a halottra,¹⁰⁶² pedig a közös WC-k ajtaja kampóval vagy retesszel záródik.

Annak ellenére, hogy Veszprémi István nem vett részt sem a röplapozásban, sem az *Élünk* kiadásában, Tóth Ilona szerint semmit nem tudott gyógyításon kívüli tevékenységükről,¹⁰⁶³ az állítólagos gyilkosság másnapján minden kényszer nélkül beszámolt neki arról. „Másnap, hétfőn Veszprémi kérdezte, hogy a Piriék [Gyöngyösiék] által hozott ÁVH-sal mi lett. Mondtam, hogy elaltattuk, és leszúrtam.” M. Kiss Sándorék összeszámolták, hogy a vallomások szerint a gyilkosságról másnap reggelig kilencen tudtak, vagy legalábbis gyanakodhattak: Tóth Ilona, Gönczi Ferenc, Gyöngyösi Miklós, Molnár József, a „másik Jocó”, Maráczai Ferenc, Drucker Edina, Turcsányi Józsefné és Partl Mártonné (Ica nővér).¹⁰⁶⁴ Gyanúsnak tartották, hogy a Péterfyben tartott nagy razzia utáni feszült helyzetben a gyilkosok annyira nem igyekeztek leplezni bűncselekményüket, hogy arról ennyi embernek volt tudomása vagy sejtése. Listájukat szükséges további nevekkal kiegészíteni. Erősen gyanakodhatott a fűtő, Halász György; a tanácsakadémia gondnoka, Varga Ferencné, akinek Halász reggel elmesélte az éjszakai szerszámkérést, és aki „mindjárt rosszra gondolt”;¹⁰⁶⁵ tudott róla Gáli József, akinek Tóth Ilona bevallotta, sejtett valamit Obersovszky és nyilván a történetből utólag kivett D. Szabó László és Sturcz Edit. Sejthetett valamit Török Éva, aki – Fazekas Pálné bírósági vallomása szerint – „a szobája falán keresztül hallotta, hogy a másik szobában valaki hörög”,¹⁰⁶⁶ és aki Tóth szerint látta, amint Gönczi az áldozat nyakát taposta. Tehát nem kilenc, hanem tizenhat ember tudhatott valamit. (Tizenöt, a két Jocót egynek tekintve.) És közülük egy volt csak, aki a bűntényről magától értesítette a rendőrséget: Tóth Ilonáék őrizetbe vétele után Török Éva, udvarlójának, Gráczai Bélának a védelmében. A többi tíz (az elkövetőket nem számítva) az iratok szerint hallgatott, egyedül D. Szabóról vélelmezem, hogy jelentett valamit. És nemcsak azok hallgattak, akik Tóth Ilonáék társai voltak a röpcédulázásban, hanem azok is, akiknek ahhoz közük sem volt: Partlné, Turcsányiné, Vargáné és Halász. Súlyos köztörvényes bűncselekmény, gyilkosság esetén ezt nem magyarázhatja a restaurálódó hatalommal szembeni társadalmi szolidaritás, sem a tettesektől való félelem. A leginkább valószínű magyarázat szerint azért hallgattak, mert november 18-án nem történt semmi különös a Domonkosban. Nem volt mit (fel)jelenteni.

¹⁰⁶² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 6. 125.

¹⁰⁶³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 9., február 20. 19. Innen a következő idézet.

¹⁰⁶⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 188.

¹⁰⁶⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Varga Ferencné tárgy. jkv., 1957. március 18. 220.

¹⁰⁶⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Fazekas Pálné tárgy. jkv., 1957. március 18. 224.; Kiss–M. Kiss, 2007, 157.

Molnár József ugyanazon a napon tett először vallomást a gyilkosságról, mint Tóth Ilona.¹⁰⁶⁷ M. Kiss Sándorék látták az időbeli egybeesést, de arra nem kerestek magyarázatot, amit megtettek akkor, amikor december 19-én Gönczi és Gyöngyösi egymáshoz kísértetiesen hasonlóan bővítette ki korábbi, ugyancsak egy napon (december 6-án) készült vallomását.¹⁰⁶⁸ Két magyarázatot láttak lehetségesnek. Vagy egyikük (feltételezésük szerint Gönczi, aki hivatkozott Gyöngyösiére) a másik vallomásának ismeretében tett ahhoz igazított vallomást, vagy Szentgáli szerkesztette úgy jegyzőkönyvüket, hogy azok minél teljesebben illeszkedjenek egymáshoz. Mindkét esetben hamis dokumentum készült, hiszen az egyik gyanúsítotté nem az ő, hanem a társa vallomását tartalmazza, akár ő, akár a kihallgató igazította ahhoz. Ráadásul Gönczinek nemcsak Gyöngyösi vallomását mutatták meg, hanem Tóth Ilonáét is, Gönczi ugyanis kettejük állításával szemben ragaszkodott ahhoz, hogy a férfi megverése és igazolványainak elvétele után ő elhagyta a szobát.¹⁰⁶⁹ A vallomások egybevágo bővülésének elméletileg lehetséges más magyarázata is: minden úgy történt, ahogy a később felvett jegyzőkönyvekben szerepel, Gönczinek és Gyöngyösinek a zárkában volt ideje végiggondolni a történeteket, és eszébe idézni olyan apró részleteket is, mint hogy Tóth Ilona eltörte a tüt, ezért újat tett a fecskendőbe, a kihallgatáson pedig annyira higgadtak és alaposak voltak, hogy tökéletes beszámolót tudtak adni a bűntényről, amelyet Szentgáli akkurátus pontossággal szerkesztett jegyzőkönyvbe. Ez elég valószínűtlen.

Az elvárt vallomás megszerzésére legeredményesebben alkalmazott módszernek az látszik, hogy arra a kihallgatottat más(ok) vallomásának ismertetésével szorították rá. A dolog formáját tekintve hasonlóan, mint a nem koncepciós ügyekben, de míg ott a cél a valóban történetek feltárása és dokumentálása, koncepciós ügyekben a konfabulált történet megerősítése. Tóth Ilona a tárgyaláson tagadta, hogy injekciót szúrt az áldozat karjába, mire Gyöngyösi, aki addig mindig ezt vallotta, teljességgel visszakozott: „valóban nem szúrt Tóth Ilona oda, ezt Gönczi vallomásából olvastam, és ezért mondtam”.¹⁰⁷⁰ Gyöngyösi tehát Gönczi vallomásában olvasta (inkább felolvasták neki), hogy Tóth a karba is szúrt injekciót, ám Gönczi tagadta, hogy ilyet látott volna: „A balkarba való szúrásról csak hallottam”.¹⁰⁷¹ Hallani leginkább a rendőrségen hallhatta, hiszen az eddig feltártak szerint őrizetbe vétele előtt nem hallott a gyilkosságról. Mégis bekerült a vallomását rögzítő jegyzőkönyvbe: „utánna a bal

¹⁰⁶⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 4.

¹⁰⁶⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 241, 242, 202–203.

¹⁰⁶⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 19.

¹⁰⁷⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 46.; Kiss–M. Kiss, 2007, 378.

¹⁰⁷¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 61.; Kiss–M. Kiss, 2007, 381.

karjába ismét injekciót adott”.¹⁰⁷² A két vádlott jegyzőkönyvben rögzített történetének tehát egy rendőrségi közlés lehet a forrása, az nem az ötvenhatban történeteket beszéli el, hanem ötvenhetes szándékok szerint készült. A bal karba szúrás először Gyöngyösi december 6-i jegyzőkönyvében szerepel.¹⁰⁷³ Azt tehát nem olvashatták fel neki Gönczi aznap készült jegyzőkönyvéből, amelyben a történet nem szerepel, legfeljebb imitálhatták, mintha abból olvasták volna. A „bizonyíték” hatására Gyöngyösi hajlandó volt a karba szúrást aznap, majd 19-én saját vallomásaként elismételni. Utóbbi napon Gönczinek már valóban megmutathatták a Gyöngyösivel készült jegyzőkönyv vonatkozó passzusát, mire ő is hajlandó volt azt vallani. Ezzel vallomása olyanná vált, amilyennek december 6-án állították. Hasonlóan látta Tóth Ilona is: „Kollár karjába nem adtam morfium injekciót. Valószínűleg Gyöngyösivel beszélte ezt meg Gönczi, és azért vallott így.”¹⁰⁷⁴

Hasonlóan „juttatott eszébe” egy más összefüggésben már tárgyalt fontos részletet Tóth Ilonának is egy mástól felvett jegyzőkönyv. Amíg a szobát az altatás után szellőztették, (az áldozat kivételével) mindannyian kimentek. Visszatérve ott találták Drucker Edinát, Maráczai Ferencet és Török Évát. „Török Éva és a leányok bejövetelére – Kollár megölése közben – nem emlékeztem, majd a rendőrségen, amikor Török Éva jegyzőkönyvét felolvasták, akkor eszembe jutott”.¹⁰⁷⁵ Török a tárgyaláson tagadta, hogy azt vallotta, amit Szentgáli az ő vallomásaként felolvasott, tagadta, hogy látta volna Kollárt.¹⁰⁷⁶ Az történhetett, mint Gönczivel és Gyöngyösivel a karba szúrt injekció kapcsán. Szentgáli Török (netán először Maráczai) vallomásaként adott elő Tóth Ilonának egy ötvenhetes történetet, amit ő a tárgyaláson saját vallomásaként mondott fel. Nem elfelejtette, hogy hárman szemtanúi lettek a bűnténynek, hanem igyekezett tisztázni magát, miért nem beszélt arról korábban. Miután már „bevallotta” a gyilkosságot, nem a tény, hanem ez volt fontos neki.

Molnár József is áldozatául esett ilyen trükknek. Petruska kikérdezésével kapcsolatban december 4-i jegyzőkönyve szerint azt vallotta, hogy a lányt másnap is bevitték a Domonkosba. Ezt a bíróságon tagadta, mire B.-né Tóth Matild elé tárta a jegyzőkönyvet. „Nem így van. Én nem emlékszem arra, hogy másnap délben visszavitték volna Petruskát

¹⁰⁷² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 19.

¹⁰⁷³ Gyöngyösi jegyzőkönyvében az áll, hogy Tóth Ilona a férfi bal kezébe szúrta az injekciót, de az egyszerűsítés érdekében tekintsünk el a kéz és a kar közötti különbségtől.

¹⁰⁷⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 26. 61.

¹⁰⁷⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22. 61.; Kiss–M. Kiss, 2007, 382. Február 18-án még azt vallotta, hogy Maráczit és két lányt találtak ott. A „Török Éva és a leányok” nyilvánvaló tévesztés, hiszen Domonkosbeli társaságukban nem volt harmadik lány.

¹⁰⁷⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Török Éva tárgy. jkv., 1957. március 18. 232.; Drucker Edina is tagadta, hogy a gyilkolás közben látta volna Tóth Ilonáék áldozatát. Kiss–M. Kiss, 2007, 340.

kihallgatni. Ezt a vizsgálótiszt mondta.”¹⁰⁷⁷ A szövegből nem derül ki, hogy kihallgatásakor Szentgáli hivatkozott-e információjának forrására, de a lényegét illetően ugyanaz történt, mint az előző két esetben: a kihallgató elmondott egy ötvenhetes történetet, ami a kihallgatottnak az ötvenhatban történekről tett vallomásaaként került jegyzőkönyvbe. Szentgáli már korábban is hamisan jegyzőkönyvezte vallomását: „a Betlehen [Bethlen] térnél egy épület ostromában vettem részt, hol állítólag ÁVH-sok voltak.”¹⁰⁷⁸ Molnár a november 4-ét követő héten a Landler 44.-ben volt, az ottani egység több vallomás szerint megostromolta a Bethlen moziba szorult karhatalmistákat. Miután Molnár elismerte, hogy a csoporthoz tartozott, Szentgáli ténynek tekintette, hogy részt vett annak legfontosabb akciójában, és úgy írta le a vallomást, amit a fiú a tárgyaláson visszavont: „nem így mondtam a rendőrségen. A csoportom a Bethlen mozinál ugyan részt vett harcokban, de én személy szerint nem.”¹⁰⁷⁹ Interjújában is beszélt arról, hogy a gyilkolási történet egyes elemei azért kerültek vallomásaiba, mert Szentgáli jegyzőkönyvekkel bizonyította, hogy azok megtörténtek: „Egyik vallomás, a másik vallomás, mikor hozta, mutatta. És megmutatta. Hát, mondom, hogyha tudja, hogy ott van, tudja, hogy kicsoda, hát akkor én nem mondhatom azt, hogy nem igaz.”¹⁰⁸⁰

Gyenes Pál megállapította róla, hogy sokkal műveltebb és olvasottabb, mint egy vājáriskolát végzett embertől várta.¹⁰⁸¹ Az interjú általában tényleg az átlagosnál jobbnak mutatja memóriáját, magasabbnak műveltségét. Világosan fogalmazott, sőt – tekintetbe véve, hogy az interjú élőbeszéd szerkesztetlen lejegyzése – általában az átlagnál igényesebben. Éppen ezért szembetűnő, hogy mondatai bizonyos pontokon mennyire zavarossá válnak. Úgy látom, azokban a feszült pillanatokban, amikor a történet olyan részéhez ért, amelynél megnőtt lelepleződésének esélye és veszélye: amikor hamis vallomásait, vagy azok keletkezési körülményeit kellett felidéznie. Mint az idézett résznél. Amennyire zavaros szövege érthető, arról beszélt, hogy tagadott, de miután Szentgáli elé tárta a jegyzőkönyveket, kénytelen volt beismerő vallomást tenni. Abban az esetben azonban, ha Szentgáli valóban megtörtént cselekményekről tett beismerő vallomásokkal szorította rá, hogy a valóban történeteket – társai után – reprodukáló vallomást tegyen, érthetetlen zavarra. Érthetővé válik azonban, ha nem a maga vagy társai védelmében tagadott, hanem azért mondott mást, mert kihallgatójának (kérdésként vagy állításként előadott) története, aminek igazolására rá akarta őt venni, nem volt igaz, netán arról nem volt tudomása. Ha azt követelte tőle, hogy olyan vallomást tegyen

¹⁰⁷⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 70.

¹⁰⁷⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. november 22.

¹⁰⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 69.

¹⁰⁸⁰ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 37.

¹⁰⁸¹ OHA, 492. Molnár József..., 1992, 7.

maga vagy vádlott-társai ellen, amiről tudta, hogy nem igaz, vagy legalább azt, hogy arról nem tud semmit. Ebben az esetben az idézett részben azt próbálta elmondani – de egyben el is hallgatni –, hogy ő mindaddig nem vallott hamisan, amíg kihallgatója dokumentumokkal nem bizonyította, hogy megtörtént az, ami őszereinte nem történt meg, vagy aminek megtörténtéről neki nem volt tudomása, de amit ezt követően mégis hajlandó volt vallomásával igazolni. El akarta mondani, hogy kényszerítették, de el akarta hallgatni, hogy hamis vallomásokat tett. Megvolt benne a szándék, hogy tisztázza ötvenhetes szerepét, az interjú során néha egészen közel járt ehhez: feltételes módban, önmagával imitált párbeszédben kibuktak belőle az 1956-ban és 1957-ben valóban történetekre utaló szavak, de a vizsgálat során történetek feltárása csak úgy lett volna lehetséges, ha mielőtt elmondja, miként kényszerült hamis vallomásra, kimondja azt, hogy hamis vallomást tett társai ellen. Erre végül nem volt képes. Nem volt képes azért, mert Gyenes nem fogta jelzéseit, gyónási kísérleteire nem reagált megfelelően. De nem volt képes azért sem, mert a közvélemény nem a fogságba vetett emberek megtörésére, hanem a hősök ellenállására volt kíváncsi, azt akarta hallani. (És azt is kapta.) Nem volt képes azért sem, mert noha őt is hamisan vádolták társai, annak rá nézve nem lett jóvátehető következménye, mint az ő vallomásainak. Végül nem volt képes azért, mert annak érdekében, hogy esetleg tisztázni tudja magát és társait a gyilkossági vád alól, előbb be kellett volna feketítenie őket, róluk is el kellett volna mondania, hogy hamis vallomásokat tettek, amelyekkel hamis vallomásokra kényszerítették. Ettől különösen ördögi a megtorlás: bűnrészessé tette az áldozatokat (legalábbis egy részüket) a saját meghurcolásukban, meggyilkolásukban. Talán nem azért adott 1992-ben interjút, hogy hozzájáruljon az 1956-ban és 1957-ben történetek feltárásához, hanem azért, mert nem tudott kitérni előle. Helyzete hasonló lehetett, mint amikor vádlott volt: mindkét esetben az forgott kockán, kiderül-e, mi történt. A tárgyaláson nyilván bízott abban, hogy kiderül az igazság, és szabadul; de félt attól, hogy akkor kiderül a meg nem történt bűncselekmény bizonyításában játszott szerepe is. 1992-re csak ez a félelem maradt meg. A történetek feltárása nem állt érdekében.¹⁰⁸² Nem tudhatjuk, hogy átlátta-e, vagy csak érezte valamennyire ezt a helyzetet. Viaskodása a szavakkal, a szavak mögötti gondolatokkal arra vall, hogy valamennyire igen. És valamennyire tudatában volt annak is, hogy egyedül csak zavart kelteni képes, hiszen miközben elkerülhetetlenül rosszat kell mondania (kivégzett és akkor még élő) társairól, a gyilkosság vádjá alól nem tudja tisztázni őket, hiszen csak azt tudhatta, hogy az ott, akkor és úgy nem történt meg, ahogy azt az eljárás „feltárta”, de azt nem, hogy máshol, máskor nem történt-e hasonló.

¹⁰⁸² OHA, 492. Molnár József..., 1992, 150.

Sőt, feltehetően nem is tudhatta, hogy november 18-án nem ölték-e meg valakit a Domonkosban. November „14–17-ig aludtam én a kórházban, ezután a leányszálláson.”¹⁰⁸³ Mindig azt vallotta, hogy 14-én került (mandulagyulladás) a Domonkosba.¹⁰⁸⁴ Biztos azonban, hogy 17-e után nem csak a női szálláson aludt, hiszen a Domonkosban vette őrizetbe a 19–20-i razzia, 19-én tehát nagy valószínűséggel ott aludt. Mivel úgy emlékezett, hogy több napi Domonkosban alvás után ment vissza éjszakára a leányszállásra (a Murányi 30.-ba), ez leginkább november 17-re vagy 18-ra eshetett. Nagy tehát a valószínűsége annak, hogy a gyilkosság három tanúja közül nemcsak Gáli és Obersovszky, hanem Molnár sem volt a Domonkosban, amikor ott a vád tárgyává tett cselekmény történt (ha esetleg mégis megtörtént). Ha pedig november 18-án éjszaka nem a Domonkosban, hanem a Murányi 30.-ban volt, akkor Szentgáli (mások vallomásaira mint bizonyítékokra hivatkozó) állításait nem tudta cáfolni. Nem tudott a gyilkosságról, de nem tudhatta, hogy azt nem követték el az azzal vádoltak, vagyis a vele ismertetett „bizonyítékok” hatására elhihette. Ahogy a Rajk-per egyik tanúja, Stolte István is elhitte 1949-ben, hogy „Rajk valóban a horthysta rendőrség ügynöke volt”.¹⁰⁸⁵ Szentgáli pedig ezt követően vagy alkut kínált neki (segít, ha Molnár is segít neki), vagy megzsarolta: ha nem teszi meg az elvárt vallomást, osztoznia kell vádlott-társai sorsában.

Alig maradt konkrét nyoma, hogy Molnár miért tett vallomást a gyilkosságról, aminek azonban számos nyoma van Tóth Ilona esetében. M. Kiss Sándorék szerint az egyik ok Török Éva állítólagos vallomása volt. „Szentgáli f[ő]h[a]d[na]gy. egy jegyzőkönyvet felolvasott előttem, melyben arról volt szó, hogy Török Éva is ott volt azon a bizonyos este, ugyanakkor még egy embert megöltünk. A jegyzőkönyvet én nem láttam.”¹⁰⁸⁶ Az iratokból nem derül ki, hogy a felolvasás mikor történt, az sem, hogy Török vallomását mikor jegyzőkönyvezték, az ugyanis nincs a fennmaradt iratok között. Török néhány nappal a november 19–20-i razzia után járt a Deák téri főkapitányságon, hogy kiszabadítsa őrizetbe vett udvarlóját, Gráczai Bélát. Valószínű, hogy ekkor jegyzőkönyv is készült vele, amely – annak ellenére, hogy a bíróságon elmondott története alig támasztotta alá a vádat – még igencsak alkalmas lehetett Tóth Ilona (és Molnár) szóra bírására, különösen Szentgáli tolmácsolásában. Fazekas Pálné ugyanis 1956. decemberi vallomása szerint közvetlenül a razzia után azt hallotta tőle, hogy „16-án és 17-én esténként kb. 5 embert intéztek el. Az épület Thököly út felé eső részében a harmadik emelet egy kis szobájában kínozták áldozataikat. [...] közülük [a csoport tagjai közül] is eltettek láb

¹⁰⁸³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 70.

¹⁰⁸⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. november 22., december 4.; 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 70.

¹⁰⁸⁵ Zinner Tibor, 2013, 386.

¹⁰⁸⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. március 18. 232.; Kiss–M. Kiss, 2007, 53–54, 424.

alól két nőt és egy férfit, akiket árulónak bélyegeztek”.¹⁰⁸⁷ Ezt Török elmondhatta a rendőrségen is, legföljebb a számok tértek el. Grácz érdekében (aki tanítványa volt) Fazekasné is elment a Deák térre, ahol nyilván elmondta a hallottakat. De december elején már okvetlenül Szentgáli asztalán volt Polgár Erzsébet valamelyik feljelentése. Ő november 20-án tett először bejelentést arról, hogy Kollárt meggyilkolták a Domonkosban, november 24-én pedig azt jelentette, hogy a Domonkos „pincéjében több legyilkolt személy holtteste van elhelyezve”.¹⁰⁸⁸ Feltételezésem szerint D. Szabó László még a razzia előtt, majd a november 25-e tájban Gáliékkal folytatott beszélgetés után ismét jelentett a Domonkosban tapasztalt gyanús dolgokról, és valószínű, hogy Marácz is viszonylag hamar vallomást tett a gyilkosságról. Kizártnak tartom, hogy Szentgáli december 4-e előtt fentiek egyikéről sem értesült, miközben ő volt a Domonkosban elkövetett bűntény vizsgálója. A nyomozásról beszámoló sajtótudósítás szerint Tóth Ilona kezdetben tagadott, „de amikor elébe tárták a bizonyítékokat, s rávallottak társai is – megtört és sírva ismerte be rémtettét”.¹⁰⁸⁹ Márpedig sem november 4-e előtti tevékenységét, sem a röpcédulázást nem tagadta. Amit kezdetben tagadott, az csak a gyilkosság lehetett. December 4-e előtt tehát olyan vallomásokkal szembesítették, amelyek gyilkosság(ok) elkövetésével vádolták. Ha Szentgálinak volt ilyen bizonyítéka, azt nyilván Molnár ellen is felhasználta: így érhetett el eredményt egy napon a két gyanúsítottal szemben. Hogy Molnárt bizonyítékok elébe tárásával kényszerítette vallomásra a gyilkossági ügyben, azt interjújának fentebb már idézett része bizonyítja.

December 4-i jegyzőkönyve mégis csak kevésbé egyezik Tóth Ilona aznapi vallomásával. Szerinte két fiú kísérte be a férfit (Tóth szerint Molnár és Gyöngyösi), majd vele egyezően vallotta, hogy Gyöngyösivel ő vitte fel a harmadik emeletre. Vallomása szerint kikérdezésekor bent volt a szobában, de nem említette sem Tóth Ilonát,¹⁰⁹⁰ sem Maráczit, és nem beszélt azokról a részletekről, amelyek társa vallomásában szerepeltek (bántalmazás, igazolványok és fénykép elvétele). Vele egyezően vallotta, hogy őt kiküldték örködni. Noha vallomása szerint végig ott strázsált, mégsem beszélt egyetlen olyan részletről sem, amelyről Tóth Ilona: nem látta őt be- vagy kimenni, noha Tóth saját vallomása szerint kétszer is kiment, majd visszatért. Szerinte se be, se ki nem ment Marácz. Nem beszélt arról, hogy Turcsányiné be akart nyitni, de Gönczi elzavarta, aki szerinte egyszer hagyta csak el a szobát, a gyilkosság után, utolsóként. Nem említette Veszprémit, és nem beszélt arról, hogy a halottat átvitték a

¹⁰⁸⁷ ÁBTL, 3.1.9. V142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe.]; Kiss–M. Kiss, 2007, 156.

¹⁰⁸⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Bánkuti Sándor hadnagy jelentése, 1956. november 24.; Kiss–M. Kiss, 2007, 216–217, 220.

¹⁰⁸⁹ *Népszabadság*, 1956. december 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 54.

¹⁰⁹⁰ Erre Jobbágyi Gábor már M. Kissék előtt felhívta a figyelmet. Jobbágyi Gábor, 2006, 18.

WC-be. Az ajtó előtt őrködve tehát vagy nem látott semmit, vagy igyekezett mindent elhallgatni. Utóbbinak ellentmond, hogy miközben nem szólt kevésbé fontos részletekről, elmondta, hogy Gyöngyösi azonnal közölte vele: megölték valakit. Vagyis semmit nem látott, de azonnal értesült a gyilkosságról, így tudott tanúskodni.

A két jegyzőkönyv alapján úgy látom, Szentgálinak először Molnárt sikerült a gyilkosságról tanúvallomásra bírnia. (Jobbágyi szerint is, de nem indokolja állítását.¹⁰⁹¹) Erre vall, hogy csak a szabadon levőkre vallott, Tóth Ilonára nem, amit nyilván nem tett volna, ha tudja: a lány már bevallotta bűnét, és rá is terhelő vallomást tett. Eszerint Tóth Ilona ellen Szentgáli Molnár vallomását is felhasználhatta. Másnap ismét elővette a fiút, hogy vallomását hozzáigazítsa Tóth előző napi jegyzőkönyvéhez.¹⁰⁹² Az új irat számos olyan elemet tartalmaz, amelyek benne vannak abban. Molnár elmondta, hogy amikor Kollártól elvették az igazolványát, öt ávós törzsőrmesteri egyenruhában ábrázoló fényképet találtak nála, ezt ő is látta. Tóth Ilonához hasonlóan vallotta, hogy kezdetben a szobában volt Marácz. Látta bemenni Tóthot, beszélt Turcsányiné és Gönczi afférjáról, és arról, hogy Tóth egy alkalommal lement az emeletről, de hamarosan visszatért, és a gyilkosság idején bent volt a szobában. Elmondta, hogy a halottat bevitték a WC-be. Egy óra múlva Gyöngyösit elkísérte kiásni a sírt, ehhez a pincében kaptak három ásót. Hasonlóan vallott tehát, mint előző nap Tóth Ilona. Gönczi és Gyöngyösi vallomása párhuzamos bővülésének analógiája szerint vallomása nemcsak időben, de tartalmában is követte a lányét. Molnár csupán néhány éjszaka volt a Domonkosban, nap közben akkor is Gyöngyösivel járta a várost. Gönczit alig ismerte, december 4-én még a keresztnévét sem tudta biztosan (Feri vagy Pista). Valószínűtlen, hogy a sok részlet mind neki jutott eszébe egyetlen nap alatt, azok Szentgáli közreműködésével kerülhettek a jegyzőkönyvbe. Ezt valószínűsíti a vele készült interjú. 1992-ben semmire sem emlékezett, ami nem jött elő a perben. Nem tudta, hogy a Domonkos emeletes épület, és senkire sem emlékezett a perbe vontakon kívül.

Molnárt nem vádolták azzal, hogy aktívan részt vett volna a gyilkosságban, arról vélhetően kevesebbszer hallgatták ki, mint társait, kevesebbszer kellett felmondania a történetet, így azt kevésbé jegyezte meg. Ezt mutatja elnagyolt beszámolója a tárgyaláson. Szerinte senkit nem hívtak, a szobába mindenki magától ment be. Szerinte Marácz végig bent volt a gyilkosság idején, sőt, akkor sem látta kijönni, amikor a többiek átvitték a hullát a WC-be. Szerinte egyedül Tóth Ilona jött ki, aki a senki mástól nem említett Erzsi nővérrel ment le a

¹⁰⁹¹ Jobbágyi Gábor, 2006, 17.

¹⁰⁹² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 5.; Kiss–M. Kiss, 2007, 243–244.

konyhába, ahol hosszabb ideig tartózkodott, mint amennyi ideig társai szerint a gyilkosság – pofozástól altatáson át az injekciózásig és nyaktaposásig – tartott. Nem látta, hogy a szobát szellőztették volna, és nem látta, hogy Török, Drucker és Marácz benéztek volna a nyitva hagyott ajtón. Olyan dolgokról nem tett vallomást, amelyek az ő szempontjából nem voltak jelentősek – miközben elismerte, hogy tudott a gyilkosságról, és segített a holttest elrejtésében.¹⁰⁹³ Ez azt mutatja, hogy kizárólag a saját feladatára, saját szerepére koncentrált. Csak az azzal kapcsolatban tudomására jutott információkat jegyezte meg, minden másról legfeljebb homályos emlékei voltak, a tárgyaláson pedig inkább hallgatott azokról, nehogy ellentmondásba keveredjen, nehogy feleslegesen vádolja magát.

Nem szorul magyarázatra, hogy Szentgáli miért törekedett olyan jegyzőkönyvet készíteni vele, amely alátámasztja Tóth Ilona vallomását, így alkalmas bizonyítéka a bűntény elkövetésének. Az ellenben igen, hogy Molnár miért volt hajlandó kollaborálni. Nem csak az hozta kényszerhelyzetbe, hogy olyan bizonyítékokkal szembesítették, amelyeket nem tudott cáfolni. Az ötvenhatos ügyekben (miként 1956 előtt) a vádiratot a vizsgálati osztály készítette el, még a Legfőbb Ügyészség Különleges Osztálya munkakörének meghatározása is csak azt írta elő, hogy annak „ügyészei kötelesek segítséget nyújtani a vizsgálóknak [...] a vádirat megszerkesztésében”.¹⁰⁹⁴ Ezt Molnár nem tudhatta, kihallgatója azonban nyilván közölte vele. Ez pedig esetében azt jelentette, hogy Szentgálin, illetve a vizsgálati osztályon múlt, milyen paragrafus alapján állítják bíróság elé. Vádat emelnek-e ellene gyilkosságban való bűnsegédség címén, vagy sikerül ezt elkerülnie. Utóbbira – megfosztva az érdemi védekezés lehetőségétől – egyedül kollaborálással nyílt lehetősége. Ez pedig nem merülhetett ki az elé tárt tények igazolásában. December 4-én (hamis) vallomást tett, de már másnapra kiderült számára, hogy az nem volt elég. Jobban kell ügyelnie a kérdésekre, ki kell találnia, mit várnak tőle. (Ez okozta a legtöbb gondot a hozzá hasonlóan hamis „beismerésre” kényszerített Mocsári Józsefnek is.¹⁰⁹⁵) 4-én Szentgáli nyilván megkérdezte, mi történt a holttesttel. Mivel a jegyzőkönyv nem tartalmazza a választ, kétségtelen, hogy Molnár kitérő választ adott. Tóth Ilona jegyzőkönyvéből másnap megtudhatta: nemcsak azzal vádolják, hogy örként részt vett a gyilkosságban, hanem azzal is, hogy segített a hulla eltüntetésében, amit előző nap elhallgatott, vagyis részvétele a bűntényben nem korlátozódott az örködésre. Nyilván felismerte, hogy a leghatékonyabban úgy tud védekezni, ha a felmerülő kérdésekben társait terhelő vallomást tesz. Megtette, amire kényszerítették. December 5-én hajlandó volt nemcsak

¹⁰⁹³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 71–72.

¹⁰⁹⁴ Horváth Ibolya, 1992, 409. A Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya munkakörének meghatározása, 1953. június 15. után.

¹⁰⁹⁵ Szokolczai Attila, 2012.

mege erősíteni azt, amit Tóth Ilona vallott, hanem ahhoz hozzá is tenni: Kollárt kirabolták, Maráczai a gyilkosság idején is a szobában volt. 14-én pedig – a jelek szerint elsőként – elmondta a történetet arról, hogyan taposta Gönczi az áldozat nyakát (amit nem látott, de amit Gönczi állítólag elmondott neki).¹⁰⁹⁶ Ezzel fő vonalaiban összeállt a Kollár-ügy: Tóth Ilonára rábizonyult az ölés, Gönczire egy olyan cselekmény, amely okvetlenül halált okozott volna. Egyedül Gyöngyösi szerepe maradt bizonyítatlan, akit a politikai rendőrség a Kollár-gyilkosságon kívül a Futácsi Endre, valamint a Jagicza László sérelmére elkövetett bűncselekményekben is bűnösnek tudott. Akkorra volt a bűnlajstroma, hogy elítélése egy pillanatig sem tűnt kétségesnek, ezért Szentgáli ellazsálta a feladatnak ezt a részét.

Az iratok arra is választ kínálnak, hogy a Tóth Ilonával együtt letartóztatott fiúk közül miért Molnárra osztották a gyilkosság tanújának szerepét. Szentgáli november 22-én javaslatot tett szabadlábra helyezésére, ezt 24-i kihallgatásán közölte vele.¹⁰⁹⁷ Eszerint akkor a Domonkosbelieket még nem vádolták gyilkossággal, hiszen ebben az esetben egy talán fontos tanú elengedése fel sem merült volna. Számos jel mutat azonban arra, hogy kevéssel 24-e után új irányt vett a nyomozás, és a gyilkosság lett az elsőrendű vádpont. Arról Szentgáli nyilván kihallgatta Molnárt, noha jegyzőkönyv nem készült vagy nem maradt fenn. A kérdések két tárgy köré csoportosulhattak: kit ismer a Domonkosból, illetve milyen erőszakos cselekménynek volt (ott) tanúja. A Domonkosból Molnár igazán csak egy embert ismert: Gyöngyösit. Vele való kapcsolatát nem tarthatta veszélyesnek, ezért nem látott okot elhallgatására. Gyöngyösit azonban a rendőrség akkor már veszélyes ellenségnek tudta, ami Molnárt is veszélyesnek mutatta. És tanúja volt egy erőszakosnak tekinthető esetnek: Petruska kikérdezésének, amikor védelmébe vette a lányt. Erről biztosan beszámolt, hiszen előnyösnek látta a maga szempontjából. Szentgáli azonban nemcsak azt hallotta, hogy Molnár mit csinált, de azt is kiolvasta beszámolójából, hogy ott volt, amikor vezető ellenforradalmárok (Tóth Ilona és Gyöngyösi) kihallgattak egy árulással gyanúsítottat, vagyis vagy a vezetők közé tartozott, vagy a bizalmasuk volt. Ráadásul Petruska kikérdezése november 17-én történt, amikor Obersovszkyékkal tárgyaltak, és amikor „Dávid” szerint gyanús dolgok történtek a Domonkosban. November végén még csak körvonalazódott a gyilkossági ügy. Szentgáli nem tudhatta, hogy Molnár ártalmatlanul végződő története Petruskáról nem azonos-e azzal a gyilkossággal, amiről már voltak információi. Ez lehetett nem jegyzőkönyvezett vallomásának az a két eleme, amelyek alapján kiemelte a többi őrizetbe vett közül, és belőle csinált a

¹⁰⁹⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 14.

¹⁰⁹⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. november 24.; Kiss–M. Kiss, 2007, 173.

gyilkosságot közvetve bizonyító tanút. Molnár hasonló körülmények között tehetette meg magát mentő vallomását, mint a tőle nem sokkal fiatalabb Scharf Móric a tiszzaeszlári perben. Kövér György valószínűnek tekinti, hogy Scharfot megverték, de fontosabbnak tartja a fenyegetést (az elítélést bűnrészesség címén), illetve a csábítást (megfelelő vallomással magán és apján is segíthet).¹⁰⁹⁸ Scharf megtette a tőle várt vallomást, amellet a tárgyaláson is kitartott, élete végéig nem vonta vissza, legfőljebb vallomásra kényszerítésének okait beszélte el másképp.

Molnár tehát valamikor november végén ártatlanságának tudatában őszinte vallomást tett, amiből Szentgáli azt olvasta ki, hogy a veszélyes ellenségek közé tartozik, amit igazolt Tóth Ilona vallomása, miszerint tettestársuk volt a gyilkosságban. Interjúja szerint Molnárt számtalanszor kihallgatták, de a november 24-e és december 4-e közti időből nem maradt fenn (talán nem is készült) jegyzőkönyv. A tíznapos hiátus jelzi, hogy sokáig ellenállt. Amikor végül hajlandó volt együttműködni, először azt a két személyt vádolta, akiről tudta, hogy nincsenek őrizetben, de Szentgáli megértette vele: többet kell tennie, ha el akarja kerülni, hogy tettestársukként állítsák bíróság elé. Kollaborálásának biztosítása érdekében nyomás alatt tartotta, de jutalmazta is. Előbbi érdekében vette be a november 21-re antedatált nyomozást elrendelő határozatba, hogy „egy ember meggyilkolásában vett részt”.¹⁰⁹⁹ Másfelől besegített védekezésébe, lehetővé téve, hogy a holttestről készült fotó hátulján – nevét Tóth Ilonáé elé besúrvva – elsőként írja alá a beismerésként kezelt mondatot, miszerint az a meggyilkolt személyt ábrázolja.¹¹⁰⁰ Az első számíthatott ugyanis leginkább arra, hogy beismerését a bíróság enyhítő körülményként figyelembe fogja venni. Szentgáli korábban Tóth Ilonának biztosította az elsőséget, amit később átruházott Molnárra.

A főhadnagy ezen túlmenően is besegített védekezésébe. Először a nyomozást lezáró jegyzőkönyvbe került bele, hogy csak Gyöngyösi halálos fenyegetésére maradt a csoportban.¹¹⁰¹ A tárgyaláson ehhez Molnár hozzátette: „Nem tudtam tőle elszabadulni. Állandóan figyelt, követett, gyanús voltam neki. Úgy látszik, félt, hogy elárulom.”¹¹⁰² Gyöngyösi mindezt tagadta,¹¹⁰³ de akadt „érdektelen” tanú, aki igazolta Molnár vallomását. Bak Istvánné (Kollár unokatestvére, aki egy ideig Molnár apjának felesége volt) többször beszélt arról, hogy a fiú szabadulni akart, de Gyöngyösi „nem engedi haza”, „nagy terror alatt

¹⁰⁹⁸ Kövér György, 2011, 378–382.

¹⁰⁹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Határozat nyomozás elrendeléséről Molnár József ellen, 1956. november 21.

¹¹⁰⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., 165/1.

¹¹⁰¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 29.

¹¹⁰² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár József tárgy. jkv., 1957. február 26. 74.

¹¹⁰³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 26. 76–77.

tartja, nem tud elmenni tőle”.¹¹⁰⁴ Mint már jeleztem: Bakné volt az egyetlen mentő tanú, akit vélhetően ezzel fizettek ki a holttest azonosításáért.

Rekonstrukcióm szerint Molnárt arra kényszerítette a politikai rendőrség, hogy válasszon: kitart általuk tagadásnak tekintett vallomása mellett (nem tud a Domonkosban elkövetett gyilkosságról, netán gyilkosságokról), és osztozik vádlott-társai sorsában, vagy megteszi a tőle elvárt vallomásokat. A Tóth Ilona-ügy vádlottjai közül ő volt a legfiatalabb. Nem tudott ellenállni. Ahogy társai sem. Mindegyikük tett súlyos, vagy kevésbé súlyos következményekkel járó hamis vallomást. Molnár kollaborálását busásan megfizették: első fokon mindössze nyolc hónap börtönre ítélték (ennyi járt annak, aki részegen szidta Kádárt vagy az oroszokat), vagyis nem volt elképzelhetetlen az sem, hogy azonnal szabadlábra helyezik, hiszen a büntetés nagyobb részét addigra az előzetes letartóztatással már kitöltötte. De a vád hamis tanúját nem lehet szabadon engedni. Scharf Mórict is felügyelet alatt tartották a tárgyalás végéig. Molnár is őrizetben maradt.

Gyöngyösi és Gönczi már őrizetbe vétele másnapján, december 6-án vallomást tett a gyilkosságról (így aznap már mind a négy gyanúsított „beismerő” vallomása a nyomozók rendelkezésére állt). De történeteik tovább nehezítették Szentgáli feladatát, ők ugyanis nemcsak egyes részletekben tértek el attól, amit Tóth Ilonától jegyzőkönyvbe vett, hanem szerintük más volt a bűntény elkövetője. Tóth szerint Gönczi vagy Gyöngyösi fojtotta meg a férfit, szerintük pedig ő volt a gyilkosa. (Mivel Molnár vallomása Tóth Ilonáét követi, azt az elemzésben figyelmen kívül lehet hagyni.)

Gyöngyösit (és Gönczit) december 6-án szovjetek hallgatták ki, sőt, Mátéffy úgy tudja, hogy kivitték őket Kárpátaljára, de ennek máshol nincs nyoma.¹¹⁰⁵ A jegyzőkönyvet utólag látta el kézjegyével Szentgáli, aki nem tudta a kihallgatás pontos idejét, ezért először kérdőjelet tett a dátumba („1956. december ?”). Gönczi beszélt arról, hogy először szovjetek hallgatták ki,¹¹⁰⁶ de annak nyoma van Gyöngyösi első jegyzőkönyvében is: az általa Etának nevezett Csontosról az irat készítője szükségesnek látta közölni, hogy nő, Gönczi nevét pedig következetesen Gencének/Genczének írta. Gönczi első jegyzőkönyvében a személyes névmás szükségtelen használata sejteti, hogy az irat orosz nyelven készült, onnan fordították vissza magyarra („Tóthtal én néha vidékre jártam élelemért”, „úgy látszik, ő még él”¹¹⁰⁷). Tóth Ilona a tárgyaláson beszélt arról, hogy szovjetek hallgatták ki, miután a Deák térről átvitték a

¹¹⁰⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bak Istvánné tárgy. jkv., 1957. március 14. 197, 198.

¹¹⁰⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 47.; OHA, 314. Mátéffy Csaba..., 1991, 111–112, 135–136.

¹¹⁰⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc orvosi vizsgálata, 1957. február 27.

¹¹⁰⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 6.

Gyorskocsi utcába.¹¹⁰⁸ Szovjet belügyesek viszonylag hosszú időn keresztül vettek részt az ügy vizsgálatában. Az *Élünkkel* csak nagyon laza kapcsolatban lévő, más perben elítélt Szilassy Gábort is ők hallgatták ki, és szembesítették Gyöngyösivel, pedig csak december 25-én vették őrizetbe, és szovjet volt az első kihallgatója Eörsi Istvánnak is.¹¹⁰⁹

Gyöngyösi első jegyzőkönyve két szempontból is nagyon különös. Egyfelől feltűnően szűkszavú történetet tartalmaz a gyilkosságról, a nagyobb rész az *Élünkkel* kapcsolatos vallomását rögzíti; másfelől szerepe a Kollár-ügyben még jelentéktelenebb, mint későbbi vallomásaiban, miközben más kérdésekben személyét és szerepét egyaránt bűnösebbnek mutatja, mint később, illetve ami róla megállapítható. Első történetében az általa csak Kopasznak nevezett fegyveres vitt be a kórházba egy ávosnak tartott férfit. Tóth Ilona – Gönczi, Molnár és az ő jelenlétében – kihallgatta, és miután az illető tagadta, hogy ávos volna, elhatározták, hogy megölik. Az ahhoz szükséges eszközöket Tóth vitte a szobába, a férfit ő altatta el, és ő volt az, aki a bal kezébe adott morfiumos benzininjekcióval megölte, majd a hullát elásták a templomkertben.¹¹¹⁰ A történet – Tóth és Molnár december 4–5-i jegyzőkönyveihez képest is – elnagyolt és üres. Nincs benne fénykép, verés, WC-be vitel, bicskázás, amikről Tóth és Molnár már vallomást tett. Ami pedig belekerült a jegyzőkönyvbe, az nagyon különbözik minden más variánstól. Egyedül itt szerepel, hogy az ávosnak tartott férfit egyetlen fegyveres vitte be, hogy Tóth Ilona határozta el a kihallgatását, és hallgatta ki, hogy ő vitte be a szobába a gyilkossághoz használt orvosi eszközöket, és ölte meg a férfit egyetlen, annak bal kezébe (nem is a karjába) adott injekcióval. Az eltéréseknek két kézenfekvő magyarázata lehet. Feltételezve, hogy a gyilkosság megtörtént, és többé-kevésbé úgy, ahogy az eljárás feltárta, feltehető, hogy Gyöngyösi igyekezett saját szerepét elhallgatni vagy kisebbiteni, és ahogy Szentgálinak később sikerült a kezdetben elhallgatott részekre fényt derítenie, úgy bővült Gyöngyösi vallomása. Azonban december 6-án nemcsak saját szerepét hallgatta el, hanem elhallgatott vagy másként mondott el számára indifferens részleteket is. Például semmi oka nem volt egy bekísérőről beszélni kettő helyett, és semmi oka nem volt hallgatni a fényképről. Másfelől egyéb cselekményeit (*Élünk*, fegyveres ellenállás) a valóságosnál nagyobbak, súlyosabbnak vallotta, vagyis ha a gyilkosság elbeszélése védekezésből volt üres és elnagyolt, akkor ez csak akkor lehetséges, ha Gyöngyösi valamiért kizárólag a gyilkossági vádat próbálta tagadni.

¹¹⁰⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20. 22.

¹¹⁰⁹ BFL, XXV.97.a. 527/1957. Szilassy Gábor ügye. Szilassy Gábor perorvoslati kérelme, 1958. március 18.; Eörsi István, 2006, 33–39.

¹¹¹⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 6.

A gyilkossági történet szűkszavú elbeszélésének szerintem valószínűbb magyarázata az, hogy szovjet kihallgatóit elsősorban az *Élünk* érdekelte, és nem látták szükségesnek körültekintően bizonyítani, amit bizonyítékok nélkül is tudtak: a fasiszta ellenforradalmárok gyilkosok. Ezért lett rövid és elnagyolt a gyilkossági rész. Csak a lényeg rögzítésére szorítkoztak: a férfit megölték, és – ami nekik fontos volt: – a bűntényről tudtak az írók, akiknek „mi részletesen elmeséltük az éjszaka folyamán történeteket. Ők meghallgattak bennünket, és semmit sem mondtak.”¹¹¹¹ Másfelől keveset tudtak a Kollár-ügyről. Kevesebbet, mint amennyi Tóth Ilona és Molnár vallomásában szerepelt. November 4-e után a politikai rendőrség szovjet belügyesek segítségével és vezetése alatt szerveződött újjá, összedolgoztak. Nem valószínűtlen tehát, hogy Tóth Ilonáék vallomásáról december 6-ra tájékoztatták a szovjeteket (akik még december végén is részt vettek az ügy vizsgálatában). 1949-ben sem jelentett problémát összehangolni Rajk László budapesti és Lazar Brankov moszkvai vallomását.¹¹¹² Ráadásul Gyöngyösi után már őrizetbe vétele előtt is nyomoztak, a november 27-én őrizetbe vettek rőla (és Palotás Józsefről) kérdezték,¹¹¹³ az összegyűlt információkat tehát megoszthatták a szovjetekkel. A szovjet segítség pedig jelentősen kitágította a per horizontját, emelte jelentőségét. A gyilkosságról addig készült jegyzőkönyvekben ugyanis szó sem volt Gáliékról, Tóth Ilona és Molnár december 4-i és 5-i vallomásaiban nyoma sincs, hogy az írók a gyilkosság idején lettek volna a Domonkosban. Ezt először Gyöngyösi (és Gönczi) december 6-i jegyzőkönyvében sikerült dokumentálni, eszerint az *Élünk* ügyét a szovjet belügyeseknek sikerült összekapcsolniuk a Kollár-gyilkossággal. Hogy az írók a gyilkosság idején voltak a Domonkosban, annak valószínűsége már november végén felmerült, akkor kaphatta „Dávid” a feladatot, hogy Gáliéktól próbáljon valamit megtudni arról. Amikor a magyar belügyesek értesültek Gyöngyösiék elfogásáról, ezért kérhették meg szovjet kollégáikat, hogy az őrizetbe vettek a gyilkosságról is kérdezzék ki. Az elsősorban a gyilkossági ügyet nyomozó magyarok attól azt várhatták, hogy újabb tanúkkal tudják bizonyítani a bűntényt. A két ügy összekapcsolása több hasznot ígért a szovjeteknek: a szellemi ellenállásban résztvevőket sikerül belekevernü egy súlyos köztörvényes bűncselekménybe, sikerül őket legalábbis gyilkosok cimboráinak mutatni.

Gyöngyösiék lebukásának körülményei pedig megengedik a feltételezést, hogy nem véletlenül fogták el őket. Öten utaztak a gépkocsiban, amelyet a szovjet járőr megállított, de csak négyüket vették őrizetbe, mert az ötödik eltűnt a nagykorúton. Ez Csontos Erzsébet volt.

¹¹¹¹ Uo.

¹¹¹² Zinner Tibor, 2013, 466.

¹¹¹³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., A XIV. kerületi kapitányság jelentése, 1956. november 28.

M. Kiss Sándorék érthető kétkedéssel fogadták a különös esetet. Ők Csonstost a november 4-e utáni ellenállás meghatározó szereplőjének tartják, akiről ugyanakkor azt is feltételezik, hogy talán együttműködött a politikai rendőrséggel. (Utóbbi már Gyenes Pál felvetette, és Eörsi László is azt valószínűsíti, hogy a nő „kádárista ügynök” volt.¹¹¹⁴) Noha egyértelmű bizonyíték egyelőre nem áll rendelkezésre, mégis nagyon valószínű, hogy Csontos a politikai rendőrségnek (és feltehetően a KGB-nek is) dolgozott. November közepétől december végéig ő fogta össze, ő tartotta együtt, ő adott célt azoknak a fiataloknak, akiket később különböző perekben elítéltek.¹¹¹⁵ Ő szerezte azt a Mester utcai lakást, ahol december 6-ára virradó éjjel őrizetbe vették Kovács Ferencet, Mátéffy Csabát és Molnár Sándort.¹¹¹⁶ Mátéffyt és Kovácsot ő küldte oda a műegyetem vári kollégiumából, kérve utóbbi, hogy ott várja meg,¹¹¹⁷ mégsem értesítette Göncziék lebukásáról, miután neki sikerült „megszöknie”. A rendőrök tudták, kiket fogtak el, hiszen azonnal az ellenforradalmi ügyekben illetékes politikai nyomozó osztályra vitték őket.¹¹¹⁸ Csontos december végén a Péch Géza-perben halálra ítélt Balogh Lászlóval és Békési Bélával indult Ausztriába. Az utat ő készítette elő. Ő átjutott, de két társát elfogták.¹¹¹⁹ Államvédelmi kapcsolatát valószínűsíti egy karhatalmista perbe fogása. Szilassy Gábor november 23-án a Péterfy kapujában ismerkedett meg vele, amikor a néma tüntetés idején behívta a kórházba. Mivel a nő megtetszett neki, a következő napokban többször találkoztak. December 5-én Csontos elvitte egy megbeszélésre, ahol a nőtüntetésről és a további teendőkről beszéltek. Az 1. karhatalmi ezredben szolgáló Szilassy akkor realizálta, hogy veszélyes kapcsolatba keveredett, otthagya a megbeszélést, és többet nem találkozott Csontossal. A nőn kívül senkit nem ismert, és őt sem ismerte más, december 25-én mégis őrizetbe vették.¹¹²⁰ Leginkább a Csontostól kapott információk révén találhatták meg, tőle tudhattak találkozásaikról. Mindezek alapján feltételezhető, hogy Csontos december 5-én a magyar (vagy a szovjet) államvédelem megbízásából volt a kocsiban, azzal a feladattal, hogy az *Élünk* készítőit tárgyi bizonyítékokkal együtt (fegyver, írógép stb.) kelepçébe csalja. December 5–7-én, hetvenkét órán belül – négy különböző helyszínen – gyűjtötték be azokat, akiknek közük volt az *Élünk* készítéséhez és terjesztéséhez, azon keresztül a nőtüntetéshez,

¹¹¹⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 39, 87, 120.; Gyenes Pál, 1992, 13, 70.; Eörsi László, 2011, 281.

¹¹¹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona...; BFL, XXV.4.f. 8081/1958. Derzsi Sándor...; BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza...

¹¹¹⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Derzsi Mózesné tárgy. jkv., 1957. március 20. 244. Molnárt egy későbbi, de ugyancsak az *Élünkkel* kapcsolatos perben, mások mellett Káldor Vera vádlott-társaként ítélték el. BFL, XXV.4.a. 517/1957. Eörsi István és társainak pere.

¹¹¹⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 8. 152.

¹¹¹⁸ OHA, 314. Mátéffy Csaba..., 1991, 36, 42, 46.

¹¹¹⁹ BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza..., 361. d. Péch Géza jkv., 1957. február 23.

¹¹²⁰ BFL, XXV.97.a. 527/1957. Szilassy Gábor ügye. Szilassy Gábor jkv., 1957. március 6.

valamint Csontos Erzsébethez: a Tóth Ilona-per akkor még szabadon lévő összes vádlottját, szám szerint kilenc embert, valamint az Eörsi István-perben elítélt Káldor Verát és Molnár Sándort. Pribelszki Istvánt, Tóth Ilonáék pertársát a műegyetem vári kollégiumában vették őrizetbe, tehát a rendőrök tudták róla, hogy részt vett az *Élünk* készítésében és terjesztésében, hiszen nyilván nem egyedül volt a diákszállón. Házkutatást tartottak a Faluszínházban és a kollégiumban, ahol a megelőző napokban Csontos részvételével készítették az *Élünket*. Ezek szerint a társaságot alaposan feltérképezték, az akció jól elő volt készítve.

A Gyöngyösiék őrizetbe vételéről készített jelentés is azt valószínűsíti, hogy nem véletlenül állították meg őket. Csajnyikov főhadnagy szerint azért, mert a kocsis „nagyon összevertnek látszott. Meg volt nyomva a baloldal, a hátsó rész, és a gépkocsi rendszáma pedig egy kartonra volt felírva.”¹¹²¹ Az ötvenhatos fotók tanúsága szerint a kocsik többsége így nézett ki, ez tehát nem szűrhető személy. Valószínűbb, hogy Csontost követve került sor feltartóztatására. Annál is inkább, mert noha egy katonai járőr fogta el, nem a hadsereg elhárítói, hanem a KGB hallgatta ki őket,¹¹²² ami arra mutat, hogy tudták, kik kerültek kézre. A KGB pedig csak több mint huszonnégy órával elfogásuk után hallgatta ki Gyöngyösit és Gönczit, vagyis volt idő beszerezni a szükséges információkat. Azt, hogy felkészültek Gyöngyösiből (és Göncziből), a jegyzőkönyv is bizonyítja, amely hivatkozott a vizsgálat addigi eredményeire.¹¹²³ December 6-án még Gyöngyösi jelenthette azt a pontot, ahol összeért az *Élünk* ügye a vélelmezett gyilkossággal, hiszen ő volt az egyetlen, akit mindkettőben bűnösnek tudtak. D. Szabó találkozott vele a Domonkosban, „Dávid” tehát jelenthetett róla, Csontostól pedig tudhatták, hogy december elején részt vett az *Élünk* készítésében és terjesztésében. Ezért lett ő az elsőrendű vádlott. Az ügyet maguk között még január végén is Gyöngyösi és társai néven emlegették.¹¹²⁴

Gyöngyösi szovjet kihallgatóit tehát nagy vonalakban tájékoztathatta a rendőrség Tóth Ilona és Molnár vallomásairól. Legalábbis Tóth december 4-i vallomásáról, amelyben a lány öt és Gönczit vallotta gyilkosnak, Gyöngyösi ugyanis öt vádolta viszont, Molnárról pedig annyit sem mondott, amennyit ő a december 5-i jegyzőkönyv szerint önmagáról. Vallomásra bírására a szovjeteknek más eszközük is volt. Hogy mi, annak nincs nyoma, de hogy nagyon hatékony volt, annak igen: Gyöngyösi olyan dolgokat is „beismert” első kihallgatásán,

¹¹²¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Csajnyikov főhadnagy. jelentése, 1956. december 5.

¹¹²² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc orvosi vizsgálata, 1957. február 27.; Kiss–M. Kiss, 2007, 47.

¹¹²³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 6.; Kiss–M. Kiss, 2007, 195.

¹¹²⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 288. Jelentés Angyal István és társai ügyében, 1957. január 25.

amelyeket a későbbi vizsgálat nem tudott bizonyítani, illetve amelyek hamissága bizonyítható. A jegyzőkönyv elején, egy általános kérdésre meglepő vallomást tett:

„Kérdés: Milyen szerepet töltött be az ellenforradalmi illegális szervezetben?

Felelet: Mielőtt erre a kérdésre felelnék, szeretnék röviden magamról beszélni.

Munkás családból származom. 1946-ban Budapesten letartóztattak, és a német megszállóknak nyújtott segítség miatt tíz évre elítéltek.”

Mint korábban bizonyítottam, Gyöngyösit nem ítélte el 1946-ban a népbíróság, tehát önmagát hamisan terhelő vallomást tartalmaz első jegyzőkönyve. Ha mégis elítélte volna a Szegedi Népbíróság, akkor sem állt volna érdekében arról beszámolni a szovjeteknek. Mégis aláírta a jegyzőkönyvet, amit vagy olvasatlanul tett, vagy olyan állapotba került, hogy bármit hajlandó volt aláírni. Ezt legvalószínűbben brutális megkínzásával érhették el, noha arról soha nem beszélt, Gönczi azonban az őt ért bántalmazásokról igen.¹¹²⁵ Gyöngyösi – a jegyzőkönyv szerint – azt is „beismerte” első kihallgatásán: „A budapesti ellenforradalmi felkelés idején a Landler Jenő utcában lévő felkelő csoportot vezettem”. Ezt ügyészi kihallgatásakor még megerősítette, a tárgyaláson azonban tagadta.¹¹²⁶ Mint már tárgyaltam: a Landler Jenő utca 44.-ben nem fegyveres felkelő csoport tanyázott, hanem egy nemzetőr egység bázisa volt ott, amelynek parancsnoka nem Gyöngyösi, hanem Palotás József volt. A jegyzőkönyv szerint Gyöngyösi „a legutóbbi időkgig”, vagyis őrizetbe vételéig „négy illegális csoport” vezetője volt. Később mindig tagadta, hogy bárhol vezető lett volna. Konkrétan egyetlen esetben merült fel, hogy egy csoport vezetője lett volna: több vallomás szerint a november 4-ét követő hét második felében ő lett a Landler 44. parancsnoka, az azonban semmiképpen nem lehetett „a legutóbbi időkgig”, hiszen az ottani egységet a szovjetek 9-én felszámolták. Azt követően Gyöngyösi különböző közösségi szállásokon lakott: a Murányi utca 30. alatti munkásszállón, a Domonkos utcai kiegészítő kórházban, a Péterfy Sándor Utcai Kórházban, majd a Makarenko (ma Horánszky) utcai diákszállón. Leginkább úgy válhatott négy „illegális csoport” vezetőjévé, ha a jegyzőkönyv készítője ezeket mind illegális csoport bázisainak tekintette, és akként jegyzőkönyvezte vallomását. Végül a jegyzőkönyv szerint Gyöngyösi volt „a legutóbbi időkgig az Élünk című illegális újságot kiadó nyomda vezetője”. Ezzel szemben az eljárás azt bizonyította, hogy részt vett az első, majd az utolsó számok sokszorosításában és terjesztésben, de nem volt vezető szerepe a lap készítésében, így nem lehetett a nyomda vezetője.

¹¹²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc orvosi vizsgálata, 1957. február 27.

¹¹²⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós üg. jkv., 1957. január 8., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 24–25., 1957. február 22. 47.

Gyöngyösi tehát a december 6-i jegyzőkönyv szerint hamisan vallotta magát tíz év börtönre ítélt háborús bűnösnek, valamint a Landler 44., az Élüket kiadó „nyomda” és négy meg nem nevezett illegális csoport vezetőjének, miközben tagadta, hogy cselekvő résztvevője lett volna a Domonkosba bevitt férfi megölésének. A jegyzőkönyv szerint Tóth Ilona csinált mindent, Gyöngyösi (valamint Gönczi és Molnár) pusztán jelen volt, illetve miután Tóth megkezdte a férfi altatását, ő segített abban. Valószínűtlen és valószínűtlen, hogy egyfelől súlyos büntetéssel fenyegetett hamis vádakot vett volna magára, miközben tagadta az általa elkövetett bűncselekményt – akkor is, ha jelentős különbség volt a politikai és a köztörvényes cselekmények társadalmi megítélése között. Feltételezve, hogy első kihallgatásakor lényegében azonosan viszonyult a különböző vádakhöz, az következtethető, hogy a Kollár-ügyben is többet vallott, mint amennyi történt, vagy mint amennyiről tudomása volt. Ez azért is valószínű, mert az egyetlen konkrétum, amit a gyilkosságról állított, a későbbiek során hamisnak bizonyult: a tárgyaláson tisztázódott, hogy Tóth Ilona nem szúrta injekciót az áldozat bal karjába (se a bal kezébe, ahogy Gyöngyösi első jegyzőkönyvében olvasható).

A december 19-i jegyzőkönyv szerint (feltehetően az elé tárt bizonyítékok alapján) igazolta a Kollár-gyilkosság részleteit (injekció beadása a nyakba, majd a szívbe, az áldozat nyakának megtaposása, majd szíven szúrása a WC-ben), és többet „ismert be” saját cselekményéből is, de csupa olyat, ami nem okozhatott halált.¹¹²⁷ Elismerte, hogy kétszer pofon ütötte, hogy elvette 200 forintját, hogy Gönczi felszólítására („tegyük el láb alól”) agyon akarta löni, de attól elállt. Újólaj elmondta, hogy segített az altatásban. Noha ez volt az egyetlen cselekménye, amelyet az ölés részének lehet tekinteni, arról semmi konkrétumot nem tudott mondani. Ezt az orvosszakértők jelenlétében kénytelen volt elismerni: „Nem emlékszem, hogy a klór-etil milyen volt, és arra sem, hogyan kell locsolni vele.”¹¹²⁸ „Beismert” cselekményének csak egyetlen súlyos következményű mozzanata volt: ő kínálta, majd adta oda a bicskát, amivel Tóth Ilona szíven szúrta Kollárt. Ennek súlyát már ügyészi kihallgatásakor megpróbálta csökkenteni. Míg a rendőrségi iratban még az áll, hogy elővette és odaadta a bicskát, az ügyészségi szerint azt a lány kérte el tőle.¹¹²⁹ Noha a szöveg szerint a Landler 44. parancsnokának mondta magát, egyetlen olyan esetről sem beszélt, amikor parancsnokként intézkedett volna. Ellenben „felettesei” küldték át a Domonkosba, az ő utasításukra vette át az „illegális nyomda vezetését”. Nyilván abban bízott, hogy vallomása nem őt, hanem a parancsokat kiadókat mutatja elsősorban felelősnek. Valójában magát hozta

¹¹²⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 19.

¹¹²⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 28. 83.

¹¹²⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós üg. jkv., 1957. január 8.

nehezebb helyzetbe, hiszen elismerte, hogy az ellenforradalmi szervezet tagja volt, tehát megáll ellene a szervezkedésben való tevékeny részvétel vádja. De próbált védekezni annak hangsúlyozásával is, hogy az általuk készített rölapok „nem irányultak a népi demokrácia megdöntésére”, az általa ismeretlen Kollár megölését pedig nem határozták el előre.

Ügyészségi kihallgatásakor bízhatott abban, hogy védekezése valamennyire eredményes volt, hiszen nem feltétlenül kellett halálos ítéletre számítania. Az irat fejléce szerint szándékos emberöléssel és más bűncselekménnyel vádolták. Nem szerepel a jegyzőkönyvben, hogy részt vett volna a fegyveres harcban, kimaradt belőle a Futácsi-ügy (és még nem szerepelt bűnlajstromán a Jagicza sérelmére elkövetett emberölési kísérlet, amiről január közepe előtt ki sem hallgatták). A perbe fogottak közül – priusza miatt – leginkább róla feltételezhető, hogy tisztában volt a várható büntetésekkel (bár a vagyon elleni bűncselekmények miatt elítélt Gyöngyösinek nem okvetlenül kellett ismernie az élet elleni cselekményekért várható büntetést). Mindenesetre a szándékos emberölés legsúlyosabb büntetési tétele rendes büntetőeljárásban tizenöt év börtön volt. (A gyorsított büntetőeljárás bevezetését elrendelő törvényerejű rendelet, amely szándékos emberölésért is lehetővé tette halálbüntetés kiszabását, csak Gyöngyösi ügyészi kihallgatása után lépett hatályba.) De még a tárgyalás megkezdése előtt romlott a helyzete: a Jagicza-ügy beemelése következtében nemcsak társtettesként, hanem felbujtóként is megvádolták gyilkossággal.¹¹³⁰

A tárgyaláson részletes vallomást tett a Kollár-gyilkosságról, de továbbra is ügyelt arra, hogy súlyos következményű vádat ne vegyen magára. Története azonban több ponton sem illeszkedik a többi vallomásból kibomló (ötvenhetes) történethez, sőt, egyes kardinális pontokon azokkal összeegyeztethetetlen. Polgár Erzsébet – Kollár elhurcolásának koronatanúja – mindig azt állította, hogy a férfi a Landler 26. alatti fegyvereseknek lett gyanús, ők vitték be a Domonkosba. (Ezt igyekeztek 1958-ban a Toracz Sándor és társai elleni perben is bizonyítani.) Gyöngyösinek erről tett vallomásában nem az a rendkívüli, hogy Kollár bekísérőinek Kopaszt és Guszit mondta (az ötvenhetes történetben szereplő Kopasz és Fehér Károly helyett), hanem az, hogy a Kollárt foglyul ejtők szerinte a „102-esek összekötői” voltak. A „102-esek”-ről pedig azt állította, hogy a Dózsa 40. alatti munkásszálláson volt a bázisuk.¹¹³¹ Mint azt már tárgyaltam: a Dózsa 40.-be azt követően került néhány olyan fiatal, aki korábban valamilyen formában részt vett az eseményekben, hogy a Deák téri főkapitányságról szabadon engedték a november 16-án a Péterfyből begyűjtötteket, vagyis legkorábban 17-én. Elengedésükből leginkább azt következtethették, hogy a rendőrség nem

¹¹³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós üg. jkv., 1957. január 31.

¹¹³¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.

rendelkezik olyan adatokkal, amelyek alapján vizsgálatot indíthatnának ellenük. Nincs nyoma annak sem, hogy az *Élünk* harmadik száma előtt a Dózsa 40.-ben lévők akár csak terjesztettek volna röpcédulákat, vagyis közvetlenül szabadulásuk után sem csináltak tilalmas dolgot. Megmagyarázhatatlan tehát, hogy november 18-án miért tartották volna annyira gyanúsnak a nőismerősét a Murányi 30.-ban – a Dózsa 40.-től több háztömbnyire – meglátogató Kollárt, hogy bevitték volna megöletni a Domonkos utcai kiségitő kórházba. Gyöngyösi most tárgyalt vallomásán kívül sem a Tóth Ilona-, sem a Toracz-perben nem merült fel, hogy Kollárt a Dózsa 40.-ben lévő csoport tagjai találták volna gyanúsnak, és vitték volna a Domonkosba. Amikor pedig a tárgyaláson Gyöngyösi vitába szállt vádlott-társának, Kovács Ferencnek a vallomásával, jegyzőkönyvbe került egy olyan állítása, amely szerint Kollárt egyáltalán nem kapcsolta a Landler Jenő utcához. Kovács arról beszélt, hogy november 23-24-e tájban egy férfi és egy nő kereste Gyöngyösit a Péterfyben, mivel a férfi „egyik nőismerősének a férjét vagy vőlegényét Gyöngyösiék elvitték”.¹¹³² Kétségtelen, hogy Kovács a Kollárt kereső Vári házaspárral találkozott. A tőlük kapott információ alapján kérdezte 26-án, ugyancsak a Péterfyben (amikor állítólag Jagicza kivégzését elhatározták) a „Domonkos utcai dolgot” Gyöngyösitől. Gyöngyösi azonban a Landler Jenő utcából elvitt férfit nem kapcsolta össze a Domonkos utcai dologgal, vagyis a Kollár-gyilkossággal: „Kovács nekem csak annyit mondott, hogy keresnek a rendőrök azért a személyért, akit a Landler Jenő utcai szállásról elhoztak. A Kollár-féle gyilkosságról nem tudott.”¹¹³³ Eszerint pedig nem tévesztésből vallotta, hogy Kollárt a Dózsa 40.-beliek vitték be, hanem úgy tudta. Ilyen állítás azonban egyetlen fennmaradt dokumentumban sem szerepel. A legvalószínűbb, hogy Gyöngyösi az őrizetbe vétele után (a neki feltett kérdésekből, illetve a vele ismertetett vallomásokból) szerzett információkból következtette, hogy állítólagos áldozatukat a Dózsa 40.-ben tanyázó úgynevezett 102-esek vitték be, és ez alapján tette meg vallomását. Vagy összekeverte a két gyilkossági ügyet, Jagiczát ugyanis a vád szerint valóban a Dózsa 40.-beliek gyanúsították meg áruházzal, és akarták azért kivégezni. (Esetleg az állítólagos Colos kihallgatásának történetét nem tudta elkülöníteni a Kollár-ügytől.) Gyöngyösi nem volt tömeggyilkos. Ha mégis összekevert két olyan gyilkosságot, amelyeknek vádlottja lett, azt leginkább azért tehetette, mert egyikről sem volt biztos tudása, azokról csak őrizetbe vétele után kapott

¹¹³² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 8. 145. Lásd még Kovács Ferenc tárgy. jkv., 1957. március 12. 158–159.

¹¹³³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. március 12. 159. Mint arról már volt szó, Kollár sógora, Vári András rendőr volt. Kovács nyilván azt mondta neki: kereste valaki, aki rendőr, amire Gyöngyösi úgy emlékezett, hogy kereste a rendőrség.

töredékes információkat, amelyekből nem tudta összerakni a történetet. Hasonlóan keverte össze a vizsgálótól ellesett információkat a tiszsaeszlári per egyik gyanúsítottja, Klein Ignác.¹¹³⁴

A tárgyaláson Gyöngyösi elmondta, hogy Kollár altatásától olyan erős éterszag lett a szobában, hogy mindannyian rosszul lettek, ezért kinyitották az ablakot, de előtte leoltották a villanyt.¹¹³⁵ Ez azonban azt is jelenti, hogy Kollárt addig villanyfénynél verték és gyilkolták, miközben egyetlen forrás van csak arra, hogy valami akadályozta volna a belátást: Gönczi egyik vallomása szerint „a gyilkosság alatt az ablakon volt egy pokróc”, de ő sem tudta, hogy azt ki tette fel.¹¹³⁶ A pokrócot soha máskor nem említették, noha többször beszéltek az ablak kinyitásáról. Valószínűtlen, hogy Kollár jelenlétében annyira hozzákészültek volna az öléshez, hogy bepokrócozzák az ablakot. Ráadásul egybehangzóan vallották, hogy a holttest elszállításához Tóth Ilona hozott valahonnan egy pokrócot, vagyis az ölés helyszínén nem volt. (Vallomásaik szerint a hullát a WC-ből vitték el, akkor tehát már semmi szükség nem volt a belátás megakadályozására.) Azt feltételezem, hogy vallomása megtételekor Gönczi érzekelte annak abszurditását, hogy takaratlan ablaknál ölték volna Kollárt, ezért próbálta, utólag, életszerűbbé tenni a bűncselekmény elbeszélését. Ha pedig az ablakot nem fedte semmi, és égett a villany, miközben Kollárt kihallgatták, verték, lelövésével fenyegették, majd altatták és injekciózták, az azt jelenti, hogy a szemközti házból bárki tanúja lehetett a bűncselekménynek. Ott feltehetően volt valaki aznap este, mert Gyöngyösi emlékezett rá, hogy égett a villany: a szellőztetés után azért látta, hogy Gönczi Kollár nyakán áll, mert „a szemben lévő ablakból a villany bevilágított”.¹¹³⁷ Még sincs nyoma, hogy a rendőrség bárkit kihallgatott, vagy akár csak keresett volna az ott lakók közül. Ezt az ügyészség és a bíróság sem látta szükségesnek.

Jól mutatja, hogy Gyöngyösi igyekezett az ötvenhetes történethez illeszkedő vallomást tenni, ám elégséges információk híján az több esetben mégsem sikerült neki, korábban már tárgyalt vallomása arról, hogy még a gyilkosság idején Kollár menyasszonyát is bevitték a Domonkosba.¹¹³⁸ Felmondta azt, amit fel kellett mondania, de egyértelműen tetten érhető a vallomás hamissága, hiszen számára teljesen ismeretlenként beszélt Kollár állítólagos menyasszonyáról, miközben ismerte Polgár Erzsébetet. Ugyanezt mutatja története az úgymond 102-esek állítólagos parancsnokának, a csak Colosként emlegetett férfinak a

¹¹³⁴ Eötvös Károly, 1904, 273–274.

¹¹³⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 30.

¹¹³⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 66.

¹¹³⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 30.

¹¹³⁸ Uo.

gyanússá válásáról és kihallgatásáról.¹¹³⁹ Szerinte Colost egy bizonyos Jocó nevezte árulónak. Amit később Jocóról még elmondott,¹¹⁴⁰ az alapján valószínűsíthető, hogy akiről beszélt, az nem József volt, hanem János. Tuma János, aki Toracz Sándorral együtt kezdettől részt vett a Landler 26.-ban az élelemárusításban. Azonban sehol fel sem merült, hogy kapcsolata lett volna a Dózsa 40.-beliekkel, márpedig Gyöngyösi szerint ott volt a 102-esek bázisa, kihallgatása után Colos oda ment vissza. Háromszor nevezte meg a kihallgatás résztvevőit, mindig másként: „a kihallgatásnál ott voltam én, Tóth Ilona, Gönczi”. „Ott volt Tóth Ilona, Kopasz” (és Gyöngyösi). „Kihallgatását Tóth Ilona és én vezettem”.¹¹⁴¹ (Gönczi tagadta, hogy akár csak hallomásból tudna Colos kihallgatásáról, mire Gyöngyösi megerősítette, hogy valóban nem volt ott.¹¹⁴²) Tehát miközben a férfit a 102-esek elárulásával vádolták, Gyöngyösi szerint a csoportnak egyetlen tagja vett csak részt a kihallgatáson, Kopasz, aki nem lehetett különösebben aktív, hiszen Gyöngyösi két alkalommal is kihagyta a felsorolásból. Az esetről Tóth Ilona is vallomást tett, története hasonlít Gyöngyösiére, ám a részletek ugyanúgy eltérnek, mint a Kollár-gyilkosságot elbeszélő vallomások.¹¹⁴³ Szerinte Jocó, és a Gyöngyösi variánsában nem szereplő Gyszi vitte be Colost. Gyöngyösi szerint a férfi azért lett gyanús, mert egy razzia idején nem volt a szálláson, Tóth Ilona szerint viszont azért, mert nem ment el egy előre megbeszélte akcióra. Gyöngyösi vallomásokor kevés sikerrel próbálta igazolni az elhangzottakat: csupán Gyszit említette,¹¹⁴⁴ aki viszont kimaradt Gyöngyösi történetéből.

Tóth Ilona és Gyöngyösi tehát a lényegét illetően egybecsengő vallomást tett egy november 17-én, az állítólagos Kollár-gyilkosság előtti napon árulással meggyanúsított felkelő kihallgatásáról, majd elengedéséről, történeteik azonban csupán egyetlen lényegtelen részletben egyeztek: elengedésekor élelmet adtak neki. Az eset egyikükre nézve sem volt különösebben terhelő, hiszen az iratokban nincs nyoma, hogy Colost is megölték volna, ám kétségtelenül megerősítette az általánossá vált gyanakvásról tett vallomásokot, illetve azt, hogy Tóth és Gyöngyösi a felkelők vezetője volt, hiszen hozzájuk vitték a gyanusítottat, azt ők hallgatták ki, és ők döntöttek sorsáról. Vallomásaik tehát, közvetve, alkalmasak voltak igazolni, hogy Kollárt is úgy gyilkolták meg, ahogy az a vallomásokból összeáll. A történet azonban valótlan, nem a novemberben történeteket beszéli el, a két vádlott tehát (ezúttal is) olyan hamis vallomást tett, ami nem mentette őket, hanem ellenkezőleg, alkalmas volt

¹¹³⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.

¹¹⁴⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 40.

¹¹⁴¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 28.

¹¹⁴² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. febr. 22. 51., Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 26. 66.

¹¹⁴³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 13.

¹¹⁴⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22. 40.

bűnösségük bizonyítására. Mivel a történetben – a vádlottakon kívül – csupa azonosítatlan szereplő van (Colos, Jocó, Kopasz és Gyuszi), annak hamisságát nem lehet alibivel bizonyítani: az említettek nem lehettek ott, mert abban az időben máshol voltak. Azt azonban az eltérő részleteken túl több körülmény is hamisnak mutatja. A 102-eseket Gyöngyösi a Dózsa 40. alatti állítólagos csoporttal azonosította, márpedig oda legkorábban november 17-én érkeztek az első olyan személyek, akiket korábbi tevékenységük miatt felkelőnek lehetett tekinteni. Ott tehát aznap senkit sem lehetett meggyanúsítani sem azért, mert egy még meg sem történt razzia idején nem volt jelen, sem azért, mert a csoport valamilyen akciójától távol maradt. A perben többen vallomást tettek olyanok, akik hosszabb-rövidebb ideig a Dózsa 40.-ben laktak: Kovács Ferenc, Lukács József, Mátéffy Csaba, Horváth Sándorné, Jagicza László, még a vizsgálati szakban Molnár Sándor, illetve más ügyben Kanász Anna, Kósa Károly, a tanú Kollár István és mások, de soha egyikük sem beszélt arról, hogy parancsnokukat valaki árulással vádolta volna, és kihallgatták volna a Domonkosban. Vallomásaikban pedig nem Colost, hanem mást mondtak parancsnoknak, Kósa Károlyt vagy Kovács Ferencet. És hamisnak mutatja a történetet annak konkrét ideje. Valószínűtlen ugyanis, hogy november 17-én délután, amikor Gáliék fogadására készültek, lett volna idejük a számukra idegen és érdektelen Colos kihallgatására. Amennyiben pedig nem hallgatták ki, arról csak úgy tudhattak vallomást tenni, ha ahhoz megkapták a szükséges információkat. Mivel elképzelhetetlen, hogy még november 20-a, Tóth Ilona őrizetbe vétele előtt összebeszéltek volna, hogy esetleges letartóztatásuk esetén mivel fogják hamisan vádolni magukat, kétségtelen, hogy a történet váza a politikai rendőrségtől származik.

A tárgyaláson Tóth Ilonát seregnyi részletkérdésben szembesítették Gyöngyösivel, a vallomásaik közötti ellentmondásokat azonban csak elvétve sikerült feloldani, például amikor tisztázódott: Tóth nem adott injekciót Kollár bal karjába.¹¹⁴⁵ A másik eredmény Gyöngyösi Domonkosba költözésének pontos datálása. E kérdésben kettejük vallomása csak látszólag volt ellentétes. Gyöngyösi azt mondta el, hogy Veszprémi valamikor november 13-14-én szólt, hogy akinek baja van, az menjen a Domonkos utcai kórházba, ekkor ment át Molnárral, és ez után találkozott Tóth Ilonával.¹¹⁴⁶ Ehhez a következő tárgyalási napon, Tóth közbevetésére hozzátette, hogy november 15-16-ig aludt a Murányi 30.-ban, azt követően pedig a Domonkosban.¹¹⁴⁷ Tóth Ilona azt állította, hogy Gyöngyösi Petruska Erzsébet kikérdezése előtt nem aludt a kórházban. Petruskát november 17-én vitték be a Domonkosba, Tóth Ilona

¹¹⁴⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona és Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 46.

¹¹⁴⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 20. 25.

¹¹⁴⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gyöngyösi Miklós tárgy. jkv., 1957. február 22. 38.

szerint tehát Gyöngyösi aznap este aludt ott először, hiszen valószínűtlen, hogy a kérdés vitatásánál tudott volna ügyelni arra, hogy Petruska kikérdezését egy nappal korábbra kellett datálnia. Vallomásaik között tehát nem ellentét volt, Tóth Ilona mindössze pontosította Gyöngyösi bizonytalan datálását. A bíróság azonban, amely úgy tudta, hogy Petruskát 16-án hallgatták ki, ellentétesnek tekintette azokat.

Gyöngyösi és Tóth Ilona vallomásai alapján a következőképpen lehet rekonstruálni Gyöngyösi Domonkosba kerülését. Veszprémi november 13-án vagy 14-én szólt a Murányi 30. alatti szálláson tartózkodóknak, hogy akinek valami baja (betegsége) van, az mehet a Domonkosba, ott is ellátják. Gyöngyösi átkísérte Molnárt, akinek mandulagyulladás volt, ezért ott maradt, de Gyöngyösi nem, ő visszament a Murányi 30.-ba. Neki nem volt akut betegsége, ami szükségessé tette volna ott maradását – magas vérnyomása inkább csak jó ürügy volt kórházban léteére november 20-án reggel –, miközben kétségtelen, hogy a Murányi 30., ahol egy szobában aludtak férfiak és nők, sokkal inkább megfelelő héder volt a számára, mint a Domonkos, ahol Tóth Ilona és Turcsányiné szigorú rendet követelt. A következő napokban többször átment oda, vitt röplapokat továbbmásolni, ott találkozott 16-án Csontos Erzsébettel, oda vitte be 17-én Petruskát, de először azt az éjszakát töltötte a kisegítő kórházban. Ez még valószínűtlenebbé teszi, hogy másnap Tóth Ilonáékkal együtt ölte volna meg Kollárt. Másfelől jól mutatja Molnár magamentő történetének hamisságát, hiszen Gyöngyösi nem tarthatta erőszakkal a csoportnál, ha nem is egy helyen laktak. November 17-ig Molnár a Domonkosban, Gyöngyösi a Murányi 30.-ban, ahova Molnár éppen akkor tért vissza egy vagy két éjszakára, amikor Gyöngyösi átment a kisegítő kórházba.

Molnár esetében lehetségesnek tartottam, hogy november 18-án nem is volt a Domonkosban, tehát nem tudhatta, hogy a többiek nem követték el a vád tárgyává tett gyilkosságot, ami megkönnyíthette számára, hogy Szentgáli kényszerének engedve részt vegyen a bűncselekmény bizonyításában. Gyöngyösin nagyobb volt a nyomás, hiszen első, december 4-i „beismerő” vallomásában Tóth Ilona őt (és/vagy Gönczit) vádolta a gyilkosság elkövetésével. A vád elhárításához kevés volt a pusztá tagadás, annak hangoztatása, hogy arról nem tud semmit, hiszen számíthatott arra, hogy a bíróság inkább fog hinni Tóth magát is terhelő vallomásának, mint az ő tagadásának. A gyilkossági vád alól leginkább úgy szabadulhatott, ha viszontvádolja azt, aki ellene vallott: Tóth Ilonát. Akár azon az áron, hogy a viszontváddal elismeri: a gyilkosságot elkövették. Tehette ezt annál inkább, hiszen csak viszonzta a lány hamis vádját. Annak a hamis vádját, akit alig ismert. Néhányszor röplapot vitt neki, november 17-én nyilván többször találkoztak az *Élünk* készítése közben, 19-én

megvizsgálta és felvette betegként. Felszínes, véletlen ismeretségük nem tette lehetővé, hogy egymást támogatva védekezzenek a hamis vád ellen.

Szovjet kihallgatói vele egy napon vettek fel jegyzőkönyvet Gönczi Ferencről (amit Szentgáli ugyancsak utólag írt alá).¹¹⁴⁸ Ennek is az *Élünk* van a középpontjában, és noha Gyöngyösiénél részletesebben tartalmazza a gyilkosság leírását, mégsem alkalmas annak cáfolatára, hogy a szovjetek hozott anyagból dolgoztak (tájékoztatás alapján készítették az iratot). A Gönczit vallomásra bíró kérdés annyiban eltért Gyöngyösiétől, hogy őt nem vádolták elkövetéssel, de – Gyöngyösihez hasonlóan – őt is „emberek öletéséről” faggatták.¹¹⁴⁹ Jegyzőkönyve számos kérdésben egy harmadik verziót eredményezett. Mindenkitől eltérően indokolta a férfi gyanússá válását: Gyöngyösire hivatkozva azt állította, hogy este (kijárási tilalom idején) a kórház körül őgyelgett, amiből azt következtették, hogy utánuk kémkedett. Míg Tóth Ilona december 4-i története szerint Gönczi és Gyöngyösi kezdte kikérdezni, Gyöngyösi december 6-i vallomása szerint Tóth Ilona, Gönczi szerint Gyöngyösi, akihez később csatlakozott Tóth és még később ő. Ő meglehetősen kései fázisban: amikor a szobába lépett, a férfit már altatták, az asztalon pedig ott voltak az injekcióhoz szükséges eszközök. Tóth Ilona kérésére kezébe adta a tűt és egy meghatározatlan tartalmú ampullát, amit a medika az áldozat nyakának alsó részébe fecskendezett. A férfi ettől nyilván azonnal meghalt, hiszen a jegyzőkönyv azzal folytatódik, hogy a hulla eltüntetéséről kezdtek tanakodni. Gyöngyösi javaslatára átvitték a WC-be, majd Gönczi visszament Gáliékhoz, Tóth pedig Molnárral eltakarította a bűntény nyomait. A továbbiakban már csak az áldozat elföldeléséről beszélt.

Van azonban első történetében két olyan elem, amely megerősíti feltételezésemet, hogy a jegyzőkönyv nem az emlékei, hanem a vele a kihallgatáson közöltek alapján készült. Aszerint miután kihívták a szobából, ahol az írókkal tárgyaltak, *felment* a harmadik emeletre, ahol a férfit gyilkolták, márpedig az összes többi vallomás szerint azon az emeleten beszéltek az írókkal, ahol a gyilkosság történt. Gyöngyösi és Gönczi úgy tett vallomást a gyilkosságról, hogy az akkor történt, amikor az *Élünk* első száma készült. A kihallgatóik rendelkezésére bocsátott anyagban nyilván szerepelt, hogy a gyilkosság a harmadik emeleten történt, az azonban valószínűleg nem, hogy Gönczi honnan érkezett oda. Ezt neki kellett hozzátennie „saját” vallomásához, ő pedig megpróbálta ahhoz illeszteni a szájába adott gyilkossági történetet, amire emlékezett. Mivel irreálisnak látta, hogy a megbeszélés közben, két szobával odébb gyilkoljanak valakit, a gyilkosságot időben későbbre tette, mint a végső verzió: akkorra,

¹¹⁴⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 6.; Kiss–M. Kiss, 2007, 200.

¹¹⁴⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 6.

amikor az írók már az alagsorban írták az első számot. Onnan valóban fel, nem pedig át kellett volna mennie. Első történetének másik árulkodó tévesztése, hogy aszerint az érte küldött Molnár is (akinek a nevét nem tudta, akire bányászként utalt) bement, és bent volt a szobában, amikor a gyilkosság történt. Kihallgatói vagy nem kaptak pontos tájékoztatást ehhez a részhez, vagy ellentétes információkat kaptak (Tóth Ilona és Molnár e téren eltérő vallomásai miatt), így Gönczi ismét saját logikájára volt utalva. Márpedig valószínűbb, hogy ha Tóth Molnárt küldte érte, akkor a fiú előtte bent volt a szobában, ahova nyilván vissza is ment. Bent létét (és bevonását a gyilkosságba) valószínűsítette számára az is, hogy a kapott információk szerint (ami alapján vallomást tett) Molnár részt vett a hulla elföldelésében, amibe nyilván nem vonták volna be, ha addig nem lett volna részese a gyilkosságnak. A hiányzó részeket tehát kétszer is maga pótolta, története mindkétszer viszonylag racionális, egyben az ítéletbe foglalt végső verziótól eltérő lett.

Gönczi első jegyzőkönyve nemcsak abban hasonlít Gyöngyösiéhez, hogy aszerint is Tóth Ilona ölt, hanem abban is, hogy a vallomástevő a gyilkosságban ártatlannak mondta magát. Gyöngyösi annyit ismert el, hogy segített az altatásban, Gönczi pedig annyit, hogy kérésére Tóth kezébe adta az injekciós tűt és egy ampullát. Egyik jegyzőkönyvben sincs egyértelműen rögzítve, hogy abban a tudatban segítettek, hogy a medika az altatással vagy az injekció beadásával ölni akar. A későbbiekben aztán Gönczi rákényszerült, hogy szerepét sokkal aktívabbnak ismerje el a gyilkosságban mint Gyöngyösi (akit feltehetően a vele kapcsolatba hozott másik két gyilkossági ügy mentett meg ettől). December 19-én be kellett „ismernie”, hogy az első gyilkolási kísérletek után egész súlyát beleadva taposta az áldozat nyakát, ami okvetlenül annak halálát okozta volna, ha Tóth nem szúrja bicskával szíven. Ezen vallomása alapján megállt ellene a bűnsegédként elkövetett gyilkosság vádja.

A vádiratra tett észrevételeiben Gönczi azt kérte, tegyék lehetővé számára az iratok tanulmányozását, „hogy az események egyes kérdésében [sic!] tiszta képet alkothas”-son.¹¹⁵⁰ Eszerint nem arra volt kíváncsi, hogy terhelt-társai mit vallottak, hanem az eseményekre, arra, hogy mi történt. A jelek szerint nem kapta meg az engedélyt, a tárgyaláson tett vallomásaiban ugyanis több olyan elem van, amely ellentétes a társaitól vallottakkal. Kihallgatásain nyilván eltérő információkhoz jutott a Kollárral szembeni gyanúról, a tárgyaláson megpróbálta azokat egybegyűrti. Szerinte Kollárt azzal vádolták, hogy ávós és el akarja őket árulni, ezért „meg kell nézni, hogy valóban az-e”.¹¹⁵¹ Pedig kétségtelen, hogy Kollár csak akkor tudta volna

¹¹⁵⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc vádiratra tett észrevételei, [1957. február 19. előtt].

¹¹⁵¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 52.

elárulni őket, ha korábban hozzájuk tartozott volna, tehát ha tudott volna tilalmas ügyeikről, márpedig senki sem ismerte. Nem sikerült beilleszteni a Turcsányinéval a forralatlan tej miatti affért a gyilkossági történetbe.¹¹⁵² Szerinte az írónál volt, amikor beszólt valaki, hogy a gondnoknő keresi Tóth Ilonát (valószínűleg így is történt). Ide próbálta beilleszteni, amit az állítólagos gyilkosságról megtudott: átment Tóth Ilonáért a másik szobába, ahol Kollárt éppen altatták. Beszéltek az altatásról, miközben Tóth injekciót próbált beadni, de eltörte a tűt, ezért szólt Gönczinek, hogy szívjon fel egy másik ampullát. De mivel már csak üres ampullák voltak az asztalon, levegőt szívott fel, és úgy szúrta az áldozat szíve felé, majd kiment a gondnoknőhöz, aki eszerint ott várakozott a folyosón addig, amíg a szobában a fent írtak történtek. Ez a történet azért kevésbé hihető, mert valószínűtlen, hogy a (háta mögött) ávós őrmesternek nevezett Turcsányiné csendben várakozik egy csukott, de nem bezárt ajtó előtt, amíg a magát „vezető orvosnak kiadó medika” kegyeskedik kifáradni hozzá. Ugyanezen történet egy más oldalról viszont éppen azért kevésbé hihető, mert a történés szétfeszíti az időkeretet. Gönczi – vallomása szerint – kétszer ment be abba a szobába, ahol Kollárt gyilkolták. Első alkalommal, amikor az áldozaton kívül csak Gyöngyösi és ő volt bent, ökölrel többször megütötte, majd kiment kezét mosni, és visszament az írókhoz, de addigra Tóth Ilonát onnan már kihívták; ekkor szólt be Molnár a gondnoknő miatt. Eszerint miközben Gönczi kezét mosott, bement az írókhoz, majd onnan vissza Kollárhoz, Tóth Ilonát valaki kihívta, ő átment a másik szobába, ott Gyöngyösi meggyőzte, hogy Kollárt azonnal meg kell ölni, valaki hozott a portáról altató eszközöket és három ampullát, Tóth beadott három injekciót, majd Gyöngyösi segítségével elaltatta Kollárt. Kizárt, hogy Gönczi olyan sokáig mosta a kezét, hogy közben ennyi minden történhetett.

Gönczi általában igyekezett reálissá, hihetővé formálni a történetet. Próbálta megindokolni, hogy tudták Kollárt elaltatni, ügyelt arra, hogy (utólag) pokróccal takarja el a gyilkolás idején villannyal megvilágított szoba ablakát, és arra, hogy Gáliékat a gyilkosság után eltávolítsa a Domonkosból. „Eredetileg az volt a cél, hogy a nyomdát a Domonkos utcai kórházban helyezzük el, de a gyilkosság után úgy határoztunk, hogy itt többé nem állítunk elő lapot.”¹¹⁵³ Állítása kétségtelenül logikus, hiszen függetlenül attól, miként vélekedtek Gáliék a gyilkosságról, mindenképpen veszélyt jelentett a lapra, ha azt egy olyan gyilkosság helyszínén készítik, amiről meglehetősen sokan tudnak az elkövetőkön kívül. Nem ügyelt azonban arra, hogy ellentmondásba került saját vallomásával: az előző tárgyalási nap végén ugyanis azt állította: „November 19-én este – éppen az első oldal stencilt írtuk – amikor az egyik fiú jött

¹¹⁵² BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 52.

¹¹⁵³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 66.

azzal, hogy razzia van. Mindent eltüntettünk”.¹¹⁵⁴ Vallomásaiból pedig egyértelműen kitűnik, hogy 19-én Obersovszkytól a Művész Klubban az *Élünk* második számának kéziratát kapta meg, azt stencilezték, amikor megérkezett a razzia. Tehát sem az írók nem szakították meg a kapcsolatot a gyilkosokkal, sem az állítólagos gyilkosok a szellemi ellenállás vezetőivel.

Végül vannak vallomásaiban olyan részek, amelyeket tudatosan mondott másként, mint társai. Ilyen az a már tárgyalt elem, hogy az írók közül ki értesült először, még a Domonkosban, a gyilkosság másnapján a büntényről. Gönczi nyilván emlékezett, hogy arról D. Szabóra hivatkozással kényszerítették vallomásra, ezért kitartott amellett akkor is, amikor a bíróság szembesítette az e kérdésben (is) mást állító Gyöngyösivel. És kitartott amellett is, hogy a szoba szellőztetésekor, amikor ő rátaposott az áldozat nyakára, oda senki olyan, aki nem vett részt a gyilkolásban, nem nézett be. Ez számára azért volt fontos, mert úgy tudta, hogy erről a cselekményéről ő tett feltáró vallomást a rendőrségen: „A nyomozás alkalmával én mondtam ezt el.”¹¹⁵⁵ Amennyiben az esetnek nem volt tanúja, lehetetlennek tűnik, hogy arról más is vallomást tett, Gönczi tehát számíthat arra, hogy feltáró vallomását a bíróság enyhítő körülményként fogja értékelni. Ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a jelenetnek nem volt a gyilkosságban nem résztvevő szemtanúja, sőt, azt Tóth Ilona sem láthatta. Nem igaz azonban, hogy a nyaktaposásról ő tett először (december 19-én) vallomást. Az szerepel Molnár december 14-i jegyzőkönyvében, igaz, Molnár nem állította, hogy szemtanúja volt, mindössze csak azt, hogy amikor a hullát átvitték a WC-be, Gönczi beszélt róla. Ezúttal is az történhetett, amire már több esetben következtettem: Gönczit Molnár jegyzőkönyvére hivatkozással kényszerítette „feltáró” vallomásra Szentgáli, aki megígérhette neki, hogy amennyiben „beismeri” ezt a cselekményt, Molnár arról felvett jegyzőkönyvét eltünteti, így biztosítva számára a feltáró vallomásért járó fizetséget. Kihallgató és kihallgatott ezúttal is olyan alkut kötött, ami látszólag mindkettejüknek előnyös volt, valójában abból csak Szentgáli profitált. Gönczi számára nem hozta meg a várt eredményt, hiszen halálra ítélték, és az ítéletet végrehajtották. Szentgálinak viszont azzal sikerült rábizonyítania egy olyan cselekményt, ami alapján gyilkosságban büntársként halálra ítélték. Mert „beismerő” vallomása sokkal nagyobb súlyú volt, mint Molnár hallomáson alapuló bizonyítása.

Van tehát négy, közel egy időben keletkezett, egy cselekményt elbeszélő vallomás. Ezek lecsupaszított váza megegyezik: egy ellenségnek tartott férfit (egyik jegyzőkönyvben sem szerepel Kollár neve) november közepén elaltattak, majd megöltek a Domonkos utcai kiegészítő kórházban, és elrejtették annak közelében. Maráczki kivételével megegyeznek az

¹¹⁵⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 54.

¹¹⁵⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 26. 67.

említett személyek: Gönczi, Gyöngyösi, Molnár és Tóth Ilona. Az elbeszélések a konkrét részletekben jelentősen eltérnek, csak néhány egyezik többé vagy kevésbé: Tóth Ilona szerint a férfi szája volt felhasadva, Gönczi szerint az orra vérzett; Gyöngyösi szerint morfiomos benzint injekciózott bele Tóth Ilona, aki szerint az benzin volt; Tóth Ilona és Gönczi egyezően vallották, hogy a sírt Gyöngyösi egyedül ásta ki. Az első vallomások azonban nemcsak különböznek, hanem hasonlítanak is: Molnáré Tóth Ilona vallomására, Gönczié pedig Gyöngyösiére. Ez jól nyomon követhető a jegyzőkönyvek azon részén, amely a holttest elföldelését beszéli el. Tóth Ilonáé a legrészletesebb: a „Domonkos-templomnak a bejáratától jobboldalra eső részén, oldalt, kb. kétharmad részénél volt egy terméskövekből összerakott alacsony, asztalszerű építmény. Ennek a tetején felemeltünk két kőlapot. Alatta puha föld volt, melyet könnyen ki lehetett kaparni. Azt a Piri [Gyöngyösi] kiásta [... majd a hullát] eltemették a megásott gödörbe, és utána visszatették rá a kőlapot”.¹¹⁵⁶ Ehhez hasonlít Molnár (következtetésem szerint Tóth Ilonáéról mintázott) jegyzőkönyve: „A templom jobb oldalán a fal mellett [Gyöngyösi] elkezdett ásni, majd azt abbahagyta, és a templom jobb oldalán levő, kb. 20-30 centiméter magas kőépítmény felső kockáit felemelték, majd a Piri a földet kiásta. [...] Kivittük a templom mellé [a hullát], hol a megásott gödörbe a Piri és a [Gönczi] Feri beletették, majd a földet visszahányták, és a kőlapot visszatették.”¹¹⁵⁷ De miközben egymásra hasonlít, Tóth Ilonáék történetétől jelentősen eltér Gyöngyösié és Gönczié: „Én és Gence [Gönczi] Ferenc nem messze a kórház mellett lévő templomtól kiástunk egy gödröt. [...] kihoztuk a hullát a kórház épületéből, és az általunk elkészített gödörbe eltemettük. A földet elegyengettük, és az ott fekvő betonlapokkal befedtük.”¹¹⁵⁸ Gyöngyösi „azt mondotta nekem, hogy a gödröt ő már elkészítette. [...] kivittük a holttestet az utcára. Az udvarban, a templom mellett volt a kiásott gödör, ebbe a gödörbe dobtuk a holttestet [...]. Ezután mi betakartuk a gödröt, a tetejére betonlapokat tettünk”.¹¹⁵⁹ Gyöngyösi és Gönczi története szerint tehát nem egy kőépítményből kaparták ki a homokot, hanem a föld szintje alá ástak gödröt, abba tették a tetemet, majd a visszaszórt földet „elegyengették” (Gönczi szavaival „betakarták”), és – hogy a friss nyomokat eltüntessék – a tetejére betonlapokat tettek. Nem is annyira a különbség mutatja hamisnak ezeket a vallomásokat, hanem az egyezések. Azok egyeztek, amelyeknek azonos volt a kihallgatójuk, akitől a jegyzőkönyvbe vett történet származott.

¹¹⁵⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona jkv., 1956. december 4.

¹¹⁵⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Molnár József jkv., 1956. december 5.

¹¹⁵⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós jkv., 1956. december 6.

¹¹⁵⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gönczi Ferenc jkv., 1956. december 6.

6. HULLAHOPP

Fentiek alapján az a tény, hogy december 6-án a szovjet állambiztonságiak olyan jegyzőkönyvet készítettek Gönczivel és Gyöngyösivel, amely a Kollár-ügyet hasonlóan beszéli el, mint Tóth Ilonának (és Molnár Józsefnek) Szentgáli főhadnagy előtt december 4-én (5-én) tett vallomása, nem bizonyítja, hogy a bűncselekményt elkövették, és Tóth Ilonáék követték el. Azt sem tekintem elégséges bizonyítéknak, hogy a vádlottak megjelölték a helyet, ahol a hullát elásták, és ott december 12-én találtak egy holttestet. Korábban már tárgyaltam Kiss Réka és M. Kiss Sándor Gyenes Páléval egyező kutatási eredményeit, hogy a kihantolt tetemen végzett vizsgálatok nem igazolták azokat az ölési cselekményeket, amelyeket a vádlottak „beismertek”; hogy a holttest két különös ismertetőjele alapján nem tekinthető Kollár Istvánénak; és hogy az egyértelmű azonosítás nem történt meg. Mindez együtt valószínűtlenné teszi, hogy a kihantolt tetem a kiegészítő kórházban meggyilkolt férfi teteme, illetve hogy Kollár István teteme. Ha pedig nem Tóth Ilonáék állítólagos bűncselekményének az áldozata, akkor nem kerülhetett úgy és akkor a templomkertbe, ahogy azt a fővádlottak vallották. M. Kiss Sándorék olyan nyomokat is találtak, amelyek kétségessé teszik, hogy a holttest november 19-én (az állítólagos gyilkosság másnapján) már ott volt, ahol december 12-én megtalálták. Fazekas Pálné, a Domonkosban lakó orosznyelv-tanár, aki vallomásai alapján inkább ellenséges volt a vádlottakkal szemben, semmint velük szimpatizáló, úgy tudta, hogy amennyiben ott megölték valakit, azt nem a templom mellé temették, hanem kivitték a Ligetbe.¹¹⁶⁰ Török Éva állítólag látta, amint valaki feliratot készít egy, a Ligetben lévő halottra („Így jár minden áruló!”), aminek egy elrejtett halott esetében semmi értelme. Veszprémi István pedig Tóth Ilona közlésére hivatkozva azt vallotta, hogy a hullát „kivitték a ligetbe és elásták”.¹¹⁶¹ Szerintük tehát Tóth Ilonáék nem a templomkertben ásták el áldozatukat.

Elhamarkodott lenne azonban vallomásukból messzemenő következtetéseket levonni, ugyanis a hullát egyikük sem látta, a gyilkosságnak nem voltak szemtanúi, arról csak utólag hallottak. Amikor a rendőrségen vagy másutt felmerült a Domonkosban elkövetett gyilkosság, azt próbálhatták összekapcsolni azzal, amiről tudtak: a Liget sarkán napokig heverő, majd ott elásott holttesttel, Futácsi Endre tetemével. Tehették ezt annál inkább, mert a rendőrségi vizsgálat lezárásáig Tóth Ilonáék áldozatának nem volt neve, és a három tanú a Liget sarkán fekvő halotról sem tudott többet annál, hogy megölték. Fazekasné azonban nemcsak azt állította, hogy a Domonkosban megöltek (így, többes számban) nem ott földelték el, ahol

¹¹⁶⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 94, 419.

¹¹⁶¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Veszprémi István önvallomása, 1956. december 7.; Kiss–M. Kiss, 2007, 94.

december 12-én egy hullát exhumáltak, hanem azt is, hogy „a Kollárként azonosított holttestet nem a tárgyalt gyilkosság során temették el”.¹¹⁶² „A kihantolásnál végig jelen voltam, láttam mindent, de senkinek nem jelentettem, hogy itt még egy gyilkosság történt.”¹¹⁶³ Mivel Fazekasné a gyilkosságnak nem volt szemtanúja, arról csak Tóth Ilona letartóztatása után hallott Török Évától, nem azért feltételezett „még egy gyilkosság”-ot, mert látta, hogy Tóth Ilonáék áldozatukat kivitték a Ligetbe. Tehát azt láthatta, hogy a templomkertben exhumált tetemet máskor ásták ott el. Fazekasné a tanácsakadémia épületében lakott. Gyenes Pál figyelt fel arra, hogy ablaka oda nézett, ahol a holttestet megtalálták: „A konyhám ablakától kb. nyolc méterre van az a hely, ahová Kollárt eltemették.”¹¹⁶⁴ Tehát odaláthatott. Nincs nyoma, hogy mennyire volt kíváncsi természetű. Az azonban tény, hogy az épületben rendkívüli dolgok történtek: szabadult rabok vertek tanyát, majd kiegészítő kórház alakult, amely nemcsak betegeket fogadott be, néha éjszaka is nagy volt a mozgás (amikor röplapokat készítettek). November 20-ára virradó éjszaka karhatalmisták tartottak razziát, többeket őrizetbe vettek, egy héttel később ismét razzia volt, és elvitték a stencilgépet. Török Évától ott elkövetett brutális gyilkosságokról és kínzásokról hallott, és bizonyára hozzá is eljutott a hír Kollár ottani meggyilkolásáról. Ha nem volt kíváncsi természetű, biztos, hogy a történetek és a hírek hatására kíváncsivá lett, és figyelt. És látta, amikor november 19-e után egy holttestet rejtettek el a templomkertben. Vallomásában nincs nyoma, hogy az 19-e előtt vagy után került oda, mégis valószínű, hogy utána, mivel arról sem a razziázó közegeknek, sem a hadmérnöki karon nem beszélt, ahol november 20-án Grácz Béla őrizetbe vételéről értesült.

M. Kiss Sándorék kétszer is tárgyalják különös kijelentését. Első alkalommal azt közlik, hogy „vallomása visszhang nélkül maradt”, másodjára meghökkentőnek nevezik.¹¹⁶⁵ Pedig nem pusztán meghökkentő, hanem elképesztő dolgot állított: szerinte a rokonok és a tettesek által Kollárénak mondott holttest mégsem a november 18-án meggyilkolt áldozat teteme. Kizárt ugyanis, hogy Kollár tetemét napokon át rejtegették, mielőtt elásták, különös tekintettel a huszonegy karhatalmista november 19–20-i razziájára, amelynek során Gönczi szökése miatt alaposan átkutatták az épületet.¹¹⁶⁶ Mégse kérdezte meg senki Fazekasnétól, hogy állítását mire alapozza, mit tud az elföldelés körülményeiről, mit tud egy esetleges másik gyilkosságról, vagyis egy másik, hivatalból üldözendő, súlyos büntényről. A vádlottak

¹¹⁶² Kiss–M. Kiss, 2007, 94. M. Kissék megfogalmazása. Fazekasné nem ennyire egyértelműen fogalmazott, netán szavait nem ilyen egyértelműen vették jegyzőkönyvbe.

¹¹⁶³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Fazekas Pálné tárgy. jkv., 1957. március 18. 225.; Kiss–M. Kiss, 2007, 159, 419.

¹¹⁶⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Fazekas Pálné tárgy. jkv., 1957. március 18. 224.; Gyenes Pál, 1992, 54.

¹¹⁶⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 94., 419.

¹¹⁶⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Marosi Sándor százados jelentése, 1956. november 20.

hallgatásának oka érthető: őket kezdetben több gyilkosság elkövetésével vádolták, ezért számukra a „még egy gyilkosság történt” a vallomás legfontosabb, halálos veszedelmet jelentő mondata lehetett, ezért jónak látták észrevétel nélkül hagyni. De hallgatott az ügyész és a tanácsvezető bíró is, noha hallották, hogy súlyos kifogás merült fel a bűntény áldozatának azonosításával szemben, hogy még egy gyilkosság történhetett. Ha a történetek feltárása lett volna a feladatuk, ki kellett volna kérdezniük a tanút. De nem az volt a cél és a feladat, hanem a vádlottak elítélése. Azt pedig a kérdés boncolgatása inkább veszélyeztette, semmint segítette, ezért a vallomás „visszhang nélkül maradt”.

Egy érdektelen tanú tehát azt állította, hogy a templomkertben kihantolt holttest nem azonos a vádlottak áldozatával, azt nem a gyilkosság idején temették oda. Eszerint valamikor november 20-a és december 12-e között, valahonnan, valaki(k) egy holttestet vitt(ek) a templomkertbe, és azt ott elrejtette (elrejtették).

Kiss Réka és M. Kiss Sándor kutatta ki, hogy 1956. december első felében eltűnt egy holttest, amelyet korábban a Városliget sarkán földeltek el.¹¹⁶⁷ Az általuk fellelt jelentés szerint addig két tetem volt ott: az állítólag a Landler 44. alatti felkelők által kivégzett Futácsi Endréé, valamint egy Légrádi Gyula nevű férfié. Van tehát egy, december első felében a Liget sarkáról eltűnt hulla, és van egy másik, a Kollár Istvánénak tekintett, amelynek a (Ligettől nem messzi) templomkertben történt elföldeléséről csupán az állítólagos tettesek egymástól eltérő vallomásaiból tudunk. Amely a vizsgálatok alapján nem tekinthető sem Tóth Ilonáék áldozatának, sem Kollár Istvánnak. Amelynek szakszerű azonosítása nem történt meg, és amelyről egy érdektelen tanú azt állította, hogy nem a gyilkosság éjszakáján, hanem értelemszerűen később került oda. M. Kissék vetették fel azt a képtelennek tűnő lehetőséget, hogy a Liget sarkáról december első felében eltűnt holttest azonos lehet azzal, amelyet december 12-én a Domonkos utcában megtaláltak.¹¹⁶⁸ De nem tettek kísérletet sem annak kiderítésére, hogy mikor és miért tűnt el az egyik holttest, sem annak megválaszolására, hogy ha nem a gyilkosok rejtették el áldozatukat a gyilkosság éjszakáján a templomkertben, akkor ki, mikor és miért prezentált oda egy tetemet. Sem a Tóth Ilona-ügy dossziéiban, sem ahhoz kapcsolódó más ügyek iratai között nem találtam olyan információt, amely választ adna a kérdésekre. Válasz tehát csak logikai úton remélhető.

Kizárt, hogy a rendőrséget nem érdekelte egy hullának, egy bűncselekmény nyomának és bizonyítékának az eltűnése, különös tekintettel arra, hogy – a Gyöngyösi bicskáját is

¹¹⁶⁷ Kiss–M. Kiss, 2007, 90.; ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Király Lajos hadnagy jelentése, 1957. január 31.

¹¹⁶⁸ Kiss–M. Kiss, 2007, 92.

prezentáló – Király Lajos hadnagy jelentése szerint az eltűnt tetem egy államvédelmi tiszté, Légrádi Gyuláé volt. A másik halott, a Gyűjtőfogházból a forradalom idején szabadult felkelő, Futácsi Endre ügyében kiterjedt nyomozás folyt, amiatt három embert, Horváth Sándornét, Palotás Józsefet és Bognár Ottót elítéltek, utóbbi kettőt kivégezték.¹¹⁶⁹ Kizárt, hogy ennyire fontosnak tartották a társai által megölt, börtönből szabadult ellenforradalmár gyilkosait megbüntetni, de mit sem tettek saját társuk ügyében. Ha a Légrádi halála miatt indított nyomozásnak nem maradt nyoma – a tárgyalat jelentésén túl –, annak három magyarázata lehet. Lehetséges, hogy az nem vezetett semmilyen eredményre, és a keletkezett aktákat megsemmisítették. Ez lehetett a sorsa az iratoknak, ha a nyomozás olyan eredményt hozott, amelyet szükségesnek láttak eltüntetni. Végül nem zárható ki, hogy az ügyben nem indítottak nyomozást, ennek azonban mindenképpen alapos oka kellett legyen. A három feltételezés közül az első a legkevésbé valószínű, hiszen egy eredménytelen nyomozásnak is voltak más ügyben használható részeredményei, a politikai rendőrség szorgosan gyűjtötte az ilyen információkat. A másik két feltételezés pedig azonos annyiban, hogy azok szerint érdekükben állt az ügyet eltussolni, a körül tehát szándékosan lappang titok.

A holttest tehát azért tűnhetett el a Liget sarkáról, mert a rendőrségnek érdekében állt azt – legalább képletesen – eltüntetni. Vagy azért, hogy egy bűncselekménynek ne legyen nyoma, vagy inkább azért, hogy nyoma legyen egy másiknak, az állítólagos Kollár-gyilkoságnak. A hulla eltüntetése a gyilkos érdeke, megtalálása a rendőrségé. Ha tehát a tetemet nem november 19-ére virradó éjszaka, következésképpen nem Tóth Ilonáék rejtették el, akkor alappal feltételezhető, hogy azt a politikai rendőrség tette. Kiásták a Ligetben, majd elásták, hogy később „megtalálják” a templomkertben. A két ügy ilyen összekapcsolása mindkét rejtélyt megoldja: nem tűnt el hulla a Liget sarkáról, és nem a semmiből tűnt elő a Domonkos utcában „megtalált”.

Január 28-án az ügyészség utasította a rendőrséget fontos bizonyítékok, a gyilkos eszköz (a bicska), a Liget sarkán eltemetett holttest, valamint egyes tanúk (Drucker Edina, Polgár Erzsébet, Turcsányi Józsefné) felkutatására.¹¹⁷⁰ Nem szorul magyarázatra, miért látta (volna) szükségesnek a három nő kihallgatását, és az sem, miért tekintette fontosnak a bűntény egyik legfőbb tárgyi bizonyítékának, Gyöngyösi bicskájának a felkutatását. Az viszont igen, miért szorgalmazta a Liget sarkán elföldelt tetemek felderítését a Tóth Ilona-ügyben (a jelentés

¹¹⁶⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 92–93.

¹¹⁷⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Szolgálati jegy, 1957. január 28.; Gyenes Pál, 1992, 29.; Kiss–M. Kiss, 2007, 319, 350.

annak vizsgálati dossziéjában maradt fenn), hiszen nincs nyoma, hogy január végén vagy előtte bárkiben kétség merült volna fel az áldozat azonosításával kapcsolatban.

A cél Gyöngyösi bűnösségének dokumentálása lehetett. Neki ugyanis a rendőrségi vizsgálat eredményei alapján alig volt nagyobb szerepe a gyilkosságban, mint az első fokon mindössze nyolc hónapra ítélt Molnár Józsefnek. A nyomozás eredményeit összegző ügyészségi jegyzőkönyve szerint szerepe kimerült abban, hogy a portán átvette Kollárt, később adott neki két pofont, majd segített Tóth Ilonának az altatásban.¹¹⁷¹ A vádlott-társak vallomása sem tartalmazott olyan részeket, amelyek indokolták volna halálra ítéelését, a Jagicza elleni gyilkossági kísérletben pedig csak felbújtó volt, annak felelőssége is megosztott Kovács Ferenc és közte. Okkal láthatta tehát úgy az ügyészség, hogy az eljárás alá vontak közül legelvetemültebb ellenforradalmárnak tartott Gyöngyösi bűnössége a gyilkosság elkövetésében nincs kellően dokumentálva, ezért célszerű folytatni és befejezni a Futácsi-ügyben novemberben megkezdett nyomozást. 1956–1957 fordulóján az ügyészség még hébe-hóba ellenőrizte a nyomozásokat (legalábbis tett arra kísérletet), így tudhatott arról, hogy a Futácsi-ügyben már novemberben megindult a vizsgálat, január végén tehát feltételezhetette, hogy az hamar befejezhető, nem fogja annyira hátráltatni a Tóth Ilona-per tárgyalását, mint amennyi haszna lesz. A rendőrségi vizsgálat szerint Kollár nem volt ávós, de ellenforradalmár sem. Nem volt az Jagicza sem, noha laza kapcsolatban állt ellenforradalmárnak tekintettekkel. A Futácsi-ügy azonban alkalmasnak látszott annak demonstrálására, hogy az ellenforradalmárok saját cimboráikat sem kímélték. Futácsit ugyanis már 1956 végén felvett vallomások szerint saját Landler 44.-beli társai gyanúsították meg árulással, és – anélkül, hogy megpróbálták volna bizonyítani a gyanút – ölték meg a Liget sarkán. A Palotás-per ítélete szerint Palotás József utasítására Bognár Ottó lőtte agyon, de sokáig a bűntény egyik résztvevőjének tartották Gyöngyösit is.

A politikai rendőrség azonban a Toracz-ügyhöz hasonlóan, csak annál kevésbé dokumentáltan, szabotálta, halogatta a Futácsi-gyilkosság vizsgálatát, az érdemi munka csak akkor kezdődött meg, amikor Tóth Ilonának ügyében az első fokú bíróság már ítéletet hozott. Pedig a Landler 44. alatti csoport egyik tagját, Koklács Mihályt már november 10-én kihallgatták a Gyöngyösi és Palotás által elkövetett gyilkosságról, és a november 27-i razzia során begyűjtötteket is arról faggatták.¹¹⁷² Pedig Farkas Miklós főhadnagy már december

¹¹⁷¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Gyöngyösi Miklós üg. jkv., 1957. január 8.

¹¹⁷² ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Koklács Mihály jkv., 1956. december 20.; V-142621/1. Tóth Ilona..., A XIV. kerületi kapitányság jelentése, 1956. november 28.; HL, XI.22. 284/1958. Toracz Sándor..., Toracz Sándor jkv., 1958. február 21. Az iratokban nincs nyoma más olyan gyilkosságnak, amelynek elkövetésével

végén tényként jelentette Palotásról, hogy részt vett a Ligetben elkövetett gyilkosságban (értelemszerűen Futácsi megölésében).¹¹⁷³ Január végén, amikor az ügyészség elrendelte a nyomozást a Ligetben eltemetett hulla ügyében, a Landler 44. számos tagja volt a politikai rendőrség őrizetében (Gyöngyösi Miklós, Horváth Sándorné, Mátéffy Csaba, Molnár József és Toracz Sándor), Koklács Mihály közbiztonsági őrizetben volt, és tudtak arról, hogy Palotást Zalaszentgróton őrizetbe vették.¹¹⁷⁴ A Futácsi-ügyben majdan elítéltek közül egyedül Bognár Ottó volt szabadlábon, de ő is könnyen megtalálható lett volna: mint a forradalom idején szabadult rab, december közepén jelentkezett lakóhelyén a rendőrségen, ahol személyi igazolványt kapott. Ha tehát a vizsgálati osztály akarta volna, a Futácsi-gyilkosság nyomozását viszonylag hamar be lehetett volna fejezni, ahogy a Tóth Ilona-per első fokú tárgyalása után történt. Addig azonban, noha készült egy-egy gyanúsított és tanúkihallgatási jegyzőkönyv, használható anyag nem született, legalábbis érdemi terhelő dokumentumnak 1957 májusa előtt nincs nyoma. A politikai rendőrség olyan alapvető fontosságú nyomozati cselekményt sem végzett el, mint Futácsi holttestének kihantolása és azonosítása. Hiába sürgette az exhumálást az ügyészség március 21-én és 30-án, nem történt semmi, amíg Kassai László hadnagy május 14-én nem „ismerte fel”, hogy „Futácsi Endre meggyilkolásának körülményei tisztázásához végre kell hajtani: Futácsi Endre exhumálását, Futácsi Endre felboncolását”.¹¹⁷⁵ Május 20-án kihantolták a tetemet, amelynek azonosítására, majd boncolására egy technikai malőr miatt csak másnap került sor. Addigra azonban az már majdnem alkalmatlan volt azonosításra. Véleményem szerint éppen azért nem végezték el korábban az exhumálást és az azonosítást, hogy ne okozzon zavart a Futácsi-gyilkosság bizonyításában, ha 1956 decemberében véletlenül nem Légrádi hadnagy, hanem Futácsi holttestét ásták ki a Liget sarkán, és vitték át a Domonkos utcai templomkertbe.

A Budapesti Rendőr-főkapitányság helyszínes bűncselekményeket nyomozó osztályának beosztottja, Király Lajos hadnagy 1957. január 31-én tett jelentést a Városliget sarkánál elföldelt holttest ügyében folytatott nyomozásról. „A felderítés folyamán megállapítottam, hogy a WC körül, a megadott helyen két hullát temettek el. A városligeti gondnokságtól kapott értesülés szerint a két hulla közül [...] az egyik [...] hullát kb. december

Gyöngyösit és Palotást vádolták volna, így alappal vélelmezhető, hogy a novemberi kihallgatások tárgya Futácsi megölése volt.

¹¹⁷³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Farkas Miklós főhadnagy jelentése, 1956. december 29.; Kiss–M. Kiss, 2007, 277.

¹¹⁷⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Az Országos Rendőr-főkapitányság géptávirata a zalaszentgróti járási kapitányságnak, 1957. február 2.

¹¹⁷⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Javaslat Palotás József előzetes letartóztatásának meghosszabbítására, 1957. május 14.

első felében, az egyik hétfőre virradó reggelre¹¹⁷⁶ a sírból felszedték, és valahova elszállították. A másik hulla, Futácsi Endre 23 éves (lak.: Bp., XIII. Béke u. 5. 5. ép. 5. lépcső, II. em. 149.) jelenleg is ott fekszik.”¹¹⁷⁷ Azzal bízták meg, hogy folytasson nyomozást „egy olyan személy személyazonosságának megállapítása céljából, akit a Városligetnél az Ajtósi Dürer sor felé eső oldalon 1956. nov. 6-a és 8-a között lelőttek”. Feladata kétségkívül Futácsi holttestének megtalálása és azonosítása volt, hiszen a források szerint őt ölték meg a megadott helyen, hozzávetőleg abban az időben, ahogy a jelentésben szerepel. Váratlan meglepetésként érte, hogy ott nem egy holttest volt, hanem kettő, miként az is, hogy egynek már csak hült helyét találta. Eszerint a nyomozás elrendelője nem tudta sem azt, hogy a megadott helyen két holttest volt, sem azt, hogy az egyiket már elvitték. Utóbbiról a városligeti gondnokság tudott, hiszen Királyt ők tájékoztatták az esetről. Eszerint vagy december első fele és január vége között, tehát másfél hónapig nem jelentették egy holttest eltűnését, vagy ha jelentették, az ügy a rendőrségen elakadt vagy elakasztották. Kizártnak tekintem, hogy egy hivatalos szerv hallgat ilyen rendkívüli eseményről, az információ tehát a rendőrségen akadt el. Akaratlanul vagy akarattal. Előbbi is kizárható, hiszen nem az az információ akadt volna el, hogy holttest van a Liget sarkán (a harcok miatt az ilyen ideiglenes elföldelés nem számított rendkívülinek), hanem az, hogy azt ismeretlenek elvitték. Ez pedig annyira rendkívüli, hogy szavunk sincs rá. Ha pedig a tájékoztatás nem elakadt, hanem elakasztották, annak legvalószínűbb magyarázata, hogy a rendőrség tudott a holttest eltüntetéséről, ezért jobbnak látta félretenni az ügyet.

1956. december első felében két hétfőre virradó éjszaka volt, a december 2-áról 3-ára és a december 9-éről 10-ére virradó. Eszerint a holttest kiásása december 3-ára vagy 10-ére virradó éjjel történt, tehát mindenképpen december 12-e, vagyis az előtt, hogy a Domonkos templom mellé temetettet „megtalálták” volna. Mi történt? Olyanok, akik tudták, hogy ott holttest van elásva, az éjszakai kijárási tilalom idején kivették és elvitték az egyik tetemet, a másikat pedig ott hagyták. Kizárt, hogy ezt az áldozat hozzátartozói vagy barátai tették volna. Nekik nem lett volna szükségük arra, hogy éjjel, a kijárási tilalom idején lopva kivegyék a tetemet, rokonuk vagy ismerősük halálát bejelentették volna a tanácson, és kérvényezhették volna kiadását, hogy eltemethessék – ahogy ez általában történt, ahogy Futácsi tetemével február 27-én történt. Kizárt, hogy a temetkezési vállalat munkásai tették, akik, túl azon, hogy nem éjszaka, különösen nem vasárnap éjszaka dolgoztak, nem hagyták volna ott a másik holttestet. A politikai rendőrség tudhatta, hogy ott holttest van elhantolva, az novemberben

¹¹⁷⁶ Értelemszerűen: hétfő reggelre virradó éjszaka.

¹¹⁷⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Király Lajos hadnagy jelentése, 1957. január 31.; Kiss–M. Kiss, 2007, 90. A következő idézet is innen.

viszonylag széles körben ismert volt a környéken. És érdekében állt a tetemet kivenni és máshova vinni, azt megtehetette a kijárási tilalom idején az Ajtósi Dürer sori szovjet parancsnokság közvetlen közelében. November 20-a óta gyűltek az információik arról, hogy a kiegészítő kórházban megölték valakit. De a bűntény bizonyításához kellett egy *corpus delicti*, mert a nélkül a bűncselekmény ténye „nem volt »kétséget kizáróan konstatálható«.”¹¹⁷⁸

Mert a gyilkosság vádjának alátámasztásához szükség van holttestre, vagy egy személy eltűnésének kétséget kizáró bizonyítására. 1956 végén azonban, a Nyugatra menekülés tetőzésekor, az utóbbi kevésbé volt alkalmas bizonyíték. A kiegészítő kórház pincéjében nem találtak holttestet, Tóth Ilona (és Molnár József) december 4-ig tagadott, Gönczi és Gyöngyösi pedig december 5-ig szökésben volt. Szentgáli főhadnagy nyilván meg volt győződve arról, hogy a bűntényt elkövették, hiszen egyébként Polgár Erzsébet nem tett volna feljelentést, Török Éva nem vádaskodott volna, Csontos Erzsébet és „Dávid” pedig nem jelentett volna gyanús cselekményekről. Meg volt győződve arról is, hogy Tóth Ilonának része volt a gyilkosságban, hiszen őt tudta az ottani ellenforradalmi csoport vezetőjének, amit a lány nem is tagadott. Tagadta viszont a gyilkosságot. A sajtótudósítások szerint „cinikusan, nevetve fogadta a vádakot”, „eleinte tagadott, cinikus fölényvel utasította vissza a gyanút”.¹¹⁷⁹ Tóth Ilona hatodéves volt az orvosi egyetemen. Biztosan megtanult logikusan, racionálisan gondolkozni. Amennyiben nem követte el a terhére rótt cselekményt, értelemszerűen azzal „utasította vissza a gyanút”: hol a bizonyíték, hol van a holttest? Különösen a második idézet utal ilyen, cinikusnak tekinthető visszatámadásra. Szentgáli pedig prezentálta a *corpus delicti*-t, hogy a bűnösnek tudott ellenforradalmárra rábizonyítsa bűncselekményét. A jelentésből és az eset körülményeiből tehát azt következtetem, hogy miután a feljelentés és az abban foglaltakat igazoló vallomások ellenére sem sikerült Tóth Ilonát beismerő vallomásra bírni, Szentgáliék december első felében a Liget sarkán éjszaka kiástak egy tetemet, elvitték a néhány száz méternyire lévő templom mellé, ott elrejtették annak érdekében, hogy néhány nap múlva „megtalálják”, és ezzel bizonyítsák a bűntény elkövetését. Ahogy Kiss Réka és M. Kiss Sándor felvetette: „még az a hipotézis sem zárható ki, hogy 12-én a Domonkos kertből a néhány nappal korábban [a Liget sarkáról] odakerült Légrádi holtteste került elő”.¹¹⁸⁰

Az a megalapozott feltételezés, hogy a Domonkos utcai templomkertben az oda a Liget sarkáról napokkal korábban átvitt tetemet „találták meg” a kihantoláskor, magyarázatot kínál arra, miért nem mutatták meg sem a rokonoknak, sem Polgár Erzsébetnek a holttestet: mert az

¹¹⁷⁸ A *Függetlenség* 1882. július 7-i írását idézi: Kövér György, 2011, 432.

¹¹⁷⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 54. *Népszabadság*, 1956. december 18., *Szabad Föld*, 1956. december 23.

¹¹⁸⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 92.

nem Kollár teteme volt. Érthetővé válik, miért egy feltehetően zsidó származású férfi holttestét találták meg, noha Kollár katolikusnak született. Érthetővé válik, miért nem értesítették a kihantolásról a holttestet azonosítani képes rokonokat, mint tették ezt május 20-án, Futácsi tetemének exhumálásakor, amelynél jelen volt az apja is. Kollár húgát már Polgár Erzsébet november 20-i feljelentése megnevezte, címét is közölte. Férje a belügynél dolgozott. Nem kellett volna keresni, ha akarták volna, hogy részt vegyen az exhumáláson.

Ez a rekonstrukció választ kínál Bognár Ottónak egy igen furcsa kijelentésére: „Úgy hallottam, hogy Futácsi holttestét beszállították a Domonkos kórház alagsorába, hogy ezt kitől hallottam, azt nem tudom, és ezért mondtam azt, hogy Tóth Ilona tudhatott a kivégzésről.”¹¹⁸¹ Leginkább a vizsgálati osztályon hallhatott valamit, amit úgy értelmezett, ahogy a tárgyaláson elmondta. Történetének alapelemei azonosak azzal, ahogy a ligetbeli hulla eltűnését és Domonkos utcai feltűnését összekapcsoltam: egy hullát a ligetből elvittek a Domonkosba. A hullát Bognár vélte Futácsi tetemének, amit elégségesen indokol, hogy az ő haláláról és hullájáról tudott, arról kérdezték. Szerinte a Domonkos alagsorába vitték a hullát, de itt is kiegészíthette a hallottakat azon az alapon, hogy a Péterfyben (ahol november 4-e előtt sebesültszállító volt) az alagsorban volt a hullakamra. Azt vélelmezem tehát, hogy a rendőrségen hallott valamit arról, hogy a Ligetből egy hullát átvittek a Domonkosba. Március 22-én tett vallomást a Tóth Ilona-ügyben. Kizárt, hogy előtte Szentgáli főhadnagy ne hallgatta volna ki, noha erről nem maradt fenn dokumentum, de elképzelhetetlen, hogy nem akarta tudni, mit tud az ügyről, mielőtt vallomást tesz a bíróságon. Bognárt március 19-én délután még Tatabányán hallgatták ki (és verték össze) az ottani rendőrök.¹¹⁸² Két nap állt tehát Szentgáli rendelkezésére: március 20-a és 21-e. A vizsgálótisztek általában részt vettek az általuk kihallgatottak tárgyalásán, feltehetően így tett Szentgáli is. Március 20-án tárgyalási nap volt a Tóth Ilona-perben, olyan fontos tanúk tettek vallomást, mint Jagicza László és Petruska Erzsébet. Valószínűtlen, hogy Szentgáli nem volt ott. Ráadásul az összes közül az a nap volt a leghosszabb. Másnap azonban szünet volt, a tárgyalás csak 22-én folytatódott, így Szentgálinak volt ideje Bognárral foglalkozni, és ezt már 20-án tudta, amikor a bíróság kitűzte a következő tárgyalási napot. Valószínűtlen tehát, hogy még akkor este nekifogott volna Bognár kihallgatásának. Eszerint március 21-én állította elő irodájába. Aznap, amikor Molnár György ügyész – aki a vádat képviselte Tóth Ilonáék ügyében – elrendelte Futácsi holttestének exhumálását, egyben az országos főkapitányságot bízta meg a nyomozás lefolytatásával. Szentgálit – aki következtetésem szerint kitalálója és egyik kivitelezője volt a holttest

¹¹⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Bognár Ottó tárgy. jkv., 1957. március 22. 276.

¹¹⁸² BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., Bognár Ottó jkv., 1957. március 19.

átszállításának – bizonyosan kihozta volna sodrából az egyik hír is, a kettő együtt biztosan. Ebben a helyzetben válhatott Bognár – a folyosóra vagy egy másik szobába kiküldve, onnan szófoszlányokat hallva – fültanújává annak, amit a tárgyaláson mondott. M. Kissék állapították meg Szentgáliról: „Az őrizetes számára nem megvizsgálendő személy, hanem egy olyan báb volt, akire a bűnösséget rá kell bizonyítani.”¹¹⁸³ A híren feldühödve nem ügyelt arra, mit mond a *báb* közelében.

A Kollár-ügy corpus delictije feltalálásának ez a rekonstrukciója választ kínál arra, miért maradt május végére Futácsi holttestének azonosítása. Valószínű, hogy a Futácsi-ügy vizsgálója is Szentgáli volt. A két gyilkosság összetartozni látszott: mindkettő a Landler Jenő utcai fegyveresekhez kapcsolódott, mindkettőnek gyanúsítottja volt Gyöngyösi, mindkettő arról szólt, hogyan gyilkoltak az ellenforradalmárok alaptalan gyanúsítások alapján. Szentgáli pedig Király hadnagy jelentésének ismeretében nem lehetett biztos abban, hogy december elején melyik tetemet vitték el a Liget sarkáról. Ha nem Légrádiét, hanem Futácsiét, akkor súlyos komplikációkkal fenyegetett az újabb ügy áldozatának azonosítása. Mert Király egy nem fényképes irat (hanem vélhetően Futácsi szabadulólevele) alapján azonosította január végén a holttestet. Az alapján valószínű volt, hogy az Futácsié, de nem volt biztos. Mint az ügy vizsgálója, Szentgáli könnyen obstruálhatta a munkát, halogathatta az azonosításhoz nélkülözhetetlen exhumálást. Biztatónak tekinthette, hogy február 27-én a rokonok Futácsiként temették el a tetemet, ám négy hónappal, ráadásul négy téli hónappal a gyilkosság után még mindig veszélyes lett volna márciusban kihantolni. Szentgáli (és a politikai rendőrség) tudta, hogy semmiről nem marad le, hiszen ahogy Tóth Ilonáék bűnösségét tudták bizonyítani, megoldják majd a Palotás-ügyet is. Március végén az átkerült a Jászai Mari térre, de Szentgálinak maradtak eszközei: nála voltak az addig készült iratok, amelyek nélkül kollégái nem kezdhettek hozzá a munkához, de a sűrű áthelyezések miatt amúgy is ismerték egymást, szükség esetén nyilván segítettek egymásnak. Szentgáli vagy főnöke, Farkas Miklós főhadnagy közbenjárhatott annak érdekében, hogy az országos főkapitányságon se siessenek. Volt dolguk ügyis, éppen elég.

Amikor május végén végül sort kerítettek a kihantolásra, Futácsi apja közölte: „fiának az egyik lábán, valószínűleg jobb lábán, hüvelykujja [sic!] hiányzik”,¹¹⁸⁴ a sérülés nyomát pedig megtalálták.¹¹⁸⁵ A különös ismertetőjel nélkül – amiről Szentgáli decemberben nem tudhatott – május végén nem lett volna lehetséges a holttest azonosítása, Légrádi teteme is

¹¹⁸³ Kiss–M. Kiss, 2007, 168.

¹¹⁸⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Futácsi Endre exhumálási jkv., 1957. május 20.

¹¹⁸⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-141775. Palotás József..., Futácsi Endre azonosítási jkv., 1957. május 21.

alkalmas bizonyítéka lehetett volna a Futácsi meggyilkolása miatt emelt vádnak. Felmerül azonban a kérdés: Szentgáliék miért követték el ezt a szörnyű tettet azt megelőzően, hogy mindent elkövettek volna a kiegészítő kórházban vagy környékén elrejtett hulla megtalálása érdekében? Nincs ugyanis nyoma, hogy Polgár Erzsébet feljelentése (november 20.) és a holttest „megtalálása” (december 12.) közötti időben kutattak volna utána. Következtetésem szerint azért, mert ha nappal kutakodnak, annak számos tanúja lett volna – miként számos nézője volt a december 12-i kihantolásnak –, ami lehetlenné tette volna egy később oda csempészett tetem „megtalálását”. Ha éjszaka, akkor kevesebb tanúra lehetett volna számítani (Fazekasné így is látta a tetem oda plántálását), ám az még gyanúsabb lett volna, ha valaki meglátja. December első felében még nem sikerült megtörni a lakosságban október 23-án támadt összetartást, szolidaritást, számolni kellett tehát azzal, hogy valaki itthon vagy külföldön szól a gyanús kutakodásról. A holttest utáni valószínű nyomozás tehát lehetlenné tett volna egy később megrendezett megtalálást, eredménytelenség esetén a bűntény holttesttel való bizonyítását. Tiszaeszláron Solymosi Eszter holtteste után kutatva átvizsgálták a zsidók portáit. Mivel egy bejelentés szerint azt egy pincében rejtették el, felásták az egyetlen szoba jöhető pincét. A kudarc után esély sem volt elrejtteni, majd „megtalálni” Eszter holttestét.¹¹⁸⁶

Következtetésem hihetetlennek tűnik, de ha lehántjuk az esetről a konkrét részleteket, olyan cselekedethez jutunk, amely sem 1956 előtt, sem utána nem volt idegen a diktatúra államvédelmi szervétől: egy bűncselekmény bizonyítása érdekében gondoskodtak corpus delictiről. Számos irodalmi műbe bekerült az ávo által a házkutatás során elrejtett és megtalált valuta vagy fegyver története. Eörsi István szerint ilyen a megtorlás idején is történt,¹¹⁸⁷ de nem volt fegyvere annak a miskolci fiatalnak sem, akit fegyverrejtegetés vádjával elsőként végeztek ki statáriális eljárásban hozott halálos ítélet után. Kevéssel őrizetbe vétele előtt kapta attól a férfitől, aki a karhatalmisták csapdájába küldte.¹¹⁸⁸ Bizonyíték fabrikálása nem politikai ügyben is előfordult. 1959 nyarán a Budapest X. kerületi kapitányság szervezett akciót egy, a saját lányán rendszeresen nemi erőszakot elkövető férfi tettenérésére. Az aktusról csak egy felvételt tudtak készíteni, mert az illető észrevette, mi történik, ezért a rendőrök beállított felvételeket is készítettek a bűntény bizonyítása érdekében. Amikor 1960-ban (más vádak miatt) eljárás indult az akció vezetője ellen, nem rótták terhére a bizonyítékgyártást.¹¹⁸⁹ Nem a cselekmény számított, hanem annak célja.

¹¹⁸⁶ Kövér György, 2011, 431–432.

¹¹⁸⁷ Eörsi István, 2006, 83.

¹¹⁸⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-145078. Soltész József és Nagy András vizsgálati iratai.

¹¹⁸⁹ BFL, XXV.97.b. A BKÜ. titkos ügykezelésű büntetőiratai, 05/1960. Alpár Márton rendőr hadnagy ügye.

Ezúttal nem fegyverre, hanem holttestre volt szüksége Szentgáli főhadnagynak, akit máskor sem a törvényesség betartása, hanem az eredmény érdekelt. Már 1952-ben (!) felrótták neki, hogy „súlyos kihágásokat követett el úgy kihallgatások során, mint az operációknál”.¹¹⁹⁰ És nem csak ő alkalmazott törvénytelen eszközöket a Tóth Ilona-ügyben. Korábban tárgyaltam, hogy Király Lajos hadnagy „találta meg” a Domonkos utcai kórház WC-jében a bicskát, amit Tóth Ilona gyanús körülmények között „ismert fel”, és ami nem létezhetett, ha nem volt bűntény, nem volt áldozat, tehát nem volt az áldozat szívébe döfött bicska sem addig, amíg Király hadnagy nem prezentálta. 1957. januárban B.-né Tóth Matild szabadlábra helyeztette Gáli Józsefet. A rendőrség azonban – megakadályozandó, hogy Gáli „elfecsejjen valamit a titkokból”¹¹⁹¹ – a bíróság határozatát megsértve visszavitte a börtönbe. M. Kiss Sándorék is felvetették annak lehetőségét, hogy a Domonkos pincéje nem úgy nézett ki, ahogy azt Garami százados jelentése leírja, hanem „valaki [értelemszerűen a karhatalmisták] berendezte a helyiséget a szükségesnek megfelelően”.¹¹⁹² A lényegét illetően ezúttal is egyetérttek feltételezésükkel. Szerintem nem a pincét rendezték át, csak az *Élünk* egy példányát csempészték oda. Erre utal az alaposág, ahogy annak „megtalálását” két tanú jegyzőkönyvbe vett vallomásával is bizonyítani és dokumentálni igyekeztek.¹¹⁹³ Gondoskodtak a „Dávid”-tól kapott jelentést kiváltani alkalmas, bíróság elé tárható bizonyítékról. A razzia idején a fűtőtől, Halász Györgytől felvett jegyzőkönyv hasonló trükk nyomát őrzi: „Arra a kérdésre, hogy a rendőr egyenruha hogyan került a kazánházba a szalma alá, választ adni nem tudok. A kazánháznak kulcsa nincs, azt időnként vassal szoktam betámasztani, hogy a ruhát ki tette oda, nem tudom. A kazánházba bárki bemehet, mikor nem tartózkodom ott.”¹¹⁹⁴ Tehát egyenruhát „találtak” a kazánházban a szalma alá rejtve. Ez okvetlenül bűncselekményre utaló jel, hiszen tulajdonosától el kellett lopni, netán rabolni, de nem zárható ki az sem, hogy tulajdonosát megölték. Az ügynek azonban nem lett folytatása. Nem lett folytatása, mert egy idő után Tóth Ilonáék áldozatát Kollár István *szállítómunkással* azonosították. Már Gyenes Pál észrevette azonban, hogy Kollár neve először a rendőrségi vizsgálat lezárásakor szerepel az iratokban.¹¹⁹⁵ Addig a vádlottak név említése nélkül tettek vallomásokat az általuk megölt ÁVH-s őrmesterről vagy törzsőrmesterről. M. Kissék azt vélelmezik, hogy Kollár valóban államvédelmis volt, ezért kései megnevezéséből csak azt következtetik, hogy a nyilvánosság

¹¹⁹⁰ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István szakmai és politikai minősítési lapja, 1952. május 26.

¹¹⁹¹ Zinner Tibor, 2013, 453.

¹¹⁹² Kiss–M. Kiss, 2007, 152.

¹¹⁹³ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Varga Ferencné jkv., 1956. november 20., Halász György jkv., 1956. november 20.

¹¹⁹⁴ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Halász György jkv., 1956. november 20.

¹¹⁹⁵ Gyenes Pál, 1992, 24.

elé került változatból azt szándékosan hagyták ki, vélhetően a nagyobb hatás kedvéért (Tóth Ilonának egy munkást öltek meg). Véleményem szerint Garamiék biztosra akartak menni. „Dávid” ügynöktől tudták, hogy a kórházban röpcédulákat készítenek, ezért vittek egyet, hogy azt biztosan „megtalálják”, a bűncselekmény rögtön bizonyítva legyen. „Dávid” jelezte, Csontos Erzsébet pedig megerősíthette, hogy ott más súlyos bűntény, talán gyilkosság is történt. Hullát nem vihettek magukkal, de vittek egy egyenruhát, aminek „megtalálása” alkalmas bizonyítani, hogy ott egy rendőrt megöltek. Menet közben megváltozott a koncepció, vélhetően Polgár Erzsébet feljelentése új irányba terelte a vizsgálatot, ezért a megtalált egyenruhára végül nem lett szükség, az áldozat nem egy belügyes, hanem Kollár István szállítómunkás lett. Nem Szentgáli volt tehát az egyetlen, aki az „eredményes” vizsgálat érdekében áthágta a törvényt. De kétségkívül az ő tette volt a legocsmányabb.

Szerepe a tetem megtalálásra előkészítésében választ kínál arra, hogy Király hadnagy jelentése a Liget sarkán nem talált holttestről miért maradt fenn a Tóth Ilona-ügy dossziéjában. Amikor február elején a Kollár- és a Futácsi-ügy vizsgálójaként megkapta a jelentést, azt betette Tóth Ilona vizsgálati dossziéjába. Már egy 1952-ben készült minősítés megállapította róla, hogy „fegyelmetlen és pontatlan”.¹¹⁹⁶ Ezúttal is hanyag volt: elmulasztotta azonnal megsemmisíteni a tetemmel történt machináció nyomát őrző iratot. De nemcsak hibáit sorolták, hanem megállapították róla: „Találékony, sok esetben kezdeményező, váratlan helyzetekben tud tájékozódni”. Ezek a vonásai teheték alkalmassá az „operációra”: váratlan helyzetben (van egy bűncselekmény, amelyhez hiányzik a corpus delicti) tudott kezdeményezni, képes volt magát – és egy alkalmas holttestet – feltalálni.

Szentgáli 1957 tavasza előtt elkövetett valamit, amit a belügyben sose bocsátottak meg neki. Áprilisban vizsgálat indult ellene, és felfüggesztették beosztásából. A vád szerint egy általa vizsgált ügyben megvesztegették, ezért egy év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.¹¹⁹⁷ A vizsgálat során kezdetben tagadott, majd beismerő vallomást tett, de az ügyészségen visszavonta beismerését (úgy, mint a bírósági tárgyaláson számos koncepció perben elítélt ötvenhatos). „Vallomásának visszavonását azzal indokolta, hogy a nyomozás során közölték vele, hogy olyan súlyos terhelő adatok vannak ellene, hogy úgysem tudja letagadni”.¹¹⁹⁸ A tárgyaláson részletesebben beszélt a vizsgálatról: „[Szabó hadnagy] Mindég tett apróbb megjegyzéseket, és így apránként ismertette velem az ügyet. Azután azt mondta, ha okosan

¹¹⁹⁶ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István szakmai és politikai minősítési lapja, 1952. május 26.; Kiss–M. Kiss, 2007, 165. A következő idézet is innen.

¹¹⁹⁷ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István pere (a továbbiakban Szentgáli István...), A Katonai Felsőbíróság ítélete, 1958. augusztus 6.

¹¹⁹⁸ BFL, XXV.97.a. 1490/1957. Szentgáli István ügye (a továbbiakban Szentgáli István...). Vádirat Szentgáli István főhadnagy ellen, 1957. november 20.

beszélék, akkor fegyel mire lesz áttéve az ügy. Azt mondta, ha pedig okoskodok, akkor ügyis el leszek faragva. Azt mondta, hogy mások is bizonyítják a cselekményemet. [...] A nyomozás befejezésekor nem ismertették velem az anyagot.”¹¹⁹⁹ 1992-ben Molnár József is így indokolta „beismerő” vallomását. Azt következtettem, hogy a vádlottak a közlésekből és a kérdésekből lesték el az információkat, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy vallomást tudjanak tenni. Azt következtettem, hogy azzal bírták „beismerésre” a vádlottakat, hogy úgy enyhébb elbírálásra számíthatnak. Szabó hadnagy kihallgatási módszereit jellemezve Szentgáli arról beszélt, amit ő is csinált, amikor még az asztal túlsó oldalán ült a kihallgató szobában.

M. Kiss Sándorék is kétségbe vonták, hogy eltávolításának az állítólagos vesztegetés lett volna az igazi oka.¹²⁰⁰ Ügyének vannak olyan elemei, amelyek alapján vélelmezni lehet, hogy az csak alkalmas indoka, de nem oka volt az ellene folytatott eljárásnak. A vizsgálat lezárása után következetes tagadása mellett ilyenek tekintem, hogy noha a vesztegetéshez legalább két ember szükséges, őt egyedül állították bíróság elé. Állítólagos megvesztegetője ellen, aki elismerte, hogy tízezer forintot és egy-két kilogramm csokoládét adott neki azért, hogy férjét szabadon engedje,¹²⁰¹ eljárás sem indult. Szentgáli azt állította, tudomása van arról, hogy „a BM illetékes szervei [...] ígéretet is tettek [az őt állítólag megvesztegető] Kissnének, ha azt hivatalos körökben is elismeri [értsd: az ellene emelt vádat vallomásával bizonyítja], hogy ellene nem fog eljárás indulni.”¹²⁰² Az ügyben tárgyi bizonyíték is volt: tízezer forint, amelyet Szentgáli lakásában egy szekrényben tartott dobozban találtak meg. Arról azonban gyanús információk maradtak fenn. Szentgáli beszélt arról, hogy lakásán házkutatást tartottak, azért felesége feljelentést tett.¹²⁰³ Az asszony vallomásából pedig az derült ki, hogy a házkutatás nem hivatalos nyomozati cselekmény volt, azon sem az ott lakók, sem hatósági tanúk nem voltak jelen. „1957 áprilisában tudtam meg, hogy letartóztatták Pistát. Rá két napra történt, hogy mikor jöttem haza a munkából, akkor anyám mondja nekem, hogy míg ő távol volt a lakásból, addig idegen járt ott. Én ezután, mikor kinyitottam a szekrényt, akkor láttam, hogy a ruhanemű el van mozdítva a helyéről. Ezt az esetet jelentettem Gaál Rudolf főhadnagy elvtársnak, a főnökömnek. Én csak bejelentettem, feljelentést nem tettem.”¹²⁰⁴ Az anyós sem látta, ki járt a lakásban, hogy ilyen történt, arra csak a kutya viselkedéséből következtetett.¹²⁰⁵ Szentgáli felesége bennfentes volt, a VII. kerületi kapitányságon dolgozott gépíróként.

¹¹⁹⁹ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István tárgy. jkv., 1958. március 31.

¹²⁰⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 170.

¹²⁰¹ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Kiss Sándorné tárgy. jkv., 1958. március 31., április 25.

¹²⁰² BFL, XXV.97.a. 1490/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István üg. jkv., 1957. október 7.

¹²⁰³ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István tárgy. jkv., 1958. március 31.

¹²⁰⁴ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Pataki Zsuzsanna tárgy. jkv., 1958. április 25.

¹²⁰⁵ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Pataki Ernőné tárgy. jkv., 1958. április 25.

Nyilván tudta, hogyan zajlik egy hivatalos házkutatás, de nyilván azt is tudta, hogy létezik titkos is, amikor az ott lakók távollétében kutatják át a lakást. Mivel nem észlelte, hogy bármi eltűnt volna, férje őrizetbe vétele miatt érhetően arra gondolt, hogy náluk is ilyen történt, ezért nem tett feljelentést. Az ügyben eljáró rendőrök nem is törekedtek arra, hogy leplezzék a titkos akciót. A hivatalos házkutatáskor „egyenesen a szekrényhez mentek, és kivették onnan a dobozt és a csokoládét. Kérték tőlünk a doboznak a kulcsát, de mi azt nem tudtuk odaadni. Ekkor az egyik elvtárs egy hajtűvel nyitotta ki a zárt.”¹²⁰⁶ Szentgáli azt állította a bíróság előtt, hogy az operatív házkutatás során kivettek a dobozban tartott pénzből 1400 forintot, hogy ott pontosan akkora összeg maradjon, amekkorát az ellene valló tanú mondott. Vizsgálóját, Szabó hadnagyot vádolta a manipulációval. „Véleményem szerint ő meg lehetett győződve a bűnösségről, és minden áron bizonyítani akarta bűnösségemet, azonkívül produkálni akarta magát¹²⁰⁷ az ügyben.”¹²⁰⁸ Valószínű tehát, hogy Szentgáli ellen valamilyen okból ügyet kreáltak, az pedig biztos, hogy a főhadnagy lehetségesnek tartotta, hogy a gyanúsított bűnösségéről meggyőződött, eredményt produkálni akaró nyomozó maga gondoskodik tárgyi bizonyítékról a bűncselekmény bizonyítása, a gyanúsított bíróság elé juttatása érdekében. Szabó hadnagy feladata nem volt olyan szörnyű, mint az övé, neki nem egy holttestet kellett átvinnie egyik helyről a másikra. De ugyanúgy meg volt győződve a bűnösségéről, mint ő Tóth Ilonáról, ugyanúgy fontosabbnak látta bűnösségének bizonyítását, mint a törvényesség betartását, mert ugyanúgy bizonyítani akarta rátermettségét, mint ő. Eörsi László a Kollár Istvánról elterjedt legendák között megemlített egy történetet, amelynek elbeszélője azt állította, hogy Kollárt „1952-53-ból ismerte, és jellemtelen csavargónak tartotta. 1960-ban [amikor véletlenül találkozott vele] Kollár szemére vetette az ügyben vállalt szerepét, erre ő kijelentette, hogy azért 10 000 Ft-ot kapott a hatóságoktól.”¹²⁰⁹ Az összeg mindenesetre azonos azzal, ami Szentgáli vesztegetési ügyében szerepel.

Az ok pedig, amiért Szentgáli ellen ügyet kreáltak, leginkább a Tóth Ilona-ügy corpus delictijét eredményező „operáció” lehetett, különösen, ha az ő ötlete, sőt (attr)akciója volt, de akkor is, ha csak őt tették felelőssé azért. Ha magánakciója volt, az ügy akkor pattanhatott ki a vizsgálati osztályon, amikor Molnár György ügyész március 21-én a Futácsi-ügyet Szentgálitól elvonva átadta az Országos Rendőr-főkapitányságnak. Ekkor jelezhetette Szentgáli, hogy baj van, és kérhetett segítséget (és ebből a beszélgetésből hallhatott valamennyit Bognár Ottó). Az ügyet eltussolták, de neki (később) mennie kellett. A vizsgálat megindításakor pedig

¹²⁰⁶ Uo.

¹²⁰⁷ Értelemszerűen: eredményt akart produkálni.

¹²⁰⁸ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István tárgy. jkv., 1958. március 31.

¹²⁰⁹ Eörsi László, 2003, 230.

őrizetbe vették, tehát nyilván felfüggesztették a munkavégzés alól. Ezért maradhatott benne Király hadnagy jelentése Tóth Ilonáék vizsgálati dossziéjában: mert azt nem Szentgáli zárta le. A dossziék lezárása, az iratok lefűzése mindig felülvizsgálattal járt együtt, és az ügyet befejező vizsgálónak volt a feladata. A más ügyekből kölcsönkapott dokumentumokat visszaadták, kivették az ügynöki jelentéseket, legalábbis általában és azok nagyobb részét. A jegyzőkönyvek felesleges példányait és a vád bizonyítását nem segítő iratokat megsemmisítették. A lezárás pedig nem a vizsgálat befejezésekor történt, hanem a jogerős ítélet után. Szentgáli azonban 1957. június 20-án, amikor Radó Zoltán jogerőre emelte Tóth Ilonáék ítéletét, már nem dolgozott a vizsgálati osztályon. Irodájában jókora rendetlenséget hagyhatott maga után, hiszen áprilisban egyszerre több ügyön dolgozott, és nyilván nem kapott időt és lehetőséget, hogy rendbe tegye az aktákat. Gyenes Pál vette észre először a fennmaradt dokumentumok irattározása körüli anomáliákat: a bíróságnak megküldött és a rendőrségen irattározott dosszié nem azonos, vannak iratok, amelyek csak az egyikben vagy a másikban maradtak fenn. Nem rendkívüli, hogy a vizsgálók visszatartották azokat az iratokat, amelyek nem segítettek, különösen pedig azokat, amelyek zavarták a vád bizonyítását. A Tóth Ilona-ügy dossziéi azonban kirínak a megtorlás többi aktái közül, mert a rendőrségen irattározott dossziéből hiányzik a bíróságnak megküldött tanúvallomások jegyzőkönyveinek jelentős része, ami alapján Gyenes „slendrián hivatalnokok”-nak tartotta és nevezte az ügyben eljárókat.¹²¹⁰ Ilyen hanyagság azonban nem volt jellemző a vizsgálati osztályra. A Tóth Ilona-ügy iratai kivételt jelentenek, egy rendkívüli eset nyomát őrzik: Szentgálinak felfüggesztése, majd elbocsátása nem tette lehetővé, hogy lezárja a dossziékat, és utólag rendet vágjon az iratok között. Távozása után pedig senki sem ügyelt arra, hogy a kölcsönadott iratok visszakerüljenek. A vizsgálati osztályon ugyanis, részben technikai, részben konspirációs okok miatt kis példányszámban készültek a jegyzőkönyvek. Ha egy vallomásra szüksége volt egy másik ügy vizsgálójának, arról nem másolatot készítettek, hanem visszavárólag átadták. Mivel a Tóth Ilona-dossziék nyitva maradtak, szabad prédáivá váltak az ahhoz kapcsolódó ügyeken dolgozó vizsgálóknak. Az Angyal István és társai, a Péch Géza és társai, a Nickelsburg László (és társa), valamint más ügyek nyomozóinak, akik vélhetően azzal a szándékkal vettek ki – egyedi engedéllyel – iratokat, hogy majd visszaszármaztatják, de ez nem mindig történt meg. Így maradhatott fenn Polgár Erzsébet november 20-i feljelentése Angyal István vizsgálati dossziéjában. A Tóth Ilona-ügy dossziéit csak hosszas hányódás után zárták le, 1973. június 11-én Vasas János őrnagy az első kötetet, 1975. január 22-én Kecskeméti Vendel százados a

¹²¹⁰ Gyenes Pál, 1992, 4, 5.

másodikat.¹²¹¹ Vasas őrnagy 1973-ban nem sokat tudhatott az ügyről. Nem valószínű, hogy alaposan átnézte az iratokat, de ha netán mégis, Király hadnagy jelentése önmagában nem tűnhetett olyannak, mint amitől feltétlenül meg kell szabadulni. Ezért maradt nyoma a machinációnak.

Azért is valószínű, hogy Szentgáli főhadnagy 1957 tavaszán (amikor az államvédelmisek többségének helyzete számukra megnyugtatóan rendeződött, véget ért az egy ideig még a forradalom leverése után is folytatódott hányattatásuk) történt meghurcolásának komolyabb oka volt, mint az állítólagos vesztegetési ügy, mert viszonylag hosszú munkásmozgalmi, és ami jóval fontosabb, államvédelmi múltja volt. 1945-ben a MADISZ-on, majd a SZIT-en keresztül kapcsolódott be az új rendért folytatott harcba, egy 1950-ben írt önéletrajza szerint a kisgazda párt ifjúsági szervezetének bomlasztása volt a feladata.¹²¹² 1949. februárban önként jelentkezett rendőrnek, azonnal az ÁVH-hoz került, 1951-től dolgozott vizsgálóként a budapesti vizsgálati osztályon. Munkájának elismeréseként 1955 őszén az egyéves Dzerzsinszkij Tisztképző Iskolára küldték, ahova „Az osztályvezetők az osztályukról a legjobban dolgozó bajtársak közül operatív munkára alkalmas, fiatal, fejlődőképes, politikai és erkölcsi magatartás szempontjából példamutatókat javasolják.”¹²¹³ Szakmailag és politikailag lehetett példamutató, magánéletét ugyanis előjárói folyamatosan bírálták, „lakóhelyén nem BM-beosztotthoz méltóan viselkedik”, „rendezetlen családi életet él”.¹²¹⁴ 1954–1956 azonban nemcsak sikereket hozott a számára, hanem aggodást is, hiszen Rákosi a vizsgálatokat végző ÁVH-sokat tette meg a terror bűnbakjaivá, és noha a Hatóságtól nem sok beosztottat bocsátottak el, és még kevesebbet állítottak bíróság elé, az 1953 előtt is szolgálók nem érezhették biztonságban magukat. Végigfélt a forradalmat is. Október 31-én őrizetbe vették, november 4-én szabadult ki a Fő utcai katonai fogdából. Tagja lett a szovjetek létrehozta első államvédelmi alakulatnak, az első napokban a szovjet csapatok tisztogató akcióit segítette, majd a BM központi épületének őrzésében vett részt. November 13-a körül az elsők között került a politikai rendőrség vizsgálati osztályára, a kihallgató csoportba.¹²¹⁵ A Tóth Ilona-ügy lehetett az első ügye.

1956. november közepére tehát számára kitisztult az ég. Az „ellenforradalom” bebizonyította, hogy az államvédelmisekre elengedhetetlenül szükség van, ott kell folytatni a harcot, ahol 1954-ben abbahagyni kényszerültek. Eljött számára az igazság és a bosszúállás

¹²¹¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona...; 142621/1. Tóth Ilona...

¹²¹² ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István önéletrajza, 1950. november 8.

¹²¹³ Kozáry Andrea, 2000, 205.

¹²¹⁴ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., A BM Budapesti Főosztály káderosztályának feljegyzése Szentgáli Istvánról, 1954. október 27., Szentgáli István minősítési lapja, 1955. november 21.

¹²¹⁵ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István feljegyzése, 1957. január 17.

pillanata. Ebben a helyzetben került elé egy fiatal lány, aki „cinikusan, nevetve fogadta a vádakát”, aki „cinikus fölényel utasította vissza a gyanút”.¹²¹⁶ Szentgáli többszörösen motivált volt arra, hogy Tóth Ilonát bíróság elé juttassa, hogy rábizonyítsa a bűncselekményt. Mert Eörsi László okkal veti fel, hogy semmi haszna nem származott a hatalomnak „a politikailag jelentéktelen medika” meghurcolásából.¹²¹⁷ A legfelső pártvezetést valóban nem érdekelte Tóth Ilona, amíg nem vált a Tóth Ilona-ügy főszereplőjévé, amíg abból nem vált kirakatpernek alkalmas ügy; mint ahogy nem érdekelte Toracz Sándor, mégis pert koholtak ellene. Szentgáli azonban kezdettől érdekelt volt. Alkalma nyílt megízlelni a bosszút, újra érezni és élvezni a hatalom ízét. Egy fiatal lány került elé, akinek bűnösségében nem kételkedett, hiszen azonnal beismerte, hogy „ellenforradalmár”: röpcédulázott. Egy fiatal lány fölényeskedett vele, a meglett férfivel (még ha csak négy évvel volt is idősebb nála). Egy diák fölényeskedett a dolgozóval. Az érettségizett ávóssal, aki megszokta, hogy az „ő általános műveltsége, politikai képzettsége, vagy szakmai tudása nagyobb” (mint a társaié), és aki ezért „öntelt, nagyképű” volt, társait lebecsülte.¹²¹⁸ Egy „egyéb származású” leendő értelmiségi fölényeskedett a napszámos szülők munkás fiával.

A nagyszabású bűntény: ellenforradalmárok által elkövetett gyilkosságok felderítése és bizonyítása egyszerre volt személyes érdeke (bosszúállás) és érdeke mint nyomozó főhadnagynak. Az eredménytől függött előléptetése, kitüntetése, elsődlegesen pedig az, hogy „mint volt államvédelmi beosztott, helyén maradhat-e, vagy sem”.¹²¹⁹ Ma már tudjuk, hogy az 1956. decemberi felülvizsgálat célja „az ÁVH-nak mint szervezetnek a megszüntetése, egyben beosztottainak megnyerése és legitimálása volt”.¹²²⁰ De 1956 végén Szentgáli csak azt tudhatta, amit a Belügyminiszter és a Legfőbb Ügyész közös rendelete tartalmazott: „a megszüntetett államvédelmi szervek beosztottait a BM állományából az 1956. évi december hó 1. napjáig el kell bocsátani”.¹²²¹ Mátyás László ezredes 1957 februárjában rajzolt szemléletes képet arról, hogyan látták helyzetüket november 4-e után az államvédelmiek: „Állományunkat rendkívül megviselte az ellene [1956. november 4-e után is] folyó kampány, a kialakult tömeghisztéria, különösen mert azt látták, hogy az ellenük folyó hangulatkeltésben egyes párt- és állami funkcionáriusok, szervezetek és nem utolsósorban a sajtó is részt vett. A rendőrség jelentős része is ellenséges magatartást tanúsított velük szemben, egyes vidéki

¹²¹⁶ *Szabad Föld*, 1956. december 23. Kiss–M. Kiss, 2007, 54.

¹²¹⁷ Eörsi László, 2003, 239.

¹²¹⁸ *ÁBTL*, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István minősítési lapja, 1955. november 21.

¹²¹⁹ Kiss–M. Kiss, 2007, 283.

¹²²⁰ Szokolczai Attila, 1999, 32. Lásd még Pintér Tamás, 2000.; Zinner Tibor 2001. 61–103.

¹²²¹ Szokolczai Attila, 1999, 31.

kapitányságokon nem akarták beengedni őket. Hozzájárult ehhez a felülvizsgálat, amit az állomány tagjai megalázónak tartottak.”¹²²²

Ha csak azt tekintjük, hogy – az ő szempontjukból, az ő világlátásuk szerint – november 4-e után micsoda képtelen és váratlan sorscsapások tépázták az államvédelmiseket, megérthetjük, hogyan érintette Szentgálit, amikor ebben a kiélezett helyzetben próbálta az eredmény elérésétől, a sikertől elütni a nyilvánvalóan bűnös vádlott, az ellenforradalmár diáklány makacs, „cinikus”, „főlényes” tagadása. Egyetértek M. Kiss Sándorék megállapításával: „Szentgálit befolyásolta a bizonyítási kényszer”¹²²³ (ahogy a tiszalöki csendbiztost is befolyásolta a vád tanúinak megfelelő vallomásra bírásában¹²²⁴). Mert bizonyítania kellett nemcsak azt, hogy kész, hanem azt is, hogy alkalmas az ellenforradalom elleni eredményes harcra. Mert nyilván harcnak tekintették a megtorlást. Olyan harcnak, amelynek célja az ellenforradalmárok megsemmisítése, egyben az államvédelem apológiája, nélkülözhetetlenségének bizonyítása.¹²²⁵ Ebben a harcban nem kockáztathatta a győzelmet azzal, hogy válogat az eszközökben. Hiába voltak a hangzatos szólások a törvényesség betartásáról, Szentgálinak nem lehettek kétségei afelől, mit várnak tőle valójában. Amit Mátyás László ezredes mondott ki egy december végi értekezleten: „Amikor rendkívüli állapotok vannak, rendkívüli eszközökkel kell dolgozni. [...] Ha nekem meg kell védeni a proletár hatalmat, és én csak úgy tudom megvédeni, ha szembeszállva az ellenforradalommal, törvénytelen eszközökhöz kell nyúlni, azt nem lehet elítélni.”¹²²⁶ Szentgáli tehát abban a tudatban nyúlt törvénytelen eszközökhöz, hogy azt parancsnoka jóváhagyásával teszi. „Nemcsak felhatalmazva érezte magát, hanem kötelességének is tartotta, hogy bármilyen és minden eszközt felhasználjon az inkvizíció hatalmának érvényesítése érdekében. A bűnösség vagy ártatlanság kérdése egyáltalán nem játszott szerepet.”¹²²⁷

Következtetésem szerint Szentgáli Csontos Erzsébet és „Dávid” jelentései, Polgár Erzsébet feljelentései, valamint Fazekas Pálné és Török Éva bejelentései alapján meg volt győződve, hogy ellenforradalmárok a Domonkosban gyilkosságokat követtek el. 1956. november végén keveset tudott az október–novemberben történekről, még október 22-re datálta a 23-i tüntetést.¹²²⁸ Azokat a rémmeséket tudhatta igaznak, amiket társaitól hallott, illetve a lapokban vagy a kihallgatottak jegyzőkönyveiben olvashatott. Október 23-a és

¹²²² MNL OL, XIX-B-1-ai 28/a/1957. 7-321/1957. Mátyás László ezredes jelentése a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. február 1-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. február 8.

¹²²³ Kiss–M. Kiss, 2007, 283.

¹²²⁴ Eötvös Károly, 1904, II. 216.

¹²²⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. A BFB. ítélete, 1957. április 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 441.

¹²²⁶ Mátyás László az 1956. december 28-i országos rendőri értekezleten. Kahler Frigyes, 1993b, 131.

¹²²⁷ Kirsch, Jonathan, 2008, 98–99.

¹²²⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-142621. Tóth Ilona..., Tóth Ilona jkv., 1956. november 21.

november 4-e között alig fél napot töltött nem államvédelmis közegben. Október 30-ig a Gyorskocsi utcában volt, onnan kora délután menekült el, de még aznap éjjel elfogták. November 4-i szabadulása után a szovjetekkel, majd a szerveződő államvédelem tagjaként vett részt az „ellenforradalmárok” elleni küzdelemben.¹²²⁹ Számára az lehetett a valóság, amit (elv)társaitól hallott, amit hivatalos szövegekben olvasott, annál is inkább, mert az összevágott azzal, amit a szemináriumokon, majd a Dzerzsinszkij Tisztképző Iskolán tanult a proletárdiktatúra ellenségeiről. „Az eretnek cselekedetek és tanok, amelyek annyira gyötörték az inkvizitorokat, gyakran csak az ő felhevült képzeletükben léteztek, ám a jegyző lúdtollának nyoma a kiterített papírlapon valósággá változtatta az agyszüleményt, és amit létrehozott, az hiteles dokumentumnak számított.”¹²³⁰ Olyan vallomást akart Tóth Ilonától, amely illeszkedik abba a képbe, amelyet ő az ellenforradalomról és az ellenforradalmárokról szóló klisékből összerakott. Meg volt győződve arról, hogy a Domonkosban tanyázó ellenforradalmárok vezetője legalábbis tudott a gyilkosságról, de abban vélhetően része is volt, hiszen az ellenforradalmat saját világa mintájára nyilván hierarchikusnak és militánsnak tartotta, amelyben parancsnok van és parancsok vannak, a parancsokat pedig végrehajtják. Ha Tóth Ilona személyesen nem ölt, parancsnokként akkor is felelős. A lány az ő számára tűrhetetlenül viselkedett. Egyes ellenforradalmi cselekményeivel kérkedett (beszélt a Petőfi Körről, a mentőszolgálatról, a kórház vezetéséről, oda fiatalok befogadásáról, a röplapozásról), másokat tagadott (fegyverszállítás a vöröskereszt védelmét kihasználva; a kórház ellenforradalmi központtá tétele; ellenforradalmárok betegekként bújtatása; harc a munkáshatalom megdöntéséért), miközben Szentgáli tudatában a kettő elválaszthatatlanul összetartozott. Legfőképpen pedig tagadta ellenforradalmár mivoltából fakadó bűncselekményét, a gyilkosságot, amivel kivívta Szentgáli különös haragját, mert nyilván hivatalból és általában is gyűlölte az ellenforradalmárokat. Bűnössége egyértelmű bizonyítékának látta a vamzertől kapott információt a kijuttatott üzenetről, amelyben Tóth Ilona menekülésre intette társait, amit szerinte nem tett volna, ha ártatlan, nem beszélve arról, hogy akkor őrizetbe sem vették volna. Ebben a helyzetben határozta el, hogy bűnösségét tagadó foglya ellenállását mindenképpen és minden áron, akár törvénytelen eszközökhöz nyúlva is megtöri. Ilyen eszköz volt a hulla prezentálása a Domonkos utcai templomkertbe.

Király hadnagy jelentése nem ad támpontot annak megválaszolásához, hogy az december első felének melyik hétfőre virradó éjszakáján történt, azaz ki találta ki, hogy a hullát a templomkertben temették (valójában temessék) el. Valószínűbb a korábbi dátum.

¹²²⁹ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István feljegyzése, 1957. január 17.

¹²³⁰ Kirsch, Jonathan, 2008, 78.

Amennyiben ugyanis Tóth Ilona december 4-én „beismerő” vallomást tett a gyilkosságról és megjelölte a helyet, ahol a holttestet elásták, azt pedig megerősítették Molnár József vallomásai, majd 6-án Gönczi és Gyöngyösi, akkor valószínűtlen, hogy három napot vártak volna az „operáció”-val.¹²³¹ Különös tekintettel arra, hogy a temetkezési vállalat dolgozói bármikor elvihették volna a leendő corpus delictit. Ennek veszélye annál inkább fennállt, mert a tetem napokig hevert a Liget sarkán, arról tehát viszonylag sokan tudtak. Másrészt, amennyire a korabeli lapok alapján meg lehet állapítani, az időjárás is sürgős cselekvésre készítette Szentgálit. December 1-re, szombatra az előrejelzés erősen felhős időt ígért, többfelé esőt, havas esőt, havazást, éjszakára pedig fagyokat.¹²³² A prognózis nem volt sikeres, az idő enyhült, és napokon át az évszakhoz képest enyhe maradt. Ezt ki kellett használni, hiszen ha leesik a hó, a hullát sem kiásni, sem elásni nem lehet észrevétlenül.

Amennyiben a tetem december 3-ra virradó éjszaka került oda, akkor ezt a részletet is Szentgáli adta a vádlottak szájába, akikkel – „beismerésre” bírásuk érdekében – közölhette azt is, hogy a hullát ott már meg is találták. Kevésbé valószínű, hogy amennyiben Tóth Ilona az iratismertetéskor látta az exhumálásról készült jegyzőkönyvet, feltűnt neki, hogy azon december 12-i dátum szerepel, vele pedig már december 4-én közölték, hogy megtalálták. Fogságban volt, amikor nem egyszerű a napok követése. Ha mégis észrevette, akkor sem volt értelme szóvá tenni, miután a gyilkosságot beismerte. Szentgáli pedig a holttest helyét közölhette a szovjet kihallgatókkal, akik azt belefoglalták Gönczi és Gyöngyösi vallomásába, az ő számukra sem volt jelentősége annak, mi történt a halottal, akit vallomásuk szerint Tóth Ilona megölt. Molnár József a vele készült interjúban azt állította, hogy mielőtt vallomást tett a Kollár-gyilkosságról, megmutatták neki a kihantolásról készült fotókat.¹²³³ De Molnár december 4-én tett először jegyzőkönyvbe vett vallomást a gyilkosságról, a kihantolás pedig 12-én történt. Vallomásainak elemzésekor arra jutottam, hogy igyekezett megindokolni, miért tett beismerő vallomást, és ennek érdekében egyértelműbb bizonyítékról beszélt, mint egy jegyzőkönyv. Ez nem zárja ki, ellenkezőleg, megerősíti, hogy Szentgáli azzal a *közléssel* bírta „beismerésre”, hogy a holttestet megtalálták, nincs értelme a tagadásnak, a bűntény cáfolhatatlan bizonyítást nyert. Ebben az esetben Molnár nemcsak arra emlékezett, hogy Szentgáli védhetetlen bizonyítékkal támasztotta alá a gyanúsítást, hanem arra is, hogy a holttest megtalálására hivatkozott. A főhadnagy blöffölt. December 4-én még nem „találták”

¹²³¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 65.

¹²³² *Népszabadság*, 1956. december 1.

¹²³³ OHA, 429. Molnár József..., 1992, 76.

meg a hullát, de ő már tudta, hogy ott van, ahol meg fogják „találni”, mert december 3-ra virradóan az ő személyes közreműködésével vitték oda.

A holttest megtalálásra elhelyezésének ez a datálása tűnik valószínűnek az alapján, amit Kiss Réka és M. Kiss Sándor a Tóth Ilona beismerését hírül adó sajtójelentésekről közöltek. Azok szerint a lány kezdetben tagadta a gyilkosságot, és csak akkor tört meg, és ismerte be zokogva „rémtettét”,¹²³⁴ amikor bizonyítékokkal szembesítették. Korábban bizonyítékokon Polgár Erzsébet feljelentéseit és a tanúvallomásokat (Fazekas Pálné, Molnár József és Török Éva jegyzőkönyveit) értettem. Ebben a kérdésben a *Népszabadság* M. Kisséktől idézett írása azonban ennél többet sejtet: „amikor elébe tárták a bizonyítékokat, s rávallottak társai is – [Tóth Ilona] megtört, és sírva ismerte be rémtettét”. A szöveg egyértelműen megkülönbözteti a bizonyítékot a társak vallomásától. Szentgáli még Polgár Erzsébetet is Tóth társának tekinthette, hiszen ott lakott a(z egyik) Landler Jenő utcai szálláson, amelyet az „ellenforradalmárok” tanyájának tekintett, főzött a Landler 44. fegyvereseinek, sőt, arra is volt vallomás, hogy a Dózsa 40.-ben részt vett röpcédulák terjesztésében.¹²³⁵ Molnár Józsefet és a stencilezésben részt vevő Török Évát pedig bizonyosan ellenforradalmár társainak tekintette. A „rávallottak társai” tehát nem zsunaliszta túlzás. December elején, a *Népszabadság* cikkének megjelenésekor azonban csak egyetlen tárgyi bizonyíték állt Szentgáli rendelkezésére: a tetem a Domonkos utcai templom kertjében. Korábban azt következtettem, hogy Tóth Ilonát már december 4-e előtt is faggatták a gyilkosságról, és vélhetően ismertették vele (legalább részben) Polgár Erzsébet feljelentéseit, valamint Fazekas Pálné és Török Éva vallomását, utóbbit valamikor bizonyosan. Ezek mindegyike legalább egy héttel december 4-i „beismerő” vallomása előtt született, ő azonban december 4-ig kitartott amellest, hogy gyilkosságban nem vett részt, olyanról nem is tud, „cinikus fölényel utasította vissza a gyanút”.¹²³⁶ Tehát – Gálihoz hasonlóan – nem sikerült beismerésre kényszeríteni az elé tárt vallomásokkal. Ebből pedig az következik, hogy december 4-én, vagy közvetlenül az előtt Szentgáli olyan új információt tudott vele közölni, olyan bizonyító erejű tényre vagy dokumentumra tudott hivatkozni, amely alkalmas volt megtörésére. Ez lehetett annak bejelentése, miszerint a templom kertjében megtalálták bűncselekménye áldozatát, a további tagadásnak nincs értelme: a gyilkosság bizonyított. És Tóth Ilona láthatta Szentgáli színe változását. Az 1952-ben készült minősítés megállapította róla: „Kitartó és szívós munkájának [amikor] megvan az eredménye, ilyenkor igen örül, hogy

¹²³⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 54. A következő idézet is innen.

¹²³⁵ BFL, XXV.4.f. 8005/1958. Szirmai Ottó..., 392. d. Horváth Sándorné tárgy. jkv., 1957. május 10.

¹²³⁶ Kiss–M. Kiss, 2007, 54.

nem törte le a hosszú eredménytelenség.”¹²³⁷ A sikeres akció után nyilván még nagyobbak mutatta örömét, kárörömét, hogy megtörje és „beismerésre” bírja az őrizetést. Hiába tudta magát ártatlannak Tóth Ilona, Szentgáli diadalittas hírére nem megtört, hanem összetört, és zokogni kezdett. Nem a feltámadt önvád, hanem helyzetének lehetetlensége és saját tehetetlensége miatt.

7. TÓTH ILONA MEGTÖRÉSE¹²³⁸

A boszorkányként megégetett Urbain Grandier-t annyira megtörte kéthetes fogsága, hogy a hamis vádak elismerő, kegyelemért esdeklő levelet írt fogva tartójának. Szőnyi Tibor már egy héttel letartóztatása után hamis vallomást tett Rajkra. Grósz József kalocsai érsek három nap után tört meg.¹²³⁹ Tóth Ilona két hét fogság után tett „beismerő” vallomást.

Mindenkit sokkol, amikor először bezárják. A börtön a kintitől nagyon elütő, mereven szabályozott világ. Az először sítire kerülő számára teljesen ismeretlen, márpedig az emberek többsége ismeretlen körülmények között elbizonytalanodik, különösen ha az új, más világ ellenséges vele szemben. Tóth Ilona vamzerétől nem, de más zárkaügynöktől rendelkezünk az új rab cellába érkezését leíró beszámolóval. „Amikor Papp a zárkába belépett majdnem nevetnékem támadt az öltözete miatt, mert egy száll alsó nadrágban, hona alatt egy csomóban lévő felső ruházatával a legrémültebb arcal, és teljes valóságban remegő térdekkel és kezekkel állt meg a zárka közepén. Még köszönni sem tudott félelmében.”¹²⁴⁰

1956 telén sztrájkoltak a szénbányászok; a kormány a fűtetlen kórházakra, a hidegben didergő gyerekekre hivatkozva próbálta ellenük fordítani a lakosságot.¹²⁴¹ Kizárt, hogy fűtötték volna a zárkákat, pedig november közepén „sarkvidéki eredetű hideg” árasztotta el az országot, a hőmérséklet 20-án délben is fagypontra maradt.¹²⁴² Eörsi István szerint „a fűtés gyatra volt, mondhatni szimbolikus”, „dermesztő hidegben” fagyoskodott Gyorskocsi utcai cellájában.¹²⁴³ Kétségtelen, hogy Tóth Ilona is, ő különösen, mivel kórosan sovány volt. 1956 előtt 170 centiméter magasnak mérték, de súlya általában csak 47 kilogramm volt.¹²⁴⁴ Nem voltak tartalékai, amelyekből a rabságban erőt nyerhetett volna. „Minden letartóztatott

¹²³⁷ ÁBTL, 2.8.1. 5380. Szentgáli István..., Szentgáli István szakmai és politikai minősítési lapja, 1952. május 26.

¹²³⁸ A fejezet főbb megállapításai érvényesek a per többi vádlottjára, elsősorban Gönczire és Gyöngyösire is.

¹²³⁹ Rapley, Robert, 1998, 42.; Horváth Ibolya, 1992, 190, 216.; Szabó Csaba, 2001, 35.

¹²⁴⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-154422. Pap István..., Gyáli fedőnevű zárkaügynök jelentése Pap Istvánról, 1966. október [valójában szeptember] 9. A jelentést betűhíven közlöm.

¹²⁴¹ *Népszabadság*, 1956. november 23. 3. Egy anya levele a bányászasszonyokhoz.; *Népakarat*, 1956. december 14. 1. Szenet a hazának!

¹²⁴² *Népszabadság*, 1956. november 21. 8. Hideg idő.

¹²⁴³ Eörsi István, 2006, 31–32.

¹²⁴⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona orvosi vizsgálati lapjai.

szenvedett az embertelen körülményektől, a heteken és hónapokon át tartó éhezéstől és hidegtől”.¹²⁴⁵ A hideg cellában dideregve, folytonos éhségtől gyötörve nyilván nem tudott pihentetően aludni, még kevésbé az ávos regula miatt (villanyfény, kötelező hanyatt fekvés, kezek kívül a takarón); és mert félt a büntetéstől, illetve gyötörte a büntudat társai miatt, akikre hamis vallomást kényszerült tenni.

Kétségtelenül sokszor került megalázó helyzetbe, és alázták meg szándékosan – a rab megalázása az inkvizíciónak is eredményes eszköze volt.¹²⁴⁶ A női rabok szexuális zaklatásnak is ki voltak téve.¹²⁴⁷ Az ilyet akkor is nehéz bizonyítani, ha az áldozat nem fogoly a Gyorskocsi utcában. Tóth Ilona kihallgatója nála alig néhány évvel idősebb, válófélben lévő fiatalember volt, aki éppen 1956 decemberében költözött külön a feleségétől.¹²⁴⁸ Eörsi László a legendák között említi: „a bitófán ezt mondta: »Szűz vagyok; smasszerok megerőszakoltak«”.¹²⁴⁹ Ezt nem állítanám biztosan legendának, bár bizonyítani sem lehet. De az biztos, hogy mire december 4-én kihallgatásra vitték, már kellően kiéhezettek, kifárasztották, emberi méltóságában és női mivoltában számtalanszor megalázták.

Már többször tárgyaltam, hogy a kihallgatottakat mások vallomásának, mint bizonyítéknak az ismertetésével bírták vallomásra. Vizsgálatomnak ezen a pontján a Tóth Ilona elé tárt szövegek nem azért fontosak, amit tartalmaznak, hanem ahogy hathattak rá, ahogy ráhatottak. Ahogy olyan helyzetbe hozták, amelyben adekvát volt magát hamisan vádolni. Polgár Erzsébet első feljelentésében az áll, hogy amikor bevitték megölni a Domonkosba, ott éppen egy nyomdát költöztettek.¹²⁵⁰ Másik feljelentése szerint a pincében halomban álltak a hullák. Szentgáli megmutathatta neki Török Éva jegyzőkönyvét arról, hogyan kínozták és gyilkolásták a kommunistákat a Domonkosban. Megmutathatta Fazekas Pálné ezt igazoló (valójában ismétlő, de ezt Tóth Ilona nem tudhatta) vallomását, aki feltehetően elmondta, miként a tárgyaláson, amit Töröktől hallott: „az orvosnő kérte, hogy vegyen részt a kínzásokban. Nincs kedved megrugdalni, leköpdösni ezt a piszok ávost, rohadt kommunistát?”.¹²⁵¹ Megmutathatta neki Turcsányinéét, miszerint látta, amikor 128 ezer forintot csomagoltak el.¹²⁵²

¹²⁴⁵ Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998, 44.

¹²⁴⁶ Kirsch, Jonathan, 2008, 103.

¹²⁴⁷ ÁBTL, 3.1.2. M-29112. Vámos Erzsébet fedőnevű ügynök munkadossziéja. Vámos Erzsébet fedőnevű ügynök jelentése, 1958. március 3.

¹²⁴⁸ HL, XI. 22. 755/1957. Szentgáli István..., Pataki Ernőné tárgy. jkv., 1958. április 25.

¹²⁴⁹ Eörsi László, 2003, 226.

¹²⁵⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 216–217. Polgár Erzsébet feljelentése, 1956. november 20.

¹²⁵¹ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Fazekas Pálné jkv., [1956. december közepe].

¹²⁵² ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Turcsányi Józsefné jkv., 1956. november 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 154.

Olyan dolgokról hallott, amelyekről addig hallomása sem volt. Azzal kellett szembesülnie, hogy két múlt, két valóság van. Egy, amelyikről emlékképei voltak és egy másik. Emlékezett arra, hogy beszéltek egy *stencilgép* szerzésének lehetőségéről, de bizonyítani nem tudta, hogy csak beszéltek arról, bizonyítani Szentgáli tudta, hogy november 18-án este már el is szállították a *nyomdát* a Domonkosból, ami ráadásul teljesen értelmetlen volt, hiszen a vád szerint éppen készültek kinyomtatni az *Élünket*. Emlékezett arra, hogy nem látott hullát, különösen hullákat, hullahegyet a pincében, aminek megint csak Szentgáli tudta az ellenkezőjét bizonyítani. Nem emlékezett, hogy bárki embereket gyilkolt vagy kínozott volna a kiséítő kórházban, ilyenről nem is hallott, azt pedig tudta, hogy ő ilyenben nem vett részt, Török Évát nem hívta segíteni, Szentgáli mégis két bizonyítékkal tudta alátámasztani az ellenkezőjét. Emlékezett rá, hogy a forradalom idején (és talán soha) nem látott együtt annyi pénzt, amennyiről Turcsányiné beszélt, de a bizonyíték ismét kihallgatója kezében volt. Ha mentálisan elég erős tudott maradni, tudhatta, hogy neki van igaza, de tudhatta azt is, hogy igazával semmit sem ér, ha azt nem tudja vizsgálója, majd a bíróság előtt bizonyítani. Márpedig hogyan lehet – érdektelennek tekintett tanúk egymásra hajazó vallomásaival szemben – bizonyítani, hogy a vádként fejére olvasott cselekmények nem történtek meg? Remélhetett tanúkat, akik a Domonkosban nem láttak sem nyomdagépet, sem hullát, sem újságpapírba csomagolt 128 ezer forintot, nem észleltek kínozást, gyilkosságot, de olyat nem, aki bizonyítani tudná, hogy a vallomásokban foglaltak nem történtek meg. Egy államellenes bűntény vezetőjének, az állam ellen szervezkedő csoport vezetőjének tartották, miközben ilyenben részt sem vett, sőt, azt feltételezem, ilyenről tudomása sem volt. Ahogy nem volt tudomása saját szervezkedéséről a szervezkedés vezetése címén halálra ítélt Péch Géának. Ahogy nem volt tudomása Bernard Agassának arról az összeesküvésről, amellyel őt vádolta a carcassonne-i inkvizítor, aki az összeesküvést nemcsak leleplezte, hanem ki is találta.¹²⁵³ Vélhetően akkor hagyott fel a hamis vádak tagadásával, amikor felismerte helyzete kilátástalanságát, hogy a vádak pusztá tagadásával nem tudja bizonyítani ártatlanságát.

Tóth Ilonának nem volt módja, hogy utólag megörökítse börtönélményeit, ami megadatott a Franco tábornok malagai és sevillai börtöneit megjárta, Tóth Ilonához hasonlóan halálra ítélt Arthur Koestlernek. Tőle tudjuk, hogy a rab, a bizonytalanságban tartott, az élettől a halál felé fordított rab „számára a külvilág egyre fokozódó mértékben elveszíti a valóságos értelmét”,¹²⁵⁴ hogy fizikai fájdalmat okoz minden olyan kísérlet, hogy ésszerűen

¹²⁵³ BFL, XXV.4.f. 3676/1957. Péch Géza..., 361. d. Péch Géza jkv., 1957. február 12. Ginzburg, Carlo, 2003, 85.

¹²⁵⁴ Koestler, Arthur, 1993, 77.

gondolkozzon, mintha ideggyulladás támadná meg agyának asszociációs pályáit,¹²⁵⁵ hogy a háromszorosan páncélozott kriptában, „melyet a hallgatás, a magány és a rettegés hármassága vesz körül”¹²⁵⁶ „van a nyomorúságnak olyan foka, ahol már megszűnik a relativitás”.¹²⁵⁷ Koestler nem volt sokkal idősebb Tóth Ilonánál, de mégis, felnőtt férfiként, annak tudatában vállalta sorsát, hogy helytállásáért életével fizethet. A medika, amikor elvitték betegei mellől, nem halálos, még csak nem is súlyos ítéletre számított, hanem arra, hogy napokon belül szabadon engedik, ahogy novemberben általános volt. A vád és a várható ítélet a börtönben váratlanul, készületlenül érte. Valahogy úgy, ahogy Pap Istvánt: „közölték, hogy ellenforradalmi tevékenység és emberöléssel vádolnak, és közölték, hogy tanuk vannak rá hogy én megöltem egy embert a Landler Jenő u. és Dozsa György u. sarkán. Ki volt ez az ember hol a hullája? Én azt sem tudtam hol vagyok amikor ezt hallottam. De hát annyira kiabáltak velem és nagyon féltem hogy meg is vernek vállaltam hogy igen én lötem le, gyilkoltam meg az embert. Itt kissé hisztériás viselkedést tett, kezeivel a levegőbe hadonászott és száját félretartva, hajtogatta csak egyre, hogy őt úgyis fel akasszák minden ellene szól, semmit nem tehet.”¹²⁵⁸ Fokozottan érvényesek tehát Tóth Ilonára (és társaira) Koestler megállapításai a börtönbeli gondolkozás nehézségéről és fájdalmasságáról, az irrealitásba zuhanásról, a nyomorúságnak arról a fokáról, „ahol már megszűnik a relativitás”. És esetében volt még két körülmény, amelyek miatt helyzete rosszabb volt Koestlerénél. Neki – túl azon, hogy az első napok kivételével a Gyorskocsi utcai állapotokhoz képest luxuskörülmények között tartották fogva, hiszen olvashatott, dohányozhatott, sétálhatott az udvaron, esténként pedig vörösbort kortyolgathatott vízöblítéses WC-vel és ablakkal ellátott cellájában – nem voltak vádlott-társai, és amiért elítélték, azt megtette és büszkén vállalta. Tóth Ilonáékát egy szégyenletes bűncselekménnyel vádolták, amelyet nem követtek el, és nemcsak maguktól és kihallgatójuktól függött az életük, hanem társaiktól is, akiket alig ismertek.

M. Kiss Sándorék azt valószínűsítik, hogy Tóth Ilonát kínzással vették rá a „beismerő” vallomásra. Ennek bizonyítására Jobbágyi Gábor tett kísérletet, aki az orvosi vizsgálat eredményei alapján megállapította, hogy a leírt tünetek, leginkább az úgynevezett néma talp (a talpreflexek hiányának) oka nyilvánvalóan „a vizsgálat során elszenvedett súlyos fizikai bántalmazás”,¹²⁵⁹ az úgynevezett talpalás. Ennek valószínűségét M. Kissék Szentgáli

¹²⁵⁵ Koestler, Arthur, 1993, 121.

¹²⁵⁶ Koestler, Arthur, 1993, 123.

¹²⁵⁷ Koestler, Arthur, 1993, 122.

¹²⁵⁸ ÁBTL, 3.1.9. V-154422. Pap István ..., Gyáli fedőnevű zárkaügynök jelentése Pap Istvánról, 1966. október [valójában szeptember] 9. A jelentést betűhíven közlöm.

¹²⁵⁹ Jobbágyi Gábor, 2006, 50.

főhadnagy agresszivitásának felderítésével egészítették ki,¹²⁶⁰ amihez hozzátehetjük: nemcsak durva volt, hanem alkoholista is. „Szabadlábra helyezésem után hosszabb időn keresztül cihópátia [sic!] és krónikus alkoholizmus miatt hosszabb időn keresztül ideggyógyintézeti kezelés alatt álltam.”¹²⁶¹ Ahogy M. Kissék megállapították: „Az őrizetes számára nem megvizsgálandó személy, hanem egy olyan *báb* volt, akire a bűnösséget rá kell bizonyítani [kiemelés – Sz. A.].”¹²⁶² Éppen ez a pszichopátia egyik fő jellemzője: „A pszichopata a többi embert tárgynak tekinti, akiket manipulál és kihasznál, úgy, ahogy többségünk egy csavarhúzó vagy egy papírzsebkendőt használ.”¹²⁶³ Szentgáli tehát durva, alkoholista, és legalábbis pszichopátiás személyiség volt. Ő hallgatta ki védőügyvéd, gépíró és bárki más jelenléte nélkül Tóth Ilonát több mint egy hónapon át.

Nincs nyoma, hogy Tóth Ilona beszélt volna bántalmazásáról, de társa, Gönczi és Kovács Ferenc igen. Nyoma maradt, hogy megverték a Tóth Ilona-ügyben tanúvallomást tett Bognár Ottót és Palotás Józsefet. Amúgy tévedés lenne azt gondolni, hogy ami nincs a jegyzőkönyvekben, az nem is hangzott el. Abból a tényből, hogy csak két vádlott-társ megverésének maradt nyoma, nem következik, hogy Tóth Ilonát nem bántották, csak az, hogy annak nem maradt nyoma. „Az elvtárs[*nak*, Ózdi Béla százados*nak*] szemébe mondta [egy kihallgatott], hogy [kihallgatója] megverte. A tanú is azt mondta, hogy fizikai kényszer alapján tette meg a vallomást. [...] Ezt nem jegyzőkönyveztem, csak feljegyzést készítettem róla.”¹²⁶⁴ A feljegyzést nem fűzték le a nyomozati iratok közé, így a bántalmazásoknak ott nincs nyoma. Ahogy a 14. században sem mindig maradt nyomuk (amikor még legálisan alkalmazott eszköznek tekintették a tortúrát), Carlo Ginzburg mégis feltételezi, hogy akkor is történt kínvallatás, ha annak nincs nyoma az iratokban.¹²⁶⁵ A Tóth Ilona-ügyben pedig nyoma maradt még egynek, Veszprémi István megkínzásának, aki őrizetbe vétele napján tett társait terhelő önvallomást. Nem *írta*, hanem *diktálta*.¹²⁶⁶ A magát orvosnak kiadó Veszprémi nem volt analfabéta. Ha mégsem tudott írni, annak különös oka kellett legyen. Vélhetően olyan, ami miatt 1957. márciusban egy bizonyos Mészáros Géza kórházi betegágyából *diktált* levelet, amelyet alá sem tudott írni, annyira összeverték a fonyódi karhatalmisták, „ezek a hóhérok, a dolgozó nép egyenruhába bújtatott ellenségei”.¹²⁶⁷

¹²⁶⁰ Kiss–M. Kiss, 2007, 166.

¹²⁶¹ BFL, XXV.97.a. 1490/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István üg. jkv., 1957. október 7.

¹²⁶² Kiss–M. Kiss, 2007, 168.

¹²⁶³ www.wikipedia.org

¹²⁶⁴ ÁBTL, 1.6. 6. d., A II/8. osztály osztályértekezletének jkv., 1960. március.

¹²⁶⁵ Ginzburg, Carlo, 2003, 60.

¹²⁶⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-142621/1. Tóth Ilona..., Veszprémi István önvallomása, 1956. december 7.

¹²⁶⁷ Idézi: Szakolczai Attila, 1999, 59.

Azt vélelmezem, hogy az államvédelem restaurálásának első heteiben ellenforradalmi váddal őrizetbe vett, súlyos bűncselekményeit „cinikusan” tagadó Tóth Ilonát is bántalmazták, de arról nem beszélt, vagy amit mondott, nem jegyzőkönyvezték. Másfelől úgy vélem, az utókor és a szakma is nagyobb jelentőséget tulajdonít (talán Faludy György, Szász Béla és mások visszaemlékezései alapján¹²⁶⁸) a hamis vallomások kikényszerítésében a kínzásoknak, mint amekkora valójában lehetett. Az ugyanis kétélű fegyver. A megvert fogoly megverőjét ellenségének látja, ami lehetetlenné teszi kettejük közös érdekeltiségre alapozott együttműködését. A verés 1956 előtt is csak az egyik, és nem is feltétlenül a legeredményesebb eszköz volt hamis vallomások elérésére. Noel Fieldet a verés mellett koplaltatással és rábeszéléssel vették rá hamis vallomásra, Rajkot pedig a párt érdekeire való hivatkozással és „*ígéretésekkel*”. Az inkvizitoroknak is ugyanannyi hasznot hozott a fizikai kínzás, mint a pszichikai megdolgozás.¹²⁶⁹

Tóth Ilona pszichikai megdolgozására alkalmas eszköz volt halálbüntetéssel fenyegetése. Ha őrizetbe vételekor felmerült benne, hogy a röpcédulázásért elítélhetik, nem valószínű, hogy többre gondolt, mint egy-két hónap felfüggesztett börtönbüntetés. Szentgáli azonban nyilván közölte vele, hogy cselekménye minősülhet sokkal súlyosabbnak: népi demokratikus államrend elleni szervezkedés vezetésének, ami miatt halálra ítéltető. Nincs egyértelmű nyoma, hogyan viselte a halálbüntetés fenyegetését, de tudjuk, az hogy hatott egyik sorstársára. Hágy Gyula egy ideig Pálincás Antal őrnagy zárkatársa volt. Tőle (is) tudhatjuk, micsoda rombolást végez testben és lélekben a félelem az egyre közelítő erőszakos haláltól: „Amikor Tóni [Pálincás] elmesélte nekem, hogyan adagolták az ÁVO-tisztek a kihallgatáson cseppenként a halálfélelmet, tudtam, hogy igazat mond. Megpróbáltam kibeszélni belőle, mert nagyon jól ismertem azt a lelki és testi kint, amely az ilyen állapottal együtt jár...”¹²⁷⁰ Pap Istvánnal már őrizetbe vétele napján közölték, hogy halálos ítéletre számíthat, Palotás Józsefet később szembesítették ugyanezzel.¹²⁷¹

Kiss Réka és M. Kiss Sándor szerint valamilyen tudatmódosító szer segítségével bírták Tóth Ilonát önmagát hamisan terhelő vallomásra. Arra hivatkoznak, hogy a tárgyaláson kétszer is a tárgyhoz kevésbé kapcsolódva hozta szóba, hogy bárki bármit beszél, ha kapott egy kis Evipánt, a korban használatos fájdalomcsillapítót, aminek tudatmódosító hatása is volt.¹²⁷²

¹²⁶⁸ Faludy György, 1989., Szász Béla, 1989.

¹²⁶⁹ Hullay Lajos államvédelmi őrnagy jelentése Noel Field ügyében, 1954. november 5. Közli: Horváth Ibolya, 1992, 175.; Barkóczi Pál államvédelmi százados jelentése Szőnyi Tibor ügyében, 1955. február 2. Közli: Horváth Ibolya, 1992, 189.; Kirsch, Jonathan, 2008, 73.

¹²⁷⁰ Hágy Gyula, 1990, 234.

¹²⁷¹ BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., Palotás József tárgy. jkv., 1957. november 13.

¹²⁷² Kiss–M. Kiss, 2007, 65.

Noha más ügyekben egyértelmű nyoma maradt, hogy a vádlottak valamilyen gyógy- vagy tudatmódosító szer hatása alatt tettek maguk ellen vallomást,¹²⁷³ Tóth Ilona esetében nem tartom valószínűnek, hogy ilyenek döntő szerepe lett volna vallomása megtételében és fenntartásában a bíróság előtt. Ő ugyanis, miközben a tárgyaláson általában készségesen segítette bűnösségének bizonyítását, „beismert” olyan dolgokat, amelyeket nélküle nem lehetett volna bizonyítani (például azt, hogy akart ölni), máskor keményen és elszántan védekezett. Magatartása pedig nem az időtől függött, nem a tárgyalás elején működött együtt a vádhatósággal, majd kezdett később (miután elmúlt a szer hatása) védekezni, hanem a tárgytól: egyes cselekményeket mindig „beismert”, másokat viszont mindig tagadott.

Amikor Szentgáli december 3-án az éjszakai akcióból fáradtan, ám a sikertől megittasodva elővezette kihallgatásra, már kellően meg volt puhítva, elő volt készítve a döntő csapásra. „Kimerülten, kiéhezetten, megfélemlítve a hosszú raboskodástól az inkvizíció cellájában és sötétzárkájában. Teljesen függetlenül a kínzó szakértelmétől és eszközeitől, a kihallgatás maga megpróbáltatás volt.”¹²⁷⁴ A felsoroláshoz könyve későbbi részén Kirsch még egy fontos jelzöt tett hozzá: *lonely*.¹²⁷⁵ A szó pedig nem csupán azt jelenti, hogy egyedül, magányos(an), hanem azt is, hogy elhagyatott(an), társtalan(ul). Mert Szentgáli nemcsak azért volt összehasonlíthatatlanul előnyösebb helyzetben, mert kedvére és eleget ehetett, ihatott, alhatott, és mert a szabályok és körülmények mind neki kedveztek, hanem azért is, mert kérdéseit, problémáit megoszthatta kollégáival, szakértők serege állt rendelkezésére. Foglya viszont hermetikusan el volt szigetelve mindenkitől. Kihallgatóin kívül csak fegyőrökkel és vamzer zárkatársával találkozhatott, nem volt senki, aki valóban akart és próbált volna segíteni neki, akitől legalább emberi együttérzést kaphatott volna. A vamzerek lenézték a megfigyeltet, feladatuk elbizonytalanítása, ellenállása megtörésének segítése volt, a fegyőröknek pedig nemcsak őrizniük, hanem gyűlölniük is kellett a foglyokat. Eötvös Károly is kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy a (hamis) vallomásra kényszerülő „magánosan volt, védője, tanúja, bátorítója senki se volt”.¹²⁷⁶ És Tóth Ilonának nemcsak egyedül, társtalanul kellett ezzel az idegen és ellenséges világgal megküzdenie az életéért, hanem elhagyatottan. Hiszen elhagyták, megtagadták, rávallottak társai, elsőként Grácz Béla és Török Éva, majd, többé vagy kevésbé mindenki más. Ahogy ő is tette, önmaga ellen is. „Ha valakit hosszú időre

¹²⁷³ BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., Palotás József tárgy. jkv., 1957. november 15.; ÁBTL, 3.1.9. V-142000. Folly Gábor és társainak vizsgálati iratai. Folly Gábor jkv., 1957. január 26.; MNL OL, XX-5-h, 46/1960. Herczegh Benjámín..., 43. d. Nádasdi Géza fedőnevű zárkaügynök jelentése Mocsári Józsefről, 1960. május 21.

¹²⁷⁴ Kirsch, Jonathan, 2008, 74, 81.

¹²⁷⁵ Kirsch, Jonathan, 2008, 100.

¹²⁷⁶ Eötvös Károly, 1904, II. 224.

elszigetelnek minden, identitását megerősítő ingertől, s a brutális eszközöket együttérző[nek mutatott – Sz. A.] meggyőzéssel párosítva állandóan abban az irányban befolyásolják, hogy vallja be összes bűneit, a vádlott minden valószínűség szerint meg fogja tenni a hamis vallomást, sőt, talán olyannyira azonosul is hamis vallomásával, hogy elárulja saját személyiségét, s kételkedni kezd abban, hogy ki is ő valójában.”¹²⁷⁷ Nem tudható, hogy Tóth Ilonának sikerült-e megőriznie identitását, ám kétségtelen, hogy minden más, akiről és amiről nem volt olyan biztos tudása, mint önmagáról, bizonytalanná vált. Amikor börtönbe zárták, tudta, hogy Gönczi nem gyilkos, de mire elkezdődött a tárgyalás, már csak azt tudhatta, hogy semmit sem tud róla biztosan.

Hétévi rutinnal a háta mögött Szentgáli ügy játszott vele, mint macska az egerrel. Tovább rombolta a lány közösségét. Gyöngyösi látszott a legmegfelelőbbnek arra, hogy olyan dolgokat közöljön róla, amelyek alkalmasak megrendíteni hitét, hogy a jó oldalon állt. December 3-án egy feljelentésre hivatkozva közölte vele: Gyöngyösi Landler Jenő utcai csoportjának tíz (esetleg még több) tagjával megerőszakolta egy államvédelmi tiszt feleségét.¹²⁷⁸ Noha Molnár György ügyész a tárgyaláson pótnyomozásba kezdett, az iratokból nem derül ki, hogy elkövette-e valaki a bűntényt vagy az egész csak kitaláció volt. Az állítólagos áldozatról és a vádat bizonyítani hajlandó férjéről azonban egy későbbi perből kiderül, hogy „idegbetegséggel és idegösszeroppanással már több esetben mindketten álltak orvosi kezelés alatt,” a férj (egyebek mellett éppen csalásért) többször volt büntetve.¹²⁷⁹ Vallomását busásan megfizették: nem kellett folytatnia börtönbüntetését, amelyet 1957 augusztusában töltött volna ki, sőt, büntetés-végrehajtási tiszt lett.

A másodfokú tárgyaláson Tóth Ilona a Gyöngyösiről hallottakkal indokolta „beismerő” vallomásának megtételét. A rendőrségen hallott büntetett előéletéről is. „A Fő [helyesen Gyorskocsi] utcában megmutatták Gyöngyösi fényképét, kérdezték, hogy ismerem-e, és tudom[-e], hogy ez egy gyilkos. Nem hittem el. Nem beszéltem semmit, de másnap önként kértem kihallgatásomat”.¹²⁸⁰ Hiba lenne ezt a gyilkosságot okvetlenül a vád tárgyává tett cselekményre vonatkozóan tekinteni. Szentgáli ugyanis nevezhette gyilkosnak azért, amiért a népbíróság állítólag elítélte: foglyok őrzéséért és kivégzés utáni eltemetéséért, ami nem volt igaz. Valószínűleg hol az egyikkel, hol a másikkal operált, miképp az is, hogy Gyöngyösi

¹²⁷⁷ Henningsen, Gustav, 1988, 28–29.

¹²⁷⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11.; Kiss–M. Kiss, 2007, 51.

¹²⁷⁹ BFL, XXV.4.a. 1070/1959. Salamon György és társa pere, A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete, 1959. január 22.

¹²⁸⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20.; Kiss–M. Kiss, 2007. 359–360.

befektítése szerepet játszott Tóth Ilona megtörésében, ám nem döntő szerepet. Hogy eltúlozta a róla hallottak hatását, azt jól mutatja, hogy december 4-én hozzá hasonlóan vádolta Gönczit is, akit pedig régebben és jobban ismert, akiről kevésbé hihette el, hogy gyilkos.

Ezek után játszotta ki Szentgáli legerősebb aduját: megtalálták az áldozat holttestét, a bűncselekmény a lány vallomása nélkül is bizonyítást nyert.

Tóth Ilona pedig összeroppant: „leszámoltam az egész életemmel”.¹²⁸¹

Talán mert a jegyzőkönyvvezető nem ismerte a kifejezés pontos jelentését, azt jegyzőkönyvbe vette. Pedig az nem a vádat, hanem Tóth Ilona ártatlanságát bizonyítja. Az számol le az étellel, aki úgy látja, „többé nem várhat semmit sem az ételtől”.¹²⁸² Az számol le magával, aki „mindent számba véve megállapítja, hogy helyzete teljesen reménytelen, és levonja ennek gyakorlati következményeit”. A mondat tehát (feltéve, hogy Tóth Ilona a kifejezést helyesen használta) nem azt jelenti, hogy megbánta, amit tett, és vezeklésül együttműködött a bűn feltárásában, hanem azt, hogy belátta: „helyzete teljesen reménytelen”, és levonta ennek konzekvenciáit. Belátta, hogy amennyiben ragaszkodik az igazsághoz, amennyiben kitart amellett, amire emlékszik, hogy a vádakban teljesen ártatlan, akkor elveszejtik. Belátta helyzetének abszurd és paradox voltát: hiába ártatlan, el fogják ítélni, és csak akkor van esélye életben maradni, ha bűnösnek vallja magát általa el nem követett bűncselekményekben, és közreműködik saját elítélésében. Mint korábban már jeleztem: Tóth Ilonát (valamint Gönczit és Gyöngyösit) kezdetben nem egy, hanem több ember megölésével vádolták. December 4-én egy ember megölésében vallotta magát részlegesen bűnösnek. Azt feltételezem, hogy hasonlóan, mint egy 1960–1961-es eljárásban Mocsári József, akit négy fogoly megölésével vádoltak, amiből hosszú ellenállás után hajlandó volt egyet elvállalni.¹²⁸³

Szentgáli december 3-án nyilván nemcsak azt közölte vele, hogy további tagadásával csak magának árt, hiszen az addigi vallomások és a megtalált tetem alapján a bíróság tagadása esetén is bizonyítottan fogja tekinteni bűnösségét, hanem azt is, hogy ha csak azt követően tesz beismerő vallomást, hogy bűnét rábizonyították, elveszti annak lehetőségét, hogy a bíróság enyhítő körülményként vegye figyelembe őszinte megbánását és annak jeleként tett feltáró jellegű vallomását. A beismerő vallomás mindkét félnek hasznos lehetett: a vizsgáló eredménnyel zárta le a nyomozást, hiszen a gyanúsított beismerte bűnét, ezt tekintették a a legfőbb bizonyítéknak, a gyanúsított pedig hivatkozhatott önként tett őszinte beismerésére, amit a bíróság enyhítő körülményként figyelembe vehetett. M. Kiss Sándorék is utalnak rá,

¹²⁸¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11. 9.; Kiss–M. Kiss, 2007, 51.

¹²⁸² A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, IV. kötet. A következő idézet is innen.

¹²⁸³ Szokolczai Attila, 2012, 50–51.

hogy Tóth Ilona és védője, Kardos János többször kérték, hogy a bíróság vegye figyelembe Tóth önként tett beismerő vallomását az ítélet kiszabásakor. De annak, hogy a vizsgáló a „beismerő” vallomást elfogadja önként tett vallomásnak, már a középkorban is feltétele volt a társak, mások vádolása: „Az önmagára valló eretneknek meg kellett neveznie másokat, hogy elkerülje a legsúlyosabb büntetést [...]. Mások elárulását úgy tekintették, mint az őszinte megtérés nélkülözhetetlen bizonyítékát.”¹²⁸⁴ „A per további részében a confidente [a beismerésben lévő vádlott] köteles volt világosan tanújelét adni, hogy őszintén megbánta bűneit, és minden tekintetben együtt kíván működni az inkvizítorokkal. Olyan információkat kellett szolgáltatnia nekik, amelyek segítségükre lehetnek más eretneknek leleplezésében, s elvárták tőle, hogy összes cinkosait adja ki, senkit se fedezzen.”¹²⁸⁵ December 4-én Tóth Ilona beismerte, hogy részt vett a gyilkosságban, és megnevezte társait, akik elkövették a bűntényt.

Beismerő (és társait terhelő) vallomásának megszületésében (fogva tartásán, bizonyítékok elébe tárásán, valamint testi és lelki megkínzásán túl) szerintem három tényezőnek volt meghatározó szerepe. A börtönben kapott tájékoztatás alapján úgy tudta (és jól tudta), hogy beismerő vallomása lehetőséget nyújt az ítélet enyhítésére, miközben a bíróság más bizonyítékok alapján tagadása esetén is bizonyítottnak tekintheti bűnösségét. Ezt már az első kihallgatáson közölték Káldor Verával, közölték Mocsári Józseffel, és erre hivatkozott az ügyészségen Szentgáli főhadnagy.¹²⁸⁶ Legföljebb a stílus változott 1949 óta. „Ha nem hülye, be kell látnia, hogy ilyen vallomással szemben egy lyukas garast se ér a maga tagadása. Annál kevésbé, mert tanúnak bármikor fölvonultatható Szőnyi [Tibor] is. Maga már, mélyen tisztelt miniszteri tanácsos úr, nyakán érezheti a hurkot” – közölte kihallgatója Szász Bélával.¹²⁸⁷

A csapda azért ördögi, mert hatásos, hiszen igazságon alapul. Ilyen felszólítást jogállamban is közölhetnek a kézre került bűnelkövetővel. A két szituáció (Tóth Ilonáé és a feltételezett jogállami vétkesé) mégis alapvetően különbözik, és nemcsak azért, mert jogállamban azt is közlik a gyanúsítottal, hogy minden amit mond, ellene is felhasználható, másfelől nem köteles vallomást tenni, csak ügyvédje jelenlétében. Az ötvenhatos ügyek vádlottja – döntő többségük legalábbis – közvetlenül a bírósági tárgyalás előtt találkozhatott csak védőjével, amikor már vallomását megtette, amikor már a vizsgálat alapján a vádirat elkészült, amikor tehát a védő – amennyiben mert valóban küzdeni védencéért, mint Kardos János Tóth Ilonáért – már csak árnyalni tudta a belépése előtt megrajzolt képet. Ez a kettő is

¹²⁸⁴ Kirsch, Jonathan, 2008, 70.

¹²⁸⁵ Henningsen, Gustav, 1988, 43.

¹²⁸⁶ OHA, 109. Káldor Vera..., 1988, 155.; Szakolczai Attila, 2012, 45.; BFL, XXV.97.a. 1490/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István üg. jkv., 1957. október 7.

¹²⁸⁷ Szász Béla, 1989, 125.

fontos, ám lényegesebbnek látom azt, hogy a feltételezett jogállamban egy valóban elkövetett bűncselekmény gyanúsítottjának ajánlják fel beismerő vallomása esetére az enyhítő szakasz alkalmazását, Tóth Ilonát és a többi ötvenhatost ellenben ezzel kényszerítették hamis vallomás megtételére. Együttműködésre bírásának célja tehát nem a történetek rekonstrukciója, a bűn felderítése volt, hanem épp ellenkezőleg, a történetek elfedése egy hamis konstrukcióval: a kitalált bűn bizonyítása. A történetek rekonstrukciója (a történelmi tények feltárása) helyett a bűnösség bizonyítása az elítélhetés érdekében. Ez a csapda, amiből nincs menekvés. Ha tagad, nemcsak elveszti az esélyt az enyhítő szakasz alkalmazására, de tagadása súlyosbító körülmény, mint Bognár Ottó esetében: akinek „makacsul tagadó, hazudozó, ártatlan embereket is belekeverő jellem”-ét az ítélet indoklása is felemlítette a halálos ítélet indokai között.¹²⁸⁸ Ha a vádlott beismerő vallomást tett, akkor számíthatott az enyhítő szakaszra, de biztossá vált elítélése. Véleményem szerint tehát Tóth Ilona azért tett beismerő vallomást, hogy elkerülje a legsúlyosabb büntetést.

De Szentgáli nemcsak a beismerésből fakadó előnnyel csábította, hanem kölcsönös érdekeltségre alapozott alkut is kötött vele, ezt tekintem a második meghatározó tényezőnek. Ilyenre hivatkozott a főhadnagy is, amikor saját hamis vallomását próbálta indokolni: vizsgálója szabadlábra helyezését ígerte, ha megfelelő vallomást tesz.¹²⁸⁹ Hasonló alkut, mint amelyet a már említett Mocsári Józseffel kötött kihallgatója.¹²⁹⁰ Hasonló alkut, mint Farkas Mihállyal kötöttek, akinek megígérték, hogy ha pártszerűen viselkedik, „elítélése jelképes lesz, büntetésének a végrehajtását pedig megkülönböztetett bánásmód szerint fogják foganatosítani, vagyis valami kastélyszerű, illetve villaszerű helyiségben lesznek elhelyezve.”¹²⁹¹ Hasonló alkut, mint a 14. században egy bizonyos Diego Perezzel, akit azzal vádoltak, hogy Teruel közelében megmérgezte a kutakat. Miután megkínózták, ezt Perez beismerte, de nem nevezte meg társait. Miután azonban „ígéretet kapott, hogy [az ítélet után – Sz. A.] megszöktetik”, azt is bevallotta, hogy a mérget két zsidótól kapta, akiket meg is nevezett.¹²⁹² Mégis halálra ítélték. Perez története több elemében rokon Tóth Ilonáékéval. Olyan cselekményért ítélték el őket, amelyet nem követtek el, de amely vádak tipikusak voltak a korban, vagyis kevésbé szorultak bizonyításra. Az elvárt vallomás érdekében egyaránt alkalmaztak erőszakot és rábeszélést, és legfőképpen közös jellemzőnek tartom, hogy mindkét ügy vádlottjait kollaborálásra kényszerítették üldözőikkel – önmaguk ellen.

¹²⁸⁸ BFL, XXV.4.a. 3308/1957. Palotás József..., A BFB. ítélete, 1957. november 20.

¹²⁸⁹ BFL, XXV.97.a. 1490/1957. Szentgáli István..., Szentgáli István üg. jkv., 1957. október 7.

¹²⁹⁰ Szokolczai Attila, 2012, 50.

¹²⁹¹ Németh Lajos büntetés-végrehajtási alezredes jelentése Biszku Béla belügyminiszternek Farkas Mihály elítélt ügyében, 1957. május 15. Közli: Horváth Ibolya, 1992, 584.

¹²⁹² Ginzburg, Carlo, 2003, 73.

Véleményem szerint tehát Tóth Ilonának vizsgálója ígéretet tett arra, hogy amennyiben együttműködő magatartást tanúsít a vizsgálat (és a tárgyalás) során, olyan vádat emel(nek) ellene, amelyet nem fenyeget halálbüntetés. Számos jel szerint Szentgáli betartotta az alkuból rá háruló részt. A rendőrségen készült vádirat Tóth Ilonát szándékos emberölés és izgatás büntetével vádolta, amely cselekmények várható büntetési tétele – Kardos János kalkulációja szerint – öt és tíz év közötti börtön volt.¹²⁹³ Az ügyész végindítványában azt kérte, hogy a bíróság gyilkosság és izgatás büntetében állapítsa meg Tóth Ilona bűnösségét, de nem a legszigorúbb ítélet, vagyis a halálbüntetés, hanem csak szigorú ítélet, azaz börtönbüntetés kiszabását indítványozta.¹²⁹⁴ B.-né Tóth Matild halálra ítélte, de az ítélet ismertetését követő kegyelmi tanácskozáson azt javasolta, hogy büntetését kegyelemből változtassák életfogytiglani börtönbüntetésre.¹²⁹⁵ Az ügyész és a bíró magatartása érthetetlennek látszik, mivel a három fővádott közül – hangsúlyozottan: az iratok szerint – Tóth Ilona volt a leginkább bűnös, hiszen hosszan és folyamatosan, eszközöket és módszereket változtatva gyilkolta Kollárt, akinek életét ő oltotta ki. Gönczire (egy jelentéktelen dologtól eltekintve) érvényes volt mindaz, amire B.-né Tóth Matild Tóth Ilona életének megkímélése érdekében hivatkozott, miközben – hangsúlyozottan: az iratok szerint – nem folyamatosan öldöste Kollárt, egyetlen, az élet kioltására alkalmas cselekménye pedig nem eredményezte annak halálát. Gyöngyösi ugyan büntetett előéletű volt, ám – az iratok szerint – elhanyagolható szerepe volt a gyilkosságban. Hogy az ügyész rájuk mégis halált kért, hogy a bíró őket nem tartotta méltónak kegyelemre, azt vagy az indokolja, hogy Tóth Ilona fiatal lány volt, akinek kivégzésétől inkább visszaborzadtak a megtorlás végrehajtói is, vagy az, hogy valaki közbenjárta az érdekében. Viszonylag széles körben elterjedt, hogy ez Kádár János lett volna.¹²⁹⁶ Véleményem szerint csak Szentgáli, akinek feje fölött ugyan már tornyosultak a felhők, hiszen a Futácsi-ügy vizsgálata kikerült a kezéből, ám még a vizsgálati osztály tisztje volt. De a másodfokú tárgyalás idején, már nem volt abban a helyzetben, hogy megpróbálhatta volna befolyásolni az ítéletet. Nemcsak azért, mert már nem dolgozott a politikai rendőrségen, sőt maga is eljárás alatt állt, hanem elsősorban azért, mert az ügy túlnőtt hajdani hatáskörén. Túlnőtt egyfelől azért, mert a sajtó révén olyan közismertségre tett szert, hogy befolyásolására a vizsgálati osztály főhadnagyának, de még osztályvezetőjének sem lett volna esélye, meghaladta a kompetenciáját. Mert a Tóth Ilona-perre is áll, amit Kövér György a tiszzaeszlári

¹²⁹³ Kiss–M. Kiss, 2007, 32.

¹²⁹⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Molnár György tárgy. jkv., 1957. március 28. 311.; Kiss–M. Kiss, 2007, 437.

¹²⁹⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. A BFB. kegyelmi tanácskozásának jkv., 1957. április 8.; Kiss–M. Kiss, 2007, 457.

¹²⁹⁶ Eörsi László, 2003, 225.

perről állított: „A modern sajtónyilvánosság nélkül a tiszaezlári ügy sohasem lett volna azzá, ami.”¹²⁹⁷ De túlnőtt azért is, mert a gyilkossági ügy összekapcsolása az *Élünkkel* akkora jelentőséget adott neki, ahol már csak a legfelső pártvezetők szólhattak bele az ítéletbe, akik azt Obersovszky és Gáli esetében kétszer is megtették. A jelek szerint Szentgáli, amíg volt lehetősége, betartotta Tóth Ilonával kötött alkuját.

Tóth Ilona tehát azért „ismerte be” a bűncselekményt, és tartotta fenn „beismerő” vallomását a tárgyaláson is, hogy elkerülje a halálos ítéletet. Esete nem egyedi. Ez történt a 14. században az imént említett Diego Perezzel. Többek szerint Rajknak is megígérték, életben marad, ha együttműködik. Hódos György ugyanezt állítja Vági Ferencről.¹²⁹⁸ Réh Alajos államvédelmi alezredes szerint Szalai Andrást is azzal vették rá a beismerésre, hogy halálos ítéletét nem fogják végrehajtani.¹²⁹⁹ Az ötvenhatos megtorlás idején pedig a véletlen is hozzájárult ahhoz (feltéve, hogy véletlen volt), hogy az áldozatok még az utolsó, bitóhoz vezető útjukon is remélhessék: kollaborálásuk ellentételezéseként elkerülik a legsúlyosabb ítéletet. Fónay Jenőt halálra ítélték, majd a siralomházként használt Kisfogházból elvezették kivégezni. Ott, a bitó alatt olvasták fel, hogy kegyelmet kapott. Ennek nyilván híre ment a börtönben, ahol sokan ismerhették Dosztojevszkij esetét is.

Tóth Ilona és Szentgáli alkujának más jelei is vannak. Gyenes Pálnak és M. Kiss Sándoréknak is feltűnt, hogy a lány milyen készségesen együttműködött a tárgyaláson bűnössége bizonyításában. Amikor zavarta a bíróságot az a körülmény, hogy Petruskát november 17-én hallgatták ki, amit dokumentum igazolt, hiszen a bíróság előtt volt Tóth Ilona arról készített feljegyzése, és azon a dátum: „1956. XI. 17.”, a szövegben pedig a tegnap szóhoz nyilazva: csütörtök, ami abban az évben november 16-ára esett,¹³⁰⁰ ő a bíróság segítségére sietett: „a feljegyzésen lévő 17-i dátumot én írtam, de akkor tévedhettem, mert ez nem 17-én, hanem 16-án volt”.¹³⁰¹ Pedig valószínűtlen, hogy valaki tévedésből a következő napra dátumoz valamit (ennek ellenkezője gyakoribb, amikor az emberben még benne él az előző nap, de nyilván nem élhet benne az, ami még el sem jött). „Tóth Ilona a valósággal szemben, a vádnak megfelelően módosította vallomásában a dátumokat.”¹³⁰² A gyilkosság áldozataként azonosított holttestet boncoló orvosok nyomát sem találták altatási kísérletnek.

¹²⁹⁷ Kövér György, 2011, 397. Természetesen nem tekintem azonosnak a dualizmuskori sajtónyilvánosságot a megtorláskorival.

¹²⁹⁸ Hódos György, 2005, 107.

¹²⁹⁹ Horváth Ibolya, 1992, 205. Réh Alajos feljegyzése, 1954. június 23.

¹³⁰⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 463. d. Tóth Ilona feljegyzése Petruska Erzsébet kikérdezéséről, 1956. november 17.; Kiss–M. Kiss, 2007, 333.

¹³⁰¹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 334.

¹³⁰² Kiss–M. Kiss, 2007, 335.

Tóth Ilona azonban nemcsak az altatást „ismerte be”, hanem azt is, hogy akkora dózist adott amitől „meg lehetett volna halni”.¹³⁰³ Gönczi és Gyöngyösi nem értettek hozzá, így nem tudtak vallomást tenni az altatás mértékéről. A boncolási jegyzőkönyv Kelemen doktornak sem adott alapot ahhoz, hogy azt ölési célúnak minősítse. Azt csak és egyedül Tóth Ilona tudta megtenni, ő pedig megtette. És nemcsak azt „ismerte be”, hogy mit tett, hanem azt is, hogy mit *akart* tenni: „valahová a szív tájékára szúrtam, visszaemlékezve úgy gondoltam, hogy a szív fölé, de a szívbe akartam”.¹³⁰⁴ Amikor kérdésessé vált, hogy mi volt az injekciós ampullában, a kérdést jelentéktelent félretolva bizonygatta, hogy *akarta* elkövetni a gyilkosságot: „az injekció kézbe vételénél én ölteni akartam, mindegy, hogy mi volt az ampullában”.¹³⁰⁵ Készségesen együttműködött, mert arra törekedett, hogy betartsa az alkuból rá háruló részt annak reményében, hogy Szentgáli is akként fog cselekedni.

„Beismerő” vallomásának harmadik fontos okát abban látom, hogy lépésről lépésre olyan helyzetbe került, amelyben nem tehetett mást. Amikor a gyilkossági vád felmerült, kihallgatója legalább két ember meggyilkolásával vádolta. Amikor belátta helyzete reménytelenségét, elvállalt egyet, amiről „beismerő” vallomást tett, miként 1960-ban Mocsári József. „Beismerte”, hogy szándékában állt megölni egy ismeretlen férfit, arra több eredménytelen kísérletet tett, de az illetőt végül az ő távollétében fojtotta meg Gönczi Ferenc és/vagy Gyöngyösi Miklós. Első alkalommal tehát „beismerte” a szándékot és a kísérletet, de nem „ismerte be”, hogy ő volt a gyilkosság tettese. Azt sokáig nem tette meg azt követően sem, hogy Göncziék is rávallottak. Mert Szentgáli nyilván tájékoztatta december 6-i vallomásaikról, hogy még mélyebb kétségbeesésbe taszítsa, és azért is, hogy ellentétet szítson a vádlottak között (miként a rétsági katonatisztekkel is történt¹³⁰⁶). Márpedig Tóth Ilonával még december 14-én sem sikerült olyan jegyzőkönyvet készíteni, amelyben „beismerte” volna, hogy ő követte el a gyilkosságot, de együttműködési készségének jeleként tett egy aprónak látszó engedményt (megerősítette azt, amiről Göncziék már vallomást tettek): a gyilkosság napján tárgyaltak az *Élünk* szerkesztőivel. Ennek önmagában nem volt jelentősége, arra pedig nem gondolhatott, hogy ezzel a vád egy fontos tanújának a vallomását igazolja.

Azt, hogy – jóllehet akaratlanul – a gyilkosságot mégis ő követte el, csak egyhavi rabság után, december 21-én ismerte be. Akkor Szentgáli már ismertethette vele Gyöngyösi

¹³⁰³ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18.; Kiss–M. Kiss, 2007, 337.

¹³⁰⁴ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 20.; Kiss–M. Kiss, 2007, 358.

¹³⁰⁵ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 22.; Kiss–M. Kiss, 2007, 384.

¹³⁰⁶ Tyekvicska Árpád, 1994, 117.

két nappal korábban készült jegyzőkönyvét, amely egyértelműen tartalmazta, hogy az áldozat még élt, amikor Tóth szíven szúrta. Megtörése szempontjából azonban ennél sokkal fontosabbnak tartom a boncolási jegyzőkönyvet, amely ugyanezt az állítást tartalmazza, szakszerűen alátámasztva a szívburokba jutott vér mennyiségének megadásával. Akkor, ott a kihallgató szobában nem tudott olyan gyorsan és logikusan gondolkodni, hogy meglássa az ellentmondást: áldozatuk semmiképpen sem élhetett annyira, miután mindazokat el kellett szenvednie, amik vallomásaikban szerepeltek. Csak egyet látott vagy hallott: „a halál közvetlen oka a szívet ért szúrt sérülés volt”.¹³⁰⁷ Meg kellett értse, hogy 4-i vallomása, amelybe hajlandó volt belevenni az akkor még jelentéktelennek vélt szúrást, kényszerpályára állította. Amikor 29-én Gáli Józseffel szembesítették, már kezes bárány volt. És még egy: talán rá is érvényes az a megállapítás, amivel Szabó Csaba indokolta, miért tartotta fenn Grösz József kalocsai érsek is hamis beismerő vallomását a bírósági tárgyaláson: „Talán viselkedéséhez hozzájárult a nagyon korai felismerés, hogy lényegében úgymint minden az ÁVH akarata szerint történik, tehát értelmetlen az ellenállás.”¹³⁰⁸

Január végén Kardos János személyében szakszerű jogi segítséget kapott, de az ügyvéd keze már meg volt kötve. Addigra Tóth Ilona többször „beismerte” a gyilkosságot, meddő próbálkozás lett volna azok visszavonására építeni a védelmet. A halálos ítélet elkerülése csak akkor tűnt lehetségesnek, ha sikerül bizonyítani, hogy nem előre megfontolt szándékkal vett részt az ölésben; mérlegelésre képtelen állapotban volt tette elkövetésekor; és végül: az áldozat életét kioltó szúrást abban a tudatban követte el, hogy az egy halottat ér. Ha sikerül bebizonyítani, hogy elkövette a Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok 351.§-ában leírt szándékos emberölést, amelyért legsúlyosabb esetben tizenöt év börtönt lehetett kiszabni, megmenekülhet a halálbüntetéstől. Miként a per többi szereplőjének, Kardos doktornak sem az igazság feltárása volt a célja és feladata. Védence életének megmentéséért küzdött, ami akkor látszott lehetségesnek, ha az megmarad beismerése mellett.

És Tóth Ilona megtette, aminek szükségességét vélhetően maga is belátta, és amiben ügyvédje is megerősíthette, de mivel „sejtelve se volt arról, milyen az igazi gyilkosság”,¹³⁰⁹ történetébe számtalan valószerűtlen, hihetetlen elem került. De mintha szándékosan is hagyott volna jeleket (palackpostákat), amelyek ártatlannak mutatják. Ilyennek tekintem, ahogy a tárgyalás kezdetén bűnösnek vallotta magát. „»A gyilkosságban nagyon bűnösnek érzem magam. Az izgatásban ma elismerem a bűnösségemet, mert közben jöttem rá arra, hogy

¹³⁰⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 461. d. Ismeretlen férfi boncolási jkv., 1956. december 15.; Kiss–M. Kiss, 2007, 250.

¹³⁰⁸ Szabó Csaba, 2001, 52.

¹³⁰⁹ Eötvös Károly, 1904, II. 164.

hazugság világban élek.« Eredetileg jót akartam, közben rájöttem, hogy »hazugság« világban élek, saját bőrömön tapasztaltam, hogy ez nem olyan forradalom, mint amiért elindultunk.»¹³¹⁰ Az első két mondat idézőjelben áll a jegyzőkönyvben, vagyis azok szó szerint tartalmazzák szavait. Azt elégségesen indokolja, hogy két szempontból is nagyon lényeges, hogy a vádlott bűnösnek vallja-e magát, hiszen az fontos bizonyíték bűnösségére, miközben alapot nyújt a büntetés enyhítésére. Lejegyzésekor a jegyzőkönyv-vezető még friss volt, ceruzája hegyes, a fennmaradt szöveget pontosnak lehet tekinteni.

Tóth Ilona első állításával elismerte bűnösségét. El kellett ismernie, hiszen a megbánásra és az együttműködésre építette védekezését, ezt tartalmazta Szentgálival kötött alkujja. Második állításával azt indokolta, hogy miért tartja magát bűnösnek: mert az ellene folytatott vizsgálat kezdete óta rájött arra, hogy hazugság világban él. Mindkét állítást annyira fontosnak tartotta, hogy azok kétszer is bekerültek a rövid szövegbe: „közben rájöttem”, „hazugság világban élek”. Az első dolog, ami szembetűnik, a fő- és az alárendelt mondat igeidejének össze nem illése: a múltban rájött arra, hogy a jelenben hazugság világban él. Rájött, vagyis felfedezett valamit, ráeszmélt valamire, egy addig nem ismert tény vagy igazság hirtelen tudatossá vált benne,¹³¹¹ de ez a nem ismert tény időben nem megelőzi, hanem követi a felismerést. Egyszer sem múlt időben mondta, hogy hazugság világban élt, tehát nem azt ismerte fel, hogy őrizetbe vétele előtt más ügyet vélt szolgálni, mint aminek szolgálatára felhasználták és kihasználták, hanem mindkétszer jelen időt használt: azt ismerte fel a büntetőeljárás során, hogy hazugság világban él. Egy jövőző világot nem lehet felismerni. A jelen idejű igével a két múltat különböztethette meg: a letartóztatása előtti világot az azt követőtől. Az igazság világát a hazugságétól. Márpedig a „hazugság világ”-ban hazudni kell, ő tehát hazudik, vagyis nem igaz, hogy bűnösnek érzi magát a népi demokratikus államrend elleni izgatásban és Kollár István megölésében, mert a röpiratok, amelyek sokszorosításában részt vett, nem izgattak a munkáshatalom ellen, és mert nem vett részt Kollár István megölésében (ami meg sem történt).

Harmadik állításával azt közölte, hogy saját bőrén tapasztalta: ez a forradalom nem az, amiért elindultak. Hiba lenne ezt az októberi forradalom elutasításaként értelmezni, hiszen Kádár is forradalomnak nevezte azt, amit csinált, forradalminak kormányát és annak karhatalmát. Ezt a csak szavakban hirdetett forradalmat utasította el Tóth Ilona, ezt nevezte másnak, mint amiért október huszonharmadikán elindultak, amit elégségesen jelez a jelen idejű hazugság világra utaló mutató névmás és a hivatkozás, hogy ezt saját bőrén tapasztalta.

¹³¹⁰ BFL, XXV.4.a. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. február 18. 3.

¹³¹¹ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, V. Mo–S. 903.

Mert saját bőrén nem tapasztalhatta az októberi forradalom hamisságát, ellenben valószínűleg megtapasztalta, hogy a hirdetett szólamok ellenére az államvédelmet nem érte el a változás, és saját bőrén tapasztalta, hogy ötvenhat után is gyártanak koholt pereket. Olvasatom szerint úgy kezdte bírósági előadását, mint a bűvész: vigyázat csalok. És miként a bűvész, ő is bízott abban, hogy nem leplezik le, mert bízott a Szentgálival kötött alkuban és Kardos doktorban. De ha kimondta, ami jegyzőkönyvbe került, akkor bíznia kellett abban is, hogy „eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is.”¹³¹²

Édesanyjának háromszor tagadta meg bűnét, mert fontos volt, hogy ne csak higgye, tudja is ártatlannak. Először a börtönből kijuttatott üzenetben: „Ártatlan vagyok, nem tehettem mást.”¹³¹³ Szövege félreérthető, hiszen nem világos, hogy a második tagmondat azt jelenti, nem vallhatott mást, nem pedig azt, hogy a gyilkosságot el kellett követnie. (Hasonlóan kétértelmű mondat maradt fenn Pálffy Györgytől. „Belőlem Rajk csinált kém”¹³¹⁴ – mondta, ami jelentheti, hogy Rajk szervezte be kémnek, de jelentheti azt is, hogy Rajk hamis vallomása miatt tekintik kémnek.) De a tárgyaláson Tóth Ilona már egyértelműen vallotta magát ártatlannak, amikor anyját azzal vigasztalta, nem megy idegenbe, hiszen hamarosan találkozik nagyanyjával, akkor már halott nagyanyjával. És amikor anyja arról beszélt, nem akar tovább élni, ha elveszíti, a halál utáni találkozásukkal bízta.¹³¹⁵ Ha nem tartotta anyját és nagyanyját biztosan pokolra kerülő bűnösnek, akkor magát sem tarthatta olyannak, akinek kárhozatra kell jutnia. Hívó ember ilyet akkor mond, ha tiszta lelkiismerettel néz szembe a halállal, ami kizárja, hogy bűnösnek tartsa magát egy ember megölésében. „Amikor az édesanyja – ha jól emlékszem, még ő maga mesélte – megkérdezte tőle kivégzése előtt, hogy »Hol van Krisztus, fiam?«, azt felelte: »Itt mellettem.«”¹³¹⁶ Kizárt, hogy hívó ember a halál közvetlen közelében ilyen istenkáromló bűnnel terhelje magát.

Gyöngyösinek nem volt senkije, akitől búcsúzhatott volna, sem istenhite, sem magas műveltsége, ami megszépíthette volna szavait. Azokat zárkatársa, Eörsi István őrizte meg.

„»Mit gondolsz, madzag lesz?« – kérdezte időről időre gondterhelten. »Az ügyész fel akar lógatni.«

»Dehogyan lógatnak fel?« – mondtam, mire felragyogott.

¹³¹² Nagy Imre 1958. június 15-én mondott utolsó szavait idézi: Rainer M. János, 1999, 431.

¹³¹³ Obersovszky Gyula, d. n., 32.

¹³¹⁴ Zinner Tibor, 2013, 489.

¹³¹⁵ Obersovszky Gyula, d. n., 33.

¹³¹⁶ Obersovszky Gyula, d. n., 27.

»Persze, hogy nem, nem merik megcsinálni, milyen alapon lógatnának fel, milyen alapon? «¹³¹⁷

Amennyiben az lett volna, akinek pere és az ahhoz kapcsolódó, azt követő koncepciók eljárások mutatják, nem merített volna reményt abból, hogy „milyen alapon”, hiszen tudhatta, hogy az erőszak erőszakot szül. A november 4-e utáni harcok bátor hőse, a Landler 44. alatti harci egység, majd Tóth Ilona fegyveres csoportjának parancsnoka, Kollár István brutális gyilkosa, akinél fegyver volt, amikor utolsó illegális akciójának végrehajtása közben a szovjet katonai járőr őrizetbe vette, vagyis aki az utolsó pillanatig harcolt – 1957 tavaszán, vagy talán már nyarán, nem várhatott mást a megtorlás bíróságától, mint kötelelet. Persze Gyöngyösi is ragaszkodott az élethez, ezért fogódzót keresett, hogy a kötél fel ne rántsa. De nem abba kapaszkodott, hogy szerepe a gyilkosságban a bíróságon elhangzottak szerint is jelentéktelen asszisztencia volt csupán; nem hányatott sorsára, munkás származására, fiatal korára; nem megbánást mutató őszinte vallomására. Várható ítéletének alapjait, a Kollár-gyilkosság összetákolt történetét vonta kétségbe utolsó kérdésével: milyen alapon?

Gönczi is bűnösnek vallotta magát, de az egykori újságíró volt annyira mestere a szavaknak, hogy azzal ellenkező állítást is az utókorra tudjon hagyni. Bírósági kihallgatása elején anélkül ismerte el bűnösségét, hogy gyilkosnak mondta volna magát. „A vádat megértettem, bűnösségemet részben ismerem el. Az izgatási vádpontban nem érzem magam bűnösnek.”¹³¹⁸ Ezzel eleget tett Szentgálival kötött megállapodásának, de elérte, hogy a jegyzőkönyvben nem szerepel, hogy bűnösnek tartja magát Kollár halálában. Ennél is egyértelműbben utalt ártatlanságára, mielőtt hozzákezdett ötvenhatos cselekményének ismertetéséhez. „Nem vagyok vallásos, meggyőződtem arról, hogy nincs Isten, mert ha volna, akkor nem állnék itt.”¹³¹⁹ („Ha ez igaz, akkor Isten sincs az égben” – fakadt ki egy hamisan megvádolt asszony a tiszaszlári perben.¹³²⁰) Gönczi számára tehát – nem a halálos ítélet, hanem – bíróság elé állítása azt bizonyítja, hogy nincs Isten. Márpedig ha bármi csekély része lett volna Kollár halálában, ilyen kijelentést még elkeseredésében sem tehetett volna, hiszen úgy az isteni törvények szerint is felelnie kellett volna felebarátja haláláért. Sorsa csak abban az esetben bizonyíthatta számára a világ istentelenségét, ha semmilyen súlyos bűn nem terhelte lelkét. Isten léte abban a köznyelvi értelemben, ahogy Gönczi használhatta, arra garancia, hogy rend van a világban. Bíróság elé kerülésében ennek cáfolatát látta.

¹³¹⁷ Eörsi István, 2006, 109.

¹³¹⁸ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 48.

¹³¹⁹ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Gönczi Ferenc tárgy. jkv., 1957. február 22. 49.

¹³²⁰ Kövér György, 2011, 459.

M. Kiss Sándorék korrigálták az ítéletek végrehajtásának addig hibás datálását: (a végrehajtás sorrendjében) Kovács Ferencen, Gyöngyösi Miklóson és Gönczi Ferencen 1957. június 26-án hajtották végre az ítéletet, Tóth Ilonán két nappal később.¹³²¹ A kétnapos halasztás legvalószínűbb okának azt tartják: felmerült a lehetőség, hogy a lány kegyelmet kap. Kardos János úgy tudta: „Kádár János, a Minisztertanács elnöke, a párt központi bizottságának első titkára megmozdult Tóth Ilona érdekében! Bizalmasan felhívta dr. Szénási Gézát, a Legfőbb Ügyészt, hogy a Legfelsőbb Bíróság kikerülésével a saját önálló hivatalos hatáskörében tegyen kegyelmi felterjesztést az Elnöki Tanácshoz, ami természetesen meg is történt, s a társak kivégzésétől egészen 1957. június 26-a délig az volt a jól tájékozottak meggyőződése – közöttük az enyém is –, hogy Tóth Ilona kegyelmet kap.”¹³²² Kardos szerint azonban egy Kádárnál is nagyobb hatalmi tényező máshogy akarta. (Eörsi László a legendák közül is a legelképzhetetlenebbek közé sorolta, hogy Kádár lépéseket tett volna Tóth Ilona életének megmentése érdekében.¹³²³)

Nem találtam nyomát, hogy Kádár tett-e, vagy fontolgatott-e lépéseket Tóth Ilona életének megmentéséért. Annak azonban igen, hogy Kardos János a perről 1957-ben írt visszaemlékezésében nagyon másként rekonstruálta az utolsó napok történéseit, mint a fennmaradt iratok. Szerinte június 25-én délután fél négykor Gyöngyösi, Gönczi és Kovács Ferenc előtt kihirdették a kegyelmi kérvényük elutasítását, a hirdetésről védőiket előzetesen telefonon értesítették. A három elítélten az ítéletet másnap, június 26-án reggel végrehajtották.¹³²⁴ Tóth Ilonával azonban csak másnap, június 27-én délután két órakor közölték a kegyelem elutasítását, a hirdetésről őt aznap délelőtt szóban értesítették. Visszaemlékezése e kérdésben nem egyértelmű, de úgy tűnik belőle, hogy részt vett a kegyelem elutasításának kihirdetésén, utána beszélt is Tóth Ilonával.¹³²⁵ A fennmaradt iratok szerint Gyöngyösiékkal akkor közölték a kegyelem elutasítását, ahogy arra Kardos emlékezett: június 25-én délután fél négykor, a hirdetésen védőik is jelen voltak.¹³²⁶ Tóth Ilona ügyében azonban az iratok szerint máskor történt a hirdetés, mint arra Kardos emlékezett. A jegyzőkönyv szerint vele nem Gyöngyösiék után, hanem előtt közölték a kegyelmi kérvény elutasítását: 1957. június 25-én délután két órakor.¹³²⁷ A dokumentum a jelenlévők között

¹³²¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 14.

¹³²² Kiss–M. Kiss, 2007, 16. Kardos János: Tóth Ilona bűnpere.

¹³²³ Eörsi László, 2003, 225.

¹³²⁴ Kiss–M. Kiss, 2007, 14. Kardos János: Tóth Ilona bűnpere.

¹³²⁵ Kiss–M. Kiss, 2007, 15. Kardos János: Tóth Ilona bűnpere.

¹³²⁶ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Az ítélet és a kegyelmi elhatározások kihirdetése Gyöngyösi Miklós, Gönczi Ferenc és Kovács Ferenc ügyében, 1957. június 25. 15 óra 30 perc.

¹³²⁷ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Az ítélet és a kegyelmi elhatározások kihirdetése Tóth Ilona ügyében, 1957. június 25. 15 óra 30 perc.

említi Kardos Jánost, de aláírása nincs az iraton. Nyilvánvaló tehát, hogy vagy ő datálta rosszul az eseményeket, vagy a jegyzőkönyvön szereplő dátum hamis. Valószínűtlen, hogy Kardos, akit nagyon megviselt Tóth Ilona halála, napokkal később (1957. június 30-ra datálta szövegét) rosszul emlékezett volna. Azt valószínűsítem, hogy az iratot antedatálták: Tóth Ilonával nem június 25-én, hanem – ahogy Kardos visszaemlékezésében áll – 27-én közölték, hogy kérvényét elutasították, rajta a halálos ítéletet másnap reggel végre fogják hajtani. Eszerint pedig lehet alapja annak a legendának, amit Eörsi teljességgel lehetetlenként elvetett. Az antedatálásnak ugyanis leginkább az lehetett az értelme, célja, hogy megtörtént ténynek mutasson valamit, ami akkor még nem volt az, ezzel pedig lehetetlenné tegye valamilyen hatalmi tényező számára a közbelépést Tóth Ilona életének megmentése érdekében. Ez a hatalmi tényező pedig akár Kádár János is lehetett.

A kegyelmi döntések kihirdetésének és az ítéletek végrehajtásának idejéből pedig még valami következik. Sem a külön történő hirdetést, sem az ítélet-végrehajtást nem indokolta a vádlottak nagy száma. 1957. július 20-án – kevesebb mint egy hónappal Tóth Ilonáék után – egy nap hét embert akasztott a hóhér, a miskolci népitélet miatt halálra ítéltet.¹³²⁸ 1959. október 28-án még több dolga volt, tizenegy emberrel végzett egyetlen nap: az úgynevezett Thököly út 44. alatti csoport halálra ítélt tagjaival.¹³²⁹ Tóth Ilona elkülönítését tehát nem indokolja a kivégzendők túl nagy száma. Ha az események a fennmaradt jegyzőkönyvek szerint követték egymást, de még inkább, ha Kardos doktor leírása szerint, egy dolog biztos: Tóth Ilona még élt, amikor társait kivégezték, Kardos szerint még a kegyelem elutasítását is később közölték vele. Ezt Göncziék feltehetően tudták, hiszen a Kisfogházban is gyorsan terjedtek a hírek. Azt mindenképpen tudták, hiszen tapasztalták, hogy Tóth Ilona nem volt velük sem amikor kivégzésüket közölték, sem amikor kivégezni elhurcolták őket a siralomházból, amiből azt következtethették, hogy kegyelmi kérvényét (még) nem utasították el. Mint korábban említettem, vannak nyomai annak, hogy Gönczi és Tóth Ilona között több volt, mint bajtársi kapcsolat. Ennek lehetősége Tóth Ilona és Gyöngyösi vonatkozásában is felmerült. A lány egy közbevetésre azt válaszolta: „Nem Gyöngyösi tetszett személy szerint.”¹³³⁰ Valakiben tehát fel kellett merülnön valami ezzel ellenkező, hiszen tagadó válasznak csak ellenkező értelmű kérdés vagy közlés esetén van értelme. Tóth Ilona azonban csak azt tagadhatta, hogy neki tetszett volna Gyöngyösi, arról nem lehetett biztos tudása, hogy a dolog fordítva nem igaz-e. Az anya nélkül felnőtt, mindössze hét elemet végzett, az

¹³²⁸ Kende Péter, 1996, 46–52.

¹³²⁹ Kende Péter, 1996, 172–181.

¹³³⁰ BFL, XXV.4.a. 164/1957. Tóth Ilona..., 462. d. Tóth Ilona tárgy. jkv., 1957. június 11.

átlagosnál alacsonyabb Gyöngyösinek tetszhetett és imponálhatott a művelt, okos, sudár doktornő, aki anyaként bánt a kórházba került gyerekekkel, akiket este ágyba parancsolt, és megszigta őket, ha káromkodtak. A két férfi Tóth Ilona iránti (feltételezhető) érzelmei azért fontosak, mert szerepük lehetett a büntetőeljárás viszonylag zökkenőmentes lebonyolításának biztosításában. A velük kötött alkunak lehetett még egy pontja: ígéretet kaptak arra, hogy a lány életben marad. Ennek tudatában tartották fenn vallomásukat. Ennek tudatában mentek az akasztófa alá. És amíg éltek, úgy is volt. Tóth Ilonát csak másnap akasztották fel.

Könyvük végén M. Kiss Sándorék arra a megállapításra jutottak, hogy Tóth Ilona bűnösségét a per nem bizonyította: „a feltételezett gyilkosság akkor, ott és úgy nem következhetett be, vagyis Tóth Ilonát hamis vád alapján ítélték halálra.”¹³³¹ Eszerint nem bűncselekmény, hanem bizonyítottság hiányában kellett volna felmenteni, netán ügyét új eljárásra utalni. A fenti vizsgálat alapján azonban szerintem ki lehet, és ki kell jelenteni:

Tóth Ilona ártatlan volt a terhére rótt bűncselekményekben.

Gönczi Ferenc ártatlan volt a terhére rótt bűncselekményekben.

Gyöngyösi Miklós ártatlan volt a terhére rótt bűncselekményekben.

Molnár József ártatlan volt a terhére rótt bűncselekményekben.

Sem 1956. november 18-án, sem 19-én (ahogy a Toracz-per datálta) nem ölték meg Kollár Istvánt a Domonkos utcai kiegészítő kórházban. Nem történt bűntény, tehát nem voltak tettesek.

Elemzésem során olyan eredményre jutottam, amely egyaránt ellentétben áll az eddig született a rekonstrukciós kísérletekkel. Arra jutottam, hogy Tóth Ilonáék nem voltak sem gyilkosok, sem hősök; sem ellenforradalmárok, sem forradalmárok, mindössze 1956-ban maguk fölé emelkedni tudó emberek, akikből gyilkosaikkal cimborálni kényszerített áldozatokat csináltak. „Mindenki földob valakit” – állapította meg Gyenes Pál az interjú végén,¹³³² vélhetően több információ alapján, mint amennyi fennmaradt, hiszen beszélgetése Molnár Józseffel a magnó bekapcsolása előtti nap kezdődött, és akkor is folyt, amikor állt a masina. Tóth Ilona nem volt Jeanne d’Arc. Az ő és társai sorsa inkább rokon azon szerencsétlenekével, akiket boszorkányként veszejtettek el inkvizítoraik. A Domonkos utcában a kiegészítő kórház a Domonkos rend hajdani zárdájában működött.¹³³³

¹³³¹ Kiss–M. Kiss, 2007, 494.

¹³³² OHA, 492. Molnár József..., 1992, 149.

¹³³³ BFL, XV.17. e, Tervtár, Budapest Főváros Tanácsa tervei, Budapest, VII. Cházár András utca 5., Hrsz. 32751–32753.

Az iratok alapján két történet írható.

Az egyik az 1957-es ítéletben leírt konstrukció levéltárakban őrzött aktákban rögzített tényekre alapozott korszerűsítése. Az ötvenhetes történet korszerűsítése, hozzáigazítása a demokratikus normához, annak elismeréséhez, hogy ami 1956-ban történt, az nem ellenforradalom, hanem forradalom és szabadságharc volt, véres és kemény harc, amelyben a kém vagy áruló megérdemelt sorsa volt a halál. Tóth Ilonáék tragikuma eszerint az, hogy Kollár nem az volt, aminek vélték. A történetet imígyen elbeszélő ötvenhatból eredezteti ötvenhetet, a forradalomra, annak akcióira adott, a hatalomba visszakerültek szempontjából logikus reakciónak tekinti a megtorlást. Az ötvenhetes történetekből próbálja rekonstruálni ötvenhat történetét, a megtorlás tükrében látja és láttatja a forradalmat. Ha tényszerű történetmondó, ragaszkodik az aktákban megőrzött tényekhez, és semmivel nem állíthat többet, mint amennyit forrásai tartalmaznak, hiszen úgy elszakadna alapjaitól. Nem írhat bele a készen kapott történetbe, így megmaradnak annak hiányosságai, logikai ellentmondásai. Nem adhat választ az óhatatlanul felmerülő kérdésekre, ha azokra nincs válasz az iratokban. A peres eljárás egyetlen résztvevője sem indokolta meg soha, miért találták gyanúsnak Kollárt, miért vitték a Domonkosba, és ott miért vették át. Ennek a történetnek nincs eleje, amelyből mindennek következnie kell. Ennek a történetnek atomjaira hullik a közepe, mert abban minden indokolatlan. Csak a vége lezárás, ami lezárta három fiatal életét. De ebben a történetben sem magasztosodhatnak forradalmárrá, hőssé az ötvenhetes történet szadista ellenforradalmárai, az iratokban ugyanis semmi erre utaló jel nincs Tóth Ilona egyetlen, M. Kiss Sándorék által jogosan valószínűtlennek mondott történetén, a szovjet páncélosra dobott kézigránáton kívül. Az iratokban rögzített történeteket az ötvenhatban történtek hiteles elbeszélésére törekvőnek tekintve a kivégzetteknek egyetlen cselekménye írható csak le: Kollár megölése. Mivel azonban Kollár nem volt kém, nem volt államvédelmis és nem volt besúgó – az iratok egyiket sem bizonyítják –, megölése sem forradalmi, sem hősi tettnek nem tekinthető. E szerint a szigorúan a dokumentumokra alapozott történet szerint Tóth Ilona és kivégzett társai hőstettek nélküli hősök, forradalmi tett nélküli forradalmárok.

A másik történet ugyanezen források újraértelmezésére, a történetek átélésének megkísérlésére, a forrásokban elvértve fennmaradt ötvenhatra utaló nyomokból levonható logikai következtetésekre épül. Mivel elbeszélője nem csupán szkeptikus, hanem gyanakvó a – megtorlaskori és a rendszerváltozás után született – forrásokkal szemben, nem azt keresi, ami bennük, hanem ami mögöttük van. Elválasztja ötvenhatot ötvenhétől, a forradalmat nem a megtorlás okának, hanem pusztán ürügyének – egyben az 1953 előtt az egész társadalom ellen folytatott harc lényegében töretlen folytatásának – tekinti, a pereket nem kizárólag a

forradalommal magyarázza, hanem az egy ideig 1956 után is továbbélő sztálini rendszer lényegéből fakadó sajátosságának. Megkísérel választ keresni azokra a kérdésekre, amelyek a fennmaradt nyomok alapján felvethetők, és megpróbálja logikai dedukcióval kitölteni a nyomok között tátongó űröket. Ennek során óhatatlanul feltételezésekbe kell bocsátkoznia, történetét nem okvetlenül a források, hanem következtetéseknek logikus, érvekkel alátámasztott volta, összefüggő rendszerbe állítása hivatott igazolni. Ennek érdekében fokozottan kell ügyelnie, hogy története minden elemének legyen indoka és/vagy előzménye, illeszkedjen ahhoz, ami a szereplőkről és a korról, a tágabb és a szűkebb környezetről megtudható, és számoljon minden egyes elem következményeivel. Hogy koherens legyen a korrajz, a szereplők és cselekedeteik bemutatása, a narráció.

Tóth Ilona és társainak pere azt mutatja, hogy Magyarországon hasonlóan folyt tovább a perkoholás 1956 után, mint 1953 előtt. Abban továbbra is a politikai rendőrségnek volt döntő szerepe, amely különböző fizikai és pszichikai eszközökkel együttműködésre kényszerítette a gyanúsítottakat és a tanúkat, velük együtt konstruálva azt a történetet, amelyet – jelentéktelen változtatásokkal – ítéleti tényállásába tudott emelni a bíróság. Az ügyészség és a bíróság asszisztált a politikai rendőrségnek, noha sejteniük kellett, hogy az elébük tárt történet, de legalábbis annak több lényeges eleme nem rekonstrukció, hanem konstrukció. De ők sem a történet feltárására törekedtek, hanem a vádak szakszerűbb bizonyítására. Elemzésem szerint nem csupán a Tóth Ilona és társai elleni eljárás volt konstrukciós, hanem az azzal szorosabban összefüggő összes többi: a Palotás-per és Szentgáli István pere 1957-ből, a Toracz-per 1958-ból és a Pap István-per 1966-ból. És legalábbis gyanúsak a vizsgált ügyhöz csak nagyon lazán, távolról kapcsolódó ügyek: a Kósa Károly, valamint a Péch Géza és társai elleni eljárások. Amennyiben pedig vizsgálatom eredményei helytállóak, abból az következik, hogy alapvető felülvizsgálatra szorulnak ötvenhat történeti irodalmának azon megállapításai, amelyek a megtorlás iratainak nem kellően kritikus használatán alapulnak. Hogy a kádárista történetírásnak az ellenforradalomról tett megállapításait nem a történet új, forradalmi keretbe helyezésével, hanem az ötvenhatban történet új rekonstrukciójával kell meghaladni.

Remélem, hogy disszertációm ezen túlmenően számos új részlettel gazdagította a forradalom és szabadságharc eseménytörténetét, és felülírt elhibázottnak, tévesnek bizonyult információkat. Ilyennek tekintem a fővádoltak ötvenhatos szerepének újraírását, a november 4-e utáni VII. kerületi ellenállásról, illetve a kórházakról, leginkább a Péterfy Sándor Utcai Kórházról tett megállapításaimat. Hogy a Landler Jenő utca nem volt tele ellenálló csoportokkal, ellenkezőleg, ott egyetlen ellenálló bázis sem alakult ki november 4-e után,

ellenben egy darabig még működött a rendfenntartó nemzetőrség. Hogy a szovjetek nemcsak őrizetbe vették és deportálták a lázadónak tekintetteket, hanem előfordult helyszíni kivégzés is. Hogy Angyal István nem ellenálló csoportot vezetett a Péterfyben, az *Igazságnak* pedig nem csupán azok voltak a szerkesztői, akiket a megtorlás idején súlyos börtönbüntetésre ítélték. Hogy november 4-e nem – legalábbis nem mindenki számára – teremtett azonnal tiszta helyzetet, és hogy a következő napokban számos olyan magatartás és cselekvési forma volt (együtt maradás közösségi szállásokon, röplapozás, lakosság ellátása stb.), amely csak a megtorlás eszkalációjával vált büntetőjogi eszközökkel üldözendővé.

FÜGGELÉK

1. sz. melléklet

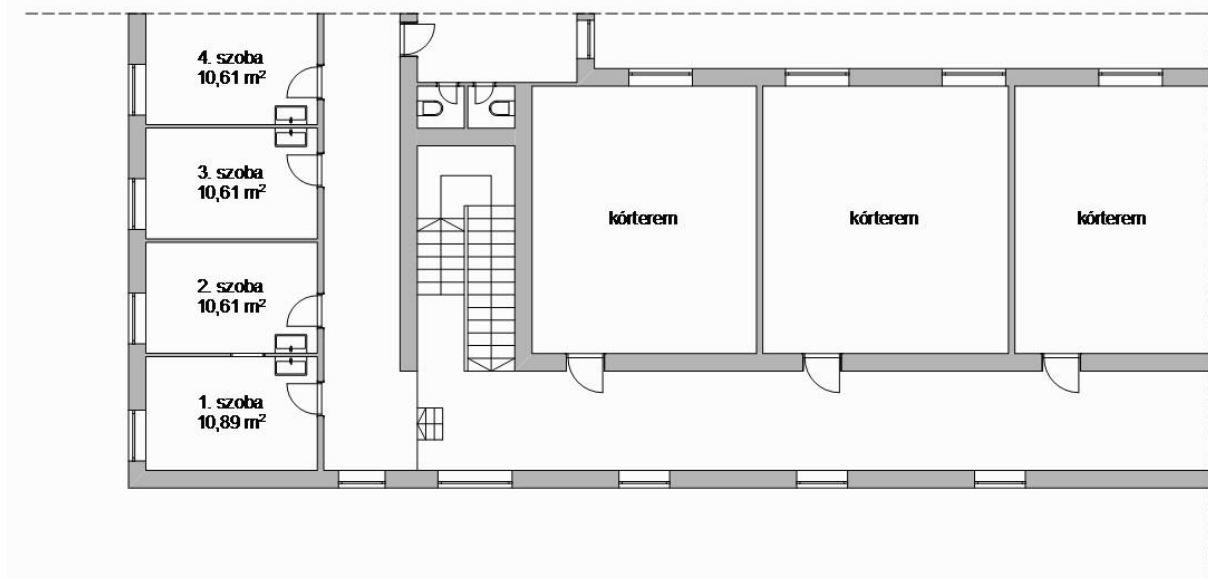
A tágabb helyszín: a kiegészítő kórház és a női szállások között

1. Domonkos utcai kiegészítő kórház
2. Landler Jenő utca 26. alatti női szállás
3. Murányi utca 30. alatti női szállás
4. Dózsa György út 40. alatti munkásszállás
5. Landler Jenő utca 44. alatti parancsnokság

2. sz. melléklet

A szűkebb helyszín: a kiegészítő kórház III. emelete

IRODALOMJEGYZÉK

1. Levéltári források:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai:

A II/8. osztály osztályértekezletének jegyzőkönyve, 1960. március, 6. doboz

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai:

5380. Szentgáli István fogyatéki anyaga

1299. Farkas Miklós fogyatéki anyaga.

6898. Nagy László fogyatéki anyaga.

3.1.2. Munka dossziék:

M-16087. Andrea fedőnevű ügynök munkadossziéja

M-20971. Dávid fedőnevű ügynök munkadossziéja

M-29112. Vámos Erzsébet fedőnevű ügynök munkadossziéja

3.1.9. Vizsgálati dossziék:

V-26104. Fusz Gyula vizsgálati iratai

V-141775. Palotás József és társainak vizsgálati iratai

V-142199. Fusz Gyula vizsgálati iratai

V-142000. Folly Gábor és társainak vizsgálati iratai.

V-142229. Péch Géza és társainak vizsgálati iratai

V-142621, V-142621/1. Tóth Ilona és társainak vizsgálati iratai

V-142898. Kósa Károly vizsgálati iratai

V-142907. Kárpáti Sándor vizsgálati dossziéja

V-143522., V-143522/1. Toracz Sándor és társainak vizsgálati dossziéja

V-145078. Soltész József és Nagy András vizsgálati iratai

V-146720, V-146720/2, V-146720/3. Pásztor Géza és társainak vizsgálati iratai

V-154422. Pap István vizsgálati iratai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XV. Gyűjtemények:

XV.17. e. Tervtár, Budapest Főváros Tanácsa tervei, Budapest, VII. Cházár András utca 5., Hrsz. 32751–32753.

XXIII. Tanácsok:

119. Budapest Fővárosi Választókerületi Bizottság iratai, XIV. kerületi választói névjegyzék, 43. doboz

XXV.4.a. A Fővárosi Bíróság büntetőperes iratai:

164/1957. Tóth Ilona és társainak pere, 461–463. doboz

517/1957. Eörsi István és társainak pere

1451/1957. Ballai Lajos pere

2903/1957. Kanász Anna pere

3308/1957. Palotás József és társainak pere

3540/1957. Kósa Károly pere

1070/1959. Salamon György és társa pere

9213/1961. Pásztor Géza pere

2661/1963. Veszprémi István pere
7685/1966. Pap István pere

XXV.4.f. A Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont peres iratai:
3676/1957. Péch Géza és társainak pere, 361–364 doboz
7098/1957. Nickelsburg László és társának pere
7110/1957. Rácz Sándor és társainak pere, 386–391. doboz
8005/1958. Szirmai Ottó és társainak pere, 392–397. doboz.
8081/1958. Derzsi Sándor és társainak pere

XXV.21.b. A Budapesti Központi Járásbíróság büntetőperes iratai:
22983/1951. Solymosi Hugó és társainak pere

XXV.97.a. A Budapesti Katonai Ügyészség büntetőiratai:
527/1957. Szilassy Gábor ügye
1490/1957. Szentgáli István ügye
2451/1957. Toracz Sándor és társainak ügye

XXV.97.b. A Budapesti Katonai Ügyészség titkos ügykezelésű büntetőiratai:
05/1960. Alpár Márton rendőr hadnagy ügye

XXV.101.b.2. A Budapesti Fegyház és Börtön iratai, fogvatartottakra vonatkozó iratok:
Csánki Pál (1934) nyilvántartó lapja
Gyöngyösi Miklós (1929) nyilvántartó lapja

XXXIII. Megőrzésre, illetve kezelésre az állami levéltárba utalt anyag:
1.a. Állami anyakönyvek másodpéldányai. Budapest VIII. kerület házassági anyakönyve, 1956

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

XI. 22. A Budapesti Katonai Bíróság büntetőperes iratai:
87/1957. Nyíri Sándor és társainak pere
576/1957. Márász Sándor és társainak pere
755/1957. Szentgáli István pere
284/1958. Toracz Sándor és társainak pere.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács–Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML)

XXXIII.1.a. Állami anyakönyvek másodpéldányai:
Tompa születési anyakönyve, 1915–1919
Tompa házassági anyakönyve, 1908–1919

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML)

XXV. 21/b. Az Egri Megyei Bíróság büntetőiratai
280/1957. Bánhegyi András és társainak pere.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1. Belügyminisztérium iratai:
28/a/1957. 7-321/1957. Mátyás László ezredes jelentése a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. február 1-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. február 8.

XX-5-h. A Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának iratai:
46/1960. Herczegh Benjámín és társainak pere, 41–49. doboz.

2. Visszaemlékezések:

1956-os Intézet, Oral History Archivum (OHA):

- 109. Interjú Káldor Verával. 1988-ban készítette Havas Gábor
- 192. Interjú Lambrecht Miklóssal. 1988–1989-ben készítette Molnár Adrienne
- 314. Interjú Mátéffy Csabával. 1992-ben készítette Gyenes Pál
- 346. Interjú Missura Tiborral. 1991-ben készítette Gyenes Pál
- 375. Interjú Bagó Gyulával. 1992-ben készítette Gyenes Pál
- 429. Interjú Molnár Józseffel. 1992-ben készítette Gyenes Pál

3. Kézirat:

1956-os Intézet, Kézirattár:

- 393. Gyenes Pál: Történelmi kirakós játék avagy? Vázlat a Tóth Ilona-perhez. 1992.

4. Sajtóban megjelent írások és források:

- Budapest*, 2010. 9. sz. Szécsényi Mihály: Egy pesti kéjnőtelep 1934-ből
- Élet és Irodalom*, 2002. szeptember 20. Eörsi László: Téves következtetések
- Élünk*, 2. sz. 1956. november 20. [Gönczi Ferenc:] RB 695 ... RB 695 ... RB 695!
- Köztársaság*, 1993. 1. sz. Gyenes Pál: A máig élő koncepció
- Magyar Hírlap*, 2000. november 16. Gyenes Pál: Fellebbezés Tóth Ilona és társai ügyében
- Népakarat*, 1956. december 18. Egy fasiszta banda rémtette a kórházban
- Népakarat*, 1956. december 24. A Törvényesség két oldaláról, az állampolgárok biztonságáról nyilatkozik a Népakaratnak a politikai rendőrség helyettes vezetője
- Népszabadság*, 1956. november 21. Hideg idő
- Népszabadság*, 1956. december 1. Időjárás
- Népszabadság*, 1956. december 18. Úgy éreztem, gyilkolnom kell. Zsebkéssel gyilkolt a szadista szigorló orvosnő
- Népszabadság*, 1957. február 17. Pintér István: Interjú a rács mögött
- Népszabadság*, 2002. április 22. dr. Kende Péter: Szobrot a gyilkosnak?

5. Internetes források:

- www.beszelo.c3.hu
- www.katyncrime.pl
- www.law2.umkc.edu
- www.libri.hu
- www.mult-kor.hu
- www.rev.hu
- www.sgforum.hu
- www.warsawuprising.com
- www.wikipédia.org

6. Könyvek:

Angyal István, 1991.

Angyal István *Saját kezű vallomása. Eörsi István előszavával.* Válogatta és a jegyzeteket készítette Eörsi László. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1991.

Benda Kálmán, 1957.

Benda Kálmán (szerk. és a bevezető tanulmányt írta): *A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók.* Budapest, Bibliotheca Kiadó, 1957.

Bikki István, 1999.

Bikki István: Az ideiglenes Kádár-kormány. In Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962.* Budapest, 1999, 241–318

Bohó Róbert, 1994.

Bohó Róbert és Hegedűs B. András (szerk. és a bevezető tanulmányt írta): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján, VII. Iparművészvita, Orvosvita.* Budapest, 1956-os Intézet, 1994.

Böőr László, 1997.

Böőr László: *Adatok az '56-os forradalom Pest Megyei történetéhez.* Budapest, TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, 1997.

Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998.

Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947.* Tanulmány és válogatott dokumentumok. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. /Adalékok az újabbkori magyar történelemhez/

Eörsi István, 2006.

Eörsi István: *Emlékezés a régi szép időkre. (Börtönkönyv.)* Budapest, Noran, 2006. /Eörsi István Művei/

Eörsi László, 2001.

Eörsi László: *Corvinisták, 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai.* Budapest, 1956-os Intézet, 2001.

Eörsi László, 2002.

Eörsi László: Tóth Ilona. A valóság és a mítosz. *Beszélő*, 2002. június, 82–96.

Eörsi László, 2003.

Eörsi László: Tóth Ilona. In Eörsi László: *Mítoszok helyett – 1956.* Budapest, Noran, 2003. 201–257.

Eörsi László, [2004]

Eörsi László: *A Széna tériek, 1956.* Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, [2004].

Eörsi László, 2006a.

Eörsi László: *Köztársaság tér, 1956.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

Eörsi László, 2006b.

Eörsi László: *1956 mártírjai. 225 kivégzett felkelő*. Budapest, Rubicon-Ház, 2006.

Eörsi László, 2007.

Eörsi László: „Ott, akkor és úgy...” *Beszélő*, 2007. október, 71–80.

Eörsi László, 2008.

Eörsi László: *Angyal István (1928–1958); Angyal István önvallomásai*. Budapest, Noran, 2008.

Eörsi László, 2010.

Eörsi László: Konceptios mítoszrombolás, II. *Beszélő*, 2010/2–3. sz. 82–84.

Eörsi László, 2011.

Eörsi László: *A „Baross Köztársaság” 1956. A VII. kerületi felkelőcsoportok*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2011.

Eörsi László, 2013.

Eörsi László: *Eörsi István, 1956–1957. Az iratok odüsszeiája*. www.beszelo.c3.hu. 2013. november 18.

Eötvös Károly, 1904.

Eötvös Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*. I–III. Budapest, Révai testvérek, 1904.

Erdélyi Gabriella, 2004.

Erdélyi Gabriella: Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán: egy kolostorper története. *Századok*, 2004/4. 823–841.

Erdélyi Gabriella, 2005.

Erdélyi Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005 /Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 38./

Erdélyi Iván, 1991.

Erdélyi Iván és mások (szerk.): *Győr–Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1991.

Faludy György, 1989.

Faludy György: *Pokolbéli víg napjaim*. Pécs, Magyar Világ Kiadó, 1989.

Farkas Csaba, 2006.

Farkas Csaba (összeállította): *Csongrád megye jogszolgáltatási szervei a polgári korban, 1872–1949. II. A Szegedi Népbíróság peres ügyeinek katalógusa*. Szeged, 2006. /Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai, Segédletek, XVI./

Fehér könyv, I. [1956]

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, [Budapest], [1956]

Fehér könyv, II. [1957]

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala, [Budapest], [1957]

Fehér könyv, IV. [1958]

Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala, [Budapest], [1958]

Gál Éva, 2009.

Gál Éva: Mérei Ferenc és társai „ellenforradalmi szervezkedése”. In Tischler János (szerk.): *Kádárizmus, mélyfúrások. Évkönyv, XVI.* 2009. Budapest, 1956-os Intézet, 2009. 9–74.

Geréb–Hajdú, 1986.

Geréb Sándor – Hajdú Pál: *Az ellenforradalom utóvédharca: 1956. november–1957. március.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1986.

Ginzburg, Carlo, 2002.

Ginzburg, Carlo: *The Judge and the Historian. Marginal notes on a late-twentieth-century miscarriage of justice.* London–New York, Verso, 2002.

Ginzburg, Carlo, 2003a.

Ginzburg, Carlo: *Éjszakai történet: a boszorkányszombat megfejtése.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003.

Ginzburg, Carlo, 2003b.

Ginzburg, Carlo: Bizonyítékok és lehetőségek. Natalie Zemon Davis könyvének margójára. *Helikon, 49.* (2003).

Gömöri György, 1986.

Gömöri György: A forradalom sodrában. In *Harminc éve. Magyar füzetek, 17. szám.* Párizs, 1986. 28–66.

Háy Gyula, 1990.

Háy Gyula: *Született 1900-ban. Emlékezések.* Budapest, Interart, 1990.

Henningsen, Gustav, 1988.

Henningsen, Gustav: *A boszorkányok ügyvédje. A baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció (1609–1614).* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

Horváth Ibolya, 1992.

Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „Párt”-ítéletek, Rehabilitációk, Az '56-os megtorlás iratai.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.

Horváth M. Ferenc, 2006.

Horváth M. Ferenc (szerk.): *Vác, '56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény.* I–II. Vác, Vác Város Levéltára, 2006.

Horváth Miklós, 2003.

Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
Hungaricus, 1989.

Hungaricus (Fekete Sándor): *Az 1956-os felkelés okairól és tanulságairól*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Hunyadi Károly, 1981.

Hunyadi Károly: *A munkás–paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők hősi halottai, 1956–1957*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1981.

Huszár Tibor, 1999.

Huszár Tibor: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye; 1956–1960. In Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999. 67–146.

Huszár Tibor, 2003.

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november – 1989. június. 2. kötet*. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 2003.

Jelentés [1990]

Az 1945–1962 közötti, koncepciós elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott bizottság jogász albizottságának jelentése. [Budapest, Pallas Lap és Könyvkiadó, é. n.]

Jobbágyi Gábor, 2006.

Jobbágyi Gábor: *Néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2006.

K. Horváth Zsolt, 2006.

K. Horváth Zsolt: Az erőszak imperatívusza. *Beszélő*, 2006. január 11.

Kahler Frigyes, 1993a.

Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon, 1945–1989*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1993.

Kahler Frigyes, 1993b.

Kahler Frigyes (szerk.): *Sortüzek, 1956*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1993.

Kahler Frigyes, 1994.

Kahler Frigyes (szerk.): *Sortüzek, megtorlás, menekülés. 1956–1957. II. jelentés*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1994.

Kahler Frigyes, 2001.

Kahler Frigyes: *A Bruszniai-per. Emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Második kiadás. Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.

Kende Péter, 1989.

Kende Péter és mások (szerk. és összeállította): *Az igazság a Nagy Imre-ügyben*. Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, 1989.

Kende Péter, 1996.

Kende Péter (szerk.): *1956 kézikönyve. III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

Kenedi János, 1996.

Kenedi János: *A fogoly Bibó vallomásai az 1956-os forradalomról*. Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

Kirsch, Jonathan, 2008.

Jonathan Kirsch: *The Grand Inquisitor's Manual. A History of Terror in the Name of God*. New York, HarperCollins, 2008.

Kis József, 2002.

Kis József: *A borsodi perek (1956–1961)*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2002.

Kiss–M. Kiss, 2007.

Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikum*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.

Koestler, Arthur, 1993.

Koestler, Arthur: *Párbeszéd a halállal. (Spanyol testamentum.)* Debrecen, Fabula, 1993.

Kozáry Andrea, 2000.

Kozáry Andrea: Az ÁVH Dzerzsinszkij Tisztképző Iskolájának megindítása, kezdeti tevékenysége. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történelmi Hivatal, 2000. 203–210.

Kövér György, 2011.

Kövér György: *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténelmi látószögek*. Budapest, Osiris, 2011.

Krahulcsán Zsolt, 2013.

Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013.

Laurenszky Ernő, 1995.

Laurenszky Ernő: *A forradalom fegyverei, 1956*. Budapest, Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1995.

Litván György, 1991.

Litván György (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás*. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

M. Kiss Sándor, 2011.

M. Kiss Sándor: *Közelítések, 1956. (Tanulmányok, esszék, előadások.)* Budapest, Kairosz Kiadó, 2011.

Mészáros Gyula, 2001.

Mészáros Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben, 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések*. Veszprém, Művészetek Háza, 2001.

Murányi Gábor, 2002. május 12.

Murányi Gábor: A Tóth Ilona-vita. *Heti Világgazdaság*, 2002. május 12.

Nagy Ernő, 1989.

Nagy Ernő (szerk.): *1956 sajtója*. Első magyarországi kiadás. Budapest, Tudósítások Kiadó, 1989.

Obersovszky Gyula, d. n.

Obersovszky Gyula: *Tóth Ilona bűnpere*. H. n., d. n.

Oláh Vilmos, 2006.

Oláh Vilmos: *A forradalom kórháza. A Péterfy kórház orvosának visszaemlékezése az '56-os eseményekre*. Somorja, Méry Ratio, 2006.

Pintér Tamás, 2000.

Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 211–237.

Rainer M. János, 1999.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz, 1953–1958*. Budapest, 1956-os Intézet, 1999.

Rapley, Robert, 1998.

Rapley, Robert: *A Case of Witchcraft. The Trial of Urbain Grandier*. Montreal&Kingston, McGill-Queen's University Press, 1998.

Ripp Zoltán, 2002.

Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest, Korona Kiadó, 2002.

Shiber, Etta, 1989.

Shiber, Etta (in collaboration with Anne and Paul Dupre): *Paris – Underground*. New York, Time-Life Books, 1989.

Standeisky Éva, 2006.

Standeisky Éva: Veszprém megye. In Szokolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. II. kötet*. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 2006. 397–436.

Szabó Csaba, 2001.

Szabó Csaba (szerk., a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította): *A Grósz-per előkészítése, 1951*. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001. /Párhuzamos Archívum/

Szokolczai Attila, 1994.

Szokolczai Attila: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. In Bak János – Hegedűs B. András – Litván György – S. Varga Katalin (szerk.): *Évkönyv, III. 1994*. Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 237–256.

Szokolczai Attila, 1999.

Szokolczai Attila: A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In: Standeisky Éva – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv, 1999. VII. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 18–60.

Szakolczai Attila, 2001.

Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, 1956-os Intézet, 2001.

Szakolczai Attila, 2006.

Szakolczai Attila: Győr–Sopron megye. In Szakolczai Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. II. kötet*. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 2006. 141–210.

Szakolczai Attila, 2007.

Szakolczai Attila: *Népköztársaság tér, 2006*. www.rev.hu/tanulmanyok/vita_koztarsasagter

Szakolczai Attila, 2008a.

Szakolczai Attila: Szegény Jankó Piroska. In Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Közelítések a kádárizmushoz. Évkönyv, XV*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008. 279–373.

Szakolczai Attila, 2008b.

Szakolczai Attila: Az 1956. október 31-i szovjet döntés lehetséges magyar okai – karhatalomból nemzetörség. In Horváth J. András (szerk.): *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Budapest–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2008. 395–426.

Szakolczai Attila, 2011a.

Szakolczai Attila: A Jagicza-ügy. In Baráth Magdolna – Bánkuti Gábor – Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 125–135.

Szakolczai Attila, 2011b.

Szakolczai Attila: Vas Gál tanúsága. *Levéltári Szemle*, 2011/3. 3–27.

Szakolczai Attila, 2012.

Szakolczai Attila: nyilas reminiscenciák és ötvenhat. *Valóság*, 2012. június. 39–56.

Szalay Hanna, 1989.

Szalay Hanna (válogatta): *1956 sajtója. Október 23.–November 4. Válogatás*. Budapest, Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft., 1989.

Szász Béla, 1989.

Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története*. Budapest, Európa Kiadó, 1989. /Extra Hungariam/

Szöllősy Pál, 2006.

Szöllősy Pál: 1956 Veszprémben. In Balla Bálint – Szöllősy Pál (szerk.): *50 év. 1956–2006*. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 65–96.

Takács Tibor, 2008.

Takács Tibor: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. *BUKSZ*, 1998. tél. 353–362.

Tulipán Éva, 2012.

Tulipán Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest, Argumentum, 2012. /A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára/

Tyekvicska Árpád, 1994.

Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás–Pallavicini Antal a forradalomban.* Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1994.

Urbán Aladár, 1991.

Urbán Aladár (válogatta és szerk.): *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre.* Budapest, Európa Könyvkiadó – Batthyány Társaság, 1991.

Zinner Tibor, 2001.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet, 2001 /Arc és Álarc/

Zinner Tibor, 2013.

Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér*”, a *Rajk–Brankov ügy. I. kötet.* Budapest, Saxum Kiadó, 2013.

Zinner Tibor, 2014.

Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér*”, a *Rajk–Brankov ügy. II. kötet.* Budapest, Saxum Kiadó, 2014.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének megismerésére irányuló kutatások mindig fontos forrásként kezelték a forradalomra következő megtorlás, elsősorban a büntetőeljárások iratait. A megtorlás kutatói szerint azonban ezen eljárások célja nem az 1956-ban történtek feltárása, hanem elsősorban a forradalmat ellenforradalomnak bélyegző 1956. decemberi párthatározat igazolása, valamint a bűnösnek kiszemelték megbüntetésére, a lakosság elrettentése, a győztesek bosszúszomjának kielégítése stb. volt. Következésképpen a peres iratok a forráskritika hagyományos eszközeivel nem használhatók ötvenhat forrásaiként. Mivel azonban az akkori tömegakciókról alig maradtak fenn egyidejű források, a kutató kénytelen azokat ötvenhat történeti forrásaként használni.

Jelen disszertáció egyfelől azt kívánja bemutatni, hogy a tárgyaúl választott ügyben, a Tóth Ilona és társai elleni büntetőeljárásban keletkezett és fennmaradt szövegekből kibomló történet nem csupán szándékos torzítása a perbe vontak cselekményeinek. Az nem az 1956-ban történtek rekonstrukciója, hanem olyan konstrukció, amely alig támaszkodik a valóban történetekre. Célja nem csupán annak bemutatása, hogy a per fő vádpontja (Kollár István állítólagos megölése) hamis – amit Kiss Réka és M. Kiss Sándor már meggyőzően elvégzett. Bizonyítani próbálja azt is, hogy a vád tárgyává tett gyilkosság nem történt meg, nincsenek arra utaló hiteles nyomok. A peres iratokból kibomló történet és a történeti valóság szempontjából tehát a Tóth Ilona-per – és az ahhoz kapcsolódó eljárások – érdemben nem különböznek a koncepciósnak nevezett sztálinista-rákosista perekétől. A disszertáció másfelől arra próbál mintát adni, hogyan lehet tetten érni és leleplezni a hamisítást, hogyan lehet a koholt per irataiból olyan információkat nyerni, amelyek alkalmasak gazdagítani ismereteinket ötvenhatról. Ezzel együtt megpróbálja rekonstruálni a valótlan történet létrehozásának folyamatát, feltárni azokat az eszközöket, amelyekkel a vádlottakat és a tanúkat együttműködésre bírták, a hamis vádakhöz tárgyi bizonyítékokat szereztek.

A per vizsgálata előtt összegzi azokat a munkákat, amelyek a megtorlás mechanizmusát és működését vizsgálták, illetve néhány olyat, amely egy-egy büntetőeljárást elemzett. A Nagy Imre-perről 1958-ban megjelent munkából kiemeli, hogy az érdemben a sztálinista-rákosista perekhez hasonlónak mondta a megtorlás legfontosabb büntetőeljárását, és hamisnak mutatta az ítéletről kiadott kommuniké összes állítását. A rendszerváltozás idején egy büntetőjogászokból álló testület az 1956 előtti politikai pereket vizsgálva koncepciósnak ítélte azok többségét. Mivel azok a jellemzők, amelyek alapján koncepciósnak tartották a vizsgált pereket, többségükben érvényesek a megtorlás eljárásaira is, azok is koncepciósnak

tekinthetők. Kahler Frigyes és Zinner Tibor pedig, akik átfogó képet rajzoltak a megtorlásról, egyenesen kontinuusnak tartják azt a rákosista koncepciók perekkkel. Kenedi János szerint a megtorlás perei nemcsak a sztálini perekkkel mutatnak közeli rokonságot, hanem az inkvizíciós eljárásokkal is, kétségbe vonja, hogy meg lehetne ismerni belőlük, mi történt 1956-ban. Kis József miskolci levéltáros pedig azt tárta fel, hogy a fent írtak nem csupán az országos jelentőségű ügyekre érvényesek, a megtorlás intézményei vidéken sem működtek másként. A forradalom tömegakcióit kutató történész a peres iratokat csak a megtorlás kutatói által feltártak messzemenő figyelembe vételével használhatja ötvenhat történeti forrásaként.

További veszélyekre és nehézségekre figyelmeztettek azok, akik egy-egy ügyet vontak alaposabb vizsgálat alá, feltárva módszereket és eszközöket, amelyekkel a szervek, elsődlegesen a politikai rendőrség a célnak megfelelő vallomásokot elérte. Tyekvicska Árpád szerint a cél nem a történetek feltárása, hanem olyan perbeli tényállás kreálása volt, amely alkalmas igazolni a decemberi párthatározat főbb megállapításait; alkalmas alátámasztani a büntetésre kiszemelték kellően súlyos büntetését, miközben az eljárás eleget tesz más, eseti elvárásoknak. Kahler Frigyes azt mutatta be, hogy a percsinálók nem elégedtek meg a rendkívüli jogszabályokkal, hanem rendre áthágták a korban hatályos rendelkezéseket. Ennek a törvénytelenységnek lett az eredménye a vádlottak vallomásainak eltorzítása már a rendőrségi vizsgálat idején, kiegészítése olyan elemekkel, amelyek alapján kiszabható lett a megfelelően súlyos büntetés. Gál Éva arra mutatott rá, hogy a politikai rendőrség célja nem a bűnt elkövetettek bűncselekményének feltárása és törvény elé juttatásuk volt, hanem, hogy a valóban történetekből a politikai elvárásoknak megfelelő ügyet kreáljanak. Ő hívta fel a figyelmet a rendőrségi vizsgálatnak a kezdeti elbizakodott jelentésektől az azokat igazolni képes vallomások beszerzéséig, illetve azok fenntartásának bebiztosításáig tartó folyamatára.

A megtorlás és az egyes ügyek kutatói egyetértenek abban, hogy a megtorlásban a Belügyminisztérium vitte – a párt iránymutatásai szerint – a főszerepet; a rendőrség, elsődlegesen a politikai nyomozó osztályok voltak az egyes ügyek kivitelezői. Az ügyészség és a bíróság célja és feladata az volt, hogy a lehető legkevesebb korrekcióval befejezze az eljárást, ítéleti tényállásba emelje a vizsgálati osztályokon kifundált történeteket.

A Tóth Ilona-ügyet már többen vizsgálták a rendszerváltozás óta. Gyenes Pál 1992-ben arra az eredményre jutott, hogy a gyilkosságban mindhárom fővádlott ártatlan volt. Állítását a vallomások feloldatlan ellentmondásaira, a történet kronológiai zavaraira, megválaszolatlan kérdéseire, illetve arra alapozta, hogy a cselekményt kizárólag a vádlottak vallomásai támasztják alá, márpedig őket, éppen vádlotti helyzetükből következően, viszonylag könnyen kényszeríthették hamis vallomásra. Jobbágyi Gábor Tóth Ilona szerepére koncentrált, róla

állapította meg, hogy ártatlan volt a terhére rótt gyilkosságban. Szerinte nem történt meg az áldozat holttestének szakszerű azonosítása, sőt, az azonosítási próbálkozás éppen megkérdőjelezi, hogy a holttest azonos lett volna az áldozattal. A tárgyaláson nem tisztázták a vallomások alapvető ellentmondásait, így pedig nem lehetett volna minden kétséget kizáró tényállást megállapítani. A per manipuláltságára utaló fontos jelnek tekinti, hogy a bíróság nem tett eleget bizonyítási kötelességének.

Gyenessel és Jobbágyival szemben Eörsi László szerint a Tóth Ilona-ügy a tényeken alapult. Szerinte a fővádlottak fontos szereplői voltak a forradalomnak, majd november 4-e után az ellenállásnak. Ez tette szükségessé, hogy a gyanússá váló Kollár Istvánt – az ellenállás védelme érdekében – meggyilkolják. Cáfolni törekszik mindazokat az érveket, amelyekre a pert hamisnak vagy koncepciónak tartók hivatkoztak. Szerinte a vallomások ellentmondásai, az elvarratlan szálak éppen azt bizonyítják, hogy az eljárás nem volt koncepció. Hivatkozik arra, hogy a vádlottak – fizikai kényszer nélkül – maguk vallották meg tettüket, és beismerésük mellett kitarítottak a nyilvános tárgyaláson is, sőt, akik életben maradtak, a rendszerváltozás után sem beszéltek arról, hogy kínzás hatására vallottak volna, nem mondták a pert koncepció eljárásnak. Szerinte megtörtént a holttest szakszerű azonosítása, csak azt rosszul dokumentálták.

Kiss Réka és M. Kiss Sándor egyetlen lényegi kérdésben ért csak egyet Eörsivel: Tóth Ilona szerintük is az november 4-e utáni ellenállás egyik vezető személyisége volt, de ártatlannak tartják a gyilkossági vádban. Ennek bizonyításaképpen megismétlik és még részletesebben kibontják azokat az érveket, amelyekre már Gyenes és Jobbágyi is hivatkozott, azokat számtalan egyéb tényezővel egészítve ki. Hivatkoznak arra, hogy ügyvédje olyan nyomokat hagyott hátra, amelyek jelzik: kétségbe vonta védence bűnösségét, de a korban hatályos perrendtartás nem tette lehetővé számára, hogy erre építse a védelmet. Észrevették, hogy megkérdőjelezhető a vád két fontos tanújának (Gáli Józsefnek és Obersovszky Gyulának) a vallomása, mivel egyes jelek szerint nem az állítólagos gyilkosság idején voltak a kiegészítő kórházban, következésképpen a gyilkosság idején nem voltak ott. Még inkább sikerült bizonyítaniuk a vád másik fontos tanúja, az áldozat nőismerőse vallomásainak hamisságát, illetve hogy ő maga nem tekinthető hiteles tanúnak: vallomásai valószerűtlenek, objektív tényekkel ellentétesek voltak, illetve különböző vallomásai alapvető kérdésekben eltértek egymástól. Szerintük a vádlottakat kínzással vették rá önmagukat hamisan vádoló vallomásra, aminek fenntartását tudatmódosító szerek alkalmazásával érték el.

A Tóth Ilona-per nem adott választ arra a kérdésre, hogy az állítólagos gyilkosság áldozata pontosan hol, kinek és miért lett gyanús. Ezt egy későbbi büntetőeljárás, a Toracz

Sándor és társai elleni per volt hivatva tisztázni. A Toracz-per azonban nemcsak azért nem alkalmas a Tóth Ilonáék elleni vád bizonyítására, mert egy nappal későbbre datálta az állítólagos gyilkosságot (amit már M. Kissék észrevettek), hanem azért sem, mert az ugyancsak konstruáltnak bizonyuló eljárás iratai szerint Toracz és társai november 5-e után nem vettek részt az ellenállásban, így november 18-án nem volt okuk meggyanúsítani, és kivégezni a Domonkos utcai kiségitő kórházba vinni Kollár Istvánt. A per irataiból megállapítható az is, hogy Toraczéknak semmilyen kapcsolatuk nem volt Tóth Ilonával.

M. Kiss Sándorék is hitelt adtak azoknak a vallomásoknak, amelyek szerint a Dózsa György út 40.-ben egy, Tóth Ilona csoportjával együttműködő ellenálló egységnek volt a bázisa. Ezzel szemben sem a Tóth Ilona-perben, sem más ügyekben felvett vallomások nem bizonyítják, hogy ott ellenálló csoport lett volna, illetve hogy annak kapcsolata lett volna Tóth Ilonáékkal. Ellenkezőleg, az állapítható meg, hogy a Dózsa 40.-ben tartózkodók csak azt követően kezdtek el röplapokat terjeszteni, hogy Tóth Ilonát őrizetbe vették. De Tóthnak nem volt kapcsolata a harmadik vele kapcsolatba hozott egységgel sem. A Landler Jenő utca 44.-ben nem is ellenállók voltak, hanem egy rendfenntartó alakulat, amelyet a szovjetek november 8-9-én feloszlattak, amikor Tóth még nem is volt a Domonkos utcai kórházban.

A disszertáció szerint tehát Tóth Ilona nem lehetett az ellenállás központi szereplője, de a források beható elemzése szerint magában a kiségitő kórházban sem volt ellenálló csoport. Tóth Ilonát és társait nem az ellenállás kötötte össze, hanem a betegek és sebesültek gondozása, a fedél nélkül maradtak segítése. Ehhez képest másodlagos volt hozzájuk elkerülő röpcédulák alkalmi sokszorosítása. Egyetlen jelentősebb, közös politikai tevékenységük az *Élünk* első számának sokszorosítása és terjesztése volt, de november közepén a szocialista társadalmi-gazdasági rendet nem támadó szövegek készítése és terjesztése még nem tűnt sem ellenforradalmi, sem büntetendő cselekménynek. Túlzó tehát Gyenes, M. Kissék és Eörsi megállapítása a Domonkosnak az ellenállásban betöltött szerepéről, illetve amit azzal összefüggésben a Péterfy Sándor Utcai Kórházról, mint az ellenállás kiemelkedően fontos központjáról állítanak.

A Tóth Ilona és társai elleni per Kollár gyanúba kerülését és megölését az akkori viszonyok általános jellemzésével igyekezett pótolni, ám a források alapos vizsgálata sem azt nem igazolja, hogy az ellenállás résztvevői megölték volna azokat, akik valamilyen okból gyanússá váltak, sem azt, hogy olyan hisztérikus lett volna az árulók utáni hajsza, mint azt az iratok bizonyítani igyekeznek. A Kollár-ügyön kívül két esetben merült fel, hogy a VII. kerületben ellenállók valakit árulás vádjával kivégeztek, vagy ki akartak végezni. Az új vizsgálat szerint azonban Futácsi Endrét nem árulóként végezték ki ellenállók, hanem

ellenállóként szovjet katonák; a Jagicza László elleni gyilkossági kísérlet pedig a Kollár-ügyhöz hasonló rendőrségi (ötvenhetes) konstrukció.

Az iratok beható elemzése túlzottnak mutatja a szakirodalom eddigi megállapításait a per fővádlottjairól. A disszertáció szerint egyiküknek sem volt kiemelkedő szerepe sem a forradalomban, sem a november 4-e utáni ellenállásban, és, ami a kérdés szempontjából különösen fontos: egyikük sem vett részt a fegyveres harcban. Egészében valószerűtlen tehát az ítéleti tényállásban rögzített történet, miszerint fegyveres felkelők hozzájuk vitték volna kivégezni az árulással meggyanúsított Kollár Istvánt. Az elemzés hamisnak, hamisítottnak állítja a perben felhasznált tárgyi bizonyítékokat: a Domonkos utcai templom kertjében kihantolt, és Kollár Istvánénak tekintett tetemet, amelyről azt állítja, hogy azt a vizsgálatot végző rendőrök vitték oda. Hamis bizonyítéknak állítja a gyilkos eszköznek tekintett bicskát, amelyről azt állítja, hogy a házkutatást végző rendőrök vitték oda, és hamisnak a nem is Kollárt ábrázoló fotót, amely alapján a vádlottak felismerték áldozatukat. A tárgyi bizonyítékokhoz hasonlóan hamisnak tekinti az áldozat rokonainak és ismerőseinek tanúságát, akiről megállapítja, hogy Kollárral nem volt olyan szoros a kapcsolatuk, mint amilyenek azt a per mutatta. Vallomásaikat nem saját emlékeik, hanem a rendőrségen velük közölt információk alapján tették meg.

A perben két hiteles ötvenhatos szereplő, Gáli József és Obersovszky Gyula vallomása volt hivatott bizonyítani a gyilkossági vádat. A disszertáció azonban egyfelől igazolja és megerősíti M. Kiss Sándorék feltételezését, miszerint az írók nem a gyilkosság idején, hanem egy nappal korábban voltak a kiegészítő kórházban, másfelől feltárja azokat az eszközöket, amelyekkel a politikai rendőrség – elsősorban Gálit – olyan helyzetbe hozta, hogy kénytelen volt a vádat igazoló vallomást megtenni.

Az új vizsgálat szerint a politikai rendőrségre különböző forrásokból kerültek információk arról, hogy a kiegészítő kórházban politikai és köztörvényes cselekmények történtek. Ezeket a rendőrséggel együttműködésre kényszerített emberek igyekeztek megerősíteni. Ezért került sor a razziára, és vették őrizetbe Tóth Ilonát, aki olyan vallomást tett, amely őt kihallgatója számára tudatos ellenforradalmárnak mutatta. Mivel az ávós sztereotípiákban a politikai és köztörvényes bűncselekmények egymás kiegészítői voltak, Tóth Ilona kihallgatói, kihallgatója számára a politikai bűntény beismerése megerősítette annak gyanúját, hogy Tóth és társai köztörvényes cselekményeket, gyilkosságokat is elkövettek. A feladat ennek mindenáron való bizonyítása volt, annál is inkább, mert a feltételezésekből kibomló történet összhangban volt az ellenforradalmárok rémtetteiről szóló hírekkel és a pártvezetésnek az ellenforradalomról adott értékelésével. A disszertáció

igyekszik feltárni azokat a fizikai és pszichikai eszközöket, amelyekkel a politikai rendőrség együttműködésre kényszerítette az eljárás alá vontakat saját elítélésükben.

A disszertáció szerint tehát a Tóth Ilona és társai elleni per, valamint az ahhoz szorosan kapcsolódó büntetőeljárások egyaránt konstruált perek voltak. Céljuk nem az 1956-ban történtek feltárása, hanem a decemberi párthatározatot (utólag) igazoló történet kreálása és dokumentálása volt. A forradalomban történtek rekonstrukciója helyett ellenforradalmi történetek konstruálása. Ez az iratok alapos elemzésével megállapítható és bizonyítható, miként számos olyan információ is kinyerhető az iratokból, amelyek gazdagítják tudásunkat az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról.

RÖVIDÍTÉSEK:

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály
B.	büntetőper
Bf.	büntető fellebbviteli per
BFB.	Budapesti Fővárosi Bíróság
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BHÖ	A Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása
BKB.	Budapesti Katonai Bíróság
BKÜ.	Budapesti Katonai Ügyészség
BM	Belügyminisztérium
BMB.	Budapesti Megyei Bíróság
Bp.	Budapest
BRFK	Budapesti Rendőr-főkapitányság
d.	doboz
db	darab
d. n.	dátum nélkül
dr.	doktor
D-tiszt	katonai elhárító tiszt
em.	emelet
ép.	épület
fsz.	folyószám
HL	Hadtörténelmi Levéltár
Hrsz.	helyrajzi szám
IKB	Ideiglenes Központi Bizottság
ill.	illetve
jkv.	jegyzőkönyv, jegyzőkönyve
kb.	körülbelül
KB	Központi Bizottság
kft.	korlátolt felelősségű társaság
kg	kilogramm
KGB	Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasztnosztji (szovjet államvédelmi bizottság)
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KMT	Nagy-budapesti Központi Munkástanács
korm.	kormány
lak.	lakás
MADISZ	Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MNL BKML	Magyar Nemzeti Levéltár Bács–Kiskun Megyei Levéltára
MNL HML	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
OHA	1956-os Intézet, Oral History Archivum
ORFK	Országos Rendőr-főkapitányság
PB	Politikai Bizottság
stb.	stb.
sz.	szám, számú
sz.	született

SZIT	Szakszervezeti Ifjómunkás Tanoncmozgalom
sz. jkv.	szembesítési jegyzőkönyv
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
tárgy.	tárgyalási
ti.	tudniillik
TT-pisztoly	Tulai Tokarev-pisztoly
u.	utca, út
uo.	ugyanott
üg. jkv.	ügyészégi jegyzőkönyv